Prof. Dr.

Erol Güngör

Erol Güngör

TARİHTE TÜRKLER

ÖTÜKEN

Elinizdeki bu eser bir Türk tarihidir. Sosyal ilimci, mütefekkir Erol Güngör'ün yeni nesillere samîmî ve akıcı bir üslûp içerisinde sunduğu bir tarihtir. Gayesi, tarih ilmiyle uğraşanların üzerinde ittifak ettikleri olayları, kendi bakış açısından okuyucuya sunmaktır.

Sosyal ilimci Erol Güngör'ün bakış açısı, hâdiselerin anlatımında tâkib ettiği usûl ve üslûp önemlidir. Mütefekkir ve idealist insanlar cemiyetlere verecekleri mesajları tarih zeminine oturtma ihtiyacını her zaman duymuşlardır. Erol Güngör de bu ihtiyacı, çok yakın çevresi nin de teşvikleriyle hissettiği için *"Tarihte Türkler"*i daha 1980'li yıllara girmeden önce kaleme almış böylece, tarihimizi en belirgin çizgileriyle bir çırpıda okutan özlü bir metin ortaya çıkmıştır.

ISBN 975437021-4

TARİHTE
TÜRKLER

Prof. Dr. Erol Güngör

OTUKEN

YAYIN NU: 191
EDEBÎ ESERLER: 80

1. Basım: 1988
2. Basım: 1989
3. Basım: 1990
4. Basım: 1990
5. Basım: 1993
6. Basım: 1995
7. Basını: 1996
8. Basım: 1997

ISBN 975-437-021-4

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.
İstiklâl Cad. Ankara Han 99/3 80060 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • Faks: (0212) 251 00 12

Kapak Düzeni: Nur-Olcay Okan
Kapak Baskısı: Birlik Ofset
Baskı: Özener Matbaası
Cilt: Yedigün Mücellithanesi
İstanbul - 1999

İÇİNDEKİLER

Üçüncü Bölüm

DEVLET-IALİYYE-IOSMANÎYYE

"Yüce OsmanE Devleti"

TAKDİM

Elinizdeki bu eser bir Türk târihidir. Sosyal ilimci, mütefekkir Erol Güngör'ün yeni nesillere samimî ve akıcı bir üslûp içerisinde sunduğu bir târihtir. Gâyesi bir târih tezi ortaya atmak değildir; târih ilmiyle uğraşanların üzerinde ittifâk ettikleri târihî olayları kendi bakış açısından okuyucuya sunmaktır.

Sosyal ilimci Erol Güngör'ün bakış açısı, hâdiselerin anlatımında tâkib ettiği usûl ve üslûp önemlidir. Mütefekkir ve idealist insanlar cemiyetlere verecekleri mesajları târih zeminine oturtma ihtiyâcını her zamân duymuşlardır. Erol Güngör de bu ihtiyâcı, çok yakın çevresinin de teşvikleriyle hissettiği için **"Târihte Türkler''i** daha 1980'li yıllara görmeden önce kaleme almıştı.

Esâsen Erol Güngör **"Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik", "Dünden Bugünden; Târih-Kültür ve Milliyetçilik", "Türk Kültürü ve Milliyetçilik"** başta olmak üzere bütün eserlerinde ve makalelerinde, sosyal ilim metodlarıyla târihimizin çeşitli hâdiselerine bakmaktan, tahlîl ve tesbîtlerini dâimâ sağlam bir târih bilgisi üzerine oturtmaktan bir an bile geri durmamıştır. Bu i'tibârla elinizdeki eser, Erol Güngör'ün iyice hazmetmiş olduğu Türk Târihi'nin, en belirgin çizgileriyle bir çırpıda okunacak özlü bir metin hâline getirilmesinden ibârettir denilebilir.

Rahmetli Erol Güngör, Türk târihinin butun devirlerine heyecanla sâhıp yıkar, ama Osmanlı dönemine ayrı bir hassasiyetle bağlanırdı. Osrnanlı Devleti'nin "Bizim medeniyet eserlerimizin ve kültür kıymetlerimizin âdeta imbikten geçmiş numûnelerini vermiş, ve yaratıcı gücümüzün en yüksek sembolü hâline gelmiş" olduğunu kabul eder ve onun "Milletimize sonsuz bir ilham kaynağı olacağına" inanırdı. Ne yazık ki, ilim adamı bir sosyolog olarak Osmanlı yapısı. onu büyük kılan maddî ve mânevi müesseseler üzerinde çalışma imkânı bulamadan aramızdan ayrıldı. Bu yüzden sunduğumuz kitabın (»smanlı kısmı sâdece siyâsi târihi ilıtivâ etmektedir. Burada ilim adamı Erol Güngör, bir gonul adamı lıassâsiyeti içinde Osmanlı siyâsi târihini anlatmaktadır.

Kendisini bir kere daha rahmetle anmamıza vesile teşkil eden bıı eserini, Erol Gııngoı 'le sohbet eder gibi okuyacağınızı ve seveceğinizi umarak sunuyoruz.

Ötiıken

Birinci Bölüm

İSLÂMİYET'TEN ÖNCEKİ TÜRKLER

TÜRK SOYU VE TÜRK DİLİ

Bugün Türk denince Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan ve ana dili Türkçe olan insanlar akla geliyor. Halbuki yeryüzünde ana dili Türkçe olup da bizim sınırlarımızın dışında yaşayan milyonlarca insan vardır. Demek ki, Türkler'in bugünkü Türkiye'ye gelmeden önce de bir târihleri vardı. Bu târih boyunca çok çeşitli ülkeler'e yayılmışlar, oralarda devletler kurmuşlardı. Ancak bütün bu Türkler'in ortak ataları kimlerdi? İlk Türkler nerede yaşamışlar, sonra nerelere dağılmışlardı? Türk Dünyâsı denince hangi ülkeleri, hangi toplulukları anlamalıyız?

ilk Türkler, yânı bizim en eski atalarımız bugün Orta Asya diye bilinen yerde, Tanrı Dağları ile Altay Dağları arasında yaşıyorlardı. Târih-öncesi insanlar ve kültürlerle uğraşan bilim adamlarının o bölgelerden yaptıkları kazılardan elde edilen bilgilere göre , Türkler beyaz ırktan ve geniş kafalı (brakisefal), orta boylu insanlardı. Burası Çin'le sınırdaş olan bir ülke idi; bu yüzden Türkler'in eski târihlerine âid bilgilerin pekçoğunu Çin târihinden öğreniyoruz. Çin târihleri Milât'tan Önce 2000-1000 yılları arasında ilk Türk hükümdârlarından bahsediyorlar. Böylece Türkler'in bilinen târihi, dörtbin yıllık bir târihtir. Türk Dili'nin üçbin yıl öncesi bilinmiyor. Türkler

o zamanlarda hem soy, hem dil bakımından yakın komşularından, yâni Çinlilcr'den ve Moğollar'dan farklı idiler. Asıl geçim kaynakları hayvancılıktı. Bu yüzden hep hareket hâlinde bir hayat sürüyorlar, çok iyi at kullanıyorlardı. Son derece çevik süvârî birlikleri sâyesindc komşu ülkeler üzerinde hâkimiyet kurabiliyorlardı. Çin'de bile zaman zaman hükümdârlık, Türk âilelcrinin eline geçiyordu.

Eski Çin târihleri Türk hükümdarlarının ve devletlerinin adlarını hep Çince yazdıkları için, bu isimlerin asıl Türkçe'deki karşılıklarını iyice bilmiyoruz. Bizim atalarımız o çağda "Türk" adıyla anılmıyordu. "Türk" kelimesi bugün bir milletin adıdır, ama atalarımız o zaman henüz bir millet hâlinde değildi. Boy ve aşiretler halinde yaşıyorlardı ve her aşiretin ayrı bir adı vardı.

Türk adı çeşitli Türk boylarından birinin adı idi. Bu kelimenin aslı "Türük" olup kuvvetli anlamına gelir*. M.S. Altıncı Yüzyılda ana dili Türkçe olan bütün boyların herbiri değişik bir isimle anılmakla birlikte, bunların hepsine birden "Türk" denilmeye başlanmıştır. Demek ki en eski atalarımız aynı dili konuşmaları sâyesinde bir tek millet olduklarını anlamışlar ve Türk Dili onların birlik sağlamalarında başlıca rolü oynamıştır. Bugün biz de Türkçemiz sâyesinde hepimizin aynı milletin çocukları, yâni kardeş olduğumuzu anlıyoruz.

* Bâzı araştırmacılara göre "Türk" kelimesi, "Töre" kelimesinden türetilmiş bir kelimedir ki , "Törük"ten bozularak "Türk" hâline gelmiştir. "Törük", "Töreli, Töre sahibi" demektir. Eski Türklerde Töre, kaynağını "Türk Dîni" diyebileceğimiz eski Türk inanç ve telakkilerinden alan topluluk hayâtını tanzîm eden hukuk normlarından ibarettir. Hükiimdârlar siyâsî iktidârlarını (kutlarını) işte bu hukuk çerçevesinde kullanabilirler, tcbca birimleriyle ve devletle olan münâsebetlerini yine bu hukuk çerçevesinde tanzîm ederlerdi. Buna uyanlar "Törük" (yâni Töreli), uymayanlar ise "Kazak" (yâni âsî, töreden çıkmış) olurlardı. "Türk"ün kuvvetli mâ-nâsına gelmesi de, herhalde Töre çerçevesinde sağlanan "birlik'le ilgili olmalıdır: Nitekim "Birlik kuvvettir" anlayışı târih boyunca her devirde Türk devletleri ve toplulukları için geçerli olmuş bir anlayıştır (Otükcn).

Dilimizin târihi, milletimizin târihi kadar eskidir. Türkçe dünyadaki çeşitli dil gruplan arasında Ural-Altay dil grubunun Allay Dillcri'nden biridir. Finlilcr'in ve Macarlar'ın dili Ural Dillcrindcndir. Altay Dilleri arasında ise Türkçe ile birlikte Moğol, Mançur ve Kore dilleri vardır. Türklcr soy bakımından Moğollar'dan ve Korelilcr’dcn ayrıdır, ama dilleri onlarınkiyle aynı kökten çıkmıştır. Bu diller sonradan birbirinden iyice ayrılmış, aralarında sâdece eski bir akrabalık kalmıştır.

Bugün Ural-Altay adı altında anılan milletler ve diller Tûrân kavimlcri ve Tûrân dilleri diye de anılır. Eski Iranlılar Türkler'in yaşadıkları ülkelere "Tûrân" adını veriyorlardı. Meşhur Irân şâiri Firdevsî'nin *Şeh-?ıâıne* adlı kitâbında Iranlılar'la Tûrânhlar'm savaşları anlatılır. Bu kitapla sözü edilen Tûrân kavimlcrinin Sakalar (veya İşkiller) olduğu sanılmakladır. Tûrân hükümdarı Afrâsiyab’ın ise Alp Er Tunga olduğunu söyleyenler vardır. Sakalar'ın Türk olup olmadıklarını iyi bilmiyoruz. Saka Devleti, belki Türkler'in hâkim oldukları ama içinde birçok yabancı kavimlcrin de bulunduğu bir devlettir.

ASYA'DA TÜRK DEVLETLERİ

Türkler'in ilk kurdukları imparatorluk Hun İmparatorluğu'dur. Türkler'in daha eskiden de devletler kurduklarını biliyoruz, ama Hun Devleti çok geniş bir saha üzerinde başka milletleri de idaresi altına alan büyük bir devlet olduğu için, ona imparatorluk adını veriyoruz.

Hun İmparatorluğu, Hun Türkleri tarafından M.Ö. 220 yılında kuruldu. Hunlar bugünkü Moğolistan bölgesinde, yâni Çin'in kuzey-batısında yaşıyorlardı. Bu bölgede hâkimiyet kurdukları ve genişlemeye başladıkları için Çinliler onları büyük bir tehlike sayıyorlardı. Gerçekten Hunlar, askerlikteki üstünlükleri sâyesinde Çin ordularını devamlı bozguna uğratıyorlardı. Bu yüzden Çin Devleti, Hun saldırılarını önleyebilmek için Hun-Çin sınırı boyunca büyük bir duvar örmeye başladı. Çin Şeddi veyâ Büyük Çin Duvarı denen savunma haltı işle böyle ortaya çıkmıştır (M. Ö. 214). Sonraları Ming Hânedânı zamanında yenilenen bu büyük duvarın bâzı kısımları çok sağlam bir şekilde günümüze kadar ayakta kalmıştır.

İlk büyük Hun hükümdârı Teoman Yabgu'dur (M. Ö. 220). O zamanlarda Türk hükümdârlarına "Yabgu" deniyordu. Teoman Yabgu birbirinden ayrı yaşayan Türk boylarını birleştirerek ilk Türk birliğini gerçekleştirmişti. Bu çağda Türkler'in askerî üstünlüklerinde süvârîlcrin pek önemli bir yeri vardı. Çinliler atla çekilen savaş arabaları kullanıyorlardı, ama sü-

vârî orduları yoklu. Türk atlıları çok sür'alli hareket kaabiliyc-linc sahip oldukları için Çin birliklerini istedikleri yerde çe-viriyorlar, düşman olunca da çabucak çekiliyorlardı. Onlara um-madıkları anda birdenbire hücum ediyorlardı. Çinliler bu yüzden ordularını Hunlar gibi donatmak zorunda kaldılar; askerlerini Hunlar gibi giydirdiler. Ama ne Çin Duvarı, ne Çin orduları Hunlar'ın Çin içlerine kadar girmelerini engelleyebildi.

Teoman Yabgu'dan sonra Hun tahtına oğlu Mete Yabgu geçli. Mete zamanında Hun İmparatorluğumun toprakları Japon Denizi'nden Hazar Denizi'ne kadar uzanıyordu. Bu topraklarda çeşitli Türk kavimlcrinin yanısıra öbür Altaylı kavimler de ya-şıyorlardı. Mete devri, Hun İmparatorluğunun en parlak devridir (M. Ö. 209-174).

Hunlar zamanında Çinliler medeniyet bakımından çok ileri bir durumdaydılar. Hem nüfûsları ve orduları çok kalabalık, hem medeniyetleri parlak olduğu hâlde Hunlar'la başa çıka-madılar. Bu da gösteriyor ki, Hun başarısının sebebi yalnızca askerî güç değildi. Gerçekten Hunlar teşkilâtçılık ve idârc ba-kımından çok gelişmişlerdi. O sırada Çin'in ayrı ayrı prenslikler hâlinde bulunmasından da faydalanarak, Kuzey Çin'de sık sık iklidârı ele alıyorlardı. Fakat Çinlilcr'in şehir hayâtına kapılan sınır-boyu Türklcri yavaş yavaş Çinlilcşiyor, Çinli prenseslerle evlenen Hun hükümdârlarının saraylarında Çin âdet ve gelenek-leri yerleşiyordu.

Mete'den sonra gelen Yabgular zamanında Çinlilerde ilişkiler arttı. Özellikle evlenme yoluyla Türk ve Çin hüküm-dar âileleri arasında yakınlıklar doğdu. Bu yakınlıklar ise Hun-lar'ın iç işleri bakımından birçok karışıklıklara yol açlı. Yinede Hun İmparatorluğu Milâttan Önce Birinci Yüzyıl'a kadar üs-tünlüğünü devâm ettirdi. Bu yüzyılda ise Türk beyleri arasında taht kavgaları alabildiğine arttı. Çinliler de bu kavgalardan fay-dalanarak, Türklcr'i zayıflatmayı bildiler. Ancak Çinliler'in Ho-hanşu dedikleri Yabgu'nun 27 yıllık imparatorluğu zamanında ve Çiçi Yabgu devrinde devlet eski gücünü biraz olsun toparla-yabildi.

Milâttan Sonraki ilk yüzyılda Hun İmparatorluğu Doğu ve Batı Hunları olmak üzere iki ayrı devlete bölündüler. Bunlara Güney ve Kuzey Hunları da denir. Millatıan sonra üçüncü yüzyılın başlarında (220) başka bir Türk kavini olan Siyenpi'ler Hunlar'la iktidar mücadelesine girişliler. Sonunda Moğolların ve bazı Türk boylarının da yardımıyla Hunlar'ıı hakimiyetine son vcrdilcr.Büyük Hun İmparatorluğu târihte bilinen eski imparatorlukların en büyüğü idi. Hun hükümdarlarından Mete, Hohanşu ve Çiçi Yabgular, dâhî denecek kadar büyük birer kumandan ve devlet adamı idiler. Bu büyük şahsiyetler hakkında Çin târihlerinde verilen bilgiler, en büyük düşmanlarının bile onlara hayran kaldıklarını gösterir.

Mete Kağan ve Oğuz Destanı

Mete, Teoman Yabgu'nun oğlu ve vclîahdi (kendisinden sonra hükümdâr olacak kimse) idi. Ama Teoman Yabgu'nun başka bir eşinden de bir oğlu olmuştu ve bu kadın Teoman'dan sonra Mete yerine kendi oğlunun hükümdâr olmasını isliyordu. Sonunda Teoman'ı kandırdı. Ama Mete buna râzı olmadı ve derhâl bir ordu toplayarak Hun tahtını ele geçirmek üzere yola çıktı. Böylecc Türk târihinde ilk defa bu şehzade (prens), devlet uğruna babasıyla taht kavgasına girişiyordu. Osmanlı İmparatorluğu zamânında da ilk defa Birinci Murâd'ın oğullarından Savcı (Yıldırım Bâyczîd'in ağabeyi si) babasına karşı çıktı; sonra İkinci Bâyczîd'in oğlu Selîm (Yavuz) babasıyla taht kavgasına girdi. Kanûnî'nin çok sevdiği eşi Hurrem Sultân kendi oğlu Selîm'i (İkinci Selîm) vclîahd yapmak isteyince, pâdişâhın öbür oğulları (Mustafa ve Bâyczîd) da babalarına isyan eltiler.

Mete çok yüksek kaabiliyctli bir komutandı. Topladığı ordu ile babasını yendi ve Hun tahtına oturdu. Çin târihleri onun üstün meziyetlerini ve yaptığı büyük işleri uzun uzun anlatırlar. Devletinin ve milletinin işleri için kendi çıkarlarını hiçe sayardı. Anlatılanlara göre bir defasında Hunlar zor durum-

da kalmışlar ve Çinlilcr'dcn barış istemişlerdi. Çinliler barış için Mete'nin en sevdiği atını istediler, hemen verdi. Ama Çin hükümdarı bununla yetinmedi, başka şeyler de istedi. Mete kendine ait nesi varsa hepsini birer birer veriyordu. Sonra Çinliler sınırda küçük bir arâzî istediler. Burası hiçbir işe yaramayan kurak, kumlu bir topraktı. Ama Mete buna çok sinirlendi ve şöyle dedi:

> *"Benden ne istedinizse verdim, çünkü onlar benim malimdi. Ama bu toprak benim değil, milletimindir. 0 toprağı korumak için savaşır, canımı veririm".*

Türklcrin *Oğuz Kağan Destanı'ndaki* Oğuz Kağan'ın Mete olduğu söylenir. Oğuz Kağan'ın *Şehnâme*de ve *Dîvân-ı Lügati't -Türk'* de adı geçen Alp Er Tunga olduğunu söyleyenler de vardır. Oğuz Kağan Destanı şöyledir:

> *Bir gün Türk kağanının bir oğlu doğdu. Oğlan daha doğduğunda kara kaşlı, kara saçlı, elâ gözlü bir güzeller güzeliydi. Anasından bir kere süt emdi, bir daha dönüp bakmadı. Büyükler gibi konuşuyordu. Büyüklerin yiyeceklerinden istiyor ve onları yiyordu. Kırk günden sonra koşup oynamaya, ata binip avlanmaya başladı. Gide gide bütün Türkeli'nin en yiğit delikanlısı oldu.*
>
> *Adını Oğuz koydular. Gece-gündüz Tanrıya el açar, yakar irdi. Bir gün yine yakarırken gecenin karanlı-ğında gökten bir ışık düştü. Aydan, güneşten daha parlak bu ışığın içinde perilerden güzel bir kız duruyordu. Gül benizli, güleç yüzlü, saçları topuklarına kadar varan bu güzel kız Oğuz'un aklını başından aldı. Bu muhakkak ki ona Tanrının bir hediyesiydi. Oğuz kızı alıp kendine eş elti. Ondan üç oğlan doğdu. Oğuz bunlara sırasıyla Gün, Ay, Yıldız adlarını koydu.*
>
> *Yine günlerden bir gün göl kıyısında avlanırken, iri bir çınar ağacının kovuğunda bir kızın oturmakta olduğunu gördü. İnce belli, ay yüzlü, inci dişli bu kız Oğuz'un gönlünü kor gibi yaktı. Kızı görür görmez tutulan Oğuz onu da alıp götürdü, eş edindi. Üç oğlu da ondan oldu. Bunlara Gök, Dağ, Deniz adlarını koydu.*

Oğuz'un ünü ve kudreti her yere yayılmıştı. Gün doğusunda hüküm süren Altın Kağan ona itâat ettiğini bildirdi, kervan dolusu altın, gümüş, inci, yâkıt gönderdi. Oğuz yeryüzünde bütün kağanları hükmü altına almak için sefere çıktı. Kırk günden sonra Buz Dağına gelmişlerdi. Oğuz orada çadır kurup geceledi. Tan yeri ağarırken çadırına bir ışık indi. Işığın içinden gök tüylü, gök yeleli, kızıl ağızlı bir erkek kurt çıktı. Kurt Oğuz'a dönerek:

"Ey Oğuz Kağan, sana yol göstereceğim. Ben nereye gidersem sen de oraya gideceksin" dedi.

Oğuz Kağan ordusuyla oradan kalktı, yola düştü. Kurt önde gidiyor, ordu onu tâkip ediyordu. Günlerce yol gittiler.

Bir gün kurt durdu. İtil Irmağına gelmişlerdi. Irmak kenarında düşman ordusuyla karşılaşan Oğuz Kağan hücum etti. Okla, mızrakla, bıçakla, boğaz boğaza çarpıştılar. Sonunda düşman ırmağa döküldü, ülkesi Oğuz'un eline geçti.

Kurt yine öne düşüp yürüyordu. Oğuz Kağan onun ardından yine günlerce gidip S'ınd ülkesine vardı. Orada da düşmanla vuruşup galip geldi, ülkesini kendine bağladı. Oğuz Kağanın bir veziri vardı. Adına Uluğ Türk derlerdi. Ak sakallı, çok akıllı, çok bilgili bir koca kişiydi. Bir gece bir rüya gördü. Güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar uzanan bir altın yay ve onun üzerinde kuzeye doğru yönelmiş üç gümüş ok görmüştü. Bunun hayırlı bir rüya olduğunu, Oğuz'a büyük devlet geleceğini düşündü ve gidip Kağana durumu anlattı. "Ey Kağanım" dedi, "Tanrı sana ulu devlet bağışlayacak. Yürü var git, senin önünde diz çökmeyecek kağan, boyun eğmeyecek ülke yoktur". Oğuz bu öğütleri iyice dinledi. 'Tanrının kendisine hep yardımcı olduğunu biliyordu. Oğullarını yanına çağırdı, onlara dedi ki:

"Ey oğullar, gönlüm ava gitmek diler. Ama arlık kocadan, dizimde derman, gözümde fer azaldı. Benim yerime sîzler gidin. Gün, Ay ve Yıldız Doğu tarafina gitsin, Gök, Dağ ve Deniz de Batı tarafına gitsin.

Gün, Ay ve Yıldız gündoğusuna gidip çok av avladılar, dönerken yolda bir altın yay buldular. Getirdiler, babalarına verdiler. Oğuz Kağan yayı üçe parçalayıp herbirine birer parçasını verdi: "Ey büyük kardeşler, yay sizin olsun, sizler yay gibi olun" dedi.

Gök, Dağ ve Deniz günbatısına gitmişler, onlar da pekçok av bulmuşlardı. Gelirken yolda iiç gümüş ok buldular, getirip babalarına verdiler Oğuz Kağan "Ey küçük kardeşler, bu oklar sizin olsun" dedi ve herbirine bir ok verdi. "Sizler ok gibi olun" dedi.

Bundan sonra Oğuz Kağan büyük kurultayını topladı. Büyük bir ziyafet verdi. Ülkesini oğulları arasında bölüştürdü, onları toplayarak,

"Ey oğullarım" dedi, "Ben çok yaşadım, çok savaşlar gördüm. Çok ata bindim. Düşmanlarımı ağlattım, dostlarımı güldürdüm. Tanrı bana ne vermişse onun karşılığında hayırlı işler yaptım. Şimdi size ülkemi veriyorum. Sözlerimi iyi dinleyin..."

Oğuz Kağan Destanı'nın Uygurca tek yazılı metni buradan sonra eksiktir.

AVRUPA’DA TURKLER

BATI HUN DEVLETİ

Siyenpilcr ile yaptıkları savaşları (220) kaybettikten ve Asya'daki Büyük Hun İmparatorluğu dağıldıktan sonra Hun-lar'ın bir kısmı Dinycpcr Nehri ile Aral Gölü doğusu arasındaki bölgeye yerleştiler ve Dördüncü Yüzyıl'm ortalarına kadar orada yaşadılar. Bu târihten itibaren Balı’ya akın etmeye başladılar. Hunlar'ın yurtlarını niçin bırakıp göçettikleri iyice bilinmiyor, herhalde geçim şartlarının bozulması onları bu işe zorladı. Ha-kanları Balamır'm idaresinde Volga'dan Batıya doğru ilerlemeye başladılar. O târihlerde Kuzey Karadeniz'den Macaristan'a kadar olan yerlerde Cermen asıllı kavimler oturuyorlardı. Hunlar önce bunlardan Doğu Gotları'na hücum edip dağıttılar (374), arka-sından Batı Golları'nı mağlûb ederek onların ülkesine «tirdiler (375).

Doğu'dan Batı'ya doğru uzanan Hun akımımı yerinden-yurdundan ettiği birçok kavimler böylecc Batı'ya ililerek Roma imparatorluğu topraklarını altüst etliler. Kuzey Karadeniz’den Ispanya'ya kadar her taraf allak-bullak oldu. Avrupa'nın etnik manzarasını değiştiren bu büyük hâdiseye tarihte "Kavimler Göçü" denir.

Dördüncü Yüzyıl'ın sonunda Hunlar Batı'da Tuna'yı geçerek Balkanlar'a indiler, Dogu'da da Kafkas la r'dan Anadolu'ya girdiler. Bu ikinci akıncı kolu Güney Anadolu'dan Suriye'nin Akdeniz kıyılarına ve Kudüs'e kadar yıldırım hızıyla ilerledi. Sonbaharda ayni yoldan Azerbaycan'a döndü. Roma İmparatorluğu bu akından o kadar şaşırmıştı ki, her tarafta Hunlar hakkında akıl-almaz hikâyeler anlatılıyordu. Batı'da ise Balaıııır'ın oğlu Ildız'ın komutasındaki Hun süvari birlikleri Bizans İmparatorluğunu barışa zorladı, Batı Roma imparatorluğu ise kendi ülkesini lalan eden barbar kavimler (Gotlar, Vandallar, Burgondlar, Saksonlar ilh.) karşısında Hunlar'la anlaşma yoluna gitti.

Ildız'dan sonra Hun tahtına geçen Karaton ve Rua zamanlarında Hunlar Bizans'ı yıllık vergiye bağladılar, Batı Roma'yı da barbar kavimlcrin ve Bizans'ın istilâ tehditlerine karşı korudular. Hun gücü bir masal gibi bütün Avrupa'yı âdeta büyülemiş ve korkutmuştu. Bu korkunun izlerini Batı milletlerinin hâfızalarında hâlâ bulabiliyoruz.

Hun İmparatoru Rua'nın 434'dc ölmesi üzerine devletin başına Attila geçli. Allila, Rua'mn kardeşlerinden Muncuk'un oğlu idi. Amcaları Aybars ve Oklar İmparatorluğun sağ ve sol kanat hanları idi. Attila kardeşi Blcda ile birlikle hükümdar oldu, ama asıl idârc ve kudret Allila'nın elindeydi. Aıiila'nın hükümdarlık devri Hun İmparatorluğumun altın çağıdır. O târihte Hunlar Volga Nehri nin doğusundan bugünkü Fransa'ya kadar olan bölgeye hâkim olmuşlardı. İdârclcri altında çeşitli Türk boyları da dâhil olmak üzere tam kırkbcş kavim yaşıyordu ki, bunların çoğu şimdiki Avrupa milletlerinin dedeleridir.

Bütün dünyada Attila'nın karşısına çıkacak hiçbir kuvvet yoktu. Hun hâkimiyeti Manş Denizi'ne kadar ulaşmıştı. Bizans kendisini devamlı baskı altında tutup vergiye bağlayan bu kuvvetten kurtulmak için Hunlar arasına nifâk sokma yolunu denedi. Çeşitli sebeplerden Attila idâresiylc uzlaşamayan Hun beylerini Bizans'a dâvet ediyor, onları yüksek makamlara geçiriyor, Attila'ya karşı kendilerine yardım vâdediyordu. Attila nihâyet Bizans'ı ortadan kaldırmak üzere harekete geçip ordularıyla

Trakya'ya girdiği sırada meşhur Roma kumandanı ve konsülü Actiüs araya girdi ve kendi oğlunu AlLila'ya rehin vererek Bizans'ın barışı koruyacağına kefil oldu. Bu seferden yedi yıl sonra Bizans artık Hunlar'a bağlı bir devlet hâline gelmişti: Her yıl ödedikleri yıllık vergiyi üç kalına çıkaracak ve bir defaya mahsûs olmak üzere altıbin libre alını ödeyeceklerdi.

Attila 451 yılında Batı Roma İmparatorluğu topraklarının bir kısmı üzerinde lıak iddia ederek (Roma prensesi ile nişanlıydı), harekete geçti. Romalılar o zaman Hunlar'ın kovaladığı diğer Barbar kavimlerdcn de topladıkları kuvvetlerle ikiyüzbin kişilik bir ordu kurup Paris yakınlarında Altila'nın karşısına durdular. Altila'nın ordusunda da Hunlar'ın yanısıra başka kavimlerdcn yüzbinc yakın asker vardı. Orlcans yakınında bütün bir gün yapılan savaşla her iki taraf onbinlcrce kayıp verdiği halde kimin yendiği belli olmadı, ama gece olunca Romalılar ve müttefikleri savaş alanından çekildiler. Attila onları o sırada takip etmedi, geri dönüp ordusuna çekidüzen verdikten sonra Roma'ya doğru yürüdü. Po Ovası'na geldi. Roma'da halk korku ve panik içindeydi. Senato, ne pahasına olursa olsun barış yapılmasından yanaydı. Barış teklifini yapacak hey'etin başında papa vardı: Papa, hıristiyan dünyasını kurtarmak üzere bizzat Atlila'nın huzuruna çıktı ve Roma'nın kendisine boyun eğdiğini bildirdi. Bunun üzerine barış yapıldı.

Attila 452 yılında 60 yaşında iken şüpheli bir şekilde öldü. Yerine sırasıyla oğulları llck, Dcngizik ve Irnek, Hun Hakanı oldular. Bu sonuncular önceki Hun hakanları gibi başarılı olamadı. 470 yılında Batı Hun İmparatorluğu artık dağılmıştı.

TABGAÇLAR

(Siycnpiler)

M.S. Üçüncü Yüzyıl başında Türklcr'in Tabgaç Hanedanı Hun hükümdar ailesinin elinden hâkimiydi almış ve Hunlar'ın idaresi alımdaki toprakları ele geçirmişlerdir. Tabgaç yabgıları Hunlarınki kadar geniş bir ülke sahibi olamadılar, ama Çin üzerindeki baskıları çok kuvvetli oldu. Bunların asıl hâkimiyet bölgesi Kuzey Çin'di.

Tabgaç Devleti M. S. Dördüncü Yüzyıl sonuna kadar devam elti. Tabgaçlar Çin içlerinde çok ilerlemişler ve Çin'le çok fazla ilişki kurmuş olmaları dolayısıyle onların hayatlarına çok alışmışlardı. O kadar ki, bazı Tabgaç yabguları Çinlilcr'c hayranlıkları yüzünden kendi halklarını ve kültürlerini hor gördüler; Türklcr’in kılık kıyâfclini bile yasak ederek onları Çinliler gibi giyinmeye zorladılar. Çinlilcr'iıı değişik âdetleri onları o kadar kendine çekmişti ki, medeniyetin sâdece Çin'de olduğunu sanıyorlar ve Türklcr'in Çinlilcr’c benzedikçe daha medenî olacaklarını düşünüyorlardı.

Böylccc Tabgaçlar Çin kültürü ve Çin kalabalığı içinde eriyip gittiler. Onların yerine Türk Devletinde iktidâr, Avar Hâncdânı’ nın eline geçti.

AYARLAR

(Aparlar)

Avarlar'ın devleti M. S. Dördüncü Yüzyıl sonundan Altıncı Yüzyıl ortasına kadar devam elti. Avar Türklcri eskiden Hun ve Tabgaç hanedanlarının hâkimiyeti altında yaşıyorlardı. A varlar kendi hükümdarlarına "Kağan" diyorlardı. Böylcce Türk târihinde eskiden "Yabgu" denen hükümdarlar, artık "Kağan (Hakan)" diye anılmaya başlamış, "Yabgu" sözü ise "Kağan"dan daha küçük prenslerin ünvanı olmuştur.

Avar Kağanları hem Doğuda, hem Batı'da fetihler yapmışlar, yine esas olarak Çin'le uğraşmışlardır. Bu devirde Türklcr'in Hindistan'la da temas kurdukları görülüyor. Hun hâkimiyeti sona erince, bir kısım Hunlar Hindistan'a göç etmişlerdi.

Avar Devleti, Onabay Kağan zamanında Göktürkler (Kök Türk)'in isyanı üzerine yıkıldı (552). Avarlar'ın önemli bir kısmı Avrupa'ya gitmişlerdi; orada Avar Devleti uzun zaman devam etti.

GOKTURKLER

Göküirklcr'in boy bcği olan Uluğ Yabgu'nun Bumin ve İstemi adlarındaki iki oğlu, Apar Kağanı Onabay Kağan'a isyan ettiler ve devleti onun elinden aldılar. Bumin Kağan devletin Doğu bölgesine, İstemi de Batı bölgesine kağan oldular. Türk devlet geleneğine göre Doğuda oturanlar Batı'da oturanlara üstün olur; Batıya hâkim olanlar Doğudaki hükümdara bağlı bulunurlardı. Bu yüzden Bumin "Büyük Kağan" oldu. Fakat sonraları Doğu Kağanlığı zayıflayınca, Batı Kağanları onları zamanla dinlemez olmuşlardır.

Doğu Gökıürklcri siyâsî bakımdan hep Çin'le karşı karşıya geldiler. Çin'le sık sık savaş yapıyorlar, sonra arası uzun sürmeyen barış dönemleri geliyordu. Göktürk Kağanları da daha önceki Türk hükümdarları gibi zaman zaman Çinli prenseslerle evleniyorlardı. Bu arada kendi kızlarını da Çin sarayına gelin ettikleri oluyordu. Göktürklcr'in ilk devirlerinde Çin'deki imparator ailesi Türk Tabgaç asıllı Wei Hanedanı idi.

Doğu Göktürk Devleti'nin başına Bumin Kağan'dan sonra kısa bir zaman İstemi Kağan geçmiş, sonra devlet Bumin'in oğulları yoluyla devam etmiştir. Bumin'den sonraki ilk kağan, onun oğlu Kara Kağan'dır. Sonra sırasıyla Mukan Kağan, Tapo Kağan, Bağa İşbara Kağan, Çur Bağa Kağan, Tulan Kağan, Bilge Tardu Kağan, Türe Kağan, Şipi Kağan, Çuluk Kağan ve

Kara Kağan Göktürk tahtına oturdular. Kara Kağan zamanında (630) Çinliler büyük ordularla Göktürk ülkesine saldırdılar; yapılan savaşlardan birinde Kara Kağan csîr düştü ve Tiirklcr Çin hâkimiyetini tanımak zorunda kaldılar. Böylccc Doğu Göktürk Devleti sona ermiş oluyordu. Fakat Çin eline csîr düşen Türk prensleri hiçbir zaman esareti kabul etmediler, ve her fırsatta başkaldırdılar. Bu isyanların hepsi de kanlı bir şekilde bastırılıyor, Çinliler isyanla ilgili herkesi öldürüyorlardı. Bu isyanların en önemlisi, meşhur Kür Şad İhtilâli'dir.

Kür Şad, Doğu Göktürk Kağanlarından Çuluk Kağan'ın küçük oğlu idi. Çuluk Kağan ölünce yerine kardeşi, yâni Kür Şad'ın amcası Kara Kağan geçmişti. Çuluk Kağan'ın ikinci karısı İçing Katun adında bir Çin prensesi idi. Bu kadın Çuluk Kağan'ı zehirleyerek öldürmüştü. Eski Türkler'de büyük kardeş ölünce onun dul karısını küçük kardeşi aldığı için, Kara Kağan bu Çinli kadınla evlendi. İçing'in maksadı kendi ailesini Çin tahtına geçirmek için Göktürklcr'i Çin üzerine savaşa sokmaktı. Devletin çok buhranlı bir döneminde Çin'le yapılan savaş, onbinlcrcc Türk'ün Çin eline csîr düşmesiyle sonuçlandı. Kür Şad da bu esîrler arasındaydı. Türkler Çin'in kendi ülkelerine oturttuğu kukla bir hükümdar olan Sırba Kağan'ı tanımadılar ve bütün ümîdlerini Kür Şad'a bağladılar.

Kür Şad 639 yılında, yânî esaretten dokuz yıl sonra Çin'in başkentinde seçme Türk savaşçılarından otuzdokuz kişi ile birlikte bir ihtilâl komitesi kurdu. Kendisiyle kırk kişi olan bu komite Çin İmparatoru'nu esîr ederek kaçıracak, bu siyâsî kargaşalıktan faydalanan bütün esîr Türkler de ayaklanacak, sonra İmparator'un hayâtı karşılığı Türk bağımsızlığmımn tanınması istenecekti. İmparator'un geceleri kılık değiştirerek gezdiği söyleniyordu. Kırk Türk bir gece harekete geçmek üzere karar aldılar. Fakat o gece İmparator sarayından çıkmadı. Kür Şad gecikilirse hareketin duyulacağından ve pek çok masum Türk'ün öldürüleceğinden endîşe ettiği için ihtilâli ertelemedi. Adamlarıyla birlikte İmparator'u yakalamak üzere saraya hücûm etti. Çin muhâfız kuvvetleriyle kırk Türk arasında şiddetli bir çarpışma başladı. Ok ve kılıçla pekçok düşmanı yere seren

Türkler, sayıları gitgide kabaran Çin birlikleri tarafından sıkıştırılınca, Kür Şad Çin sarayının ahırlarını basarak oradaki seçme atları aldı ve sağ kalan Türk ihtilâlcileri Göktürk ülkesine doğru at sürdüler. Vey İrmağı kıyısına geldikleri zamân müdhiş bir fırtına çıkmış ve sel köprüleri yıkıp götürmüştü. Irmak kenarında Çin ordusuyla savaşa tutuşan Kür Şad ve arkadaşları son oklarını da attıktan sonra kılıçlarıyla düşman sürüsüne daldılar. Sonunda birer birer hepsi de ecelin şerbetini içerek dünyâdan göçtüler.

Kür Şad ve arkadaşları kanlarıyla bir destan yazdılar. Bu destan binbeşyüz yıl sonra onların torunları olan bizler tarafından hâlâ heyecanla okunuyor. Çünkü bu kırk yiğit Türk Milletimin kalbinde sönmez bir istiklâl ateşi yakmış oluyorlardı. Onlardan sonra bu ateşle yanan Türkler her fırsatta baş kaldırdılar. Birkaç defa daha başarısız ihtilâl teşebbüsünden sonra, nihâyet 682 yılında Kutluğ Şad, etrafına topladığı Türklcr'lc istiklâlini ilân elti ve İlteriş Kutluk Kağan adıyla Doğu Göktürk tahtına oturdu. Kutluğ Kağan dağılmış boylarını yeniden topladı (Bu yüzden "İl-ıcriş" adı verilmişti) ve devleti eski gücüne kavuşturdu. O, daha önceki birçok Türk Kağanı gibi, Çinli bir prensesle değil, bir Türk kızıyla evlenmişti. Eşi îlbilgc Katun (Hâtûn) ona her işinde yardımcı oldu. Kutluğ Kağan'ın iki oğlu oldu ki, Bilge Han ve Kül Tigin adlarındaki bu Türk prensleri bizim târihimizde pek seçkin bir yer işgâl eder. Kutluğ ölünce yerine kardeşi Kapgan Han Kağan oldu. 22 yıl kağanlık yaptıktan sonra öldürülen Kapgan Kağan'ın yerine sırasıylc oğulları İnal Bögü Han, İni Han ve Yoluğ Tigin kağan oldular. Fakat bu üçü de başarısız kaldılar ve bir yıl içinde arka arkaya öldürüldüler. Bunun üzerine İlteriş Kutluğ Kağan'ın oğulları Bilge Han ile Kül Tigin birleşerek ülkeyi kargaşalıktan kurtardılar. Bilge Han kağan oldu, küçük kardeşi Kül Tigin de başkumandan olarak ordunun başına geçti. Böylcce Türk târihinde ilk defa iki kardeş devlet idâresinde birlikte hareket etmiş ve hiçbir kıskançlık duymadan birbirlerine yardım etmiş oluyorlardı.

Kapgan Han’ın son yıllarında devlet hem Çin tehdidi altında kalmış, hem de birçok Türk boyları Göktürk idâresine

isyan etmişlerdi. Bilge Kağan ile Kül Tigin bütün bu tehlike ve tchdîdleri ortadan kaldırdılar, başkaldıran herkese boyun eğdirdiler. Bilge Kağan *"Ülkenin, milletin ve devletin birliği"* için ne gerekliyse yaptı. Türk beyleri esaret yıllarında görmüşlerdi ki, ne zaman Türk boyları birlik olsa Çin onlara harâc veriyor, ama ne zaman aralarında iktidar kavgası başlasa zayıflayan devletin üzerine yürüyor. Bu yüzden babalan llteriş Kutluğ Kağan gibi, oğulları da hiçbir ayrılıkçı, bölücü harekele fırsat vermediler. Devlete isyan eden kabileleri gerektiğinde en şiddetli bir şekilde itaat altına aldılar. Bir de şuna çok dikkat ediyorlardı: Türklüklerini kaybetmemek. O târihte Türkler çifçilik de yapmakla birlikte yarı-göçcbe yaşıyorlardı. Yazın yaylalarda, kışın ise kışlıklarda otururlar, her zaman tabiatla kucak kucağa hareketli bir hayat yaşarlardı. Çinlilcr'in büyük şehirleri vardı, daha çok ticâretle uğraşıyorlardı. Bir Türk Çin şehrine gelince oradaki eğlence hayâtına kapılıyor, çarşı-pazarda satılan renkli ve ipekli kumaşlara hayran kalıyordu. Çinliler bunu fırsat bilerek Türklcr'i içki, kadın ve mal vermek suretiyle kandırıp, onları Türk hayâtından uzaklaştırıyorlardı. İşle Bilge Kağan bütün Türklcr'i bu tehlikeye karşı uyardı. Yabancı ülkelerle ticâret yapılmasını uygun görüyor, ama Türklcrin kendi vatanlarını bırakıp oralarda oturmalarını hiç istemiyordu.

Göktürk orduları başkumandanı Kül Tigin 731 yılında isyancı Dokuz Oğuz Türklcri’ne karşı yaptığı bir savaşta öldü. Ağabeyi Bilge Kağan ve vezir Bilge Tonyukuk ona büyük bir ccnâze merâsimi düzenlediler. Göktürk Devleti bu çağda o kadar tanınan ve saygı uyandıran bir devletti ki, bütün komşu ve uzak ülkeler ccnâze merâsimine temsilciler gönderdiler. Çin İmparatoru kendi taş yontucularını gönderdi ve Kül Tigin anıtının yazılıp dikilmesine yardımcı oldu.

Bilge Kağan ondan üç yıl sonra öldü. Ona da bütün ülke krallarının gönderdikleri temsilcilerin bulunduğu pek büyük bir ccnâze merâsimi düzenlendi. Hâtırası için Kül Tigin Anıtı'nın yanına bir anıt dikildi. Burada onun ağzından Türk Milleti’nin bir târihi ve bu târihten alınması gerekli dersler anlatılmaktadır. Kül Tigin’in, Bilge Kağan'm ve büyük Göktürk veziri

Bilge Tonyukuk'un hâtıraları için dikilen anıtlara Orkun Âbideleri veyâ Orkun Kitâbc'cri denir. Bunlar Baykal Gölü ne dökülen Orkun Nehri'nin doğu kıyısı yakınlarında dikilmişi ir.

Orkun Âbideleri Türk Milletinin binlerce yıllık târihi boyunca meydana getirdiği eserlerin en başta gelenleridir; dünyâda başka hiçbir milletin târihinde bu derece ebedî hakikatleri bu kadar yüksek bir edebiyat diliyle ortaya koyan eser bulunma/.. Orada Türk târihinin ve Türk Milleti'nin ö/.ü, taşlara kazılmıştır. Öyleki, Türk'ün bütün târihi kaybolsa, sâdece Orkun Abideleri'ne bakarak bu milletin yüksek medeniyetini, devlet kurucu dehâsını, ahlâk ve faziletini, askerî kahramanlığını, devlet ve kanun anlayışını öğrenmek mümkündür. Bakınız, Bilge Kağan Türklüğün doğuşunu nasıl anlatıyor:

"Yukarıda nıâvi gök, aşağıda yağız yer yaratıldığında ikisi arasında insan oğlu yarabilmiş. İnsanoğlunun üstüne büyük dedelerim Bumin Kağan, İstemi Kağan hükümdar olmuşlar. Türk Milleti'nin iline, töresine çeki-düzen vermişler. Dört taraf hep düşman imiş. Ordular gönderip dört taraftaki milleti hep idaresi altına almış. Başlıya baş eğdirmiş, dizliye diz çöktürmüş..."

Kül Tigin âbidesinin baş tarafında ise Bilge Kağan Türk Milletinin halini şöyle anlatıyor:

"Ben Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağan, Tanrı'nın irâdesiyle kağanlık tahtına oturdum. Bilhassa küçük kardeş yeğenim, oğlum, bütün soyum, milletim, güneydeki şadpıt beyleri, kuzeydeki tarkat, buyruk beyleri, Oğuz Tatar... Dokuz Oğuz beyleri, milleti. Bu sözümü iyi işit, adamakıllı dinle:

Doğuda gün doğusuna, güneyde gün ortasına, batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar bütün milletler şimdi *benim cmrinıdedir. Bunca milleti hep düzene soktum. O şimdi kötü değildir. Türk Kağanı Ötüken ormanında oturursa ilde sıkıntı yoktur... Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yu -*

muşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırırmış. Yaklaştırıp konduktan sonra, onun hakkında kötü şeyler düşünürmüş. İyi bilgili insanı, iyi cesur insanı yürütmezmiş... Tatlı sözüne, yumuşak ipek kumaşına aldanıp, ey Türk milleti, nice evlâdını kaybettin. Türk milleti, öldün; Türk milleti, öleceksin. Güneyde Çogay Ormanına, Tögüllün Ovası na konayım dersen, Türk milleti, öleceksin... O yere doğru gidersen, Türk milleti, öleceksin. Ölüken yerinde oturup kervan gönderirsen hiçbir derdin olmaz. Ölüken ormanında oturursan ebediyen il tutarak oturacaksın.

Türk milleti, tokluğun kıymetini bilmedin. Açlık tokluk düşünmedin. Bir doyunca açlık aklına gelmedi. Öyle yaptığın için, seni besleyip bakmış olan kağanının sözünü dinlemeden kalkıp Çin'e gittin. Hep orda mahvoldun, yok edildin. Orda, geri kalanınla hep zayıflayarak, ölerek yürüyordun. Tanrı buyurduğu için, kendim devletli olduğum için, kağan oldum. Kağan olup aç, fakir milleti hep topladım. Yoksul milleti zengin etlim, az milleti çok kıldım. Yoksa bu sözümde yalan nıı var?

Türk beyleri, millet, bunu iyi işittin. Türk milletini toplayıp il tutacağını bu taşa kazdım. Yanılıp öleceğini yine bu taşa kazdım. ¡Ier ne sözüm varsa ebedî taşa yazdım. Ona bakarak bilin... Beyler ve millet âhenksiz olduğu için, Çin milleti hilekâr ve sahtekâr olduğu için, aldatıcı olduğu için, küçük kardeş ve büyük kardeşi birbirine düşürdüğü için, bey ve milleti karşılıklı çekiştirdiği için, Türk milleti il yaptığı ilini elden çıkarmış, kağan yaptığı kağanını kaybedivermiş. Çin milletine beylik erkek evlâdını kul kıldı, hanımlık kız evlâdını câriye kıldı. Türk beyler Türk adını bıraktı, Çinli adı alıp Çin beyi olarak Çin kağanına itâat eder olmuş. Elli yıl işini gücünü ona vermiş. Doğuda gün doğusuna kadar, batıda gün batısına kadar ordular gönderip Çin Kağanı adına hep kendi ilini töresini zaptetmiş.

Türk halkı şöyle dermiş: İlli millet idim, ilim şimdi hani? Kime il kazanıyorum? Kağardı millet idim, kağanım hani, hangi kağanın hesabına çalışıyorum? Öyle deyip Çin kağanına düşman olmuş. Düşman olmuş, ama kendisini bir düzene sokanladığı için yine ona boyun eğmiş. Çinli onun kendisi için bunca çalıştığını hiç düşünmeden, Türk milletini öldüreyim, kökünü kurutayım dermiş. Millet yokoimaya gidiyormuş.

Yukarıda Türk Tanrısı öyle irâde elmiş de, Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye Babam İllcriş Kağanı ve anneın İlbilge. Hatunu tutup yukarı kaldırmış. Babam Kağan onyedi erle isyan elmiş. O başkaldırdı diye işitip şehirdeki dağa çıkmış, dağdaki inmiş, toplanıp yelmiş er olmuşlar. Tanrı kuvvet verdiği için Babanı Kağan' ın askeri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş. Doğuya batıya asker gönderip toplamış, yığmış. Hepsi yediyüz er olmuş. Yediyüz er olup ilsizleşnıiş, kağansulaşmış milleti; câriye olmuş, köle olmuş milleti; Türk iaresini bırakmış milleti atalarımın töresince düzenleyip yetiştirmiş..."

Bilge Kağan Göktürk devletinin kuruluşundan kendi zamanına kadar geçen olayları böyle anlattıktan sonra milletine şöyle seslenmektedir:

"Türk Oğuz beyleri, millet, işitin: Üstte gök çökmese, altta yer delinmese, 'Türk milleti, ilini töreni kim bozabilecekti? 'Türk milleti, vazgeç, pişman ol. Disiplinsizliğin yüzünden, seni beslemiş kağanına, hür ve müstakil güzel yurduna karşı halâ ettin, onları kötü duruma düşürdün. Kutsal Ölüken ormanım bırakıp gittin. Doğuya gittin, batıya gittin. Gittin de ne gördün? Kanın ırmaklar gibi aklı, kemiklerin dağlar gibi yığıldı. Bey olacak oğlun köle oldu, hanım olacak kızın câriye oldu. Yaptığın câhillik, kötülük yüzünden amcam kağan uçup gitti..."

Bu sözlerden anlaşıldığına göre, Türk milleti için en büyük tehlike kendi kültürünü, kendi töresini bırakarak başka milletlerin örf ve âdetlerini benimsemek, devletin kanun ve nizamlarına itaat etmemek, geçici rahatlıklara aldanıp ileriyi görememektir. Bu konuda asıl sorumlu olanlar ise milletin ileri gelenleridir. Halk tehlikeyi görüp kurtulmak için çalıştığı halde beyler Çinlileşlikleri için halka kurtuluşu bulmakta rehberlik edemiyorlar.

Orkun Âbidelcri'nin üçüncüsü vezîr Bilge Tonyukuk adına dikilmiştir. Ünvanı Boyla Bağa Tarkan olan Bilge Tonyukuk büyük bir devlet adamı olup hem İlteriş Kağan, hem Kapagan Kağan ve Bilge Kağan devirlerinde Göktürk devletinin başvezîri olarak hizmet etmiştir. Bu âbidelerdeki yazıları yazan ise Kapagan Kağan'ın küçük oğlu Yoluğ Tigin'dir.

Bilge Kağan'dan sonra Göktürk tahtına oğullan İçen Türk Bilge Kağan ve Tcngri Bilge Kutluğ Kağan oturdular. Sonra hep küçük yaşta prensler Kağan olup bunların zamanında devlet idaresi ya annelerinin ya başkalarının eline geçtiği için devlet zayıfladı ve nihayet 745 yılında Dokuz Oğuzlar (Uygunlar) Göktürk âilesinin hâkimiyetine son vererek onların yerine geçtiler.

Büyük Göktürk İmparatorluğunun Doğu ve Batı olmak üzere iki kolu vardı. Doğu Kağanlığı Batıdakinc üstün olmakla birlikte Doğu Kağanı Kimin Türe Kağan'ın ölümünden (609) sonra Batı Kağanları artık Doğu'yu tanımayıp müstakil olmuşlardı. Batı Kağanları Bumin Kağan'ın kardeşi İstemi Kağan'm soyundan gelirler. Batı Göktürkleri bir taraftan Çin, bir taraftan İran, Bizans ve Arap dünyası ile temas halindeydiler. Istemi'den sonra Batı tahtına Bilge Tardu Kağan, sonra sıra ile Apa Kağan, İnal Kağan, Çulo Kağan, Şeku Kağan, Tung Yabgu Kağan, Bağatur Sepi Kağan geçtiler. 631 tarihinde Balı Göktürk tahtı Bumin Kağan'ın oğullarına geçti. 742'de Balı Kağanlığı Türgiş hânedânmın eline geçti.

Kül TİÇİlî

Kül 1 'iyin I ürk târihinin en hüyiik kunıandanlarmıhın ve en büvük kahramanlarından hindir. Türk milleti yakalına tehlikesiyle karşı karşıya kaleliyi hır zamandın ağabeyi Bilye Şad isonradan kayan) ile birlikte bütün ömrünü savaş meydanlarında ha reaya rak milletimizin varlığını ve birliyını korumuştur. Kiil 'fiytn yılında doydu. Bahası İlteriş Kıtluğ üç yıl önce Çin'e karşı haşkaldırnıış ve haşarılı hır hareketle Göktürk Devlett'nı yeniden kurmuştu Takat Göktiirkler daha derlenip toparlanmış değillerdi. İlteriş Kayan yece-yündüz çalışarak devleti yeniden düzenledi. 692 yılında öldüğü zaman Kul lığın7,ağabeyi Bilye ise S yaşındaydı, .kim uları Kopyan, kayan oldu. Bil ye'yı i arduşlar'ın başına şad saptılar. Kül i iyin merkez ordusuna yırdı.Kül I i yırı onattı yaşma yeldiği zaman artık savaşçı bir asker olmuştu İlk defa 70/ yılında Batıya açılan sefere katıldı. Burad<ı füryiş başbuğlarından birinin emri altındaki S(>yd askerim bozdular ve halkı itaat altına aldılar. Soydlar yendim e Çin ilerleyen Göktürk ordusunu durdurmak üzere edibin kişilik hır ordu ile bunların üzerine yürüdü. Kül fiytn emrindeki askerlerle Çın ordusunun merkezine sahi irdi ve Çınlı kumandanın kayınbiraderi olan bir komutanın üzerine atlavıp yakaladı, ı'llerım bağlayarak verise. Türk ordusuna dönüp esir komutanı Kağana testim etti. Çın ordusu orada imha edildi.

717) yılında Kopyan Kayan Çın seferi (payında Kül 'liyin virmıhır yaşındaydı. Çin yenerali Çaça'nın ordusuna karşı savaşa yirdiklerinde Kül I iyin bes lerinden birinin çok suratlı olan atma hım rek düşman njne daldı. Kendisini durduramayan düşmanlar atını aklayarak (Öldürdüler. Ki'd l iyin hemen doğrulup bu seter İşbara Yomlar adlı Türk besinin atına binip imanla saldırdı, a al da öldü. Üçüncü sefer Yiyen Siliy Bev'in yiyimli doru atına binip hücum etti, sonunda o at da vuruldu Zırhından, kofta-

tundan yüzden fazla ok darbesi alan Kül Tigin başını ve yüzünü oklardan sakınmayı bildiği için ölmedi ve Çaçanın ordusunu orada yok elliler.

Sonraları Kül Tigin ve ağabeyi Bilge Şad dağınık Türk kabilelerini loplamak ve ilaal altına almak üzere seferlere giriştiler.

Bayırku beyi Uluğ Erkin devlete isyân etmişti. Türig Yargun gölü kenarında yapılan savaşla Uluğ Erkinin ordusu bozuldu, kendisi pek az askerle kaçarak kurtuldu. Kül Tigin yirmiallı yaşında iken Kırgızlar isyân elliler ve Gökıürkler'e hastın olan diğer boylarla anlaşarak birlikte Ötüken'e hücum etmeyi planladılar. Bu ittifakın gerçekleşmemesi için Göktürk ordusu kış ortasında Kırgızlar'a bir baskın hazırladı. Mızrak boyu kar sökerek Kögınen ormanını geçen Göktürk ordusu Kırgızlar'ı hiç ummadıkları bir zamanda gece baskınıyla dağıttı. Kırgız Kağanı toplayabildiği kadar orduyla Songa. ormanında bunların karşısına çıktı. Kül Tigin Bayırkunun ak atına binerek hücûm elti. Bir Kırgız'ı okla vurup ikisini mızrakla düşürdüğü sırada atını öldürdüler. O yine savaşa devam etti. Sonunda Kırgız Kağanı öldürüldü ve ülkesi Gökıürkler'e bağlandı. Sonra Türgişler'i itaat altına almak üzere Altım Ormanını aşıp İrtiş'i geçerek yürüdü. Bolçu'da yapılan savaşla Türgiş ordusu âdeta bir firtına gibiydi. Fakat Kül Tigin ön safta Türgiş askerinin arasına alnı beyaz boz atının üzerinde dalarak ordunun merkezine kadar girdi. Üzerine saldıran Türgiş askerlerinin çoğunu öldürdükten sonra Türgişler'in büyük beylerinden birini yakalayıp esir aldı. Türgiş Kağanı da orada öldürüldü ve ülkesi bağlandı.

Soğd halkını itaat altına almak için Batıda Demir Kapıya kadar ordu gönderildi. O sırada Türgiş halkının tekrar isyân ettiği duyuldu. Kül Tigin bunların üzerine çok az sayıda askerle gönderildi. Kalabalık Türgiş ordusu karşısında sırf kendi cesâret ve kahramanlığı ile Göktürkler'i kurlardı ve gâlip geldi.

Ertesi yıl Çin'in kışkırttığı Kartuklar büyük bir ordu ile Öiüken'e kadar sokuldular ve devlet merkezini tehdit ettiler. Kül ligin Türgiş savaşında da kullandığı Alp Salgı adlı alıyla hücum edip mızrakla önüne gelen Korluklar'ı yıkmaya başladı. Karluk ordusu bozguna uğratıldı. Sonra Az kavini isyan elli. Kül ligin yine Alp Salgıya binerek hücum elli ve Az İlleberi'ni, yani Azlar'ın büyük beyini esir etti. Az ordusu orada yok edildi. Arkadan İzgil halkı isyan elli. Onlarla olan savaşta Kül liginin Alp Salgı adlı atı öldürüldü, ama Izgiller de yenildi.

En getin savaşlar isyancı Dokuz Oğuz Türk'leri ile oldu. Bir yılda beş savaş yapıldı. Togu Balık'taki ilk savaşta Kül Tigirı, Azman adlı alıyla hücum edip allı eri nıızrakladı, yedincisini kılıçla düşürdü. Dokuz Oğuzlar bozuldu. İkinci seferde Kuşalguk'la Edizler'le savaş oldu. Kül ligin yağız atına binip bir eri mızrakladı, dokuz kişiyi de çevirerek vurdu. Edizler'i orada bozdular. Üçüncü sefer BolçıTda Oğuzlarla savaşa tutuştular. Kül Tigin onları da bozdu. Dördüncü seferde- Dokuz Oğuzlar pek yaman saldırdılar. Kül Tigin kendi yiğitliğiyle bu hücumu zamanında püskürtıneseydi Göktürkler mahvolacaktı. Ezgiıati Kadız da yapılan beşinci savaşla Kül Tigin Azman adlı alıyla saldırıp Dokuz Oğuzları bozdu.

O yıl Anığa kalesinde kışlayıp Dokuz Oğuz üzerine yeniden sefere çıktılar. Kül 'Tigin Göktürk Kağan Ailesinin korunmasıyla görevlendirilmiş, Bilge Kağan ve İnal ’Tiğin savaşa yürümüşlerdi. Dokuz Oğuz süvarileri ordu merkezini bastılar. Bütün İmparatorluk ailesi esir düşecek ve Göktürkler'in orada sonu gelecekli. Kül 'Tigin Öksüz adlı atına binip düşmana göğüs gerdi. Saldıranlardan dokuz kişi onun mızrak darbeleriyle ardı ardına düştüler. Yanındaki pek az kişiyle ölesiye çarpıştı ve merkezi vermedi. Sonunda yetişen Göktürk birlikleri Dokuz Oğuzları bozdular.

Kül l igin 731 yılında 47 yayında iken öldü. Ağabeyi Bilge Kağan, küçük kar deyinin hâtırası için onun türbesi bayına dikliği anıtla yanları söylüyor:

"Küçük kardeşim Kül Tigin vefat elli. Matemlere garkoldum. Görür gözüm görmez gibi, bilir aklım bilmez gibi oldu. Kaygıt ve lasa içinde kaldım. 'Zamanı Tanrı yayar. İnsan oğlu hep ölmek için lürcıniy. Öyle düşünceye daldım. Gözden yay gelse engel olarak, gönülden ağlamak gelse geri çevirerek düşünceye daldım. İki yadın ve küçük kardeş yeğenimin, oğlumun, beylerimin, milletimin hâli fena olacak diye düşünceye daldım."

Ergenekon Destanı

Göklülrkler biiliin Türk illerinde herkesi itaat altına almış, baş kaldıran kavim ve kabileleri devlete bağlamışlardı; hiç kimse onlarla boy ölçüşemezdi. Ama onların bu kudretini kıskanan düşman kavimler bir araya gelerek Gökıürkler'i ortadan kaldırmak istiyorlardı. Bir defasında hepsi de ordularını birleşetirerek Göktiirkler'e hücum elliler. Günlerce boğaz-boğaza savaş oldu. Göktürkler düşmanı dağıttılar.

Düşmanlar baktı ki Göklürkleri erkekçe savaşla yenmeye inıkân yok, bunları hile ile yok edelim dediler. Bir gün kaçıyornıuş gibi yapıp saklandılar. Gökıürkler'i gafil avladılar. Kılıç tutan erlerinin çoğunu kılıçlan geçirdiler, geri kalanını kadın ve çoçuklarıyla esir alıp götürdüler. Göktürk ocağı artık sönmüştü. Kağanları İl Han ve onun, oğulları da hep savaşla öldüler. Bir tek küçük oğlu Kayı sağ kalıp esir düşmüştü. Kayı bir gece amcasının oğlu Dokuz'la birlikte kaçmayı planladı. İkisi de eşlerini alarak gecenin karanlığında Göktürk eline doğru al sürdüler. Gündüzleri saklanıp geceleri yol alıyorlardı. İler taraf düşmanla dolu olduğu için, kimsenin görmeyeceği bir yer bulup orada oturmaya karar verdiler. Dışarıya geçit vermeyen bir vâdî buldular, binbir güçlükle aşağıya inebildiler. Burası öyle kapadı, kuş uçmaz-kervan geçmez bir yerdi ki, kendileri bile bir daha geldikleri yolu bulamazlardı.

Geldikleri yere Ergenekon dediler. Ergenekon un tatlı suları, türlü yemişleri, av için kuş ve geyikleri vardı. Ulu Tanrıya şükredip burada rahat ve güvenle yaşamaya başladılar.

Aylar, yıllar birbirini kovaladı. İkisinin de çocukları oldu, torunları oldu. Alları da çoğalıyordu. Birkaç yüzyıl burada yaşadılar. Bir gün artık ne insanlarıyla ne hayvanlarıyla buraya sığanıaz olmuşlardı. Ne yapacaklarını düşünmeye başladılar. Büyük dedelerinden Ergenekon dışında pek güzel ülkeler bulunduğunu, oralarda insanların yaşadığını işitmişlerdi. "Çıkıp atalarımızın yurduna gidelim" dediler. Ama dağlar yol vermiyordu. Dört bir yana koşturup etrafı yokladılar, bir adam sığacak yer bulamadılar.

Aralarında bir demirci vardı. "Şu dağda bir • ' mâdeni var, demiri eritirsek belki dağ bize bir geçit verir" dedi. Dağın her tarafını odun ve kömürle kat kat doldurdular. Yetmiş manda derisinden körükler yapıp yetmiş yere koydular. Tanrının yardımı ile, dağ ateşe dayanamadı, demir eriyip gidince bir geçil açıldı. Çıkıp Göktürk yurduna geldiler. Kayı Han'ın torunu Börteçine kağan oldu, dörtbir yana adam gönderip yurtlarını yine aldıklarını bildirdi ve herkesin kendisine boyun eğmesini emretti. Göklürklcr yine eski şan ve şereflerine kavuştular.

Dağı delip Ergenekon'dan çıktıkları günü kutsal kurtuluş günü ilân etliler, iler yılın o gününde büyük merasim yapılır, Kağan bir demiri kızdırıp örse koyarak çekiçle döver, onun ardından bütün Türk beyleri demir döverek kurtuluşlarını anarlardı.

TÜRGİŞ
veya
TÜRKEŞLER

Türkeş Hanedanı başlangıçla Göklürklcr'c bağlı oldukları halde 630 tarihinden İtibaren Talas'ı başkent yaparak ayrı bir devlet oldular. Devletin kurucusu Göktürk tarkaıılarından Uçelc Kağan'dır. Sekizinci yüzyıl başlarında Arap-îslâm orduları Mânerâiinnchr'c girmişler ve Türklcr'Ie karşılaşmışlardı. O sırada devletin başında bulunan Sulu Çor Kağan bu orduları durdurmak için şiddetli savaşlar verdi. Bir taraftan Arapkir'in baskısı, diğer taraftan Çinlilcr'in siyâsî entrikalarıyla Tiirgişler arasına nifak girdi ve Kül Çor adlı bir Türgiş kumandanı Sulu Kağan'ı öldürdü. Bundan sonra Türgişler ikiye ayrıldı. Kül Çor, "Bağa Tarkan" Unvanıyla Sarı Türgişler'in başına geçti ve devlete hâkim oldu. Sonra Kara Türgişler'in lideri İltcmiş Kutluk Bilge Kağan ve Tanrı Bolmuş Kağan hükümdâr oldular.

766 da Türgiş Hânedânı'nm sallanalım Karluk Türklcri sona erdirdiler.

KARLUK'LAR

Tiirgiş hâkimiyetine son veren Karluk Türkleri daha önce Göktürk Dcvleti'nc bağlı yarı-müstakil bir hayat yaşıyorlardı. Karluk beylerine "Kül Erkin" denilirdi. Bunlar imparatorluğun batısında oturdukları-için, İstemi Kağan'ın Hazar ve Mâvcrâünnchir taraflarına yaptığı seferlerde Karluklar'dan çok faydalanıldı. Göktürk Devleti yıkılınca Çin ona bağlı diğer Türk ülkeleri gibi Karluk ülkesinde de hâkimiyet kurmak istemişti, Fakat Karluklar Çin'e boyun eğmediler ve kendi başlarına bir devlet oldular. Karluk prensleri, Türklcr'in Aşma (Bozkurt) soyundan gelmedikleri için "Kağan" ünvanını atamıyorlardı. Bunlar ancak "Yabgu" olabiliyorlardı.

Göktürk Devleti tekrar kurulduğu zaman Kapgan Kağan bunları yeniden itaat altına almış, devlete bağlamıştı. Sonradan Karluklar Göktürk Devlcti'nin yıkılmasında Uygurlar'la (Doku/.oğuzlar) işbirliği yaptılar. Uygur Devleti kurulunca Karluk beyine sol kol yabguluğu verildi. Daha sonra Karluklar Tiirkcş Devlcti'nin zayıflamasından faydalanarak onların hâkim olduğu bölgelere yayıldılar. Bu yayılma onları Balı'da İslâm ordularıyla karşı karşıya getirdi. Bu sırada Çin, ilerleyen Müslüman kuvvetlerini durdurmak için büyük bir orduyla Batı seferi açmıştı. Asya'da Müslümanlığın kaderini belirleyecek olan bu savaşla Çin'in bütün entrikalarına rağmen Karluklar -Müslüman olmadıkları halde- İslâm ordusuyla birleştiler ve 751 yılındaki meşhur Talaş Meydan Muharebcsi'ndc birleşik Tiirk-Arap orduları Çinliler i müthiş bir mağlubiyete uğrattı. Bundan sonra Karluklar artık Araplarla daha yakın temasa geçecekler ve ilk Müslüman-Türkler olacaklardır.

UYGURLAR

Uygur'lar, Büyük Hunlar’ın torunlarıdır. Bunlar Sclcnga Irmağı etrafında yaşıyorlardı. Erkin denen Uygur ■ beyleri Göktürk Devleli'nc bağlı iken Göktürk Devleti 630'da Çin hâkimiyetine girince Uygurlar bağımsız bir devlet oldular ve beyleri IIteber adını aldı. 646 yılında Uygur Kağanlığı kuruldu, fakat İkinci Göktürk Devletinin meşhur kağanı Kapgan bunları yeniden devlete bağladı. Uygurlar nihayet 745 yılında Göktürk Devlcti'nin içine düştüğü kargaşalıktan faydalanarak, beyleri Kullug Bilge Kiil'ün idaresinde bu devleti ortadan kaldırdılar; Kutlug Bilge, Uygur Kağanı oldu.

Uygurlar bir taraftan dağınık Türk kabilelerini kendi idareleri altında toplarken bir yandan Çin üzerindeki baskılarını artırdılar. 751 yılında, yâni Uygur Kağanlığı'nın ilk yıllarında büyük Çin ordusu Talaş Meydan Savaşı'ndan Karluk ve Arap-lar'a mağlfıb olmuş, böylccc Çin'in kuvveti büyük ölçüde kırılmıştı. Türkler artık Çin'in iç işlerine karışıyorlardı. Kutlug Bilgc'den sonra oğlu Moyunçur, sonra da onun oğlu Bögü Kağan Uygur tahtına oturdular. Uygur Devlcti’nin en parlak çağı Bögü Kağan'ın yirmi yıllık hükümdarlık devridir. 779'da Bögü'nüıı yerine Tung Bağa Tarkan, arkasından Külüg Bilge ve Kutlug Bilge kağan oldular. Son büyük hâkan Kiiçlüg Bilge

833’dc öldürüldükten sonra, devlette iç kargaşalıklar çıktı. Uygur federasyonu içindeki en güçlü Türk uruklarından Kırgızlar gitgide kuvvetlenerek onlara rakîb oluyorlardı. Bu arada Uygurlar’ı kuvvetlen düşüren başka birşey daha vardı. Vaktiyle Bögü Kağan Tibet seferinden dönerken oradan Mani Dîni rahipleri getirmiş, bunlar vâsıtasıyla Uygurlar'ı Mani Dîni'ne sokmuştu. Türkler'in hareketli ve savaşçı tabiatına aykırı düşen, onları temel gıdaları olan etlen bile uzaklaştıran bu dîn memlekette genel bir uyuşukluk yarattı. Sonunda Kırgızlar 840 yılında Uygur başkentine girerek, Uygur Hakanı dahil, halktan pekçok kimseyi kılıçtan geçirdiler. Böylcce Uygur Devleti son buldu.

Uygurlar bu mağlûbiyetten kendilerini kurtarıp toparlayacak bir varlık gösteremediler. Bir kısmı Kuzey Çin tarafına (Kansu bölgesine), bir kısmı da bugünkü Doğu Türkistan (Turfan ve Kâşgar) tarafına göç ettiler. Oralarda birer kağanlık kurdularsa da bunların fazla bir siyâsî ve askerî başarısı görülmedi. Ancak Doğu Türkistan'daki Uygur Devleti, Doğu-Batı ticâret yolları üzerinde bulunduğu için İktisadî bakımdan çok gelişti. Onuncu Yüzyıl başından Onüçüncü Yüzyıl başındaki Cengiz istilâsına kadar Uygur Devlcti’ndc san'at ve edebiyat çok gelişti. Islâmdan önceki Türk târihinde medeniyet eserleri bakımından en zengin dönem bu Uygur çağı olduğu için, Türkiye Cumhuriyeti zamanında bâzı kimseler "medeniyet" kelimesi yerine Uygur adının yanlış bir şekli olan "Uygar" sözünden "Uygarlık" diye bir kelime uydurmuşlardır. Bugün bâzılarının "medeniyet" yerine kullandığı "uygarlık" sözünün aslı budur.

AYARLAR

Doğu Asya'daki A var (Apar) Devleti 552 yılında Bumin Kağan idaresindeki Gökıürklcr tarafından yıkılınca, bir kısım A varlar Batı'ya kaçmışlardı. Bunlar önce Kuzey Kafkasya'da hâkim olan ve gerek Bizans'ı gerek İran'daki Sâsânî imparatorluğu'nu lehdîd eden Sabar Türkleri'ylc ("Sibirya" adı buradan gelir) mücâdele ettiler ve 558 yılında onları yendikten sonra Kuzey Kafkas, Kuzey Karadeniz yoluyla Tuna boylarını ele geçirdiler. Merkezi Macaristan olmak üzere Orta Avrupa'da büyük bir devlet kurdular. İdârcleri altında ve ordularında birçok kavimler bulunmakla birlikte esas çekirdek Türklcrdcn meydana geliyordu. Avarlar Balı'daki Frank (Fransız) Krallığı'ndan Doğu'da Bizans sınırlarına kadar olan bölgenin yegâne hâkimi olmuşlardı. İki defa İstanbul'u kuşattılar, fakat ikisinde de donanmaları olmadığı için başarısız kaldılar.

630'dan itibaren Avar hâkimiyeti zayıflamaya başladı. Buna rağmen Avarlar Dokuzuncu Yüzyıl'ın başına kadar ayakla kalmayı başardılar. Nihâyct Frankların hücumları sonunda parçalanarak dağıldılar. Devletsiz kalan Avarlar bir daha kendilerini loparlayamadılar. Gittikleri ülkelerde dillerini unuttular, hıristiyanlaşarak eriyip gittiler.

nAZARLAR

A varlar Asya'dan Avrupa'ya geçerken Kuzey Kafkasya bölgesindeki Sabarlar'ın yurtlarını ellerinden alınışlardı. Fakat Sabar Türkleri A var fırtınası geçtikten sonra tekrar toparlandılar, Göktürk imparatorluğunun Batı ucunda Göktürkler adına Bizans ve İran İmparatorlukları ile mücâdeleye devam ettiler. 630'dan sonra Göktürk İmparatorluğu Çin hâkimiyeti altına girince Sabarlar müstakil bir devlet haline geldiler. İşte Hazar Hâkanlığı bunların eseridir.

Hazarlar İran'daki Sâsânî İmparatorluğunu devamlı baskılarıyla çok zayıf düşürmüşlerdi. İslâm orduları Sâsânîlcr'in böyle zayıf zamanlarında İran'a girerek onları kolayca çökerttiler. İran aradan kalkınca Emevî orduları Hazar ülkesine doğru yürüdülerse de Hazarların şiddetli direnişi karşısında Ermenistan sınırından öteye geçemediler.

Hazarlar bütün Doğu Avrupa'yı ellerine geçirerek büyük bir devlet oldular. Bizans bunlarla iyi geçiniyor, ilerleyen Arap ordularına karşı Hazarlar'ın dostluğunu arıyordu. Hazar Hakanlığı Kafkaslar'dan Macaristan'a kadar uzanan geniş bir saha içinde öyle bir düzen kurmuştu ki, uzun yıllar savaş çalkantıları içinde yaşayan kavimler bu sâyede ticâretle, san'atla, dîn hayâtının gelişmesiyle uğraşma fırsatını bulabildiler. Ticâ-

relin getirdiği bolluk sayesinde Hazar şehirleri büyük bir canlılık kazandı. Hazar Hakanlığı Onuncu Yüzyıl ortalarına kadar, yâni lam üç yüzyıl büyük bir devlet olarak devam etti. Hazarlar'ın yıkılması ve dağılması Türk târihinde büyük ibret alınması gereken olaylardan biridir. Bu devlet Türkler bakımından başarısız bir şehirleşmenin sonucu olarak dağılmıştır. Hazarlar eskiden olduğu gibi yarı göçebe kabilelere dayanmadıkları için ücretli bir ordu kurmuşlardı. Fakat bu ücretli ordu sâdece kendi kavimlcrindcn değil, birbiri ile uzlaşması çok zor olan birçok kavimlcrin insanlarından meydana geliyordu. Hazarlar ayni hatayı, dîn konusunda da işlediler. Memleketle bir dîn birliği sağlamayı düşünmediler. Hazar ülkesinde her dînin misyonerleri at oynatıyor, böylcce Hazar halkı dînî inanç bakımından bir yamalı bohça haline geliyordu. Üstelik Hazar Hâkanları Sekizinci Yiizyıl’da Musevîliği kabul etmişlerdi.

Hazarhır'ın zayi (lamasından en çok faydalanan İslavlar, yâni bugünkü Ruslar'ın dedeleri oldu. Hazar topraklarının büyük bir kısmı onların eline geçli. Ayrıca Macaristan da o devirde ayrı bir güç halinde ortaya çıktı.

PEÇENEKLER, UZLAR VE KUMANLAR

Peçenekler

Pcçcncklcr Büyük Göktürk Hûkanlığı'na bağlı kavimlcrdcn biriydi. Onuncu Yüzyıl'da Kuzey Karadeniz, bölgesinde yaşıyorlardı. Uzun müddet Rusların Kiycf Prcnsliği'ylc mücâdele ettiler ve 968 yılında Hazar Hakanlığı başkentini zaplcdcn Kiycf Prensi Svyatoslav'ı yenerek öldürdüler. Bu mücâdelede Ruslar'a karşı Peçcncklcr'i tutan Bizans, onlarla dostluk kurmaya çalıştı. Ayrıca kendini ıchdîd eden Bulgarlar'a karşı Pcçenckler'i kullanmayı düşünüyordu.

Peçenekler daha doğudan gelerek kendilerini sıkıştıran Uz (Oğuz) Türkleri yüzünden ülkelerini bırakıp Orta Avrupa'ya dağılmaya başladılar.

Onbirinci Yüzyıl başlarında Peçenekler Balkanlar üzerine sarkmaya başlamışlardı. Fakat Bizans bu akınları durdurabilmek için Peççnek beyleri arasına nilak soktu. Birbirine düşen Peçenekler bir defasında zayıf kuvvetlerden meydana gelen Bizans ordusuna karşı ağır bir yenilgiye uğradılar. Bizans bunların savaşçı güçlerini bildiği için onlardan kendi güney sınırında faydalanmak istedi ve Peçcncklcr'i Selçuklulara karşı çıkarmayı denedi. Pcçcncklcr bu teklifleri geri çevirdiler; Bizans ordusuna girmiş olan Peçcnek birlikleri ise Malazgird Savaşı'nda kendi soydaşlarının safına geçtiler. Doğu Avrupa'da kalan Peçenekler ise 1080 yılından sonra tekrar toparlandılar, yanlarına Macar ve

Kumanlar'ı da alarak Bizans'ı birkaç defa mağlûb etliler. 1090 yılında Çckmcec'yc kadar bütün Trakya onların hâkimiyeti altına girdi. O sırada Çavuldur Oğıızları'nın beyi Çakan, İzmir'i ele geçirmiş, Adalar Denizi'ne hâkim olduktan sonra İstanbul'u zaptetmeyi planlamıştı. Bu iş için Pcçcnekler'in yardımını almak üzere onlarla temasa girmişti. Böylccc Bizans bir tarafla Selçuklu, bir tarafta Çakan (Çaka) Oğuzları, bir taraftan da Pcçcncklcr'in baskısı altında kımıldayamaz hale gelmişti.

Bizans, Çakan Bey ve Pcçcnekler'in ortak hareketlerini durdurmak için bir yandan Hıristiyan dünyâsını harekete geçirirken, bir yandan Kuman Türklcri'ni Peçenekler aleyhine kışkırttı. Peçenekler Çakan'ın donanmasıyla birleşmek üzere Meriç ağzında beklerken, Tugıır Han idâresindeki kırk bin Kuman süvârisi bunların üzerine saldırdı ve hepsini mahvetti. Peçenekler dağıldılar ve eriyip gittiler.

Uzlar

Uzlar, Oğuz Türklcri'ndcn bir zümre idi. Peçcncklcr'i yurtlarından sürdükten sonra Özü (Dinyeper) Nehri etrafında yerleştiler. Fakat Rus Prensleri birlcşcrek onları bu bölgeden uzaklaştırdı. Bundan sonra Uzlar güneye sarktılar, Bizans ordusu ve Bıılgarlar'ı yenerek Selânik'c kadar ilerlediler. Fakat buralara yerleşmeye fırsat bulamadan salgın hastalıklar ve Peçcnek hücumları yüzünden dağıldılar. Bizans ordusuna katılan bir kısım Uzlar, Malazgirt'te Türk ordusu tarafına geçmiştir.

Kumanlar

Kumanlar, târihte uzun zaman ve çok değişik bölgelerde kendilerinden söz ettirmiş bir Türk kitlesidir. Bunlar, yine kendileri gibi Göktürk İmparatorluğunun Balı toprakları üzerinde yaşayan Kıpçaklar'labirlcşcrek Batıya yöneldiler ve Kumanlar, Rus Prenslerinin ortak kuvvetini mağlub ederek Karadeniz kuzeyindeki bozkırlara yerleştiler. Onbirinci Yüzyıl sonlarında Balkaş Gölü’nden Batı Karadeniz'e kadar muazzam bir

bölge Kuman-Kıpçaklar'm eline geçmişti, bu bölgeye *Kıpçak Sâhası* veya *Kumanya* deniyordu.

Rus prenslikleri Kumanlar'ı bu bölgeden atabilmek için birleşerek devamlı hücum ediyorlardı. Bu savaşlarda bazen Ruslar, bazen Kıpçaklar galip geldiler. Fakat 1185'tc Kıpçak Başbuğu Könçck komutasındaki Türk kuvvetleri, Prens îgor'un emrindeki müttefik Rus ordusunu tamamiyle imha etti. Bir kısım Kumanlar Kırım'da yerleşik hayata geçerek, orada şehir ve kasabalar kurdular.

Kuzey Kafkas bölgesindeki Kuman-Kıpçaklar ise Gürcistan Krallığıyla ilişkiler kurduktan sonra, Gürcistan üzerinden o sırada Selçuklu beyleri idaresinde bulunan Doğu Anadolu şehirlerine kadar sarktılar. Kutlu Arslan ve Sevinç Beyler zamanında güney Kafkasya'ya çok sayıda Kıpçak yerleşti.

Kıpçak sahasının Doğu bölgesinde bulunanlar, Harezmşahlar devleti hizmetinde çalıştılar. Meşhur Celaleddîn Hareznaşah(Mcngübcrdi)'m annesi bir Kıpçak prensesi idi. Harezmşah ordusunun büyük kısmı Kıpçak Türklcri'ydi.

Mısır'da Eyyûbî Devleti yerli halktan ordu kuramadığı için yabancıları ücretli asker olarak alıyordu. Çok sayıda Kuman-Kıpçak genci Mısır’a giderek orada özel eğitimle Eyyûbî ordusuna girmeye başlamıştı. Bunlar kısa zamanda orduda yüksek mevkiler kazanıyorlardı. 1250 yılında Kıpçak beylerinden İzzeddîn Aybeğ, kendisini Sultan ilân etti ve böylece Mısır'da Ondördüncü Yüzyıl sonlarına kadar sürecek olan bir Türk Devleti kuruldu.

Mısır Kıpçak sultanlarından Baybars, "yenilmez" denen Moğol ordularını müthiş bir bozguna uğratmıştır. Fakat Asya'da kalan Kuman-Kıpçaklar, Moğol baskısına dayanamayıp dağıldılar. Burç Han idaresindeki bir kısım Kumanlar Moldavya'ya yerleşerek Hıristiyan oldu; Köten Bey'in Kumanları Macaristan'a yerleştiler. Geri kalanların herhangi bir siyâsî varlığı olmadı.

BULGARLAR

"Bulgar" kelimesi Türkçe "Bulgamak" (= birbirine karışmak) i'iilindcn gelir. Bir kısım Hunlar'la Dinyeper-Volga arasında yaşayan Ogur Türklcri'nin karışmasından Bulgar kavini doğmuştur.

İlk Bulgar Devleti, Göktürk İmparatorluğumun 630'da dağılması üzerine kuruldu. İlk Bulgar hükümdarı, Asya Hun Tanhularımn sülâlesinden gelen Kurt Han idi. Fakat Kurt Han'ın devleti, kendisinin 665'tc ölümünden sonra Hazarlar'ın baskısıyla dağıldı. Bu ilk Bulgar Devleti, Kafkasya'nın kuzeyinde idi. Kurt Han'ın küçük oğlu bir kısım Bulgarlar'ia birlikte Balkanlara geçti ve orada bir Bulgar Devleti kurdu (679). Şimdiki Bulgaristan topraklarında kurulan bu devletin toprakları üzerinde İslav kitleleri yaşıyordu.

Bulgar kralları Bizans'la bazan dost, bazan düşman yaşadılar. Bizans bunlardan Arap kuşatmasına karşı yardım görmüş ve kendilerine birtakım ticarî kolaylıklar sağlamıştı. Fakat Bulgaristan'ın Macaristan istikametinde genişlemeye başlaması üzerine Bizans ürktü ve Bulgarlar'ı ortadan kaldırmanın yollarını aramaya başladı. Bulgurlar Bizans ordularını ardı ardına yendiler ve 814'tc İstanbul kapılarına dayanarak şehri kuşattılar. Ancak bu sırada Bulgar Kralı Kurum Han öldü. Yerine geçen oğlu Omurtag Han Bizans'la barış yaptı. Tuna Bulgar Hanlığı'nın en parlak devri, bu Omurtag zamanıdır.

Bulgurlar kendi toprakları içinde yaşayan lslavlar'ı devlet idaresine kattılar ve onlarla evlenmeye başladılar. Kalabalık İslav kitleleri arasında Türklcr yavaş yavaş erimeye başlamışlardı. Boris Han'ın 864'le Ortodoks Hıristiyanlığı kabul etmesinden sonra Bulgarlar iyice islavlaştılar ve Türk karakterini tamamen kaybettiler. Bugünkü Bulgaristan bir İslav devletidir.

itil boyunda kalan Bulgar kitlesi ticâret, çiftçilik ve hayvancılık yaparak büyük bir refaha kavuştu. İtil Bulgarlarının hükümdarı Almış Han zamanında (Onuncu Yüzyıl başı) Islâm Dîni kabul edildi. Onüçüncü Yüzyıl'da Moğollar bunların ülkelerini talan ederek halkı kılıçtan geçirdiler. Ama Bulgarlar tekrar toparlandılar. Ardından Allınordu Hanı Polat Timur ve en sonunda Timur Gürgan Bulgar ülkesini tahrip elliler, itil Bulgarları Kazan bölgesine giderek oraya yerleştiler.

ESKİ TÜRKLERDE MİLLET VE DEVLET

Türk cemiyetinin temeli aile idi. Âile, daha çok anne-baba ve çocuklardan meydana geliyordu. Evlenen kız veya erkek, âilesinden kendi hissesine düşenleri alarak ayrı ev kurardı; zâten evlenmek sözü ayrı ev kurmak, ev sâhibi olmak demektir. Kadınlar hemen hemen erkeklerle eşit haklara sâhipti. Onların da erkeklerinkine benzer bir hayatı vardı; ata biner, kılıç kullanırlardı.

Aileden sonraki en büyük sosyal birlik *"Uruk"* (sülâle) idi. Uruk veya soylar topluluğuna ise *"Boy"* denirdi. Boyların kendilerine âid toprakları, başlarında boy beyleri bulunur, boy beylerini ise âile ve uruk temsilcileri seçerdi.

Boylar birleşerck bir siyâsî birlik kurdukları zaman buna *"Budun"* denirdi. Budunun başında *"Han"* bulunurdu. Budunların her zaman siyâsî istiklâli olmazdı. Çok defa birden fazla budun bir merkezden idâre ediliyor ve buna *"il"* deniyordu ki, bugünkü devlet teriminin karşılığıdır.

Türk cemiyeti iki tabaka halinde idi. Birincisi idâre edenler zümresi ki, bunlar belli âilelerden gelirlerdi. Beylerin dışındaki büyük halk kitlesine *"Karabudun"* denirdi. Fakat beylerin idârcci olmaktan daha fazla bir imtiyazı yoktu, yâni bunlar servetleri ve yaşayışları dolayısiyle halktan ayrı insanlar değildi. Esasen Türkler geniş bozkırlarda çiftçilikten çok hayvan-

cılıkla uğraştıkları için, onlar arasında birbirinden kesin olarak ayrılan sosyal sınıfların ortaya çıkması imkânsızdı. Savaşlarda csîr alıyorlardı, fakat esir çalıştıracak bir iktisâdı düzenleri bulunmadığı için içlerinde ayrı bir köle tabakası da yoktu.

Devlet

Türklcr'in en belirgin özelliklerinden biri kuvvetli bir teşkilâtçılık kabiliyetine sâhip olmalarıdır. Yaşadıkları hayat da onları hürriyete, istiklâle alıştırdığı için hiçbir zaman devletsiz olmamışlardır. Gerçekten, en az ikibinbeşyüz yıllık târihlerinde devletsiz kaldıkları, yâni istiklâllerini tamamiylc kaybettikleri bir zaman olmamıştır. Dünyâda dâimâ bir veya birkaç Türk devleti bulunmuştur.

Türkler kendilerinin Diinyâ'yı idâre etmekle görevli olduklarına inanırlardı. Bu görevi onlara Tanrı vermişti. Zaten kendi kağanlarının kutsal olduğuna, İlâhî bir kaynaklan geldiğine inanıyorlardı. Orkıın Abidelerimden de anlaşıldığına göre, Türk kağanlarının yaptıkları işlerin Tanrı'nın irâdesiyle olduğu inancı vardır. Hun imparatorlarıma, meselâ Mete'ye *"Gök Tanrının tahta çıkardığı Tanrı Kut'u Tanhu"* denirdi. Bu yüzden Türkler'de asîlzâdelerin ve hükümdarların îdâm edilmelerinde kanları akıtılmaz, yay kirişiyle boğulurlardı, çünkü kanları kutsaldı. Bu uygulama Osmanlı Türklcri'nde de devam etmiştir.

Türk Kağanları kudretlerini *Gök*'ten (Tanrı'dan) alırlardı. Bu yüzden iktidar gökten yere doğru kademe kademe dağılmaktaydı. Gökte bir güneş olduğu gibi yerde de bir kağan bulunmalıydı. Gündoğusu günbatısına dâimâ üstündü, bu yüzden Doğuya hükmeden Batıya hükmedenden üstün olurdu.

Bir hükümdar Tanrı'mn inâyet ve yardımına mazhar olduğu sürece halkına iyi bakar, onu zenginlik ve adâlet içinde yaşatırdı. Bunu başaramayan kağan'dan Tanrı'nın *kut*'unu geri aldığı düşünülür ve ona karşı isyan etmek meşru sayılırdı.

Hükümdarlar devlet işlerinde dâimâ büyük beylerden meydana gelen bir meclise danışırlar, onların râzı olmadıkları işi pek yapmazlardı. Danışma meclislerinde herkes sözünü açıkça söyler, hükümdarı istediği gibi tenkîd edebilirdi. Çünkü meclis üyeleri asıl kuvvetlerini temsil ettikleri zümrelerden alırlardı.

Devlet Teşkilâtı

Türk devletinin başında bulunan kimselere *tanhu, kağan, han, yabgu, ilteber* gibi çeşitli isimler verilmiştir. Bunların hükümdarlık alâmetleri *taht, otağ, tuğ, davul, sorguç* gibi şeylerdi. Hükümdar tuğunun tepesinde altından bir kurt başı bulunurdu, çünkü Türkler'dc hükümdar âilelerinin Aşma (Kurt) soyundan geldiğine inanılırdı. Çok sonraları, Osman Gâzî Osmanlı Devleli'ni kurunca, o da hükümdarlık alâmeti olarak *davul ve sancak* sâhibi olmuştu.

Hükümdarların eşlerine *Katun* (Hâtûn) denirdi. Türk Kağanları çoğunlukla Çin'li veya diğer yabancı prenseslerle -daha çok siyâsî sebeplerle- evleniyorlardı, ama oğulları hükümdar olacağı için ilk eşlerini Türk kızlarından seçmeye dikkat ederlerdi. Hâtûnlar devlet işlerine karışırlar, hattâ kendi başlarına hükümdar bile olabilirlerdi. Onların devlet işine karışmaları çoğunlukla kötü sonuçlar vermiş, dâimâ şikâyet konusu olmuş, fakat Müslümanlıktan sonra bile bu âdet uzun müddet devam etmiştir.

Kağanların oğulları devlet işlerine alışmak üzere tecrübeli devlet adamlarının yanlarında yetişirler, sonra devletin Sağ veya Sol kanadına vâlî olurlardı. Bunlar *han, şad, tigin* ünvanlan alırlardı.

Gerek hükümdarın, gerek kanat vâlîlerinin emirlerinde çeşitli görevler yapan devlet memurları vardı. Eski Türk devlet adamlarının isimlerindeki kelimelerden çoğu, onların bu görevlerini belirlen birer ünvandır. Meselâ *atabey, larkan, buyruk, tu-*

dun, üge, apa, boyla, külüg ilh. birer Unvandır. Devletin dış siyâset işlerini idare eden memuruna *tamgacı* (damgacı; Osmanlılarca *luğracı),* hükümdarın başvezîr durumundaki baş müşavirine ise *aygucu* denirdi.

Türk Ordusu

Eski Türklcr devamlı olarak şehirlerde yaşamadıkları için yerleri, sayıları belli bir orduları yoktu. Esâsen herkes -hattâ kadınlar bile- savaş san'alını bilir ve gerektiğinde hemen kendi beylerinin komutasında orduya katılırdı. Askerlik hizmetlerinden dolayı kimse devletten ücret almaz, savaş ganimetinden kendi hissesine düşeni götürürdü.

Askerî teşkilât, şimdi de kullandığımız gibiydi. En büyük savaşçı birliğe *tümen* deniyordu ki, bir tümen onbin kişiydi. Tümenler *bin, yüz,* ve *on* kişilik gruplara bölünüyordu; bunların başında *binbaşı, yüzbaşı,* ve *onbaşı* denen komutanlar bulunurdu. Şimdiki komutanların yıldızlı ilâma veya sancakları yerine at kuyruğundan yapılmış *tuğlar* kullanılırdı. Kağanın tuğunun tepesinde altından bir *kurt başı* vardı, diğer komutanların herbirinin rütbesine göre değişik sayıda tuğları vardı. Bu âdet Osmanh İmparatorluğuna kadar devam etmiştir.

Askerler silah olarak en çok *ok* ve *kılıç* kullanırlardı. Bunların yanısıra *mızrak, kargı, bıçak* kullanılırdı. Düşmana en şiddetli darbeyi vuranlar okçu süvari birlikleriydi. Bunlar yıldırım hızıyla düşman birliğine ok yağdırıp şaşkına çevirirler, sonra öbür birlikler düşmanı çevirerek imha ederdi. Savaş sırasında yarım ay biçiminde açılırlar, merkezdekiler geri çekiliyormuş gibi görünür ve onları tâkip eden düşman, sol ve sağ kanalların kapanmasıyla çevrilmiş olurdu.

Türk ordularının en belirgin özelliklerinden biri yüksek disiplinleriydi. Savaşta bir asker komutanından gelen emri eksiksiz yerine getirmekten başka birşey düşünmezdi. Türklcr özellikle Çin gibi sayıca çok kalabalık ve İktisadî bakımdan da

ha güçlü düşmanlarla başetmek zorunda kaldıkları için askerlik sanatını çok geliştirmişler, bu konuda âdeta bütün dünyânın hocası olmuşlardı. Batı Roma ve Bizans'tan İslavlar'a, Moğollar'a kadar pekçok devlet ve kavim askerlik konusunda Türklcr'i taklîd etmişlerdir.

Türk Töresi

Töre, hukuk düzeni demektir. Türkler dâimâ etrafları düşmanla çevrili bir hayat yaşadıkları için çok disiplinli, hep birlik ve beraberlik içinde yaşamak zorundaydılar. Bu yüzden Türk ülkesinde nizâmı sağlayan töre herşeyden önce gelirdi.

Türk Töresi bugünkü gibi yazılı kanunlar halinde değildi; örf ve âdet şeklinde çok sağlam olarak yerleşmişti. Her konuda töre'nin ne olduğunu küçükler büyüklerden öğrenerek yetişirdi. Gerek kağanın başkanlık ettiği siyâsî mahkemelerde, gerek öbür yargıcıların idâre ettiği normal mahkemelerde töre'nin hükümleri hiç şaşmadan uygulanırdı. Töreye hükümdâr da karşı gelemezdi; tersine, töre'ye aykırı düştüğü için kağanlar tahtlarından indirilir, hattâ îdâm edilirlerdi.

Türk töresi oldukça sert ve kesin hükümler ihtivâ ederdi. Cezâları ağırdı, ama töre, Türk cemiyetinin belkemiğini teşkîl etliği için hiç kimse bu cezâları haksız ve adâletsiz görmezdi. Töre'nin dâimâ doğru ve adâletli olanı emrettiğini herkes baştan kabul ederdi. Çünkü töre, milletin yüzlerce yıllık hayat tecrübesinden süzülmüş kaidelerden ibâretti.

İkinci Bölüm

İSLÂMİYET VE TÜRKLER

Eski Türklerde Dîn

Birçok târih kitaplarında eski Türklcr'in Şaman Dîni'ne sahip oldukları söylenir. Aslında Türkler'in kendilerine ait bir dînleri vardı, Şamanlık sonradan bu dînle karışmıştır. *"Şaman"* kelimesi Tungu/.ca'dır. Şamanlık da Sibirya'da ortaya çıkmıştır. Türkler "şaman" yerine *"kam"* derler. Kam, tabiat-üslü kuvvetlerle temasa geçebilen insandır. Bunlar kendilerine göre bir takım usûllerle trans hâline girer, yâni kendilerinden geçer ve normal insanların görüp işitmediği şeylerden haber verirlerdi. Bu halleriyle kam veya şamanlar dîn adamı olmaktan ziyâde birer kabîle büyücüsü durumundaydılar. Geleceklen haber verirler, hastaları iyileştirirler, ruhlar âleminde neler olup bittiğini bilirlerdi. Halbuki dîn deyince herşeyden önce evren ve insan hakkında, en uzak geçmişi ve en uzak geleceği de içine almak üzere, belli bir açıklama getiren inanç sistemini anlıyoruz.

Türklcr'in bir dînleri vardı. Bu dîn herşeyden önce bir Tanrı inancı ihtivâ ediyordu. Eski Türkler'in tek Tanrı'ya mı, yoksa bir çok tanrılara (ilâh) mı inandığı konusunda tartışmalar yapılmıştır. Bugünkü bilgimize göre Türkler *"Tengri"* dedikleri bir yaratıcıya inanıyorlardı. Tengri, bugün kullandığımız *Tanrı* kelimesinin eski şeklidir. Onlara göre dünyâyı ve herşeyi Tanrı yaratmıştı. O göğün dokuzuncu kalında otururdu. Gök dokuz kat olduğu gibi, yer de dokuz kattı. İnsanlar bunların orta ye-

rinde bulunuyorlardı. Yukarı göğe doğru ruhlar, üstün varlıklar; aşağı yere doğru da aşağı ve kötü mahlûklar otururdu. Tanrı'dan başka kutsal olan şeyler de vardı, ama bunlar Tanrı değildi. Tanrı tekti.

Tabiat kuvvetlerinin ve tabiata dâhil olan birçok şeylerin (dağ, göl vs.) birer ruhları bulunduğuna inanılırdı. Bu ruhların bir kısmından iyilik, bir kısmından kötülük gelirdi. Tabiat ruhları için at ve koyun kurban edilirdi. Göğe ve güneşe saygı gösterirler selâm verirlerdi, ama onlara tapmazlardı.

İnsan ölünce ruhu bedeninden çıkıp giderdi. İyi insanların ruhları *uçmağ* denilen bir çeşit cennete gider, kötüler cehennemlik *(lamu'luk)* olurlardı.

Tanrı'nın irâdesinin üstünlüğüne inanır, her işle onun rızâsını almaya çalışırlardı. Kazâ ve kadere inanırlar, Tanrı öyle istediği için bir işin öyle olduğunu kabul ederlerdi. *Gök-Tanrı* bütün dünyânın yaratıcısı olmakla birlikle, ona zaman zaman *"Türk Tanrısı"* dedikleri de oluyordu, çünkü onlar Tanrı'nın istediği gibi yaşayan insanlardı. Tanrı onları düşmanlarına karşı zafere kavuşturuyordu. Hattâ dünyânın nizâmını Türklcr'e vermişti, çünkü Türklcr'in başında kutsal *(Tanrı gibi gökle olmuş)* bir sülâlenin temsilcileri bulunmaktaydı.

Böyle bir inanışın Türklcr'in yaşadıkları hayat gibi onların cihangirlik, fâtihlik ruhlarına da uygun düştüğü görülmektedir. Nitekim karşılaştıkları başka dînler onların hareketli ve savaşçı tabiatlarına uygun gelmediği için kabul etmediler. Gökıürklcr'in ilk yıllarında Budisiler onların ülkelerinde tapınaklar kuruyorlar, taraftar toplu yor lardı. Mukan Kağan'ın ölümü üzerine onun yerine geçen Tabo Kağan (572-581) Budist râhipicrini ve onların tapınaklarını korumaya kalktığı zaman beyleri bu işe karşı çıktı. Ayni şekilde Bilge Kağan Tao Dini'nin ve Budizm'in Türkler arasında yayılmasına göz yumunca, ' ''gc Tonyukuk buna karşı çıkmış, bu dînlerin Türk Millcti'ni uyuşturacağını söyleyerek engellemişti.

İlk defa Uygur Kağanı Bögü Kağan (759-779) Tibet seferi sırasında Mani Dîni'ni kabul elti ve halkı bu dîne çevirmeleri için yanında Mani râhiplcri getirdi. Uygur Devleti böylece

resmen Mani Dîni'ne girmişti. Daha sonra Uygurlar'ın bir kısmı Budist oldular. Avrupa'ya giden Türklcr'dcn Hazarlar resmen Musevî Dîni'ni kabul etliler, diğer Türk kavimleri hıristiyanlaşarak kayboldular.

Şurası muhakkak ki Eski Türklcr'in dînleri, karşılaştıkları diğer kavimlcrin dinlerine göre, oldukça basitti. Türkler yerleşik hayata doğru geçtikçe bu gelişmiş dînler onlara cazip geliyordu. Bu yüzden hangi yabancı kültürle karşılaşmışlarsa oranın dîni inançlarını kolayca benimsemişlerdir. Böylcce kimi Taoist, kimi Budist, kimi Manihcist, kimi Yahûdî ve kimi Hıristiyan olarak diğer Türk topluluklarından ayrı düşüyorlar, zamanla Budist veya Hıristiyan kitle içinde eriyip gidiyorlardı. Târihte ilk defa İslâm Dîni bütün Türklcr'i birleştiren bir dîn olmuştur.

îslâm Dîni'nin Kabûlü

Türklcr'in İslâmiyet'le asıl karşılaşmaları Emevî ordularının Mâvcrâünnchr'c girmesinden sonradır. Türkler sınır boylarında İslâm Dîni'ni tanıma fırsatı buldukça onu benimsiyorlardı. Fakat ilk müslüman olan Türk devleti bu bölgede değil, İtil boyunda yaşayan Türklcr'in kurmuş oldukları Bulgar Devleti oldu. İtil Bulgarlarının hükümdarı Almış, Bağdad Abbâsî Halîfesi'nden dîn adamı ve askerlik teknolojisi bilen insanlar (kale yapımı için) istemişti. Onuncu Asr'ın başlarında onlara bir Müslüman hey'eti geldi. O sırada Hazar Hanları Musevîliği, Uygurlar Mani Dîni'ni, Doğu Avrupa'ya giden diğer Türkler ise Hıristiyanlığı kabul elmiş bulunuyorlardı. İtil (Volga) Bulgar devleti ilk Müslüman Türk devleti oldu. Cuma hutbelerinde *"Allahını, Bulgar İl-teberini* (hükümdar) *doğru yola götür"* deniyordu. Hükümdar, babası Müslüman olmadığı için onun adını anmak istemedi, onun yerine *Abdullah* adını kullandılar. Bulgar Türkleri o sırada eski örf ve âdetlerini, bâzdan İslâm'a uymasa da devam ettiriyorlardı, ama İslâmiyet konusunda fevkalâde sa-

mîmî idiler; geceler çok kısa olduğu için, sabah namazını kaçırma korkusuyla çok defa hiç uyumuyorlardı. Bunlar ayni zamanda Müslüman olmayan komşu Türk ülkelerine karşı gaza yapıyorlardı. Nitekim Başkurt Türklcri o sırada Hıristiyan olacakken, Bulgarlar bunu engellemişti.

Öbür yandan Mâvcrâünnehir bölgesinde Müslüman Türk nüfûsu gitgide artıyordu; bazı şehirlerin, meselâ Farab'ın, nüfûsu çoğunlukla Müslüman olmuştu. Buralarda yaşayan, Türklcr mal ve paralarının çoğunu gaza ve cihâda ayırıyor, *"putperest"* dedikleri soydaşlarını Müslüman etmek üzere onların ülkelerine akın eden gâzîlcri besliyorlardı. Göçebe Karluk ve Oğuz boylarının kitleler halinde Müslüman oldukları görülüyordu. Müslüman nüfûsunun kabardığı Türk şehirlerinde İslâm medeniyeti de ilk büyük meyvelerini vermeye başlamıştı; buralarda büyük âlimler ve zâhidler yetişiyor, bunlar Müslümanlığın yüksek medeniyetini temsil eden kimseler olarak İslâm'ı câzip kılmakta büyük rol oynuyorlardı.

Böylccc Türklcr'in Müslümanlığa girmeleri uzun zaman içinde ve yavaş yavaş devam etmiş, Onuncu Yüzyıl'da ise çok büyük bir sür'at kazanmıştır. Aslında bu gecikmenin sebeplerinden biri de Emevîler'in İslâmiyet'ten daha çok Arap saltanatına önem vermeleri ve Mâvcrâünnchr bölgesinde yeni bir dînin habercilerinden ziyâde bir istilâ ordusu gibi davranmalarıydı. Türklcr'c (Türgiş Kağanına) ilk Müslümanlık teklifi Sekizinci Yüzyıl ortasında geldiği halde buradaki Türklcr'in devlet halinde Müslüman olmaları ancak iki yüzyıl sonra, Karahanlılar zamanında mümkün olmuş, gayriresmî iluidâlar ise Abbâsî Hilâfeti'nin başlamasıyla artmıştır.

Türklcr'lc Araplar ilk defa Birinci Göktürk Dcvlcti'nin yıkılması sırasında karşılaştılar. Göktürk toprakları önce Doğu'da, sonra Batı'da Çin istilâsına uğramış, Batı sınırlarında oturanlar ise Emevî ordularının baskısıyla karşılaşmışlardı. Türkistan ve Afganistan bölgesindeki Türk yabgu, tigin ve tarhanları Araplar'ın ileri harekâtını durdurdular, fakat kendi aralarındaki anlaşmazlıklar yüzünden zayıf düşünce bundan faydalanan Emevî kumandanı ve vâlîsi Kuteybe, Semerkand ve Taş-

kenl'i işgal etli. Bu şehirlerde ilk camilerin yapılması üzerine Türklcr İslâm Dîni'ni görerek öğrenmeye başlamışlardı. Bu sırada ikinci Göktürk Devleti kurulup kuvvetlenince, Emevî ordularının ilerlemesi durdu, Kül Tigin buralara kadar gelerek Batı sınırlarını güvenlik altına aldı.

İkinci Göktürk Dcvlcti'nin 745'tc Uygur ve Basmıl Türklcri tarafından yıkılması üzerine Arapkir'in karşısında sâdece Türgiş Kağanı Sulu kaldı. Sulu kendi kumandanlarından biri tarafından öldürülünce artık Türk ülkeleri Doğu'dan ilerleyen Çin ile Batıdan ilerleyen Arap kuvvetleri arasında bir çekişme konusu haline gelmişti. Tam o sırada Emevî Hânedâm iktidardan atılarak yerine Abbâsîlcr geçti ve Arapkir'in Türkistan siyâseti büyük ölçüde yumuşadı. Öbür yandan büyük Çin ordusu Taşkent'e kadar gelmiş, Çinliler Taşkent Beyi Bağatur Tudun'u hile ile hapsetmişlerdi. Bağatur Tudun'un oğlu Araplar'dan yardım istedi. Ziyâd bin Sâlih'in komutasındaki Abbâsî ordusu Talaş şehri yakınında Çin ordusuyla karşılaştığı zaman savaşın nasıl sonuçlanacağını kimse bilmiyordu; Çinliler gâlip gelirse Türklcr belki hcrşcylcrini kaybedeceklerdi, Arapkir gâlip gelirse en Uzundan Çinliler'dcn intikamlarını alabileceklerini düşünüyorlardı.

Talaş Meydan Savaşı başladığı zaman Arap ordusu Çinliler üzerine taarruz etli. Fakat Çinliler sayıca çok üstündü, Arapkir da henüz hiç bilmedikleri bir milletle savaşıyorlardı. Bu yüzden durum onlar için çok zor olmaya başlamıştı. Tam bu sırada Karluk Beyi savaşı bir tepeden seyrediyor ve Arap-lar'ın gâlip gelmesini istiyordu. Müslümanların Çin ordusu karşısında zorlanmaya başladığını görünce emrindeki Türk süvari birliklerini savaş meydanına soktu. Yandan ve arkadan birdenbire müthiş bir ok yağmuruna tutulan Çin ordusu neye uğradığını şaşırdı. Bozgun başladı ve Çinliler geriye doğru kaçmaya başladılar. Ama arkalarında Türklcr'in kılıç ve mızraklarından âdeta kalın bir duvar vardı. O gün akşama kadar Araplar'la Karluklar büyük Çin ordusunun tamâmını yokelliler.

Talaş Meydan Savaşı'nın sonucu olarak Müslümanlık Mâverâünnchr'dc tutunmuş vc Tiirklcr do Çin tehlikesinden uzun bir zaman için kurtulmuş oldular. Artık Araplarla barışma/ bir düşmanlıkları yoktu, onlarla daha müsîıid şartlarda ilişki kurabilirlerdi.

Arapkir Mâverâünnehr'e geldikleri zaman Türkler'in yüksek ahlâkî meziyetlere, büyük bir idarecilik ve askerlik maharetine sahip olduklarını görmüşlerdi. Bunların şöhreti tâ uzak İslâm beldelerine kadar yayılıyor, herkes Tiirkler'den bahsediyordu. Müslümanlar arasında, Tiirklcr İslâmiyet'e girdikleri takdirde artık hiçbir gücün İslâm'a karşı çıkamayacağı inancı doğmuştu. Nitekim birçokları vaktiyle Hazrct-i Mtıhammed'in Türklerle ilgili övgülü vc müjdeli sözler söylediğini rivâyet ediyor, hattâ bazı Kuran âyetlerinde Türkler'in îmâ edildiği söyleniyordu. Kur'ân'da adı geçen *Zülkarneyn* in Oğuz Kağan olduğu söylenilmiştir. Ayrıca, Kâşgarlı Mahmud'un yazdığına göre. Peygamberin şöyle dediği rivâyet olunmuştur:

"Cenâıb-ı Hak diyor ki; Bcniın '¡'ürk adan verdiyim ve Doyu'da yerleştirdiğim askerlerim vardır ki, herhanyi bir kavine karşı yazâıba yelecek olursam Türk askerlerimi o kavnıe lıücıim ettiririm". Yine bunun gibi; *"Türk dilini bereniniz, çünkü Türkler'in çok zaman sürecek lür hâkimiyetleri vardır".*

Arap edebiyatçıları ve tarihçileri de Tiirklcr hakkında övgü dolu şeyler yazmışlardır. Bunlardan biri olan Câlıiz, *Türkler'in Faziletleri* adlı kitabında şöyle diyor:

"Savaş sanatı Türk'e bilyi, tecrübe, siyâset ve şâir yüksek vasıflar kazandırmıştır. Türk dâima sözünde durur ve hile bilmez, liirk llâkaıı hileyi sâdece savaşta da olsa yapmak zorunda kaldıyırıı üzülerek belirtir ve iki yüzlü (üanları d âdındı en kötü insan sayar... Arap ordularını kürkler kadar titreten başka bir millet soktur, 'kürkler dâimdi soylarıyla ifiihâr ederler, vatanlarına ve dillerine çok ballıdırlar. Düşmanları esir alınca onlara iyilik ve ikrâm eder, âlîcenâblık yösterirler."

Dokuzuncu Yüzyıl'm ortalarında artık Abbasî ordularında çok sayıda Türk vardı. Abbâsîler birçok Türklcri İslâm-Bizans sınırına yerleştirerek onları Hırisliyanlar'a karşı İslâm dünyâsının sınır bekçileri yaptılar. Böylccc Türkler, Selçuklu akınından çok önceleri Anadolu'ya gelmiş ve oralarda yerleşmiş oluyorlardı. Bizim halkımızın çok okuduğu ve sevdiği *Ballal Gazı Destânı* işte bu sınır gâzîsi akıncı Türkler devrinden kalma bir destandır.

Eski târihlerin pekçoğunda Türkler'in Müslüman oluşları Karahanlı devrine âid bir hadise olarak gösterilir. Bunun sebebi, Karahanlılar zamanında çok büyük sayıda Türk kitlelerinin bir anda İslâm’a girmiş olmaları vc en büyük Türk Devleti olan Karahanlılar Devletinin resmen Müslümanlığı kabul etmesidir. Bugün Türkistan Türklcri tarafından halâ okunan bir hikâyeye göre, Hazret-i Muhammed Mirâc’a çıktığı zaman orada peygamberler arasında bulunan, fakat kendisi peygamber olmayan bir adam görmüş vc Cebrail'e bunun kim olduğunu sormuştu. Cebrail, bu zâtın 333 yıl sonra Türkistan’ı İslâm’a sokacak olan Satuk Buğra Han’ın ruhu olduğunu söyledi. Hazret-i Peygamber buna çok sevinerek Buğra Han için duâ etti. Peygamber’in ashabı da Satuk Buğra’yı görmek istemişlerdi. Peygamber bu isteği kabul edince birden başlarında Türk külâhı (börk) olan silâhlı kırk allı yaklaşarak Peygamber’e vc ashâbına selâm verdiler. Bunlar Buğra Han ile arkadaşlarının ruhları idi. Aradan yüzlerce yıl geçtikten sonra bir gün Sâmânoğlu hükümdarı Ebû Nasr, Peygamber’i rüyâsmda gördü vc ondan şu sözleri işitti:

"Kalk, Türkistan yolunu tut. Oranın Tig’ın i Satuk Buğra Han Müslüman olmak için seni bekliyor."

Bunun üzerine Ebû Nasr kervanla yola çıktı. Endican’a geldiği zaman, o zaman oniki yaşına varmış bulunan Satuk Buğra ile görüşlü ve ona Müslümanlığı öğretti.

Satuk Buğra Han Müslüman olduktan sonra "Abdülkerîm" ismini almıştır. Artık bütün Orta Asya'da Çin sınırlarını da aşan bir İslâmlaştırma hareketi başlayacak ve Türkler'in Av-

rupa'da eriyip kaybolan kolları dışında bülün Türk Dünyâsı, Müslüman olacaktır.

Türklcr'in Islâm Dînini fazla bir güçlük çekmeden, seve seve kabul etlikleri muhakkaktır. Bu kolaylıkta onların Gök-Tanrı dînleriyle İslâmiyet arasında birtakım benzerliklerin bulunması da önemli rol oynamıştır. Türklcr'in eskiden *Tek Tanrı* ile birlikte *cennet* ve *cehennem*'e inandıklarını biliyoruz. Üstelik Islâm'ın gazâ ve cihâda verdiği önem onların hayatlarına ve dünyâ görüşlerine de çok uygun düşüyordu. Türklcr dünyânın İdâresinin Tanrı tarafından kendilerine ısmarlandığına inanırlardı. Islâm'a girmekle onlar *Allah'ın askeri* oluyorlar, ellerine hiçbir yerde bulamayacakları eşsiz bir dayanak geçirmiş oluyorlardı.

Tiirkler'in Müslüman olmaları hem Islâm târihi, hem Türk târihi bakımından, dolayısiylc bütün dünyâ için pek önemli bir olaydır. Bu sâyede Türklcr birliğe kavuşmuş ve eriyip yok olmaktan kurtulmuşlardır. Bugün yeryüzünde Müslümân olmayan Türk yoktur, ve Müslüman olunca kendini kaybedip yok olan bir Türk topluluğu mevcût değildir. Ama Türk soyundan gelmiş birçok topluluklar vardır ki, bunlar Islâm'dan başka dînlere girmekle hem dillerini, hem köklerini unutmuşlar; tamamen karakter değiştirerek kaybolup gitmişlerdir. Tuna Bulgarları bunun tipik misalidir; bu Türk topluluğu Hıristiyan olarak Islavlaşmışlar, bambaşka bir millet olmuşlardır. Şimdiki Bulgarlar'ın Türklük'le en ufak bir ilişkisi kalmamıştır.

Islâm olmaları sâyesinde Tiirkler kendilerini târih sahnesinde üstün millet olarak devam ettirmenin de bir yolunu buldular. Bir defa, Müslüman olunca, o sırada teşekkül halinde bulunan Islâm medeniyetine katıldılar ve bu medeniyet oluşturan üç milletten (Araplar ve Iranlılar'la birlikte) biri oldular. Islâm ccbhesine girmiş olmaları onları Asya bozkırlarından Yakındoğu'ya getirdi ve orada yerleşip kalmalarına sebep oldu. Bu suretle Türklcr tutunabilecekleri, büyük ve istikrarlı devlet kurabilecekleri bir bölgeye geldiler. Bizim Orta Asya'da kalan amca çocuklarımız âdeta bir çıkmaz sokak içinde kalmışlar, eski medeniyet

lcrini bitirip tükettikten sonra herhangibir gelişme fırsatı bulamamışlardır.

Öbür yandan İslâm âlemi de Türklcr'in katılmasıyla tâzc bir kan ve can buldu. Türklcr İslâm'ı kendileri için bir millî dîn haline getirdiler, bütün benlik ve samimiyetleriyle bu dîne sarılarak Onbirinci Yüzyıl'dan îtibâren İslâm Dünyâsı'nın bütün düşman kuvvetlere karşı korunması işini tek başına yüklendiler.

İslâmiyet devrine kadar Türklcr her türlü yüksek meziyete sâlıip olan, fakat henüz dünyâda kendi yerini tam bulamamış olan bir milletti. İslâm, onun yolunu aydınlatan bir ışık oldu ve Türk milleti bu ışığı lâkip ettikçe hep yükseldi.

İLK MÜSLÜMAN TÜRK DEVLETLERİ

KAR AH ANLILAR

Orta Asya’da İlk Müslüman-Türk devleti Karahanlılar'dır. Karahanlılar Uygur Dcvlcii'nin zayıflayıp dağılmaya yüz tuttuğu Dokuzuncu Yüzyıl ortasında Orta Asya'nın balı kısmında yaşıyorlardı. Başkentleri -şimdi haritadan silinmiş olan- Balasagun şehri idi. Doğudan batıya çok geniş bir sahaya yayılan Karalıanlı Kağanlığı Doğu, Balı ve Merkez olmak üzere üç hâkimiyet bölgesine ayrılmıştı. Sonraları şimdiki Doğu Türkistan'da bulunan Kâşgar şehrini devlet merkezi yaptılar.

İlk defa Karahanlı hükümdarlarından Bazır Han'ın oğlu Satuk Buğra Han, Onuncu Yüzyıl'ın ilk yarısında Müslümanlığı kabul elti ve bunu devletin resmî dîni îlan etli. Eskî târihlerin bildirdiğine göre, Satuk Buğra Han ile birlikte *ikiyüzbin çadır halkı* daha İslâm Dîni'ne girmiştir ki, bu aşağı-yukarı bir milyon kişi eder. Böylccc o çağda Orta Asya'da en kudretli Türk Devleti Müslüman olmuş oluyordu.

Karahanlılar bu târihten sonra öbür Türk boylarını da İslâm birliğine sokmak üzere çalıştılar. Bunların zamanında bilhassa Kâşgar bölgesinde İslâm kültürü çok yoğun bir şekilde işlendi ve pekçok kıymetli eser meydana getirildi. Bu eserlerin en önemlilerinden biri Kâşgar'lı Mahmud'un yazdığı *Dîvânu*

Lugali't-'Tiirk'lüv. Türk lehçelerinin bir ansiklopedisi olan bu eser, Karahanlı Hakan Ailesi'nden olan Mahmud tarafından Arapça yazılmış ve Bağdad'da Abbasî Halîfesi'ne sunulmuştur (1077). O târihlerde Türkler İslâm Dünyâsı'nda gün geçtikçe nüfuz kazanıyorlardı.! Eski Türklcr'in *Dünyâ hâkimiyeti,* ideali şimdi İslâm ideolojisi ile birleşmiş ve Türklcr'c yeni bir ufuk açmıştı.[Öyjc ki, Hazret-i Muhammed'in Müslüman Araplar'a *"İleride hu Ümmetin efendisi Tilrkler olacaktır"* dediği rivâycılcri dolaşıyordu. Kâşgarlı Mahmud'un kilâbmda bu üstünlük havasına rastlıyoruz. Kitabın başlangıcında *Cilıân hâkimiyetini 'Tanrının Tiirkler'e verdiğini, herkesin Türkler'e muhtaç olduğunu, bunun için Türkçe öğrenmek gerektiğini* söylüyor. Yine bu devirde Karahanlılar'm saray nazırı Yûsuf Has Hâcib tarafından yazılan *Kuladgu Bilig* adlı manzum eser, özellikle devlet idârccisi olacaklar için öğütler verir ki, o çağda hiçbir ülkede bu tip bir eser yazılmış değildir.

İlk Türk mutasavvıfı Hoca Ahmed Yesevî de Karalıanlılar devrinde yaşamıştır. Anadolu Türk evliyâlarmın çoğunun bu Ahmed Yesevî'nin yanında derviş olarak yetişip Horâsân yoluyla Anadolu'ya geldiğine inanılır. Gerek Hoca Ahmed Yesevî, gerek diğer Türk mutasavvıfları Türkler arasında Türk Dili'ııe dayanan bir Müslümanlığın yayılmasında büyük rol oynamışlar, böylccc Türk birliğininin kurulmasında pek büyük hizmetleri olmuştur.

Karahanlılar zamanında kendilerinden başka önce Gazne-1 iler, sonra da Selçuklular büyük devlet kurmuşlardı. Karahanlılar'ın bu iki devletle de münâsebetleri olmuş, hattâ kız alıp verme yoluyla Karahanlı, Gazneli, ve Selçuklu sultan âileleri arasında akrabalıklar doğmuştur. Meselâ Gazneli Mahmud'un karısı Karahanlı İblig Han'ın kızı idi. Alp Aslan'ın eşlerinden Han Melik Şah Hâtûn ve Sultan Sancar'ın eşi Türkân Hâtûn birer Karahanlı prensesi idi.

Karahanlı Devleti Onüçüncü Yüzyıfın ilk çeyreğine kadar yaşamış olmakla birlikte, bir taraftan Gazneli ve Selçukluların, bir taraftan Karahıtaylar ve Harczmşahlar'm baskılarıyla kuvvetlerini kaybetmişler ve başkalarına bağlı birer beylik du-

rumuna düşmüşlerdi. Nihayet Moğol istilâsı bütün diğer Türk devletleri gibi onların da son kalıntılarını ortadan kaldırdı.

TOLUNOĞULLARI, İHŞİDOĞULLARI, SACOĞULLARI

Karahanlılar ilk Müslüman Türk devleti idi. Birde Türk-İcr'in kurdukları ve îdâre ettikleri, fakat halkının çoğunluğu Türk olmayan devletler vardır. Bu bakımdan ilk Müslüman Türk devleti olarak Tolunoğulları Dcvlcti'ni saymak gerekir.

Abbasî İmparatorluğunda Orta Asya'dan getirtilen Türk çocukları asker olarak yetiştiriliyor, bunlardan özel birlikler ku-ruluyordu. Abbasî halîfeleri Arap komutanların ve devlet adam-larının kendi ellerinden iktidarı almasından korktukları için, çoğunlukla Tiirkler'den meydana gelmiş muhafız birlikleri kul-lanırlardı. Hattâ bu Türklcr'in yerli halka karışıp gevşememesi için Bağdad yakınında onlara mahsus Samarra adlı bir şehir kur-muşlardı. Türklcr kısa zamanda Abbâsî saray çevresine hâkim olmuşlar, bütün büyük komutanlıkları ve vâlîliklcri ellerine geçirmişlerdi. En küçük rütbeli bir Türk askeri bile başka halk-tan olanlara tepeden bakar, kendi dili ve âdetleri içinde yaşa-maya devam ederdi.

İşte bu Türklcr'dcn biri olan Tolun Ahmcd, 868 yılında Mısır genel vâlîsi olmuştu. Kısa bir zaman sonra Mısır'dan Lübnan'a kadar olan bölgede hâkimiyet kurdu ve kendisini hü-kümdar olarak îlân etti. Bağdad'daki Abbâsî Halîfesi'nc bağlı ol-duğunu söylüyordu, ama emir ve kumanda tamamen kendisinde idi. Onun kurduğu devlete Tolunoğulları Devleti denir. Tolun-oğulları Devleti 868'dcn 905'e kadar sürdü. Bu târihle Abbâsî-lcr yeniden kuvvetlenerek Mısır'ı geri aldılar.

İhşidoğıılları Devleti'ne gelince, bunu da Ferganalı bir Türk olan Suriye genel vâlîsi Tugaç'ın oğlu Ihşid kurdu. İhşid 933 yılında Abbâsîlcr'in Mısır genel vâlîsi olunca istiklâlini ilân etti. Filistin ve Suriye'yi de alarak devlete ilhak etti.

İhşidoğulları Devleti 969 yılında şiî-Fâtımîler'in NTısır’ı ele geçirmesiyle sona erdi.

Sacoğulları Devleti, Abbâsîlerin Âzarbaycan ve Ermenistan bölgesi vâlîsi olan Dîvdâd'ın oğlu Afşin tarafından, yine ayni bölgede kuruldu. Bu devlet otuzsekiz yıl devam ettikten sonra Afşin'in oğlu Feth zamanında Abbâsîler tarafından sona erdirildi.

GAZNELİLER

Gaznclilcr Devlcli'ni kuran ve devam etlircn sülâle, İran bölgesindeki Sâmânoğulları Devleti hizmetinde çalışıyordu. Bunlardan Alp Tigin, Sâmânoğulları'nın Hcrât valisi iken 962 târihinde Horâsân bölgesinde kendi hükümdarlığını ilân etmiş, Sâmânî hükümdarına da bağlılığını bildirmişti. Ondan sonra gelen lbrâhîm Bilge Tigin ve Piri Tigin zamanlarında bu devlet, yine Sâmânoğulları'na (Sâmânoğulları Türk değildir) bağlı olarak devam etti.

Gaznclilcr Devlcti'nin asıl kurucusu, Pîrî Tigin'dcn sonra gelen Scbük Tigin'dir. Scbük Tigin, Alp Tigin'in yanma cvlâdlık olarak girmiş Işık GölTü bir Türk'tü. Sâmânî Dcvlcti'yle bağını kopardı ve müstakil devlet haline geldi. 977-997 arasındaki yirmi yıllık hükümdarlığı zamanında komşu devletlerle doğrudan ilişkiler kurmuştu. Fakat Sâmânoğulları yine bunlar üzerinde hak iddia ediyorlardı. Nihâyct Karahanlılar 999 târihinde Sâmânoğulları'nın merkezini işgâl edip saltanatlarına son verince, Gaznclilcr Devleti kısa zamanda o zamanın en büyük devleti (imparatorluk) oldu.

Scbük Tigin'in 997'de ölümü üzerine yerine büyük oğlu Mahmud geçmişti. Gazncli Mahmud adıyla şöhret bulan bu hü-

kiimdar Türk ve Islâm târihinin en büyük sultanlarından biridir. Şiîlcr'e karşı Sünnî Müslümanlığın hâkimiyetini sağladığı için Bağdâd'daki Halîfe de kendisini destekliyor ve ona "Sultân" ünvânını veriyordu.

Islâm târihinde âdetâ bir efsâne kahramanı haline gelen Gazneli Sultan Mahmud, otuz yılı aşan hükümdarlık zamanında devamlı seferlerle Kuzey Hindistan'ı ele geçirmiş, böylece Hindistan' da İslâmiyet'in kökleşmesini sağlamıştır. Bugünkü Pâkistan bir bakıma onun eseri sayılır.

Gazneli Mahmud İran'dan Hindistan'ın kuzey eyâletlerine kadar bütün ülkeleri zaptedip kendisine bağladı. Âlimleri ve san'atkârları koruyan, kültürün gelişmesine büyük hizmetleri dokunan bir hükümdardı. Öldüğü zaman (1030) kurduğu devlet, göçebe Oğuz kitleleri tarafından lehdîd edilmeye başlamış-tı. Oğlu Sultan Mes'ûd bunlarla uzun zaman mücâdele ettiyse de sonunda, 1040 yılında Tuğrul ve Çağrı Beyler'in komutasındaki Oğuz kuvvetlerine yenildi. Gazneliler'in hâkimiyet sahası -Hindistan bölgesi hâriç- Selçuklular'a geçti. Gazneli Sultan Ailesi 1191 yılma kadar ayakta kalmış olmakla birlikte, tamamen Selçuklu sultanlarına bağlı olarak yaşadılar.

BÜYÜK SELÇUKLU İMPARATORLUĞU

Bugün Türkiye'de yaşayan Türkler'in doğrudan doğruya dedeleri Büyük Selçuklu İmparatorluğunu kuran Oğuz Türklcri'dir.

Oğuzlar Göktürklcr zamanında onların idaresine bağlı olarak Sclcngc Irmağı boylarında yaşıyorlardı. Bütün Türk boyları içinde Göktürk iktidarına en çok baş kaldıranlardan biri de Oğuzlar'dı. En sonunda Uygurlar'la birlikte Göktürk ailesinin saltanatını yıktılar ve Türk Devletine hâkim oldular. Sonraları Kırgız boyundan Türkler'in baskısıyla Oğuzlar daha Batıya, Seyhun Nehri civarına göçmek zorunda kaldılar ve oraya yerleştiler. İçlerinden büyük bir bölümü Kuzey Karadeniz üzerinden Ukrayna ve Balkanlar'agitti. AvrupalIların "Uz" dedikleri bu Oğuz kitlesi zamanla Hıristiyan olarak kayboldu, bir kısmı Bizans ordusunda hizmet ederken Malazgirt savaşında akrabaları olan Selçuklu Oğuzları'nın tarafına geçtiler.

Asya'da kalan Oğuzlar'ın büyük çoğunluğu Aral Gölü ile Hazar Denizi arasında yaşıyordu. Bunlar Onuncu Yüzyıl'da Hazar Kağanlığlna bağlı bir yabguluk halinde idi. Oğuz Yabguluğu güneyde Müslüman ülkelerle çevrili idi ve Oğuzlar güneye doğru geldikçe Müslüman oluyorlardı. Oğuzlar Müslüman olduktan sonra bunlara *"Türkmen"* adı verilmiştir.

Oğuzlar 24 boydan meydana geliyordu. Bu yirmi dört

boyun Oğuz Han'ın Gün, Ay, Yıldız; Gök, Dağ ve Deniz adlarındaki altı oğlundan ve bu altı oğlun herbirinin dörder oğlundan (24) türediğine inanılıyordu. Gerçekten 24 boyun onikisine Bozoklar, Onikisine Üçoklar denirdi ki, Bozoklar'ın sembolü *yay,* üçoklarınki ise *ok* idi. *Oğuz Destanı* nda gördüğümüz gibi, Oğuz'un üç oğluna yay, öbür üç oğluna da ok verdiği inancı vardı.

Bugünkü Türkiye'de yaşayan bizlerin herbiri işte bu *yirmidört* Oğuz Boyu'ndan birinden gelmişizdir. Türkiye'deki birçok yer isimleri ve bugün buralarda yaşayanların isimleri Oğuz boylarının isimleridir. Hepimiz ailemizin soyunu ve bölgemizi biraz araştırırsak hangi Oğuz boyuna mensup olduğumuzu bulabiliriz. Bu boyların isimleri şöyledır:

Bozoklar: Kayılar, Bayatlar, Alkaevliler, Karaevliler, Yazırlar, Dodurgalar, Dögerler, Yaparlılar, Avşarlar, Beğdililer, Kızıklar, Karkınlar. Bu onikı boy Oğuz Han'ın Gün Han, Ay Han ve Yıldız Han adlı oğullarından türemiştir.

Üçoklar: Bayındırlar, Peçenekler, Çavuldurlar, Çepniler, Salurlar, Eymiirler, Alayunllular, Yüregirler, İğdirler, Büğdüzler, Yıvalar, ve Kımklar. Bunlar da Oğuz Han'ın Gök Han, Dağ Han, ve Deniz Han adlı oğullarından türemiştir.

Üçoklar ve Bozoklar arasında iktidar kavgası vardı, herbiri kendi kolunun daha üstün olduğunu iddia eder ve beyliğin kendisinde olmasını isterdi. Bazı boylar diğerlerinden daha kalabalık ve güçlü oldukları için onlar fazla saygı görürlerdi. Kayılar, Kımklar, Bayatlar en ileri gelen Oğuz boylarıydı. Selçukoğulları ailesi Oğuz'un Kınık boyundandı, Osmanoğulları ise Kayı boyundandır.

Kınık Boyu Oğuzları Onuncu Yüzyılda Seyhun Nehri civarında yaşıyordu. Dukak Bey adlı bir boy beyleri vardı. Dukak ölünce yerine oğlu Selçuk Bey geçti. Selçuk Bey'in Oğuz Yabgusu ile arası açılınca Kımklar büyük Oğuz kitlesinden ayrılarak Cend şehrine gelip yerleştiler ve burada hepsi Müslüman oldular.

Selçuklu Hânedâm'na adını veren Selçuk Bey'in beş oğlu oldu. Bunların adları sırasıyla Mikâil Bey, İsrail Arslan Yabgu, İnanç Yabgu, Yinal Bey ve Yûnus Bey'dir. Bunlardan İsrail Arslan, Oğu/. Yabguluğu'nu eline geçirerek Oğu/lar ü/.erindc Selçuklu hâkimiyetini kuran kumandandır.

Onuncu Yüzyıl'm sonlarında Oğuzlar, Karahanlı Dcvlcti'ne bağlı bir yabguluk durumunda idiler. O târihlerde Oğuzlar'a sınır iki büyük Türk Dcvlcti'nden biri de Gazneliler'di. Karahanlılar ve Gazneliler İran'daki Sâmânoğlu Dcvleti'ni yıkıp topraklarını paylaşmışlardı. Gazneliler daha da kuvvetlenerek Karahanlılar'ın Balı'ya doğru sarkmak üzere yaptıkları bütün teşebbüsleri kırdılar. Fakat o sırada iki devleti birden lehdîd eden bir tehlike vardı: Oğuzlar. Oğuzlar büyük hayvan sürüleri peşinde göçebe yaşayan, ve bu yüzden çok geniş bir sahayı hükümleri altında tutan savaşçı bir kille idi. Üstelik kendilerinin Türk kağanlığı tahtının asıl sâhibi olduklarını iddia ediyorlardı. Hem Karahanlılar'dan, hem Gazneliler'den kendileri ve sürüleri için çok geniş topraklar isliyorlardı.

Karahanlılar daha zayıf oldukları için en büyük tehlike onları bekliyordu. Bunun üzerine Karahanlı Hakanı Kadir Han, Gazncli Sultan Mahmud'u Oğuzlar aleyhine kışkırttı. Gazneli Mahmud, her yıl Hindistana sefere gidiyor ve o sırada kendi ülkesine yapılacak herhangi bir taarruzdan kuşku duyuyordu. Oğuz tehlikesini önlemek için Emir Arslan Yabgu'yu sarayına davet etti, sonra hile ile onu esir edip Hindistan tarafında bir kaleye hapsetti. Oğuzlar yabgularını kurtarmak için Mahmud'a çok ricacılar gönderdiler, ama hiçbir sonuç alamadılar. Bunun üzerine iki taraf arasında açık bir mücâdele başladı.

Sultan Mahmud, tam Oğuzlar Horâsâıı bölgesine nüfuz edip oralara yerleşmek üzereyken bir sefer açtı ve İran'ın geri kalan bölgelerini de istilâ ederek mutlak bir hâkimiyet kurdu. Oğuzlar çok zor durumda kalmışlardı. Arslan Yabgu'nun yerine geçen İnanç Yabgu da Karahanlılar tarafından öldürülmüştü. Oğuzlar'ın başında Selçuk'un torunu ve Mikâil'in oğulları olan Tuğrul ve Çağrı Beyler bulunuyordu. Bunlar Gazneliler'e saldırmak için fırsat kollamaya başladılar. 1030 yılında Gazncli Sul-

tan Mahmud ölünce bu fırsat ellerine geçti. Mahmud'un iki oğlu taht kavgasına girişmişti. Halbuki Tuğrul ve Çağrı Beyler lam bir dayanışma içindeydiler. Tıpkı Bilge Kağan ve Kül Tigin gibi, Tuğrul Bey devletin başına, Çağrı Bey ordunun başına geçmişlerdi.

Ga/.nc tahtını Sultan Mcs'ûd ele geçirdi, fakat babası kadar büyük bir devlet adamı olmadığı için Oğuz tehlikesini göremedi. 1031'dcn başlayarak 1037'yc kadar Oğuzlar Gaznc topraklarına devamlı hücum ettiler. Nihayet Çağrı Bey 1037'dc Mcrv şehrini aldı ve kendi adına hutbe okuttu. Selçuklu Devleti resmen kurulmuştu. Bir yıl sonra Nişâbur fethedildi, Tuğrul Bey "Sultân" ilân edildi Neden sonra Sultan Mes'ûd tehlikeyi görerek çok büyük bir ordu ile Selçukluların üzerine yürüdü. Selçuklu ordusu henüz böyle büyük bir İmparatorluk ordusu ile başa çıkacak güçle değildi. Bunun üzerine Tuğrul ve Çağrı Bey- 1er Türkmen laktiği ile mücâdeleye karar verdiler. Gaznc ordusu ile karşılaşmaktan kaçıp, onu yıpratmak niyetinde idiler. Çok sür'âlli birliklerle Gazncliler'in gerisine, ilerisine hücum edip kaçıyorlar, koca orduyu peşlerinden yüzlerce, binlerce kilomet- relik bir takip harekâtına zorluyorlardı. Bu arada Gaznc şehirle- rini işgâl etmeye başladılar. Şehirliler önce bu göçebe ve savaşçı kalabalıktan çok korkuyor, onlara yüz vermiyorlar ve Gaznc ordusunun gelmesini istiyorlardı. Ama Sclçuklular'ı kendilerine çok iyi davrandığını görünce onlarla işbirliği etmeye başladılar. Öbür yandan Gaznc ordusu yetişince bu şc-hirlcri tekrar ele geçiriyor ve halka onlarla işbirliği cttiklerin-den dolayı ağır cczâlar veriyordu. Böylccc Selçuklular bütün halkın gönlünü kazanmış, Gaznclilcr'e karşı bir hoşnudsuzluk havası yaratmaya muvaffak olmuşlardı.

Bir yıl kadar süren bu kovalamacadan sonra iki ordu Mcrv şehri yakınındaki Dandcnakan çölünde karşılaştı. Gaznc ordusu bitkin bir halde idi, kumandanları arasında anlaşmazlık vardı ve Sultan Mes'ûd herşeye hâkim olamıyordu. Oğuzlar’ın yıldırım gibi saldırmaları üzerine Gazne saflarında bozgun başladı. Oğuz okçuları ordunun ileri kanatlarını ok yağmuruyla şaşkına çevirmiş, sonra dağılan askerin üzerine kılıç ve kargı

ile hücuma başlamıştı. Sultan Mcs'fıd ordusunun yok edileceğini anlayınca geri çekildi, bütün ağırlıkları Selçukluların eline geçti. 1040 yılında yapılan bu Dandenakan Meydan Savaşı işte bizim bugünkü Türk Devletimizin temelinin atıldığı savaştır. Büyük Selçuklu Devleti ve dolayısiylc Türkiye Türk Devleti bu savaşla kuruldu. Demek ki, 1988 yılı, devletimizin kuruluşunun 948. nci yıldönümüdür.

Selçuklular bu zaferden sonra büyük bir hızla İran'ın tamamını fethedip oradan Doğu Anadolu'ya, İrak ve Suriye'ye sarktılar. Devletin merkezi Nişâbûr'dan Rey (şimdiki Tahran bölgesi) şehrine taşındı. Tuğrul Bey Büyük Sultan olmuş, Çağrı Bey yine başkomutanlığa devam ediyordu. Tuğrul Sultan'ın oğlu yoktu. Bu yüzden Selçuklu sultanlığı Çağrı Bey'in oğullarıyla devam etli. Büyük Sultan Alp Arslan işte bu Çağrı Bey'in oğludur.

Selçuklu zaferinden sonra Gazneliler birkaç defa toparlanarak hücum denemesine kalkıştılarsa da fayda vermedi, en sonunda Hindukuş Dağları'nı sınır yaparak güneye çekildiler. Karahanlılar'la da barış yapıldı, her iki hükümdar ailesi arasında akrabalıklar kuruldu.

Selçuklular ve İslâm Dünyâsı

Selçuklular Ortadoğu'ya indikleri zaman Islâm Dünyâsı büyük bir bunalım ve kargaşalık içindeydi. Bağdad'da bulunan Abbasî Halîfesi Sünnî İslâm Dünyâsı'nın en büyük lideri idi, ama Abbâsî İmparatoru olarak siyâsî ve askerî gücünü kaybetmişti. Bağdad'a ve İran'ın bir kısmına hâkim olan Şiî Büveyhoğulları, halîfeyi bir kukla haline getirmişlerdi. Onlar Mısır'a hâkim olan Şiî Fâtımî Halîfeleri'ni dîn ve devlet lideri olarak tanıyorlardı, fakat bulundukları bölgede Sünnî Müslümanlar ezici çoğunlukta olduğu için Bağdad Halîfesi'ni ortadan kaldırmaktan da çekiniyorlardı. Gazneli Mahmud Şiîler'in askerî ve siyâsî kuvvetini büyük ölçüde sindirmişti, ama Sünnî

Müslümanlığa düşman olan birçok Şiî grupları gizli teşkilâtlar hâlinde her tarafı karıştırıyorlardı. Kısacası, Abbâsî İmparatorluğu içindeki Müslüman ülkelerde hem siyâsî anarşi, hem de şiddetli bir inanç kargaşalığı vardı. Ortada büyük bir otorite bulunmadığı için Islâm topluluğu çeşitli mezhep grupları halinde siyâsî parçalanmaya doğru gidiyordu.

Selçuklular Sünnî Müslüman'dı. Abbâsî Halîfesi kendi iktidarını ve kendi câmiasını Şiî-Bâlınî güçlere karşı koruyabilmek için Sünnî hükümetlere büyük yakınlık gösteriyordu. Nitekim Halîfe, kendisi sultan olduğu halde, Gazncli Mahmud'u "Sultan" îlân etmişti. Böylcce hem Gazncli Mahmud kendisini tanıtma imkânı bulmuş, hem Halîfe böyle bir kuvvetin himâyesini kazanmıştı. Şimdi de Tuğrul Bcy'i "Sultan" olarak tanıyordu.

Sclçukoğulları her iki tarafa menfaat sağlayan bu yakınlıktan gereği gibi faydalandılar. Tuğrul Bey l()55'te hac yollarının güvenliğini sağlamak bahanesiyle Irak'a, yâni Halîfe'nin hüküm sürdüğü bölgeye girdi. Abbâsî Halîfesi Kaaim Bicmrillâh onu Bağdad'a dâvet etti; Tuğrul Bcy'i *"Müslümanların Hükümdarı"* îlân ederek Bağdad'da Cuma hutbesini onun adına okuttu. Tuğrul Bey, büyük bir merasimle Bağdad'a girdi. Bağdad halkı kendilerini Şiîlcr'in zulüm ve kargaşalığından kurtaracak olan bu büyük sultanı ve askerini bir bayram havası içinde karşıladı. Halîfe, Sullân'ın kızı Hadicc Arslan Hâtûn ile evlenerek aradaki bağı iyice kuvvetlendirdi. Şiîler her tarafta yakalanıp hapsediliyor ve böylcce anarşinin kökü kesiliyordu. Fakat o sırada Tuğrul Bey'in İbrâhim Yinal isyanı ile uğraşmasını fırsat bilen Şiîler yeniden toparlandı ve Bağdad'a hâkim oldular. Tuğrul bey, bunun üzerine ikinci defa Bağdad'a girdi, bütün isyancı Şiî birliklerini imha ellikten sonra bunların elebaşılarını îdâm ettirdi. Böylcce Sünnî İslâm Dünyâsı'nda Selçuklu hâkimiyeti kesin bir şekilde kurulmuş oldu.

Sultan 1063 yılında arkasında büyük bir devlet ve herbiri yüksek seviyede kumandan ve devlet adamı olan kalabalık bir âile bırakarak öldü. Yerine yeğeni olan Horâsân Vâlisi Alp Arslan hükiimdâr oldu.

Alp Arslan

Eğer Türk ve İslâm târihinin son dokuzyü/ yıllık kaderini çizen tek bir insan göstermek mümkün olsaydı, bu, hiç .şüphesi/ Alp Arslan olurdu. Gerçeklen onun son Hıristiyan savletini kırdıktan sonra Türkler’e Anadolu'nun ve bütün İslâm-Ortadoğu'nun kapılarını açmış olması târihin gidişini değiştirmiştir. Alp Arslaıı'dan sonra İslâm târihi "Türk târihi" halinde devam elmiş, yâlıud Türk târihi İslâm’ın târihi olmuştur.

Alp Arslan 1029 yılında doğdu. Babası Çağrı Bey'in kendisinden başka Süleyman, Kavurt, Yâkul, Osmân, Arslan Argını, İlyas ve Behramşah adlı yedi oğlu daha vardı. Alp Arslan daha delikanlı çağında iken babasının yanında savaşlara katılmış, iyi biri kumandan ve devlet idârccisi olarak yetiştirilmişti. 15-16 yaşlarında iken babası tarafından Ga/.nc sınırlarının muhâfazasına memur edildi ve ilk defa burada Gazne ordusunun yeni bir hücumunu kırarak bütün Gazne kuvvetlerini imha. etti. Hemen arkasından Karahanlılar'm Horâsân tarafına yaptıkları bir taarruzu karşıladı ve onları geri çekilmek zorunda bıraktı. Gazneliler kısa bir zaman sonra yeniden büyük kuvvetler toplayarak Belh şehrini almak üzere geldiklerinde Alp Arslan bunları son defa ve müdlıiş bir yenilgiye uğrattı. O şimdi tıpkı Kül Tigin gibi askerinin en önünde düşman saflarına dalıyor ve düşmanın merkezi üzerine bir yıldırım harekâtı yaparak kesin neticeyi alıyordu. Nitekim bu son savaşta yanına seçme savaşçılardan bir grup alarak Gazncli ordusunun ortasına dalmış ve Gazneliler'in kumandanını yakalayıp csîr etmişti.

Babası Gâzî Çağrı Bey 1060'da öldüğü zaman Alp Arslan oluz.bir yaşındaydı. Amcası Tuğrul Sultan onu Horâsân vâlîliğine tâyin etti. 1058’te Tuğrul'un amcası oğlu İbrahim Yinal Selçuklu tahtına hak iddia ederek başkaldırdığı zaman, Alp Arslan kendi ordusuyla birlikte Tuğrul'a katıldı ve isyanın bastırılmasında önemli rol oynadı.

1063 yılında Tuğrul öldüğünde yerine Bağdad'daki Halîfe'nin de katıldığı bir meclisle Alp Arslan uygun görüldü ve 1064 yılı Nisanı'nda Alp Arslan törenle Büyük Selçuklu tahtı-

na olurdu. Selçuklu ailesinde ondan başka daha birçok şehzade vardı ve bunlar da taht için hak iddia ediyorlardı. Önce kardeşi Süleyman karşısına çıktı, fakat çarçabuk safdışı edildi. Sonra Gazncli Mahmud'un vaktiyle tuzağa düşürerek hapsettiği Oğuz Yabgusu Arslan Yabgu(Isrâil)'nun oğlu Melik Kutalmış büyük bir ordu ile Rey üzerine yürüdü. Melik Kutalmış çok yüksek meziyetleri bulunan ve devletin bilhassa Balı eyâletleri tarafından kuvvetle desteklenen bir liderdi. Alp Arslan bu tehlikeyi derhal önlemek üzere ordusuna cebrî yürüyüş emri vererek Nişâbûr'dan Rey'c geldi ve Kulalmış’tan önce şehre hâkim oldu. Melik Kutalmış onun büyük amcası sayıldığı için kendisine çok saygılı davrandı, elçiler göndererek bu işten vazgeçmesini, Müslüman'ı Müslüman'a kırdırınaklansa kâfire karşı birlikle cihâd etmelerini teklif etli. Kutalmış mutlaka sultanlık istiyordu. Bunun üzerine Alp Arslan ânî bir manevra ile Kutalmış'ın ordusuna hücum elti. Yenilip geri çekilirken atı sürçtüğü için hızla yere düşüp ölen amcası Kutalmış’ın ccnâzcsini alıp Tuğrul Bcy’in yanına mcrâsimle gömdürdü, isyancı ordunun kumandanlarını ve askerlerini lıcp affetti. Bunların ardından kendi kardeşi Kavurt isyan elti ise de, yenileceğini anlayınca af diledi, Alp Arslan onu da cczâlandımiadı.

1064'tc Güney Kafkasya'daki Gürcistan Krallığı’m ortadan kaldırdı ve bölgedeki son Hıristiyan hâkimiyetine böylcce son verdi. Ertesi yıl Doğuya, Mâvcrâünnchr’c yöneldi. Harczm ülkesine kadar girdikten sonra oradaki Oğuz kitlelerini yeni açılan ülkelere yerleşmek üzere Batı'ya şevketti. Böylcce Doğu'dan Batı' ya büyük Oğuz, akını başlamış oldu.

Kendisi Türkistan'da iken beylerinden Afşin, Gümüş Tigin ve Ahmcd Şâh'ı Doğu Anadolu bölgesinde ileri harekâta göndermişti. Afşin Bcy'in emrindeki akıncı birlikler Konya'ya kadar girdi ve buralarda Bizans Dcvleti'nin otoritesini iyice kırdılar. Fakat Alp Arslan'ın öncelik verdiği iş, Islâm Dünyâsı'nın bozulan birliğini sağlamak ve bunun için de Mısır'ı fethederek oradaki Şiî-Fâlimî idâresine son vermekti. Ordusunu Azcrbcycan'da toplayarak Diyârbekir ve Halcb üzerinden Mısır'a inmek üzere harekete geçti. 1070 yılı ortaları idi. Alp Arslan,

şark bölgesinde Malazgirt de dâhil birçok Bizans kalelerini birer birer alarak Diyârbekir önlerine geldi. Diyarbekir hükümdarları ona bağlılıklarını arzederek yerlerinde kaldılar. Urfa'yı kuşattı, fakat asıl seferini geciktireceği için muhasarayı yarıda bırakarak Haleb'e geldi. Haleb hükümdarı Mahmud, önünde diz çöktü. Haleb'den Mısır'a doğru hareket edip bir günlük yol almıştı ki, Anadolu'dan gelen haberciler Bizans İmparatorunun büyük bir ordu ile Doğuya yürüdüğünü, Türklcr'in elinde bulunan bâzı kaleleri de geri aldığını bildirdiler. Ordusunun bir kısmını Suriye'yi fethetmek üzere orada bırakarak bir kısmını arkasına aldı, yıldırım hızıyla Ahlat üzerinden Malazgirt önlerine geldi. Bu sür'atli yürüyüş sırasında ordudaki yaşlı askerlerini de terhis etmiş, yanına sâdece genç savaşçıları almıştı. Bütün askeri kırkbeşbin kadardı, bunlara Doğu Anadolu Müslümanlar'mdan onbin kadar da gönüllü süvari katıldı. Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'in emrinde bunun iki mislinden fazla bir kuvvet vardı. İmparator, Tuna boylarındaki Peçenek ve Uzlar'la birlikte daha birçok yabancı kavimlcrdcn ücretli askerler de toplayarak muazzam bir kalabalığı Malazgirt önüne yığmıştı. Bu ordunun binlerce araba ile taşman savaş ağırlıkları da bulunuyordu.

Tiirklcr için durum son derece korkunçtu. Burada yapılacak savaş onların Doğu'daki kaderlerini belirleyecek, Türkler'in kaderi ise İslâm Dünyâsı'nın geleceğini tâyin edecekti. Alp Arslan herhangi bir felâkete karşı veziri Nizâmülmülk'ü Hemedân'a gönderdi ve gerekli tedbîrleri aldırdı. Yerine daha önce oğlu Melikşâh'ı vclîahd tâyin etmişti. Bağdad'daki Abbâsî Halîfesi bu büyük tehlike karşısında Allah'ın Büyük Sultan Alp Arslan'a yardımını niyâz etmek üzere bütün İslâm Âlemi'ne haberler salmış, câmilcrdc milyonlarca Müslüman duâ etmeye başlamışlardı.

Alp Arslan savaştan birkaç gün önce Bizans ordusu hakkında keşif yapmak üzere bir süvâri birliği göndermiş, bu birlik General Bryenos emrindeki Bizans öncü kuvvetlerini müthiş bir bozguna uğratmıştı. Sultan, son olarak kumandanlarından Sav Tigin'ı İmparator'a elçi gönderdi ve barış isledi. Bizans İmparatoru barış teklifine karşı Sav Tigin'e *"Barışı Reyde görüşece-*

ğiz. Ordum Isfahanda kışlayacak, hayvanlarım Ilemedân'da sulanacaktır" diye son derece kibirli, nezâkelsiz bir cevap verdi. Bunun üzerine Sav Tigin:

> *"Atlarınız elbette /leınedânda kışlayacak, ama sizin nerede kışlayacağınızı ancak Allah bilir!"*

dedi ve geri döndü.

Son sözü kılıçlar söyleyecekti. Büyük Sultan, savaş için mukaddes Cuma gününü seçti. Gün doğarken bütün komutanlarını ve birliklerini toplayıp onlara şu kısa konuşmayı yaptı:

> ***"Beylerim, yiğit erlerim! Babamın, amcam Sultan'ın ve benim yanımda yıllarca her türlü cefâya göğüs gererek dîn ve devlet için kanlarınızı akıttınız. İçimizden niceleri şehîd olup Allah katına vardı, hepsinin yeri cennet olsun. İşte bugün bizim için de en büyük imtihan gelip çatmıştır. Burada Allah'tan başka Sultan yoktur, emir ve kader sadece O'nun elindedir. Hepimiz O'nun hükmü altındayız. Benimle birlikte savaşmakta veya benden ayrılmakta serbestsiniz".***

Bunun üzerine çok duygulanan askerler:

> *"Allah şâhid olsun, seni asla bırakmayacağız!"*

diye bağırdılar.

> "*Askerlerim! İşle atımın kuyruğunu bağladım. Bir er gibi savaşa gireceğim. Üzerimde sultanlık belirtisi hiçbir şey yoktur. Şehîd olursam, üzerimdeki şu beyaz elbise kefenim olsun. O zaman rııhunı göklere çıkacaktır"*.

Sonra atından yere indi ve secdeye kapandıktan sonra ellerini göğe doğru açıp:

> *"Ya Rabbi! Seni kendime vekîl ediyor, azametin karşısında yüzümü yere sürüyor ve Senin uğrunda savaşıyorum. Ey Tanrım, niyetim hâlistir, bana yardım el. Sözlerimde yalan varsa beni kahret"* dedi.

Üzcriçdc yay vc sadak (ok kesesi) yoklu, sâdece kdıcını ve gürzünü almıştı. Bu da onun gerçeklen bir er gibi göğüs göğüse savaşa gireceğini gösteriyordu. Yanına kumandanlarından Sav Tigin, Afşin, Ahmed-Şâh, Kutalmışoğlu Süleyman Şâh vc Arluk Bcy'i çağırarak, onlarla son bir görüşme daha yaptı. Plana göre Türk ordusundan bâzı birlikler pusu yerlerine saklanacak, çevik süvâri birlikleri düşmanı arkalarından buraya çektikten sonra iki taraftan hücum edilecekti.

26 Ağustos 1071 Cuma günü sabahın erken saatlerinde Türk süvarileri ok hücumuyla Bizans ordusunu sağdan, soldan yoklamaya başladılar. Yardımcı hizmetlileriyle ikiyüzbin kişiye yaklaşan bu koca kille kımıldamak bilmiyordu. Türk süvârilcri hücumlarının boşa gittiğini anlayınca çekilmeye karar vermiş gibi yaptılar vc geri döndüler. Bunun üzerine Bizans İmparatoru taarruz emri verdi vc Bizans ordusu tâkibe geçti. Bizans birlikleri ilerledikçe Türkler'in pusu yerlerine düşüyor ve pusudaki piyâde askeri ile önden giden süvâri arasında kıskaca girip mahvoluyordu. BizanslIlar kendi yerlerinden yeteri kadar ayrılıp içeriye girince, bu defa Kutalmışoğlu'nun sağ kanadı ile Afşin Bey'in sol kanadı bunların iki tarafını bir yay gibi kapatarak çevirdi. Bizans ordusundaki Uzlar (Oğuzlar) ve Peçeneklcr, karşılarında soydaşlarını görünce hemen onların safına geçmişlerdi. Tehlikeyi sezen Ermeni birlikleri de İmparatoru bırakarak kaçmaya başladılar. Diogenes kapanan çemberi yarmak için ne kadar çırpmdıysa da başaramadı ve ordusunun merkezine dalan bir Türk süvâri birliği tarafından bütün maiyyctiylc birlikte esir edildi.

-Akşam kararırken Malazgirt Ovası'nda Türklcr'in kılıç darbeleriyle henüz yere serilmemiş olan düşman birlikleri de perişan bir şekilde teslim oldular. Bizans imparatorunu Türk Sultan'ının çadırına getirdiler. Alp Arslan onu bir misafir gibi karşıladı, yaptığı siyâsî vc askerî hatâları anlattı. Diogenes îdâm edilmeyi veya zincire vurulmayı bekliyordu, çünkü kendisi Alp Arslan'ı esir else öyle yapacaktı. Büyük Sultan onu serbest bıraktı. Bir anlaşma yaptılar vc Diogenes, yanında muhâfızları ile İstanbul'a döndü.

Alp Arslan'ın kazandığı zaferin haberleri hemen bütün Islâm Dünyâsı'na yayıldı. Milyonlarca Müslüman câmilcrde toplanarak bu lütuf vc yardımından dolayı Allah'a şükrettiler vc Alp Arslan'ın yiğit adını tcbcîl eltiler.

işle Türk vc Islâm Dünyâsı karşısındaki son Hıristiyan savletini kıran vc bizlcre bugün yaşadığımız yurdumuzu açan büyük zafer budur. Türk vc Islâm Dünyâsı o mübarek Cuma sabahı tekbîrlerle hücuma kalkan Alp Arslan'a ve ardındaki edibin ere olan şükranlarını hiçbir zaman unutmayacaktır.

Alp Arslan'ın anlaşma yaptığı İmparator Diogenes, İstanbul'a varınca hapsedildi vc gözlerine mil çekildi, çünkü onun yenildiği haberi gelince yerine hemen bir başkası geçmişti. Anlaşmanın yerine getirilmediğini gören Sultan, Kulalmışoğlu Süleyman Bey'e Anadolu üzerine sefere çıkmasını vc barışla alınamayan yerleri savaşla almasını emretti. Kendisi de Mâvcrâünnehr tarafına, yâni Karahanlı ülkesine yöneldi.

1072 yılı Mayıs ayında fethettiği bir Karahanlı kalesinin komutanı ile konuşurken Yûsuf adlı kale komutanı birden hücum ederek Sullân'ı göğsünden ağır yaraladı. Aldığı hançer yarasıyla ölen Alp Arşları henüz 43 yaşında bulunuyordu. Vezîr Nizâmülmülk, herhangidir kargaşalığa meydan vermeden Alp Arslan'ın oğlu ve onun sağlığında vclîahd olan Mclikşâh'ı Selçuklu tahtına oturttu.

Büyük Selçuklu împaratorluğu'nun Yükselişi ve Düşüşü

Alp Arslan'ın yerine Selçuklu Sultanı olan Melikşâh, 1055 yılında doğmuştu. Babası onu kendi seferlerine götürmemiş, vezîr Nizâmühnük'ün yanında devlet merkezinde tutarak devlet işlerini iyi öğrenmesini vc tahsilini ilerletmesini istemişti. Gerçekten Melikşâh iyi bir eğitim gördü. Zamanında Selçuklu İmparatorluğu gerek siyâsî, gerek İdarî ve askerî teşkilât bakımından çok geliştiği gibi, devletin sınırları da o güne kadar hiç görülmemiş bir genişkk kazanmıştır.

kler

şâh önce sultanlık iddia eden amcası Kirman hü- url'u yendi ve ortadan kaldırdı. Ardından Doğu sınırlarına tecâvüz eden Karahanlılar'a sefer yaparak onlara baş eğdirdi. Gaznclilcr'le bir barış yaptıktan sonra babasının ölümüyle yarım kalmış bir işi tamamlamaya döndü; Mısır'a kadar bütün Yakın ve Ortadoğu'yu tek bir idfıre altında toplamaya yöneldi.

Beylerinin bir kısmını Anadolu'nun istilâsına memur ederken, bir kısmını da Suriye tarafına gönderdi. Anadolu'da çalışan Kutalmışoğlu Süleyman Bey kısa bir zaman sonra Üsküdar'a kadar gelecekti. Suriye'ye gönderdiği Atsız Bey ise Şii Fâtımî Halîfclcri'nin elindeki Doğu Akdeniz bölgesini onlardan temizleyerek Mısır hududlarına kadar geldi. Atsız'dan sonra Suriye vâlîliğine kardeşi Melik Tutuş'u tâyin etti, kendisi de Suriye ve Irak'tan sonra Doğu bölgesine gitti. Batı Karahanlı Hânlığı'nı istila edip bu devleti Selçuklular'a bağladı, Doğu Karahanlılar üzerine yürüyeceği sırada Kâşgar hükümdarı Hârun Buğra Han gelerek ona bağlılık arzetti ve mevkiinde kaldı. Doğuda bütün meseleleri çözümlerken güneye, Hicaz bölgesine de asker sevkederek Arabistan Yarımadası'nı Selçuklu hâkimiyetine aldı. Böylcce Büyük Selçuklu Sultanlığı çok geniş sınırlara kavuşmuş oluyordu.

Melikşâh ve veziri Nizâmülmülk, o çağda İslâm Dünyâsı'nı saran anarşi hareketleriyle de çok sert bir mücâdeleye girişmişlerdi. Bir yandan *Nizamiye Medreseleri* açarak oralarda Sünnî İslâm doktrinini öğretip yayıyor, bir yandan fesâdçı ve bölücü Bâtınîlcr'i yakalayıp cezalandırıyorlardı. Alamul Kalesini Bâtınîlcr'in anarşi karargâhı haline gelirmiş olan Haşan Sabbâh adlı bir İranlı, afyon vererek kendisine uşak yaptığı fedâîler vâsılasiylc Melikşâh'a ve vezir Nizâmülmülk'e sûikasd yaptırdı, 1092 yılında her ikisini de öldürttü.

Mclikşâh'ın ölümü üzerine oğullarından Berkyaruk tahtı ele geçirdi ve Selçuklu sultanı oldu. Amcası (yâni Alp Arslan'ın oğlu) Suriye valisi Melik Tutuş, öbür amcası Melik Arslan Argun ve amcaoğlu Melik Mehmed kendisiyle taht davasına kalkıştılarsa da Berkyaruk hepsini yendi. Fakat hükümdarlığı-

nın hemen bütün yılları bu taht kavgalarıyla geçti, 1105'tc öldüğü zaman yerine kardeşi Muhammed Taptır tahta oturdu. Tapar da tıpkı babası ve kardeşi gibi çok değerli bir devlet başkanı idi, ama 1118'de erken yaşta öldü. Ondan sonra Selçuklu tahtına en uzun ve en son saltanat sürmüş olan Sancar geçti.

Sultan Sancar, Mclikşâh'ın oğullarından biri idi. Daha önce Horasan valiliği yaparak devlet işlerinde pişmişti. Onun zamanında Selçuklu Sultanlığı öyle geniş ve öyle kuvvetli idi ki, Sancar adetâ bir masal kahramanı hâline geldi. Gazneli ve Gurlular'm Selçuklu Sullanlığı'na bağlanmasıyla devletin nüfuz sahası Hindistan'a uzanmıştı.

Sancar’ın saltanatını sarsan en önemli hâdise, Doğu'dan gelen Karahıtaylar'a yenilerek Türkistan’ı kaybetmesi oldu. Daha sonra kendi tcbcası olan göçebe Oğuzlar'ın isyanını bastıramadı. Oğuzlar Sancar'ı esir aldılar, devletin en güzel, en zengin şehirlerini yağma eltiler, yakıp yıktılar. Sultan uzun zamandan sonra esirlikten kurtuldu, ama çok yaşamadı. 1157 yılında öldü. O târihle Anadolu yine Büyük Sultan olarak kendisini kabul etmekle birlikte, ayrı bir devlet hâline gelmişti. Irak Selçukluları da devlete sâhip çıkamayınca, Selçukluların Doğu toprakları Harezmşâhlar'a geçti. Devletin eski eyâletlerinde Türk hâkimiyeti beylikler halinde devam etmiştir. Irak, Suriye ve Kirman'da Selçuklu âilesinden beyler, Azerbaycan, Musul, Haleb ve Şırâz (Fars)'da ise Selçuklu şehzâdelerinin lalası olan *Atabeyler* hüküm sürdüler.

ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ

Türklcr'c Anadolu’nun kapılarını kesin olarak açan hâdise Malazgirt'teki zafer olmuştur. Fakat Türk akıncı birlikleri daha önceden Anadolu'da âdeta serbest dolaşır hale gelmişlerdi. Diogenes ikiyüzbin kişiyle Malazgirı'c gelirken bile ordunun gerisini güvenlik altına alamamıştı. Çünkü Türk akıncıları her yerde görünüyor, hiçbir zaman yakalananıiyorlardı.

Diogenes'lc yapılan anlaşmanın yeni Bizans imparatoru tarafından tanınmaması üzerine Sultan Alp Arslan, Kulalmışoğlu Süleyman Şâh'ı Anadolu'nun fethine gönderdi. Süleyman Şâh'ın emrinde Artuk, Afşin, Porsuk, Dânişmend, Saltuk gibi pek meşhur Türk kumandanları vardı. Bunlar kısa zamanda Sivas ötesine geçerek üzerlerine gelen bir Bizans ordusunu Kayseri yakınında yendiler, Bizans kumandanını csîr aldılar. İzmit civarında Bizanslılar tekrar bir orduyla göründüler, bu orduyu Artuk Bey bozguna uğrattı. Ardından güney bölgelerine sarkan Süleyman Şâh'ı durdurmak üzere büyük bir ordu gönderdiler, bu orduyu da Kutalmışoğlu 1074’tc yapılan bir meydan savaşında dağıttı. Bu savaşlar sonunda Bizans'ın artık Türkler'e askerle karşı koyması pek zorlaşmıştı. Kutalmışoğlu'nun beyleri bunun üzerine Anadolu şehirlerini, yerleşmek üzere tek tek fethet-

meye başladılar. 1084 yılına gelindiği zaman Marmara'ya kadar olan Anadolu toprakları Türklcr'in eline geçmiş bulunuyordu.

1077'dc Büyük Sultan Melikşâh, Kutalınışoğlu Süleyman'a bir ferman göndererek kendisini "Anadolu Hükümdarı" ilân etti, ardından Abbasî Halîfesi de Kulalmışoğlu'nu hükümdar olarak tanıdı. Ma’mâfîh Süleyman Şah 1075'tc devleti kurmuş durumdaydı. Yeni Türk Dcvleli'nin merkezi İznik şehri oldu. Erzurum'dan İznik'e kadar Türk hâkimiyeti kurulmakla birlikte, bazı şehirler ve kaleler hâlâ Bizanslılar'm elinde idi; buralar birer birer temizlendi. 1085'tc Kutalınışoğlu Antakya'yı fethetti. Beylerinden Buldacı Maraş bölgesini, Çubuk ve Mehmed Beyler Elâzığ bölgesini, Karatekin Bey Sinop'u, Çaka Bey İzmir'i fethettiler. Süleyman Şâh, her kumandana fethettiği bölgenin idâresini veriyordu. Böylece Anadolu, beylikler halinde idare edilmeye başlanmıştı.

Bu fetihler olurken bir yandan da Doğudan Batı'ya büyük kitleler halinde bir Oğuz akını oluyordu. Yüzbinlerce insan, atları ve koyun sürüleriyle birlikte yeni açılan ülkelerde yurt tutmak üzere üç büyük koldan Anadolu'ya girmeye başlamıştı. Süleyman Şâh bunları sistemli bir şekilde yerleştirmeye çalıştı, ordusunu da esas îlibâriylc bunlardan tcşkîl ediyordu. Halbuki o târihte Büyük Sultanlığın ordusu, Türkmen süvârilcri hâriç, bir devşirme ordusu hâlinde teşkilâtlanmıştı.

Süleyman Şâh, devletinin lıcr teşkilâtında Türklcr’c dayandı. Zaten Anadolu fcthcdildiği zaman orada yaşayan Rum halkın büyük bir kısmı, kalabalık kitleler halinde Trakya'ya geçerek Balkanlar'a gitmiş, orada yerleşmişlerdi. Çünkü âdeta karınca sürüleri halinde Anadolu'yu istilâ eden Oğuz kitlelerinden bunlara nefes alacak yer kalmıyordu.Yerli halktan pek azı Müslüman oldular, Süleyman Şâh bütün Türk hükümdârları gibi herkesi kendi dîninde serbest bırakıyor, kimseyi zorlamıyordu. Hıristiyan halk devlete cizye vermek suretiyle barış içinde rahat yaşamaya başladı.

O yıllarda Anadolu kaynayan bir kazan gibiydi. Türk-nıcnlcr (Oğuzlar) boylar halinde gelerek yuri luLuyor ve Orla Asya'daki sosyal-iktisadî düzenlerini ayni şekilde devam ettir-meye çalışıyorlardı. Bir taraflarında kendi soylarından fakat baş-ka kabilelerden insanlar, bir taraflarında ilk defa karşılaştıkları ve bambaşka hayal tarzına, dîne sahip olan insanlar vardı. Yeni gelenler fatih millet olarak geldikleri için, kendilerini üstün gö-rüyorlar ve inanç konusunda yerlilerden hiçbirşey almıyorlardı. Buna karşılık yerleşik hayata âid bâzı kültür unsurlarının (kap kacak, yapı biçimi vs.) onlardan alındığı muhakkaktır. Ama Türklcr o sırada Müslümanlık bakımından da oldukça karışık bir durumdaydılar. Büyük Selçuklu Sultanlığımda İslâmiyet’in Hanefi mezhebi hakimdi, devletin ileri gelenleri bu hususta eği-tim görüyorlar ve hiç değilse üst tabaka arasında inanç ve ibâ-det birliği sağlanmış oluyordu. Anadolu'ya gelen ve çoğu göçe-be olan Oğuzlar'da Müslümanlık eski dînleriyle karma karışık bir haldeydi, üstelik kabileler halinde yaşadıkça aralarında bu konuda bir birlik kurulması da çok zordu.

Anadolu'da Türk birliğinin kurulması veya Anadolu'nun Türkleşmesi herşeyden önce arınmış bir İslâm inancının ve kül-türünün her tarafa yayılması, insanları bu konularda birbirine benzetmesiyle mümkün olmuştur. İşte bizim vatanımızın mad-dî kurucuları Süleyman Şâh ve onun beyleri ise, mânevî kuru-cuları da *Mcvlânâ Celâleddîn, Yûnus Emre, Hacı Beklaş, Ahî Evren, Aşık Paşa, Süleyman Türkmânî* ve daha pckçokları gibi Islâm kültürünün ulularıdır. Bunları ileride ayrıca anlatacağız.

Şunu da belirtelim ki, bizim vatanımız buraya gelen Türklerle yerli halkların kaynaşmasından meydana gelmiş, yâni melez bir halk değildir. Yukarıda söylediğimiz gibi, biz Anado-lu'ya geldiğimiz zaman burada Etiler, Sümcrlcr vs. gibi Milâd öncesi kavimler yoklu; Rumlar, Ermcnîler, Süryanîlcr vs. var-dı. Bunların pek azı Müslüman olarak bize karıştı, geri kalan-ların çoğu (Rumlar) Balkanlar’a geçti; gitmeyenler ise Cumhu-riyet devrine kadar yerlerinde kaldılar. Bugün bile Türkiye'de Rum, Ermcnî ve Süryanî aslından Hıristiyan vatandaşlarımız yaşıyorlar.

Anadolu Fatihi Kutalmışoğlu Süleyman Şâh kendi yanında bulunan bazı beylerle anlaşmazlığa düşmüştü. Özellikle Artuk Bey onun başarılarında kendisinin büyük payı bulunduğunu iddia ediyor, Süleyman Şâh'ı kıskanıyordu. Süleyman Şâh onun durumunu Büyük Sultan Melikşâh'a bildirmiş ve kendisini Anadolu'dan uzaklaştırmıştı. Artuk Bey Umman ordusu komutanlığına tâyin edildi, oradan da Suriye Sultanı Melik - Tuluş'un yanma geldi. Daha sonra Afşin Bey gibi bazı büyük kumandanlar, Süleyman Şâh'ın sert tutumundan şikâyet edip onlar da Tutuş'un yanına gitti. Tutuş, Melikşâh'ın kardeşi idi ve Atsız Bey'den sonra Suriye vâlîliğine gönderilerek Mısır'ın fethi ile görevlendirilmişti. Suriye'de Kutalmışoğlu'nun Anadolu'da yaptığı gibi bir devlet kuran Tutuş, onun güneye doğru daha fazla ilerlemesinden çekindiği için, bu kumandanları da yanma alarak Kulalmışoğlu'na karşı çıktı. O sırada Süleyman Şâh Haleb'i muhâsara ediyordu.

Selçuklu âilesinin iki değerli evlâdı, iki Türk ordusunun başında birbirleriylc Haleb civarında savaşa tutuştular. Nice yıllar hep birlikle kâfir ülkelerinde gaza yapıp İslâm'ın ve Türklüğün hâkimiyeti için vuruşan bu insanların birbirlerini yemeleri tatsız bir olaydı. Süleyman Şâh Tutuş'un ordusuna taarruz etti. Fakat bu orduda Süleyman Şâh'ın savaş taktiklerini ve Anadolu ordusunu iyi bilen büyük kumandanlar vardı. Bu yüzden hücûm başarılı olamadı. Tutuş'un safında bulunan Artuk Bey karşı hücûma geçti. Artuk Bey bütün ömrünü savaşlarda geçirmiş dahî denecek kadar üstün bir askerdi. Süleyman Şâh'ın ordusunu bozguna uğrattı. Bu bozgun Kulalmışoğlu'nun da sonu oldu. Anadolu Türk Dcvleti'nin, yâni bizim devletimizin kurucusu olan büyük kumandan ve sultân, hayalında ilk defa yeniliyordu. Mağlûbiyete dayanamadığı için, kaçıp kurtulmaktansa kendini öldürmeyi tercih etli.

Melikşah bu olanları duyunca Tuluş'u cezalandırmak için üzerine yürüdü, fakat onun af dileyip ayaklarına kapanması üzerine dokunmadı. Süleyman Şâh'ın küçük çocuklarım Isfahân'daki sarayına alarak orada yetişmelerine çalıştı, bu arada Anadolu Selçuklu Devlcti'nin başına geçici olarak Süleyman Şâh'ın kardeşlerinden Dâvûd'u getirdi (1086).

Süleyman Şâh'ıı büyük oğlu Şehzade Kılıç Arslan, Büyük Sullan'ın sarayında mükemmel bir eğilim gördü. 1096 yılında İsfahan'dan çıkarak İznik'e geldi ve büyük merasimle Selçuklu tahlına olurdu. Fakaı o sırada Anadolu Türklüğünü ve İslâm Dünyâsı'nı büyük bir tehlike bekliyordu. Hıristiyan dünyâsı Boğazlar'dan ötesinin artık tamamen kaybolduğunu görmüştü; üstelik Hırisliyanlar için mukaddes sayılan topraklar (Kudüs ve civârı) Müslümanların elinde idi. Papazların kışkırttığı Hıristiyan halk birçok Avrupa ülkesinde hükümdarları kutsal bir savaş için zorlamaya başladı. Avrupa o târihlerde sclalci içinde idi. İslâm ülkelerinde tıpkı masallardaki gibi bir hayat yaşandığını düşünüyorlar, bu serveti yağmalamak için fırsat arıyorlardı. Nitekim işte bu kutsal savaşa kalılanların büyük çoğunluğu yağma ve çapul niyetiyle gelmiş insanlardı.

Târihlerde *ilaçlı Seferleri* diye bilinen (çünkü haç, Hıristiyanlığın senbolüdür) bu seferlerden birincisi 1096 yılında başladı. Bir taraftan Avrupa kralları ve derebeyleri ordularını loplarken, bir yandan mutaassıp papazların topladığı yüzbin kişilik bir serseri çapulcu ordusu meydana gelmişti. Sefil, perişan insanlardan meydana gelen ve bütün emeli mal yağmalamak olan bu yüzbin kişilik ordu İstanbul'a gelerek oradan Yalova'ya geçli ve Türk başşehri İznik'e doğru yürüdü. Sultan Kılıç Arslan 1096 Eylülünde bunların İznik yakınında önlerine çıkarak tamamına yakın bir kısmını yok etti, geri kalan pek azı da esir edildi. Bunların ardından asıl Haçlı ordusu, yarım milyonu aşkın bir kalabalık halinde ilerliyordu.

Haçlılar İznik'i muhâsara ettiler. Sultan Kılıç Arslan İznik'te küçük bir garnizon bırakarak ordusuyla birlikte çekilmişti. Muhâsara sırasında Haçlı ordusunun üzerine hücum etti. Fakat Türk ordusunun bütün mevcudu clli-allmış bini geçmiyordu. 600.000 kişilik Haçlı kuvveti karşısında bunlar çölde bir avuç kum gibi kalmışlardı. Haçlılar'ın hepsini birden tek bir savaşta yok edemeyeceklerini anlayınca çete harbi yapmaya karar verdiler. İznik, Haçlılar'a göre çok medenî olan Bizanslılar'a teslim edildi ve böylece oradaki Türkler katliâmdan kurtuldu.

Haçlı Ordusu Eskişehir-Konya üzerinden Antakya'ya ve oradan Kudüs'e inmek üzere yola çıktı. Kılıç Arslan ordusunu kumandanları arasında bölerek bunları takip etmeye başladı. Türkler yol boyunca büyük Haçlı sürüsünün yan ve arkalarına dalıyorlar, güçleri tükenene kadar Haçlı askeri öldürdükten sonra derhal geri çekiliyorlardı. Böylccc altıyüz bin kişilik Haçlı ordusu Antakya'ya geldiği zaman yüzbinc indi, yâni beşyüzbin kişi Türk kılıçları ve okları ile Anadolu bozkırında toprağa karışıp kayboldu.

Türk ordusunun onlarla uğraşmasını fırsat bilen Anadolu Hırisliyanları yer yer ayaklanmaya başladılar. Ermenîler Kilikya'da bir krallık kurdular; Bizans İmparatoru İzmir'i geri aldı. Haçlı ordusu Antakya kalesini yedi ay kuşattığı halde alamadı, tam çekilmek üzere iken Kale Kumandanı Yağıbasan Bey'c yerli Hıristiyanların ihanet etmesi üzerine Antakya düştü. Oradan Kudüs'e gittiler. Kudüs Türkler'dc değil, Mısır Fâtımîlcri'nin elinde idi. Fâtımîlcr şehri savunamadılar. Haçlı ordusu şehirdeki bütün Müslüman ve Yahûdîler'i, kadın ve çocuklar dâhil olmak üzere, öldürdüler. Bunların sayısı yetmişbini buluyordu.

Kılıç Arslan binlerce şchîd vererek yarım milyon Haçlı askerini imhâ etmiş, geri kalan sürüyü de Anadolu'dan uzaklaştırmıştı. Fakat henüz tâzc olan Anadolu Selçuklu Devleti uzun süren bu savaşlardan yorgun düştü. Bazı topraklar Bizanslılar'a geri kaptırıldı, devletin kendi beylikleri üzerindeki otoritesi de zayıfladı. Dânişmcndlilcr, Mcngücckoğulları ve Saltukoğulları artık Konya'yı merkez yapmış olan Sultan'a boyun eğmeyecek kadar kuvvetlendiler. Kılıç Arslan devleti yeniden eski kudretine ulaştırmak için gece gündüz çalışıyordu. Türk târihinin en büyük devlet reislerinden biri olan bu Selçuklu sultanı, yüksek bir diplomatlık kaabiliyclinc sâhip olduğu gibi ayni zamanda büyük bir savaş ustası, emsalsiz bir kahramandı. Fakat ömrü yetmedi. 1107 yılında Musul ve civârına yaptığı bir seferden dönerken Habur Irmağı'nı geçtikleri sırada atı ile birlikte bir anafora kapılarak boğuldu.

Kılıç Arslan'ın yerine oğlu II. Melikşâh geçti. Onun 1116'da yirmi yaşında iken ölümü üzerine de kardeşi Mes'ûd, Selçuklu tahtına olurdu.

Sultan Mcs'ûd'un hükümdarlık devri Anadolu'daki Haçlılar ve Dânişmcndlilcr'lc mücâdeleyle geçli. Dânişmcndlilcr Selçuk Sultanlığı ile rekabet halindeydiler ve her fırsatta kendi beylik topraklarını onların aleyhine genişletiyorlardı. Mes'ûd bunların elinden Elbistan ve havalisini aldı. O sırada Avrupa'da yeni bir Haçlı seferi tertiplenmişti. Alman İmparatoru Üçüncü Konrad, büyük bir ordu ile Eskişehir üzerinden Konya'ya kadar gelmek üzereydi. Mes'ûd sayısı 70-80 bin civarında olan bu orduyu Eskişehir'de karşıladı ve yapılan meydan savaşında (1147) Haçlılar'ın tamamına yakın kısmını orada yoketti. Alman İmparatoru zor kaçıp kurtulmuş, İznik'e gelmişti. Burada Fransa Kralı'nın getirdiği 150 bin kişilik yeni bir Haçlı ordusu ile birleşip tekrar Sclçuklular'ın üzerine geldi. Sultan Mes'ûd bu kadar kalabalık bir orduya karşı meydan savaşma girmeyi uygun bulmayarak yıpratma yoluna gitti. Haçlılar, Toroslar'ı aştıkları zaman artık yola bile devam edemeyecek haldeydiler; Antalya'ya sığınıp canlarını kurtardılar. Sultan Mes'ûd bundan sonra Maraş'ı, arkasından Behısnı ve havalisini Haçlılar'dan kurtardı. Urfa Haçlı Kontu tehlikeyi görünce Sultana bağlılığını arzetli,

Sultan Mes'ûd, ölümüne yakın bir zamanda eski Türk ve Selçuklu geleneğine uyarak devletin topraklarını oğulları arasında paylaştırdı. Konya'da yapılan bir merasimle büyük oğlu II. Kılıç Arslan'a tâç giydirdi ve onu "Konya Sultam" îlân etli, diğer iki oğluna da Konya'ya bağlı kalmak üzere iki eyâlet verdi. 1155'te öldü.

İkinci Kılıç Arslan

Sultan Mes'ûd oğlu olan İkinci Kılıç Arslan, tıpkı dedesi Birinci Kılıç Arslan gibi, Türk târihinin en büyük devlet adamlarından biridir. 1155'te Selçuklu Sultanı olduğu zaman, çok iyi bir eğitime ve iyi bir askeri tecrübeye sâhip bulunuyordu. Saltanatının ilk günlerinde kardeşleri kendisine karşı çıkınca,

önce ortanca kardeşi Doğlat'ı ortadan kaldırdı, sonra küçük kardeşi Şchinşâh'ı (Ankara ve Çankırı bölgesi meliki) bertaraf edeceği sırada Dânişmcndli Yağıbasan harekete geçerek Şehinşâh'ı korudu. Yağıbasan siyâseti de, askerliği de çok iyi bilen bir Türk beyi idi, bu yüzden Kılıç Arslan için uzun zaman ciddî bir tehlike oldu. Sultan ona karşı iki defa sefere çıktıysa da her ikisinde de o zamanın büyük dîn âlimleri araya girdiler ve Müslüman'ın Müslüman'la savaşmasını önlediler. Yağıbasan Bey daha sonraları da Suriye Atabeyi Nûreddîn Mahmud ile Kılıç Arslan aleyhine ittifak ederek onu hayli uğraşlırmıştır.

Türk Beyleri devlete zarar verip dururken Bizans İmparatoru da her fırsattan faydalanıp Selçuklu topraklarına tecâvüz ediyordu. Üstelik bu tecâvüzlerde, Dânişmendlilcr'le anlaşma yaparak ccsârct buluyordu. Kilikya seferi sırasında Dânişmcndli Zünnûn Bey'le Kılıç Arslan aleyhine anlaşma yaptıktan sonra, memleketine dönerken ordusuyla Selçuklu topraklarına girdi. Niyetinin sâdece yoldan geçmek olduğunu söylüyordu. Türkmcnlcr Lârende'de ve Kütahya'da Bizans ordusuna hücûm ederek yirmibine yakın kayıp verdirdiler. Bunun üzerine İmparator Manucl İstanbul'da yeni ve büyük bir ordu toplayarak sefere hazırlandı, bir yandan Dânişmcndli Yağıbasan ve Zünnûn Beylere, Sûriyc' deki Franklar'a haber gönderip, birlikte Kılıç Arslan'a hücûm etmeyi tcklîf etti. Sulıan'ın Yağıbasan üzerine gönderdiği bir ordu da mağlûb olmuştu.

Kılıç Arslan, devletin ciddî bir tehlike ile karşı karşıya bulunduğunu görmüştü. Kardeşi Şehinşâh bile, sultan olmak hırsıyla, bu düşmanca ittifakın içine girince, Selçuklu Dcvleli'nin dört tarafı düşmanla sarılmış oluyordu. Dört cephede birden savaşmak imkânsızdı. Ordusunun başına geçip şan ve şerefle ölmeyi seçebilirdi, ama öyle yapmadı. Önemli olan devletini ve milletini ayakta tutmaktı ve Sultan bu gâye uğruna her fedâkârlığı göze alabilirdi. Büyük bir karar verdi: Bizans İmparaloru'na gidecek ve onunla barış yaparak, her türlü fesâdı kaynağında kurutacaktı. Yanına Beylerbeyi Nasreddîn ve bin süvâri alarak İstanbul'a gitti. Orada büyük merâsimlerle karşılandı, her gün ziyâfet ve eğlenceler tertiplenerek memnûn edildi. Türkmen

hücumlarının kendi bilgisi dışında cereyan etliğini, çünkü göçebe halkın merkez otoritesini dinlemediğini söyledi. Bundan böyle onlara mani olmaya çalışacağını ve Bizans aleyhine bir ittifaka girmeyeceğini bildirdi. Böylcce Selçuklu Devleti aleyhine yapılan dörtlü düşmanlık anlaşması suya düşmüş ve tehlike atlatılmış oluyordu.

1164 yılında Dânişmendli beyi Yağıbasan ölünce hem onun elindeki toprakları, hem kendi kardeşi Şehinşâh ve Dânişmcndli Zünnûn Bey'in toprakların devlete katlı. Şehinşah ve Zünnûn bunun üzerine Suriye'ye geçip Atabey Nûreddîn Malımud'a sığındılar ve onu Kılıç Arslan aleyhine kışkırtmaya başladılar. Nihayet Nûreddîn, yanına Sultanın amcası olan Göksün beyi Gök-Arslan'ı da alarak Kayseri'ye doğru yürüdü. Kılıç Arslan Sivas’tan süratle hareket edip Nûrcddîn'in önüne çıktı. İki ordu da Türk ordusu, iki hükümdar da Türk ve Müslüman’dı. Savaşsalar nice Türk'ün kam dökülecek, düşmanlar bundan memnun kalacaklardı. Nitekim Haçlılar lam o sırada Nûrcddîn'in topraklarına saldırmak üzerelerdi. İki hükümdar savaş yerine barışı seçtiler (1173).

Ertesi yıl Atabey Nûreddîn ölünce Kılıç Arslan artık koruyucusu kalmayan Dânişmendli Bcylcri'nin bütün topraklarını zaptedip devlete kattı.

Bütün bu başarılar ve genişlemeden büyük endîşeye kapılan Bizans İmparatoru Manucl, Kılıç Arslan'ı durdurmanın zamanı geldiğine inanıyordu. Türkmcnlcr'in sınır tecâvüzlerini balıânc ederek 1176 yılında savaşa karar verdi. Yanında artık eski müttefikleri bulunmadığı için bütün iş kendisine kalmış, bu yüzden çok kalabalık bir ordu toplamıştı. Bu orduda Bizanslılar'daıı başka Frank, Macar, Sırp ve Peçenek askerleri de vardı. O devir lârihçilerinin verdikleri bilgilere bakılacak olursa, bu en azından yüz yıl önce Diogenes'in Malazgirt’e getirdiği kuvvet kadar büyüktü.

Türk Sultanı, devletinin ve milletinin var olmak veya yok olmakla karşı karşıya bulunduğunu görünce bütün siyâsî ve askerî kaabiliyclini kullanarak bir karar verdi. Bu savaş kendisi için büyük bir imtihandı, ve bu imtihanı başarı ile verdiği

zaman Türk-îslâm Dünyâsı'na en büyük hizmetlerden birini yapmış olmakla ölümsüz büyükler arasına katılacaktı. Meydan savaşı için müsâid fırsat çıkıncaya kadar -tıpkı büyük dedelerinin 1040'daki Dandcnakan savaşında yaptıkları gibi- bir yıpratma savaşına girişmeye karar verdi.

Bütün Türkmen başbuğlarına haber salarak onları otağında topladı. Hepsine tehlikenin büyüklüğünü, ama Allah'ın inayetiyle galip geleceklerini anlattı. Türkmen kuvvetlerini beş ilâ onarbin kişilik süvari kolları halinde düşmanın yürüyüş kolları üzerine saldırılı. Bu birlikler ilerleyen Bizans ordusu ile Türkmen taktiğine göre vur-kaç savaşı yapıyorlar ve büyük zâyiât verdiriyorlardı. Kılıç Arslan onların baskısıyla düşmanı istediği yola sokmak niyetindeydi. Bu kadar büyük kalabalıkla düzlükle karşılaşmanın tehlikesini bildiği için, Bizans Imparatoru'nu dağlık bir yere sokmaya çalıştı. Gerçekten, imparator Türkmcnler'in tecâvüzlerinden sakınmak için Denizli'den çıktıktan sonra Bizanslılar'ın Miryakcfalon (Sandıklı) dedikleri bölgede Hoyran Gölü ile Kumdanlı arasındaki geçide girmek zorunda kaldı. Kılıç Arslan düşmanın geçidi aşıp iki tarafı sarp yamaçlı vâdîye girmesine kadar bekledikten sonra, geçidin başını tutarak her yandan hücum emri verdi.

Birden tepelerden üzerlerine ok yağmaya başlayan BizanslIlar kaçıp sığınacak yer aramaya başlamışlardı. Güvenli bir yer bulup orada savaşmak niyclindcydilcr, fakat bazan o kadar zâyiâl veriyorlardı ki, düşman ccscdlcri zâten dar olan yolları tıkıyor ve buradan çıkmak isteyenler birbirlerini eziyorlardı. Az sonra Türk süvârî ve piyâdc birlikleri vâdîye girip bu dağılan düşmanı kılıçlan geçirmeye başladı. Fakat tam bu sırada Türkmen atlıları Imparalor'un geride bıraktığı ve henüz geçitten vâdîye girmemiş bulunan savaş ağırlıklarını gördüler ve binlerce araba yükü hâlinde duran silah, erzak, altın para ve mücevheratı yağmalamaya girişliler. Onların bu işe dalmaları vâdîdeki Bizans ordusunun imhâsını geciktirdi ve hava karardı, imparator son bir ümitle Sultan'a elçiler gönderip barış istedi. Kılıç Arslan kollarındaki ve ayaklarındaki şiddetli sızılar yüzünden ata binemiyor, savaşa araba ile geliyordu. Bu yüzden gece karan-

lığında savaş meydanının hâlini iyi görememişti. Türkmenler'-in disiplinsizliği de onun canını sıktığı için barışı kabul ederek işi orada bitirmek istedi. Mağlûp împarator'un sağ-sâlim ülkesine dönebilmesi için onun yanına muhafızlar bile verdi

Miryekefalon Savaşı Türklcr'in Bizans üzerine hâkimiyetlerinin kesinlik kazanmasını sağladı ve ondan sonra Bizans bir defa daha Türk ülkesine saldırma cesârctini gösteremedi. Bizans ve bütün Avrupa artık Anadolu'nun Türk ülkesi olduğu kabul etmişlerdi; haritalarında bile Anadolu'yu *"Türkiye"* olarak gösteriyorlardı. Bu arada zafer haberi İslâm ülkelerine de gitmiş, Müslümanlar câmilerde Sultân'a dııâ ve senâda bulunmuşlar ve büyük bir sevinç duymuşlardı.

Kılıç Arslan bundan sonra Doğu bölgesindeki işleri haletmeye koyuldu. Önce Malatya'yı kuşattı ve aldı. Oradan Arlukoğulları'nın elinde bulunan Mardin ve çevresine yürümek üzere iken Artuklu Beyleri gidip Suriye Sultanı Selâhaddîn'e sığındılar. Selâhaddîn (Eyyûbî) vaktiyle Atabey Nûrcddîn'in emrinde genç bir kumandan iken, şimdi onun yerine hükümdar olmuştu. Selâhaddîn Haçlılarda yaptığı savaşlarda gösterdiği başarıdan dolayı kendine çok güveniyordu. Artuklu Beylcri'nin kışkırtmalarıyla Haçlılarda anlaşma yapıp Kılıç Arslanda savaşa kalktı. Sultan bunun üzerine vezirini Selâhaddîn'e elçi göndererek iki Müslüman hükümdarın birbiriylc savaşmaları yerine, o sırada Haçlılar'ın beşinci kolu gibi hareket eden Ermcnîlcr üzerine hücum etmelerinin doğru olacağını söyledi. Neticede bu müessif savaş önlenmiş oldu ve iki tarafın anlaştığını gören Kilikya Ermeni Kralı, bunların her isteklerini kabul ederek barış yaptı.

Bizans'taki iç mücâdelelerin Bizans Dcvlcti'ni yıpratmasından faydalandı ve Selçukluların Batı sınırını Denizli'ye kadar genişletti. Sınır boylarındaki Türkmenler bu sayede kendileri için yeni yurt bulmuş oluyorlardı. Bütün Batı Anadolu bunlarla iskân edildi.

Kılıç Arslan 1157 yılında Büyük Selçuklu Sultanı Sancar'ın ölümünden sonra merkeze bağlılıktan da kurtulmuş ve Selçukluların "Büyük Sultan"ı olmuştu. Yetmiş yaşında hasta

ve yorgun düşünce memleketin her yerini, eski Türk geleneğine göre, bir oğlunun idaresine vererek kendisi Konya Sultanlığı'nda onların hâkimi sıfatıyla kalmaya karar verdi. Melikşâh, Süleyman Şâh, Mes'ûd, Sultanşâh, Tuğrulşâh, Kaysarşâh, Berkyaruk, Argunşâh, Sancar Şâh, Arslan Şâh, ve Gıyâscddîn Keyhusrev adlı oğullarına memleketi paylaştırdı. Fakat aradan zaman geçmeden oğullar saltanat dâvâsına düşüp babalarıyla bile savaşa giriştiler. Yetmişlik koca Sultan, bütün bunlar karşısında soğukkanlılığını kaybetmeden direndi. Onu asıl üzen hâdise, Haçlılar'a karşı memleketin birlik hâlinde hareket edemeyişi oldu. O yıllarda Selâhaddîn Eyyûbî Kudüs'ü Haçlılar'dan kurtarmıştı, ve Avrupalılar şehri yeniden almak üzere üçüncü Haçlı seferini tertiplemişlerdi. Bu muazzam (üçyüzbin kişi) Haçlı ordusu Kudüs'e geçmek üzere Anadolu topraklarında yürümeye başladığında Kılıç Arslan, oğullarıyla anlaşıp ortak hareket edemeyince, anlaşma yoluna gitti ve Haçlı ordusu kendilerine dokunmadığı takdirde onlarla savaşmayacağını söyledi. Buna rağman Türkmenler Haçlılarda çete muharebelerine girişip askerlerini öldürerek mallarını yağmalamaya kalkınca savaş kaçınılmaz oldu. Türkler Akşehir civarında az bir kuvvetle Haçlılar'a saldırıp şiddetli bir savaş verdikten sonra Konya'ya çekildiler. Haçlılar Konya'yı kuşattı. Önce şehri alamadılar, ama aralarında açlık ve sefâlet iyece artınca Konya'yı yağmalamadıkları takdirde açlık ve susuzluktan orada kırılacaklarını düşündüler ve bütün gayretleriyle hücum eltiler. Konya işgâl edildi. Haçlılar şehrin her tarafına yağmaladılar. Kılıç Arslan Konya Kalesi'nde savaşa devam ediyordu. Haçlı kumandanları Selçuklu ülkesinden serbest geçmelerine izin verildiği takdirde savaşı sona erdireceklerini bildirdiler. Sultan bunun üzerine anlaşmayı kabul etti ve Haçlılar'ı şehirden çıkardı, sonra yıkılan Konya'yı yeniden inşâ etmeye başladı.

Hayatının son günlerinde yanında kendisine sâdık sâdece en küçük oğlu Gıyâscddîn Keyhusrev kalmıştı. Onunla birlikte Aksaray kuşatmasında iken hastalandı ve Konya yolunda vefât etli. Cenazesi Konya'ya getirilip defnedildi (1192).

r

II. Kılıç Arslan bülün ömrünü Anadolu Türk birliğinin ickrar kurulması ve devletin eski kudretine kavuşması yolunda harcadı ve bu yolda çok parlak başarılar elde etti. Dânişmcndli Beyliği’ni ortadan kaldırması ve Miryckcfalon'da Bi/.anslılar'a son ve kesin darbeyi indirmesi onun hükümdarlık târihinde birer altın sayfadır. Yüzbinlercc çadır hâlinde göçebe hayatı yaşayan Türkmcnlcr'i, özellikle Balı Anadolu'ya yerleştirmekle de Türk varlığını bu topraklarda kökleştirdi.

Sâdece Türk halkına değil, devletinin Hıristiyan tebeasına da tam bir baba şefkatiyle davranan bu âlîcenâb Sultan, ayni zamanda zamanının en aydın insanlarından biriydi. Engin kültürü sâyesinde hangi dîn ve soydan olursa olsun her türlü dîn ve ilim adamıyla serbest tartışmalara girişiyor, sanatkârlara ve âlimlere büyük bir müsâmaha ve anlayış gösteriyordu. O kadar ki, çekemeyenler onun Hıristiyan olduğunu veyâ Islâm'dan çıktığını bile söylediler. O tam bir *"Mücâhidfî Sebîlillah"* yâni Allah’ın gösterdiği yolda kan ve can veren bir savaşçı idi. En büyük kusuru, ülkesini, tıpkı bütün eski Türk hükümdarları gibi, oğulları arasında bölüştürmek oldu. Fakat devletin temellerini öyle sağlam kurmuş olmalı ki, bunca saltanat kavgasına rağmen hiç toprak kaybedilmedi ve Selçuklu Sultanlığı eski gücünü korudu.

Kılıç Arslan'ın ölümü üzerine daha önce vclîahd îlân ettiği küçük oğlu Gıyâscddîn Keyhusrev, Konya tahtına oturdu. Önce Kütahya bölgesi kendisine verilmişti. O Konya'da sultan îlân edilince ağabeyleri kendisi tanımadılar. En büyük rakîb olan Melikşâh o sırada öldü, bu defa Dânişmcndli ülkesinin (merkezi Tokat) meliki olan Rükneddîn Süleymanşâh taht üzerinde hak iddiâ elti. Gıyâscddîn bu arada Bizans'la da çatışmaya girişti, fakat Bizans onun üstünlüğünü kabul etmek zorunda kaldı. Dört yıl iyi bir hükümdar olarak memleketini idâre etti. Sonra 1196 yılında ağabeyi Rükneddîn Süleymanşâh öbür kardeşleri de kendisi tarafına çekince, Gıyâscddîn, kan dökülmesini önlemek üzere tahtı ona bıraktı ve yanına iki şehzâdesini alarak uzun bir gurbet yolculuğuna çıktı. Gittiği her yerde hükümdarların misâfiri oluyordu. En son İstanbul'a gitti ve orada beklemeye başladı.

I

Rükneddîn Süleymanşâh çok değerli ve kaabiliyetli bir hükümdardı, fakat çok yaşamadı. 1204'tc onun ölüm üzerine çocuk yaştaki oğlu Üçüncü Kılıç Ar.slan tahta geçirildi, ama halk Gıyâscddîn Keyhusrev'i istiyordu. İleri gelen devlet adamlarının ve kumandanların daveti üzerine Keyhusrev yurduna dönerek 1206' da ikinci defa Selçuklu tahtına geçli. Hemen harekete geçerek Denizli'yi fethetti, Güneydoğu Anadolu'ya hakim olup uzun zamandanberi Kahire'deki Eyyûbî hükümdarlarına bağlı bulunan Artuklu Bcylcri'ni kendine bağladı. O sırada Avrupa'dan gelen dördüncü Haçlı ordusu Bizans’ın merkezini işgal etmiş ve İstanbul'da bir Latin devleti kurmuştur. Bizans İmparatorunun İznik'e çekilmesini fırsat bilen Trabzon Prensi orada kendi imparatorluğunu ilân etti ve Bizans ikiye ayrıldı. Gıyâseddîn, İznik'teki BizanslIlarla dost olarak, Karadeniz tarafına sefer açtı ve Samsun’a çıktı. Böylecc Türkler Karadeniz’e açılmış oldular. 1207'dc Antalya'yı fethetti ve Akdeniz'e de yol buldu. Kilikya'daki Ermem Krallığı'nm ordusunu müdhiş bir yenilgiye uğrattı.

Bizans bu gelişmelerden büyük endîşeye kapılmıştı; cskidenberi vermekte oldukları yıllık haracı kestikleri gibi Türk topraklarına saldırmaya da başladılar. Bunun üzerine Sultan bir sefer tertipledi. Alaşehir civarında Bizans ordusuyla karşılaştılar. Türkler’in daha ilk taarruzlarında Bizans ordusu bozulup dağılmaya başladı. Fakat Sultan büyük bir ihtiyatsızlık etmiş, kendini tehlikeye atmıştı. Düşmanla bir er gibi vuruşmak üzere üstündeki bütün hükümdarlık alâmetlerini atıp savaşa katıldı. Bir ara atının sürçmesi üzerine yere düşmüştü, üzerinde zırh olduğu için kalkamadı, bu fırsattan faydalanarak saldıran düşmanlar onu şchîd ettiler. Sultan'ın vurulduğu haberi duyulunca, bozulan Bizans ordusu geri dönüp Türklcr'i bozdu.

Er kıyafetinde olduğu için Sullan'ı tanıyıp bulamadılar, sonra hizmetkârlarından biri bir ayağında altı parmak olduğunu söyleyince şehîdler arasında ortaya çıktı. Getirip Konya'da diğer Selçuklu Sultanları’nm da bulunduğu büyük türbeye gömdüler (1211).

Büyük Sullan Gıyâscddîn Kcyhusrcv çok parlak bir devlet adamı, cesur bir asker ve Farsça şiir yazacak kadar yüksek seviyede bir san'atkârdı. Fevkalâde iyi bir eğilim görmüş, kendisi de oğulları Kcykâvus ve Kcykubâd'ın çok iyi yetişmesine özen göstermişti. Babasından devraldığı ülkeye hiçbir kayıp verdirmedi, üstelik Türkler'in denizlere açılmasını sağlayan fetihler yaptı. Belki de bütün bu hizmetlerinin karşılığı diye olmalı ki, Allah ona dîn ve devlet uğrunda şchîd olmayı nasîb etti.

Yerine geçen oğlu İzzcddîn Kcykâvus babası zamanında Malatya Emîri idi. Zekâsı, bilgisi ve cesârcli ile babasını aratmayacak kadar üstün bir şahsiyeti vardı. Kilikya'da bir çıban başı gibi duran Ermeni Krallığı üzerine yürüyerek onları Konya Selçuklu Sultanlığına bağladı, bâzı topraklarım doğrudan doğruya ilhâk etti. Karadeniz sâhillcrinc açlığı seferde Samsun'dan Ereğli'ye kadar olan yerleri Türkiye'ye kattı. İznik'te oturan Bizans İmparatoru ile barış anlaşması yaptıktan sonra Karadeniz (Poıılus) Bizans Dcvlcıi'nc de hâkimiyetini kabul ettirdi.

Sultan Kcykâvus bir yandan askerî zaferler kazanırken bir yandan memleketin îmârı, ilim ve san'at faâ 1 i yeti er i n in gelişmesi ile meşgul oluyordu. En büyük eseri Sivas'ta yaptırdığı Dârüşşifâ'dır ki, hem tıp fakültesi hem hastane olarak hizmet gören bu müessesenin o çağda dünyâda bir eşi daha yoktu. Buraya o kadar önem vermişti ki, ccnâzcsinin oraya defnedilmesini vasiyyel etti. Memlekete sağladığı refâh ve huzur Türkiye'yi bütün dünyânın gıpta ettiği bir ülke hâline getirmişti. Ne yazık ki bu kudretli sultan daha 35 yaşında iken veremden öldü. Sağlığında yerine kardeşi Alâeddîn Keykubâd'ı vclîahd yapmıştı. Gerçeklen, bütün Selçuklu âilesi içinde kendisinden sonra en kaabiIiyctli olanı Kcykubâd idi.

Alâeddîn Kcykubâd 1219 yılında Konya tahtına oturdu. Çok zekî, bilgili, uzak görüşlü, asker olduğu kadar san'alkâr yaradılışlı bir sultandı. Akdeniz sâhilindc önemli bir kilit yeri olan Alâiyc'yi kuşatarak fethetti; şimdi Alanya denen ve o zaman Sullan'm adından dolayı Alâiye ismi verilen bu sâhil kalesinde kurulan tersânc o çağın en önemli gemi yapım merkezlerinden biriydi.

Sultan Alâeddîn ticârete çok büyük önem veriyordu. Ağabeyi zamanında Karadeniz’de büyük bir liman olan Sinop fethedilmiş ve Türklcr buradan Karadeniz'e hâkim olmaya başlamışlardı. Alâeddîn burada bir donanma kurarak Kastamonu Uç Beyi Çobanoğlu Hüsâmcddîn'in emrinde bir Türk ordusunu Kırım tarafına gönderdi. Bu ordu Karadeniz'de hiçbir rakîb kuvvete rastlamadığı gibi, Kırım ve Ukrayna içlerinde de gerek Kıpçak Türklcri, gerek Rus Prenslikleri tarafından büyük saygı ile karşılandı. Böylece Selçukluların Karadeniz ticâreti tam bir güvenliğe kavuşmuş, memlekete gelir akmaya başlamıştı.

Büyük Sultan bundan sonra Ertokuş ve Çavlı Beyler'in emrinde iki ordu göndererek Kilikya Ermenî Krallığı'nı kuzeyden ve baü'dan sıkıştırıp bütün İçel bölgesini Türk topraklarına kattı, Ermcnîlcr'in Keykâvus devrinde vermeye başladıkları vergiyi iyice artırdı. Erzincan ve havâlisinde eskidenberi Konya'ya bağlı olarak hüküm süren Mengücekoğulları’nın saltanatına son verip oraları merkeze bağladı. Mısır Eyyûbî hükümdarı Âdil’in kızıyla evlenerek onlarla da dost oldu.

Alâeddîn Keykubâd zamanında çok uzaklardan büyük bir tehlike belirmişti: Moğollar. Moğollar Cengiz Han'ın idâresi altında Orta Asya'nın çoğu Türk olan çeşitli halklarıyla birlikte kuvvetli bir devlet kurmuşlar ve Batı'ya doğru ilerlemeye başlamışlardı. Sultan önce bu tehlikeyi sezerek sınır boylarına garnizonlar kurdu, şehirlerin etrafındaki surları kuvvetlendirdi, ve gelişmeleri yakından tâkip etmeye başladı. Moğollar Türkistan'daki Harezmşah Devleti'ni istîlâ etmişler, Harczm hükümdarı Sultan Cclâlcddîn Mengüberdi, onlarla çarpışa çarpışa Doğu Anadolu sınırlarına kadar gelmişti. Celâlcddîn önce Selçuklu Sullanı'na mektup gönderdi ve her ikisinin ayni soydan (Türk) geldiklerini, birleşerek Moğollar'a karşı harbetmeleri gerektiğini bildirdi. Sultan Alâeddîn de aslında bu fikirdeydi, hattâ Mısır Sultanlarıyla da ittifak ederek hep birlikte Moğollar'a karşı çıkmayı düşünüyordu. Ama Celâleddîn Harezmşah yıllardır tek başına yürüttüğü korkunç mücâdele sonunda âdetâ çılgına dönmüş, hiçbir tedbîr düşünemez olmuştu. Daha Sultan'dan haber gelmeden doğu sınırındaki Ahlat'a saldırdı. Ahlat o çağın büyük

kültür merkezlerinden biri idi, çok mamur, zengin bir yerdi. Celâleddîn burayı alıp öyle bir yakıp-yıklı ve yağma etti ki, Ortaçağ Türk-lslâm dünyâsının nadide incilerinden biri olan güzel Ahlat bir harabe hâline geldi ve bir daha belini doğrultamadı. Sultan yine de Celâleddîn'e iyi davrandı, anlaşmaya çağırdı. Ama onun söz dinleyecek hali kalmamıştı. Bunun üzerine Selçuklu ordusu Erzincan yakınındaki Yassıçimcn'dc Celâleddîn' in ordusuyla karşılaştı. Büyük bir kahraman olan Celâleddîn bu savaşta korkunç bir mağlûbiyete uğradı ve Selçuklu topraklarını terketti.

Büyük Sultan Alâcddîn, Gürcistan üzerine sefere çıktığı bir sırada Türkiye iki taraflı tehdîd altında kaldı. Bir yandan Harezmşahlar'ı yenen Moğollar İran’ı almış ve Selçuklu sınırlarına dayanmışlardı. Öbür yandan Sullan'ın nüfuz ve hâkimiyetinin Haleb'e kadar uzanmasından büyük endîşeye kapılan Mısır Eyyûbî hükümdarı, ordusunu toplayarak Selçuklu ülkesine yürümüştü. Sultan elindeki ufak bir kuvvetle bu istilâ ordusunun karşısına çıktı ve onları kesin bir yenilgiye uğratıp Anadolu'dan uzaklaştırdı. Arlık Selçuklu gücüne Moğollar’dan başka karşı çıkabilecek hiç kimse kalmamıştı.

Sultan Suriye seferine hazırlandığı bir sırada 1237 yılında kırkbcş yaşında iken öldü. Anadolu Selçuklularımın bu büyük hükümdarı, tıpkı Osmanoğulları'ndaıı Kaanûnî'ye benziyordu; zamanında ülkesini servet ve rcfâhın zirvesine çıkarmış, sınırlarını alabildiğine genişletmiş, kudret ve kuvvetini herkese kabul ettirmişti. Yine onun gibi büyük bir kültür adamıydı; İslâm âleminin her yanından âlimler, san’atkârlar, dîn adamları onun ülkesine geliyor ve büyük bir yakınlık görüyorlardı. Selçuklu Türkiyesi âdetâ zengin bir masal diinyâsıydı.

Alâcddîn Kcykubâd’ın ölümü (1237) üzerine yerine oğlu İkinci Gıyâseddîn Keyhusrev geçti. Gıyâscddîn o zaman onüçondört yaşlarında bir çocuklu ve babasının pekçok meziyetlerinden mahrumdu. Önceleri vezirler ve büyük kumandanların insiyalifi ile fetihler devam elti. Diyârbekir alındı ve Suriye Eyyıibî Sultanları Konya Sultanı'na boyun eğip ona bağlandılar. Fakat bu sırada iki büyük tehlike bu tecrübesiz, zayıf şah-

siyclli sultanın idaresindeki Türkiye'yi baştanbaşa sarstı, ve Selçuklu Türkiycsi gitgide zayıfladı.

İlk tehlike Babaî isyanı idi. Baba İshak Amasya taraflarında kurduğu tekkede etrafına birtakım dînî telkinler yapan ve şöhreti gitgide arlan bir Türkmen dcrvîşi idi. O târihlerde Anadolu'ya akın akın gelmeye devam eden göçebe Türkmenler (Oğuzlar) henüz eski dînî inançlarıyla İslâmiyet’i birbirine karıştırmaktan kurtulamamışlardı; vaktiyle ruhlardan ve gelecekten haber veren kamlara nasıl inanıyorlarsa, şimdi onlara benzeyen dervişler ortaya çıkıyor ve Türkmcnlcr’i kendilerine inandırıyorlardı. Üstelik Baba İshak zamanında Moğollar’ın önünden kaçarak Anadolu'ya gelen ve göçebe oldukları için otlak sıkıntısı çeken, bu yüzden şehirli müslümân halkla hem İktisadî menfaat, hem dînî inanış bakımından hayli farklı bulunan kalabalık bir Türkmen kitlesi vardı. Baba İshak en çok bunları ve bir de yine Moğollar'dan kaçıp gelmiş Harezmlilcr'i kendine çekli. Dünyânın bozulduğunu, kendisinin dünyâyı düzeltmek için Allah tarafından gönderildiğini, vakit gelince herkesin hazır olmasını söylüyordu. Nihâyel Türkmcnlcr'le Harczmlilcr silahlanarak Adıyaman taraflarını yağmaladılar, üzerlerine gönderilen devlet kuvvetlerini dağıttılar. Sivas'ı alıp şehirde ne varsa hepsini ganîmel olarak paylaştılar. Sultan bunların üzerine Armağanşâh idâresinde bir ordu gönderdi. Armağanşâh Türkmcnlcr'in yetişmesine fırsat vermeden Amasya'ya geldi ve Baba İshak'ı yakalayıp îdâm ettirdi. Ama Babaîler, yâni Baba İshak taraftarları onun ölümsüz olduğuna inanıyorlardı; dağılmadılar ve Armağanşâlı’ı mağlûb ederek öldürdüler. Oradan Konya'ya doğru yürümeye başladılar. Kırşehir yakınında Malya ovasında Selçuklu ordusu bunları kesin bir şekilde yendi ve yakalanan bütün Babaîler öldürüldü.

İkinci ve asıl büyük tehlike Moğollar'dı. Moğollar Azerbaycan'da üs kurarak Doğu Anadolu'da yağmacılık ve çapulculuk yapıyorlardı. Baycu Noyan komutasındaki bir Moğol ordusu Ermeni ve Gürcülcr'i de yanına alarak Erzurum'u zaptetti; Moğollar şehirde on yaşın üstündeki bütün erkekleri öldürdüler, sâdece san'at sâlıiplerinc dokunmadılar, çünkü onları alıp götürüyorlar, kendi işlerinde kullanıyorlardı.

Konya'da toplanan devlet ileri gelenleri, Mogollara karşı memleketin savunulması için her yana haber gönderdiler. Seksen bine yakın bir ordu toplandı ve Sivas'a doğru harekete geçildi. Ordunun başında Sultan Gıyâscddîn Keyhusrcv bulunuyordu. Tecrübeli kumandanlardan çok kendisinin saray dalkavuklarını dinleyen Sultan, Sivas'la beklemeyi kabul etmeyerek Erzincan'a doğru yürüyüş emri verdi. Kösedağ denilen yere gelindiğinde kumandanlar geçitlerin tutulmasını ve Moğollar'ın hücumunun beklenmesini teklif ettiler, ama o ovada çarpışmak üzere Moğollar'ın üzerine bir öneii kolu gönderdi. Bu kol Mogollar tarafından dağıtılınca akşamı bekledi ve orduya haber vermeden çekip Konya'ya gitti. Ertesi sabah Mogollar geçitlerde Selçuklu askerini görünce geri çekildiler, çünkü Selçuklu ordusu o devirde kazandığı büyük zaferlerle meşhur olmuş ve her yana korku salınıştı. Ama Sulıan'ın gittiğini duyan ordunun maneviyâtı bozuldu ve savaş yerini terketti. Mogollar endîşe içinde birkaç gün bekledi, ortada kimseyi görmeyince pusu kuruldu sandılar. Neden sonra çadırların bomboş olduğu görülünce buldukları herşeyi yağmaladılar (1243).

Kösedağ bozgunundan sonra Mogollar karşılarında ordu kalmayınca yolları üzerindeki bütün şehir ve kasabaları yakıp yıkarak, yağmalayarak Kayscri'yc kadar geldiler. Amasya ve Sivas sâdece yağma ile kurtuldu, ama Kayseri ve Erzincan'da bütün erkekleri -sanatkarlar hâriç- öldürdüler, kadın ve çocukları da koyun sürüsü gibi sürerek İran'a götürdüler. Sultan'ın âcizliği ve Moğol vahşeti yüzünden memleket aylarca tam bir anarşi içinde kaldı. Ancak Selçuklu veziri Muhazzibüddîıı Ali, Baycu Noyan ile birlikte Azerbaycan'a giderek onu barışa iknâ elti ve yılda belirli bir miktar haraç verilmek suretiyle Moğollar'ın tüyler ürpertici gaddarlıklarına karşı bütün ülkeyi korumayı başardı.

Selçuklu Devleti şimdi İlhanlı denen İran Moğolları'na bağlı bir devlet haline gelmişti. Fakat 1243'den 1276 yılına kadar Anadolu Türk Devleti bir toprak kaybına uğramadığı gibi, eski refahlı hayatına da devam etli. Memleketin her tarafına durmadan medreseler, hastaneler, câmilcr, kervansaraylar yapıldL

İkinci Gıyâscddîn Keyhusrcv henüz 25 yaşlarında iken beslemekte olduğu vahşî hayvanlardan birinin ısırması sonucu öldü. Onun yerine İkinci Kcykâvus (büyük oğlu) tahta çıkarıldı. Fakat Moğollar'ın işe karışması yüzünden çıkacak saltanat kavgalarını önlemek isteyen vezîr Celâleddîn Karatay, Keyhusrev'in öbür iki oğlunu, yâni Dördüncü Kılıç. Arslan ve İkinci Keykubâd'ı da sultan yaptı ve ülkeyi aralarında taksim elti. Karatay hayatta olduğu müddetçe bu bölünme memlekete bir zarar getirmiyordu. Fakat o sırada Moğol Hânı Hülâgu Bağdad'ı zaptederek (1258) Abbasî saltanatına son vermiş, Halîfeyi öldürtmüş, yüzbinlercc insanı kılıçtan geçirerek her tarafı yeni bir dehşete boğmuştu. Moğollar'ın asıl merkezi Orta Asya'da Karakurum'da iken, şimdi İran'da bir İihanlı Dcvleli'nin kurulmuş olması Türkiye'de Moğol baskısını ve zulmünü iyice kolaylaştırıyordu. Moğollar Türkiye'nin bütün zenginliklerini sömürüyorlar, istedikleri gibi idare ediyorlardı. Üç kardeş iktidarından sonra 1266 yılında Üçüncü Gıyâscddîn Keyhusrcv sultan oldu. Çok küçük olduğu için bütün idare vezîr Muînüddîn Pervâne'nin elinde bulunuyordu.

Mısır'daki Türk Memlûk Sultanı Baypars, Selçukluların gizli daveti üzerine onları Moğollar'a karşı korumak üzere Kayseri'ye kadar gelmiş ve şehri almıştı. Moğollar Baypars'la yaptıkları savaşta fecî şekilde yenildikleri için ondan nefret ediyorlardı. Onunla anlaşma yaptığını söyleyerek Pervâne'yi îdâm ettiler (1279). Bundan sonra genç sultan, devlet büyüklerinin yardımıyla işleri kendi eline almaya başlayınca Moğollar telâşlandı ve İkinci Kcykâvus’un oğlu Gıyâscddîn Mes'ûd (Ikinci)'la Keyhusrcv arasında ülkeyi paylaştırmak istediler. Keyhusrcv buna râzı olmayınca Moğollar tarafından öldürüldü. İkinci Gıyâseddîn Mes'ûd 1297'yc kadar tahtta kaldı. Moğollar onun ardından Üçüncü Alâeddîn Kcykubâd'ı sultan ilân elliler, fakat Keykubâd'ın ölümü üzerine İkinci Mes'ûd tekrar sultan oldu.

Sclçukoğulları'nm son sultanı olan İkinci Gıyâseddîn Mes'ûd 1308'de Kayseri'de öldüğü zaman şanlı bir târih kapanmış oluyordu. Moğollar Türkiye'yi doğrudan doğruya kendi valileriyle idâre etmeye başladılar. Fakat bu arada çok mühim bir

değişme olmuş, Ilhanlı Moğollar'ı Müslüman olmuşlardı. Müslümanlık'tan sonra arlık eski devrin vahşet ve gaddarlığı da yavaş yavaş sona erdi. Fakat onların devleti de son // *Han'ın* çocuksuz ölümü üzerine 1335'tc dağıldı. Artık Anadolu Türk Devleti yeni bir sahip bekliyordu. Bu da târihin yetiştirdiği en büyük hükümdar ailesine, Osmanoğullarfna nasîb olacak bir şerefti.

HAREZMŞAHLAR DEVLETİ

Harezm, Aral Gölii’nün güneyinde bir ülkedir. Melikşâh zamanında bu bölgeye Oğuzlar’m Bcydili boyundan Anuş Tigin vâlî olarak gönderilmişti. Onun 1097'de ölümü üzerine yerine oğlu Kutbüddîn Muhamıned tâyin edildi. Böylcce Harezm İdâresinin babadan oğula geçme geleneği doğuyordu. Nitekim Kutbüddîn Muhamıned, şâh ünvanını aldı ve sâdece dışişlerinde Selçuklu Sultanı'na bağlı bir hükümdar oldu. Harezmşahlar'm ilk hükümdarı odur. 1128'dc öldüğü zaman yerine oğlu Gâzî Atsız Bey şâh oldu. Harezmşâh Atsız, elindeki eyâleti bir devlet hâlinde geliştirmek üzere her tedbîri alıyordu. Zaten o sırada Selçuklu Büyük Sultanlığı büyük bir buhran içindeydi, nitekim Sultan Sancar son yıllarını Türkıncnler elinde esârette geçirdikten kısa zaman sonra, 1157 yılında ölmüş ve devlet başsız kalmıştı. Sancar'ın öldüğü zamanda Harezm'dc Atsız'ın oğlu II Arslan hüküm sürüyordu. İl Arslan bağımsızlığını îlân elli.

Harczmşahlar Devlcti'nin gelişme ve parlama devresi II Arslan'ın oğlu Alâeddîn Tckeş (veya Töküş) zamanına rastlar. Alâeddîn Töküş önce babasının yerine tahta geçen küçük kardeşi Sultanşâh ile onun arkasındaki asıl kuvvet olan annesi Terken Hâtun'u kaçmaya mecbur bırakarak Horâsân bölgesinde kuvvetini kabûl ettirdi. Sonra civarındaki devletlerle temâsa geçti. O

sırada artık son günlerini yaşayan Selçuklu Devletinin topraklarını ele geçirmek üzere yaptığı bir savaşta Selçuklu Sultanı İkinci Tuğrul'u yendi ve öldürdü. İran'ın batı tarafları hâriç, bütününe hâkim oldu. Bağdad'daki Abbasî Halîfesi'nc kendini Selçukluların mîrâsçısı ve zamanın sultanı olarak tanıtmak için çok çalıştı ve sonunda başardı.

Alâcddîn Töküş 1200 yılında öldüğü zaman yerine oğlu Kutbiiddîn Muhammed, Alâcddîn Muhammed ünvâniylc hükümdar oldu. Onun zamanında Harezmşahlar Devleti genişlemeye ve kuvvetlenmeye devam etti. Özellikle kendi topraklarında gözü olan başka bir Türk sultanlığına, Gûrlular'a karşı başarılı bir mücâdele verdi ve onların elinde bulunan bâzı mühim şehirleri aldı. O sıralarda devletin en kuvvetli hasını doğudaki Karahılaylar idi; Karahılaylar Karahanlılar'ı da kendilerine bağlamışlar, Mâvcrâünnehr havâlîsinc hâkim olmuşlardı. Sultan Alâcddîn bunlara karşı tcrtîblcdiği bir seferde zafer kazandı ve ondan sonra "îskender-i Sânî" (İkinci İskender) ve *"Sancar"* lakaplarını kullanmaya başladı. Karahılaylar o sırada yeni gelişmeye başlayan Moğol Dcvlcıi'nin ülkesinden sürüp çıkardığı Naymanlar'a karşı mağlûb olmuş ve iyice zayıflamıştı. Alâcddîn onların elinden Scmcrkand'ı alarak bu şehri ikinci bir merkez yaptı. 1215'tc Gazne ve havâlîsini tamamiyle devlete kattı ve buralara oğlu Celâleddîn'i vâlî yaptı. Kudreti arttıkça Bağdad'daki Hilâfet makamı üzerinde baskı yapmaya çalışıyordu. Halîfe En-Nâsır'ın kendisi aleyhinde birtakım fitneler karıştırdığı iddiasıyla onun makamından alınması gerektiğini, esasen Halifeliğin Hazret-i Ali sülâlesine âid bulunduğunu iddia etli ve bu âileden birini Halîfe olarak tanıdı. Fakat Türk ülkelerinde çoğunluğun sünnî olması ve Sünnî âlimlerin hep Bağdad Halîfesini tutmaları yüzünden, Sullan'ın aleyhinde büyük bir ccreyân başladı.

Muhâliflcrin başında kendi annesi Terken Hâtûn vardı. Oğuzların Bayat boyundan bir beyin kızı olan Terken Hatun, devletin pekçok önemli mevkiine hep kendi akrabâlarmı getirmiş, Alâcddîn adetâ bir gölge hükümdar hâline gelmişti. Harezmşahlar Dcvlcıi'nin yıkılmasına kadar varacak olaylar zinciri-

nin başında yine onu ve akrabâlarını görüyoruz. Başlangıçta Harezmşahlar ile Moğollar iyi geçinmişler, aralarında bir ticâret anlaşması da yapmışlardı. Fakat Terken Hâtun'un yeğeni Otrar Vâlîsi İnalcık Han, Otrar'a gelen bir Moğol kervanındaki tüccarları casus diye yakalayarak öldürdü, mallarını da müsâdere etti. Cengiz Han bunun üzerine olaydan sorumlu saydığı İnalcık (Kayır Han)'ın kendisine teslim edilmesini istedi. Alâcddîn bu teklife karşı hakaret dolu cevaplar verdi, ve aslında doğu sınırındaki bir sürü gâilc ile uğraşan Cengiz'i kendi üzerine çekmiş oldu.

Cengiz ordusunu toplayıp Harezm ülkesine yöneldiği zaman Alâcddîn ona karşı bir savunma savaşı yapmayı kararlaştırdı. Beyleri ve bu arada oğlu Celâleddîn, Moğollar'ı Seyhun kıyısında karşılamak fikrindcydilcr. Sultan bu fikri kabûl etmedi, ordusunu parçalara bölerek herbirini bir şehrin savunmasına ayırıp kendisi Horâsân'a gitti.

Moğollar Harezm şehirlerini, uzun savunmalardan sonra da olsa, birer birer zaptederek içindeki halkın büyük kısmını kılıçtan geçirdiler, rastladıkları bütün medeniyet eserlerini, özellikle kitapları yaktılar.

Sultan Alâcddîn, oğlu Rükneddîn'in otuzbin kişilik bir kuvvetle Dcvlctâbâd'da Moğollar'a karşı çıktığı savaşta yenildi ve Hazar Denizinde bir adaya sığındı. Daha evvel annesi Terken Hatunun baskısıyla, oğlu Uzlug'u velîahd yapmıştı, Fakat sığındığı yerde son günlerini geçirirken annesinin nefret ettiği diğer oğlu Celâleddîn'i velîahd yaptı, öbür oğullarına Cclâlcddîn'c boyun eğmeleri için tek tek yemîn ettirdi.

Şimdi artık Harezmşahlar Devleti, sultanı bulunan fakat ülkesi olmayan bir devlet hâline gelmişti: Harezmşah Dcvlcti'nin bundan sonraki târihi Celâleddîn'in mâccrâ dolu şahsî hayalı hâlinde devam elti.

Bizim târihlerimizde Celâleddîn Harzemşâh diye meşhur olan Celâleddîn Mengüberdi, Sultan Alâcddîn'in Ayçiçek adlı bir Hindli câriyedcn doğan oğlu idi. Mengüberdi onun adı ("Mengü", Çağatay Türkçesi'nde "Tanrı" demektir, "Berdi" ise bugünkü "Verdi" sözünün eski hâlidir, yâni "Mengüberdi",

"Allah verdi" demektir), Celâleddîn'in ise lakabı idi. Türk-îslâm târihinde devlet adamı olmaktan ziyâde kahramân olarak şöhret yapmış bulunan Celâleddîn'in Mogollada karşı mücâdeleleri, onu bir destan şahsiyeti hâline gelirmiş, yüzlerce yıl sonra büyük cdîb Namık Kemâl'e onun hakkında hamâsî bir eser yazdıracak kadar derin izler bırakmıştır.

Celâleddîn 1220 yılında Harezm Sultanı oldu. Mogollor henüz bütün ülkeyi istilâ etmemişlerdi, fakat onlara karşı duracak bir kuvvet yoktu. Kalelerde savunma taktiği Harezmşah Devleti' nin sonu oldu, çünkü Mogollar köylerde yaşayan halkı sürüler hâlinde csîr etlikten sonra bunların eline bayraklar vererek ön safta kalelere hücum ettiriyorlar, kaleden gelen ok yağmuru ile bu zavallılar ölünce, asıl Moğol ordusu bu zavallıların cesetleri üstünden saldırıyorlardı. Böylecc Türkistan'ın Müslüman halkının büyük bir kısmı da İslâm askerinin oklarıyla öldü. Nihâyet 1221 'de Harezmşah merkezi olan Giirgânc Mogollar tarafından zaptcdildi.

Celâleddîn bir taraftan saltanatı elinden almak isteyen kardeşleri ve onları tutan kumandanlarla, bir taraftan Moğollarla karşı karşıya gelmiş ve iki yandan sıkıştırılmıştı. Mogollar onun kardeşleri Uzlug Şâh ve Ak Şâh'ı yakalayarak öldürdüler, fakat Celâleddîn kendi ardından gelen Moğol kuvvetini bozguna uğratarak kurtuldu. Gazne'ye geldi, burada yanına asker topladıktan sonra tekrar Mogollada döndü. Parvan'da karşısına çıkan bir Moğol ordusunu şiddetli bir bozguna uğrattı. Halbuki Mogollar Harezm seferinin başındanbcri hiç yenilgiye uğramamışlardı. Celâleddîn'in küçük kuvvetlerle ve kendi yiğitliği sâyesindc başarı kazanması derhal şöhretinin yayılmasına yol açtı. Nihâyet bu işi bir an önce bitirmek üzere, Moğol ordusunun başında Cengiz Han harekete geçli. Celâleddîn'in yanındaki kuvvetler mahallî beylere âid olup bunlar devamlı bir mücâdeleyi göze alamadıkları için kendisinden ayrılmışlardı. Bunun üzerine Hindistan'a geçmeye karar verdi, fakat Cengiz'in ordusu onu İndüs Nehri kenarında çevirdi. Celâleddîn etrafındaki birkaçyüz askerle Moğol ordusunun bir yanından öbür yanına akın ederek onları şaşkına çeviriyor, koca ordu onun yıldırım hızına erişe-

miyordu. Savaşı tepeden seyreden Cengiz, onun bu yiğitliği karşısında hayranlığını gizleyememiş, "Şöyle bir evlâdım olsaydı" demişti. Bunun üzerine gururlarını korumak isteyen oğullan bizzat savaşa girip Celâleddîn'in üzerine yürüdüler, ama hiçbirşey yapamadılar. Cengiz onun yakalanması istiyor, bu yüzden uzaktan üzerine ok atamıyorlardı. Yakın kavgada ise kimse onunla başedemiyordu. Nihâyet yakındakiler birer-ıkişer vurulup düşünce, karısı ve çoçuklarına nehire atlayarak Moğollar'dan kaçmalarını emretti, ama bunların hepsi de sulara kapılarak öldüler. Sultan tek başına kalmıştı. Birden atı ile İndüs Nehri'ne atladı, Cengiz'in ve kumandanlarının şaşkın bakışları önünde öbür sâhile çıktı ve kayboldu.

Hindistan'da o zaman Türk hânedânları hüküm sürüyordu. Celâleddîn oralarda bir ülke sâhibi olup sonra oradan Moğollarla mücâdeleye devam etmek istedi, fakat üç yıllık bir mâcerâdan sonra geri dönmek zorunda kaldı. İran'a geldi. Girdiği her şehri kendisine bağlayarak Iran-Irak sınırına kadar geldi. Halîfe onun Bağdad'a gelmesinden korkarak üzerine bir ordu gönderdiyse de Celâleddîn bu orduyu dağıttı ve Bagdad yakınlarına kadar bütün bölgeyi yağmaladıktan sonra, Âzcrbaycân tarafına, Meraga'ya geldi. 1225 yılında Âzerbaycân Atabeği Özbek'in elinden Tebriz'i alıp, orayı kendisine merkez yaptı. Bir yandan Mısır'a kadar bütün İslâm ülkelerine haberler gönderip kâfir Moğollar'a karşı ortak savaş (cihâd) yapmalarını teklif ediyor, bir yandan Batı İran ve Güney Kafkasya'yı kendi idâresinde toplamaya çalışıyordu. Gürcistan Krallığı üzerine yaptığı iki seferde Tiflîs dâhil olmak üzere olmak üzere birçok yerleri fethetti. Âzerbaycân Atabeylerinin elinden Gencc'yi aldı. Gürcistan'ı zaptettiği sırada Kirman Meliki Barak Hâcib'in isyan ettiğini haber verdiler. Ordusunu orada bırakıp yanına birkaç yüz atlı alarak, isyancılar daha toparlanmadan Kirman'a girdi ve hepsini itâat altına aldı. Sonra Ahlat'ı kuşattı. Ahlat o târihte Eyyûbîlcr'in elinde idi. Kuşatma sırasında Yıva boyundan Oğuzların Âzerbaycân bölgesini karıştırdıkları haberi geldi, bunun üzerine Ahlat'tan ayrılıp Yıvalı Türkmcnler üzerine yürüdü ve hepsini bozup dağıttı. Gürcüler'in Tillis'i geri aldıkları söylenince, bu

dcia onların üzerine vardı, Gürcüler sür'atle kaçıp kurtuldular. Gence Vâlîsi Emîn Orhan'ın tsmâîlî suikastçılar tarafından öldürüldüğünü öğrenince, onların ülkesine akın edip hepsini bir yana sinmeye mecbur etti.

Celâleddîn'in bu başarılarının haberi Moğollar'a ulaşınca büyük bir telâş uyandırdı. Çünkü her tarafta onun kahramanlıklarına dâir haberler dolaşıyor, halk Moğollar'a karşı böyle bir kurtarıcıyla birleşmek üzere hazır bekliyordu. Sultan tekrar Ahlat kuşatmasına gideceği sırada, bir Moğol ordusu Ceyhun'u geçip Balı İran'a yürümüştü. Celâleddîn derhal hareket edip onları Isfahân yakınlarında karşıladı. O güne kadar Türk şehirlerini masum halkı önde yürütmek suretiyle zaptetmeye alışmış olan Moğollar bu sefer meydan savaşma girince iyice zorlandılar. Üstelik karşılarında kendi yüreklerine korku salmış olan müdhiş bir kumandan vardı. Celâleddîn, Moğol ordusunu sıkıştırınca Moğollar onun sağ kanat kumandanı olan şehzâde Gıyâscddîn'c haber gönderip kendisini Harezm'e sultan yapacaklarını vâdcıiilcr. Gıyâscddîn savaşı bırakıp oradan uzaklaştı. Buna rağmen Celâleddîn orada meydana gelen boşluğu derhal kapatarak hücuma devam etti Moğollar'ı bozguna uğrattı. Bu defa Moğollar geride pusuda beklettikleri bir ordu ile Cclâlcddîn'e tekrar saldırlar. Sulian'ın sol ccnâhı bozulduğu için geri çekilmek zorunda kaldı, ama Moğollar'a öyle lelefât vcrdirmişli ki, onlar da geri çekildiler. Böylccc yenilmez diye bilinen Moğol ordusu bir defa daha hezimete uğruyordu.

Moğollar halkın isyân duygularını öldürmek için hep Celâleddîn'in öldüğüne dâir haberler çıkarıyorlar, ama o masal kahramanları gibi her an her yerde görünüyor ve bu dedikoduları boşa çıkarıyordu. Onun yokluğundan faydalanarak isyana kalkan bütün mahallî hükümdarlar sonunda ona baş eğdiler, çünkü onlar Sulian'ın çok uzaklarda olduğunu bildikleri bir zaman , göz açıp kapayıncaya kadar tepelerine ineceğini hiç tahmin edemiyorlardı. O Moğollarla boğuşurken, Azerbaycan'da bıraktığı veziri Şcrefülmülk bütün düşman taarruzlarını püskürttü.

Sultan, Moğol çatışmasından Azerbaycan’a döndüğü zaman Gürcü Kraliçesi ve onun başkumandanı, kuzeydeki Kıpçak Türklcri'ni de yanlarına alarak Azerbaycan'a hücuma hazırlanmışlardı. 1229 kışında üzerine gelen bu büyük orduyu karşıladı. Gürcü ordusu içinde Kıpçak Türklcri bulunduğunu öğrenince, savaştan önce onlara tuz ve ekmek gönderdi; Türkler arasında tuz-ekmek hakkı kutsal olduğu için Kıpçaklar Gürcü ordusundan ayrıldılar. Bundan sonra Celâleddîn Gürcü Ordusuna hücum etti. Daha saflar birbirine yeni kavuşmuşlardı ki, Sultan, yanında bir bölük süvârî ile yıldırım gibi Gürcü ordusunun içlerine daldı, merkezde savaşı idare etmekte olan Gürcü başkumandanıyla yanındaki öbür kumandanlara hücum etti; bizzat başkumandan tvani'yi bir kılıç darbesiyle yere serdi. O sırada kanallardaki Gürcü birlikleri de perişan olmuş kaçıyorlardı. Sultan onları lâkib ederek daha pekçok Gürcü kalelerini ele geçirdi; Bcçni yakınında Gürcüler bir defa daha toparlanarak ordu çıkardılar, ama Sultan onu da darmadağın elti.

Celâleddîn'in bu başarıları civardaki küçük Türk devletleri üzerinde önemli te'sîr yaptı. Selçukluların Erzurum Valisi ve Alâcddîn Kcykubûd'm amcazadesi olan Tuğrulşûh oğlu Cihânşâh onun karargâhına giderek her türlü yardıma hazır olduğunu bildirdi. Gerek Eyyûbîler’dcn, gerek Konya Selçuklularından şikâyetçi olan Artukoğlu beyleri ona bağlılıklarını arzcllilcr. O zamana kadar kendisine sâdece "Hâkan" diyen Abbâsî Halîfesi bile nihâyet onun "Sultan"lığını kabul etti. Celâleddîn’in en parlak devri idi; daha evvel yarım bıraktığı Ahlat kuşatmasına tekrar döndü. Fakat Ahlat kuşatması ve zaptı onun şöhretinin de, kudretinin de sonu oldu.

Ahlat o çağda Islâm Dünyâsı’nın büyük merkezlerinden biriydi. Halkının zenginliği ve medeniyet seviyesi herkesi kıskandırırdı. Bu güzel Türk beldesinde Mısır Sultanı adına Izzeddîn Aybeğ adında bir vâlî ve kumandan bulunuyordu. Aybeğ, şehri büyük bir kudret ve cesârctle savundu. Aylar geçtiği halde Celâleddîn Ahlat'ı alamamıştı. Şehirde açlık başgösterdi, halk kedi ve köpek eti yemeye başladı. En sonunda içeride bâzı adamlara haber salarak onları avlamaya çalıştılar. Bir hâin bu-

lundu vc onun sayesinde Cclâlcddîn'in ordusu Ahlat surlarını aşıp şehre girdi. Türk-îslâm Dünyâsı'nın bu muazzam ilim ve kültür şehri baştanbaşa yağmalandı, kuşatmadaki mancınık darbelerinden kurtulan binalar da yakılıp yıkıldı. Sultan şehrin yeniden îmân için emir verdiyse de, Ahlat'ta olup bitenler ona bütün Islâm Dünyâsı'nın nefretini kazandırmaktan başka işe yaramadı. Moğollar ve Gürcüler karşısındaki başarıları yüzünden her tarafta mücâhid olarak tanınmış, hele Moğol sürülerini durdurmayı başaran tek Türk Sultanı olmak îlibâriyle bütün Müslümanların gönlünü kazanmış olan Sultan, şimdi arlık Moğol vahşîleriyle bir tutuluyordu. Her yanda İslâm hükümdarları ona karşı anlaşmaya girdiler. Mısır Sultanı ile Konya Selçuklu Sultanı ortak harekâta karar verdiler.

Celâlcddîn, birleşen iki ülkenin kendi üzerine ortak hücumlarına fırsat vermemek için, hemen Anadolu Selçukluları'nın üzerine yürüdü. Belki de asıl niyeti Selçuklu Devleti’ni ele geçirmek, sonra bu devletin gücü ile Moğollar üzerine yeniden yürümekti. Ahlat'ın zaptından üç ay sonraydı ki (Ağustos 1230) Erzincan civarındaki Yassıçimcn'dc Selçuklu ordusuyla karşılaştı vc taarruz etti, ama fecî bir mağlûbiyete uğradı. Ordusunun büyük bir kısmı savaş meydanında ve daha sonra kaçarken uçurumlara düşmek suretiyle mahvoldu. Mısır Sultanı Ahlat'ı hemen geri aldı. Celâlcddîn bu mağlûbiyeti kendine yedirememişti, yeniden saldırmayı planlıyordu. Ama Moğollar’ın yeni bir ordu hazırlayarak kendisine hücûm etmek üzere olduklarım öğrenince, barış anlaşması yapmaya mccbfır oldu.

Moğollar'a karşı asker toplamaya çalışıyor, bir yandan Islâm hükümdarlarına mektuplar göndererek herkes için büyük tehlike olan Moğollar'a karşı birlikte hareket etmeyi teklîf ediyordu. Ama Ahlat ve Yassıçimcn olayları, onun sevgisini söndürmüştü; Moğollar’dan farksız görülüyordu. Mugan’da asker toplarken Moğollar'ın baskınına uğradı. Nereye gitse lâkib ediliyor, toparlanmaya fırsat bulamıyordu. Mahan'dan kalkarak Diyârbckir önlerine kadar geldi, oradan Elcezîre'ye geçmeyi ve Mısır Sultanı'ndan yardım almayı ümîd ediyordu. 1231 yılı Ağustos ayında Dicle kenarında Moğollar onu bularak gece bas-

kınıyla yanındaki herkesi öldürdüler. Celâlcddîn şahsî ccsârcti ve kahramanlığıyla üzerine gelen Moğollar'ın kimini öldürüp kimini allatarak oradan kurtuldu, atını dağlara doğru sürdü. Dağlarda yol kesip hırsızlık yapan bir grup Kürt bunu soymak üzere hücum eltilerse de kendisini tanıtınca bir eve hapsettiler, sonra Silvan Emîri Melik Muzaffer Gâzî'yc giderek para karşılığında serbest bırakmayı leklîf ettiler. Fakat o sırada Ahlat kuşatması sırasında akrabâları ölen vc intikam peşinde olan biri, onun Harczınli olduğunu görünce mızrakla lıücûm etti vc öldürdü. Ertesi gün getirip mcrâsimlc Silvan'da toprağa verdiler.

Celâlcddîn, târihte eşi az bulunan kahramanlardan biriydi, ama iyi bir diplomat vc devlet idarecisi olamadı. Er meydanlarında kazandığı zaferleri iyi bir politika ile pekiştirmeyi bilmedi. Özellikle katı yürekliliği yüzünden halkı kendine düşman etmişti. Fakat bütün İslâm Dünyâsı'nı alt-üstcden Moğollar'ın öyle uykularını kaçırmış, vc onlara karşı başarıları kendisini halkın gözünde öyle bir masal kahramanı hâline getirmişti ki, ölümünden sonra çeşitli yerlerde birçok kişi kendisinin Celâlcddîn olduğunu îlân elmiş, Moğollar da bu iddia sahiplerini büyük bir dikkatle tâkib ederek efsâneyi söndürmek üzere hayli emek sarfclmişlerdir.

Celâlcddîn uzun müddet Moğollar’ı İran’dan uzak tutmak îtibâriylc, felâketi elden geldiğince geciktirmiş ve bu bakımdan büyük bir hizmet görmüştür. Gürcistan'a karşı seferleri yine onun hayırla anılmasına yarayacak işlerdendir.

Harezmşahlar Devleti, aslında on yıl önce târihe karışmıştı. Cclâlcddîn'in bahtsız ölümüyle bütün dirilme ümîdleri de ortadan kalktı vc o ülkede artık Çağatay Hâncdânı'nm saltanatı başladı.

ANADOLU BEYLİKLERİ

Anadolu Selçuklu Sultanlığı Ondördüncü Yüzyıl'ın başında dağıldığı zaman, onun toprakları üzerinde beylikler hüküm sürüyordu. Bu beyliklerin bir kısmı daha devlet dağılmadan önce kurulmuş, iç işlerinde bağımsız birer eyâlet manzarası almıştı. Fakat devlet ortadan kalktıktan sonra her bölgede nüfuz sahibi vâlî veyâ kumandanlar oralarda hükümdür olmuşlar, hükümdarlıkları kendilerinden sonra evlâdlarına geçmeye başlamıştır. İşte Karamanoğulları, Dulkadiroğulları, Candaroğulları ilh. dediğimiz beylikler böyle birer devletçik hâlinde teşekkül ettiler.

Selçuklu Sultanlığı son zamanlarda İran'daki İlhanlı Devleti'nc iyice bağlanmış, hattâ en sonunda doğrudan doğruya oradan gönderilen vâlîlerle idâre edilir olmuştu. Anadolu’daki beylikler de İlhanlı Devleti'nc bağlı oldular. Fakat 1335’te son İlhanlı Hükümdarı Muhammed Hudâbende Han ölünce İlhanlı Devleti de dağılmaya yüz tuttu ve böylece beylikler istiklâl kazandılar. İlk müstakil beylik ise İlhanlı vâlîlerinin idâresindeki bölgede kuruldu.

Erteneoğulları Beyliği

Ertene Bey, llhanlılar'ın gönderdiği bir vâlî idi. Kendisi Uygur asıllı bir Türk olan bu bey, Ankara'dan Erzurum'a kadar uzanan geniş bir bölgeyi doğrudan doğruya idâre ediyordu. İlhanlIlar dağılınca müstakil hükümdar oldu, llhanlılar'ın vârisi olduğu için kendini "Sultan" sayıyordu. Devlet merkezi Sivas iken sonra Kayscri'ye nakletti ve kendisi orada ölüp gömüldü.

Ertene Bey 1327'dc vâlîliğe tâyininden 1352'dc ölümüne kadar beyliği idâre etti. Kendisinden sonra sırasıyla oğlu Mchmed Bey, sonra onun oğlu Alâeddîn Ali Bey, sonra da onun oğlu Mehmcd Bey hükümdar oldular. Mchmcd Bcy'in 1380 yılında ölümü üzerine yerine onun dâmâdı ve Selçuklu Sultanları âilesinden şehzâde Rükncddîn Kılıç Arslan geçti, fakat ayni yıl oda öldürüldü.

Ertene Beyliği önemli bir varlık gösteremedi. Ertene Bcy'in yeğeni Mutahharten Bey Erzincan'da hüküm sürerken Yıldırım Bâyezîd orayı Osmanlı ülkesine ilhak edince Timur'un yanma kaçtı ve Ankara Meydan Savaşı'nda Timur'un safında Bâyezîd'e karşı harbelti.

Ertene Beyliği'ne 1380 târihinde beyliğin vezirliğini yapan Kadı Burhaneddîn son verdi, ve kendisi hükümdar oldu. Kadı Burhaneddîn, Celâleddîn Mengüberdi zamanında Harezm'dcn Anadolu'ya gelmiş bir Türkmen âilesindendi, babası ve dedesi gibi kendisi de ilim adamı olmuş ve kadılık yapmıştır.

Muhteris bir devlet adamı olan Kadı Burhaneddîn fevkalâde meziyetlere sâhip mümtaz bir şahsiyetti. Bizim târihimize yüksek seviyede bir san'atkâr olarak damgasını vurmuş, Azerî şivesiyle yazdığı *Dîvân* Türk şiirinin ölümsüz eserleri arasına girmiştir. 1398'e kadar devamlı mücâdeleler hâlinde geçen saltanatı öldürülmesiyle son bulmuş, Ertene Beyliği'nin toprakları Osmanoğulları'na geçmiştir.

Dulkadıroğulları

Bu beylik Haşan Dulkadır Bey'in oğlu Karaca Ahmed Bey tarafından Elbistan merkez olmak üzere Maraş ve havâlisinde 1337 târihinde kuruldu. Yıldırım Bâyczîd zamanına kadar Mısır'daki Memlûk Dcvlcti'nc bağlı kaldıktan sonra Osmanlılar’a tâbi oldu.

Devletin kurucusu Karaca Bey Bozok Türkmenlcri’ndcndi. Bozok ve Ağaçeri Türkmenlcri'ni etrafında toplayarak Elbistan havâlîsine hâkim oldu ve Mısır Sultanı'na kendini o havâlînin beyi olarak kabûl ettirdi. Buna rağmen zaman zaman Mısır Sultanlarına karşı çıktığı da olmuştur. Önce Ertene Bey'i, sonra Haleb Vâlîsi Yıl Buga'yı, sonra Ermenistan'da aldığı yerleri kurtarmaya gelen Üçüncü Koslantin'i mağlûb elli. 1352'dc Mısır Sultanı'na başkaldıran Haleb Vâlîsi Bay-Buğa, Trablus Vâlîsi Beklemiş ve diğer beylerle birlik olup Suriye’de akınlara katıldı, fakat Sultan'ın harekele geçmesi üzerine isyancı vâiîlcr kaçarak Elbistan'a sığındılar ve Karaca Bey onları teslim etmedi. Mısır Sultanı o sırada Üçok Türkmcnlcri'nin reîsi Ramazân Bey'i (Adana Beyi) Karaca Bey'in bölgesine vâlî tâyin etti ve Karaca Bey'in yakalanması için de Haleb vâlîsi Argun'un idâresinde bir ordu gönderdi. Düldül Dağında yapılan şiddetli muharebelerden sonra Kayseri’ye kaçan Karaca Bey, orada yakalanıp Haleb’e gönderildi veîdâm edildi.

Bundan sonra Karaca Bey'in oğulları Dulkadırlı Türkmcnlcri'nin başına geçtiler ve zaman zaman birbiriyle mücâdeleye girdiler. Halîl ve Süli Beyler zamanında Memlûk Sultanları Dulkadırlılar'la başetmekte büyük güçlük çektiler, hattâ Süli Bey bir defasında Memlûk ordusunu fecî bir bozguna uğrattı. Mısır’da o sırada Türkler yerine Çerkeş Memlûkları hüküm sürüyordu. Her iki bey de onların gönderdiği sûikasdçılar tarafından hiyle ile öldürüldü.

Yıldırım Bâyezîd Elbistan'ı zaptedip Dulkadırlı Beyliği’ni kendine bağlamıştı. Fakat Timur buraları istilâ ederek yeniden birçok karışıklıklara sebep oldu. İkinci Murâd zamanında Osmanlı üstünlüğü tekrar kurulmaya başladı. Bu sırada

Dulkadırlı Beyi Süleyman Bey kızı Sini Mükrime Hâtun'u İkinci Murad'ın oğlu Mehmed'c (müstakbel Fâtih) verdi. Bundan sonra Osmanlılar'la Dulkadırhlar arasında akrabalık münâsebetleri devam etmiş, Osmanlı şehzâdelerinin birçoğu Dulkadırlı beylerinin kızlarını almışlardır.

Dulkadırlılar'ın en kudretli hükümdarlarından biri Süleyman Bey'in oğlu Şahsuvar Bey'dir. Bu zât Mısır Sultanlarının kendisi üzerine gönderdikleri üç orduyu da şiddetli mağlûbiyete uğratmış ve gerek Mısırlılar'a, gerek Ramazanoğulları'na âid birçok yerleri zaptetmişti. Mısırlılar nihâyet Emir Yeşbey'in kumandasındaki ordu ile mağlûb etliler. Zamanlı kalesinde esîr düşen Şahsuvar Bey, Kahire'ye götürülerek orada üç kardeşi ile birlikte îdâm edildi.

Osmanlılar Birinci (Yavuz) Selim zamanında Dulkadırlı Devlcti'ne son verdiler ve Dulkadır Beylcri'ni "emir" olarak bölgelerinin idâresindc mcmûr ettiler. Artık bunlar vâlî mertebesine inmişlerdi.

Son Dulkadırlı Emîri Şchsuvaroğlu Ali Bey, Yavuz'un Çaldıran Savaşı'nda büyük kahramanlık yapmış, Kanûnî zamanında ise Canbcrdi Gazali isyânım bastırarak devlete hizmet etmişti. Vezir Fcrhad Paşa'nın fitnesi yüzünden Kanûnî ile arası açıldı. Osmanoğulları kendileri dışında sâdece Kastamonulu lsfendiyâr (Kızılahmcdlü) Beylerini, Kırım Hanları'nı ve bir de Dulkadıroğullannı hükümdar âilesi sayarlardı. Herhalde Fcrhad Paşa onun Kanûnî aleyhine planlar peşinde olduğunu söylemiş olmalı ki pâdişâh'ın öfkesinden faydalanarak Ali Bey'i ve iki oğlunu hiyle ile çadırına çağırıp öldürttü.

Ramazanoğulları Beyliği

Ramazanoğulları Beyliği'nin kurucuları Üçoklu Oğuzlar'dır. Bunlar Moğol istilâsı yüzünden yurtlarını terkederek Anadolu'ya gelmişlerdi. Mısır Türk Memlûklarının sultanı Baypars, bu kalabalık Oğuz kabilelerini Antakya'dan Gazze'ye

kadar Doğu Akdeniz bölgesine yerleştirdi, Ramazanoğulları bunlar arasında Yüregir boyuna mensupturlar. Seyhan-Ceyhan ırmakları arasında kışlayan Ramazanoğulları ile Ceyhan-Osmaniyc arasına yerleşen Kınık Türkmenlcri devamlı mücâdele etmişlerdir.

Dulkadırlı Karaca Bey bâzı Sûriye vâlîlcriylc birlikte Memlûk Sultam'na başkaldırınca, Memlûklar Adana-Maraş bölgesindeki Türkmcnlcr'in beyliğini Yürcgirli Ramazân Bey'e vermişlerdi (1352). Ondan sonra oğlu îbrâhîm Bey, Türkmen başbuğu tâyin edildi. Ramazanoğulları'nın uzun yıllar bütün siyâsî ve askerî faâliyctlcri, bağlı bulundukları Memlûk Sultanlığı ile mücâdele veyâ onların yanısıra civar beylerle mücâdele şeklinde geçmiştir. Memlûklar uzun mücâdelelerden sonra Çukurova bölgesine lam hâkim oldular ve Ramanzanoğulları'nı Türkmen kabîlc reisi hâline indirdiler. Mcmlûk-Osmanlı mücâdelesinin Osmanlılar lehine bitmesi, Ramazânoğulları'nı da onların safına kattı. Esâsen Ramazânoğlu Mahmud Bey, Ridâniyyc savaşında Yavuz'la birlikte Mısırlılar'a karşı harbetmiş ve şehîd düşmüştü. Osmanlılar onlara "Emîr" ünvâniyle Adana bölgesinde hüküm sürme hakkı verdiler. Fakat bu emirlik bir çeşit beylerbeydik, yâni vâlîlik şeklinde idi.

Ramazânoğulları'nın son mühim şahsiyeti Pîrî Bey'dir. Pîrî Bey, Anadolu isyanlarından bazılarının bastırılmasında ve özellikle Safevî bozguncularının lâkip ve yakalanmasında devlete önemli hizmetlerde bulunmuş, kendisine paşalık verilerek önce Karamân, sonra Haleb ve Şam bcylcrbcyiliklcrinc tâyin edilmiştir. Hânedânm diğer bâzı mensuplarına da çeşitli yerlerde sancak beyliği verildiği görülmektedir.

Germiyanoğulları Beyliği

Germiyanlı, bir Türkmen aşiretinin adıdır. Germiyanlılar'ın Celâleddîn Mengüberdî ile birlikte Harezm'den çıkıp Selçuklu ülkesine geldikleri sanılmaktadır. Önceleri Malatya ta-

rafında Alişîr Bcy'in reisliğinde yaşayan Gcrmiyanlılar, sonradan Kütahya ve Denizli taraflarına yerleştirilmişlerdir. 1264'le bunların reisi olan Kcrîmcddîn Alişîr Bey, Selçuklu saltanat kavgasında İkinci Kcykâvus taraflısı olduğu için Moğollar tarafından öldürüldü. Gcrmiyanlı Bcyliği'ni kuran, onun oğlu Yâkub Bcy'dir.

Yâkub Bey, llhanlı Emir Çoban'a -diğer bütün beyler gibi- bağlı olmakla birlikte, Anadolu Beyliklcri'nin en kuvvetlilerinden biriydi. Komşusu olan Aydınoğulları ile birlikte Ege bölgesinde birçok yeri ele geçirmiş, elindeki kudretli ordusu sayesinde llhanlı Valisi Timuriaş'ı bile korkutmuştu. Bizans imparatoru Ege'deki şehirlerini onun elinden kurtarabilmek için Karalan askerleri getirmek zorunda kalmış, buna rağmen her yıl Yâkub Bcy'c hediyeler göndererek onunla iyi geçinmeye çalışmıştır.

Yâkub Bcy'in ölümünden sonra yerine Mchmcd Bey, ondan sonra ise Sülcyman-Şâh Gcrmiyan hükümdarı oldular. Bunun zamanında Karamanlılar Gcrmiyan ülkesini tehdîd etmeye başlayınca, Süleyman Şâh memleketini onlara karşı korumak üzere Osmanoğulları'na yanaştı ve kızını Osmanoğlu Murad Hûdâvcndigâr'ın şehzâdesi Bâyezîd'c (Yıldırım) nikâhladı. Şehzâdc Bâyczîd Kütahya'ya sancak beyi oldu, Süleyman Şâh Simav, Emet ve Tavşanlı'yı da Osmanlılar'a bırakarak Kula'ya çekildi. Oğlu Yâkub Bey, Murad Hûdâvcndigâr'ın Kosova'da şchîd olması üzerine Osmanlılar'a giden toprakları yeniden almaya kalkıştıysa da, derhal yetişen Yıldırım onu esir edip bütün Germiyan ülkesini kendi topraklarına kattı. Yâkub Bey, İpsala kalesinde hapisle iken bir yolunu bulup ayıcı kıyâfelinde kaçarak Timur'a gitmiştir. Ankara Savaşı'ndan sonra Timur, bütün diğer Anadolu Beyleri gibi, ona da Gcrmiyan ülkesini geri verdi.

Timur fetreti zamanında Yâkub Bey, Çelebi Mchmcd tarafını tuttuğu için, sonunda Çelebi Mchmcd saltanatı eline geçirince yine kendi yerini korumayı bildi; üstelik Çelebi Mehmed onu Karamanlı tecâvüzünden de kurtardı. İkinci Murad zamanında artık çok yaşlanmış olan Yâkub Bey Edirne'ye kadar gelerek, erkek evlâdı bulunmadığını, ölünce ülkesini kendisine

bıraktığını Sıltân'a bildirdi. Böylcce Gcrmiyanoğlu Beyliği, 1429 yılında sona erdi.

Candar(îsfendiyar)oğulları

Candaroğulları Beyliği Kastamonu ve havâlisinde kurulmuştur. Bu âilcnin atası Yaman Candar Mchmcd Bey olup ilk Candaroğlu Beyi onun oğlu Şcmseddîn Yaman Candar'dır. "Cândâr" tâbiri Selçuklularda hassa ordusu mensupları için kullanılıyordu; kelime mânâsı "Silah Taşıyıcı" demektir. Şcmseddîn Yaman Candar Onüçüncü Yüzyıl'ın sonunda Kastamonu'ya vâlî tâyin edilmişti. Âile, Oğuzların Kayı boyundandır.

Candaroğulları bu bölgede yüz yıla yakın hüküm sürdükten sonra Osmanlı Sultanı Murad Hudâvendigâr Kastamonu'ya girdi ve Candaroğullarını Osmanlı Dcvleti'ne bağladı. O sırada beyliğin başında Kötürüm Bâyczîd diye şöhret bulmuş olan Bâyczîd Bey vardı; bu zât Sultan Murad'ın yeğeni (Mcşhûr Şchzâde Süleyman Paşa'nın kızı) ile evliydi. Candaroğulları ile Osmanlı Hanedânı arasında bu türlü akrabâlıklar sonradan da devam etmiştir. Yıldırım Bâyczîd bunların mülkünü doğrudan doğruya Osmanlı ülkesine ilhak etti, fakat bölgenin vâlîliğini Candaroğlu âilesinde bıraktı. İlk vâli tsfendiyâr Bey önemli bir şahsiyet olduğu için Candaroğulları daha sonra Isfendiyâroğulları diye anılmıştır.

İsfendiyâr Bey Anadolu beylerinin çoğu gibi Timur'un tarafına geçerek eski beyliğini dirilüneyc çalışanlardan biridir. Timur'un safında Yıldırım'a karşı savaşmasının mükâfatını görmüş ve beyliği Fâtih devrine kadar devam etmiştir. Bu arada Osmanlı ve Candaroğlu âileleri arasında daha birçok kız alıp-vermelcr oldu. Belki de bu yüzden Osmanlı âilesi îsfendiyâroğulları'm hükümdar âilesi saymışlardır. Fâtih'in babası İkinci Sultan Murad bunlardan biri ile evlendiği gibi, kendi kızlarından birini de isfendiyâr Beylcri'ndcn Ismâîl'e vermiştir. Bu dâmâd Ismâîl Bey zamanında isfendiyâr ülkesi tekrar Osmanlı

mülküne katıldı ve Isfendiyâroğulları artık Osmanlı Devleti hizmetinde sancak beyliği, beylerbeydik, vezirlik gibi rütbelerle çalıştılar.

Isfcndiyâroğlu İsmail Bcy'in nesli kesildiği için, âile onun kardeşi Kızıl Ahmcd Paşa ile devam ettiğinden, îsfendiyâroğulları daha sonraki târihlerde "Kızıl Ahmedlilcr" diye de anılmıştır. Kızıl Ahmcdlilcr'den birçok devlet adamı ve kumandan çıkmıştır ki, en meşhurları Üsküdar sahilinde nefis bir câmii olan Şemsî Ahmcd Paşa’dır (Onaltınca Yüzyıl).

Aydmoğulları Beyliği

Aydınoğulları, Aydın ve İzmir havâlisinde hüküm sürmüşlerdir. Ondördüncü Yüzyılın ilk yıllarında Selçuklu İdâresinin dağılması üzerine onların Ege tarafındaki uç beylerinden Aydın Bey, bölgenin hâkimi oldu. Beylik merkezi olan yer, onun adından dolayı Aydın Eli diye tanınmıştır.

Aydınoğulları'nın en önemli şahsiyeti, ayni zamanda Anadolu Türk târihinin de pek büyük kahramanlarından biri olan Gâzî Umur Bey'dir. Umur Bey, Aydın Bcy’in torunu ve Gâzî Mchmed Bey'in oğludur. Umur Bey 1320'de İzmir'i fethederek vaktiyle 1076'da Kutalmışoğlu Süleyman Şâh tarafından alınıp da 1097'dc tekrar Bizans'ın eline geçen şehirde Türk hâkimiyetini yeniden kurdu. O târihte İzmir büyük bir liman şehri idi ve buraya hâkim olan, Adalar Denizi üzerinde hâkimiyet kurabilirdi. Umur Bey şehri aldıktan sonra kuvvetli bir donanma kurup denize açılmaya başladı. Yanına Saruhanoğlu Süleyman Bcy'i de alarak Girit'ten Kıbrıs'a, oradan Kuzey Ege sâhillcrine kadar geniş bir sâhada akınlar yaptı. Bizans, onun bu kudretine karşı çıkamayınca kendisini müttefik yaparak düşmanlarına karşı Umur Bcy'in yardımını sağlama yoluna gitti, iki defa Umur Bey ordusu ve donanmasıyla Bizans'ın düşmanlarını mağlûb etti.

İzmir'in ellerinden çıkması ve burada Türklcr'in tehdîd edici bir üs kurmaları üzerine büyük telâşa düşen Hıristiyan

dünyâsı, Aydınoğulları'na karşı bir Haçlı seferi tertipledi. 1344 yılında bir Haçlı donanması İzmir'i basarak limanı zaptetti ve Aydınoğulları'nın donanmasını yaktı. Umur Bey İzmir Kalcsi'ni koruyabilmiş, ama liman taralını kaybetmişti. 1348'dc şehri kurtarmak için Haçlılarla savaşa girdi, fakat hücûm sırasında şchîd oldu.

Umur Bey'den sonra yerine kardeşleri Hızır ve îsâ Beyler sırasıyla hükümdar oldular. Sonra îsâ Bey'in oğulları bey oldu. Son Aydınoğlu Beyi, îsâ Bey'in torunundan dâmâdı olan Izmiroğlu Cüneyd Bey'dir.

Aydmoğulları Beyliği 1390 yılında Yıldırım Bâyczîd tarafından Osmanlı ülkesine katıldı. Cüneyd Bey'c Rumeli'nde sancak beyliği verildi. Fakat bu son derece zekî ve entrikacı bey, eski hükümdarlığına tekrar kavuşmak emeliyle birçok fitneye karıştı. Son olarak Sultan İkinci Murad’a karşı Yıldırıman oğullarından Mustafa Çelebî (Düzmece Mustafa) safına katılmıştı. Fakat Sultan Murad ona Aydın Beyliğini geri vereceğini vâdcdincc Mustafa Çelebî'den ayrıldı. Aydıncli’nc gittikten sonra bu defa İzmir ve havâlîsindeki Osmanlı hâkimiyetine gölge düşürecek hareketlere girişince, üzerine gönderilen Osmanlı ordusuyla yaptığı savaşta mağlûb oldu; isyanının cczâsını canıyla ekledi.

Saruhanoğulları

Bu beyliğin kurucusu olan Saruhan Bey, Moğol istilâsı üzerine yurdunu terkederek Anadolu'da Selçuklu hizmetine girmiş olan Saruhan Bey oğlu Alpagı Bey’in oğludur. Sclçukoğlu İkinci Mcs'ûd tarafından 1302 târihinde uç beyi olarak Manisa sınırına gönderilmişti. 1313'de Manisa'yı fethederek burada Saruhan Beyi iğini kurdu. Kardeşi Çuga Bey'i Demirci'ye; Ali Paşa'yı da Nife \âlî yaptı. Komşusu olan Aydmoğulları'yla iyi geçiniyor ve onlarla birlikte deniz seferlerine katılıyordu. Bir ara oğlu Süleyman Bey'i Aydınoğlu Umur Bey'in yanma kala-

rak Trakya seferine göndermişse de, Süleyman Bey İstanbul yakınında hummaya tutularak ölmüştür.

Saruhan Bey 1346'da öldü. Oğullarından Temir Han, Orhan, îlyas, Devlet Han ve Budak herbiri bir kasabayı idare ediyorlardı. İçlerinden İlyas, babasının yerine bey oldu. Ondan sonra beylik makamına oğlu İlyas ve torunu Hızır-Şâh Beyler geçmişlerdir. Bu sıralarda Osmanoğulları onların kuzeyindeki Karesi ülkesini ve Trakya'yı fethetmişler, böylccc Saruhanlılar'ın bütün çıkış yolları tıkanmıştı. Yıldırım Bâyczîd 1390 yılında Manisa'ya girdi ve bu bölgeye oğlu Ertuğrul'u vâlî yaptı. Timur Ankara Savaşı'ndan sonra Anadolu'yu beylikler hâlinde parçalarken, Saruhanoğlu Orhan Bey'e de Manisa'yı verdi. Fakat Demirci tarafında hüküm süren Hızır-Şâh, Yıldırım'ın Manisa Vâlîsi olan oğlu Emîr Süleyman ile anlaşarak Orhan'ı bertaraf etti. Nihâyet Çelebi Sultan Mehmed'in, kendisi aleyhinde ittifaklara giren Hızır-Şâlı'ı Manisa'da yakalatıp îdâm ettirmesiyle Saruhanoğlu Beyliği sona erdi (1410).

Karamanoğulları Beyliği

Karamanlı Türkmcnlcri yurtlarını Moğollar'ın istilâ etmesi üzerine Mâverâünnchir tarafından önce Âzcrbaycân havâlîsinc gelmişler, sonra bunlardan bir kısmı Anadolu'ya geçerek Birinci Alâcddîn Keykubâd tarafından Ermenek civarında yerleştirilmişlerdir. Karamanlıların, Afşar boyu Türkmcnlcri'ndcn olduğu sanılıyor. Yerleştikleri yerlerde çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşıyorlardı. Ailenin büyük dedesi Nure Sofi'nin dağlık bölgede ağaç kömürü yaparak şehir ve kasabalara götürüp satan biri olduğu rivâyet edilir. Nure Sofi Babaî isyanına karışmış, Babaîlcr'dcn Muhlis Paşa onun oğlu Karaman'a teveccüh göstermiştir. Nure Sofi'nin Karaman'dan başka Oğuz Han ve Timur Han adlı oğullarından da bahsedilmektedir. Hânedânın kurucusu olan Karaman, etrafına topladığı Türkmenlerle Ermenek civarındaki Ermeni kalelerine hücûm edip bunların bâzılarını almı^

vc kendi başına yaptığı bu hareketler yüzünden Sultan Rük-neddîn Kılıç Arslan'ın şüphesini çekinişti. Bir ara isyan ederek Konya'ya yürümeye kalkıştıysa da, vezir Muînüddîn bunları fena halde bozguna uğrattı. Karaınan'ın Zeynelhac vc Bunsuz adlı kardeşleri esir düşerek Konya'da İdam edildiler.

Karaman Bey ölünce oğullarından Mehmed Bey Türk-mcnlcr'in başına geçti. O sırada Moğol baskısından ve Moğollarla işbirliği hâlinde görülen Konya Sultanları'ndan kurtulmak üzere Mısır Sultanı Baypars'ı Anadolu'ya davet eden ve onunla birleşen beyler arasında bu Mehmed Bey de vardı. Baypars Kayseriye kadar gelip döndükten sonra, Karamanoğlu Mehmed Bey, yanına kendi adamlarından başka Menteşe ve Eşrefoğlu Türkmenlcri'ni de katlı vc ellerinde Baypars'ın bayrakları olduğu halde Konya'ya hücum ettiler. Konya'nın ayak takımı da yağmacılara katıldı ve Karamanoğlu, annesi Selçuklu prensesi olan Gıyâscddîn Siyâvuş adlı birini orada Selçuklu Sultânı ilân etli. "Bugünden sonra dîvânda, dergâhta, bargâhıa (mecliste vc meydanda) Türkçe'den başka dil kullanılmayacaktır" şeklindeki meşhur emirnâmesi, işte bu sırada verilmiştir. Çokları bunun Karamanoğlu Mehmed Bey'in Türkçülüğünden, milliyet şuurunun kuvvetinden doğmuş bir emir olduğunu sanarak, Karamanoğlu'nu Selçuklular'a karşı milliyetçiliğin savunucusu gibi görürler. Aslında Karamanoğlu'nun bütün gâyesi, devlet idârcsindc bulunan okumuş tabakanın yâni aydınların te'sîrini ortadan kaldırmaktı. Kendisinin hiçbir tahsili vc kültürü olmadığı için Selçuklu idârccilcri karşısında eksiklik duyuyor, oralarda ne olup bittiğini bir türlü anlamıyordu. Sultan diye ortaya çıkardığı adamın da hiçbir değeri olmadığı çabucak anlaşıldı; sultanlarını baba olarak görmeye alışmış olan Konya halkı, bu adamın halktan sâdece haraç topladığını, hiç kimseye en ufak bir hayrının dokunmadığını görünce ona "Cimri" adım taktılar. Bu yüzden Karamanoğlu'nun Konya'ya girmesi ve onu tâkib eden olaylar, târihlerde "Cimri İsyanı" veyâ "Cimri Hâdisesi" diye anılır.

Karamanoğlu bundan sonra kendisine karşı bir kuvvetle muharebe etmek üzere çıktığı Konya'ya halk tarafından bir daha

sokulmadı. Daha sonra Konyaklar ona karşı Moğollar'ın yardımım islediler. Moğol ordusu, Mehmed Bey'i mağlûb etli. Mehmed Bey kaçarak bir ormana sığındı, oradan çıkıp teslim olmayınca ormanı yaktılar, o da içinde yanıp öldü.

Karamanlılar Güneri Bey'in zamanında yeniden Konya üzerine hücûmlarına devam ettiler. Bu devamlı ayaklanmalar birçok masum insanın yok yere ölmesine yol açmaktan başka işe yaramadı, çünkü Güneri Bey'i tâkib eden Moğollar, Karamanlı ülkesinde rastgcldikleri bütün köyleri ateşe veriyor, çoğu suçsuz insanları da öldürüyorlardı.

1308'dcn sonra, yâni Selçuklu Saltanatı sona erdiği zaman Konya da Karam an lılar'ın eline geçti. Bundan sonra Karamanoğulları Beyliği Anadolu'da en kuvvetli hükümet olarak sahneye çıkmış vc Selçuklu Dcvleti'nin yerine geçme mücâdelesinde Osmanoğulları'yla uzun süren bir çekişmeye girmişlerdir. İlk defa Sultan Birinci Murad (Hudâvendigâr) zamanında Karamanoğlu yanma Ertene Bey'in askerini de alarak Bursa ve İznik'e saldırmak üzere iken, Sultan Murad bunları dağıttı vc Ankara dâhil olmak üzere yeni toprakları devlete kattı. Bundan sonra Karamanoğulları bir müddet Akdeniz, sâhillcrinc taarruz ile buraları zaptetmek isteyen Kıbrıslılar'la mücâdele ettiler vc onları geri çekilmeye mecbur bıraktılar. Fakat OsmanlIların Anadolu Beylikleri'ni birer ikişer ilhâk ederek Anadolu'da genişlemeleri üzerine, Karamanoğulları'nda şiddetli bir endîşe başlamıştı. Sultan Birinci Murad, kızlarından birini Karaman Beyi Alâcddîn Ali Bey'e vererek dostluk kurmak istediyse de bu teklifi geri çevrildi. Karamanoğlu asker toplayıp yürümeye kalktı, ama Konya yakınlarında yapılan savaşta Osmanlı kumandan; Gâzî Timurtaş bunları dağıttı vc Alâcddîn Bey Konya'ya kaçtı. Bu mağlûbiyetin acısını unutmayan Karamanoğlu, Sultan Murad'ın Kosova'da şehîd edilmesini fırsat bilerek OsmanlI'ya tekrar ordu çekmeye kalktı, ama bu defa Yıldırım Bâyezîd, daha o toparlanmaya fırsat bulmadan Konya önünde göründü vc Karamanoğlu tekrar kaçtı. Bir yandan da Kadı Burhaneddîn onların

elindeki bir kısım şehirleri ve kasabaları zaptetmeye başlamıştı. Karamanoğlu Kadı Burhaneddîn'le yaptığı savaşı kaybetti, en güvendiği dostlan da Kadı'nın tarafına geçince, bu defa OsmanlI ülkesine gözünü dikli. Ankara'ya gönderdiği Türkmenler vâsıtasiyle Osmanlılar’ın Anadolu Beylerbeyi Sarı Timurlaş'ı pusuya düşürerek esir etli. Konya'ya getirip hapsetti. Yıldırım Bâyezîd’in artık sabredecek hali kalmamıştı. 1398 yılındaki Akçay Muharcbesi'nde Osmanlı kuvvetleri Karamanlı ordusunu bir saat içinde darmadağın ettiler. Karamanoğlu kaçarak Konya'ya saklandı, ama Konya halkı hiç memnun olmadıkları Ali Bcy'i yakalayıp Yıldırım’a teslim eltiler. Yıldırım onu hiyle ile tutup hapsetmiş olduğu Sarı Timurtaş'a teslim etti. Ali Bey'in yerine oğlu Mchmed'i tâyin etli, ama ertesi yıl Mchmed Bey de isyan edince, Osmanlı ordusu tekrar Karaman eline girip Lârende, Develi ve Aksaray'ı ilhak etti, Mchmed Bcy’i Bursa'ya getirip hapsettiler.

Anadolu'nun başına Timur felâketi geldiği zaman Karamanoğulları hemen bu durumdan faydalanarak Timur'a katıldılar. Timur Mehmcd Bey'i hapisten çıkartıp Karaman ülkesini yine ona verdi. Osmanoğullan arasında saltanat mücâdelesi başlayınca onu da kendi hesaplarına istismâr ederek, bir defasında Bursa'ya kadar askerle geldiler, şehri basıp ateşe verdiler. O güzel Türk-lslâm şehri bir yangın yerine döndü. Yıldırım’ın şehzadelerinden Çelebi Mchmed bunların üzerine varıp yendi, ama o daha arkasını döner dönmez yeniden Osmanlı şehirlerine saldırmaya başladılar. Bu defa kendisi hasta olduğu için veziri Bâyezîd Paşa'yı gönderdi. Bâyezîd Paşa Konya’yı muhâsara ederek şehre girdi, Karamanoğlu'nun dağlara kaçtığı öğrenildi. Mısır Memlûklcri'nin araya girmesiyle Osmanlılar, Karaman Beyliği’ni yerinde bıraktılar. Mchmed Bey Memlûkleri imdâda çağırdı. Osmanlılar döndükten sonra Memlûkler'in yardımıyla akrabası İbrâhîm Bey'i bertaraf edip yeniden bey oldu ve derhal OsmanlI ülkesine yeni bir tecâvüz tertipledi. Hamîdoğlu Beyi'ni de yanına alıp Antalya'yı kuşattı. Osmanlılar'ın Antalya muhâfızı Hamza Bey bu Hamîdoğlu'nu bozguna uğrattığı gibi Karamanoğlu'nu da bir top güllesiyle yeryüzünden s!1 ü.

Bundan sonra Karamanoğulları Osmanlı'ya karşı Hıristiyan devletlerle işbirliği yapmaya başladılar. Sultan İkinci Murad zamanında bir taraftan Bizans, bir taraftan Macarlar'la anlaştılar ve Avrupalılar'ı Osmanlı'ya karşı Haçlı seferi açmaya teşvik ettiler. Devlet ne zaman Avrupa'da H iristi yan lar'la bir savaşa tutuşssa Karamanoğlu da bu yandan saldırıyordu. İkinci Murad batıdaki işlerini hallettikten sonra, Islâm'a karşı Hırisliyanlar'la birlikte kılıç çeken Karamanoğlu'na karşı bir sefer tertipledi. Fakat Osmanlı âlimleri herşeye rağmen Karamanlıların Müslüman olduklarını ve bir müslüman ülkeye taarruzun dîne aykırı düşeceğini söylüyorlardı. Nihâyet bir fetvâ çıkarıldı ve Osmanlı ordusu Karaman topraklarına girdi. Karamanoğlu Ibrâhîm Bey, Müslüman Anadolu halkı nazarında çok kötü bir duruma düşmüştü. Sultan Murad'ın merhametine sığındı, onun kâfire karşı seferlerinde kendisine yardım edeceğini vâdetti. Gerçekten sözünde de durdu, ama ondan sonra bey olan Pir Ahmed, bir yandan Akkoyunlu Uzun Hasan’la, öbür yandan Venediklilcr'le anlaştı. Fâtih'e karşı Karamanlı askeriyle Uzun Hasan'ın ordusunda savaşa girdi. Bu sırada Osmanlılar'm mağlûb olma ihtimâlini hesaba katarak Vcnediklilcr'i çağırmış ve bir Venedik donanması Akdeniz sâhillcrine asker çıkarmıştı. Fâtih, Otlukbeli'nde Akkoyunlu ordusunu mağlûb edince Venedikliler geri döndüler; Karaman Beyi Pir Ahmed ise Gedik Ahmed Paşa tarafından Mcnan kalesinde sıkıştırıldı ve kalenin zaptından sonra burçlardan aşağı atılarak ortadan kaldırıldı. Bundan sonra Karaman ülkesi Osmanlı şehzadesi Cem'in idaresine verildi, daha sonra Anadolu Bcylerbeyiliği sahasına katılarak târihe karıştı.

Karamanoğulları Beyliği bizim târihimizde hiç de iyi hâtıralar bırakmış değildir, fakat onları bir dereceye kadar anlayışla karşılamak lâzımda. Selçuklulardan sonra Anadolu Türk Birliği'nin (yâni devletinin) toparlanması, ancak Selçukoğulları’nın yerine geçebilecek bir kuvvete ihtiyaç duyuruyordu. Bu kuvveti kazanmak üzere esas îtibâriyle Osmanlılar ve Karamanlılar yarıştılar. Karamanoğulları'nın asıl rakibi Osmanlılar'dı ve her ne pahasına olursa olsun onları bertaraf etmek istiyorlardı.

Sonunda ınağlûb oldular vc silinip gilıilcr, ama Müslüman'a karşı kâfirle işbirliği yapmış olma lekesi üzerlerinden silinmedi.

Menteşoğulları Beyliği

Bu beyliği kuranlar Antalya tarafından denizden gelerek Muğla vc civarını fetheden Türkıncnlcr'dir. Bunların başında Selçukluların sahil beyi olan Menteşe Bey bulunuyordu. Bu fetihler 1260 târihlerinden îtibâren başlamıştı. Menteşe Bey yirmi yıl kadar bu bölgeye hâkim olduktan sonra öldüğü zaman yerine oğlu Mcs’ûd Bey geçti, öbür oğlu Kirman Bey ise Finike Beyi oldu. Beyliğin en parlak devri Mcs'ûd Bey'in zamanıdır. Mcs'Cıd Bey kuvvetli bir donanma kurmuş vc Rodos adasını şövalyelerden almak üzere sefere çıkmıştır. O târihte Rodos, Hıristiyan Dünyâsının bir üssü vc karakolu durumundaydı. Mes'ûd Bey karaya asker çıkardı ve adayı adım adım zaptetmeye başladı. Rodos Şövalyeleri Ceneviz ticâret gemilerine saldırdıkları için, Mesud Bey Ceneviz’den de yardım görüyordu. Fakat Papa’nın araya girerek Cenevizlileri ayırması üzerine Rodos'un bir kısmı yine Şövalyelerde kalmış, büyük kısmı Mcnteşcliler’in eline geçmiştir. Bu târihlerde Menteşe Beyliğinin kara sınırları da en geniş şekline varmış bulunuyordu.

Mcs’ûd Beyden sonra yerine oğlu Orhan Bey geçli. Onun zamanında Menteşe Beyliği kuvvetli vc mâmûr bir ülke idi; Batı Anadolu'da Gcrmiyanlılar'dan sonra ikinci kuvvet onlardı. Orhan Bey'den sonra yerine geçen oğlu Îbrâhîm Bey zamanında Aydınoğlu Umur Bey'in şchîd düşmesi vc Aydınoğullarinın zayıflaması Menteşe Beyliğini de güç durumlara düşürdü. Îbrâhîm Bey'in yerine oğulları Mehmed, Mûsâ vc Ahmed Beyler hak iddiâ ettiler. Aralarındaki mücâdeleyi Ahmed Gâzî Bey kazandı. Sonra Mehmed Bey'in oğulları Mahmud vc îlyas Beyler birbirlerine rakîb olarak hüküm sürerken Yıldırım

Bâyezîd bu beyliği Osmanlı ülkesine kattı. Ancak Timur eski beylere yerlerini geri verirken Mehmed Bey tekrar Menteşe Beyi olmuştur.

Mehmed Bey'in oğlu llyas Bey zamanında Menteşe ülkesi Osmanlı topraklarına katıldı (1321). Oğullan bir ara hükümdarlıklarını îlân ettilerse de üzerlerine asker gönderilince kaçtılar.

Karasioğulları Beyliği

Karasioğulları Balıkesir ve Çanakkale bölgesinde hüküm sürdüler. Beyliğin kurucusu Dânişmcndoğullan'dır. Dânişmendlilcr'in kendi adlarıyla tanınan devletleri Selçuklular tarafından ortadan kaldırılınca, Selçuklu Sultanı bu âilenin memlekete hizmete devam etmesi için onları Bizans ucuna kumandan yaptı. Bu devirde ailenin en önemli şahsiyeti Yağıbasan Bey'in oğlu Zâhircddîn İli Beydir; Gıyâseddîn Keyhusrev'in tekrar tahta geçmesine yardımcı olmuş, daha sonra onun vezirliğini yapmıştır.

Bu bölgedeki son uc beyleri olan Kalem Bey ve Karasi Bey, Selçuklu Devlcti'nin dağılması üzerine kendi başlarına hareket ederek Marmara sahillerine doğru fetihlere giriştiler. Balıkesir'i merkez yapan Karasi Bey, buraya Moğollar'dan kaçan Türkmenler'i yerleştirmek suretiyle Rumlar'ı azınlıkta bıraktı. Karasi Beyden sonra Karasioğulları'nm ikiye ayrıldığı görülüyor. Balıkesir'de Demirhan Bey, Bergama'da ise Yahşi Bey hâkim oldular. Demirhan Bey, Osmanoğlu Orhan Bey'in çağdaşıdır. Orhan Bey zamanında Karasioğulları'nm deniz kuvveti daha güçlü idi ve Bizanslılar'la başarılı savaşlar yapıyorlardı.

Karasioğulları Beyliği 1345'ten sonra Osmanlılar'a katılmıştır. Bu âilenin OsmanlIlar yanında oturan Dursun adlı bir beyleri vardı; Dcmirhan'ın idâresinden memnun kalmayan Balıkesir halkı Dursun Bey'i istedi, Orhan Bey de bunu fırsat bile-

rck Karasi eline girdi. Dursun Bey, Demirhan Bey'le yapılan bir savaşta öldü, Osmanlılar bunun üzerine Karasi topraklarını işgal eltiler. Karasi Beyliği'nin ileri gelen kumandanları OsmanlI hizmetine girerek çok büyük işler başarmışlardır; Hacı tl Bey, Evraıιos Bey, Ece Halil ve Gazi Fâzıl Bey bunlar arasındadır.

Diğer Anadolu Beylikleri

Yukarıda anlatılanların yanısıra Beyşehir ve civarında Eşrcioğulları, İsparta ve Antalya bölgesinde Hamîdoğulları ve Tckcoğulları, Denizli'de İnançoğulları, Sivas'ta Râhatoğulları, Amasya'da Kutluşâhlar, Niksar'da Tâccddinoğulları hüküm sürmüşlerdir. Bütün bu bölgeler Osmanlı ülkesine katılarak Anadolu'da Türk Birliği, Osmanoğulları eliyle yeniden kurulmuştur.

CELÂYÎRLİLER DEVLETÎ

Cclâyirlilcr aslen Moğol olup lürklcşmişlerdir. Bunların adı Moğollar'm Cclâyır kabilesinden gelir; Cengi/'in askeri harekâtında önemli yeri olan sol cenah kumandanı Mukan Noyan bu kabiledendi. Bunlar Moğol orduları içinde çeşidi bölgelere dağılmışlar, gittikleri yerde hâkim olan kalabalık içinde erimişlerdi. işte Türkistan ve Kıpçak ülkesine gidenler de Türkleştiler. Illıanlılar'ın devlet hizmetinde önemli mevkiler almışlardı. Celâyir Dcvlcti'ni kuran Emir Hasan'ın, babası Emir Hüseyin Ulcaylu Han'ın vâlîlerindendi. Onun babası Ak Buga ve dedesi İlken Noyan yine Ilhanlı Dcvleti'nde büyük makamlarda bulunmuşlardır.

Emir (veyâ Şeyh) Haşan llhanlılar'ın Anadolu vâlîsi iken, 1336'da bu görevden ayrılarak îlhanlılar arasındaki saltanat mücâdelelerine karışmış, 1340'da Bağdad'a yerleşerek orada ayrı bir devlet kurmuştur. Kısa bir zaman İlhanlılar'a bağlı kalan Şeyh Haşan daha sonra müstakil oldu ve 1356'ya kadar hüküm sürdü. Yerine oğullarından Üveys geçli. Üveys'in zamanında Cclâyirlilcr Azcrbaycân'dan Bağdad'a kadar bölgeleri -Diyârbekir dâhil- ellerine geçirdiler. Üveys'in oğlu Hüseyin zamanında Karakoyunluiar'la sonuçsuz mücâdeleler oldu. Hüseyin'in 1382'-de ölümü üzerine devlet, kuzey ve güney bölgeleri halinde iki oğlu arasında paylaşıldı, ancak bunlardan Ahmed Sultan öbür kardeşi BâyczU'i esîr ederek gözlerine mil çektirdi.

Cclâyirli Sultan Ahmcd, ülkesinin Timur tarafından istilâ edilmesi üzerine önce Mısır Memlûk Sultanı'na, sonra OsmanlI Sultanı Yıldırım Bâyczîd'e sığındı. Timur'un 1405'lc ölmesi üzerine ülkesine yeniden sahip olduysa da, daha önce dostu olan Karakoyunlu Kara Yûsuf un ülkesine saldırdığı için, onun tarafından yenildi ve oğullarıyla birlikte esir düşerek îdâm edildi (1410). Bundan sonra Karakoyunlular Bağdad'ı aldılar ve Celâyir Dcvlcti'nc son verdiler (1414). Hille'de hüküm süren Cclâyirli Hüseyin’in Karakoyunlu Şâh Muhammed tarafından öldürülmesiyle de bu sülâle sona erdi.

KARAKOYUNLULAR DEVLETİ

Bir çeşit imparatorluk olan bu devleti kuranlar Onüçüncü Yüzyıl'ın sonlarında Türkistan'dan Irak ve İran taraflarına gelen Yıva boyundan Türkmen oymaklarıdır. İlk hükümdarları Bayram Hoca'dır. Bayram Hoca zamanında İlhanlı Devleti dağılmaya başlamış, Bağdad ve havâlisinde Celâyiroğulları Devleti kurulmuştu. Bayram Hoca esas bunlarla ve Mardin Artukoğulları ile mücâdele etli. Erciş merkez olmak üzere Erzurum'dan Musul'a kadar Türkmcnler'i biraraya toplayıp hâkimiyet kurdu. 1380 yılında onun ölümü üzerine oğlu Kara Mchmcd hükümdar oldu. Kara Mchmcd zamanında Karakoyunlular bir yandan Artukoğulları ve Cclâyirlilcr'i mağlûb etmişler, bir yandan Timur'un doğuya doğru ileri yürüyüşünü durdurmuşlardı. Bu dönemde Tebriz'i alarak başşehir yaptılar.

1387 yılında Doğu İran ve Azcrbaycân'ı istilâ etmek üzere gelen Timur'un kalabalık ordusu Karakoyunlu ülkesine girince, Kara Mchmcd onunla doğrudan doğruya çarpışmaktansa dağ geçitlerini tutarak Timur'u durdurmayı denemiş ve gerçekten Timur'un yolları açmak üzere gönderdiği bütün kumandanlarım yenmiştir. Fakat bu arada Karakoyunlu hükümdarı Kara Mchmcd, kardeşinin oğlu olan Pîr Haşan (veyâ Kara Haşan) ile yaptığı bir muhârebede öldü (1389). Fakat Karakoyunlu Türk-

menleri Pir Hasan'ın hükümdarlığını kabul etmeyip, ona karşı önce Kara Mehmed'in oğlu Mısır Hoca'nın, hemen ardından da diğer oğlu Kara Yûsuf un etrafında birleştiler. Kara Yûsuf ülkesinde birliği sağladıktan sonra Timur tehlikesi yeniden belirdi. Bağdad'a giren Timur, oradan Karakoyunlu Hükümdarı'na kendisini tanıması için emirler göndermiş, gönderdiği bir ordu ile de Karakoyunlu askerini bozguna uğratmıştı. Kara Yûsuf itaat etmedi ve Timur'un tekrar Anadolu'dan uzaklaşmasını fırsat bilerek, ona kaptırmış olduğu yerleri geri aldı.

Timur yeniden Anadolu'ya yöneldiği zaman gerek Cclâyirli Sultan Ahmed, gerek Karakoyunlu Kara Yûsuf telâşa kapıldılar. İkisi birleşerek Timur'a karşı kendilerini koruması için Mısır Memlûk Sultanına iltica etmek üzere yola çıktılar. Yolda Haleb Vâlîsi Demirlaş bunların geçişine manî olunca, Demirıaş'ın ordusuyla savaşmak zorunda kaldılar ve onu bozguna uğrattılar. Artık Mısır'a gitmelerine imkân kalmamıştı. Bu defa Bursa'ya, Osmanlı Sultanı Yıldırım'a gidip sığındılar. Yıldırım Karakoyunlu hükümdarına iyi muamele etti. Timur'un bütün ısrarlarına rağmen onu teslim etmedi, memleketine geri gönderdi. Ankara Muharebesinden sonra Timur tekrar Celâyir ve Karakoyunlu hükümdarlarının peşine düşmüştü. Timur'un gönderdiği Emîrzâdc Rüstem iic Mîrânşâh oğlu Ebû Bekir, Hille civarında Kara Yûsufu ağır bir mağlûbiyete uğrattılar. Kendi canını güçlükle kurtaran Kara Yûsuf, Mısır Sultam'na iltica etti. Şâın'da Cclâyirli Sultanı Ahmed'lc birlikte hapsedildi. Bir yıl hapiste kaldıktan sonra Doğu Anadolu bölgesini yeniden hâkimiyeti altına almaya başladı. Azerbaycan'da hüküm süren ve Hille'de Kara Yûsufu mağlûb etmiş olan Timurlular'dan Mîrânşâh oğlu Ebû Bekir ona karşı tekrar ordu çıkardıysa da, Araş kenarındaki muharebede Kara Yûsuf onu fecî bir bozguna uğrattı. Ertesi yıl yeniden asker çeken Ebû Bekir yine yenildi.

Bu başarılardan sonra kudretini ve ülkesinin sınırlarını genişletmeye devam eden Kara Yûsuf, Tebriz'in Cclâyirli Sultan Ahmed tarafından zaptedildiğini duyunca derhal oraya koştu. Sultan Ahmed'le birlikte hapiste iken anlaşma

yapmışlardı. Tebriz hâdisesi bu anlaşmaya bir ihanet oluyordu. 1410 yılında Tebriz civârında Ahmed Celâyir'i yenerek esir elti, sonra da kumandanlarının ısrarları karşısında îdâm ettirmek zorunda kaldı. Kendisinin hapisle iken doğan oğlu Pîr Budak o sırada Ahmed Celâyir tarafından manevî cvlûd edinilmiş olduğu için, Pîr Budak'ın vâsîsi sıfatıyla Celâyir ülkesinde hak iddiâ etti ve ordu gönderip Bağdad'ı aldı. Bir taraftan yeni bir tehlike halinde gelişmeye başlayan Akkoyunlular'ı yenerek safdışı bıraktı, bir taraftan Hcrâl hükümdarı Şâhruh'a âid olan bazı İran vilâyetlerini eline geçirdi. Böylccc Karakoyunlu Devleti çok geniş sınırlara ulaşmış oluyordu. Osmanoğulları şchzâdclcr kavgasından daha yeni çıkmış oldukları için, o sırada Karakoyunlular, Mısır Memlûklcri ve Timurlular'dan sonra üçüncü büyük devlet idi.

Şâhruh elinden çıkan vilâyetleri almak üzere Herât'tan büyük bir ordu ile Kara Yûsuf un üzerine doğru yola çıkınca, Kara Yûsuf da ordu toplayıp savaşa karar verdi. O sırada çok hasta bulunuyordu, ama kendisini taşıtmak süreliyle yine de ordusunun başına geçti ve Tebriz'den çıktı. Hastalığı şiddetlendi ve yolda öldü. Oğulları o sırada orduda bulunmadığı için, ordu kumandanları ve Kara Yûsuf un karısı kimin hükümdar olacağı husûsunda anlaşamadılar, koca ordu dağılıp gitti. Şâhruh kolaylıkla Azerbaycân'a girdi, hattâ daha ileri harekâta geçti.

Kara Yûsuf un oğullarından herbiri bir vilâyette hüküm sürüyorlardı. Bunlardan İskender hükümdar îlân edildi. İskender ilk iş olarak Mardin'e tecâvüz eden Akkoyunlu Karayülük Osman Bey'i mağlûb etti. Sonra Elcşkird civarında Şâhrulı'un ordusunu karşıladı. Yanında kardeşi Ispend Mîrzâ da bulunuyordu. Şâhruh'un içinde filler de bulunan muazzam ordusuna karşı iki gün büyük bir cesâret ve kahramanlıkla çarpıştılar. İskender bizzat ordusunun en ileri safında savaşa katılıyor, Şâhruh'un fillerine kılıcı ile hücûm ederek, onların hortumlarını kesiyordu. Fakat Timur'un ordusu karşısında çölde birkaç kum tanesi gibi kalıyorlardı. Sonunda bu sayı üstünlüğünü kıra kıra bitiremcyincc, savaşı bırakıp Mardin tarafına çekildiler. Şâhruh Âzerbaycân'a hâkim olamadı ve geri döndü.

İskender bu mağlûbiyetten sonra yeniden toparlandı, ba-

basının ölümü üzerine arlık Karakoyunlu iktidarını tanımayan Doğu Anadolu beylerini itaat altına aldı. Tebriz'i tekrar eline geçirdi. Şâlıruh'un Irak-ı Acem valisini mağlûb etti. Bunun üzerine Şûlıruh tekrar büyük ordu ile gelerek Selmas'ta İskender ve kardeşi Cihânşâh'ın kumanda ettikleri Karakoyunlu ordusunu bozdu. İskender tekrar maceralı bir hayata başladı. Bu arada kardeşi Ispcnd, yanında bulunduğu Şah Mehmed'e isyan ederek onun topraklarına hücum etti, Celûyirli Hâncdâm'nın son temsilcisi Hille hâkimini de öldürdükten sonra, baskınla Bağdad'ı ele geçirdi. İskender ise oğlu Yar Ali'yi yakalayıp Şâhruh'a gönderen Şirvânşâh'ın üzerine yürüyüp onun ülkesini yağma etti. Şirvânşâh'ın ısrarlı yalvarmaları üzerine, Şâhruh tekrar ordusuyla Azerbaycan seferine çıktı. İskender'in beylerinden birçoğu Şâhruh'a bağlılıklarını arzcdincc, Karakoyunlu hükümdarı savaşa ccsârct edemedi. Kendisini yakalaması için üzerine gönderilen Akkoyunlu Karayülük Osman Bey'i pek az kuvvetiyle müdhiş bir bozguna uğratarak Osmanlı ülkesine sığındı (1435). Şâhruh Azcrbaycân'dan ayrılınca tekrar Tebriz'e döndü. Fakat kardeşi Cihânşâh onu bertaraf ederek Karakoyunlu tahtına olurdu.

İskender çok cesur bir hükümdar ve iyi bir kumandan olmakla birlikte zayıf bir politikacı idi, bu yüzden savaşlar dışında başarı gösteremedi. Cihânşâh hem asker, hem politikacı olarak Karakoyunlu Devletine parlak bir hayat yaşattı. Önceleri Şâhruh'la anlaşarak onun hâkimiyetini kabul etti, bu suretle büyük bir tehlikeden kurtulmuş oldu. Gürcistan ve Bağdad üzerine yaptığı başarılı seferlerle kuvvetini perçinledi, Şâhruh'un ölümüyle Timurlular arasında başlayan mücâdeleden faydalanarak, birçok İran vilâyetlerini kendi topraklarına kattı. Fakat Karakoyunlular'm daha önce birkaç defa mağlûb ettikleri Akkoyunlular umulmadık bir tehlike teşkil etmeye başlamışlardı. Akkoyunlu hâkimiyetini ele geçirerek birliği sağlayan Uzun Haşan günden güne kuvvetleniyordu. Cihânşâh'ın gönderdiği ordu 1457'dc Uzun Haşan tarafından mağlûb ve imha edildi. Cihânşâh uzun zaman oğlu Pir Budak'ın isyanı ve Horâsân'daki

işlerle meşgul olduğu için Uzun Hasan'ı ihmâl etmişti. Nihayet 1467'dc onun üzerine bizzat yürüdüyse de Uzun Hasan'ın baskınına uğrayıp bozuldu, kaçarken öldürüldü.

Cihânşâh'ın yerine oğlu Haşan Ali'yi geçirdiler. Haşan Ali Akkoyunlular'a karşı büyük bir ordu toplamışsa da kumandanlara yaptığı kötü muâmelc ve uyandırdığı güvensizlik yüzünden bu ordu Uzun Haşan karşısında kolayca dağıldı. Haşan Ali'nin daha sonra intiharı ve öbür kardeşi Ebû Yûsuf un Akkoyunlu Uğurlu Mehmed Bey tarafından îdâm edilmesi üzerine, Karakoyunlu Devleti son buldu.

AKKOYUNLU DEVLETİ

Akkoyunlu Türkmcnlcri Oğuzlar'm Bayındır kol undandır. Gerek bunların, gerek Karakoyunlular'ın bayraklarında koyun resmi bulunması ve mezarlarında da koyun heykelinden taş diktirmeleri, bunların eski Hunlar’dan kalma oldukları, sonra Anadolu tarafına gelince Oğuzlar arasına karışmış oldukları fikrini veriyor. Anadolu'ya ne zaman geldikleri pek belli değildir; İlhanlılar'dan Argun Han zamanında gelmiş oldukları rivayet edilir. Bunlar önceleri Diyârbekir bölgesine hâkim olan Sotayoğulları'nın hizmetinde bulundular, onların çekilmesi üzerine Artukoğulları ile çalıştılar.

Akkoyunlular târih sahnesinde ilk defa Ondördüncü Yüzyıl ortasına doğru Tur Ali Beğ'in idâresi altında çıkmışlardır. Tur Ali Bey civarda fetih ve yağma hareketlerine girişip başarı gösterdikçe Bayat, Döğer, Çepni, İnallı, Özerli boy ve oymaklarını, daha sonra Avşar, Kaçar ve Ağaçeri boylarından bâzı oymakları da etrafında topladı. Fakat merkezleri önce Diyârbekir iken sonradan Tebriz'e taşımaları pekçok Türk boy ve oymağı-

nın da bandan tekrar doğuya göçmesine sebep olmuş, böylcee Karakoyunlular gibi Akkoyunlular da Doğu Anadolu'da Türk nüfûs yoğunluğunun zayıflamasına yol açmışlardır.

Tur Ali Beğ 1348'dc yanında başka bazı Türk beyleri de olduğu halde Trabzon'u kuşatmış, fakat şehri almadan Rumlar'-la anlaşmıştır. Bu anlaşmada oğlu Kutlu Beğ'e Trabzon prenses: Dcspina'yı aldığını biliyoruz.

Kutlu Beğ babasından sonra Akkoyunlular'ın başına geçti. Akrabası olan Trabzon Rum imparatoru ile iyi geçiniyor ve dostluklarını yeni akrabalıklarla perçinliyordu. Onun Hüseyin, Ahmed, Pîr Ali, ve Karayülük Osman adlarındaki oğullarının herbiri bir şehir veya kasabada hüküm sürüyorlardı. Fakat bu devirde Akkoyunlular devlet olmaktan ziyâde, daha kuvvetli devlet ve beyliklere bağlanarak onlara hizmet etme durumundadırlar. Bu arada onları Karakoyunlular'a karşı Kadı Burhaneddîn'in hizmetinde görüyoruz. Kutlu Beğ'in 1389'da ölümünden sonra bir müddet oğlu Ahmed Beğ Akkoyunlular'ın başında bulundu. Gerek o, gerek kardeşi Karayülük Osman uzun müddet Kadı Burhaneddîn'e hizmet ettiler, fakat sonraları Karayülük Osman kendi durumunu güvenli görmeyerek Kadı Burhaneddîn'den ayrıldı. Kadı'nın kendisini tâkip etliği sırada ise bir gece baskını ile onu yakalayıp öldürttü. Ancak Akkoyunlular bu hâdiseden faydalanamadılar. Kadı Burhaneddîn'in merkezi olan Sivas'ı kuşattıkları zaman halk, Burhaneddîn'in oğlu Ali Çelebiyi hükümdar yaptı ve Karayülük Osman'a karşı direndi. Bu direnişin sebebi korku idi. Çünkü Akkoyunlular devlet ve ordu sâhibi insanlar değillerdi; başlarına topladıkları göçebe Türkmenlerle bir çeşit paralı asker gibi çalışıyorlar ve asıl geçimlerini yağmadan sağlıyorlardı. Sivas'ı alsalardı elbette şehirde ne bulursa yağmalayacak, karşılarına çıkanları öldüreceklerdi. Sivas halkı Yıldırım Bâyczîd'e haber salarak şehri ona vermek istediklerini bildirdiler. Böylcee Yıldırım'ın oğlu Süleyman Çelebî, yanında OsmanlI askeriyle gelip Karayülükun kuvvetlerini dağıttı, Sivas'ı teslîm aldı.

Karayülük Osman Bey bu taraflarda yapacak bir işi kal-

mayınca Mısır Sultanı Bcrkuk'a müracaat ederek onun hizmetine girdi ve kabul edildi. Ama Berkuk kısa bir zaman sonra ölünce, Karayülük kendine bir başka koruyucu arayarak yeni maceralara başladı; o sırada Batı seferine çıkarak Karadağ'da kışlayan Timur'un yanına gidip onun hizmetine girdi. Timur bunları ciddî bir rakîb olan Karakoyunlular'a karşı kullanmak niyetindeydi. Timur Anadolu'ya girince yanındaki askeriyle birlikte ona iltihâk etti, Sivas'ın Osmanlılar'dan alınması .ve şehirdeki asker ve halkın toptan öldürülmesinde ona yardımcı oldu. Timur Malatya'yı, daha sonra da Diyârbekir'i alınca Karayülük'e verdi.

Timur'un Anadolu'ya tekrar gelişinde Karayülük yine onun hizmetine girerek Ankara savaşında Osmanlı ordusuna karşı çarpıştı. Timur o yıl Anadolu şehirlerinin zenginliklerini toplayıp kendi memleketine gönderirken, Akkoyunlular da ne buldularsa yağma etmekten geri durmadılar. Fakat bu mallar kervanlar halinde giderken pay konusunda aralarında anlaşmazlıklar çıkıyor, birbirlcriylc kavga ediyorlardı. Hattâ Karayülıik'ün iki yeğeni Timur'un ganimet kervanını bile soydular.

Akkoyunlular Timur'un Diyârbekir'i kendilerine vermesi üzerine artık belli bir yer-yurt sâhibi olmuşlar ve eski yağmacılıklarından yavaş yavaş vazgeçerek muntazam bir devlet hayatı yaşamaya başlamışlardır. Bu devirde onlar, gerek Osmanlılar'la gerek Mısır Mcmlûklcriylc iyi geçindiler; esas îtibâriylc Karakoyunlular'la mücâdele ediyorlardı. Karakoyunlu hükümdarı Kara Yûsuf ve oğlu İskender zamanında Karakoyunlular'ın düşmanı Şâhruh tarafını tutarak çeşitli savaşlara girdiler, fakat çok defa yenildiler. Nihâyet Karayülük Osman Bey bir defasında Karakoyunlu İskender'in Şâhruh'tan aldığı emirle önünü kesmeye kalktığı zaman yenildi ve iki oğlu ile birlikte savaşta öldü. Başı kesilerek Mısır Sultam'na gönderildi.

Karayülük Osman Bey'in ölümü üzerine oğulları ülkenin çeşitli yerlerinde hüküm sürmeye başladılar. Bunlardan Ali Bey kısa bir zaman babasının yerine hükümdar oldu. Onun ye-

riñe gelen Hamza daha başarılı oldu ve memleketin birliğini sağladı. Hamza Bey'in yerine gelen Cihangir ise küçük kardeşi Haşan Bey tarafından bertaraf edildi.

Akkoyunlular’ın en önemli hükümdarı işte bu Hasarı Bey’dir. Uzun Haşan diye tanınan Haşan Bey kendilerinin en yakın ve büyük hasını olan Karakoyunlulara karşı çok başarılı savaşlar verdikten sonra, gerek onların elindeki, gerek Anadolunun Gerger, Koyulhisar, Harputgibı yerlerini Akkoyunlu ülkesine kattı. Gürcistan'a arka arkaya seferler yaptı, Karakoyunlular’ı kesin şekilde yenip onların bütün topraklarını eline geçirdi. Timurlular’la anlaşma yaptı ve böylccc Doğu tarafını güven altına aldıktan sonra gözünü Mısır ve Osınanlı ülkesine dikti.

Haşan Bey böylccc kuvvetli bir imparatorluk kurmuş bulunuyordu. Hem asker, hem devlet adamı olarak fevkalâde yüksek meziyetlere sâhipti. Doğuya dönerek Karakoy un! ular'ın düştüğü hatâya kapılmamış, istikbalini Batı'da aramak suretiyle gerçekten ileri görüşlü bir cihângîr olduğunu isbât etmiştir. Fakat talih ona burada gülmedi. Suriye üzerinde giriştiği askerî harekât başarısız kaldığı gibi, Osmanlılar'a karşı da varlık gösteremedi. 1473'te Fâtih Sultan Mehmed'e karşı Oılukbcli'ndc yaptığı meydan savaşı mağlûbiyetle sonuçlandı. Bundan sonra lâlihini Doğu'da aramaya kalkan Uzun Haşan, devlet merkezini Diyârbekir'den (o zamanki adıyla Âmid) Tebriz'e taşıyınca, Akkoyunlu birliğine bağlı pekçok Türkmen oymağını da o tarafa götürdü, böylccc kalabalık bir Türk nüfûsu o bölgeyi boş bırakarak Tebriz ve havâlisinde daha sonra kurulacak olan Şiî hâkimiyetinin temel unsurunu teşkil etmiş oldu.

Tebriz’e yerleştikten sonra medeniyet, ilim ve sanat yolunda pek değerli çalışmaların teşvikçisi ve dayanağı olan Uzun Haşan 1478'dc öldü. Onun ölümüyle oğulları arasında saltanat kavgası başladı. Bunlardan Yâkub Bey bir müddet devleti eski gücüyle devam ettirmeyi başardıysa da, Akkoyunlu Devleti siyâsî ve sosyal teşkilâtının yetersizliği yüzünden çökmeye yüz tuttu. İkıidar kargaşalıkları içinde sarsılan ülkeye Erdcbîl Şiîleri’nin başına geçen Safevî Şâh Ismâîl hâkim oldu.

HİNDİSTAN TURK DEVLETLERİ

Gurlular (Gûrîler)

Hindistan ilk defa Gazneli Sultan Mahmûd'un yıllarca devam eden ısrarlı seferleriyle Türk hâkimiyeti altına girmeye başladı, hattâ Selçukoğulları Gazne Devleti'ni ortadan kaldırınca, Gazneliler Kuzey-batı Hindistan'a çekilerek orada hüküm sürdüler. Gurlular denilen hânedân, önce Sâmânîler, sonra Gazneliler zamanında Doğu Herât (Gür) bölgesinin beyleri idiler. Onbirinci Yüzyıl'ın sonunda Gazneliler'den Hindistan hâkimiyetini aldılar ve devlet oldular.

Gurlular'm hangi kökten geldikleri iyice bilinmiyor. Resmî dillerinin Farsça olması yüzünden, onları İranlı sayanlar varsa da, başka Türk devletlerinin de resmî dilleri Farsça olmuştur.

Gurlular'm ilk hükümdarı İzzeddîn Hüseyin (1099)'dir. Öldükten sonra devlet uzun müddet oğulları tarafından idâre edildi; bunlar bazan ortak hükümdarlık yapıyorlardı. Devletin en parlak zamanı Şıhâbeddîn Muhammed'in hükümdarlık devridir (1187-1206). Bu devirde Gurlular Devleti'nin sınırları en geniş hâlini almıştır. Bu büyük başarılarından dolayı "Sultâ-nu'l-Muazzam" ünvânını takınan Şıhâbeddîn Muhammed'den sonra Hindistan tahtı, onun evlâdlığı olan Aybek'e kaldı ve böylece Hindistan'da Memlûkler devri başladı (1210).

Hind Memlûkleri

"Memlûk" kelimesi köle demektir. Ortaçağ İslâm Dünyâsı'nda hükümdarlar ve büyük devlet adamları işgâl ettikleri yerlerde esîr edilen çocuk ve gençlerden kaabiliyetli gördüklerini kendi hizmetlerine alırlar ve onları mânevi evlâd olarak yetiştirir, sonra devlet hizmetinde kullanırlardı. Işte^on Gur Sultanı Muhammed, yanında yetiştirdiği kaabiliyetli bir Türk genci olan Aybek'i kendisine velîahd tâyin etmişti. Büyük bir askerî dehâya sâhip olan Aybek, Hindistan'da Türk-lslâm fetihlerinin geniş sâhalara yayılması ve büyük Hindli kitlelerinin Müslüman olmasında gösterdiği muazzam başarılarla ün kazanmıştı. Sultan Muhammed bir sûikasdde öldürülünce yerine "Hindistan Pâdişâhı" oldu. Fakat bu büyük insan saltanatının dördüncü yılında bir polo oyununda kazâ sonucu öldü. Yerine dâmâdlarından İltutmuş, Hind Sultanı oldu. îltutmuş'tan sonra önce oğlu Fîrûzşâh, ardından kızı Râziye Hâtûn tahta geçtiler. 1266 yılında İltutmuş'un dâmâdı Balaban Delhi'de Sultan olarak kendi bânedânınm saltanatını başlattı.

Balaban Şâh 1286 yılına kadar Hind tahtında kaldı ve bu müddet içinde devletin sivil ve askerî teşkilâtı üzerinde önemli düzenlemeler yaptı. Ordusunda işe yaramaz saydığı yabancı unsurların sayısını asgarîye indirerek esas Türk unsuruna dayandı. Moğol akınlarına karşı Hindistan'ı başarı ile savundu. Bu savaşlardan birinde büyük oğlu Kağan Muhammed Sultan şehîd düşmüştü. Diğer oğlu Buğra Han'ın oğlu Keykubâd, kendisinden sonra Hind Sultanı oldu. Keykubâd dört yıl hükümdarlıktan sonra öldürülünce de Hindistan Türk Sultanlığı Kalaç Türklerinden bir hânedânın eline geçti.

Kalaçlar

Kalaç boyu beylerinden Yuğruş'un oğlu Fîrûz-Şâh, Kalaç Sultanlarbmn ilkidir. 12900296 yılları arasında hükümdarlık yapmış, kendisinden sonra yerine oğlu İbrâhîm, ondan sonra

(ia yeğeni (Şıhûbcddîn Yuğruş'un oğlu) Alâcddîn Şâh geçmişlerdir. Alâcddîn Şâh (1296-1316) Kalaç Hâncdâm'nın en önemli şahsiyeti, Hind Türk Sultanlarının da en büyüklerinden biridir. Onun zamanında Hindistan'ın hemen hemen tamamı Tiirkler tarafından fethedilmiştir.

Kalaç Hâncdâm'nın saltanatı 1320 yılında Sultan Mübarek Şâh zamanında sona erdi. Onun yerine bir Hindu Müsllimanı olan Nâsırüddîıı Husrev geçtiyse de, Tuğlukoğulları müdâhele ederek tekrar Türk hâkimiyetini kurdular.

Tuğlukoğulları

Delhi'de Tıığluk iktidarının kurucusu Gazı Tuğlukşâh'-tır. Tıığluklar Hindistan'ın idaresinde Kalaçlar kadar başarılı olamamış, bazı yerleri kaybetmişlerdir. Timur 1398'te Hindistan seferine çıkıp Delhi'ye kadar girdiği zaman Tuğlukoğulları ona bağlı olarak hüküm sürmeye başladılar.

1413'te Tuğlukoğulları'nm yerine Hızır Şâh'la başlamak üzere Seyyidler Hâncdânı hâkim oldu. Bu âilenin dördüncü hükümdarı Alâcddîn Alemşâh'tan sonra ise (1451) Türkler Hindistan Sultanlığı'nı Afganlı bir âile olan Lûdî'lere kaptırdılar. Fakat 1526 yılında Hindistan tekrar Türklcr'c geçti ve Oıdokuzuncıı Yüzyıl ortalarına kadar devam edecek olan büyük bir Türk Devleti kuruldu.

MISIR MEMLÛKLERİ

Mısır'da ilk Türk hânedânları Abbâsîler'in Mısır valileri olan Tolunoğulları ve Ihşidlcr'dir. Bunlardan sonra Mısır şiî Fâtıtnîler'in eline geçmiş, Fâümîler'i de Selçuklu Atabeği Nûrcd-dîn Zengî'nin bir kumandanı olan Sclâhaddîn Eyyûbî ortadan kaldırmıştı. Eyyûbîlcr zamanında da, daha önce olduğu gibi, Mısır'ın devlet reisleri ve yüksek dereceden devlet memurları Kıpçak ülkesinden çocuk yaştaki Türkler'i memlûk olarak getiriyorlar ve onları iyi bir eğilimle yetiştirdikten sonra önemli hizmetlerde kullanıyorlardı. İşte Mısır Memlûk Sultanlığının kurucusu Aybeğ, bu şekilde getirilmiş ve son Eyyûbî Sultanı'nm memlükü olmuştu. Aybeğ, Eyyûbî Sultanı ölünce onun yerine nâib yapılan karısı Şecerü'd-Dürr ile evlenip fiilen sultanlığı eline geçirmiş (1250), birkaç yıl sonra da müstakil hükümdar olmuştur.

Mcmlûkler'de saltanat bazan babadan oğula da geçmekle birlikte, esas itibariyle seçime bağlıydı; hepsi de memlûk olarak yetişmiş büyük kumandanlar bir araya gelir ve aralarından birini Sultan seçerlerdi. Aybeğ'den sonra kısa bir müddet oğlu Nûrcd-dîn Alî sultan oldu, sonra onun yerine 1259'da Sultan Kuluz geldi.

Fâlımîler'den sonra gelen Eyyûbîlcr gibi, Türk Memlûk Sultanları da Sünnî Müslüman'dı ve Bağdad'daki Abbasî Halîfesi'ni dînî lider olarak tanıyorlardı. Moğol Hakanı Hulâgû Bağdad'ı zaptederek oradaki halkın pekçoğuyla birlikte Müslü-

manlar'ın Halîfcsi'ni dc öldürünce bu hâdise, Memlûk Sultanlığı için hem manevî, hem maddî bakımdan büyük bir felâket olmuştu. Memlûk Sultanlığı arlık doğu tarafından her an büyük bir tehdîd altında bulunuyordu. Nitekim Moğol ordusu Bağdad'ı geçerek Sûriyc üzerinden Filistin'e doğru yürümeye başlamıştı.

Sultan Kutuz ordusunu toplayarak bunları Filistin'de Ayn-Calul denilen yerde karşıladı. Ketbuğa Nuyan kumandasındaki büyük Moğol ordusu alışagelmiş Orta Asya savaş taktikleriyle Kuluz'a saldırdı ve başlangıçta onu sarsar gibi göründü. Fakat Moğollar'ın karşılarında bu taktiklerin hiç yabancısı olmayan büyük bir Türk kumandanı vardı. Kuluz onların tam zaferi kazanmakta olduklarını sandıkları bir sırada doğrudan doğruya kendi emrindeki birliklerle hücûma geçti ve Moğollar'ı darmadağın etti. O zamana kadar başlarına hiç böyle felâket gelmemiş olan Moğol sürüleri pcrîşân bir şekilde kaçmaya başlamıştı. Kutuz bunları sür'atlc tâkip etti ve hiçbirinin kurtulmasına imkân vermedi. Moğol başkumandanı Ketbuğa Nuyan bile eanını kurtaramadı, Türk kılıçları altında kızgın kumlara serilip kaldı. Türk ordusu Moğollar'ı imhâ ederken, Sûriye ve Filistin'deki Müslüman halk da Yahûdî ve Hıristiyan Lâlinlcri katletti, çünkü bunlar Müslümanlar'a karşı kâfir Moğollar'la işbirliği yapıyor ve hep birlikte Müslümanlar'ı yoketmeyi planlıyorlardı.

Ayn-Calut zaferinin kazanılmasında önemli rol oynayan kumandanlardan biri de Baypars idi. Baypars ayni yıl Sultan Kutuz'la siyâsî mücâdeleye girişti ve onun devirip kendisi Memlûk Sultanı oldu. Kıpçak Türklcri'nden olan Baypars daha önce Haçlılarda yapılan savaşlarda büyük başarı göstermişti. İlk iş olarak Bağdad'ı işgal eden Moğollar'ın oradan sürüp çıkardığı Abbâsî ailesini Kahire'ye getirdi ve Kahire'yi Hilâfet merkezi yaptı, böylcce Islâm Dünyâsı'nm büyük minnetdârlığmı kazandı. Ondan sonra Sûriye'deki Haçlı artıklarını ve Güney Anadolu'daki Hıristiyan kalıntıları temizlemeye başladı. Ardı ardına yaptığı seferlerle Antakya'ya kadar bütün Haçlı sığınaklarını ortadan kaldırdı, Antakya Haçlı Prensliği'ne son verdi.

Kilikya'daki Ermeni Krallığı'nm topraklarını zaptedip kralı esîr etti.

Anadolu Selçuklu Devleti Ilhanlı niifûzu altına girdiği için kudretini tamamen kaybetmişti; Memlûk Sultanlığı için sâdece İran'daki Ilhanlılar ciddî bir rakîb idiler. Baybars, İlhanlI-larda arası iyi olmayan diğer bir Ccngizli devleti ile; Altınordu Hanları'yla anlaştı. İlhanlılardn taarruzlarını arka arkaya boşa çıkardı.

Onun kâfir Moğollar'a karşı Sünnî Islâm Âlemi'nin reîsi durumuna gelmesi Anadolu'da Moğol tahakkümünden ya-kman Türk beylikleri için bir ümit doğurmuştu. Baypars'ı Anadolu'ya çağırdılar, bu suretle Moğalîar'dan ve onların gölgesi haline giren Konya Sultanlığından kurtulmak istiyorlardı. Baypars ordusu ile 1277 yılında Anadolu'ya girdi. Moğollar derhal ordu toplayarak onun karşısına çıktılarsa da Baypars Elbistan'da Moğol ordusunu bozguna uğrattı. Oradan Kayseri'ye kadar geldikten sonra ülkesine geri döndü ve ayni yıl öldü.

Baypars bütün Türk târihinin sayılı büyük devlet adamlarından biridir. Onun askerlik ve siyâsetteki dehâsı Kanûnî ve Yavuz'la mukayese edilebilir. Onun zamanında Memlûk Devleti en büyük İslâm devleti idi, hattâ Moğollar'ı mağlûb ettiğine bakarak dünyânın en büyük devleti de denebilir.

Baypars'dan sonra yerine oğlu Berke geçti; Baypars'ın bu oğlu Altınordu hükümdarı Berke Han'ın kızından olmuştu. Berke'nin kısa süren saltanatından sonra tahta Sülcmiş geçti, fakat ayni yıl Mısır sultanlarının en mühimlerinden biri olan Kalavun iktidarı eline geçirdi. Kalavun, Baypars'ın dâmâdı idi. Kendisinden sonra tahta onun âilesi hâkim olmuş ve hânedân sistemi kurulmuştur. Önce sırasıyla oğulları Halil, Muhammed, Ketbuğa, Laçın ve İkinci Baypars, sonra da Muhammcd'in oğullarıyla devam eden şehzâdeler geçtiler.

1382'de Mısır Türk Memlûkleri'nin yerine Çerkeş Memlûklcri geçli. Bunlar da Kuzey Kafkasya'dan tıpkı Türklcr gibi memlûk olarak getirilip yetiştirilen kimselerdi. Fakat Mısır'da uzun süren Türk idâresi Çerkesler'i de Türkleştirmiş ve böylece devlet yine Türk karakterini kaybetmeden devam etmiştir. İlk Çerkeş Memlûk Sultanı Berkuk idi.

Çerkeş Memlûkleri evvelkiler kadar başarılı olamadılar, bir ara Timur'u metbû tanımak zorunda kaldılar. Sık sık hanedan değişiklikleriyle meydana çıkan siyâsî istikrarsızlık da devleti sarsıyordu. Bütün bunlara rağmen Mısır Memlûk Sultanlığı çok sağlam bir devlet teşkilâtına sâhip olması ve elinde bulundurduğu toprakların stratejik önemi dolayısiyle büyük bir güç hâlinde Onaltmcı Yüzyıl başına kadar devam etmiş, aneak Osmanlılar gibi büyük bir cihan devletine yenilmiştir.

Son Memlûk Sultanı Kansu Gurî, Yavuz'la yaptığı Mcrcidâbık Meydan Savaşı'nda öldü; kısa bir zaman için yerine geçen İkinci Tumanbay ise Yavuz tarafından yakalanarak Kahire’de îdâm edildi (1517).

ÇAĞATAY HANLIĞI
ve
TİMURLULAR

Moğollar 1220 yılında Harczmşahlar'ı mağlûb etlikten sonra onların ülkesini baştanbaşa zaptetin işi erdi. Cengiz'in ölümü üzerine ülkesi oğulları arasında paylaşılınca bu bölge ikinci oğlu Çağatay’a kaldı ve burası merkezi önce Almalık, sonra Kâşgar olan Çağatay Hanlığı’nın toprakları arasına girdi.

Cengiz Han, Moğol soyundandı, fakat kurduğu imparatoru] ukta nüfûsun büyük bir kısmını Türkler meydana getiriyordu ve devlet teşkilâtının pekçok kademelerinde Türkler vardı. Hattâ bu yüzden bazı tarihçiler Cengiz’i ilk defa bütün Tiirkler’i tek devlet hâlinde toplayan hükümdar olarak görürler. Onun ölümünden sonra Türkler devlete daha çok hâkim olmaya başladılar ve Cengiz İmparatorluğu kısa bir zaman içinde hem müslümanlaştı, hem Türkleşti.

İşte bu değişmenin en belirgin örneklerinden biri, Çağatay Hanlığı'nın Timurlular eline geçmesi ve devletin Moğol karakterini tamamen kaybetmesidir.

Târihte görülmüş cihangirlerin en büyüklerinden biri olan, ayni zamanda zekâsı ve teşkilâtçılığı ile parlak bir şahsiyet olarak bilinen Timur Gürgân 1336 yılında Türkistan’da dünyâya geldi. Babası Barlas oymağı beyi Turgay Barlas'tı. 1361 yılında büyük bir mâceraya atılarak şahsî dehâsı sayesinde tek başına yükseldi ve nihâyet Çağatay Hanlığı'nın idaresini

eline geçirdi. 1370 yılında fiilen Çağatay Hanı olmuştu; fakat hem Moğollar'da, hem Türklcr'de devlet başkanı ancak belli sülâlelerden gelebildiği için kendini sultan ilân edemedi, ancak son Çağatay Hanı'nı ömrü boyunca yanında kukla gibi gezdirerek kendisini onun "Emlr"i gibi gösterdi.

Timur onbeş yıl kadar kısa bir zamanda ardı ardına açtığı seferlerle Tebriz'den Doğu Türkistan'a kadar bütün ülkeleri fethetti ve büyük, güçlü bir devlet kurdu. Cengiz İmparatorluğunun Batı kanadı olan Altınordu Hanlığı'nı da kendisine bağlamıştı, fakat Altınordu Hanı Toklamış'ın ihâneti üzerine, bu devlete büyük bir darbe indirdi ve Altınordu bir daha kuvvet bulamadı. Timur'un dehâsı ve kahramanlığının çok kötü sonuçlara yol açtığı iki meseleden biri bu Altınordu seferi, diğeri ise Anadolu seferidir. Altınordu'nun yediği darbe ileride o topraklar üzerinde Rusya'nın gelişmesine yaramış ve bundan Îslâm-Türk Âlemi kadar bütün dünyâ büyük zarar görmüştür.

Timur 1391 'de Altınordu'yu çökerttikten sonra 1392'dcn 96'ya kadar dört yıl süren bir güneybatı seferine çıktı. Bağdad'a kadar ilerledi ve şehri zaptetti, sonra bazı Güneydoğu Anadolu vilâyetlerini, Güney Âzerbaycân'ı aldı, bölgedeki bazı beylikleri ve özellikle Osmanoğlu hâkimiyetinden korkanları kendisine tâbi kıldı. Başkenti Semerkand'a döndükten sonra kısa bir hazırlıkla bu defa Hindistan üzerine yürüdü, oradaki Türk Sultanlığı'nı ve yarı-müstakil Hind emirlerini kendine bağladı.

Timur'un karşısında rakîb olacak iki devlet kalmıştı: OsmanlIlar ve Mısır Memlûkleri. Hind seferinden döner dönmez tekrar Batı'ya yöneldi. İlk hedefi Osmanlılar'dı. Daha önceki Bağdad seferi sırasında Cclâyiroğulları'nın ve Karakoyunlular'ın ülkelerini ellerinden almış, bu iki hâncdânın hükümdarları ise kendilerini Timur'a karşı koruyacak bir devlet aramaya kalkmışlardı. Bu iki hükümdar, Karakoyunlu Kara Yûsuf ve Celâyiroğlu Ahmed kâh Yıldırım'a, kâh Mısır Memlûkleri'ne sığınıyorlardı. Öbür yandan Yıldırım'ın ortadan kaldırdığı bâzı Anadolu beyliklerinin hükümdarları da Timur'a sığınmışlardı. Bunların iki tarafı kışkırtmaları savaş için bahâne olduysa da, Timur'un asıl gâyesi Islâm Dünyâsı'nın tamamına hâkim olmak, yâni Osmanlılar'ı ve Memlûkleri de kendine bağladıktan sonra,

tekrar Hindistan-Çin üzerine yürümekti. 1400 yılında Anadolu'ya girdi, fakat Yıldırım'la karşılaşmadan Azerbaycan'a döndü. Ertesi yıl tekrar geldi, Ankara'ya kadar Türk şehirlerini yakıp-yıktıktan sonra Yıldırım'ın kendini metbû tanımadığını görünce, iş artık muharebeye kalmıştı. 1402'dcki Çubuk Savaşı'nda Osmanlı ordusu mağlûb olunca bütün Anadolu'ya istîlâ etti ve daha önce Osmanlı ülkesine katılmış olan Anadolu beyliklerini eski sahiplerine iade etti. Müslüman bir hükümdar olarak Anadolu'da yaptığı tek hayırlı iş, İzmir'in Hırisliyanlar elindeki kısmını alması olmuştur. Onun Anadolu seferi Anadolu Türklcri'nin hafızalarından hiç silinmeyen kötü hâtıralar bıraktı ve Anadolu Türklüğü kendilerini fillerle ezen bu cihangiri Nasrcddîn Hoca'nın nükteleriyle gülünç hâle düşürerek mânevi bir intikam aldı.

Timur Osmanlılar'ı, Anadolu Bcylcri'ni, Mısır Memlûklcri'ni, hattâ Bizans'ı kendine bağlı birer devlet hâline getirdikten sonra memleketine döndü. 1405 yılında Çin tarafına sefer hazırlanmış ve yola çıkmıştı, fakat Otrar'da ölümü üzerine bütün planları suya düştü. Zaten o Yakındoğu'dan çekilir çekilmez eski siyâsî statü yeniden kurulmuştu.

Timur'un Cihângîr Mîrzâ, Ömer Şeyh Mîrzâ, Mîrânşâh ve Şâhruh Mîrzâ adlarında dört oğlu vardı. Kendisinden sonra ülkesinin çeşitli yerlerinde bunlar ve oğullan hüküm sürdüler. Ülke eski Türk geleneğine göre şehzadeler arasında paylaştırılıyor, sonra bunlardan bir tanesi diğerlerine hâkim sayılıyordu. Fakat Semcrkand'da hüküm süren Sultan Halil ile Hcrât'taki Şâhruh geçinemediler. Halil'den sonra devlete hâkim olan Şâhruh, Semerkand bölgesini oğlu ve velîahdi Uluğ Bcy'in idâresine terketti.

Şâhruh, Uluğ Bey ve Ebü Saîd Mîrzâ gibi çok büyük devlet adamları sâyesindc devletin Herât kolu öbürüne göre daha fazla gelişti, ilim, san'at ve edebiyatta büyük isim yapmış kimseler yetişti. Özellikle Sultân Hüseyin Baykara zamanında He-

râl Sultanlığı cn parlak zamanını yaşamıştır. Scmcrkand kolunda cn parlak şahsiyet Ömer Şeyh Mîrzâ'nın oğlu Babür'dür. Timuroğulları'nuıı saltanatına Şeybânî ailesinin idaresi altındaki Özbekler son vermişlerdir. Babiir Mirza bunlarla epey mücâdele ettikten sonra Hindistan'a çekilmek zorunda kaldı ve orada yüzlerce yıl sürecek olan Babürlüler Hâncdânı'nm salkınalım kurdu.

Timuroğullan'nın Onbeşinci ve Onaltıncı Yüzyıllardaki durumları Osmanlılar'dan Kanunî Süleyman bahsinde anlatılacaktır.

Osmanlılar’a Kadar
Türk Diinyâsı'nda Kültür ve Medeniyet

Türklcr Müslüman olduktan sonra eski geleneklerinden birçoğunu devam ettirmekle birlikte artık yeni bir hayata geçmiş bulunuyorlardı. Bu yeniliğin başlıca iki kaynağı vardı. Birincisi, yeni bir inanç sistemini benimsemişlerdi ve bu inanç sistemi insanın sâdece Tanrı ile değil ayni zamanda diğer insanlarla olan münâsebetlerini de düzenliyordu. Bu yüzden Müslüman bir devletin sosyal ve siyâsî-iktisâdî bakımdan da Islâm'ın esaslarına uygun bir teşkilâtlanmaya geçmesi gerekiyordu. İkincisi, Türklcr Müslüman olarak yeni bir medeniyet dâiresinin içine girmişler ve bu dâireye dâhil olan başka birtakım milletlerle kültür ve medeniyet alışverişi yapmaya başlamışlardı.

Bu değişme kolay ve çok kısa zamanda olmadı. Bu yüzden Osmanlılar'a kadarki Türk-islâm târihi yeni bir medeniyet için hazırlık dönemi sayılabilir. Onuncu Yüzyıl'dan îtibâren Türklcr rnüdhiş bir siyâsî-sosyal çalkantının ortasında kendilerini bulmuşlar, bu kargaşalığı düzen hâline döndürmek üzere pek büyük gayretler sarfetmişler ve nihâyet bu uzun çaba ve hazırlıkların sonunda Osmanlı Devleti gibi bir mucizeyi gerçekleştirmişlerdir.

Sosyal Yapı

İslâmiyet yerleşik hayal içinde ortaya çıkmış ve yerleşik hayatı düzenleyen bir sistem getirmiştir. Kabile esasına dayanan bir sosyal yapı İslâmiyet'in çıkış yerinde de uzun zaman problem teşkil etmiş, kabile hayatına mahsus birçok inanç ve uygulamalar Kur'ân'da ve hadislerde çok kınanmıştır. İslâm Dîni insanlar arasında kabile ayrılıklarını aşan bir birliğin kurulmasına çalışıyor, ayni dîne inanan insanlar arasındaki sosyal ve İktisâdi, siyâsî farklılıkların kaldırılmasını gâye ediniyordu, işte Türkler uzun zaman böyle bir sosyal düzene erişine mücâdelesi verdiler. Onların eski hayatında "Ulus” adı verilen kabîlc gruplarının pek büyük bir yeri vardı; bunlar birbirlerine karşı devamlı hâkimiyet kavgalarına girişiyorlar, aralarında üstünlük-aşağılık dâvâsı güdüyorlar, bu mücâdelelerde kendi millcldaşlarına da düşmanlarıyla ayni muâmeleyi yapabiliyorlardı. Kurdukları devletler bir boyun öbürlerine hâkim olması veyâ bir çeşit boylar federasyonu şeklinde ortaya çıkıyordu.

Islâm'dan sonra bu türlü ayrılık ve düşmanlık duyguları dîn bakımından hor görüldüğü gibi, İslâm medeniyetlerinin bir gereği olan yerleşik hayata geçme olayı da kabîlc bağlarının zayıflamasına yol açtı. Bu iki tip değişme birbirinin tamamlayıcısı olmuştur; yâni Türkler yerleşik hayata geçtikçe dîni daha mükemmel bir şekilde öğrenip benimsedikleri gibi, bu yeni hayat tarzı onların birbirlerine daha çok yaklaşıp kaynaşmasını sağlayacak şartlan da yaratmıştır. Biraz sonra göreceğimiz gibi, sosyal yapı, siyâsî yapının temelini oluşturduğu için, Türklcr’-in en sağlam devletleri en çok yerleşik hayata dayandıkları zaman kurulmuştur.

Bu kadar büyük çapla bir değişmenin kolayca ve çabucak olması elbette beklenemezdi. Orta Asya’nın göçebe toplulukları hayatlarını esas olarak hayvancılığa bağladıkları için dâima geniş ve verimli otlaklara ihtiyaç duyuyorlar, bu da onların büyük bir sâha üzerinde devamlı hareket halinde olmalarını gerektiriyordu. Fakat sür'atli nüfûs artışları bir topluluğun yaşayabilmesi için öbürlerini belli bir sâhanın dışına atmasını mecburî

kılıyor, böylccc kabîlc toplulukları arasında devamlı çalışmalar oluyordu. Orta Asya devletleri işte bunlardan birinin veya diğerinin hasımlarım ayni hayat sahasından kovalaması ve bölgeye hâkim olması şeklinde ortaya çıkmıştır. Elbette bu mücâdeleler, kavgayı kaybedenlerin kendilerine yeni yerler aramasına ve başka sâhalarda tekrar ayni tip bir hayat kavgasının devam edip gitmesine yol açıyordu. Bu didişmeden kurtuluşun tek yolu, şehir ve köy hayatına geçip bir yeri devamlı yurt edinmekti.

Türkmen kitleleri Selçukluların ilk yıllarından Anadolu Selçuklularının son yıllarına kadar devamlı sûrette yer değiştirdiler. Hattâ Batı İran ve Doğu Anadolu sâhasında bu göç çalkantıları Akkoyunlular'ın sonlarında (Onbcşinci Yüzyıl sonu) bile devam etti. Şehirli hayatına geçiş Doğu'dan Batı'ya doğru bir gelişme gösteriyordu. İlk Türk şehirleri İslâmiyet'e ilk geçen bölgelerde gelişti ve oralarda devamlı bir Türk varlığı teessüs etti. Türkistan şehirleri Türk kültürünün yerleşik medeniyet hâlinde gelişmesine sahne olan yerler olarak Türk karakterlerini hep korumuşlar, yabancıları eritmişlerdir. Daha sonraki târihlerde Doğu ve Orta İran bölgesindeki şehirlerde Türk hâkimiyetinin kurulması üzerine buralarda Türk varlığının temellendiği görülmektedir. Bu tür değişmenin son ve mükemmel örneklerini ise Anadolu'da görüyoruz. Anadolu eski medeniyetlerin beşiği olmuş, bunların herbirinden izler taşıyan bir ülke olduğu halde, Türkler, kısa bir zamanda buralara büyük nüfûs kitleleri yerleştirerek her yana Türk damgasını vurdular.

Göçebelerde aristokrasi (beyler) ve halk (karabııdun) şeklinde ikili bir sosyal tabakalaşma vardır. Esîr kullanılmakla birlikte bunların hayvancılıkla geçinen bir toplulukta önemli bir yerleri olmuyordu. Islâm'dan sonraki hayatta eski aristokrasiler büyük ölçüde devam etmiştir; bunun başlıca sebeplerinden biri de Türklcr'in İslamiyet'e kendi istekleri ile girmeleri ve dolayısiylc eski sosyal sistemlerini bozacak dış tesirlerden korunmuş olmalarıdır. Fakat eskiden devlete hâkim olan âile ile birlikle bürokrasi de beylerden oluştuğu halde, bu İkincilerin yerleri yavaş yavaş soyluluktan ziyâde liyâkatiyle temâyüz eden kimseler tarafından alınmağa bağlamıştır. Bunların mutlaka

Türk soyundan olmaları da gerekmemi şiir. Iran bölgesine hâkim olan Araplar da, Türkler de eski Sâsânî devlet geleneklerinden birçoğunu almışlardı, çünkü şehir medeniyetinde kurulan bir devlet bunu gerektiriyordu. İlk zamanlarda devlet hizmetleri belli bir tahsilden ve memuriyet tecrübesinden geçmiş kimseler olarak Türkler kadar İranlılar tarafından da yürütülmüştür. Bu arada merkez emrinde çalıştırılanların devşirme yoluyla alınarak yetiştirilmeleri, onlarla devletin asıl kurucuları olan Türkmen grupları arasında birtakım sürtüşmelerin doğmasına yol açmıştır. Mamafih Iran asıllı olan meşhur Selçuklu veziri Nizâmülmülk, *Nizâmiye Medreselerinin* kurucusu olarak Türkler'in ilim ve idare sâhasına açılmalarında ve dolayısıyle sonraki yıllarda idâreci üst tabakanın büyük ölçüde Türkler'den teşekkül etmesinde önemli rol oynamıştır.

Yine de eskiden kalma feodal gelenek yüzünden devletin yüksek memuriyetlerinin çoğu ailelerin mülkü gibi babadan oğula devam ediyordu. Bu yüzden birçok yerlerde nüfuzlu âileler teşekkül etmişti. Hükümdar değiştiği zaman, hattâ hükümdar sülâlesi değiştiği zaman bu yüksek bürokratlar yeni hükümdara itaatlerini bildirmek suretiyle mevkilerini muhâfaza ederlerdi.

Devletin toprakları *has, iktâ, ve harâcî* arâzî diye ayrılmıştı. Has arâzî doğrudan hükümdara (yâni merkezî devlet otoritesine) bağlı bulunup o arâzî üzerinde çiftçilik yapanlardan elde edilen vergi geliri devlet hazînesine giderdi. İktâ arazîsi ordu mensuplarına âid olup buralardaki çiftçilerin vergisi ise onlara gelir olurdu. Harâç arâzî geliri de hazîneye âiddi. Köylü ve şehirliler küçük topraklarında mülk sâhibi olarak istedikleri tasarrufu yapabiliyorlardı, ama tarım arâzîsi ve ormanlar, yukarıda belirtildiği gibi, mülkiyet olarak devlete âiddi; şahıslar bunun sâdece gelirini alabilirlerdi.

Toprak üzerinde çalışan köylüler de, şehirlerde esnaflık ve zenaatkârlık yapanlar da hür insanlardı, ortaçağ Avrupası'nda görülen "toprağa bağlı serflik" sistemi yoktu. Köylüler de, ık-tâ sâhiplcri de ayni hukuka tâbî idiler, yânî hepsinin üstünde *İslâm, şerîali* ve eşitliğe dayanan öz/vardır.

Devlet

Türkler siyâsî hâkimiyete çok alışkın ve çok eski bir devlet geleneğine sâlıip idiler. Bu geleneklerini ve tulumlarını İslâm medeniyeti içine girdikleri zaman kolayca devam ettirdiler, çünkü İslâm’a girerken hükmetme gücünü -memlûk olarak gittikleri yerlerde bile- hiç kaybetmemişlerdi. Üstelik Islâm'ın devlet anlayışı esasta onlarınkiyle çatışmıyordu. Gerçi o zaman müslümanların başında Abbâsî Halîfcsi'nin otoritesi vardı ve "Halîfe" tâbiri Pcygambcr'in vekîli mânâsına alınabilirdi. Ama Hazrct-i Muhammed son Peygamber olduğuna göre, dînî otorite bakımından kimsenin ona vekâlet etmesi düşünülemezdi. Halîfe ancak Islâm devletinin rcîsi olarak ona "Halef” olabilirdi. Bunun için de devlet rcîsinin Islâm esaslarına göre hükmetmesi yetiyordu. Kısacası, Müslümanlığa hakkıyla uyan bir Türk -vcyâ başka milletten- hükümdarla Abbâsî Halîfesi arasında herhangi bir fark olamazdı. Fakat Abbâsî Halîfeleri çok uzun zaman Islâm Dünyâsı'nda maddî ve mânevi otoriteyi ellerinde tutmuş insanlar olarak henüz hukuken ortadan kalkmış değillerdi; Islâm birliğine kıymet veren hükümdarlar bu müesseseyi kaldırmayı hiç düşünmüyor, hattâ onun Islâm cemâati üzerindeki alışılmış otoritesinden faydalanarak kendi durumlarını kuvvetlendirmeye çalışıyorlardı. Türk hükümdarları da böyle yaptılar, kendilerinin hükmetmeye hak ve yetkileri olduğuna dâir Halîfclcr'dcn "menşur" aldılar.

Abbâsî geleneğine göre saltanat Halîfelere âid olduğu için, Türk hükümdarlarına "Emîr", "Hâkan" gibi ünvânlar veriliyordu. Fakat ilk defa Gazncli Mahmud, sonra Tuğrul Bey "Sultan" ünvânınm aldılar ki sultanlık en büyük siyâsî otorite anlamına geliyordu. Böylece Abbâsî Halîfelcri’nin sâdece gelenekten ibâret mânevî bir otoritesi kalmıştı, asıl kudret Türk sultanlarında idi.

Devlet reisliği belli bir âileden gelenlere mahsûstu. Yalnız Mısır Mcmlûklcri bir zaman için kumandanlar meclisinin seçtiği bir devlet reisiyle idâre edilmişler, ama Kalavıın'dan îıibâren orada da sülâle hâkimiyeti kurulmuştur.

Türklcr'de devlet merkez (sağ) ve sol (veya Doğu ve Batı) olmak üzere iki hükümranlık bölgesine ayrılıyordu. Batı Doğu'ya (merkeze) bağlı olmakla birlikte bir çeşit muhtâriyete sâhipti. Zamanla Batı, eskisinden daha geniş selâhiyetlere sahip oldu. Karahanlılar'da sağdaki büyük Hakan'a "Arslan Han", Batı bölgesini idare edene ise "Buğra Han" deniyordu. Bir şehzade önce "Tiğin" ünvânını alır, sonra "llig" olur, oradan "Buğra Han"lığa yükselir, nihayet "Arslan Han" olabilirdi. Bu sistem Göktürkler zamanındaki Kağan ve Yabgu sisteminin ayni idi. Selçuklular da henüz devlet sâhibi olmadan sırasıyla "Bey", "Yinanç", "İnal" ve en yukarıda "Yabgu" olmak üzere bir otorite hiyerarşisine sahip bulunuyorlardı. Gerek Gazneliler'dc gerek Selçuklularda devletin en yüksek otoritesi olan sultan (eksi kağan veya hâkan)'ın yanısıra hükümdar ailesinin erkekleri memleketin şu veyâ bu tarafında eski yabgular gibi hüküm sürüyorlardı, hattâ yabgu ünvânı Alp Arslan zamanına kadar kullanılmış ve onun tarafından kaldırılmıştı.

Selçuklular iç işlerinde oldukça bağımsız, fakat savaş ve barış hallerinde mutlaka merkeze bağlı bulunan mahallî hükümdarlara "Melik" adını veriyorlardı. Melikler bir çeşit vâlî olmakla birlikte "memur" sınıfından değil, idareci aristokrat tabakaya mensup kimselerdi ve bu sıfatlarıyla her zaman hükümdarlıkta hak iddia edebiliyorlardı. Merkezî otoritenin çok sağlam olduğu zamanlarda hükümranlığın bu şekilde parçalanması bir zarar doğurmuyordu, ama merkezde otorite boşluğu görüldüğü an hukukî olarak hepsi de eşit statüde sayılan bu mahallî hükümdarlar (şehzade veyâ beyler) birbirleriyle şiddetli taht mücâdelelerine girişiyorlar, bütün diğer meliklerin bir tânesi tarafından itâat altına alınması tıpkı yeni bir devletin kurulması gibi büyük gayretlere, kayıplara mal oluyordu. Türkler'in Osmanlılar'a kadar büyük devletler kurmalarına rağmen, bu devletlerin çoğunun kısa ömürlü olmasında bu türlü bir hükümranlık sisteminin önemli rolü olmuş, ancak Osmanoğulları bu sisteme son vererek çok uzun ömürlü bir birlik ve hâkimiyet kurabilmişlerdir.

Devlet teşkilâtında memûriyetler ve bunlara âid ünvânlar esas îıibâriyle İran geleneğine bağlı olarak gelişti. Moğol istilâsından sonra onlardan da bâzı unsurların alındığı görülmektedir. Devletin resmî yazışmalarında Farsça veyâ Arapça kullanılıyordu, fakat bütün Müslüman-Türk devletlerinde Türkçe konuşulur, sözlü muâmeleler hep Türkçe ile yapılırdı. Osmanoğulları'nda da başlangıçta devletin sicilleri Arapça tutulurken, sonra Türkçe esas olmuş, böylece Türkçe, ancak Osmanlılar'da devletin resmî dili hâline gelmiştir.

Türklcr'de devletin en büyük vazifesi tebeasını korumak, adâleti yerine getirmek, âsâyiş ve sükûneti sağlamaktı. Törenin hükümleri karşısında sultanın bile boynu kıldan ince idi. İslâmiyet'ten sonra örfün yanısıra şeriatın hükümleri de titizlikle uygulanır olmuştur. Bu dikkat sâyesinde herkes canından ve malından emîn bir şekilde yaşardı. Fakat zaman zaman devlet otoritesinin zaafa uğraması gerek siyâsî, gerek sosyal ve İktisâdi bakımdan çok acı sonuçlar doğurmuştur. Bu türlü anarşi hallerinin en sürekli ve felâketlisi ise Moğol istilâsı dolayısiyle ortaya çıktı.

Moğollar doğudan batıya doğru bütün Türk ve Müslüman ülkelerini istilâ ettikleri zaman Türk Dünyâsı'nda bir tarafta Harezmşahlar, öbür yanda Selçuklular olmak üzere iki büyük devlet vardı. Bu devletler yerleşik medeniyete dayalı bir siyâsî ve sosyal rejim kurmuşlar, memleketlerinin her yanını refâha ulaştırarak güzel eserlerle donatmışlardı. Halk, devletin hâkim otoritesi sâyesinde canından ve malından emîn olarak yaşıyordu. Moğollar her iki devleti de yıkarak Türk-Islâm Dünyâsı'nı büyük bir kargaşalığın içine soktular. Devlet güçlü iken disiplin alımda yaşamakta olan göçebe unsurlar, böyle bir zamanda büyük felâket sebebi oldu. Kolayca bir hükümdarlık eline geçirmek isteyen mâceracılar ve tâlihleri dönmüş asîlzâdeler bu kargaşalığın içinden kendilerine birşeyler çıkarabilmek için her yanda göçebe Türkmenler'i başlarına toplayıp silahlı harekâta girişiyorlardı. Hem kendilerine servet toplamak, hem topladıkları sergerde güruhunu geçindirebilmek için başvurdukları yol ise şehirleri yağma etmekti. Moğol istilâsı Türk Dünyâsı'nda o

derece derin bir sarsıntı yaratmıştı ki, bu sarsıntıdan kurtulmak üzere çırpınan devlet reisleri bile başıbozuk sergerdelerle işbirliği yapmak zorunda kaldılar, böylecc kurmak istedikleri otoriteyi kendi elleriyle bozmuş oldular. Celâlcddln Harezmşâh gibi yüksek bir şahsiyeti korkunç ve ürkütücü bir haydut reisi gibi gösteren ve bütün hükümdarları ona düşman kılan başlıca unsur, işle bu serseri güruhu idi.

Bir devlet geleneği ve terbiyesi içinde yetişmemiş aşiret reislerinin yarattıkları anarşi ve tahribat büsbütün dehşet veriyordu. Akkoyunlular'ın kurucusu Karayülük Osman bunların tipik örneğidir. Gayet zekî ve o derece cesur, yiğit bir asker olan bu adam, başına şuradan buradan topladığı aşiret askeriyle âdeta savaşı geçim yolu hâline getirmiş, hangi hükümdar iş verdiyse onun safında hasımlarına karşı savaşlara girmiş, şehir ve köyleri yağmalamış, yakıp yıkmıştır. Dövüşmekten ve yağmacılıktan başka şey bilmeyen bu adamlar, kendilerine daha fazla menfaat sağlayan karşı tarafın safına geçmekte de hiçbir zaman tereddüd etmemişlerdir.

Devlete zaaf veren bir başka unsur ise "Kadınlar saltanatı" dediğimiz ve Osmanoğulları zamanında bile bir aralık büyük sıkıntılara sebep olan durumlardı. Türklcr Müslümanlıktan önce devlet başkanlarının eşlerine büyük yetki tanıyorlar, hattâ devletin emirnâmeleri ve her türlü muhâberâtı "Hâkan ve Hâtûn adına" çıkıyordu. İslâm'dan sonra devlet işlerinde kadın nüfuzu, yine eskisi kadar hissedilmeye devam elti. Tuğrul Bcy'in karısı, Sultan’m üzerinde büyük bir nüfuz sâhibi idi. Melikşâh'ın eşi Terken Hâtûn, devlet işlerine o kadar girmişti ki, Sultanda bir meseleyi halletmek isteyenlerin önce Terken Hâtûnda anlaşmaları gerekiyordu. Nihâyet, kadın saltanatının en korkunç örneği Harczmşahlar'da görülmüştür ki, Alâeddîn Tekeş'in hâtunu ve Celâleddîn Harezmşahdn büyükannesi olan Terken Hâtûn, devlet içinde ayrı bir devletti. Kendi sarayı, dîvânı, memurları vardı; onun imzâ atmadığı hiçbir fermân geçerli sayılmazdı.

Ordu

Islâm'dan önce Türk devletlerinin ayrı bir asker sınıfı yoktu, savaş yapabilecek her erkek seferberlik zamanında derhal orduya katılır, sonra da yine kendi obasına dönerek eski işlerine devam ederdi. Müslüman Türkler'dc önceleri bu usûle devam edildi, fakat Karahanlılar'dan sonra en büyük Islâm devletini kuran Gazneli Mahmud devamlı bir hassa ordusu kurmak zorunda kalmış, bunu da nüfûsu Türklcr'den fazla olan yerli halktan toplamıştı. Türk târihinde ilk devşirme usûlü o zaman başladı. Çeşitli kavimlcrdcn toplanan askerler özel bir eğitimle yetiştiriliyorlardı. Sultan Mahmud ayrıca sefere çıktığı zaman Islâm ülkelerine haber salarak oralardan gönüllü asker topluyordu. Hassa ordusu maaşlı olduğu halde gönüllüler sâdece savaş ganimeti alırlardı.

Selçuklular devlet kurduktan sonra, onlar'da devşirme ve özel eğitim yoluyla bir hassa ordusu kurdular. Bu ordu doğrudan doğruya sultana bağlıydı (Melikşâh). Ayrıca meliklerin ve yüksek rütbeli devlet görevlilerinin kendi mevkilcriyle ölçülü olmak üzere askerî birlikleri bulunurdu. Hassa ordusu mensupları iktâ sâlıibi oluyorlar, yânî devlet bunlara toprak veriyordu.

Savaş sırasında Türkmen beylerinin idaresi altında süvârî kuvvetleri de orduya katılıyorlardı. Fakat devletin asıl silâhlı kuvveti bu devşirme hassa ordusu idi, çünkü onlar her an savaşa hazır olmak üzere yetiştikleri gibi, geçimlerini de doğrudan doğruya devletten sağladıkları için, sultana sıkı sıkıya bağlı idiler. Oğuz beyleri devlet hizmetinde olmayan aşîret kuvvetlerine dayandıkları için gerektiğinde sultanın otoritesine karşı çıkıyorlar, bu da devletin gücünü zayıflatıyordu. Bu yüzden Selçuklular hassa ordusu sistemi kurmakla devleti başıbozukluktan kurtardılar. Bunların yanında bir de devlete yarı-bağlı durumda sipâhî zümresi vardı ki, bunlar devşirme değildi, ancak devletin topraklarını kullanmaları karşılığında ona askerlik hizmeti yaparlardı.

Hindistan’daki Türk devletleri esas Türk Eli'nden uzak kaldıkları ve buralara Türk göçü durduğu için bir zaman sonra artık yerli asker kullanmak zorunda kalmışlar, fakat bundan dâima şikâyetçi olmuşlardır. Mısır Memlûklcri de çok uzakta kalmışlardı, fakat onlar Kıpçak sahrâsından devamlı Türk ve Çerkeş getirterek, onları iyi bir terbiye ile yetiştiriyorlar ve asker yapıyorlardı. Hattâ bunların deniz yoluyla serbest gelebilmeleri için Bizans'la anlaşma bile yapılmıştı. Türkler'in garnizonları Nîl’de bir adada, Çcrkeslcr'inki ise Kahire kalesinde idi. Bu yüzden Türk Memlükler'e "Memâlik-i Bahriye", Çerkcsler'e ise "Memâlik-i Burciyc" deniyordu. Zamanla Çerkesler çoğalarak iktidarı aldılar. Harezmşahlar da asker olarak daha çok kabile savaşçılarına dayanıyorlardı, ordunun çoğunluğunu bunlar teşkil ediyordu. Fakat bu göçebe -çoğu Türkler'in Kanglı ulusundan- asker, şehir medeniyetine intibak edemediği için çoğu zaman huzursuzluk kaynağı olmuştur. Üstelik devlette pek büyük nüfuzu olan vâlide Terken Hâtûn, kendisinin mensup olduğu Kanglılar'dan toplanan askeri, Sultan’ın aleyhine istediği gibi kullanabiliyordu.

Anadolu Selçukluları teşkilât bakımından Büyük Selçuklular’ı tâkib etliler, fakat Anadolu’da başka soydan Müslüman bulunmadığı için onların hassa ordusu da tamamen Türklcr'dcn meydana geliyordu. Uc beyleri Türkmen aşiret askeri kullanırlar, savaş sırasında askerleriyle birlikte sultanın ordusuna katılırlardı.

Karakoyunlu ve Akkoyunlular ile Cclâyirlilcr Moğol istilâsından ve İlhanlIlardan sonra kuruldukları için onlar İlhanlı teşkilâtını taklîd ettiler. Fakat bunların orduları göçebe Türkmcnlcr’dcn meydana geliyordu, yâni ortada bir devlet ordusu yoktu. Türkmenler geçimlerini savaş sâyesinde temin ediyorlar, bu yüzden devamlı anarşi unsuru oluyorlardı. Akkoyunlu Uzun Haşan bu durumu bütün kötü örnekleriyle gördükten sonra, Tebriz’de Osmanlı usûlü bir ordu ve devlet teşkilâtı kurmak üzere çalışmalara başlamıştı, ama ömrü yelmedi.

Türklcr bozkır devleti halinde ortaya çıkmışlar ve daha çok kara ordusu kullanmışlardı. Sonraları sâhillcrc inince donanma kurmaya başladılar. Mısır Mcmlûklcri'nin kuvvetli bir donanması vardı. Selçuklular Çaka Bey zamanında Ege'de donanma kurdular, fakat bu hâkimiyet Çaka'nm ölümüyle sona erdi. İznik'te donanma kurmak üzere yapılan teşebbüs Iznik'in kaybıyla suya düştü. Daha sonra Anadolu Selçukluları Alâiye ve Antalya'nın zaptı üzerine deniz kuvveti kurmaya çalıştılar. Aydınoğulları ve Gcrmiyanlılar'ın oldukça kuvvetli bir deniz filosu vardı.

Nihâyci, Türklcr'de gerektiğinde kadınlar da savaşa katılıyorlardı. Bir Fransız scyyâhı, Dulkadıroğulları'nın otuzbin kadın süvârilcrinin bulunduğunu söylemektedir.

Dîn Hayatı

Türkler'in ilk Müslümanlık yıllarında Islâm Dünyâsı'nda henüz mezhep mücâdeleleri başlamamıştı; Türkler'in temasta oldukları Araplar ise Sünnî Müslümanlığın temsilcileriydi. Türklcr sonraları Emevî saltanatının yıkılıp yerine Abbâsîlcr'in gelmesinde önemli rol oynadılar, ve bu arada Emevîler'in zulmüne uğrayan Peygamber Sülâlcsi'ne karşı büyük bir sevgi ve saygı gösterdiler. Bununla birlikte Şiîlik ve Bâtınîlik şeklinde gelişen muhâlefet hareketlerine -birkaç istisnâ dışında- katılmadılar. Büyük çoğunluğu Hanefî mezhebini tercih etli ve hep öyle kaldılar, îtikad bahsinde de pek muhtemelen Türk asıllı olan imâm Mâlüridî'nin doktrinini kabul ettiler. Özellliklc Gaznclilcr Devleti zamanında Türklcr'i Şiîlcr'e karşı Sünni İslâm Dünyâsı'nı ve onun başındaki Bağdad Abbâsî Halîfesi'ni savunurken görüyoruz. Onlardan sonra gelen Büyük Selçuklu Devleti ise Sünnî Müslümanlığı himaye etmek bakımından çok ileri adımlar atmıştır. Tuğrul Bey o çağda İslâm Âlemi'ni derinden derine sarsmakta olan Bâtınî hareketlerine karşı başarılı bir mücâdele verdi. Fakat ondan daha önemlisi, Selçuklu veziri Nizâ-

mülmülk tarafından sapık doktrinlere karşı Sünnî Müslümanlığın birer kalesi olan *Nizâmiye Medreseleri*'nin kurulmasıdır. Bunlardan ilki ve en büyüğü Bağdad'da kuralanıdır ki, meşhur İmâm Gazalî burada hocalık yapmıştır. Îslâm-Türk Dünyâsının diğer bâzı büyük şehirlerinde de kurulan Nizamiye Medreseleri Türklcr'in dîn hayatı ve medenî hayatları bakımından çok önemli rol oynamıştır.

Türklcr daha ilk yıllarından îtibâren tasavvuf hareketlerine de katılmışlar, İslâm tasavvufunu gerek fikir, gerek tarikat hareketi halinde geliştirmişlerdir. Bildiğimiz en eski büyük Türk mutasavvıfı Hoca Ahmed Yesevî'dir. Anadolu'ya Selçuklularla birlikte ve ondan sonra İran tafafından gelen bütün İslâm velîlerinin Hoca Ahmed Yesevî'nin mürîdleri olduğuna inamla. Yesevî onları yetiştirdikten sonra herbirini bir ülkeye göndermiş ve ora halkını irşâd etmelerini istemiştir. Halkımızın Horâsân Erenleri veyâ Horâsân Erleri dediği Türkmen dervişleri işte bunlardır. Fakat Hoca Yesevî'nin tc'sîri en az Anadolu'daki kadar Türkistan'da olmuş, kalabalık Türk kitlelerinin İslâmlaşmasında onun ve dervişlerinin pek büyük rolü olmuştur.

Şeyhler ve dervişler İslâm'ı henüz kabul etmiş olan Türkler arasında dînî inanç birliğinin kurulmasında ve dînin öğretilmesinde çok büyük rol oynamışlardır. Bunlar özellikle sınır boylarında İslâm'ın gazâ ve cihâd ruhunu dâima uyanık tutmak suretiyle Türk hâkimiyetinin yayılmasına hizmet etmişlerdir. Türk edebiyatının büyük eserlerinden biri olan Dede *Korkut Kitabı* nda eski Türk *alp* tipi ile Müslüman *gâzî* tipinin nasıl birleştirildiğini gösteren çok canlı örnekler vardır.

Şehirlerdeki dîn hayalı köylerdekinden ve göçebe topluluklarında görülenden biraz farklı idi. Türkmen dervişlerinin çoğu sâdece şeyhlerinden aldıkları sözlü bilgi ile yetiştikleri halde şehirlerdeki medrese dediğimiz yüksek eğitim ve öğretim kuramlarında yetişenler kitap bilgisine dayanıyorlardı. Bu yüzden şehirler dışında Islâm inançlarına bâzı yabancı inanış ve uygulamalar karışmış veyâ eski dînden bâzı şeyler kalmış olmasına rağmen şehirlerde katıksız, sağlam ve elbette yüksek seviyeli

bir dînî düşünce ve duygu hayaü yaşanıyordu. Şehirlerde tasavvuf ve tarikat hayatının başında bulunanlar ayni zamanda medrese eğitiminden geçmiş ve Sünnî İslâm doktrinini benimsemiş olan kimselerdi. İşte bunların belki de en büyüğü olan Mevlânâ Celâleddîn, Harezm'den Konya'ya gelmiş ve gerek kendisinden kaynaklanan Mevlevîlik tarîkatiyle, gerek yazdığı pek kıymetli eserlerle Türklcr'in dînî hayatına şekil veren büyük mîmârlardan biri olmuştu.

Türkler bir şehri zaptedip oraya yerleştikleri anda derhal orada İslâm medeniyetinin temel yapılarından olan cami, mescid, hankah (tekke) binâları yapıyorlardı ve bunlar Türk varlığının birer damgası oluyordu. Anadolu'daki doğrudan doğruya veya yarı dînî eserlerin büyük çoğunluğu Selçuklular devrinde yapılmıştır. Böylcce Osmanlılar'm ortaya çıkışına kadar bütün Anadolu tam bir İslâm hayatı yaşar hale gelmiş bulunuyordu. Bu büyük hazırlık sayesindedir ki Osmanlı kudreti bir sel gibi taşarak Islâm'ın bayraklarını en uzak dünyâ köşelerine kadar götürebildi.

Türkler daha ilk Müslüman oldukları yıllardan başlayarak dînle devlet arasında tam İslâmiyet'e uygun bir ayırım yapmışlardır. Türklcr'dc devlet rcîsi, ayni zamanda dînin de reîsi olmuyordu. Öyle olsaydı, siyâsî bir mevkide bulunan insanlar dîni istedikleri gibi yorumlayabilir ve istedikleri uygulamayı yapabilirlerdi. Halbuki Türkler dîn konularında hüküm vermeyi devlete değil, siyâsetle hiç ilgisi olmayan âlimlere bıraktılar. Böylcce devlet idâresinde bulunanlar dîni kendi istedikleri gibi değil, âlimlerin yorumladıkları şekilde uygulamak zorunda kaldılar. Böylcce hangi devlet İdâresinin Allah'ın emrettiği gibi adâletli, şefkatli, haksever olup olmadığı konusunda objektif ölçüler kullanmak imkânı doğdu.

Türkler başka dînlerin mensuplarına karşı dünyâda görülen en büyük müsâmahayı gösterdiler. Selçuklu Sultanları Hıristiyan bir prensesle evlendikleri zaman onları dîn değiştirmeye zorlamıyorlar, hattâ isterlerse yanlarında papaz bulundurma müsâdesi bile veriyorlardı. O kadar ki, Anadolu'nun Hıristiyan halkı Türk fatihlerini eski kokuşmuş efendilerine tcrcîh ettiler.

Felsefe, İlim ve Kültür

Türkler önceleri İslâm medeniyetinin ilim ve felsefe hareketlerine yabancı idiler, çünkü bu medeniyetin dili olan Arapça'yı bilmiyorlardı. Fakat Arapça, Müslümanlığın Kutsal Kitâbı'nın dili olduğu için sür'alle öğrenmeye başladılar, o kadar ki, içlerinde bu dilin belki Araplar'dan daha büyük âlimleri yetişti. Bu arada Müslümanlar'ın yazmış veyâ başka dillerden çevirmiş oldukları eserleri okumaya, kendilerini bu sâhalarda yetiştirmeye koyuldular. Daha Karahanlılar zamanında büyük şehirlerde ilim ve kültür hayatı gelişmiş bulunuyordu. İslâm'ın büyük filozoflarından Fârâbî, Onuncu Yüzyıl'da yaşamış olan bir Türk'tür ki, bu durum Türkler'in çok kısa zamanda yeni medeniyete intibâk edip onun kurucuları arasına girdiklerini gösterir. Adı Uzlukoğlu Muhammed olan bu büyük filozof Seyhun kıyısındaki Farab şehrinde doğduğu için bu adla anılıyordu. İslâm Dünyâsı'nın yetiştirdiği bir başka büyük filozofun, İbni Sînâ'nm da Türk olması pek muhtemeldir. Bu çağlarda eser yazan birçok Türk'ün adları Arap alfabesiyle yazıldığı için asıllarının ne olduğu iyice bilinmiyor. Ayrıca, Türkler'in Müslüman adlan almaları üzerine diğer Müslüman unsurlardan isimleriyle ayırdedilmclcri de çok zor olduğundan, Türk filozof ve âlimlerinin kimler olduklarını tamamiyle bilemiyoruz. Matematikçi Abdullah el-Barant, İbn Türkü'l-Cîlî, gramerci Ismâîl Cevheri, târihçi Bcşşaru'l-Türkî, Tarhanu'r-Ravî, Sabbâh bin Hâkan, Ziyâüddîn Baranı Türklüğü kesinlikle bilinenler arasındadır.

Mamâfîh, Türk-Islâm ülkelerinde felsefe ve ilim hareketlerini sâdece felsefeci ve ilim adamlarının soylarına göre ele almak doğru olmaz. Muhakkak ki, Türkler'in hâkim olduğu yerlerde devletin ileri gelenleri düşünce hareketlerini büyük ölçüde destedikleri gibi, onların yarattığı serbestlik atmosferi de pekçok filozofun, âlimin Türk ülkelerinde faâliyet göstermelerine yol açmıştır. Böylece Karahanlılar'dan Gazneliler'e ve Selçuklulara, oradan Cengiz İmparatorluğunun üzerinde teessüs eden Türk devletlerine kadar her yerde Islâm medeniyeti son derece verimli bir çağ yaşadı. İslâm'ın en yüce isimlerinden biri olan

Gazali, birçok ilim sâhasında bütün dünyânın hayranlığını kazanmış olan Ebü Reyhan el-Bîrûnî, büyük âlim ve şâir Ömer Hayyâm, târihçi Ebû'l-Fazlu'l-Beyhakî, lûgatçi, büyük müfcssir Zcmahşcrî, târihçi Sıbt Ibnü'l-Ccvzî, Râvcndî, büyük matematikçi el-Cezcrî, yine büyük târihçi lbnü'1-Esîr hep Türk ülkelerinde yetişmiş ve çalışmış, eserlerinin çoğunu kendilerini himâye eden Türk hükümdarlarına sunmuş şahsiyetlerdir.

Dil ve Edebiyat

Türkler İslâm medeniyetine girdikleri zaman iki yeni dille sıkı temasa girdiler. Bunlardan birincisi Arapça idi. Arapça medeniyetin temelindeki dînin, yâni İslâmiyet'in temel kitabının diliydi. Hcrşeydcn önce, İslâmiyet'i iyi anlamak için bu dili bilmek gerekiyordu. Ayrıca, Türklcr'den önce Araplar bu dille büyük felsefe ve ilim eserleri meydana getirmişlerdi. Böylece Arapça İslâm Dünyâsı'nın ilim dili haline gelmiş, hangi ırktan olursa olsun bütün Müslüman ilim ve fikir adamları eserlerini bu dille yazmaya başlamışlardı. Nitekim Balı'da da Onyedinci Yüzyıl'a kadar her milletten ilim ve felsefe adamları Latince eser yazarlardı. Türkler'in karşılaştıkları ikinci dil Farsça idi. Farsça aslında Araplar'ınkindcn daha eski ve yüksek bir kültürün dili olduğu halde İslâm medeniyeti Arapça ile parlayınca Farsça İkinci plana düşmüş, ana dili Farsça olanlar da ilim ve fikir eserlerini Arapça yazar olmuşlardı. Ancak edebiyat doğrudan doğruya dînle ilgili bulunmadığı ve Farsça'nın köklü bir edebî geleneği bulunduğu için, bu dille İslâmî dönemde büyük edebiyat eserleri yazılmıştır. Bunların en meşhûru Firdcvsî'nin Gazncli Sultan Mahmud'a takdîm ettiği *"Şehnâme"*dir. Büyük Türk şâir ve mutasavvıfı Mcvlânâ Cclaleddîn de Farsça yazmıştır.

Türkler ilim ve felsefede herkes gibi Arapça kullandılar, ama edebiyatta esas îtibâriyle kendi dillerini korudular.

Türk dilinin korunmasında Türklcr'in hâkim millet oluşlarının da büyük rolü olmuştur. Nitekim Türkçe'nin büyük eserlerinden *Dîvâna Lûgaıi't-Türkun* yazarı Kâşgarlı Mahmud, Peygamberimizin Türklcri övdüğünü, Dünyâ hâkimiyetinin Allah tarafından Türkler'e verilmiş olduğunu, bu yüzden Türklcr'in dilini öğrenmekte herkes için büyük faydalar bulunduğunu söylemektedir. Kâşgarlı Mahmud bu eseri 1077'de Bağdad'daki Abbâsî Halîfcsi'nc takdim etmiştir.

Karahanlılar devrinde yazılan bir başka önemli eser de Karahanlı Saray Nâzın Yûsuf Has Hâcib'in (1075) kaleme aldığı *Kutadgu Bilig'd*ir. *Kuladgu Bilig* manzum olarak yazılmış olup, hükümdarlara iyi bir devlet İdâresinin nasıl olacağı hakkında öğüt mâhiyetindedir. Bu eserde iyi idârenin genel prensipleri ele alınmaktadır. Alp Arslan ve Mclikşâh'ın büyük veziri Nizâmülmülk'ün kaleme aldığı *Siyâsetnâme* (aslı Farsça) ise ayni şeyi gerçek örneklere dayanarak yapmaktadır.

Türkler'dc tasavvuf edebiyatı esas îtibâriyle Türkçe yazılmıştır. İlk büyük Türk mutasavvuf şâiri Hoca Ahmcd Yesevî'nin *Dîvân-ı Hikmet* adlı eseri (Onbirinci Yüzyıl) daha sonraları Anadolu'da yazılmış olan tasavvuf eserlerine çok benzer. Ycscvî'nin müridlcri de hep Türkçe yazıyorlardı. Üstelik bu edebiyat aslı Arap edebiyatına âid olup îranlılar'ın da benimsemiş bulundukları arûz kalıplarıyla değil, hece vezniyle yazılıyordu. Türkçe tasavvuf edebiyatının ve büLün Türk edebiyatının en yüksek şahsiyetlerinden biri olan Yûnus Emre, Sclçuklular'ın son ve Osmanlılar'm ilk yıllarında Anadolu'da yaşadı. Anadolu'da Âşık Paşa, Gülşchrî gibi şâir ve mutasavvıflar hem Türkçe yazdılar, hem Türkçe'yi savundular. Anadolu'da gelişen edebiyatla Türkçe hâkim olmuştur. Buna karşılık Harezm ve Iran bölgesinde yüksek tabakanın edebî dili Farsça idi ve Türkler arûz kalıplarıyla Fars nazım şekillerini kullanıyorlardı. Hind-Türk devletlerinde yine Farsça hâkim olmuş, Hind hükümdarlarının tercüme ettirdikleri eserler bile Farsça'ya çevrilmiştir. Mamâfîh Farsça'da da büyük eserler meydana gelmiştir. Hayyâm, Sâdî, Husrev Dehlevî, Enverî gibi şâirler Fars Dili'nin büyük üstâdları oldular. Mısır Memlûk Sultanlığı Kıpçak sâhasından

gelen Türklerle beslendiği için onların kullandığı Türkçe Arapça ve Farsça le'şirinden oldukça uzaktı, ve bu yüzden onların diline "Hâlis Türkçe" deniliyordu. Memlûk Sultanları bu hâlis Türkçe'ye pekçok eser tercüme ettirdiler. Mısır'da Türk dilinin gramerine âid de çok önemli eserler yazılmıştır.

San'at

İslâmiyet'e giriş ayni zamanda şehir hayatının yaygınlaşması demek olduğu için, bu dönemde Türkler mîmârlık san'atını geliştirmeye başlamışlardır. Eski devirlerden en çok göze çarpan eserler türbeler ve mescidlcrdir. Karahanlılar zamanında hükümdarlar ve hükümdar âilesinden kimseler için yapılmış olan türbeler herhalde daha önceki Türk san'atından, özellikle Uygurlar döneminden, birtakım izler taşıyordu. Bu eserler İslâmî devrenin bir özelliği olmakla birlikte Arap ve İran eserlerinden farklıdır. Türkler muhakkak ki yapı san'atı konusunda başka kavimlcrdcn pekçok şey öğrenmişler, ancak bu bilgileri kendi esprilerini aksettirecek şekilde kullanmışlardır. Evliyâ Ata (Talaş) ve Özkend'de Onbirinci Yüzyıl'da yapılmış olan türbeler Anadolu Selçuklu mîmârîsinin öncüsü durumundadır. Türkler türbe (künbed) san'atını o târihten îtibâren geliştirerek Ahlat'la ve Konya'da, Kayseri'dc, Niğde'de örneklerini gördüğümüz mükemmel eserler yaratmışlardır.

En çok önem verilen yapılar hiç şüphesiz câmi ve mescidlcrdir. Bunlarda da türbe mîmârîsinin birçok özellikleri görülüyor. Her ikisinde de taş süslemeler bütün cepheyi kaplamaktadır. Bu eserlerde esas yapı malzemesi olarak tuğla ve taş kullanılıyordu. Kubbeli câmi mîmârîsinin ilk örnekleri Gazneliler devrine âiddir. Selçuklular devrinde bu örnek geliştirilmek süreliyle nihâyet Mclikşâh'ın yaptırdığı İsfahan'daki Cumâ Mescidinde en olgun şekillerinden biri meydana çıkmıştır. Büyük Selçuklu devrinin türbe mîmârîsinin dev eseri ise Merv'deki Sultan Sencer Türbesidir.

Mîmârlık san'atının göze çarptığı diğer bir yapı tipi olan medreselere gelince, bunların müessese olarak ilk defa Büyük Selçuklular tarafından kurulduğunu biliyoruz. Medrese mimarîsi de Türklcr'in eseri olmuştur. San'at târihi otoritelerinin belirttiklerine göre, Türkler medrese örneğinde Uygur manasürlarını model almış olmalıdırlar.

Nihayet, kervansaray mimarîsi de Türkler tarafından geliştirilmiştir. Karahanlılar'dan başlamak üzere Anadolu Selçuklularına kadar Türkler ticâret yollarının güvenlik ve rahatlığına çok öncin vermişler, kervanlar için belli-başlı menzillerde fevkalâde san'atlı konak yerleri yapmışlardır.

Osmanlılar'a kadar Türk mîmârisinin yarattığı her tip eserin en gelişmiş, en güzel örneklerini Anadolu Selçuklularımda buluyoruz. Anadolu Selçuklularında bütün bu tiplerin yanısıra, bir de şifâhânclcre rastlıyoruz.

Anadolu'ya geldikten sonra yapılan mîmâri eserlerde çînî süslemeye çok önem verildiği görülmektedir. Bizans san'atında mozayik bilinmekle birlikte sırlı çînî yapımı ve kullanılması hususunda Türklcr'in çok ileri bir san'at dönemini temsîl ettikleri muhakkaktır. Çinî sanatının Uygurlar'a kadar uzanan eski bir mâzîsi vardır. Büyük Selçukluların yaptırdıkları eserlerde çinî kullanılıyordu, fakat Anadolu Selçuklularında câmi ve saray mîmârîsinde kullanılan çinîler en güzelleridir.

Mîmârlık san'atı hususunda Anadolu Bcyliklcri'nin Selçuklu geleneğini olduğu gibi devam ettirdikleri söylenebilir. Osmanlı mîmârisi yeni bir dönemi temsîl edecektir.

Türklcr'in çok geliştirdikleri bir el san'atı halıcılıktır. Hattâ halı san'atının Türkler'lc başladığı söylenmektedir, çünkü en eski halı örneği Hun devrine âiddir (M. Ö. Üçüncü Yüzyıl). Uygurlar'da da halı san'atının geliştiği biliniyor. Türkler halı san'aiım Anadolu'ya getirdikten sonra eski nümûnelerine kıyasla çok mükemmel halılar dokumuşlar, halıcılığı gerçekten bir millî san'at yapmışlardır. Eski halı san'atı örnekleri olarak Mısır'da Fustât'ta bulunan eserlerin de oraya Anadolu Selçukluları zamanında gittiği biliniyor. İstanbul'daki Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde eski Selçuklu halıları vardır. Halıcılığın ya-

nısıra kilim dokumacılığı da Müslüman Türkler arasında gelişmiş bir san'allı.

Türklcr'in Islâm öncesi heykel san'aıı ile meşgul olduklarını biliyoruz. Fakal putperestliğin yarattığı atmosfer bu san'atın bırakılmasına yol açtı. Resim san'atı ise Islâm döneminde devam etmiştir. En eski Türk resimleri Mani Dînî'ndeki Uygurlar devrinde (Sekizinci Yüzyıl) âiddir. Bunlar fresk ve minyatür türündedir. Minyatür san'atı sonraki yüzyıllarda geliştirilmiş, Anadolu Selçuklularına ve oradan Osmanlılar'a kadar gelmiştir.

Bunlarla birlikte Türkler yazı (hat) ve lezhîb san'atında da bugün bile hayranlık veren örnekler yaratmışlardır.

Türklcr'dc mûsikî san'atı çok eskidir; bugünkü halk müziğimizin kökleri en azından Gökıürklcr devrine kadar gider. Klasik müzik dediğimiz tür ise İslâm devrinde gelişmiş, Onüçüncü Yüzyıl'dan îtibâren olgun örneklerini vermeye başlamıştır.

Üçüncü Bölüm

DEVLET-İ ALİYYE-İ OSMANİYYE
"Yüce Osmanlı Devleti"

Dünya Târihinin Büyük Mûcizesi

'Bir eşi görülmemiş olan ve başarılarının sırrını henüz hiç kimsenin lam çözemediği Osmanlı Dcvlcli'ni Oğuzlar'ın Kayı Boyu'ndan Osman Bey (Gâzî) kurmuştur. Osman Bey'in babası Kaya Alp oğlu Gündüz Alp oğlu Er Tuğrul Bey (Gâzî)' dir. Kayı beyleri Selçuklu-Bizans sınırında olurup devamlı Bizans ülkesine gazaya çıktıkları için hep gâzî diye anılmışlardır. Ertuğrul Bey ve onun idaresindeki Kayı Türkleri, Selçuklular tarafından Bizans uc'una yerleştirildiklerine göre, bunların Selçukluların sonlarına doğru Anadolu'ya geldikleri anlaşılıyor. Rivayete göre Kayılar Anadolu'ya gelip kendileri için yerleşecek bir yer ararlarken iki ordunun birbiriylc savaşa tutuştuklarını görmüşler, sonra bunlardan daha zayıf olanın safına geçerek kuvvetliyi yenmişlerdir. Yardım ettikleri ordu Selçuklu Sultanı Alâcddîn Kcykubâd'ın ordusudur. Sultan bu hizmetlerinden dolayı kendilerine Bilecik tarafını "yurt" olarak vermiş, beylerini de uç beyi saymıştır. Bundan anlaşıldığına göre herhalde Kayılar Alâcddîn Keykubâd'ın Yassıçimen'dc Celâleddîn Harczmşâh ile yaptığı savaşta önemli bir rol oynamışlardı. Anadolu'ya gelirken başlarında bulunan beyleri Süleyman Şâh'ın Fırat'ı geçerken alının sürçmesi yüzünden boğularak öldüğü ve oraya gömüldüğü söylenir. Şimdi Irak sınırında Caber Kalesi yakınında bulunan meşhur "Türk Mczarı"nın işte bu Süleyman Şâh'a âid olduğuna inanılır. Eski târihler Osmanoğulları'nın soyunu

Türklcr'in efsânevî alası Oğuz Han’a kadar çıkarırlar. Elbette bu rivayetlerin aslı meşkûktür, ama bunlar Osmanoğulları’nın Türk soyuna hükümdarlık hakları bulunduğunu göstermek ve onların iddiasını perçinlemek bakımından anlamlıdır.

Ertuğrul Gâzî Söğüt'te oturuyor, civarındaki Bizans tekfurları üzerine akınlar yaparak onları haraca bağlıyordu. 1299 veya 1300 yılında Söğüt’te öldü ve oraya defnedildi. Kendisinin bağlı bulunduğu Karakeçili Aşireti Türkmcnlcri o târihtenberi, yâni altıyüzsckscn iki yıldır her sonbaharda Ertuğrul Gâzı'nin ölüm yıldönümü dolayısıyle türbesinin etrafında tekbîr getirerek dönerler, sonra gâzî dedeleri adına büyük bir ziyâfet tertipleyip herkese yemek dağıtırlar, cirit oynarlar, türbeyi ziyâret edip Fâtiha okuduktan sonra allarına binip tekrar köylerine dönerler. Bu merâsimc *Türkmen Bayramı* da denmektedir ki, göçebe Oğuz âdetleriyle Islâm geleneği burada birleşmiştir.

Babasının vefâlı üzerine Osman Bey uc beyi oldu. Amcası Dündar Bey ona karşı çıktı, fakat öldürüldü. Osman Bey, kardeşleri Gündüz ve Savcı ile birlikte diğer Kayı beylerini yanma alarak Eskişehir-Bilccik bölgesini eline geçirmiş ve Bizans'ın Anadolu ve oradan Iran-Sûriye-Irak bağlantısını kesmiştir. Osmanlı Beyliği işte bu stratejik başarısı dolayısiyle kendini kuvvetle hissettirmeye başlıyordu.

Osman Gâzî, Şeyh Ede-Balı’nın kızı Mal Hâtun'la evlendi. Rivâyete göre Osman Gâzî bir gün Şeyh Ede-Balı'mn Bilecik sırtlarındaki tekkesine misâfir olmuş, orada bir gece geçirmişti. Kendisine yatması için ayırdıkları odanın duvarında bir Kur’ân asılı olduğunu görünce, sabaha kadar Kur'ân'a saygısından el bağlayarak oturmuş, bir an olsun yatmamıştı. Ede-Balı odasına girdiği vaki! onu utandırmamak için uyur gibi yaptı. Bir ara daldığı vakit rüyasında Cenâb-ı Hakk tarafından kendisine şu hitâb geldi:

> *"Ey Osman, mâdem sen benim kelâmıma büyük saygı gösterdin, ben de senin evlâdına kıyâmele kadar devam edecek bir ulu devlet verdim”.*

Yine bir gece Osman Gâzî rüyâsında Şeyh Ede-Balı'nın koynundan bir nur çıkıp kendi koynuna geldiğini gördü. Bun-

dan sonra göbeğinden bir ağaç bitip o kadar büyüdü ki, dalları bütün yeryüzünü tuttu. Herkes onun gölgesinde toplandı. Osman Gâzî uyandığında rüyâsıııı Şeyh'e anlattı. Ede-Balı ona:

> *"Senin neslinden bir ulu devlet çıkacak ki, cihâna hâkim olacak, cümle Müslümanlar onun kanadı altında rahat bulacaklar"* dedi, ve kızı Mal Hâtun'u ona nikahladı.

Osman Gâzî'nin devleti gerçeklen öyle kutlu bir devlet olmuştu ki, her tarafta onun yüceliğini anlatmak ve açıklamak maksadıyla yukarıdakilere benzer pekçok hikâyeler anlatılıyordu. Üstelik bu hikâyeler devletin çok geniş sınırlara ve pek büyük kudrete eriştiği Onaltıncı Yüzyıl'dan da haylî önceye âiddir. Anlaşıldığına göre, daha Orhan ve Murad devirlerinde OsmanlI Devleti hukuk ve ahlâkın üstünlüğüyle göze çarpan, bütün Müslümanların hayranlığını kazanan ve büyük istikbal vâdeden bir devlet hâlini almıştı. Onun yüceliği ancak Tanrı'nın lûtfu ve desteği ile îzah edilebiliyordu.

Osmanlı tarihçileri Osman Gâzî'nin Oğuz Han torunu olduğunu, Oğuz'un da Nuh'un oğullarından Yâfes neslinden geldiğini kabul ederler. Onların verdiği şecerelerden birine göre Osman Gâzî'den îtibâren Oğuz Han'a kadar varan zincir şöyledir: Osman, Ertuğrul, Süleyman Şah, Kaya Alp, Kızıl Buğa, Bayıntur, Aykutlug, Togar, Kaytun, Sunkur, Bakı, Sugar, Tok Temir, Başak, Gök Alp, Oğuz, Karahan. Buna benzer başka şecereler de vardır, ve bunların aslı meşkûktür. Fakat anlaşıldığına göre Osmanoğulları kendi soyları hakkında kuvvetli bir şuûra sâhip bulunuyorlardı, ve Türklerdc hükümdarlık hakkının kendilerinde olduğunu iddiâ ediyorlardı.

Osman Gâzî babasının yerine Bey olduktan sonra etrafındaki Bizans vâlîleriylc (Tekfûr] oldukça iyi geçinmeye çalışıyor, fakat bir yandan da hâkimiyet bölgesini genişletmek üzere uygun fırsat kolluyordu. Onun kendilerine zarar vereceğinden endîşe eden Rum tekfurları kendisini ortadan kaldırmak için çeşitli hiyle ve tertiplere giriştiler. İlk defa İnegöl Tekfuru onun ve arkadaşlarının geçecekleri bir yerde pusu kurdu ve hü-

cûm elti: Osman (îâ/î Kumlar ı mağlûp elli, takat hu arada kardeşi Saru Yalı nın oğlu Bay Hoca şehîd oldu. İlk savaşı bıı-dıır. Sonra İnegöl Tekluru Karaçalı i sar Tekfurundan yardım ala-rak tekrar Osman (îâ/î'nin ii/erme yürüdü. Kardeşi Sam Yalı -nın da şehîd okluğu hu ya/ûtla Osman (îâ/î yine gâlip yeldi.

Karacalıisar'ı, İnegöl'ü lellseiiiler. Rıvâyele yöre Selyıık-lu Sultanı Alûeddîıı, Karaeahısar tellimden sonra Osman Ciâ/.î've *davul* ve *sancak* göndererek onun hükümdarlığını lasılîk etti. He-rhalde o /aman Osman (îâ/î ve kabilesinin henüz siyâsî hır lıtivi\eti yoklu, ama hu haşarı ve genişleme üzerine Konya'daki merkez hükümet onları uy he\ i olarak tanımıştı.

Osman (îâ/î yanında kardeşi dündü/ Bey, onun oğulları Ak Temir ve Aydoğdıı Beşler, keıulı oğulları Alâeddîn \e Orhan Beşler, kumandanları Haşan Alp. Turgud Alp. Konur Alp, Ah-dıırrahman (îâ/î, Akya Koca. Kara Mıırsel. Sallıık Alp, Samsa Çavuş, Siileınış Çavuş, Yahşili. Şeşh Mahmut! \e Karatekıı olduğu hakle etralia tenliler taparak ülkesini genişletiyor, Rıın-iardaıı alınan yerlere l ink bölgelerinden, ö/ellıkle Germişan ülkesinden adamlar yetirip şerleşth iştsrclıı. Böş lece Osman (îâ/î Rumlar ın düşmanlığını yekiığı gibi, öbür Türk beş liklerinin de kıskanylığım uyandırıyordu. Anadolu 'kürkleri yavaş \a\as yö/lerıııi onun ülkesine ye\irmeye haşladılar: istikballerini ora-da parlak görüyorlardı.

Osman (îâ/î Karacalıisar’ı aldığı /aman Müslüman I tirk halkı oraşa yerleşirken Türk-İslâm müesseselerııııi de kurmak islediler. Birkay kilıseşı eâmie yevırtlıler. sonra şehre hır katlı ıâış in edilmesini ve cıııııâ nanıa/ı kılınmasını (htııhe okunma-sını) istediler. Osman (îâ/î kaş ıııpederı Şeş h b.debalıya ve Tur-sun bakı şa "İslediğim/ gibi şapın" dedi. Onlar da "Sullandan ı/.ııı almak lâ/ımdır" tk'dıler. (îeryekteıı katlığı sultanın tâyin et-mesi ve hutbenin de sultan atlına okunması gerekışordu, yiinktı Osiıımı (iâ/i ııın beşliği Konya Sultanıığı’na bağlı itli. Osman (îâ/î bunun iı/eritıe şöyle tletlı:

"lH7/ hıı elin kendi kıla un ile aldan. Handa sıtl-
onın fu ıi " ■■ ••e '. > -ı ı i d ', ,■■ ,n (hnı sn'nı>dd , <v»/
ı*ilah hana anki* t a;,/ *de i a and* \ < -m *i* , / *u*

şu sancağ ise, ben de sancak götürüp kâfirlerle savaştım. Eğer o "Ben Selçuk oğluyum" derse, ben de "Gök Alp oğluyum" derim. Eğer "Ben bu ülkeye onlardan önce geldim" derse, ben de "Süleyman Şalı dedem onlardan önce geldi" derim".

Böylccc Osman Gâzî kendi adına hutbe okunan bir hükümdar olmuş, Tursun Fakı'yı Karacahisar'a kadı tâyin etmişti. Bundan sonra memleket idaresi hakkında kanunlar koymaya başladı. Oğlu Orhan Bcğ'i Karacahisar’a vâlî yaptı, kardeşi Gündüz Bcy'i subaşı tâyin etti; Yarhisar'ı Haşan Alp'a, İnegöl'ü Turgut Alp'a verdi. Kendisi Yenişehir'de oturuyordu, orayı bir çeşit devlet merkezi yapmıştı. Oğullarından Alâcddîn'i kendi yanında tutuyordu. Orhan'ı güvendiği kumandanlarla birlikte etrafta fetihlere göndererek yetiştirdi. Bu arada Bursa Tekfuru ile diğer bâzı vilâyetlerin tekfurları Osman Gâzî'nin ilerleyişini durdurmak için aralarında anlaştılar ve ordularını birleştirerek bir defa daha hücum ettiler. Koyunhisar çenginde Gündüz Bcy'in oğlu Aydoğdu şehîd düştü, fakat kâfirler yine yenildiler ve kaçtılar. Bundan sonra artık Marmara'nın Anadolu tarafında Osman Gâzî'ye karşı duracak hiçbir kuvvet kalmamıştı. Kısa zamanda Bursa kapısına dayandılar.

Bursa'nın fethi Osmanoğulları Beyliği târihinde büyük bir dönüm noktasıdır. Bursa'yı Orhan Bey (Gâzî) fethetti. Bazı târihçiIcr o sırada Osman Gâzî'nin hasta olduğu için Söğüt'le kalıp oğlunu gönderdiğini söylerler; kendisi Söğüt'te vcfâl edip babası Ertuğrul’un yanma gömülmüşken sonradan oğlu alıp onu Bursa'daki Gümüşlükle yaptırdığı türbeye koydu.

Bursa 1326 yılında bir kuşatmadan sonra teslîm olmuştu. Orhan Gâzî içerdckilcrc "Bunca servetiniz varmış, neden teslîm oldunuz" diye sorunca Bursa Rumları *"Servetin bize bir faydası olmadı. Senin baban nice zamandır Bursa'nın köylerini zaptedip kendine bağladı, onlar rahat ve emniyet içinde yaşarlarmış. Biz de onların rahatlığına heves ellik"* dediler.

Osman Gâzî Bursa'ya getirilip defnedilince devlet büyükleri, oğulları, Edcbalı'nın oğlu Ahi Haşan ve daha bazı kimseler oturup mirasını hesapladılar. Birkaç at, bir kat elbise, bir çift çizme, eyer takımı, tuzluk, kaşıklık ve yüz kadar koyundan başka hiçbirşeyi olmadığı anlaşıldı. Hiç parası yoktu. Alâeddîn Paşa kardeşine "Atlar hükümdara kalır, koyunlar devlet malı olur, geride birşey yok ki, paylaşalım" dedi. Alâeddin Paşa büyük kardeş idi *(Paşa* bu mânâdadır), Orhan babasının beyliğini ona teklif etti. Alâeddîn:

"Kardaş, atamuzun duâsı ve himmeti senin iledür.
Anın için kim kendi zamanında askeri sana koşmuş idi.
İmdi çobanlık dahi şenindir" dedi.

Diğer ileri gelen kumandanlar ve dîn adamları da bunu uygun buldular, Orhan Gâzî babasının yerine bey oldu, ağabeyi Alâeddîn siyâseti bırakarak bir tekkede inzivâya çekildi.

Bursa'nın fethinden sonra Osmanoğulları Beyliği artık devlet oldu. İlk defa Orhan Gâzî burada kendi adına para bastırdı. İlk dîvân (o zamanın kabinesi) kuruldu, asker toplama belli esaslara bağlandı. Bundan sonra devlet artık gazâ ganimeti ile geçinen gâzîlcre değil, devamlı bir asker sınıfına dayanacaktı. Önce "Yaya" denilen ve Müslüman Türklcr'den toplanan asker zümresi teşekkül etti, bunlar maaşlı idi. Daha sonraları yaya sınıfının Türk ve Müslüman olması bunları fazla bağımsız ve disiplinsiz kıldığı için, yeniçeri adı verilen bir başka asker sınıfı meydana getirildi. Yeniçeriler Hıristiyan ailelerinin küçük çocuklarının alınıp devlet elinde tam bir Müslüman Türk terbiyesiyle yetiştirilmesinden oluşuyordu. Böylcce onların yerli halkla münâsebetleri kalmıyor, aileleriyle de hiçbir bağları kalmadığı için âile ocağı olarak sâdece devleti, kendi kışlalarını biliyorlardı. Bunların yanısıra bir de Türkler'den meydana gelen ve sefer zamanı askere çağrılan sipâhî sınıfı vardı. Yeniçeri sınıfının kuruluşu Birinci Murad zamanındadır.

Orhan Gâzî Bursa'dan sonra îznik'i fcihclti. İznik o zaman Bursa'dan daha büyük ve önemli bir şehirdi, Bizanslılar'ın Anadolu yakasında en kuvvetli dayanakları idi. Vaktiyle orada toplanmış olan bir konsil dolayısiylc bütün Hıristiyan dünyâsı tarafından da önem verilen bir yerdi. İznik alınınca bu konsilin toplantı yeri olan Ayasofya Kilisesi camie çevrildi, bir başka kilise de medrese yapıldı. Halka her bakımdan lam bir hürriyet tanındı, isteyenlerin şehirden ayrılmalarına bile müsâade edildi, ama İznik vâlî ve kumandanı ile resmî görevlilerin dışında hiç kimse ayrılmadı.

Orhan Gâzî îznik’i büyük oğlu Süleyman Paşa’nın idaresine verdi. Bursa’yı da küçük oğlu Murada vermişti, ama Murad o zaman küçüklü. Süleyman Paşa ordulara kumanda ediyor, babasının adetâ başkumandanlığını yapıyordu. İznik’in düşmesi üzerine Osmanlılar İzmit'i ele geçirmeye karar verdiler. İzmit kuşatması sırasında Bizans İmparatoru Osmanlılar üzerine kuvvetli bir ordu ile yürüdüyse de, bu ordu mağlûp edilince artık Türklcr’i durduracak kuvvet kalmamıştı. İzmit alındı, oraya bağlı olan bölgeler Akça Koca tarafından fethedildi (Bu yüzden Kocaeli denir). Gemlik ve Mudurnu'nun da alınmasıyla Marmara’ nın güney sahilinde Türk hâkimiyeti tam kurulmuş oluyordu. Çanakkale Boğazı tarafı ise Karasioğulları Beyliği'nin elinde idi.

Orhan Gâzî devrinin bundan sonraki fütuhatı Batı ve Kuzey istikametinde gelişti. Önce Karasioğulları arasındaki bir saltanat anlaşmazlığından faydalanarak bu beyliğin büyük bir kısmını Osmanlı ülkesine kattı; Karasioğulları'nm önemli kumandanları Osmanlı hizmetine geçtiler. Aralarında Gâzî Fâzıl, Hacı İîbey, Evrenos Bey, Ece Bey gibi pek önemli şahsiyetlerin bulunduğu bu kumandanlar şehzade Süleyman Paşa’nın yanına verilerek Marmara havzasının geri kalan kısımlarının fethine memur edildiler.

Böylcce Orhan Gâzî zamanında devlet bir yanda Bizans, bir yanda Gcrmiyanoğulları Beyliği, bir yanda ise Candar veya İsfcndiyaroğulları ve Ankara'daki Ahî ülkesiyle komşu olmuş bulunuyordu. Germiyanlılar Anadolu Beylikleri içinde en kuv-

vctlilcri idi; Candaroğullan'na gelince, bunlar daha Ertuğrul ve Osman Gâ/.î zamanında en yakın komşu idiler, naıtâ bâzı tarihçiler ilk Osmanlı topraklarının Isfcndiyar ülkesine dâhil olduğunu söylerler. Orhan Gâzî bunlar arasında en zayıfı ve diğer beyliklerin iştahını kabartmakta olan Ahî hükümetine yöneldi. Ahiler Anadolu'daki fetret devrinde Ankara şehrinde âsâyiş ve düzeni sağlamış olan esnaf teşkilâtlarıydı; bunların siyâsetle ve devlet işleriyle doğrudan bir ilgileri yoklu, sâdece yağmacılara ve haydutlara karşı emin olmak isliyorlardı. Şchzâde Süleyman Paşa Ankara’ya girdi ve orada Osmanlı nizâmını kurdu.

Bundan sonra Osmanlılar'ın Rumeli fetihleri başladı. Türklcr daha önce Rumeli yakasına Bizans İmparatoru’nun kendilerinden çeşitli zamanlarda yardım islemesi üzerine geçmişler, oraları görmüşlerdi. Ayrıca Karası Beyliği kumandanları çevreyi iyi tanıyorlardı. Türklcr daha önce hep Üsküdar yoluyla karşıya geçmişlerdi. Çünkü o târihlerde Bizans'ın Rumeli toprakları yabancı kuvvetler tarafından devamlı baskı altında tutuluyordu; Kaıalanlar'ın Makedonya ve Trakya'daki yağma ve lahrib hareketlerinden sonra, şimdi de Sırbistan Krallığı bu bölgeleri zaptetmek üzereydi. Bizans bu tehlikelere karşı Orhan Bcy'in yardımına başvurdu, Orhan Bey de Sırbistan'a karşı Bizans'a yardım etmeyi Türk mcnfaallarına daha uygun buldu. İşle Şehzade Gâzî Süleyman Paşa kumandasındasında Bizanslılar’ı düşmanlarına karşı korumak üzere Rumeli'ye geçen Türklcr, oralardaki durumu iyice görmüşler, Rumeli'de girişecekleri fetih hareketlerinin başarıya ulaşacağını hesaplamışlardı.

Süleyman Paşa 1354 yılında Edincik Limanında Osmanlılar'a Karasioğulları'ndan intikal eden gemilere asker doldurarak Gelibolu sahiline çıktı ve Gelibolu kalesini fethetti. Kuzey Marmara'ya Türklcr'in çıkışıyla arlık Bizans imparatorluğu İstanbul'a sıkışmış ve her yanından kuşatılmış oluyordu. Bizanslılar'ın bütün anlaşma teşebbüsleri boşa çıktı. Şimdi artık Rumeli yakasında bir yandan asker, bir yandan yerleşmek üzere gönderilen sivil halk yığılmaya başlamıştı.

Süleymen Paşa Gelibolu'dan doğuya, küçük kardeşi Murad Gâzî ise kuzeye doğru hareket ettiler. Süleyman Paşa sahil

boyunca ilerleyerek Tekirdağ'a kadar olan yerleri fethetti. Murad Gâzî ise Çorlu ve Lüleburgaz'ı aldı. Bu arada Bizans, Türklcr'in ileri harekâtını durdurmak üzere eski düşmanı Sırplar'la anlaşma yapmış ve Sırp Kralı Duşan, Haçlı Başkumandanı olmuştu. Süleyman Paşa 1359 yılında bir gün av esnasında atının sürçerek yere kapaklanması üzerine düşüp öldü. "Rumeli Fâlihi" diye anılan bu büyük kumandan ve kahraman Bolayır'da yaptırılan bir türbeye gömüldü. Türbesi bugün de ziyârel yeridir. Büyük şâir ve mütefekkirimiz Nâmık Kemâl de öldüğü zaman onun yanına gömülmesini vasiyet etmişti. İkinci Abdülhamid Han burada Nâmık Kemâl'e bir kabir yaptırdı, Süleyman Paşa’nın türbesini de esaslı bir tamirden geçirdi.

Eski Osmanlı târihleri Orhan Gâzî'nin bu ölüm üzerine büyük bir üzüntüye kapıldığını ve birkaç ay içinde üzüntüden vcfâl etliğini yazarlar. Onun ölümü birkaç yıl daha sonradır. Gâzî Süleyman Bey büyük kardeş olarak Orhan'ın veliahdi ve aynı zamanda Rumeli’deki orduların başkumandanı idi. Onun yerine küçük kardeşi Murad Bey'i kumandan yaptılar. Murad Bey babasının Bursa'da ölümü üzerine de pâyitahta gelerek OsmanlI tahtına oturdu.

Osman Bey oğlu Sultan Orhan Gâzî Osmanoğulları arasında en uzun süre tahtla kalanlardan biridir. Vefatında yetmiş yaşını çoklan aştığı tahmin ediliyor. Annesi Şeyh Edcbalı’nın kızı Malhun Hâtun'du, kendisi ilk olarak Yarhisar Tekfuru’nun kızı Nilüfer Hâlun’la evlenmiş, Şehzade Süleyman ve Murad Beyler ondan olmuştur. Daha sonra Bizans İmparatorunun kızıyla evlendi ve ondan da Halil Bey adlı şehzadesi dünyaya geldi. Orhan Gâzî savaşlarda pişmiş bir asker olduğu halde son derece merhametli, şefkatli bir insandı. İznik’i fethettiği zaman hemen bir imarethane yaptırmış, ilk gün fakirlere kendi eliyle yemek dağıtmıştı. Âlimlere çok saygı gösterir, her zaman onlara danışırdı. Tarihçi Müneccimbaşı Ahmed Dede'ye göre "Yüzü çok güzeldi. Rengi beyaza ve kırmızıya çalardı. Çatık kaşlı, uzun boylu, sakalı ne çok uzun ne de çok kısaydı. Göğsü ve omuzları arası geniş, mehib ve vakurdu. Kulaklarının birinde bir siyah ben vardı. Cömertli, cesurdu, âdildi. Affetmeyi severdi". Bursa' da babası Osman Gâzî ile aynı türbede yatar.

Sultan Orhan oğlu Sultan Murad Han, babasının ölümü sırasında Rumeli'de fütuhatla meşgûldu. Bu durumu fırsat bilen Karamanoğulları derhal Ankara Ahîlcri'ni kışkırtıp onların Ankara'yı tekrar almalarına sebep oldu; bir taraftan diğer beyliklerle anlaşıp Osmanlı topraklarına yürümek hazırlığında idi. Murad Han Bursa'da hükümdar olur olmaz derhal Rumeli ordularının başına Lala Şahin Paşa'yı vekil bırakıp Bursa Kadısı Çandırlı Kara Halil'i de kadıasker tâyin ederek Bursa'dan ayrılıp, Ankara üzerine yürüdü. Karamanoğlu'na toparlanma vakti bırakmadan Ankara'yı işgal ederek kalesine asker koydu. Karamanlıya bir ders vermek üzere iken Rumeli tarafından kötü haberler geldi. Bizans vaktiyle Süleyman Paşa'nm fethettiği bazı mühim yerleri geri almıştı.

Sultan Murad Han sür'alle Rumeli'ye döndü. Kendisi yanına Lala Şahin Paşa'yı alarak Çorlu ve Lüleburgaz'dan sonra Edirne'ye vardı ve Edirne Türk ordusu tarafından fethedildi. Evrenos Bey'i Marmara sahillerine, Hacı îlbey'i de Batı Trakya'ya gönderdi. Bunlar Bizans'ın geri aldığı bölgeleri yeniden fethettiler. (1362)

Rumeli'nde ve Balkanlar'da Osmanlı Yayılması

Osmanlı orduları Rumeli'de ciddi bir mukavemet görmeden süratle ilerlediler. Tarihte hiçbir ordu bu kadar kısa zamanda bu kadar geniş yerleri kendi ülkesine katmış değildir. Büyük istila orduları yıldırım hızıyla ilerleyip büyük ülkeleri işgal edebilirler, ama ordu çekilince herşey yerli yerinde kalır. OsmanlIlar, orduları önde kendileri arkada olmak üzere bütün bir cemiyet halinde ilerliyor ve yerleşiyorlardı. Bu ilerleme karşısında Rumeli ve Balkanlar'a dışarıdan gelen Haçlı orduları hariç, Osmanlılar'a pek direnen olmadı. Bu yayılışın sim ne idi?

Osmanlılar'ın Rumeli'de istilâ ettiği yerler Bizans tmparatorluğu'na aiddi. Fakat imparatorluk zayıfladıkça buralardaki mahallî idârecilcr ve toprak sahibi asiller kendi başlarına idare

mahallî idareciler ve toprak sahibi asiller kendi başlarına idare kuruyorlardı. Bu parçalanma halkın sosyal ve İktisadî durumunda sarsıntılara sebep olduğu gibi, yabancı devletlerin de iştahlarını kabartıyordu. Öncelikle Macaristan ve Venedik Balkanlar'a sarkarak buralarda hâkimiyet kurmak peşinde idiler. Fakat bunlar Ortodoks halka karşı Katolikliği tcmsîl ediyorlar ve kimse tarafından istenmiyorlardı. Osmanlılar girdikleri her yerde vicdân hürriyetini ve adâleti tcmsîl eden bir devlet olarak büyük bir güven yaratıyorlar, Hıristiyan idârelerine bile tercîh ediliyorlardı. Nitekim onların bu hürriyetçi politikası daha sonra bizzat İstanbul'un fethinde bile önemli rol oynamıştır.

Osmanlı bir yere girdiği zaman ilk iş olarak âsâyiş ve nizâmı sağlıyor, herkese can ve mal emniyeti veriyordu. Fetih hakkının bir senbolü olmak üzere şehirdeki en büyük kilise câmie çevrildikten sonra, halkın dînî inanç ve ibâdetleri üzerinde hiçbir müdâhele olmaz, başkalarının müdâhelesinden de halk emîn olurdu. O kadar ki, bâzan kendi cemâat meclisinde adâletten emîn olmayan bir Hıristiyan, devlete mürâcaat ederek dâvâsına İslâm mahkemesinde bakılmasını istiyebiliyordu.

Osmanlı yayılmasını kolaylaştıran bir başka durum da halkın İktisadî sıkıntılarıydı. Bu ülkelerde toprak, bütün Hıristiyan feodalitesinde olduğu gibi, asillere âiddi. Toprak mülkiyetinin asillere sağladığı hak ve imtiyazlar köylünün yarı-kölc durumunda çalışmasına yol açmaktaydı. İstanbul'daki idâre vergi toplayacak kudrette olmadığı için, vergiler mahallî derebcylerinc kalıyor ve onlar halkı istedikleri gibi eziyorlardı. Halbuki OsmanlI'nın bayrağının girdiği yere onun şu meşhur prensibi de derhal hâkim oluyordu: *Mülk Allah'ındır. İnsanların toprak üzerinde tasarruf hakları olabilir, bunu da devlet kararlaştırır.*

İşte böylcce OsmanlI'nın girdiği yerlerde köylü şu veyâ bu derebeyinin değil, devletin köylüsü olmaktaydı. OsmanlI'nın kuvvetli merkezî otoritesi sâyesindc halk kanunlara göre idâre olunuyor, hiçbir mahallî derebeyi halka tahakküm edemiyordu. Bu yüzden Balkanlar'da halk böyle kuvvetli bir merkezî otoriteyi tcmsîl eden Osmanlı idâresinde yaşamayı tcrcîh ediyordu.

İşte Avrupa'da yüzlerce yıl sonra kanlı ihtilâllerle ortaya çıkan hürriyet, adalet ve eşitlik prensipleri daha Ondördüncü Yüzyıl'm ikinci yarısından itibaren Osmanlı idaresi altında fiilen yaşanmaya başlamıştı.

Balkanlar'da Osmanlı yayılmasının ikinci yanı Balkanların Türkleşmesidir ki, bu konuyu biraz daha ileride ele alacağız.

Fetihler ve Haçlı Seferleri

Osmanoğulları Rumeli'de ilerledikçe sınır boylarında uc beylikleri kuruyorlar, sonra bu beyler sınırları genişlettikçe uçlar daha ileri menzillere kayıyordu. Pâdişâh veyâ onun vclîahdi merkez veyâ orta kolu teşkil ediyor, sağ ve sol kolda uçlar kuruluyordu. Sol kolda uc beyi Evrenos Bcy'di; İpsala'ya yerleştikten sonra ileri harekâta devam ederek uc merkezini önce Gümülcinc'ye, sonra Scrcz'c nakletmişti. Orta kolda başlangıçta Süleyman Paşa vardı, onun ölümü üzerine Murad Gâzî, o pâdişâh olunca da Rumeli Bcylcrbcyiliğine tâyin edilen Lala Şâhin Paşa bulundular. Orta kol Edirnc-Filibc-Sofya istikametinde ilerlemiş, merkezi Edirne olmuştur. Sağ kol ucu ise Zağra-Silistrc hattı üzerinde ilerledi.

Osmanlı ilerlemesine karşı başlangıçta Sırp Kralı Duşan'a ünid bağlanmış, hattâ Duşan, Papa tarafından Haçlı kumandanı ilân edilmişti. Fakat Duşan'ın ölümü üzerine Türklcr'i Rumeli'nden atma işi Macar Kralı Layoş'un üzerine düştü. Papa'nın önayak olmasıyla Macar, Sırp, Bosna ve Eflâk orduları Layoş'un kumandasında toplanarak 1364 yılında sür'aüc Edirne yakınına gelip şimdi Sırp Sındığı adı verilen yerde Meriç kenarında konakladılar Lala Şâhin Paşa Edirne'de idi, yanında pek az bir kuvvet vardı. Hemen Bursa'ya, Murad Han'a haber ulaştırdılar, kendileri de bir tedbîr aramaya başladılar. Pâdişâhın gelmesine kaaar Haçlı ordusu Edirne'yi alıp Doğu Trakya yolunu tutabilirdi. Hacı Il-bey'i keşif kolu olarak gönderdiler. îlbey'in emrinde onbine yakın asker vardı. Akşam karanlığında gizlice

Haçlı ordugâhına yaklaşıp baktılar. Gördüler ki, Haçlı ordusu yakın bir zaferinden cmîn olarak eğlenceye, işrete dalmıştı. Hacı İlbey karanlığın bastırmasını bekledi. Sonra emrindeki kuvvetleri dört bölüğe ayırdı. Bunlar ordugâhın dört tarafındaki tepeler üzerinde mevziye girdiler, llbcy'in tâlimâtına göre bir grup verilen işâret üzerine düşman ordugâhına yıldırım gibi al sürüp hiç savaşa girişmeden öbür uçla mcvzilcncn Türk kuvvetiyle buluşacak, ondan sonra öbür taraftaki kuvvet ayni şeyi yapacak, böylccc düşman çapraz taramaya alınacaktı. Hacı ilbey büyük davullar (nekkaare) getirip hâkim yerlere koydurdu. Davulların gümbürdcmesiylc birlikte düşman ne olduğunu anlamadan bir süvârî hamlesi ortalığı birbirine kattı. Düşman tam hücum istikametini kestirmeye çalışırken, bu defa öbür yandan ikinci bir kasırga koptu. Birbirine diklemesine yapılan bu taramalarda Türkler kılıç bile çekmiyor, sâdece at sürüp ileri geçiyorlardı. Davul gümbürtüleri, at kişnemeleri, savaş nâraları ve Allah Allah sesleri arasında koca Haçlı ordusu birbirine girmişti. Kimi karanlıkta Türk zanniylc birbirini öldürüyor, kimi kaçmaya çalışırkan Meriç'e düşüp boğuluyor, kimi atların ayakları arasında kalıp ölüyordu.

Daha sabah olmadan savaş bitmiş, bir tek Türk'ün burnu kanamadan Haçlı ordusu imhâ edilmişti. Ortalık ağarınca Hacı İlbey savaş meydanını dolaşarak esirleri topladı. Onun emrindeki asker devletin maaşlı askeri değildi, bir alay akıncı gâzîlcrdi. Bu gâzîler Haçlılar'ın bıraktığı maldan büyük ganimet topladılar. Ne yazık ki bu şahâne taktikle Türk devletini büyük bir bâdireden kurtaran dâhî kumandan İlbey birkaç ay sonra öldü.

Sultan Murad Gâzî Bursa'da bir müddet şehrin imârıyla ve diğer devlet işlerinin yoluna konmasıyla meşgul olduktan sonra, tekrar Rumeli'ye geldi. Rumeli’de Türklcr'in doğu sınırı Çalalca'ya kadar dayandı, batıda Serez ve Samakov’a kadar fethedilmedik yer kalmadı. Marmara üzerinde son Hıristiyan sığınağı olan Karabiga da alındı. Fakat 1366'da tertiplenen bir Haçlı seferinde Savoie Kontu Gelibolu'yu geri almış ve Bizans'a bırakmıştı. Türkler bu Haçlı harekâtının genişlemesine imkân vermediler, 1376'da Gelibolu'yu Bizans'tan tekrar aldılar.

Bulgaristan'da küçük bir Bulgar Krallığı kalmıştı, bu Krallık Murad Han'a bağlılığını bildirdiyse de topraklan işgal edildi. Bunun üzerine Bulgar ve Sırp kuvvetleri birlcşip hücuma kalktılar, fakat Rumeli Beylerbeyi Lala Şahin Paşa bunları Samakov yakınında karşılayıp darmadağın elti ve Bulgar Krallığı'na tam boyun eğdirdi. Sırbistan Kralı ise yanına Romanya Prensi'nin ordusunu da alarak bir defa daha Türkler üzerine yüklenmeyi denedi, lâkin Çirmcn'de yapılan muharebede bu ordu da imha edilmişti (1371). Sırp Krallığı bu mağlûbiyetten üç yıl sonra artık Türk hâkimiyetini kabul etmek zorunda kaldı.

Murad Han daha evvel kadıaskerliğe getirdiği Çandarlı Halil Hayreddîn'i vezir yapıp ordularına başkuman tâyin etli. Hayrcddîn Paşa yanına Gâzî Evrenos Bey'in akıncı ordusunu da alarak batıya doğru Amavudluk sınırına kadar dayandı. Bir taraftan fethedilen yerlere Anadolu'dan çok miktarda Türk nüfûs getirilip yerleştiriliyordu.

Bu arada Sultan Murad Gâzî Anadolu tarafını da kolluyordu. Germiyan Beyi Osmanoğulları'nm gitgide ilerlemesini görünce onlarla iyi geçinmeyi düşünmüş, kızı Devlet Hâturı'u Murad Han'ın oğlu Bâyezîd'e vermeyi teklif etmişti. Derhal Bursa'da muhteşem bir düğünle Germiyanlı'nın kızı gelin alındı; çeyiz diye Kütahya, Simav ve Tavşanlı Osmanlılar'a verildi. Aynı şekilde, İsparta ve civarındaki Hamîdoğulları Beyliği'nin toprakları da Osmanlı ülkesine (satın alınarak) katıldı.

Anadolu'daki gelişmeler Karamanoğulları'nı endişeye sevkediyordu; Osmanlı genişlemesinin kendilerini de tehdîd ettiğini düşünerek Osmanlı topraklarına saldırmaya başladılar. Niyetleri bir savaş açmaktı. Murad Han bunların tecâvüzlerini öğrenince:

> *"Şol zâlimin ettiği işlerin görün! Ben Allah yolunda dîn gayretinde çalışıp bir aylık yol ötedeki kâfir içine girerek gece gündüz ömrümü gazâya sarfeder, belâ ve mihnetlere garkolurken o gelip bir bölük mazlûm Müslüman'ın üzerine düşe, yağmalaya, incide! Hey gâzîler, bunlara ne yapalım"* dedi.

Karaman ülkesi bir Müslüman memleketi olduğu için onlara hücûm etmek istemiyor, Müslüman'ın Müslüman'la sa-

vaşmasını doğru bulmuyordu. Ama Karamanoğlu durmadı, kendi askerinin yanına Talar Beği Teberrük Beğ’in, Samagar oğlu Hızır Beğ'in, Varsak ve Türkmcnlcr'in askerini de toplayarak hep birlikte Osmanlı tehlikesini ortadan kaldırmaya niyetlendi.

Konya Ovası’nda iki taraf saf tuttu. Murad Han oğlu Bâyczîd Bey'i sol kanal kumandanlığına tâyin elli, yanma Fîrûz Beğ ve Hâcı Bey kumandasındaki Kastamonu askerini verdi. Sağ kolda küçük oğlu Yâkub Bey vardı, onun emrinde de Karasi Beyi Eync (İne) Bey ile Eğirdir Beyi Kutlu Bey kendi askerleriyle saf olmuşlardı. Kara Timurtaş Bey Germiyan askeriyle öne geldi, Ahmed Çavuş’la Sivrihisar subaşısı Timurtaş ise ardçı oldular. Saruca Paşa, İncecik Balaban, Tonca Balaban, îlyas Bey. Müstecâb Subaşı gibi namlı Rumeli beyleri sağ kola durdular. Öle yanda Karamanoğlu kendini merkeze alıp Tatar askerini sol kanadına, Teberrük Bey'le Savacı Ağa'nın askerini ve Varsaklar’ı sağa almıştı.

İki taraftan sancaklar açılıp kösler vurmaya başlayınca Karaman ordusundan Samagaroğlu Hızır Bey'in askeri hücuma kalktı, Timurtaş ona karşı çıktı. Teberrük Bey yanında Tatar ve Varsak süvârîsiyle sağ koldan ok yağdırmaya başladı. Murad Han’ın oğlu Bâyczîd Bey onların karşısında idi, hemen yıldırım gibi hücum elli. Onun ardından Fîrûz, Hacı ve Kutluca Beyler sağdan hücûm ettiler. Sarıca Paşa ile Rumeli beylerinin askeri de yürüyünce önce Karaınanoğlu'nun bu savaşta müttefiki olan Tatar askeri bozuldu. Tatar beyleri meydanı tcrkcllilcr; onların ardından Türkmenler bütün cesaret ve yiğitliklerine rağmen düzenli Osmanlı ordusunun karşısında tutunamayıp dağıldı. Karamanoğlu o kargaşalıkta kaçıp canını Konya'ya altı. Murad Han gidip Konya önüne kondu. Karamanoğlu Alâcddîn Bey'in karısı Murad Han'ın kızıydı, onu babasına şefaatçi gönderdi, arkasından kendi gidip Murad Han'ın elini öperek af diledi. Karamanoğlu affedildi, ama artık Anadolu'da Karamanoğuliarı'nın iktidarı sona ermiş, Osmanlı hâkimiyeti kabul edilmişti (1386). Bu arada Kastamonu'daki Candaroğulları ile Osmanlı Hânedânı’nın yakın akrabâlıklar kurması Candarlılar’ı Osmanlı himâyesine düşürmüş bulunuyordu. Murad Han Rumeli’deki fütûhâla rahatlıkla devam edebilirdi.

Sultan Murad Han yanma Candarlı Hayrcddîn Paşa'nın oğlu Ali Paşayı alarak Bulgaristan üzerine sefere çıktı. Bu seferde S ilişire ve Plevne'ye kadar hemen bütün Bulgaristan fethedildi. Sırbistan tarafında ise Niş daha evvel alınmış, Osmanlı ordusu Bosna'ya kadar girmişti.

1388 yılında Lala Şahin Paşa, yanında yirmibin kadar akıncı ile Bosna'ya girdi, fakat Bosna Prensi ile Sırbistan Krallığının müttefik ordusu karşısına çıkınca, yapılan savaşta mağlûb oldu. Bundan sonra Hıristiyanlarla Osmanlılar arasında sonuç verici bir çatışma artık kaçınılmaz olmuştu.

Murad Han Sırbistan üzerine yürümek üzere hazırlıklara başladığı sırada Bulgar tarafında henüz Sırplılara yardım etme meylinin bulunduğunu gördü. Önce onların işini halletmek üzere Ali Paşa'nın başkumandanlığında Timurtaş oğlu Yahşi Bey, Rumeli yayabaşısı Sarıca Paşa, Kara Mukbil, Pazarlı Doğan, İncecik Balaban, Sckbanbaşı Mustecâb, Şahin Bey, Kutluca ve Paşa Yiğil'in askerini topladı; uc beyleri olan Yancı Bey'le Kutlu Boğa'nın da hemen onlara katılması emredildi. Ali Paşa Bulgaristan'ı tamamiyle fethedip itaat altına aldıktan sonra gelip Murad Han'ın ordusuna kavuştu.

Murad Han sefere çıkmadan önce Anadolu'nun güvenliğini sağlamak üzere en mu'tcmct adamlarından Timurtaş Paşayı Germiyan ülkesine, Fîrûz Bey'i Ankara'ya, Timurtaş Subaşı'yı Sivrihisar ve Sakarya havalisine, Kullu Bey'i Hamîdeli'ne, Hace Bey'i Akşehir'e kumandan tâyin edip "İl ıssız olup haramzadeler fesâd etmesin" diye tcnbîhlcdi. Oğlu Yâkup Bey Karesi sancağına bakardı, onun emrinde Anadolu'dan da asker toplanıp Rumeli'ye, sultanın yanma geldi. Bunlar arasında Karamanoğlu'nun gönderdiği asker de vardı. O sırada Gâzî Evrenos Bey hacdan yeni gelmişti, hemen Sultan Murad Han'ın yanına varıp vazife aldı. Murad Han onu keşif koluyla gönderdi.

Hıristiyan ordusu Lehistan, Sırbistan, Macaristan, Bosna, Romanya, Boğdan, Hırvatistan, Bohemya kuvvetlerinden teşekkül etmiş, bir miktar Bulgar ve Arnavud da bunlara katılmıştı. Mevcutları Türk ordusunun iki ilâ üç misli idi.

Murad Han yanına veziri Ali Paşa yı ve diğer ileri gelen beyleri topladı. Burada oğullan Bâyezîd ve Yâkub Beyler de vardı. Düşman askerinin çokluğundan bahsetti, buna karşı savunma mı, yoksa taarruz harbi mi yapılması gerekliğine dâir fikirlerini aldı. Vezir Alı Paşa babası gibi ulemâ sınıfından yetişmiş biriydi, orada Kur'ân-ı Kerîm'den *"Allahın imi oldukça azın çoğa galip geldiği görülmüştür, Allah sabredenlere yardı mini gönderir"* mealindeki âyeti okudu. Beyler hep taarruz tiklinde oldular. F.rtesi gün savaşa girilecekti.

Akşam karanlığına doğru Kosova sahrasında şiddetli bir rüzgâr çıktı, goz gözii görmez oldu. Murad Han herkes yalınca ya kadar bekledi, sonra kalkıp abdest aldı, iki rek at hacet namazı kıldıktan sonra ellerini duaya kaldırıp yaşlı gözlerle şöyle yakardı:

> *"İlâhı, bunca kere duamı kabul edip beni mahcup etmedin. Yine benim duamı kabul eyle. Bir yağmur verip şu tozu toprağı defedip dünyâyı aydınlığa boğ, tâ kı kâfir leşkerini gözümüzle görüp yüz yüze ceng edelim Yâ İlâhî, mülk ve kul şenindir, sen kime istersen verirsin Ben dahî bir nâçiz kulunum. Benim fikrimi ve esrârımı sen bilirsin Benim istediğim mülk ve mal değildir. Bu anıya köle ve cârise almaya gelmedim. Temiz kalbimle senin rızânı isterim. Ya Rabb, beni bu miislümanlara kurbân eyle. Tek bu müminleri kiiffâır elinde mağlûb edip he lâk esleme. Yâ ılâhi, bunca insanın katline beni sebeb esleme Bunları mansıır* vr *muzaffer eyle. Bunlar için ben canımı kurban ederim Tek sen kabul eşle. Islâm askeri için ruhumu teslime hazırım, tek bu müminlerin ölümünü bana gösterme. İlâhî! Beni kendi yanına alı/r, müminlerin nîhuna benim ruhumu fedâ kıl. Şimdiye kadar beni gazi kıldın, sonunda da şe hâlde t i göster."*

F.rtesi sabaha kadar gökte bulut toplanmış, hafif bir yağmurla toz topraktan eser kalmamıştı. Sabah olunca Tiirk ordusu saf bağladı. Murad Han yanında kapıkulu askeriyle merkezde durdu. Büyük oğlu Bâyezîd Bey alaylarıyla sağ tarafa, küçük oğlu Yâkup Çelebi sol kanatla durdu. C.îazî F.vrenos Bey, azap

Dcvlci büyüklerini bu karara iten en önemli sebeplerden biri de daha önce Murad Han'ın ortanca oğlu Savcı Bey'in isyanıydı. Şehzade Savcı 1385 yılında Rumeli'nde Bizans sarayının teşvik ve himayesiyle babasına karşı isyan etmişti. Sultan Murad hemen isyanı bastırdı, oğlunun gözlerine mil çektirerek Bursa'ya gönderdi. Kimse böyle bir durumun tekerrürünü istemiyordu.

Kosova Meydan Savaşı Balkanlar'da Türk hâkimiyetinin artık sökülcmcyecğini isbâl etmiş, Makedonya'ya kadar yerleşen Türklcr'in buradan daha Batıya ve Güney'e ileri harekâta girişmelerine imkân vermiştir. Kosova, dünyâ askerlik târihinin büyük imhâ muhârebelerinden biridir.

Murad Han'ın iç organları Kosova'da bir türbe (meşhed) içine gömüldükten sonra cenâzesi Bursa'ya getirildi ve orada defnedildi. *"Meşhed-i Iludâvendigâr"* denilen bu türbe bugün de ayni yerde durur ve Kosovalı Türkler tarafından ziyâret edilir. Yugoslavya'da Türk varlığının en büyük mânevi desteği olan bu makam maalesef bugüne kadar Türkiye Türklcri tarafından gereken ilgiyi görmemiştir. Adâlcl ve himmette eşsiz, yoksul ve garibler dostu, kimsesizler sığınağı, siyâset ustası, yiğit ve kahraman pâdişâh, ömrünü Allah ve millet uğrunda gazâya harcamıştı. Osmanoğulları içinde ilk defa hem gâzî, hem şchîd olan budur.

Murad Han Oğlu Gâzî Sultan Bâyezîd Han

Bâyezîd Han daha şehzâdeliğindenberi görülmemiş ccsâreti ve savaş anında yıldırım gibi sür'atli harekeli yüzünden *"Yıldırım"* lakabiyle anılmıştır. 1389 yılında babasının şchîd oluşundan birkaç saat sonra onun yerine geçti. İlk iş olarak Paşa Yiğit Bey'i Üsküb tarafına, Fîrûz Bey'i de Vidin tarafına gönderdi, kendisi de Sırplar'la bir anlaşma yaparak Anadolu'ya döndü. Sırbistan arlık Osmanlı devletine vergi ve asker veren bir despotluk seviyesine indirilmişti.

Bu sırada Anadolu tarafından kötü haberler gelmeye başladı. Sultan Murad'ın şehâdetini fırsat bilen Karamanoğlu Alâeddîn Bey, daha önce Osmanlılar'a bağlanmış bulunan Saru-

han, Germiyan, Menteşe ve Aydınogulları'nı da iğfal ederek, OsmanlIlar aleyhine çevirdi ve bunlar Osmanlı ülkesine katılmış bulunan eski topraklarını işgal etmeye başladılar. Bâyczîd Han her zamanki gibi yıldırım hızıyla onların üzerine vardı, dört beyliği de ortadan kaldırarak bunların topraklarını Osmanlı ülkesine kattı, fakat beyleri cczalandırmayıp hepsine iyi muamele elti, sâdece Germiyanoğlu Yâkub Bey'i İpsala kalesine hapsettirdi. Bu sefer sırasında Bizans'ın elindeki tek kale olarak kalan Alaşehir'i de fethetti. Böylecc Ege'de İzmir'in gâvur kalesi dışında bütün memleket Osmanlı Türk Dcvlcti'nin eline geçmiş bulunuyordu.

Bâyczîd Han kışı Ankara'da geçirdikten sonra Teke ve Hamîdeli topraklarına girip Antalya'ya kadar her tarafı ilhak etti. Oradan Karaman topraklarına girdi, ama Karamanoğlu Alâcddîıı Konya'dan kaçarak Taşeli'ne saklanmıştı. Oradan haber gönderip barış istedi, bazı yerleri Osmanlılar'a bırakmak şartıyla onun beyliğine dokunulmadı. Yıldırım, Avrupa yakasındaki işlerini halletmek üzere orada fazla oyalanmadan tekrar Rumeli'ye geçti.

1391 yılı başlarında İstanbul etrafında Bizans'ın elinde bulunan birkaç yer daha alınarak Bizans surlar içine hapsedilmiş oldu. Artık Hıristiyan dünyâsıyla sâdece denizden irtibâtı kalmıştı. O yıl Bâyczîd Han Eflâk (Romanya) üzerine sefere çıku. Eflâk ordusunu mağlûb ettikten sonra Voyvoda Mircc'yi OsmanlIlara bağlı bir prens olarak makamında bıraktı. Artık Türklcr Tuna'nın öbür yakasına geçmiş oluyorlardı. Ertesi yıl Selânik alındı, Mora üzerine giden akıncı kolları sınırı genişletmeye başladılar. Bu arada Bizans'ın yardım dileği ve Eflâk Voyvodası ile sâdece ismi "Kral" olan Bulgar Kralı Şişman'ın teşvikleri üzerine Macar Kralı Sigismund Türk ülkesine saldırıp Niğbolu'ya kadar geldi. Macar belâsının dcfcdilmesi için Yıldırım'ın ordu ile gelmesi gerekmemişti. Uc beyleri ve akıncı kolları Niğbolu yakınında Macar ordusunu darmadağın ettiler. Eflâk Prensi'nin hiçbir ümîdi kalmadı, Bulgar Kralı da Şehzâdc Emîr Süleyman'a teslim oldu.

Bâyezîd Han 1393 yılında Candaroğlu Süleyman Bey'in Kadı Burhaneddîn ve Karamanoğlu ile ittifak edip istiklâl dâvâsına kalkışması üzerine yine Anadolu tarafına sefer açtı. Kadı Burhaneddîn o sırada Karamanlılar'dan da kuvvetli durumdaydı, hattâ Yıldırım'ın şehzâdesi Ertuğrul kumandasındaki bir OsmanlI ordusunu yenmiş ve Şchzâde'yi öldürtmüştü. Şimdi de onların bu hareketlerinden cesâret alan Candaroğlu Süleyman, Osmanlılar'a karşı asker toplamaya başlamışu. Bâyezîd onun hiç ummadığı bir anda karşısına çıkarak topladığı orduyu perîşân etti, savaşla Candaroğlu da öldü. Candaroğullan'nın ülkesi, Sinop hâriç, Osmanlı ülkesine katıldı. Kadı Burhanedîn ise Osmanlı ordusunun yaklaştığını duyunca Sivas'a çekilmişti. Yıldırım onun baskısındaki Amasya'ya oğlu Çelebî Mehmcd kumandasında bir kuvvet gönderdi, Çelebî Mchmed'i de Amasya'ya sancak beyi tâyin etti.

Yıldırım'ın Anadolu işlerini halletmesinden sonra giriştiği önemli bir iş İstanbul'un kuşatılmasıdır. 1395'e kadar Bizans elindeki son Anadolu şehri olan Alaşehir ile Rumeli'ndeki başlıca dayanak noktası olan Selânik fethedilmiş, sıra doğrudan doğruya Bizans'ın merkezine gelmişti. Topun henüz yeteri kadar geliştirilmemiş olduğu bir çağda Bizans'a karşı uzun bir yıpratma savaşı vermek gerekiyordu. Bu yüzden Bâyezîd Han şehrin dışarıyla olan bağlantısını kesmeye çalıştı, ve muhtemelen şimdi Anadolu Hisarı denilen Güzelcehisar'ı o zaman yaptırdı. Fakat, yeni bir Haçlı seferi onu bu işten alıkoyacaktı.

O çağda Doğu Avrupa'da en kuvvetli devlet Macaristan'dı ve Macaristan'ın nüfuz bölgeleri bir bir Osmanlılar'a geçiyor, sıra kendisine geliyordu. Macar Kralı Sigismund bir defa sefer tertipleyerek Niğbolu'ya kadar gelmiş, hattâ kaleyi zaptetmiş, fakat Türkler'in yetişmesi üzerine şiddetli bir yenilgiye uğrayarak canını güç kurtarmıştı. Bu defa bütün Avrupa'yı kendi safında toplamak üzere büyük gayret sarfetti. Papa'yı da iknâ etti. Böylcce uzun bir hazırlıktan sonra Macar, Fransız, İngiliz, Alaman, Lehistan, Venedik devletleriyle birer devletçik mâhiyetindeki Kastilya, Aragon, Rodos, Eflâk ülkelerinin orduları biraraya gelip yüzelli bine yakın bir kuvvet meydana getirdiler.

Macar Kralı kendi politikası için bu kadar asker toplayamazdı, fakat seferin asıl hedefi olarak Türklcr'i baştanbaşa ezmek ve Kudüs Krallığı'nı yeniden kurmak gösteriliyordu.

Haçlı ordusu birkaç koldan Tuna'yı geçerek Vidin'c geldi. Ordunun başkumandanı Macar Kralı Sigismund idi. Vidin'de bir avuç Türk'ü işkencelerle öldürdüler ve bunu büyük bir zafer diye ilân ettiler. Oradan Niğbolu kalesi önüne gelip kaleyi kuşattılar. Niğbolu muhafızlığı görevinde bulunan Doğan Bey gün görmüş bir askerdi. Vaktinde savunma tedbîrlerini almış, kaleyi vermemeye ahdetmişti. Haçlılar orada kaldılar; bir yandan Türk ordusunun görünmesini bekliyorlar, bir yandan hayâl ettikleri zaferin sarhoşluğunu şimdiden tadıyorlardı.

Yıldırım Han İstanbul muhâsarasmı kaldırarak Edirne'ye gelmiş, fakat İstanbul etrafında ufak-tefek bâzı birliklerle ablukayı devam ettirmişti. Edirne'den sür'alle yürüyerek Tırnova'ya geldi, oradan Niğbolu yakınına varıp ordugâh kurdu. Osmanlı ordusunun mevcudu yetmişbin civârındaydı.

Yıldırım Han keşif kolları göndererek düşmanın durumunu adım adım tâkîb etmiş, hemen herşeyi öğrenmişti. Son bir defa durumu bizzat görmek üzere Macar askeri kıyâfetine girerek düşman ordusu arasından geçip gece yarısı Niğbolu burçlarının önünde göründü. Aşağıda Haçlı ordusu içki ve eğlence içinde mest olup nâra atıyordu. Bâyezîd Han burcun altına gelip gür sesle yukarıya bağırdı:

- Doğan, bre hay Doğan!

Kaledeki askerlerin haber vermesi üzerine Doğan Bey hemen geldi, aşağı bakınca Sultan'ı tanıdı:

-- Emret Hünkârım, Doğan kulun hurdadır!

- Hâliniz nicedir?

- Herşeyimiz yerli yerindedir, Hünkâr'ın sâyesinde kâfire zebûn değiliz!

- Göreyim seni Doğan, hiç endîşen olmasın, ben arkandayım!

Aşağıdan beyaz atlı birinin yukarıdakilerlc konuşup gittiğini gören bâzı Haçlı nöbetçileri bu haberi Haçlı karargâhına ulaştırdılarsa da kimse inanmadı.

Anadolu Olayları ve Timur Müdâhelesi

Karamanoğlu Alcâddin Bey, Osmanlılar'ın Haçlılarla uğraşmasını fırsal bilerek Ankara'ya hücum elmiş, OsmanlI-ların Anadolu Beylerbeyi olan Sarı Timurlaş Paşa'yı esir almıştı. Yıldırım Niğbolu'dan dönünce Konya üzerine yürüdü. Karamanoğlu Osmanlı askerine dayanamayınca Konya'ya çekildi, fakat Konya halkı ondan bezginlikleri yüzünden kendisine yerdim etmedi ve Yıldırım’ı davet ettiler. Alâcddîn Bey yakalandıktan sonra Sarı Timurtaş Paşa’ya teslim edildi, paşa onu îdâm etli. Karaman ülkesi Osmanlı topraklarına katılmış oldu (1397).

Sarı Kadı Burhaneddîn’in devletine gelmişti. Erteneoğulları’nın ülkesine hâkim bulunan Kadı Burhancddîn Anadolu'da son ciddî engeldi. Fakat o sırada Kadı’nın Akkoyunlu Beyi Karayölük Osman (Bayındırlı Kara Osman) tarafından öldürülmesi üzerine Yıldırım bu topraklan savaşsız aldı. Sivaslılar'ın daveti üzerine 1399'da şehre girdi. Oğlu Mehmet Çelebi'yi buraya vali tâyin etti.

Aynı yıl Memlûkler'in elinde bulunan Malatya fethedildi. Maraş'laki Dulkadıroğulları Mcmlûklcr yerine Osmanlılara'a tâbi oldular. Böylece 1400 yılında Yıldırım Bâyazîd Han, eski Selçuklu Dcvlcti'nin topraklarını tek merkez etrafında bir’eştirmiş, aynı zamanda Türk hâkimiyetini Doğu Avrupa'ya kadar ulaştırmış bulunuyordu.

Fakat bu birlik, hiç beklenmeyen bir parçalanmaya yol açtı. Anadolu'da hükümdarlıklarına son verilen Aydın, Gcrmiyan, Saruhan ve Menteşe beyleri devletlerinin iâdesi için Çağatay Hükümdarı Timur'a başvurdular. Öte yandan Timur’un ülkelerini ellerinden aldığı Celâyirli Ahmed ile Karakoyunlu Kara Yûsuf da Yıldırm'a sığınmışlar, ondan çok iyi muamele görmüşlerdi. Ayrıca, Yıldırım Mutahharten Bey'in elindeki Erzincan'ı da almıştı. Mutahharten Timur'a bağlı bir hükümdar olduğu için, bu hadise Timur'un topraklarına tecâvüz sayıldı. Yıldırım İstanbul kuşatması ile mcşgûlken, Timur Doğu Anadolu'ya girerek Sivas'a kadar geldi, Sivas'ı cebren alarak pekçok cana kıydı, şehri iğneden ipliğe yağmalattı. Bâyczîd’in kendisine

bağlılık arzcdcccğini zannediyordu. Fakat Yıldırım Han bu belâya nasıl karşı konması gerektiği huşunda devlet büyükleriyle görüşmeler yaptıktan sonra, Kahire'deki Memlûk Sultam'na elçi gönderip birlikte Timur'a karşı çıkmayı teklif etti. Timur, Sivas yağmalamasından sonra güneye doğru sarkmış, Memlûk topraklarında ilerlemeye başlamıştı. Buna rağmen Memlûkler Timur'un bir fırtına gibi gelip geçeceğini, ama Osmanlı tehlikesinin daha önemli ve devamlı olduğunu düşünerek böyle bir işbirliğine yanaşmadılar. Timur Şam'a kadar indi. Memlûkler kendisine bağlılık bildirince geri döndü.Onun asıl hedefi Hindistan ve Çin'di.

Timur uzaklaşınca Yıldırım İstanbul kuşatmasını bırakıp tekrar Doğu Anadolu'ya geldi. Sivas, Erzincan ve Kemah'ı geri alıp Mulahharten'i esir elti. Cclâyirli Ahmed ile Bayındırlı Kara Yûsuf u da eski topraklarını geri almaları için gönderdi. Böylcce Timur'a yeni bir savaş bahânesi verilmiş oldu.

Timur kışı Karabağ'da (Âzcrbaycân) geçirdikten sonra 1402 yılında tekrar Anadolu'ya girdi. Bu defa doğrudan doğruya Osmanlı devletini hedef alıyordu. Osmanlı savaş meclisinde bu belânın bir an önce dcfcdilmesi için kesin ncticeli bir muhârebe yapılması fikri kabul gördü, çünkü merkezinden binlerce kilometre uzakla bulunan muazzam Timur ordusu yiyecek ve barınak sağlayabilmek için Anadolu şehirlerini fecî şekilde yağma ediyor, yakıp yıkıyor halkı tedirginlik içinde kaçırıyordu.

Timur Tokat'tan çıkarak Kızılırmak boyunu tâkîb edip Ankara'ya geldi. Yıldırım bu ordu ile bir an önce karşılaşmak istiyordu. Fakat askerinin büyük bir kısmını Rumeli şehirlerinin korunmasına bırakmış, bir kısmını Bizans'a toparlanma fırsatı vermemek üzere İstanbul civarına koymuş, bir kısmını da Anadolu kalelerinin muhâfazasına mc'mûr etmişti. Böylcce Timur'a karşı sayıca çok az bir kuvvetle karşı koyuyordu. Timur ise o çağda toplanabilecek en büyük ordu ile gelmiş, üstelik bu orduyu fil birlikleriyle âdeta bir tank ordusu haline getirmişti.

Çubuk Ovası'nda iki taraf saf tuttu. Yıldırım yanına Vczîriâzam Ali Paşa'yı, oğullarından Mustafa, îsâ, ve Mûsâ Çelebileri alarak merkeze durdu. Ordunun sağ kanadındaki birlikle-

rin başına Anadolu Beylerbeyi Timıırlaş Paşa'yı, sol kanada ise büyük oğlu Emîr Süleyman'ı gelirdi. İhtiyatla yirmibine yakın Sırp askeri vardı.

Timur ordusunun kollarına oğullarını ve torunlarını kumandan yaptı. Kendisi merkezde, idi sağ kanatta oğullarından Mîrânşâh Mîrzâ, solda diğer oğlu Şâhruh Mirza vardı. Bu orduda ayrıca Kafkasya, Azerbaycan, Gürcistan ve Kürdistan'dan toplanmış askerler vardı. Akkoyunlu Karayülük Osman Bey kendi askeriyle sağ taraflaydı. Bâyezîd tarafından ülkeleri alınan Aydın, Menteşe, Germiyan, Karaman, Sarulıan, Candar beyleri ile Erzincan Beyi Mulahharten de Timur ordusunda yer almışlardı.

Savaş Osmanlı sipahilerinin hücumuyla başladı. Timur'un öncülerini bozan sipahilerin ileri harekâtını durdurmak üzere fil birlikleri kullanıldı. Fakat daha ilk saatle beklenmedik bir hâdise savaşın kaderini belli etmişti. Önce Osmanlı ordusundaki Kara Tatar denen ve Anadolu'daki Moğol kalıntıları olan askerler kendilerine daha yakın (belki akraba) buldukları Timur ordusuna geçip Osmanlı askerinin üzerine ok yağdırmaya başladılar. Ardından Anadolu Beylerbeyi Timurtaş Paşa'nın emrinde sağ kanatta bulunan Aydın, Sarulıan, Menteşe, Karaman, Candar, Germiyan askerleri karşı cephede bulunan eski beylerinin sancağı altına koşup onlar da Osmanlı'ya karşı savaşmaya başladı. Yıldırım'm elinde sâdece merkez ve sol kanat askeri kalmıştı. Sağdaki çöküntüyü gidermek üzere ihtiyatta bulunan Sırp birliklerini savaşa soktu. Fakat Sııp askeri bütün sadâkatine ve gayretine rağmen fazla tutunamadı, çünkü karşısındaki ordu Türk'tü. Buna rağmen Sırplılar kaçmadılar, çarpışa çarpışa çekildiler. Savaş kaybediliyordu. Vezîriâzam ve bâzı kumandanlar vclîahd olan Şehzâde Süleyman Çeicbî'nin bu badireden sıyrılarak Rumeli'ye geçmesini ve devletin başında bulunmasını istediler, bunun üzerine Süleyman Çelebi yanındaki askerle birlikle oradan ayrıldı. O giderken vakit ikindi olmak üzereydi, yânı iki ordu en az altı saattir boğaz boğaza çarpışıyordu. İki taraf da savaş denilen san'atın bütün inceliklerini bilerek vuruşuyordu. Savaşın hiçbir türlü kurtarılacak yanı kal-

madiği anlaşılınca bütün şehzadeler ayrılıp gittiler. Etrafındaki beyler Yıldırım Han'a da kaçıp kurtulması için yalvarıyorlardı. O devletinin ve ordusunun bütün mes uliyetini omuzlarında taşıyan bir hükümdar olarak askerini bırakıp savaş meydanını terketmeyi şerefine yakışlıramadı. Hiç yenilmemiş, hiç yüzgeri etmemişti. Yanında kalan üçbin kadar askerle elde silah vuruşmaya başladı. Birkaç defa atı vuruldu, hemen yanındakiler kendi atlarını verdiler. Vurduğu darbelerle kılıç dayanmaz olmuştu. Sonunda baltaya sarıldı ve zırhlı Timur süvarilerini onunla doğramaya başladı. Güneş batarken yanında bir avuç insan kalmış, ama o elinden silâhını düşürmemişti. Timur onun esîr edilmesini istediği için önce atını vurarak düşürdüler, sonra üzerine atılıp tuttular.

Sekiz saat fâsılasız süren bir meydan savaşından sonra Osmanlı ordusu ilk defa malûbiyeti tadıyordu. Bu yenilginin gerisinde muhakkak ki karşı tarafın Türk olması, yânî askerlik fenni ve yiğitlik bakımından bu taraftaki Türk'e denk olmalarının büyük rolü vardı. Fakat ondan daha önemlisi, Osmanlı Devlcti'nin o sırada Anadolu Birliği'ni kurmasına rağmen bu birliğin sosyal ve siyâsî bakımdan henüz çok zayıf olmasıydı. Anadolu beyliklerine son verilmişti, ama beylik yapısı tam ortadan kaldırılmış değildi. Osmanoğulları Anadolu'da merkezî devlet otoritesini bütün sosyal ve İktisâdi temelleriyle ancak Fâtih'ten îtibâren kuracaklardır. Ancak ondan sonra beyler yerine devlete bağlılık ve devlete sadâkat esası kökleşcccktir.

Ankara Savaşı Türkiye Türk Devleti için çok fecî bir darbe olmuş, devletin hamle gücünü en az otuz sene için durdurmuştur. Timur belâsı olmasaydı daha Yıldırım Han zamanında Bizans düşer ve târih başka türlü akardı. Fakat Ankara Savaşı bir başka şeyi de isbât etti. Memlûklcr daha baştan, Timur'un bir fırtına gibi gelip geçeceğini, asıl kalıcı tehlikenin Osmanlılar olduğunu söylemişlerdi. Bu doğru çıktı. Dünyânın en güçlü ordusuyla Hindistan'dan İzmir sâhillerine kadar hükmeden Timur'un devleti onun ölümüyle dağıldı, ama OsmanlI'nın kurduğu devlet aradan on yıl geçtikten sonra tekrar bütün şevket ve azametiyle hayatına devam etti, eskisinden daha güçlü oldu.

Oradaki Türkler’in niçin sönüp kaldığı, buradaki Türklcr'in niçin devamlı bir cihan devlcli kurabildikleri konusunda derin derin düşünmemiz gerekir.

Timur bundan sonra İzmir’e kadar ilerledi. Peşinde muazzam bir istilâ ordusu ile gelen bu büyük cihangir, ister-istemez Anadolu şehir ve köylerinde pek büyük yıkımlara sebep oldu. Yaptığı tek müsbet iş İzmir'in halâ Hıristiyanlar'da bulunan kısmını alması olmuştur. Anadolu'yu yine beylikler hâlinde parçaladı, kendisine hizmet edip bağlılık arzeden bütün Türkmen beylerine eski hükümdarlıklarını geri verdi. Osmanlı âilesini de parçalayarak bir daha toparlanmalarına imkân vermemek niyetinde idi. Yıldırım'ı yanında esir tutarken oğullarından Mûsâ, Mchmcd ve Süleyman Çelebileri ayrı ayrı hükümdar tamdı, Muştala Çelcbî'yi de alıp yanında Semerkand’a götürdü.

Yıldırım Bâyezîd'in Timur tarafından gördüğü muâmele hakkında çeşitli söylentiler vardır. Bâzı Osmanlı tarihçileri Yıldırım'm bir kafes içinde hapsedildiğini, Timur her nereye gitse o kafesin de birlikte taşındığını söylerler. Fakat herhalde Yıldırıman esir bir hükümdara yakışır şekilde tutulduğu muhakkaktır. Bir defasında Amasya'daki Mchmcd Çelebi babasını kurtarmak üzere Kütahya'ya bir ekip göndermiş, fakat bu ekip gece Sultan'ı kaçıracakları sırada yakalanmıştı. Belki bu hâdiseden sonra Timur kafesli bir tahtırevân yaptırarak Sultan’ı o şekilde muhâfaza etmiş olabilir. Yıldırım yedi aylık bir esâret hayatından sonra kederinden öldü. Onun gibi haysiyetine, şân ve şerefine pek düşkün bir hükümdarın esârete yedi ay bile dayanması beklenmezdi.

Yıldırım Bâyezîd Han bütün ömrünü gazâ meydanlarında geçirmiş pek kudretli bir hükümdardı. Babası Murad Han onu en iyi şekilde yetiştirmiş, bütün devlet büyükleri ve kumandanlar da kardeşler arasında tahta onu lâyık görmüşlerdi. Sırp Prensesi Obvera ile evlendikten sonra prensesin onu içkiye ve eğlence âlemlerine alıştırdığı söylenir. Osmanoğulları içinde ilk defa içki içen pâdişâh Yıldırım Han'dır. Fakat dindâr, âlimlere saygılı bir hükümdardı. Bursa'da bugün bile Türklüğün büyük âbidelerinden biri olan Ulu Câmi'i o yaptırmıştır. Çocuklarının

yetiştirilmesinde çok dikkat göstermiştir; gerçekten, şehzadelerin herbiri babalarının yerini tınacak değerde idi.

Fetret Devri

Osmanlı târihinde 1402 Ankara Muhârcbcsi'ndcn 1413'te Çelebi Mchmcd'in hükümdar olmasına kadar geçen devreye *Fetret Devri* adı verilir, çünkü bu devir şehzâdelerin taht kavgalarıyla geçmiş ve devlet otoritesi lam kurulamadığı için memleket buhran içinde kalmıştır.

Yıldırım Han vcfâl ettiği zaman 43 yaşında idi. Timur onun cenazesini yine esir olarak yanında bulunan oğlu Mûsâ Çelebiye verdi. Mûsâ Çelebi ve Ankara'da esir düşmüş bâzı sancak beyleri Sultan'ın ccnâzcsini Bursa'ya getirip defnettiler. Yıldırım'ın ölümü üzerine Timur da kendi memleketine döndü (1403). Geriye parçalanmış bir Anadolu, yağmalanmış, bütün hazîneleri Timur'a gitmiş, ve nihayet bütün arşivleri yakılmış bir Bursa, ve en kötüsü, dört başlı bir Osmanlı devleti bıraktı.

Ankara Savaşı'nda büyük şehzâde Süleyman Çelebi (Emir Süleyman) Rumeli'ye geçerek orada hâkim olmuş, Mchmcd Çelebi kendi eski sancağı olan Amasya'ya gitmiş, Mûsâ ve Mustafa Çelebiler babalarıyla birlikte esir düşmüşler, îsâ Çelebi ise Bursa'ya gelip hükümdarlığını ilân etmişti. Bâyczîd'in bunlardan başka hayatla Fatma adlı bir kızı ile Kasım adında küçük yaşta bir oğlu vardı. Ankara Savaşı biter bitmez Timur, Süleyman Çelebinin arkasından bir kuvvet gönderdiyse de bunlar Çelcbî'yi yakalayamadılar. Mchmcd ve îsâ Çelebiler Timur'u tanıdılar ve Timur onların hükümdarlıklarını kabûl etli. Daha sonra Rumeli'de Şehzâde Sülcymân'a gönderilen bir elçi heyeti onun da Timur'a bağlılığını sağladı. Nilıâyct Timur, Mûsâ Çelebiyi serbest bırakırken ona da hükümdar muâmelesi yaptı. Böylcce Osmanlı ülkesinde dört hükümdar bulunuyordu. Timur şehzâde Mustafa Çelebiyi kendisiyle birlikte götürdü; herhalde onu daha sonra kullanmak niyetindeydi.

Başlangıçta bunların cn kuvvetlisi Süleyman Çelebi idi. Devletin ileri gelenleri, özellikle veziriazam Çandarlı Ali Paşa onu tutuyordu. Süleyman Çelebi durumunu zayıf görerek Bizans ile anlaşma yoluna gitti; küçük kardeşleri Kasım Bey ile Fatma Sulıan'ı Bizans sarayına bir çeşit rehin olarak bıraktı, Bizans'a da eski topraklarından bazılarını iade etti. îsâ Çelebi kardeşi Musa'nın Timur tarafından Bursa'ya gönderildiğini duyunca şehri terkedip gitmişti, ama Timur gidince tekrar gelip Bursa'ya hâkim oldu. Mûsâ gidip akrabaları olan Germiyan ve Karamanoğulları'nın yanında kaldı.

Amasya'daki Mehmed Çelebi gayet sistemli bir şekilde adım adım kendisini kabul ettiriyor, nüfuz sahasını genişletiyordu. Nihayet elindeki kuvvetlerle BursTya yürüdü ve îsâ Çelebinin askerini bozdu. îsâ bunun üzerine Rumeli'ye geçip ağabeyi Emir Süleyman'dan yardım istedi. Ordunun Ankara Savaşı'ndan kalan önemli kısmı Süleyman'ın elinde idi, önemli devlet adamları da onunla birlikle. Bu yüzden Mehmed Çelebi Bursa'yı kendi hâkimiyeti altında tutmakla birlikte orada oturmadı, dönüp Amasya'ya gitti. îsâ, ağabeyisinden aldığı yardımla Anadolu'ya geçti, ama Mehmed Çelebi ile yaptığı iki muhârebede de yenildi. Anadolu beylerini Mehmed Çelebî'ye karşı itti fâka çağırıp bu yolda hayli çalışmasına rağmen Mehmed Çelebi o beyleri de dağıttı, hattâ Sarulıan Beyliğini tamâmen ortadan kaldırdı. Sonunda Karamanlılar ile Gcrmiyanlılar arasında yardım almak için mekik dokuyan îsâ Çelebi Eskişehir'de yakalanıp îdâın edildi, Bursa'ya babasının yanına defnedildi.

Mehmed Çclcbî'nin gitgide kuvvetlenmesi, üstelik İsa'yı bertaraf etmesi üzerine Emir Süleyman yanında Çandarlı Ali Paşa ile Anadolu'ya geçti, Bursa üzerine yürüdü. Fakat Mehmed Çelebi çok ihtiyatlı ve dirâyetli bir hükümdar olduğu için Bursa'da oturmamış, Amasya'da kalmıştı. Emir Süleyman Bursa'ya girdi, sonra Ankara'ya kadar yürüyüp oraları da aldı. Mehmed Çelebi ona karşı Anadolu beyleriyle bir ittifak kurmaya çalıştıysa da bunlar Süleyman'ın kudretinden korkup dağıldılar. Süleyman Çelebi tekrar Edirne'ye döndü.

Anadolu hâkimiyetini Mehmed Çelebî'ye kaptıran Musâ Çelebi bu defa Rumeli'ye geçerek Süleyman Çelebi ile mücâdeleye karar vermişti. Deniz yoluyla Romanya'ya geçip, oradan Edirne tarafına ordu çekti. İlk çatışmada mağlûb oldu. Fakat Emir Süleyman'ın içki ve eğlenceye fazla düşkünlüğü, yanında çalışanlara karşı çok keyfî ve despotça davranışları yüzünden devlet büyükleri bir bir ondan yüz çeviriyorlardı. Nihâyet öyle bir zaman geldi ki, çoğu açıkça Musa'yı tuttular ve Mûsâ bunların yardımıyla önce Süleyman'ın ordusunu bozdu, sonra Edirne'ye girdi. Emir Süleyman bunca gafletten sonra nihâyet hakikati görünce kaçmaya çalıştıysa da yolda Türkmenler tarafından öldürüldü.

Emir Süleyman veya Süleyman Çelebi devlet idârcsindc başarısız kalmasına rağmen edebiyat ve ilimde bütün kardeşlerine üstündü. Hattâ onun büyük edebî kabiliyetinden dolayı, bâzı müellifler *Mevlid* yazarı Süleyman Çelebinin de o olduğunu söylerler. Mûsâ Çelebi aslında çok kıymet verdiği ve çok saygı duyduğu ağabeyinin ölümünü duyunca hemen kaatiİleri yakalattı. Bunlar akılları sıra Mûsâ Çelebî'den mükâfat göreceklerini sanmışlardı. Hepsi de diri diri yakılmak süreliyle ortadan kaldırıldı. Emir Süleyman'ın ccnâzcsi Bursa'ya gönderilip defnedildi. Bir oğlu bir de kızı kalmıştı. Bunlar babalarının hâlinden sonra kendileri için de durumun kötü olduğunu düşünerek Bizans'a sığınmak istediler. Bizans o sırada Çelebi Mehmed'le olan anlaşması yüzünden çocukları kabûl etmedi. Şehzade kızkardeşi ile Yanbolu'da akıncılar arasına sığınmıştı. Mehmed Çelebi bunları yakalattı; şehzadenin gözlerine mil çektirerek Bursa'ya gönderdi, ama kendisine iyi bir maaş bağlattı, her zaman görüşüp hatırını hoş tutardı. Kızını bir sancak bcğiylc evlendirdiler.

Mûsâ Çelebi, ağabeyini ortadan kaldırdıktan sonra Edirne'de hükümdar oldu. Emir Süleyman'ın talihsiz oğlu o sırada Bizans'ta mülteci idi; BizanslIlar onun yanına asker vererek amcasına karşı savaşa gönderdilerse de Orhan Çelebi mağlûb oldu. Mûsâ Çelebi İstanbul üzerine yürüyüp şehri muhâsara etti. Bizans çok sıkıntılı bir durumdaydı. Bu defa kardeş kavgasından

faydalanarak yine kurtuldu. O sırada Mehmed Çelebi Anadolu'da yeleri kadar kuvvetlenmiş Rumeli'ye geçmeğe hazırlanıyordu. Gelibolu yakası Musa'nın elinde olduğu için o yol kapalıydı. Bizanslılar Mehmed Çelebiyi Üsküdar'dan karşıya geçirdiler. Çatalca civarında yapılan muharebede Mehmed Çelebi yenildi, güçlükle İstanbul'a sığınıp kurtuldu. Anadolu'ya dönüp bir defa daha asker topladı ve Rumeli'ye geçti, yine yenildi. Ama emelinden vazgeçmedi. Onun bu ısrarında Mûsâ Çelebinin kötü politikasının da önemli rolü oldu. Emir Süleyman'ın yenilip ortadan kalkmasına asıl sebep ordu ve idaredeki adamlara kötü muamele etmesi ve onları tedirgin etmesiydi. Mûsâ ayni hatâyı işlemekte gecikmemişti. Akıncı Beyi Mihaloğlu'nu bcylcrbeyiliğc tâyin etti, sırf kendisine sâdık diye Şahindik adında birini veziriazam, sapık inançlı Şeyh Bedreddin'i kadıasker yaptı. Diğer birçok mevkilere de böyle değersiz adamları getirdi. Beyler kendisinden yüz çevirdiler, Mehmed Çelebî'ye el altından haber saldılar. Nihâyet Mehmed Çelebi üçüncü defa kalabalık bir orduyla Rumeli'ne geçti; orada bu askere Mıısâ Çelebiden yüz çeviren beylerin kuvveti de katıldı. Samakov yakınındaki Çamurlu Derbend’de yapılan savaşta Mûsâ Çelebî'nin ordusu bozuldu, kendisi atının bataklığa saplanması yüzünden esir edildi ve îdâm edildikten sonra Bursa'ya, Yıldırım'ın türbesine defnedildi (1413).

Çelebî Sultan Mehmed

Ankara Savaşı felâketinden sonra onbir yıl geçmiş, OsmanlI tahtına yeniden istikrar gelmişti. Şimdi yapılacak iş Timur'un altüst ettiği memleket birliğinin kurulmasıydı. Birliğe ne kadar muhtaç olunduğunu Karamanoğlu (İkinci) Mehmed hiç vakit geçirmeden isbât etti. Mehmed Çelebî Rumeli'de Mûsâ ile uğraşırken, Karamanoğlu fırsatı ganimet bilip hemen Bursa'ya saldırdı. Bursa Kalesi'ni bütün zorlamasına rağmen alamadı, bunun üzerine öfkesini Bursa'dan aldı. Şehri baştan-

başa yağmaladığı gibi, Yıldırım Bâyczîd Han'ın türbesini de ateşe verdi. Kendi anası Yıldırım Han'ın öz kardeşi idi; ömrünü Allah ve millet yolunda gaza ile geçirmiş bir mücâhid sultanın ölüsüne karşı yaptığı bu alçaklık dünyâ durdukça unutulmayacaktır. Ölülere karşı kahramanlık yaparak Türk târihine leke süren, müslümanı arkadan vurmayı şiâr edenen bu adam, Mûsâ Çclebî'nin cenâze alayını görünce Osmanlı geliyor diye var kuvvetiyle Konya'ya kaçmayı bildi.

Çelebi Sultan Mchmcd önce Aydınoğulları'nın üzerine yürüyüp İzmir'i alarak onların saltanatına son verdi, ama Aydınoğlu (yâlıud İzmiroğlu) Cüneyd Bcy'c Niğbolu sancak beyliğini vererek yine merhamet göstermekten kendini alamadı. Oradan Karaman toprağına girdi. Karamanoğlu aman dileyince dokunmadı, Candaroğulları tarafına yürüdü. Ama Karamanoğlu cibilliyetini göstermiş, Çelebi Sultan daha arkasını döner dönmez Osmanlı topraklarına saldırmıştı. Sultan Mchmcd, Candaroğlu Isfcndiyar Bey'c kendi hâkimiyetini kabul ettirdikten-sonra Anadolu Beylerbeyi Bâyezîd Paşa'yı Karamanoğlu'nun üzerine gönderdi. Bâyczîd Paşa, Karaman askerini dağıtıp beylerini ve oğlunu esir aldı, Sultan'ın huzuruna getirdi. Çelebi Sultan Mchmcd halasının oğlu olan Karamanlı ile ağır bir sulh imzaladı, Konya dışında hemen bütün Karaman topraklarını elinden aldı, ve onu Osmanlı seferlerine asker vermeye mecbur etli. Artık Rumeli'ne dönebilirdi.

Rumeli Akınları ve Akıncı Geleneği

Sultan Mehmed'in tahta geçişinin ikinci yılında Hırvatistan üzerine büyük bir akın yapıldı. Osmanlılar'da *Akıncı* denilen bir asker sınıfı vardı ki, bunlar Avrupa târihinde görülen yağma ve çapul kollarından çok farklı bir bünyeye sâhipti. Bunlar hudûd boylarında veyâ hududa yakın yerlerde oturanlar arasından seçilir, listeleri kadı sicillerine geçirilirdi. Ölen veyâ yaşlananların yerine uygun olanlar alınırdı. En büyük kumandan-

hırı akıncı t yi idi. akıncılar onun emri altında bin, yiiz ve on kişilik birli! 1er hâlinde bulunurlardı. Her bin kişiye akıncı binbaşı, her y i/, kişiye bir subaşı, her on kişise de onbaşı kumanda ederdi, \kinularm esas görevi savaş zamanlarında orduya her türlü kesil ve istihbarat hizmeti yapmak, yolları ve köprüleri korumak, düşmanın toparlanmasına ve hazırlık yapmasına mâni olmak için yiyecek ve asker kollarına hücıım etmekti. Akıncılar kesin sonuçlu savaş yapmazlar, çok mecbur kalmadıkça büyük düşman birlikleriyle çalışmazlardı. Bunların esas özelliği çok süratli hareket eden atlar üzerinde şaşırtıcı süratle düşmanın önüne, ardına sarkmak, düşmanı şaşırtıp dağıtmaktı. Savaşta ordudan dört-beş günlük meşale ileride giderler, savaştan sonra da ordunun geri emniyetini sağlarlardı. Bunların maaşı yoktu, ganimetle geçinirlerdi. Bazılarının timar toprağı da vardı. Aldıkları esir başına devlete *pericik* denilen beste bir vergi verirlerdi.

Akıncı beyi akın emri alınca kasabalarda *Tavını* denilen emekli akıncıları görevlendirir, onlar da kendi bölgelerindeki akıncılara haber gönderirlerdi. Akıncı beyinin bütün kuvvetiyle yaptığı sefere *Akın* denirdi; yüz kişilik bir kolun yaptığı akına *Haramilik,* yüzden az sayıda olanların yaptığına ise *Çete* denirdi. ■

Osmanlılar Rumeli’ye geçince tanınmış bazı beyler akıncı birlikleri kurmuş, böylccc bir akıncı geleneği teşekkül etmişti. Bu yüzden akıncılar mensup oldukları beyin aile adıyla anılırlardı, yûnî akıncı beyliği bâzı büyük âilelerin elindeydi. En meşhurları Turhanoğlu (Turahanoğlu) akıncıları, Mihaloalu akıncıları, Malkoço’ğlu akıncıları idi.

Çclcbî Sultan Mehmet! zamanında akıncı mevcudu 40.000 civarında idi. 1414 yılında Evrcnos oğlu İslıâk Bey, Macaristan ve Bosna'ya karşı Türklcr'den yardım isteyen Hırvatları korumak üzere Bosna'ya bir akın tertipledi. Bosna Prensi kaçlı, yerine başkası getirildi. Ertesi yıl Hırvatistan'a akın oldu, bu akın sırasında lshâk Bey karşısına çıkan Macar ordusunu bozdu, Kral Sigismund güçlükle kaçtı. Böylccc Hırvatistan Türkler'c tâbi olmuş, Bosna'nın bir kısmı da Türk toprakları

arasına katılmıştı. Ishûk Bey Saraybosna'yı üs yaparak akmlarına devam etti. Bu arada Bosna'nın Türk idaresinde olmayan kısmındaki feodal beyler de Türk himayesini isteyerek Osmanlı'ya tâbi oldular.

Çelebi Sultan Mehmed Bosna tarafı yola konduktan sonra ordunun başına geçerek Eflâk seferine çıktı. Eflâk Beyi Mirçe'nin ordusu ile yardımcı Macar kuvvetlerini dağıttıktan sonra meşhur Yerköy'ü (Giurgiu) aldı, orada bir Türk kalesi inşâ edip bölgedeki hâkimiyetini perçinledi. Mirçe itâatsizlikten vazgeçip OsmanlIlara tâbi olmayı kabul etti. Bundan sonra Eflâk voyvodaları Osmanlı Sultanı tarafından tâyin edilecektir.

Türkler daha sonra Romanya ve Macaristan üzerine baskılarım devam ettirdiler. Romanya tarafında Akkirman'a kadar geldiler, Macaristan üzerinde ise Evrcnoszâdc Ishâk Bey'in yirmibin kişilik akıncı birliği önce Islirya'ya girerek Macar ordusunu müthiş bir bozguna uğrattı, sonra Temeşvar taraflarını vurdu. Böylccc Dcvlct'in Avrupa topraklarında en az birkaç yıl için endîşesi kalmamıştı.

Çelebî Sultan Mehmed Anadolu'ya döndü. Önce Candaroğulları'nın elindeki Kastamonu hâriç bütün toprakları aldı, Candaroğlu'nu bir sancak beyi mesâbesine düşürdü. Böylecc Çankırı, Tosya, Samsun ve Bafra Osmanlı topraklarına katıldı. Sulıan'ın görevlendirdiği Timurtaş Paşazâdc Umur Bey (Niğbolu gâzîlcrindcndir) Timur belâsı sırasında Bizans'ın geri aldığı Hereke, Gebze, Danca, Pendik ve Kartal'ı yeniden fethetti.

Sultan Mehmed'in son yıllarında iki önemli iç hâdise çıktı. Bunlardan biri Şeyh Bedreddîn isyânı, öbürü Mustafa Çc-lebî'nin taht kavgasıdır. Şeyh Bedreddîn Mahmûd, Sultan Murad zamanında Dimetoka yakınındaki Sam una veya Samavna denilen kazânın kadısı olan îsrâil adında birinin oğluydu. Bedreddîn önce Bursa'da, sonra Konya'da, daha sonra Kahire'de en yüksek ilim müesscsclerinde en meşhur hocaların yanında eğitim gördü. Bir müddet Kahire'de Sultan Berkuk'un oğlu Ferce'e özel hocalık yaptıktan sonra Timur fetreti sırasında Anadolu'ya döndü. Mûsâ Çelebî'nin yanına kapılandı, Çelebî onu kendi kadıaskcri yaptı. Fakat Mûsâ Çelebî tahtı kaybedince Çelebî Sultan Meh-

med onun diğer adamları gibi Şeyh'i de azletmiş vc sürgüne göndermişti. İznik'te ikamete me'mûr olan Şeyh'e büyük bir maaş da bağlanmıştı. Çok bilgili ve cerbezeli bir zât olan Şeyh, buradan mürîdlcrini her yana göndererek kendi doktrinini yaymaya başladı. Onun anlattığı şeyler arasında en önemlileri Hıristiyanlığı ve Yahudiliği İslâm Dîni'yle eşit sayması, bir de mal ve arâzîde ortak mülkiyet (bir çeşit komünizm) tanımasıydı. Bu yüzden Yahûdîler, Hıristiyanlar vc ayak lakımı arasında hayli tesirli oldu. Halîfesi Börklüce Mustafa ile Torlak (Yahudi) Kemâl, Ege bölgesinde çalışıyorlardı. Şeyh de sürgün yeri olan İznik'ten gizlice kaçarak deniz yoluyla Eflâk'a gitti, oradan güneye doğru etrafına türlü dîn ve mezheplerden, türlü ırklardan hayli adam topladı. Timur fetretinin Osmanlı ülkesinde büyük bir sarsıntıya yol açtığının bir delili de, işte bunca insanın servet ve iktidar düşmanlığıyla harekete gcçcbilmcsiydi.

îsyâncılar üç koldan ayaklandılar. Urla'da Börklüce Mustafa, etrafına topladığı beşbin kadar adamla üzerine gelen İzmir Sancakbeyi İskender Bey'i mağlûb edip öldürdü. Bunun üzerine Saruhan sancakbeyi Timurtaş Paşazâde Ali Bey gönderildi, ama o da âsîlere mağlûb oldu. Çelebi Sultan Mehmcd vaziyetin ciddiyetini görünce vezîriâzam Bâyezîd Paşa'yı yolladı. Bâyezîd Paşa isyancıları Karaburun'da bozarak çoğunu imlıâ etti, elebaşılarını ise yakalayıp Efes'e getirdi. Börklüce orada îdâm edildi, Torlak Hû Kemal ise Manisa'da üçbin kadar isyâncı ile birlikte yakalanıp ortadan kaldırıldı. Bu arada Şeyh Bcdrcddîn Deliorman taraflarında dolaşıyor, etrafına adam topluyordu. Oraya gitmesinin başlıca sebebi, Mûsâ Çelcbî'ye kadıaskcrlik yaptığı sırada yanında çalışan pekçok kimseyi bulup onları kendine bağlamaktı. Başlangıçta epey başarılı oldu, lâkin kısa zaman sonra adamları kendisinden yüz çevirdiler, Şeyh sâdece bir alay ayak takımı ile kaldı. Börklüce ile Torlak'ın bozuldukları haberi onu büsbütün sarsmıştı. Sultan Mehmed çaşnigîrbaşı Elvan Bey'i bir miktar askerle üzerine gönderdi. Şeyh'i Zağra tarafında mağlûb edip yakaladılar, Sultan'ın yanına getirdiler. Sultan ona âlim olduğu için eskidenberi hürmet ederdi. Kendisi cczâlandırmadı, ileri gelen ilim adamlarını toplayarak onların şeyhi mu-

hâkeme etmelerini isledi. Meşhur İslâm âlimi Sadeddîn Teftezanî'nin taleplerinden Herâllı Mevlânâ Haydar'm başkanlığındaki bir mahkemede Şeyh suçlu bulundu, kendisi de bunu kabûl etti. Serez'de îdâm ettiler. Bâzı târihçiler Şeyh'in devlete isyân etmek niyeti bulunmadığını, ama kendi adına hareket eden Börklüce vc Torlak'ın isyanı üzerine korkarak Eflâk'e kaçüğmı söylerler (1420).

İkinci kargaşalık Şehzâde Mustafa Çelebi olayıdır. Yıldırım'ın Emir Süleyman'dan sonraki en büyük oğlu olan Mustafa Çelebi yi Timur kendi yanında Semerkand'a götürmüştü. Çelebi bir gün çıkageldi.

Önce Karaman bölgesinde göründü, sonra deniz yoluyla Eflâk'e geçip Eflâk Voyvodası ile anlaştı. Niğbolu Sancakbeyi Cüneyd Bey İzmir'deki Aydınoğlu saltanatını diriltmek hevesiyle ona iltihâk etli vc veziri oldu. Mustafa Çelebi etrafla daha başka böyle hoşnutsuz gruplardan topladığı epeyce bir kuvvetle Selânik civârına kadar geldi, ama orada Sultan Mehmed'in askerine mağlûb oldu. Yanında İzmiroğlu Cüneyd'le varıp Bizans'a sığındı. Bizans'ın eline iyi bir koz geçmişti. Sultan Mehmed her iki şahsın serbest bırakılmaması için Bizans'a yılda belli bir para vermeyi teklif elti ve böylecc anlaştılar.

Mustafa Çelebi olayı Dcvlet'in başına ciddî bir sıkıntı verdiği için, onun hep yalancı biri olduğu, hakîkî Mustafa Çelebi olmadığı propagandası yapıldı. Bu yüzden adı *"Düzmece Muslafa"yd* çıktı. Ama Mustafa Çelebi babasının sağlığında meziyetleriyle tanınmış ve ün yapmış biriydi, bu yüzden devlet ileri gelenlerinden çoğu kendisini tanıdılar, bâzıları da onun safında yer aldı. Fakat şimdilik ondan gelecek tehlike atlatılmış bulunuyordu.

Çelebi Sultân Mehmed 1421 yılında 32 (bazılarına göre 42) yaşında Edirne'de vefat etti. Ölmeden önce oğlu Murad'ın acele getirilmesini istediği söylenir. Gerçekten o sırada acele edilmediği takdirde ağabeyi Mustafa Çelebî'nin tahtı ele geçirme ihtimâli bulunuyordu. Çaşnigîrbaşı Elvan Çelebî'yi hemen Amasya'da sancakbeyi olan Şehzâde Murad'a gönderdiler, o gelinceye kadar pâdişâhın öldüğünü bildirmediler, hastadır diyerek

etrafı oyaladılar. Nihayet Şehzâde'nin Bursa'da tahta çıktığı öğrenilince, Sulian'ın cenazesi Edirne'den yola çıkarılıp Bursa'ya defnedildi. Onun yatmakta olduğu meşhur "Yeşil Türbe" Türk san'atının şaheserlerinden biridir. Türbenin karşısındaki Yeşil Cami de onun eseridir.

Çelebi Sultan Mehmed Osmanoğulları'nm en büyüklerinden biridir, hattâ ona *Devletin İkinci Kurucusu* bile denir. Siyâsetle bir dahî olduğu muhakkaktır. Memleketi ve milleti bunca belâdan, fitneden, düşman tehlikesinden ancak onun gibi parlak bir zekâ, yüksek bir kaabiliyet ve karakter kurtarabilirdi. Zamanında ilim ve san'al büyük ilerlemeler göstermiş, devletin her kademesinde ehliyetli kişiler vazîfe görmüştür. Şahsen gâyet yumuşak huylu, affedici olan Sultan Mehmed, savaş olduğunda ön safta nefer gibi çarpışacak kadar cesur ve yiğitti. Vücûdu bu savaşlarda aldığı yaraların izleriyle doluydu.

Sultan İkinci Murad Han

İkinci Murad Han tahta geçtiğinde onsekiz yaşındaydı. Babasının sancak şehri olan Amasya'da devlet işlerini öğrenerek yetişmişti. Cesur olduğu kadar tedbirli ve temkinli de olması sayesinde devletin başını birçok belâdan kurtarmış, Osmanlı Devleli'nin imparatorluk çağını hazırlamıştır.

O tahta geçtiği zaman Bizans İmparatoru elinde rehin bulunan Mustafa Çelebî'yi bâzı şartlarla serbest bıraktı; Mustafa Çelebi yeğeninin elinden Osmanlı saltanatını aldığı takdirde Bizans'ın daha evvel kaybettiği bazı toprakları iâde edecekti. Çelebi muhâfaza altında bulunduğu Limni adasından çıkarak Rumeli'ne gitti. Babası Yıldırım Han'ın Rumeli'de bulunan beyleriyle görüştü. Bunlar henüz çocuk çağında saydıkları Murad yerıı e eskiden beri tanıdıkları Mustafa Çelebî'nin hükümdarlığını tercih ettiler. Evrenosoğulları, Turahanoğulları hep onun tarafına geçti. Topladığı ordusuyla Gelibolu'yu kuşatan Mustafa Çelebî'nin üzerine vezîriâzam Bâyezîd Paşa kuman-

elasında bir ordu gönderildi, fakat Bâyczîd Paşa'nın yanındaki beylerin çoğu da Mustafa Çelebi tarafına geçince bu ordu dağıldı, Bâyczîd Paşa öldürüldü. Mustafa Çelebi Edirne'de sultan oldu. Gelibolu'yu aldı, ama onu Bizans'a vermedi. Bunun üzerine Bizans İmparatoru ona karşı Sultan Murad'la anlaşmaya çalışmışsa da istekleri kabûl edilmemiştir.

Mustafa Çelebi bundan sonra Gelibolu'dan Anadolu sâhilinc geçip Bursa'ya doğru yürümeye başlamıştı. Sultan Murad ve adamları buna karşı siyâsî bir taktik uygulamaya karar verdiler. Vaktiyle Tokat'a gönderilip Bedevi Çardak'ta hapsedilen Mihaloğlu Mehmed Bey serbest bırakılıp Bursa'ya getirildi. Mihaloğlu Rumeli beylerinin kıdemlilerinden olup onları iyi tanıdığı için, Mustafa Çelebiyi bırakmaları hususunda onları iknâ edecekti. Rumeli ordusu Ulubad yakınına gelince Sultan Murad kendi askeriyle karşısına çıktı. İki taraf uzun müddet birbirine saldırmaya cesaret edemedi. Herhangi bir çalışmada Mustafa Çelebî'nin gâlip gelmesi muhakkaktı, çünkü Sultan Murad'a göre çok kuvvetli bir ordusu vardı, kendisi de savaş ustası bir şehzade idi. Fakat bu arada Sultan Murad boş durmadı. Mihaloğlu Mehmed Bey'c bütün Rumeli Beylerine ulaştırılmak üzere mektuplar yazdırdılar. Mehmed Bey bu mektuplarda pâdişâhı bırakıp bir âsîye uydukları için büyük günâh işlediklerini, fakat geri dönerlerse hepsinin affedileceğini yazıyordu. Rumeli beyleri Mihaloğlu'nun öldüğünü sanıyorlardı. Bu yüzden inanmadılar. Ama gece vakti Mihaloğlu ırmağın kenarına gelip öbür yakadaki beyleri bir bir adlarıyla çağırdı ve hepsiyle konuştu. Bunun üzerine beyler yaptıklarına pişman olup Mustafa Çelebiyi bıraktılar. Sultan Murad'ın veziri Hacı İvaz Paşa da Mustafa Çclcbî'ye sahte bir mektup gönderip onun Rumeli beyleriyle arasının iyice açılmasına sebep oldu. Mustafa Çelebi kararsız ve şaşkın bir vaziyette kalmıştı. Gece baskını yapmak üzere Sultan Murad'ın karargâhına gönderdiği birlik de Sultan Murad'ın Ulubad Köprüsü'nü yıktırmış olması yüzünden sarp yerlerden geçerken yeniçeri hücumuyla bozulup dağılınca, Çelebi işin bitliğini anladı. Oradan pek az adamıyla kaçıp Gelibolu'ya geçti. Arkasından Mihaloğlu Mehmed Bey'i gönderdiler. Bâzdan Kızılağaç

Yeniccsi'nde yakalanıp Edirne’de îdâm edildiğini, bazıları da Sofya yakınında yakalanıp Mihaloğlu tarafından yay kirişiyle bozdurulduğunu ve cesedinin Sultan Murad'a gönderildiğini söylerler (1422). Saray onun başarısını önlemek için "düzmece" şehzade olduğunu iddia etmişti: bu yüzden kendisine mezar da yaptırmadılar. Üstün meziyetleri bulunan bu talihsiz şehzade muvaffak olsaydı herhalde büyük bir pâdişâh olabilirdi, fakat genç yeğeni Murad onu aratmayacak kadar büyük bir devlet adamı olduğunu isbâl etmiştir.

Bu arada devletin başına ikinci bir gâilc çıktı. Sultan Murad Rumeli'de iken kardeşi Mustafa isyân etti. Şchzâdc Mustafa henüz onüç yaşında bir çocuktu ve Hamîdcli Sancağı kendisine verilmişti. Orada Gcrmiyanoğulları'nın ve kendi lalası Şarabdâr Ilyâs'ın teşvikiyle saltanat dâvâsına kalktı. Asker çekip Bursa'ya yürüdüler. Bursa halkı onları şehre sokmayınca gidip İznik kalesini kuşattılar. Sultan Murad hemen Şarabdâr îlyâs’a haber gönderip, kendisi gelinceye kadar şehzâdeyi oyaladığı takdirde affedileceğini ve beylerbeyi yapılacağını vâdetti. İznik muhâlizı Ali Bcy’c de kaleyi onlara vermesini tcnbîh elti. Mihaloğlu Mchmcd Bey isyânı bastırmak üzere öncü olarak gönderildi. Fakat yolda Şchzâdc Mustafa'nın kumandanlarından Tâccddînoğlu ile yapılan muhârebede Mihaloğlu öldürüldü. O arada Sultan yetişti. Mustafa'nın adamları kaçtılar, kendisi gözlerine mil çekildikten sonra Bursa'ya gönderildi. Mihaloğlu'nun adamları Tâccddînoğlu'nu bir köyde yakalayıp işkence ile öldürdüler (1423).

* *
*

İç gâilcler böylece sona erdikten sonra Sultan Murad dış meseleleriyle meşgul olmaya başladı. Sırbistan ve Macaristan serhaddini korumaya Evrenosoğlu'nu, Eflâk serhaddine Fîrûz Bcy'i memur etti. Timurtaş Paşa’nın üç oğlundan Umur Bey'i Germiyan iline elçi gönderdi, Oruç Bey'i beylerbeyi yaptı, Ali Bey'e de Saruhan sancak beyliğini verdi. Kendi lalası Yörgüç

Paşa'yı Amasya Sancağı'na gönderdi. Candarlızâde Ibrâhim Paşa veziriazam, Hacı İvaz Paşa da ikinci vezirdi. Önce Osmanlı sınırını tecâvüz eden Candaroğlu îsfendiyar Bcy'in üzerine ordu gönderildi. Osmanlı kuvvetleri îsfendiyar Bey'i bozguna uğratıp kaçırdılar. İsfcndiyar'in kızını Sultan Murad'a vererek barış istemesi üzerine, eski yerine çekilmesi ve ağır bir vergi ödemesi şartıyla barış yapıldı. Arkasından Aydın ve Menteşe Beyliklerine son verildi. Sonra sıra Karamanoğullarina geldi. Önce onların müttefiki olan Teke beylerinin üzerine yürüyüp beyliklerine son verildi. Karamanoğlu İkinci Mchmcd, Osmanlfya âid olan Antalya kalesini kuşatmaya kalktı, fakat kaleden atılan bir gülle ile öldü. Sultan Murad onun oğlu Ibrâhim Bey'i Karaman iline bey tâyin etti, öbür üç kardeşine Rumeli'de sancak beylikleri verdi.

Gcrmiyanoğlu Yâkub Bey oğul bırakmadan yaşlanınca Edirne'ye gelip Sultan Murad'la görüşerek ülkesini ona vasiyet cunişti. Böylccc Anadolu Bcyliklcri'nden sâdece îsfendiyar, Karaman, Dulkadır ve Ramazanoğlu Beylikleri kalıyordu.

Avrupa tarafında Sırbistan ve Eflâk uzun zamandır Osmanlılarca Macaristan ve Venedik arasında çekişme konusu idi. O sırada Avrupa'da bunlardan başka Osmanlı ile mücâdele edecek devlet de yoktu. Venedik ticâretle geçinen bir devlet olduğu için deniz hâkimiyetini garanti edecek olan kara ülkelerini elinde tutmak istiyordu. O sırada Ege sahillerine çıkıp, bir taraftan Arnavutluk yoluyla Adriyatik'e uzanan Osmanlılar, Venedik için ciddî bir tehlike idi. Osmanlı akıncıları Mora'ya devamlı akınlar yapıyor, donanma ise sık sık Venedik limanlarını vuru-yordu. Venedik'le savaş hâli sürerken Macaristan (aslında Almanya ve Macaristan) Türklcr'e karşı savaş açtı.

Sultan Murad Macarlar'a karşı savaşmak üzere ordunun başında hareket etti. Fakat Filibe'ye geldiği sırada Karamanoğlu'nun Osmanlı ülkesini arkadan vurmaya kalktığını işitince, kendisi Filibe'de kaldı, Rumeli Beylerbeyi Sinan Paşa'yı ileriye gönderdi. Sırbistan'a giren Macarlar Güğercinlik Kalcsi'nin önüne gelmişlerdi. Sinan Paşa kaleyi kurtarmak üzere acele yürüdü. Düşmanla karşı karşıya geldiler. Macar ordusuna bizzat Kral Sigismund kumanda ediyordu. Türk karargâhında yapılan

toplantıda Vidin Sancak beyi Sinan Bey heyecanlı bir konulma yaparak düşmana hücum edilmesini istedi:

> *"lley gâzîler, düşman gözümüzün önünde kalemizi yıkarken burada oturup beklemek pâdişâha hainlik değil de nedir? Yoksa îmânımız mı zayıfladı? Kâfir çok kalabalık-sa kadir Mevlâ İslâm askerinin yardımcısıdır. Bir değersiz baş için âhireıi satmak bize yakışır mı?"* dedi.

Beylerbeyi bu sözler üzerine Sinan Bey'c: "Var git, bura-lar senin memleketin sayılır, esir tutup bize düşman ahvâlini bildir" diyerek onu kendi askeriyle önden gönderdi, kendisi arka-dan yürüdü. Sinan Bey kale civarında Macar ordusu üzerine ânı bir baskın vererek ordunun tamâmı yetişmeden düşmanı darma-dağın etti. Kral Sigismund güçlükle canını kurtardı ve Türk-lerle anlaşmak zorunda kaldı (1428).

Sultan Murad, iki yıl sonra Sclânik'i alarak Vcncdik’e kuvvetli bir darbe vurdu. Sclânik liman şehri olarak Venedik için çok önemliydi; şehir daha önce Türklcr'c geçmişken Emîr Süleyman tarafından Bizans'a anlaşma ile iâde edilmişti. Sclâ-nik'in fethinden sonra Vcncdik'in denizden yaptığı bir hücum da Türk donanması tarafından püskürtüldü. Venedik, 1431 yılında barış yapmak zorunda kaldı.

Bu arada Karamanoğlu İbrâhîm Bey, Venedik ve Maca-ristan'la mektuplaşarak onları OsmanlIlar aleyhine ittifâka dâvel ediyor, Osmanlı ordusu sınır boylarında kâfirle uğraşırken o ar-kadan vuruyordu. Sultan Murad Anadolu’ya dönerek Karaman-oğlu'nu işgâl ettiği Hamîdeli topraklarından çıkardı. İbrâhîm Bcy'in pek tanınmış bir âlimi elçi göndererek yalvarıp-yakar-ması üzerine Sultan Murad anlaşma yapıp acele Rumeli'ne dön-dü. Böylccc Karamanoğlu bir defa da aff-ı şâhâneye uğramış bu-lunuyordu. Karamanoğlu'nun Hıristiyan müttefikleri olan Sır-bistan, Eflâk, ve Macaristan'a akıncılar vâsıtasıyla gereken ders verildi. Macar serhaddinin akıncı beyi olan Evrenosoğlu Ali Bey 1432 yılında Erdel (Transilvanya) üzerine müdhiş bir akın yapmış, içlerinde birçok Maçtır asilzâdcsi de bulunan binlerce csîr alıp gelmişti. 1437 yılında Sultan Murad Macaristan üze-

rinc sefere çıktı ve öncü olarak yine Evrcnosoğlu'nun akıncılarını Tcmcşvar bölgesine gönderdi. Macaristan'ı alt üst eden akıncı kolları Kral'ın kuvvetli bir ordu toplamasına fırsat vermemişler, pekçok csîr ve ganimetle dönmüşlerdi. Sultan Murad Macaristan'a girince Kral onu karşılamaya cesaret edemedi; Macar kuvvetleri kalelere sığınıp kendilerini savundular. Padişah Eflâk yoluyla döndü. O yıl Macarlar Vidin sancakbeyinin kuvvetlerine saldırarak zayiat verdirmişlerdi. Sultan Murad bu defa Macarlar için bir üs hâline gelen Sırbistan Despotluğu'na karşı harekete geçti ve Despotluk merkezi Semendire'yi fethetti. O dönünce Macarlar Semendire'yi geri almak üzere teşebbüse geçtilerse de, Üsküp Sancakbeyi Gâzî İshâk Bey ile Timurtaş Paşazâde Osman Bey'in kuvvetleri Macar ordusunu perîşân eltiller (1438). Bir yıl sonra Türk orduları artık Macaristan'ın Türk sınırındaki en büyük şehri olan Bclgrad'ı kuşatacak hâle gelmişlerdi.

Evrenosoğlu Ali Bey'in 1439'daki Belgrad kuşatması sonuç vermedi. Türkler her yıl Macaristan içlerine akıncı hücumları yapıyorlardı. Fakat o yıllarda Macaristan ordularının başına çok kaabiliyetli bir başkumandan, Elunyadi Yanoş geçmişti. Hunyadi 1442 yılında Mezîd Bey'in kumandasındaki bir akıncı birliğini pusuya düşürerek feci şekilde ezdi. Bu mağlûbiyeti telâfi etmek üzere Rumeli Beylerbeyi Şâhin Paşa'nın kumandasında gönderilen ordu da Hunyadi ile yapılan bir muharebede bozuldu. Hunyadi Türk hâkimiyetindeki Sırbistan topraklarına girdi. Kula Şâhin Paşa'nın yerine tâyin edilen Rumeli Beylerbeyi Kaasım Paşa Niş yakınında mağlûb oldu (1443).

Sultan Murad o sırada Macarlar'ın müttefiki Karamanoğlu İbrahim'le uğraşmak üzere Anadolu'da bulunuyordu. Karamanoğlu İbrâhîm, Macarlar'a mektup göndererek Anadolu'yu kendisinin alacağını, Rumeli'yi onlara bırakacağını, bunun için Osmanlı'yı iki taraftan sıkıştırmak gerektiğini söylüyordu. Her seferinde Osmanlı prensesi olan karısını şefâatçi göndererek göz yaşları içinde kendini kurtaran bu fcsâtçı, boynunda binlerce Türk akıncısının kanının günâhını taşımıştır.

Sultan Murad Edirne'ye geldikten sonra kış mevsiminde Macar yürüşünü durdurmak için sefere çıktıysa da başarılı olamadı, Edirne'ye geri döndü. Macarlar sonunun ne getireceği bilinmeyen bu başarılarını bir anlaşma ile perçinlemek istediler ve bunun üzerine 1444 yılında Segedin'de barış yapıldı. OsmanlIlar daha evvel ilhak ettikleri Sırbistan'ı kendilerine tâbi bir krallık olarak yeniden tanıyacaklardı.

Segcdin barışı on yıl geçerli olmak üzere, iki taraftan birinin Kur'ân, diğerinin *İncil* üzerine el basmasıyla lasdîk edilmişti. Pâdişâh Avrupa sınırını böylecc emniyete aldıktan sonra, artık Karamanoğlu fitnesine kesin son vermek üzere ulemâdan fetvâ istedi. O zamanın çeşitli ehli sünnet mezheblerine mensup beş büyük fıkıh âliminin bâzıları Karamanoğlu yaptıklarına pişman olup Osmanlıya yardım ettiği takdirde a fled i leb ileceğini, bâzıları ise İslâm mücâhidlcri küf fara karşı ccng ederken onları arkadan vuran böyle bir adamın katledilmesi gerektiğini söylediler. Pâdişâh bunun üzerine sefer açtı, ama Karamanoğlu her defasında yaptığı gibi Osmanlı prensesi olan karısı ile vezirini ricâcı gönderip, kendisi Taşeli taraflarına firar etti. Elçilerin yalvarıp yakarmaları üzerine, Karamanoğlu bundan böyle Osmanlı ordusuna asker göndermek şartıyla affedildi.

Sultan Murad Karaman'dan dönünce Bursa'dan Edirne'ye geçmedi. Edirne'de oğlu Mehmed’i (Büyük oğlu Alâcddîn Bey bir yıl önce ölmüştü) vekil bırakmıştı; bu defa onu pâdişâh ilân ederek kendisi tahtı bıraktı, Manisa’ya çekildi.

Henüz 12-13 yaşlarında bulunan şehzâde Mchmcd'i pâdişâh olarak büyük hâdiseler bekliyordu. Sultan Murad hem kâfir krallarıyla, hem onların işbirlikçisi olan Karamanoğlu'yla barış yapmış olmakla birlikte, bu iki barış da su üstüne yazılmış yazılar gibiydi. Bir defa, Macar başkumandanı Hunyadi Yanoş barışın şiddetle aleyhindeydi, ve diğer Avrupa krallarını Macar Kralına karşı kışkırtıyordu. Onun Türkler'e karşı üstüste kazandığı başarılar kendisini sarhoş ettiği gibi, Hıristiyan kamuoyunda da çok büyük etkiler yaratmıştı. Türkler’e karşı hiçbir ümitleri kalmayan Hırisliyanlar onları yenebileceklerini düşünmeye başladılar. Papa'nın da işe karışmasıyla Macaristan on

yıllık barışı on gün içinde bo/du. Osmanlı tahtına bir çocuğun geçmişi olması ise Türkiye'yi cazip bir lokma hâline getiriyordu. Hoca Sa'deddîn Efendiye göre, Karamanoğlu İbrahim Bey Macar Kralı'na mektup göndererek, Türk pâdişâhının aklını kaçırdığını, Sarulıan (Manisa) ilinde dağ bayır dolaşarak gününü gün ettiğini, pâdişâh lığı câhil ve tecrübesiz bir çocuğa bıraktığını, bu sebeple kolayca czilcbilcccğini bildirdi. Gerçekten, Karamanoğlu kendisinin Sultan Murad'la barış yaptığını, ondan başkası için bu anlaşmanın geçerli olmadığını iddiâ ediyordu.

1444 yılında Macaristan ve Lehistan (müşterek krallık) başta olmak üzere bütün Avrupa devletleri Osmanlılar'a karşı Haçlı seferi açtılar. Esas kuvvet Macaristan'a âiddi, diğer devletler ufak birliklerle katıldılar. Venedik Cumhuriyeti ile Papalık donanmalarını Haçlılar'm emrine verdi. Eflâk Voyvodası da onlara katılmıştı. Böylcce yüzbin kişi civârında bir ordu kuruldu. Bu ordunun başkumandanı Macar Kralı Ladislas, akıl hocası ise Hunyadi Yanoş'tu. Zafer kazanıldığında Hunyadi'ye Bulgar Krallığı verilecekti.

Haçlı Ordusu Tuna'yı geçip Bulgaristan'a girdi. Niğbolu'ya kadar geldiler, fakat Niğbolu muhâfızı Fîrûz Beyzâdc Mehmed Bey kaleyi kuvvetle müdâfaa edip vermedi. Haçlılar burada oyalanmayı uygun görmeyip ileri yürüyüşe devam eltiler.

Türk tarafına gelince, devlet büyükleri bu sırada çok genç bir pâdişâhın bu işin üstesinden gelemeyeceğini düşünmüşler, Pâdişâh'a babasını dâvet etmesini teklif etmişlerdi. Sultan Mehmed istemeye istemeye bu dâveti yaptı, ama babası gelmedi. Bu defa:

> *"Eğer pâdişâh sen isen gel ülkeni kurtar; eğer pâdişâh ben isem o zaman emrediyorum, ordunun başına geç!"*

şeklinde bir mektup gönderdi. Sultan Murad acele Manisa'dan kalkıp Edirne'ye geldi, orduyu toplayıp başına geçti ve düşmanı karşılamak üzere yürüdü. Türk ordusunun mevcudu kırk ile elli bin arasındaydı.

Haçlı Ordusu ile Türk Ordusu Varna'da karşı karşıya geldiler. Hunyadi Yanoş’un tavsiyesi üzerine Haçlılar insiyatifı aldılar ve taarruza başladılar. Taarruza uğrayan Türk sağ kanadının başında Anadolu Beylerbeyi Karaca Bey bulunuyordu. Şiddetli düşman baskısı karşısında sağ kanadımız çekilmeye başladı. Karaca Bey yanma birlik kumandanlarım alarak askerin çekilmesini önlemek ve onları cesâretlendirmek üzere ön safta savaşa girişti. Onun bu kahramanlığı sağ kanadı bozularak imha edilmekten kurtarmış, ama kendini kurlaramamıştı. Karaca Bey bir elinde kılıcı ile toprağa düşüp ecel şerbetini içti. Yeniçeri Sckbanbaşısı Doğan Ağa da onun ardından Allah katına uçtu. Düşman bu defa sol kanada hücum etti. Sol kanat da yavaş yavaş geri çekilmeye başlamıştı. Pâdişâh merkezde kapıkulu askeriyle birlikte kımıldamadan duruyordu. Beylerin çoğu durumu endîşe verici görmekle birlikte, bazıları ısrâr ve sebât etmek gerektiğini söylediler. Bu arada düşman zafer sarhoşluğu ile büyük bir hatâ yaptı; geri çekilen Türk kollarının üzerine hücum edeceğine, onları savaş-dışı bıraktığını sanarak artık netice almak üzere Türk ordusunun merkezine hücum elti. En önde Macar Kralı Ladislas çılgınca at tepiyor, Sultan Murad'ı kendisi csîr almak istiyordu. Bütün Haçlı ordusu Niğbolu'nun intikamını alma hırsıyla coşmuştu. Kral'ın arkasında en seçme birlikler vardı. Bunlar bizim merkeze epeyce yaklaştıkları zaman Türk kanatları kapanmaya başladı. Macar Kralı bir anda kendisini Ycniçcriler'in karşında bulmuş, sağı ve solu da Türklerle çevrilmişti. Kral'ın çevresindeki en seçme muhâfız şövalyeleri yeniçerilerin topuz ve balta darbeleri altında bir bir yere yıkıldılar. Koca Hızır adlı bir yeniçeri Kral Ladislas'm atının ayağına bir kılıç çalınca Kral alla birlikte yere kapaklandı, Hızır Ağa hemen tepesine çullanıp aman vermeden başını kesti. Ladislas *!nc.il* üzerine yaptığı yemini bozmuş, hem kendi dindaşı, hem Müslümanlar'dan nice insanın kanına giren bir savaşa yol açmıştı. Başını bir mızrağa takıp sancak gibi kaldırarak düşman üzerine yürüdüler. Daha Türk çenberi daralmaya başladığı anda Hunyadi Yanoş işin bittiğini farketmiş ve kaçmaya başlamıştı. Kral'ın kesik başı Hıristiyan ordusuna büsbütün mâneviyat bozukluğuna yol açtı.

Akşam karanlığına varmadan büyük Haçlı ordusunun üçte ikisi esir edilmişti. Kaçan Hunyadi'nin yakalanması için arkasından Dâvûd Paşayı gönderdiler. Türk ordusundan Anadolu Beylerbeyi Karaca Paşa ile Timurtaş Paşa-zâde Umur Bey'in oğlu Osman Bey ve bunların yanında ikiyüze yakın kimse şchîd olmuştu.

Sultan Murad bütün İslâm ülkelerine zafernâmeler göndererek İslâm'ın bu büyük zaferini müjdeledi. Mısır'da câmilcrdc Türklcr'in zaferi kutlanmış, *Sultan Muradın* yüce adı hutbelerde *"Allah Yolunda Mücâhid, Emirü'l-Mu minin"* olarak anılmıştır. Sultan Murad Edirne'ye döndüğünde resmî sıfatı pâdişâh değil, başkumandandı. Devlet ileri gelenleri arasında şiddetli bir hizipleşme vardı ve bâzıları Şehzâde Mehmed'i, bâzılan Sultan Murad'ı tutuyorlardı. Askerin de diretmesi üzerine Sultan Murad tekrar pâdişâh îlân edildi, Şehzâde Mehmed lalası Zağanos Paşa ve Şâhin Paşa ile birlikte Manisa'ya gönderildi. Vczîriâzam Çandarlı Halîl Paşa Sultan Murad'ın pâdişâhlığını istemişti ki, bu çekişme ileride Halîl Paşa ile Sultan İkinci Mehmed arasında anlaşmazlığın büsbütün artmasına ve nihâyet Paşa'nın îdâmına kadar gidecektir.

Sultan Murad 1446 yılında Mora seferine çıktı. Mora o târihte Bizans'ın İstanbul dışında yegâne hâkimiyet bölgesi olarak kalmıştı. Hunyadi Yanoş'a karşı Niş bozgununda ihmâli görüldüğü için Tokat Kalesi'ne hapse gönderilen, fakat Varna Zaferi üzerine Azap Bey'in ricâsıyla affedilerek geri getirilen Gâzî Turahan Bey Mora üzerine akma gönderildi. Ardından Pâdişâh ordu ile varıp Korent Kalesi'ni zaptetti. Bunun üzerine Mora'nın merkezi Palras'ın da düşmesi düşmanı barışa mecbur etti. O sırada Mora Despotu olan Bizans prensi Kostanlin (daha sonra Bizans İmparatoru olacaktır) Türklcr'e bağlı bir despotluk hâline gelmeyi kabul etti.

Sultan, ertesi yıl âsî Arnavud Prensi İskender'in itâat altına alınması için Arnavudluk seferine çıktı. İskender, son Arnavud prensinin oğlu idi; ülkesinin Osmanlılar'a katılması üzerine kendisine sancak beyliği verilmişti. Niş muhârebesindc askerleriyle birlikte Osmanlı ordusunu bırakıp Arnavudluk'a kaçtı,

hiyle ile Akçahisar kalesini alıp içinde kapandı. Tekrar Hıristiyan dînine döndü. Osmanlı ordusu onu ortadan kaldırıp Arnavudluk işlerini yoluna koymak üzere iken talih İskender'e yardım etli. Hunyadi Yanoş yeni bir Haçlı ordusu toplayarak Türkiye'ye tekrar saldırma hazırlıkları içindeydi.

Gerçekten, Macaristan Kral Naibi olan Hunyadi Yanoş bu defa Türkler'in mutlaka mağlûb edilecekleri iddia ve ümidiyle Almanya, Macaristan ve Lehistan birliklerine Eflâk, Buğdan, Sicilya ve Arnavudluk'tan da asker kalmak suretiyle yüzbin kişiye yakın bir ordu toplamıştı. Bu ordu önce kendileriyle işbirliği yapmayan Sırbistan topraklarına girerek akla gelmedik zulüm ve işkenceler yaptı. Sonra güneye indiler ve Kosova'ya kadar geldiler. Murad Hudâvendigâr'ın isyan ettiği için gözlerini mil çekilen oğlu Savcı Bey'in oğlu Dâvûd Bey de bunların arasındaydı; Haçlılar Dâvûd Bey'e Türk pâdişahlığı vâdclmişlcrdi.

Sultan Murad Kosova'da düşmanı karşıladı. Bu defa orduda Karamanoğlu'nun gönderdiği asker de vardı.

17 Ekim 1448 sabahı savaş başladı. Mihaloğlu Hızır, Turalıan ve İsa Beylerin akıncı kolları düşmanın birliklerini birbirinden uzaklaştırmak ve toplu halde zırhlı hücum yapmalarını önlemek üzere buldukları her boşluğa yıldırım hızıyla dalışlar yapıyorlardı. Bu savaşta Türk ordusunun taktiği düşmanın hücum insiyaliiini iyice kırdıktan sonra taarruza geçmekti, çünkü Haçlı ordusu Türklcr'den çok kalabalıktı. Türk topçu alışları da düşman birliklerini dağılmakta hayli etkili oldu. Böylccc akşam karanlığına kadar Haçlıların bütün güçleriyle yüklenmelerine rağmen Türk ordusu yerinden kımıldamadı. Gece her iki taraf kendi mevzilerine çekildi, fakat ön hatlarda savaş sabaha kadar devam etli. Ertesi sabah Haçlılar tekrar çılgınca taarruzlara başladılar. Hunyadi Yanoş bir an önce Türk merkezine varıp pâdişâhı yakalamak için birbiri ardına kuvvet sevkediyor, fakat bu birlikleri Türkler'in topçu ateşi ve akıncıların şaşıruna taktikleriyle darmadağın olup geri çekiliyorlardı. Nihâyet Haçlı ordusu zırhlı süvârilcrini toplayıp bunları domuz topu gibi yanyana, omuz omuza getirerek merkeze bir hücûm yaptı. Sipahiler iki yana ayrılarak bunlara yol verdiler, sonra arkalarına dolandılar.

Pâdişâhın etrafında yeniçeriler demir şişlerden bir duvar örmüşlerdi; azap askeri ise önce ok yağdırıp kâfirin gözüne dünyâyı dar ettikten sonra kargılarla hücum elti. Düşmanın arkası sipâhilcrlc, iki yanı yeniçeri ve azaplarla, ön tarafı, yânı Türk ordusunun arkası ise ordu ağırlıklarıyla kuşatılmıştı. Balla, topuz, süngü, kargı ve kılıçla akşama kadar kırılan kırıldı, geri kalan esir oldu. Hunyadi yine selâmeti kaçmakta buldu. Ölenlerin arasında pek çok Hıristiyan asilzadesi vardı; Lehistan Prensi csîr düşmüştü, fakat kendini gizlemiş ve satılarak kurtulmuştu. Çek Prensi kendileriyle hiçbir düşmanlığımız olmadığı halde bize silah çekip bunca kan dökülmesine sebep olduğu için pâdişâhın emriyle îdâm edildi.

Bu savaşla pâdişâhın yanında Şehzâde Mehmed de vardı. Savaşta bulunup bir de csîr alan lârihçi Âşıkpaşa-zâdc Dcrvîş Ahmed'in anlattığına göre, Karamanoğlu anlaşma gereğince Osmanlı ordusuna asker göndermiş, ama bunları askerlikle ilgisi bulunmayan Turgudlu Türkmenlcri'nden seçmişti. *"Kaltak eyerli, yırtmaç kürklü, ör meç kuşaklı, kabalak dülbendli, kayış üzengili, iplen kılıç bağlı"* bu köylüleri görünce pâdişâh *"Bizim ordunun bir maskarası eksikli"* dedi.

Sultan Murad Edirne'de 1450 yılında oğlu Şehzâde Mehmed ile Dulkadıroğlu Süleyman Bey'in kızı Sini Mükrime Hâtun'un düğünlerini yaptı.

1451 yılı Şubat'ında Sultan Murad Han Edirne'de Hakkın rahmetine kavuştu. Henüz elli yaşma varmamıştı. Babası Çelebi Sultan Mehmed gibi onun kısa hayatı da büyük dertler ve izli raplar içinde geçmiş, ama bütün bıı sıkıntıların sonu her ikisi için de şân ve şerefle bitmişti. Öleceğine yakın âh i ret hazırlıklarını yaptı. Eski Osmanlı lârihçilcrinin bildirdiğine göre, Emîr Bulıârî dervişlerinden biri yolda kendisine yakında öleceğini haber vermişti. Bütün esirlerini azâd etti; vezirlerini ve beylerini çağırıp hepsine siyâsî vasiyyelini bildirdi. Oğlunun tahta çıkarılmasını istiyordu. Cenâzesinin Bursa'ya götürülüp orada defnedilmesini vasiyyet etti; üstünü kapatmamalarını, mezar toprağının hep Allahın rahmetiyle sulanmasını isliyordu. Türbesinin kubbe tepesini açık bıraktılar, yüzlerce yıldır o mübârek kabir toprağından rahmet damlaları eksik olmaz.

Kendisine kadarki Osmanlı Sultanları içinde ilim ve san'atta onun derecesine kimse erişemezdi. Türk dili ve Türk edebiyatı onun yüksek himmetiyle altın bir devir yaşadı. Onun zamanına kadar devletin dili Türkçe olmakla birlikte resmî sicillerin çoğu Arapça yazılmaktaydı; ondan îtibâren bütün kayıtlar Türkçe tutuldu. Büyük şark klâsikleri onun emriyle Türkçe'ye çevrildi; şâirler, âlimler, san'alkârlar onun gölgesinde sığınak buldular. Halkına karşı âdil ve merhametli, düşmanlarına karşı son derece dürüst davranırdı. San'atkâr ve derviş mîzâcı yüzünden dünyâ saltanatını bırakmaktan hiç çekinmemişti.

Ölümü, Şehzâde Mehmcd Manisa'dan gelinceye kadar onüç gün gizli tutuldu. Vasiyycti üzerine bir Perşembe günü Bursa'ya getirilen cenâzcsi Cuma günü defnedildi.

Sultan İkinci Mehmed Han
(Fâtih)

Sultan Mchıncd Edirne'de tahta oturduğu zaman ondokuz yaşındaydı. Daha önce kısa bir pâdişahlık tecrübesi geçirmiş, uzun süren sancakbcyliği sırasında ise devlet işlerini hakkıylc öğrenmişti. Babası onu devrinin en büyük âlimlerini ve sanatkârlarını yanına vererek yetiştirmişti. O güne kadar birikmiş devlet tecrübesi ile Sultan Mchmcd'in dehâsı bir araya gelince bundan Osmanlı İmparatorluğu denilen ve târihte bir eşi daha görülmeyen *"Yüce Devlet"* (Dcvlct-i Aliyyc) ortaya çıkmıştır. Onun tahta çıkmasıyla birlikte Karamanoğlu derhal Osmanlı topraklarına saldırdı ve kendisinin Sultan Murad'la anlaştığını, bu anlaşmanın onun ölümüyle sona erdiğini iddiâ etti. Ve yine her zamanki gibi üzerine asker çekilince her zamanki gibi Taşcli'ne kaçtı, her zamanki gibi şefâatçılar gönderdi, ve her zamanki gibi gasbettiği toprakları tekrar OsmanlI'ya geri vermek şartıyla affedildi.

Sultan Mehmed'in Karamanlı ile uğraşacak vakti yoktu; onun gönlünde bir aslan yatıyordu: *Bizans.* Onu ortadan kaldırmakla Roma İmparatorluğunun bütün mîrâsını eline geçirmiş, bir *"Dünyâ Devleti"* kurmuş olacaktı. Alası, dedesi hep bu işi halletmek istemişler, ama Bizans'ın bir senbol hâlinde birleştirdiği Hıristiyan Dünyâsı'nın Haçlı akınları yüzünden bir türlü fırsat bulamamışlardı. İstanbul daha önce İslâm-Arap orduları tarafından da kuşatıldığı halde bir sonuç alınamamıştı. İslâm Dünyâsı'nın gözünde Islâm'ın Hıristiyanlığa üstünlüğünü temsil eden bu fetih, Peygamberimizin şu sözleriyle de kutsal bir nitelik kazanmış oluyordu:

"İstanbul (Kostantiniye) mutlaka fetholunacaktır; onu fetheden hükümdar ne mübârek hükümdârdır, ve onun askeri ne mübârek askerdir".

Böylece İstanbul'un Bizans'tan Müslümanlar'a geçeceği de müjdelenmişti.

Saltanatının ikinci yılında bütün gücünü İstanbul kuşatmasına verdi. İlk iş olarak büyük dedesi Yıldırım Han'ın yaptırdığı Güzelcehisar'm (Anadolu Hisarı) karşısında, Rumeli yakasına bir kale yaptırdı. Boğaz'ın en dar iki yakasına hâkim olan bu kaleler sâyesinde Karadeniz yoluyla Bizans'a yardım gelmesi kesinlikle önleniyordu; bu kalelerden atılacak güllelerden hiçbir gemi kurtulamazdı. Şimdi bile Boğaz üzerinde bütün haşmet ve heybetiyle duran bu büyük kalenin dört ilâ beş ay gibi kısa bir zaman içinde yapılmış olması akıllara hayret verecek bir iştir, ve o zamanki Türk irâdesi'nin kudretini göstermesi bakımından önemlidir. Kalenin yapılışında bizzat Sultan Mehmed ve vezirleri bulunmuş, işçileri teşvik ve onlara yardım etmişlerdir. Kale bitince Fîrûz Ağa dörtyüz askerle muhâfız tâyin edildi.

Sultan Mehmed o kışı Edirne'de geçirdi, kuşatma hazırlıklarını tamamlamakla meşgul oldu. Bu çalışmalar Pâdişâh'ın başkanlığı altında yürütülüyor ve askerlik san'atına önemli yenilikler getiriyordu. Pâdişâh uzun bir kuşatmayı göze almış, bunun için muhâsara topları döktürmeye başlamıştı. Top Avrupa'da ilk defa İtalya'da kullanılmış, sonra Türklcr de özellikle İkinci Kosova Meydan savaşında bundan faydalanmışlardı. Fa-

kat o çağda top daha çok gürültü çıkarmak vc ortalığı loza-dumana boğmaya yarıyordu; gülleleri henüz büyük le'sîr yapacak mâhiyette değildi. Ayrıca mesafe ve hedef ayarlaması bakımından çok ilkeldi. İşle Sultan Mehmed Edirne'de bütün bu kusurları giderecek mühendislik hesapları ve döküm tekniği üzerinde çalışmalar yaptırdı, hattâ hesapların çoğunu kendisi yapıyordu.

1453 kışı sona erdiğinde Pâdişâh hazırlıklarını bitirmişti. Gâzî Turahan Bey ile oğullarını Mora üzerine akma göndererek oradan yardım toplanmasını önledi. Dayı Karaca Paşa'yı İstanbul tarafına öncü gönderdi vc Paşa surlara kadar olan Bizans kasabalarını işgâl edip Pâdişâh'ın yolunu açtı. Toplar Edirne'den getirilip surların karşısına yerleştirildi, Pâdişâh da gelip Topkapı surları karşısına büyük otağını kurdu. Ortaçağı sona erdiren büyük fetih başlıyordu.

Bu arada Bizans imparatoru Avrupa'nın her yanına haber salıp Türklcr'c karşı şehrin müdâfaasında onlardan yardım istemişti. Ardı ardına yedikleri büyük darbelerden sonra kolay kolay bellerini doğrultamaz hâle gelen AvrupalIlar ciddî bir yardımda bulunamadılar. En büyük yardım Ceneviz'den geldi; İstanbul'un müdâfaa kuvvetlerinin başına da Cenevizli kumandan Justiniani getirildi. Bizans'ın başında gâyet değerli bir imparator vardı, fakat memleket içten bölünmüş durumdaydı. Devletin zayıf düşmesi Katolik dünyâsının iştahını kabartmış, Katoliklcr Ortodoks Bizans'ı ellerine geçirmek için onun güçsüzlüğünü alabildiğine islismâr etmişlerdi. O kadar ki, bunların baskısından vc şirretliğinden bıkan halk, şehirde kardinal şapkası görmektense Türk sarığı görmeyi tercih eder hâle gelmişti. Bizans başbakanı Lukas Nolaras ile Ortodoks Patriği Genadyos da Türklcr'i tercih edenlerin arasındaydı.

Nisan ayının ilk haftasında kuşatma başladı. Surların etrafında iki tonluk gülleler atan büyük topların gümbürtüsü ortalığı velveleye vc dehşete salıyordu. Bizans donanması Haliç'te toplanmıştı, Boğaz'a ve Marmara'ya Baltaoğlu Süleyman Bey kumandasındaki Türk donanması hâkimdi. Bizans emrinde Venedik, Ceneviz ve Papalık savaş gemileri de vardı. Venedik vc Ceneviz ticâretle geçinen büyük koloni devletleri olduğu

için, Bizans gibi bir Hıristiyan devletin ortadan kalkması, onların Doğu Akdeniz ve Karadeniz'le bütün bağlarını koparabilirdi. Müttefik donanmanın önü Haliç'i kapatan büyük bir demir zincirle emniyete alınmıştı.

Oniki günlük bir kuşaunadan sonra Sultan Mehmed 18 Nisan'da umûmî hücûm emri verdi. Fakat Bizans'ı savunanların büyük gayreti karşısında bu hücumdan sonuç alınamadı. Üstelik iki gün sonra Bizans'a yardıma gelen Ceneviz ve Mora bandıralı beş gemi Türk donanması tarafından durdurulamamış, bu gemileri BizanslIlar Haliç'in zincirini açarak içeri almışlardı. Çok sinirlenen Sultan Mehmed, rüzgârın ters esişi mâze relini kabul cüneycrek Baltaoğlu'nu azletti, yerine Hamza Bey getirildi. Bizans'ın elinde kuvvetli bir donanma bulunmakla birlikte Haliç'te habsolmuş durumdaydı; Kaasımpaşa sırta kırındaki Türk topçuları devamlı oraya top yağdırarak göz açtırmıyorlardı. Bu arada Sultan Mehmed İstanbul'u denizden de kuşatmak üzere hafif gemilerden teşkil edilmiş bir donanmayı yüzlerce manda vc binlerce askerle kızaklar üzerinde Tophânc-Tcpcbaşı yoluyla karadan Haliç'c geçirdi. Bir gece içinde BizanslIlar gözlerini açtıkları zaman neye uğradıklarını şaşırmışlardı. Gerçekten, dünya târihinde o güne kadar böyle bir fikir ve başarı hiç kimseye nasîb olmuş değildi.

AvrupalIlar boş durmadılar, Karamanlılar boş durmadılar. Sultan Mehmed'e gelen Avrupa elçileri büyük bir Haçlı kuvvetinin hazırlanmakla olduğunu söyledilerse de, Pâdişâh'ın çok kuvvetli istihbarâtı olduğu için bu tehdide kulak asmadı. Fakat Venedikliler Karamanoğlu ile anlaşmışlar, Osmanlıya iki koldan saldırmayı kararlaştırmışlardı. Venedik diğer Avrupa ülkelerinin de katılmasıyla büyük bir takviyeli donanma kurmuştu. Bununla Çanakkale Boğazı'ndan gelip Türk kuvvetlerine hücûm edecek, Karamanoğlu İbrâhîm de Türk ordusunu karadan, arkadan vuracaktı. Ma'mâfîh bu haberler Türk ordusunda uzun süren bir kuşatma savaşının verdiği bezginlikle birlikte moral sarsılmasına yol açmaya başlamıştı. Muhâsaranın baştan beri aleyhinde olan bâzı devlet adamları -ki Vczîriâzam Halil Paşa bunların başındaydı- da Haçlı taarruzu haberlerini kendi fikirlerinin doğruluğuna bir delil saydılar.

Pâdişâh'ın hocası büyük mutasavvıf Akşemscddîn ona bu büyük işte çok yardımcı olmuş, manevî güç vermişti. Bir gece rüyasında Peygamberimizin sancakdârı olan ve İslâm ordusu İstanbul'u kuşattığı sırada kolera salgınından orada ölen Ebâ Eyyûb Ensârî Hazrctleri'nin kabrini görmüştü. Ertesi gün kendisine gösterilen yer kazıldığı zaman Eyyûb el-Ensârî'nin naşı ortaya çıktı. Bu haber Türk ordusu içinde büyük bir manevî coşkunluk yaratmış, şehrin fethedileceğine bir İlâhî müjde sayılmıştı. Bizans'ın da dayanma gücü artık sonuna gelmişti; müdhiş Türk toplarının surlarda açtığı gedikler Bizans askerinin ve halkının insanüstü gayretlerine rağmen kapatılamıyor, biri kapatılırken öbürü açılıyordu.

Nihâyet o kutlu gün geldi. 29 Mayıs 1453 günü sabah namazından sonra Sultan Mehmed bütün kumandanları huzuruna çağırdı, büyük taarruz için son plânlarını anlattı ve son emirlerini verdi. Bunlar birliklerine dönüp herkese ne yapacağını bildirdiler ve muhârebe düzeni aldılar. Türk ordusunda her zaman olduğu gibi, gâzîlcri savaşa teşvîk eden ve onlarla birlikte çarpışan pekçok derviş vardı; bu Allah erleri Peygamberimiz'in müjdelediği kullu fetihte bulunmak ve belki orada şchîd olabilmek için memleketin dört tarafından kopup gelmişlerdi. Hepsi de birer hücum kolunun ön safına girip şehre ilk adım atmanın şerefine kavuşmak arzusuyla yanıyordu.

Mehter hücum havalan çalarken Türk alaylarından dalga dalga tekbîr sesleri yükselmeye başladı. Bu tekbîrler önce sabah meltemi gibi ruhları büyüleyici bir dalga hâlinde ordu saflarından Bizans surlarına doğru yayılırken, biraz sonra dîn ve devlet yolunda ya şchîd, ya gâzî olmak üzere atılanların ağzında kutsal bir savaş nârâsı haline gelmiş, köhne Bizans'ın yüreğine korku salmıştı. Bizans kanının son damlasına kadar direniyor, Türk ise kanının son damlasına kadar savlet ediyordu.

Asıl hücum Topkapı tarafındaki surlar üzerinde yapıldı, çünkü en ağır toplar buradaydı ve büyük gedikler burada açılmıştı. Bizans imparatoru da en kuvvetli birliklerini buraya toplayarak savunmaya çalışıyordu. Bizans'ın elinde *"Rum Ateşi"* denilen ve ne olduğu çok gizli tutulan, üzerine su dökülünce da-

ha kuvvede yanan bir madde vardı ki, bununla Türk askerine çok kayıp verdiriyorlardı. Nice yiğit surlara tırmanırken şehîdlik şerbetini içti. Nihayet Topkapı civarında surun üzerine ktrkelli kişilik bir Türk birliği çıkmaya muvaffak oldu. Henüz öbür tarafların bundan haberi yoklu, içlerinde Ulubadlı Haşan adlı bir er surun üstüne Türk sancağını dikti. BizanslIlar büyük bir telâşa kapılmışlar ve Ulubadlı’nın üzerine ok yağdırmaya başlamışlardı. Ulubadlı orada şchîd oldu, fakat sancağı bırakmadı. Üzerinde İslâm'ın scnbolü ay resmi ve altında *"Allahları başka ilâh yoklar"* (Lâ ilâhc illallah) yazılı Türk bayrağını gören Osmanlı askeri de surun üzerine yetişmişti. Ulubadlı'mn fethettiği burçtan yüzlerce Türk askeri akın etmeye başladı. Şimdi artık *Allaha ekber* sesleri surların gerisinden de geliyordu. İçeri giren askerin bir kısmı düşmanı kıra kıra şehre doğru ilerlerken, bir kısmı sur kapılarını açlı ve büyük Türk ordusu İstanbul'a girdi. General Justiniani daha önce yaralanmış ve artık bir ümid kalmadığını görerek gemi ile şehri terketmişti. İmparator, yanında iki prensle bizzat başkumandanlık yapıyordu. O kargaşalık sırasında bir azap askerinin kılıç darbesiyle ölüp gittiği anlaşıldı, ama cesedi bulunamadı.

Eski târihlerimiz fethin bir mübarek Cuma günü olduğunu yazarlar. Artık adı *"Fâtih"* diye anılacak olan Sultan Mchmed şehre büyük bir alayla girdi. Bizans halkı yol boyunca bu büyük pâdişâhı görmek için sabırsızlanıyordu. Sultan Mchmcd hocası Akşcmscddîn'e duyduğu büyük saygı yüzünden onu kendi önünden yürütmüş, halk Akşcmscddîn’i pâdişâh zannederek alının ayaklarına kapanmaya, üzerine güller atmaya başlamıştı. Arkadan henüz yirmibir yaşında olan Sultan görününce hayretten kendilerini tutamadılar. Sultan Mchmcd doğruca Ayasofya'ya gitti. Türklcr bir yeri fethedince oranın en büyük mâbedıni *"Fetih Hakkı"* olarak câmie çevirirlerdi, bu cârni Türk hâkimiyetinin senbolü olurdu. O gün Ayasofya'da Cuma namazı kılındı, Sultan Mehmcd adına hutbe okundu. Böylcce Türk varlığının, Türk kültür ve medeniyetinin en büyük eseri olan İstanbul bizim oldu.

İstanbul'un fethi Ortaçağ'ın sona ermesi ve Yeniçağ'ın başlangıcını belirleyen önemli hâdiselerden biri sayılır, bu yüzden Fâtih Sultan Mchmcd "çağ açan" bir pâdişâhtır ki, hiçbir devlet başkanına böyle bir şeref nasîb olmuş değildir. Ortaçağ'ın en önemli özellikerinden biri kuvvetli merkezî devletlerin yerine feodal hükümdarlıkların hâkim olmasıydı. İlk defa Fâtih'i geliştirdiği ve uyguladığı kuşatma savaşı sayesinde arlık müstahkem kalelere sığınan feodal hükümdarların sonu geldi, çünkü kaleler topla yıkılıyordu. Böylcce büyük siyâsî birliklerin kurulması mümkün oldu. Fâtih, çeşitli soy, dîn ve mezhep gruplarına karşı yapılan muamele konusuna getirdiği yenilikle de Ortaçağı sona erdirmiştir. Ama Yeniçağ'ın dîn ve mezheb hürriyetini AvrupalIlar ancak çok sonraki târihlerde benimseyeceklerdir. Yeniçağ'ın bir başka özelliği, İstanbul'un fethiyle Roma imparatorluğumun sona erdirilmiş olmasıdır; çünkü Bizans aslında Roma imparatorluğunun devamı olarak ayakta duruyordu.

Türklcr İstanbul'u aldıkları zaman şehir harâb olmuş haldeydi. Haçlı seferleri sırasında Latinlcr'in şehri işgâl ve yağma ettikten sonra orada bir de Latin hâkimiyeti kurmaları, İstanbul'u bir daha belini doğrultamaz hâle getirdi. Latinlcr kiliselerdeki altın ve gümüş şamdanlara kadar herşeyi yağma ettiler, hattâ Sultanahmet'teki sütunun bakır çerçevelerini bile altın zannederek söktüler. Sonraki târihlerde BizanslIlar şehre tekrar hâkim oldular, fakat imparatorluğun gitgide zayıflaması ve gelir kaynaklarının kuruması yüzünden îmâr yapılamadı. Öyle ki, Türklcr geldikleri zaman Bizans İmparator Sarayı'nm bile oturulamayacak halde bulunduğunu görmüşlerdi. Fâtih ilk iş olarak şehrin yeni baştan îmârını emretti.

İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı Devlcli'nin ilk hedefi Bizans İmparatorluğunun kalıntılarını temizlemek oluyordu. Bu arada imparatorluk sâhasmda kalmakla birlikte Venedik ve Ccncvizlilcr'e âid bulunan yerler de vardı. Fâtih ilk iş olarak o târihlerde önemli bir liman olan Enez'i aldı; yine Ccnevizlilcr'e âid olan Galata, İstanbul'un fethi ile birlikte ilhâk edilmişti. Sonra Ceneviz'in Karadeniz'deki önemli limanı olan Ke-

fc'ye bir donanma gönderildi; Ceneviz Osmanlılar'a vergi vermek suretiyle Kefe'yi kurtarabildi. Donanma 1455 ve 1456 yıllarında Ege üzerine yaptığı iki seferde Bozcaada'nın yanına Taşoz, İmroz, Linini ve Semadirek adalarını da kalarak döndü; Midilli vergiye bağlandı, Rodos'a çıkarma yapıldı.

1455 yılında Boğdan Prensliği Osmanlı Devleti'nc bağlanmayı kabul etti. 1456 yılında Fâtih, Sırbistan bölgesinin kilidi olan ve Macarlar'ın elinde bulunan Bclgrad'ı almak üzere bir sefer ıcrıibledi. Bclgrad'ın kaybı Avrupa için çok büyük bir darbe olacağından, birçok Hıristiyan ülkeler şehre yardımcı kuvvetler gönderdiler; meşhur Macar kahramanı Hunyadi Yanoş da kalenin savunmasını bizzat üzerine aldı.

Türk toplarının Belgrad kalesinde açtığı gediklerden yapılan hücumlar Macarlar’ın şiddetli direnmesi yüzünden sonuç vermiyordu. Bir ara Fâtih, azap askerlerinin gereği kadar gayret göstermeyişlerine kızarak bir gedik önünde yapılan savaşa bizzat karıştı, elinde kılıcı ile Macar askerlerine lıücûm edip üçünü öldürdü. Fakat iki yerinden yaralanınca yetişen kumandanlar tarafından binbir yalvarma ile geri çekildi. Dizindeki yara ata binmesine engel oluyordu. Onun sıhhatinden endîşe eden kumandanlar muhâsaranın kaldırılmasını istediler.

Bu çetin muharebede bizden de Macarlar’dan da kumandanlar canla başla savaşmışlardı. Bizden Rumeli Beylerbeyi ile Yeniçeri Ağası şchîd oldular, Macar tarafından da Hunyadi Yanoş aldığı yaralardan sonra fazla yaşamadan öldü. Maçtırlar Belgrad muhâsarasının başarısından cesârct alarak sonraki yılda Sırbistan’a yeniden baskın yapmaya kalktılar. Bunun üzerine Fâtih, veziriazam Mahmud Paşa’yı Sırbistan’a gönderdi, kendisi Mora seferine çıktı. Mahmud Paşa 1459’da Semendire’yi fethederek Sırbistan'a bağlı devlet statüsünden çıkardı, doğrudan doğruya Türk topraklarına kattı.

Fâtih, 1458'de Mora'ya yaptığı seferde, Mora'nın bir kısmını ilhâk ederek merkezi Patra s (Balyabadra) olan bir sancak hâline gelirdi, diğer kısımlarını oranın hâkimi bulunan iki Paleolog (son Bizans Hânedanı) Prensi'ne verdi. Fakat bu iki prens hem birbirlcriyle mücadeleye giriştikleri, hem Venedik'le iş-

birliği yaptıkları için 1460'da Mora tamamiyle Türk toprakla-rına katıldı.

Geriye Komnenos Hâncdânı’nm elinde bnlunan son Bi-zans kalesi, Trabzon Rum İmparatorluğu kalıyordu. Karadan ve denizden asker çıkaran Fâtih önce Candaroğulları topraklarına girerek Candaroğlu Beyliği'ni ülkesine kattı. Candaroğlu İsmail Bey ülkesini savaşsız teslim ettiği için Fâtih tarafından kendi-sine saneak beyliği verildi.

Fâtih buradan Trabzon üzerine yürüdü. Bizans 1204 yı-lında Haçlı Latinlcr’in eline geçtiği zaman Bizans prenslerinden Alcksiyus Trabzon'a gitmiş ve orada Komnenoslar Hâncdanını kurmuştu. Bir ara Selçuklulara -sonra Ilhanlılar’a- tâbi olan Trabzon Rum Devleti, son zamanlarda etrafı tehdid eden iki Türk Devletiyle, Karakoyunlu ve Akkoyunlular'la iyi geçin-meye çalışmış ve her iki hânedâna da kız vererek akraba ol-muştu. Karakoyunlu Cihânşâh onların dâmâdı olduğu gibi, Ak-koyunlu Uzun Haşan Bey de dâmâddı. Bu yüzden Uzun Haşan Bey kendi tâbiyetinde veya himâyesinde görünen bu devletin Osmanlı eline geçmesini hiç islemiyordu, fakat o sırada buna mâni olacak durumda değildi; hattâ annesi Sâre Hâtun’u bu se-fer sırasında Fâtih'in yanına bir çeşit elçi olarak göndermişti.

Trabzon Rum Devleti karadan ve denizden Osmanlı kuv-vetleriyle çevrildiğini görünce direnmenin faydasız olduğunu anladı ve Fâtih'e teslim oldu. Fâtih, hükümdar ailesini İstan-bul’a gönderdi ve kendilerine çok iyi baktı. Fakat daha sonra bunların Uzun Haşan Bey’lc mektuplaşarak Osmanlı aleyhine bir fesat kurdukları anlaşılınca idam edildiler.

1462 yılında Eflâk ve Bosna'ya iki sefer düzenlendi. Eflâk seferinin sebebi *"Kazıklı Voyvoda"* diye anılan Eflâk Hâ-kimi’nin gerek halka gerek Osmanlı memurlarına yaptığı zu-lüm ve işkence idi. Kazıklı Voyvoda sırtını Macarlar’a vererek etrafa dehşet saçıyordu. Pâdişâh onun üzerine Mihaloğlu Ali ve İskender Beyler’i, Turhanoğlu Ömer Bey’i, Evrenosoğlu Ahmed Bey'i ve Malkoçoğlu Balı Bey’i gönderdi; bu namlı akıncı bey-leri Kazıklı Voyvoda'nın ülkesini târûmar etliler, kendisini de Macaristan'a kaçmaya mecbûr bıraktılar. Kazıklı daha sonra ya-

kakınarak başı kesilecektir. Aynı yıl Bosna'ya yapılan seferde ise Bosna Prensliği'nin merkezi olan Yayçe alındı. 1464'de ise Bosna'nın tamamı alınacaktır. 1462 yılında Midilli Adası da fethedildi. Fakat o sırada yeni bir Karaman gailesi çıktı. Karamanoğlu İbrahim Bey Haçlı devletleriyle yaptığı anlaşmaları uygulayanından ölmüştü; iki oğlundan Pir Ahmed ile İshâk Beyler birlikleriyle taht kavgasına giriştiler. Birlikleriyle didişirken Venedik ve Akkoyunlu Devletleriyle Osmanlı aleyhine ittifak çevirmekten de geri kalmıyorlardı. Fâtih bunun üzerine Konya ve Lârcndc(şimdiki Karaman)'yi alıp Osmanlı ülkesine kattı; Konya'yı beylerbeydik merkezi yapıp oğlu Mustafa'ya verdi. Pir Ahmed Bey Niğde'ye çekilmiş, oradan Akkoyunlu Uzun Haşan Bey'le haberleşmeye başlamıştı. Nitekim iki kardeş daha sonra Uzun Hasan'a sığınıp onu Fâtih üzerine yollamaya çalışacaklardır.

Uzun Haşan Bey sâdece Karamanoğulları'nın değil, bütün Avrupa'nın üınidlcrini üzerinde taşır hale gelmişti. Gerçekten fevkalâde zekî ve kaabiliyetli bir hükümdar olan Haşan Bey, OsmanlIlar için o sırada tek ciddî tehlike idi. AvrupalIlar onun şahsında yeni bir Timur görüyorlardı. Haşan Bey Karakoyunlu Cihânşâh'ı yenmiş ve öldürmüş, Timurlular'ı da yenerek doğuda en büyük imparatorluğu kurmuştu. Anadolu'da Karaman Beyliği ve Trabzon Rum devletinin himâyccisi sıfatıyla pekâlâ Osmanlılarca bir savaşa girişebilirdi. İki taraf Osmanlı'yı boğmak üzere anlaştı. Haşan Bey Anadolu'yu alacak, Boğazlar'dan ötesini Hıristiyanlar'a (Venedik ve Macaristan'a) bırakacaktı.

Bu arada Venedik'le savaş devam ediyordu. 1470'de Ağrıboz'un fethedilmesi Venedik için büyük bir darbe oldu. 1470 ve 71'de Niğde ve Alâiyc de ilhâk edilerek Ramazanoğulları ve Dulkadıroğulları dışında bütün beylikler târihten silinmiş oldu. Gerçi Karaman fitnesi ikinci Bâyczîd zamanına kadar devam edecektir, ama artık Karaman ülkesi yoktur.

1472 yılı geldiğinde Osmanlılar'la Akkoyunlular'ın birbirine girmesi için herşey hazırdı. Karamanoğulları'nın yanısıra vaktiyle beylikleri elinden alınmış diğer bâzı Anadolu Türk beyleri de Uzun Hasan'ın yanına sığınmışlar, ondan ülkelerini kur-

tarmasını istiyorlardı. Venedik'le Uzun Haşan arasında lanı bir anlaşma sağlanmış, Venedik'ten Tebriz'e ateşli silâhlar taşınmaya başlamıştı. Bu arada büyük bir Venedik filosu Güney Anadolu sahillerine geldi; daha evvel Taşeli'nc kaçmış bulunan Karamanoğlu Kaasıın Bey bu filoya rehberlik ediyor, onların önüne düşerek Osmanlı kalelerini teslime zorluyordu. Anlaşma gereğince alman kaleler Karamanoğlu'na verilecek, buna karşılık Karamanoğlu hem Haçlı donanmayı besleyecek, hem de asker toplayıp Uzun Haşan safında çarpışacaktı. Fakat Osmanlılar küçük kuvvetlerle Karamanoğlu'nu yendiler ve Haçlı donanma ile Uzun Haşan arasındaki yolu lamâmiyle kestiler.

Akkoyunlu hükümdarının dörlyüzbine yakın kişilik muazzam bir süvari ordusu vardı. Bunun yüzbinini memleketinde bırakıp üçyüzbin kişiyle Osmanlı ülkesine girdi. Fâtih bu arada Venedik'e barış teklif etmiş, Mısır Sultam Kayıtbay'a da iltifatlarla dolu bir mektup göndererek, onların şimdilik bu işe karışmalarına önlemişti. Akkoyunlular'ı hiçe sayan, asıl tehlikeyi Osmanlı'da gören Memlûkler daha sonra Uzun Hasan'la anlaşmaya çalışacaklarsa da iş işten geçmiş olacaktır.

Haşan Bey'in ordusu önce Sivas ve Tokat'ı işgâl edip yağmaladı. Bunların karşısına gönderilen Gedik Ahmed Paşa kumandasındaki Osmanlı kuvvetleri Haşan Bey'in oğlu Yusufça Mîrzâ tarafından mağlûb edildi. Bunun üzerine Fâtih büyük ordusuyla harekete geçmeye hazırlandı. O sırada Akkoyunlular Konya'ya doğru yürümeye başlamışlardı. Konya'da bcylcrbcyiliklc görevli bulunan Şehzâde Mustafa yanma Gedik Ahmed ve Dâvûd Paşaları alarak ilerleyen Akkoyunlu ordusunun karşısına çıktı. Şehzâde Mustafa Osmanoğulları'nın eşine ender rastlanan parlak şahsiyetlerinden biri idi. Beyşehir Gölü yakınında Kırcli denen mevkide Akkoyunlu Ordusunu çevirerek imhâ etti. Bu korkunç, meydan muharebesi, babalarından önce oğulların hesaplaşması mâhiyclindeydi ve Osmanlı Şehzâdesi Akkoyunluyu ezmişti. Akkoyunlu başkumandanı ve Uzun Haşan Bey'in oğlu olan Yusufça Mîrzâ ile Haşan Bey'in diğer oğulları Zeynel ve Ömer Bcy'lcr esir düştüler. Şehzâde Mustafa bunları ve esir düşen iki Timurlu şehzâdeyi Fâtih'e gönderdi. Osmanlı târihçilcrinin yazdığına göre, Uzun Haşan Bey bu oğullarını, ağırlıklarınca altın ödeyerek kurtarmıştır.

Ertesi yıl iki devlet arasında kesin hcsâbın görülmesi gerekti. Fâtih o zaman için tamamen modern harb usûlüne göre teçhiz edilmiş ikiyüzbin kişiye yakın bir ordu ile Üsküdar'dan Fırat boyuna doğru yürüdü. Oğullarından Cem'i İstanbul'da kendisine vekil olarak bırakmış, Bâyczîd ile Mustafa'yı ordu kollarına kumandan yapmıştı. Şehzâde Bâyczîd, yanında Gedik Ahmed Paşa olduğu halde Rumeli askeriyle sağ kanada, Şehzâde Mustafa ise Dâvûd Paşa ile birlikte Anadolu askeriyle sol kanada kumanda ediyordu. Fâtih merkez ordusunun başındaydı.

Büyük ordular karşılaşmadan evvel Has Murad Paşa kumandasındaki onbin kişilik bir Osmanlı öncü kuvveti Fırat'ın karşı yakasında Akkoyunlu ordusu tarafından pusuya düşülerek mağlûb edilmişti. Bu savaşta Murad Paşa şchîd düştü, Akıncı Beyi Turhanoğlu Ömer Bey de esir alındı. Haşan Bey zafer sarhoşluğu içinde coşuyor, Turhanoğlu *"Osmanlı bundan ibâret değildir, pâdişâhın ordusuna hiç kimse karşı koyamaz"* deyince öncesinden onu öldürtmeye kalkıyordu. Neden sonra Tercan Ovası'nda Otluk beli denen yerde Fâtih'in ordusuyla karşı karşıya gelince Ömer Bey'in söylediklerini anladı. Osmanlı'nın böyle muazzam ve bu derecede düzenli, tcchîzâllı bir ordu çıkaracağını hiç hesâb etmemiş, belki Karamanlılar kendisini bu hususta kandırmışlardı. Dalga dalga gelen Osmanlı ordusunu görünce *"Bre kahbezen, bu ne deryadır"* demekten kendini alamadı.

Uzun Hasan'ın dokuz oğlu vardı. Ordu kanatlarını ve birliklerini çoğunlukla bunların emrine verdi. Bir kanadına oğlu Zeynel Bey, bir kanadına büyük oğlu Uğurlu-Mchmcd Bey kumanda ediyorlardı. Kire!i Muharebesi'nde her zamanki gibi selâmeti kaçmakta bulan Karamanoğlu Pîr Ahmed, Uğurlu Mehmed Bey'in yanındaydı.

Meydan muharebesinin başlangıcında Osmanlı Şehzâdesi Mustafa Bey emrindeki Rumeli ordusuyla Akkoyunlular'ın sol kanadına müdhiş bir hücûm yaptı. Bu kanadın kumandanı olan Akkoyunlu şehzâdesi Zeynel Bey öldürüldü, onun yanında bulunan Muhammed Bâkır, Zeynel ve Muzaffer Mîrzâ adlarındaki Çağatay şehzâdeleri esir alındı. Artık koca Akkoyunlu ordusunun bir kanadı savaş gücünü kaybetmiş, perâkende ve pejmürde

bir şekilde dağılmaya başlamıştı. Sağ kanatta ve merkez ordusunda asıl büyük darbe Osmanlı topçusundan geldi. Ateşli silâh savaşını bilmeyen ve takdir de edemeyen Uzun Haşan, çok güvendiği süvari birliklerinin darmadağın olduğunu gördükçe hırsından çatlıyordu. Bayındırlı Tarancı Bcy'in kumandasında Ali Mirza, Bürçck, İbrahim Şâh ve Gâvur İshâk Beylerin öncü kuvvetleri daha savaşın başında dağılıldı. Nihâyel Şchzâde Bâyezîd Bcy'in Akkoyunlu merkez karargâhına kadar derinlemesine yaptığı bir taarruz Uzun Haşan için herşeyin bitliğini göstermişti. Akkoyunlu Hükümdarı bütün ağırlıklarını savaş meydanında bırakarak yıldırım hızıyla atına binip oradan uzaklaştı.

Binlerce Türkmen atlısının top darbeleri ve kardeş kılıçları altında toprağa düşmesiyle neticelenen bu talihsiz savaş bir bakıma boş yere kardeş kanının akıtılmasından başka işe yaramamıştır. Fâtih'in Doğu'da, yâni zâten Türkler'in elinde bulunan ülkelerde hiçbir emeli yoktu, nitekim Otlukbcli Muhârebesi'nden sonra Haşan Bey'i tâkîb etmemiş, ondan hiçbirşey de istememiştir. Haşan Bcy'c gelince, kendisinin hiylc ile oyuna getirildiğini, ancak mağlûbiyeti görünce anlamış, *"Hey Karamanoğlu, ocağın sönsün; benim OsmanlI'yla ne işim vardı"* diye hayıflanmışım

Haşan Bey bu mağlûbiyetten gerekli dersi alacak kadar kudretli ve kaabiliyetli bir hükümdardı. Tebriz'e döndükten sonra daha önce anlaşma yaptığı Avrupalılarca bütün ilişkisini kesti. Oğullarına bir daha OsmanlI'yla mücâdele etmemelerini vasiyet etti. Bütün gayretini devletini yeni başlan düzenlemeye harcadı. Osmanlı teşkilatı onu hayran bırakmış, kendisi de ayni şeyleri Akkoyunlu sâhasında yapmaya niyetlenmişti. Gerçekten, iki Türk ordusundan birinin öbürünü fecî şekilde mağlûb etmesi, aslında Türkmen devleti olmaktan çıkıp modern bir imparatorluk hâline gelen OsmanlI'nın eski siyâsi ve sosyal düzeni devam ettirenlere karşı galebesi mânâsına geliyordu. Uzun Haşan Bey bu gerçeği anlamıştı, fakat ömrü vclâ etmedi. 1478 yılında cllibcş yaşında iken öldü. Oğullarından (Akkoyunlu veliahdi) Uğurlu Mchmed Bey kendi memleketini terkederek OsmanlI hizmetine girmiş, İkinci Bâyczîd'e dâmâd olmuş ve kendisine paşalık verilmiştir.

Oüukbcli'ndcn sonra Şehzade Mustafa'nın ölümü üzerine Karaman Bcylcrbcyiliği'nc daha önce Kasiomonu sancak beyi olan Şehzade Cem getirildi. Gedik Ahmed Paşa Karaınanlılar'ın elinde kalan bâzı Taşeli kasabalarını da aldı, fakat Karamanoğlu Kaasım Bey'i saklandığı yerden çıkaramadılar. Şehzade Mustafa' nm ölümü Fâtih için büyük bir üzüntü kaynağı olmuştu. Kılıcın da, kalemin de ustası olan bu genç dâlıî, Bursa'ya İkinci Murad türbesi yanına defnedildi.

* îjc

*

Fâtih Anadolu'da işini bitirmiş, sıra şimdi kendisiyle savaş halinde bulunan Venedik ve Macaristan ile hesaplaşmaya gelmişti.

AvrupalIlar Uzun Haşan Bey'e büyük ümid bağlamışlardı. Fakat onun yenilmesi üzerine Venedik donanması Güney Akdeniz sâhillerinden çekilip gittiği gibi, Macaristan da büyük bir endîşeye kapıldı. Nitekim Kral'ın Türk elçisine yaptığı ağır muâmclc dolayısıylc Macaristan'ın yağmalanmasına karar verilmiş, Mihaloğlu Ali Bey kumandasında yedibin kişilik bir akıncı kuvveti Macaristan'a girmiştir. Mihaloğlu'nun akıncıları Macaristan'ın önemli şehirlerinden biri olan Varat(Varadin)'a girdiler ve hadsiz hesapsız ganimet topladılar, otuziki bin esirle geri döndüler. Bu akında Hırvatistan ve Slovenya da çiğnenerek Türk akıncıları Venedik kapılarına kadar dayanmıştır. Ertesi vıj Scmendire Sancakbeyi Malkoçoğlu Balı Bey Erdcl diyarına büyük bir akın yaptı, binlerce esir ve hayvan sürerek düşmanın savaş gücüne büyük bir darbe vurdu. 1475, 1477, 1478 yıllarında Venedik tarafına ardı ardına yapılan akınlar artık Venedik'i OsmanlI'ya karşı belini doğrultamaz hale getirmişti. 1477 akmında Turahanoğlu Gâzî Ömer büyük küçük bir akıncı birliğiyle bir Venedik ordusunu bozmuş ve Venedik şehrini tehdit edecek kadar ilerlemişti. Ertesi yıl Bosna Sancakbeyi İskender Paşa'nın büyük bir akıncı kuvvetiyle Venediği tekrar çiğnemesi Venedik'i barışa zorladı ve 1479'da ağır bir savaş tazminatı ödemek,

elindeki bazı yerleri Türklcr'c bırakmak şartıyla barış teklifi kabul edildi.

1475'tc Boğdan Voyvodasının bâzı itaatsiz hareketleri üzerine Boğdan üzerine sefere gönderilen Rumeli Beylerbeyi Süleyman Paşa Arnuvudluk seferinin yorgunluğu içinde olan askeri karakışta savaşa soktu ve yenildi. Bunun üzerine Fâtih 1476 baharında Boğdan seferine çıktı, Macaristan ve Lehistan birlikleriyle takviye edilmiş bulunan Boğdan ordusunu şiddetli bir taarruzla darmadağın etti. Voyvoda kaçtı, fakat Boğdan artık kesinlikle Türk hâkimiyeti altına girdi.

1478'dc Arnavudluk üzerine sefere çıkan Fâtih burada Venediklilerin elinde bulanan Akçahisar ve Leş (Alessio) kalelerini zaptettikten sonra Arnavudluk'un en mühim kalesi olan îşkodra'yı muhâsara etti. Işkodra uzun ve şiddetli bir muhasaraya rağmen alınamadı. Fâtih İstanbul'a döndü, Evrcnosoğlu’nu orada bırakarak kuşatmaya devam ettirdi. Fakat 1479’da Venedik'le yapılan anlaşma gereği olarak o yıl İşkodra Türkler'in eline geçti.

Bu arada Doğu Avrupa'daki Altınordu Dcvlcti'nde bir takım gelişmeler oluyordu. Bilindiği gibi Altınordu Devleti Cengiz'in oğullarından Çucu’ya bağlı olan kol tarafından kurulmuş ve kısa zamanda tamamen Türkleşmiş bir devletti; zâten halkının çoğunluğunu oraya daha önce gelmiş Türkler teşkil ediyordu. Timur'un bu devlet üzerine yaptığı seferlerden sonra Altınordu iyice zayıflamış, feodal beylikler (hanlıklar) hâlinde parçalanmıştı. Bunlardan biri de Kırım Hanlığı idi. Kırım Hanları kuzeyde ve batıda Ruslar ve Lehistan'la komşu idi; o târihte Rus Prenslikleri zayıftı, en kuvvetli rakîb Lehistan’dı. Fakat bir kara devleti olan Kırım Hanlığı Karadeniz sâhillerinde ticâret kolonileri bulunan Ceneviz'le de devamlı ihtilâf hâlinde idi ve donanması olmadığı için onlarla kolay başedemiyordu.

Fâtih İstanbul'u aldıktan sonra Bizans imparator ailesinden (Paleolog) Prenses Sofia, Moskova Prensi İvan'la evlenmişti. Rus Prenslikleri o zamanlar Altınordu ve Kırım Hanları'na vergi öder durumda oldukları halde, bu evlenmeden sonra Moskova Prensleri kendilerini Bizans İmparatoru nun mîrâsçısı

olarak görmeye başladılar ve bu şuuru sonraki yüzlerce yıl hep devam enirdiler.

Kırım Hanları Ceneviz’e karşı Fâtih'ten yardım istediler. Esasen Fâtih, daha 1451 yılından itibaren Karadeniz sâhillerindckı Ceneviz hâkimiyetini ortadan kaldırmak üzere harekete geçmiş bulunuyordu. 1454’de gönderilen bir Osmanlı donanması Kırım askerinin de yardımıyla Kefe limanını aldı. 1475’dc Gedik Alııncd Paşa kumandasındaki büyük bir Osmanlı donanması yine Karadeniz sahilindeki birçok yerleri zaptetti. 1454'dc vergi ile Cenevizlilere bırakılmış olan Kefe bu seferde tamamiyle Türkler eline geçti. Artık Kırım Osmanlı hâkimiyeti altına girmiş oluyordu. Kırım Hanı ile Fâtih arasında yapılan bir anlaşma gereğince Kırım'ın bir kısmı doğrudan Osmanlı idâresine bağlandı, geri kalanı hanların idâresine tcrkedildi. Kırım Hanlığı Cengiz soyundan hanlarla idâre edilecek, fakat bunu Osmanlı Sultanı tâyin edecekti. Kırım OsmanlI'nın himayesini görecek, fakat o da pâdişâha istediği zaman yardımcı birlik gönderecekti. Böylccc Kırım Osmanlılar’a tâbi bir devlet oldu; Karadeniz'in kuzey ve doğu sâhillcrınde OsmanlI'nın eline geçmeyen bir-iki ufak yer kaldı.

*k**

*

Fâtih'in ölümüne kadar Avrupa cephesinde önemli bir hâdise olmadı. Bir ara Macarlar pâdişâhın Boğdan seferinde olmasını fırsat bilerek Semendire'yi kuşatmışlar, fakat alamamışlardı. Fâtih Vcncdikliler'le 1479’da barış yapıp Macarlar'ı yalnız bıraktı. Ayrıca o yıl içinde Macaristan üzerine büyük bir akın tertiplendi. Mihaloğlıı Ali Bey kumandasındaki bu büyük akıncı ordusunda Malkoçoğlu Balı Bey ve Haşan Beyoğlu îsâ Bey gibi o zamanın namlı büyük akıncı beyleri de vardı. Türk akıncıları Erdel'e kadar ilerleyip Macaristan'ın altını üstüne getirdiler. Fakat îsâ Bey kolu Macar ordusuyla karşılaştı. Akıncılar üzerlerinde silâh olarak sâdece kılıç, süngü gibi hafif silâhlar taşırlar, bir de bozdoğan adını verdikleri bir topuz bulundu-

rurlardı; bu yüzden muntazam ordu birlik^ı ile savaştan dâima kaçınırlardı. Fakat bu defa îsâ Bey savaşı kabûl etmek zorunda kaldı ve ağır silahlarla donanmış zırhlı Macar ordusu karşısında akıncılar büyük kayıp verdiler, Isa Bey orada şchîd oldu. Malkoçoğlu ile Mihaloğlu geri çekildiler. Bu mağlûbiyetin öcü ertesi yıl alındı.

* *
*

Fâtih'in hedeflerinden biri de İtalya idi. Bizans'ı aldıktan sonra Avrupa'da kendisinden *"Doğu Roma İmparatoru"* diye bahscdilmeye başlanmış, Batı Roma'nın da onun eline geçeceği düşüncesi yayılmıştı. Hıristiyanlığın mânevi merkezinin Türk hâkimiyeti altına düşmesi Avrupa'da Türk gücünü tartışmasız hâkim kılacak, İtalya ile birlikte Akdeniz ve Kuzey Afrika hâkimiyeti de Türklcr'c geçecekti. Fâtih bu büyük proje için İtalya’daki parçalanmalardan faydalandı. O târihte İtalya şehir devletleri hâlinde idi ve bunlar birbiriylc devamlı mücadele ediyorlardı. Osmanlılar Floransa ile dostluk kurdular, Floransa'nın savaş hâlinde bulunduğu Napoli devletine karşı onu korudular. Fâtih bu çatışmayı vesile edip, 1480 yılında Donanma-yı Hümâyûn'u Arnavutluk sâhilindeki Avlonya limanından İtalya üzerine gönderdi. Gedik Ahmed Paşa kumandasındaki Türk birlikleri tam karşıda bulunan Olranto'ya ayak bastılar. Büyük şâirimiz Yahyâ Kemâl bunu şu mısralarla anlatır:

Çıktı Olranto'ya pür velvele Gedik Ahmed Paya
Tuğlar varsa gerektir Kızılelına'ya kadar

Buradaki *"Kızılelma"* kelimesi, her çağda Türkler'in fethetmeyi emel edindikleri bir yerin senbolüdür ve Fâtih zamanında Kızılelma denince Vatikan Sarayı anlaşılıyordu. Gedik Ahmed Paşa üzerine gönderilen bir Italyan ordusunu dağıttıktan sonra, Otranto Kalesini kuşattı. Üç hafta kadar büyük bir

cesaretle dayanan kale, sonunda teslim oldu. Türkler artık bu üslen hareketle İtalya içlerine yürümeye hazırdılar. Bütün Avrupa korkunç günler yaşıyordu. Fakat kaderin eli onları kurtardı; Fâtih'in ölüm haberi ulaşmış, Gedik Ahmed Paşa merkeze çağrılmıştı.

Türk ve dünyâ târihinin yetiştirdiği cıı büyük insanlardan biri olan Fâtih Sultan Mehmed Han, 1481 baharında sefere çıkmak üzere ordusunu topladığı Sulianças'ayırı'nda (Gebze) birkaç gün süren bir rahatsızlıktan sonra öldü. Sefere çıktığına göre, o ana kadar herhangi bir hastalığının bulunmadığı anlaşılıyor. Nitekim ölüm sebebi iyice anlaşılamamış, bu işi Venedik'in aslen Venedikli bir Yahudi olan hekimbaşı Yâkûb Paşa (Maestro Iacoba) vâsıtasiylc plânladığı bir zehirlenme vak'ası olduğu söylenmiştir. Onun ölümü üzerine Yâkûb Paşa asker tarafından parçalanmıştır.

* jfc

*

Fâtih derecesinde âlim, san'aıkâr, politikacı ve asker bir devlet adamı belki bütün dünyâ târihinde görülmemiştir. Onun büyük şahsiyeti Avrupa ülkelerinde de geniş yankılar uyandırmış, hakkında pek çok kitap ve çeşitli yazılar yazılmıştır. Herşeyi bir tarafa, dünyânın incisi olan İstanbul'u Türk milletine hediye etmesi, bu milletin ebediyen ona minnettâr olması için yeter. Bizim devletimizi bir cihan imparatorluğu haline getiren ve yüzlerce yıl Türk'ü bütün dünya'da sözü geçer bir kuvvet yapan odur. Onun zamanında İstanbul bütün İslâm Dünyâsı'nın gözbebeği hâline gelmiş, Islâm ilim ve kültürü, sanatı her köşeden gelip İstanbul'u vatan edinen değerli şahsiyetler elinde burada bir çeşit rönesans yaşamıştır. Kendi dilinde şâir olan, Arapça ve Farsça yanında Latince ve Yunanca'yı, İtalyanca'yı bilen bu eşsiz insanın İstanbul'da yaptırmış olduğu büyük Üniversite (Fâtih Külliyesi), bugün bile bütün dünyânın gözünü kamaştırmaktadır.

Sultan İkinci Bâyezîd Hân (Bâyezîd Velî)

Fâtih'in beklenmedik ölümü üzerine bir iktidar buhranı patlak verdi. Oğullarından Mustafa Çelebi daha evvel ölmüş, geriye Bâyezîd ile Cem kalmışlardı. Bâyezîd Bey Amasya sancakbeyi, Cem ise Konya'da sancakbeyi idi. O sırada Vezîriâzam olan Karamanî Mehmed Paşa Cem'in sultan olmasını istiyordu, iki şehzâdeyi de İstanbul'a çağırmış olmakla birlikte Cem'in Konya'dan daha kısa zamanda geleceğini ümid ediyordu. Bu arada vezirler arasında da bir iktidar kavgası çıktı. Eski vezîriâzam İshâk Paşa devşirme idi ve kendisi gibi devşirme asıllı kuvvetlerle işbirliği yapıyordu. Yeniçerileri kışkırttı ve onlar gibi kul taifesinden (devşirme) olmayanlara karşı harekete geçirtti. Yeniçeriler Karamanî Mehmed Paşa’yı öldürdüler. Bu fırsattan faydalanan ishâk Paşa ve ekibi hemen Şehzâde Bâyczîd'in oğlu Korkud Çelebiyi İstanbul'da saltanat nâibi îlân ettiler, babasının gelmesini beklemeye başladılar.

Bâyezîd Amasya’dan İstanbul'a gelip tahta oturdu. Cem ise İstanbul'un kendi aleyhine geçmesi üzerine Bursa'ya gelip pâdişâhlığını îlân etmişti.

Bâyezîd, Bursa'ya yürüyerek Cem'in kuvvetlerini Yenişehir'de dağıttı. Cem geri Konya’ya döndü. Orada da tutunamayacağmı anlayınca Pamazanoğulları'nın ülkesine, oradan Mısır Memlûkleri'ne gitti. Kahire'de çok iyi muamele gördü. O sıra hacca da gitti. Memlûk Sultam'nın yaptığı para yardımı ve Karamanoğlu Kasım Bey'in saltanat hırsı ile kanıp tekrar Anadolu'ya girdi. Konya'yı kuşattı, alamadı. Ankara'ya geldi, orada da başarılı olamadı. Karamanoğlu bu işin çıkmayacağını anlayınca Bâyczîd'c dönmüş ve Taşeli bölgesi kendisine verilmişti. Cem tekrar Mısır'a gitmeye karar verip gemi ile Anadolu’dan ayrıldı. Yolda Rodos'a uğrayınca Rodos Şövalyeleri kendisini rehin alarak Fransa'ya gönderdiler. Tâlihsiz Şehzâde şimdi Avrupa'nın elinde Osmanlıya karşı bir koz olmuştu. Avrupa devletleri arasında Şehzâde'yi ele geçirmek üzere ccrcyân eden şiddetli rekabetlerden sonra Rodos Şövalyeleri onu Papaya verdiler. Vatikan'da kaldığı müddet içinde ağabeyi "İkamet Masrafı" adı al-

Unda Papalığa büyük miktarda para ödüyordu; daha önce Şövalyelere büyük paralar verilmişti. Cem Roma'da iken kendisini bir Haçlı seferinin başına geçinmek istediler, hattâ Hıristiyan olması için çok uğraştılar. Bütün bunların hiçbir fayda etmediği görüldü. Sonunda İtalya üzerine sefere çıkan Fransa Kralı Sekizinci Şarl, Cenri Papa'dan aldı ve kendi yanında Napoli'ye götürmek üzere yola çıktı. Şehzade yolda hastalandı, Napoli'de öldü (1495). Otuzbeş yaşındaydı. Bir ara Bursa'da saltanatını îlân etmiş olduğu için târihlerde *Sultan Cem* veya *Cem Sultan* diye anılır. Hayatta iken üzerinde büyük çekişmeler cereyan eden Cem'in bu defa cenazesi paylaşılanındı. Ancak dört yıl sonra Türkiye'ye-Sultan Bâyczîd'in savaş tehdidi sonunda- getirildi ve Bursa'da defnedildi. Ölüm haberi geldiği zaman İstanbul'da üç gün yas îlân edilmiş, gıyabında cenaze namazı kılınmış, Sultan Bûyczîd onun hayrı için bütün İstanbul fakirlerine sadaka dağılmıştı. Bursa'da yine büyük bir cenaze merasimi yapıldı, cennet köşkü gibi bir türbeye defnedildi.

Cem, ağabeyinden oldukça farklı bir karakterde idi; yetişmesi de ondan farklı olmuştur. Yakınlarının söylediklerine göre Yunanca, Latince, İtalyanca ve Fransızca'yı çok iyi biliyordu. Hem Türkçe, hem Farsça dîvânı vardır, yâni bu iki dilde de değerli bir şâir olabilmiştir. Son derece yakışıklı olduğu için Avrupa'da bazı aşk hikâyelerine konu olmuştur. Fakat bütün kaab i 1 i yet lcrin e rağmen, onun, tahta geçseydi ne derece başarılı bir devlet adamı olacağına dâir elimizde yeterli dclîl yoktur.

Ailesi Mısır'da, Memlûk Sultanları'nm yanında kalmıştı. Annesi Çiçek Hâtûn, orada oğlunun ölümünden biraz sonra vefat etmiştir. Türkiye'de kalan oğlu Oğuz Han ise saltanat kavgasına kalkma ihtimâline karşı îdâm edildi.

* *
*

Sultan Bâyczîd bir yandan kardeşi ile uğraşırken bir yandan İstanbul'daki paşalar saltanatıyla mücâdele etmek zorunda kalmıştır. îshâk Paşa ve etrafındakiler Cem'e karşı Bâyezîd'i tu-

tarkcn, ondan *"Kul kısmından* -devşirme- *olmayanları vezîr yapmaması"* için söz almışlar, o da bunu kabul eder görünmüştü. Böylcce Ishâk Paşa ekibi saraya hâkim oldu. Otranto'ya gönderilen Gedik Ahmcd Paşa da onun damadı idi. Ahmed Paşa Fâtih'in ölüm haberi üzerine kayınpederi tarafından derhal İstanbul'a çağırılmış, böylece boş kalan Otranto kalesi orada birkaç -bin kişiyle kalan Hayrcddîn Paşa tarafından Italyanlar'a vire ile teslim edilmiş, İtalya fütûhâtı başladığı yerde bitmişti. Bâyczîd, Cem tehlikesini bertaraf eder etmez etrafındaki bu paşalar ittifakını dağıtmak üzere fırsat kollamaya başladı. Nihâyet Edirne'de Gedik îdâm edildi. Bâyezîd bu olayı bir mektubunda *"Gedügü depeledüm"* diye anlattığına göre, karşısındaki ittifaktan (bugünkü tâbirle cunta) çok sıkıntı duyduğu anlaşılıyor. Ayni anda Paşa'nın kayınpederi Ishâk Paşa da azledilerek Sclânik'e sürülmüştür.

* *
*

Bâyezîd'in ilk seferi Macaristan üzerinedir. Kendisi Sofya'da konaklayarak Rumeli Beylerbeyi Dâvûd Paşa ile Anadolu Beylerbeyi Sinân Paşa'yı ileri göndermiş, Morava üzerindeki bâzı kaleleri tahkim ettirmiştir. Bu sırada Macar Kralı Bohemya tarafında savaşta olduğu için Osmanlılarca uğraşamayacağından barışa meyletmiş, Macaristan'la anlaşan Bâyezîd de bunun üzerine Boğdan tarafına dönmüştür.

Boğdan seferinin en önemli sebebi Fâtih zamanında büyük kısmı bitirilmiş olan Karadeniz hâkimiyeti işinin tamamlanmasıdır. Bâyezîd 1484 yılında Tuna ağzındaki Kili Kalesi'ni dokuz gün muhâsaradan sonra teslim aldı. Geriye Akkcrman Kalesi kalıyordu. Pâdişâh Akkcrman'ı hem karadan, hem denizden çevirerek fethetti ve böylcce Karadeniz'in bütün sâhilleri ele geçtiği gibi, Kırım'la karadan bağlantı da tamamlanmış oldu. Akkcrman muhâsarasnıa Kırım Hanı Mengli Giray da kendi askeriyle katılmıştır.

* *
*

Bâyczîd’in Boğdan seferinden sonra devleti uzunca bir zaman Kölemen (Memlûk) gailesi meşgul etti. Fâtih zamanına kadar Anadolu'da Karamanoğlu Beyleri OsmanlI’ya karşı Memlûklcr’in himayesine giriyor, ve iki devlet arasında bu yüzden devamlı sürtüşme oluyordu. Karaman ülkesinin zaptından sonra son Karaman Beyi Kaasım yine Memlûk himayesine girdi, sonra İçel Beyliği verilerek susturuldu. O ölünce yerine ana tarafından Karamanoğlu olan Turgudoğlu Mahmud Bey tâyin edildi. Fakat Memlûkler'in bu ülke ile olan münâsebetleri kesilmiş değildi. İkinci Bâyczîd'in Cem'in iâdesi için yaptığı teşebbüsleri boşa çıkaran, Hindistan'dan ona gelen hediyeleri yolda zapteden, Türk hacılarına zorluk çıkaran Memlûk Sultanı, Osmanlılar'ı kendine en büyük rakîb görüyor, fakat savaşmaya da cesârct edemiyordu. Osmanlı himâyesinde olup Memlûkler'den şikâyetçi olan Dulkadıroğulları'nın da teşvikiyle, önce Osmanlılar Memlûk bölgesine girdiler. Karaman Beylerbeyi Karagöz Mehmed Paşa o târihte Memlûk himâyesinde olan Ramazanoğlu Türk Bcyliği’nin Adana ve Tarsus şehirlerine girip buraları teslim aldı. Arkasından Mısırlılar’ın hücûmuna uğrayan Dulkadıroğlu'-nun yardım istemesi üzerine Osmanlılar Kayseri Sancakbeyi Yâkûb Bey'i imdâda gönderdiler. Dulkadıroğlu Alâüddevlc Bozkurt Bey, Sultan Bâyczîd'in kayınpederi idi. Yâkûb Bey Memlûk kuvvetlerini yenerek birçok beylerini esir etti. Fakat Özbek Bey adlı Memlûk kumandam, Yâkûb Bey'i pusuya düşürerek fecî şekilde bozguna uğrattı. Bundan sonra Özbek Bey -ki o da Türk'tür- Adana ve Tarsus'u kuşatarak ikisini de geri aldı, yapılan savaşlarda Osmanlı kale muhafızları şchîd oldular.

Ertesi yıl Sultan Bâyczîd, Hersekoğlu Ahmed Paşa kumandasında bir orduyu yeniden Çukurova'ya gönderdi. Bu ordu Memlûk ordusu tarafından mağlûb edildi, Hersekoğlu Ahmed Paşa ve diğer birçok Türk kumandanları esir alınarak Kahire'ye götürüldü. Ertesi yıl Memlûk Sultanı Kayıtbay, bu paşa ve beyleri barışa vesile olmak üzere serbest bırakıp İstanbul'a göndermişse de savaş devam etmiştir. 1488 yılında Hadım Ali Paşa

kumandasındaki bir Osmanlı ordusu Çukurova'daki birçok şehir ve kaleleri zaptclti, fakal yine Özbek Bey emrindeki Mısır ordusuyla yapılan bir savaşta mağlûb oldu. Özbek Bey Adana'yı tekrar kuşatarak aldı. Bu savaşta kusuru görülen Osmanlı beylerinin ve paşalarının çoğu Padişah tarafından çeşitli eczalara çarptırıldılar.

Bu arada Osmanlı himayesindeki Dulkadıroğlu Bozkurt Bey, Memluk himayesine girdi. Vaktiyle ona karşı Memlûklcr'i tutan Şahbudak adındaki kardeşi ise Osmanlılarca anlaşıp kardeşinin üzerine yürüdü. Fakat Şahbudak mağlûb ve csîr oldu. Bunun üzerine büsbütün cesaretlenen Bozkurt Bey, Mısırlılar'ı Kayseri'yi almaya teşvik etmiş, kendisi de ordusuyla onların safında muhasaraya katılmıştır. Tekrar bir orduyla gönderilen Hersekzâde Ahmed Paşa yine meşhur Memlûk Kumandanı Özbek Bey'e yenilince, Sultan Bâyezîd bu işin ancak topyekün bir savaşla bitirileceğine karar vermiş, bütün Osmanlı Ordusunu toplayıp Mısır seferine çıkmak üzere hazırlıklara başlamıştır. Fakal böyle bir savaşı göze alamayan Mcmlûkler, Tunus hükümdarı Yahya'nın aracılığıyla barışa razı olmuşlardır. İki müslüman devletin savaşmasını dîne aykırı bulan Osmanlı ulemâsı da barış taraftarı olunca 1491 'de Osmanlılarca Mcmlûkler arasında sulh yapıldı. Çukurova'da iki kale Memlûkler'c bırakıldı.

Memlûk gailesi böylccc bittikten sonra devlet Rumeli tarafındaki işlerle uğraşacak vakit bulabildi. 1492'dc Macar Kralı Matyas Korven ölünce, orada bir iktidar kargaşası olmuş, hattâ Belgrad Vâlisi kaleyi Türklcr'e teslîm etmeyi vâdetmişti. Bunun üzerine Belgrad'a bir ordu gönderildi, fakat kumandan vâdinden dönünce şehir etrafında bir muhâsara kuruldu. Macarlar'ın muhâsaraya engel olacak şekilde toparlanmalarına meydan vermemek üzere de akıncı kolları gönderildi. Bu kollar başlangıçta başarı ile Erdcl'c kadar ilcrlcdilerse de, Alman İmparatorumdan yardımcı kuvvetler alan Macar kumandanı Kont Kiniş tarafından iki yerde yenilgiye uğradılar. Mihaloğlu Ali Bey, Karintiya akınında baskına uğrayarak şehîd oldu, Hadım Süleyman Paşa Erdcl'dc bozularak çekildi. Hadım Süleyman Paşa o za-

inan Scmcndire muhafızı idi ve Bclgrad kuşatmasıyla görevliydi. Mağlûbiyetten sonra gelerek kuşatmayı kaldırdı. Akıncıların bu felâketi büyük bir üzüntü yarattı, çünkü Kont Kiniş aldığı Türk esirlerini değirmen taşlarının altında ezdirmek, ateşte kızartmak, derilerini yüzdürmek vs. gibi alçakça işkencelerle öldürtüyor, bütün bunlar Türklcr'dc ınüdhiş bir kin yaratıyordu. Hattâ kardeşi ateşte kızartılarak öldürülen bir Türk, daha sonra Türkiye'ye elçi olarak gelen bu işkencecilerden birini tanıyarak, elçinin dokunulmaz olmasına rağmen, muhâfızlarımn ortasında kılıçla parça parça etmiştir. İşte bu ölke ile ertesi* yıl baharında Bosna Beyi Yâkûb Paşa, sekizbin kişilik bir akıncı kuvvetiyle Isıirya taraflarına akın etmiş, çok sayıda esir ve ganimet alarak dönerken Hırvatistan'da Kont Dcrcncscny kumandasındaki Macar ordusu tarafından yolu kesilmiş, yapılan muhârebe Yâkûb Paşa yirınibcşbin kişilik Macar ordusunun tamamını imhâ etmiştir. Daha evvelki akmlarda yoldaşları alçakça katledilen akıncılar bcş-altı bin civarında kulak ve burun keserek öçlerinin alındığına işâret olmak üzere İstanbul'a göndermişlerdir. Muhârcbcdc esir alınan Kont Dcrcncscny (Derendi Ban) ve diğer asilzâdclcr de İstanbul'a gönderilmiştir. M acarlar bundan sonra barışa yanaşmışlar, 1495 yılında üç yıllık bir mütâreke yapılmıştır.

Macaristan'la mütâreke yapıldığı yıllarda Venedik'le münâscbclcr bozulduğu için akınlar Dalmaçya üzerine çevrildi ve Vencdik'in Friuli şehrine kadar yağmalandı, Türklcr ayrıca Venedik himâyesinde bulunan Karadağ Prensliği'ni de Osmanlı'ya bağlı bir beylik hâline gelirdiler.

Macaristan'la mütârekenin sona erdiği sıralarda Macar Kralının kardeşi ve müttefiki olan Lehistan (Polonya) Kralı, Osmanlı himâyesindeki Boğdan'a saldırdı, fakat mağlûb olarak geri çekildi. Bu türlü tecâvüzlerin bir daha olmaması için Sultan Bâyczîd’in emriyle Lehistan üzerine ardı ardına iki büyük akın tertiplendi. Malkoçoğlu Balı Bcy'in kumandanlığındaki akıncı kuvvetleri 1498 Mayısı'nda Dinycstcr nehrini aşarak Lehistan'a girdiler, Varşova'ya kadar yolları üzerindeki bütün şehir ve kasabaları yakıp-yıktıktan sonra binlerce esir ve çok miktar-

da ganimetle Temmuz'da Akkerman'a döndüler. Sonbaharda yine Malkoçoğlu' nun tertiplediği akın ise kışın çok şiddetli geçmesi yüzünden Varşova'ya kadar ilerleyememiş, hattâ hastalık dolayısiylc zayiat bile verilmiştir.

1499'da Macaristan, Lehistan ve Lituanya bizim aleyhimizde bir ittifak kurdular. Onlar hazırlanırken OsmanlIlarla Venedik arasında daha çok denizlerde cereyan eden bir savaş çıktı. Sultan Bâyczîd bu sefere bizzat katıldı. Önce Bosna Beylerbeyi İskender Paşa'ya emir gönderilip Venedik üzerine akın hareketine çıkması bildirildi. Sonra donanma ilerlerken Pâdişâh da kara ordusunun başında Mora'daki son Venedik kalelerinin alınması için yürüdü. Türk deniz kuvvetlerini Dâvûd Paşa kumanda ediyordu; yanında ise meşhûr Türk denizcileri Burak ve Kemâl Reisler vardı. Mora açıklarında Venedik donanmasıyla bir savaşa tutuşuldu. Sapicnzc Adası yakınındaki bu savaşta Burak Reîs'in gemisine Venedikliler iki taraftan kanca atarak hücum ettiler. Bunlar büyük gemiler olup her birinde biner asker bulunuyordu. Burak Reis başka çâresi olmadığını görünce kendi gemisiyle birlikte bu iki düşman gemisini de yaktı. Kendisi ve arkadaşları şchîd düştüler, ama düşmanı da oradan kaçırmış oldu. Türk donanması önünde bir engel kalmayınca İnebahtı Kalesi'ni fethetti. Ardından Modon, Navarin ve Koron fethedilince Venedik'in o civarda hiçbir tutunacak yeri kalmamıştı. Venedikliler öbür Hıristiyan devletlerden yardım istediler; Papalık ve Macaristan'la birlikte ittifaka girdiler. Hattâ Fransa onlara yardım için bizim Midilli Adası'nı kuşatmaya kalktı.

Türklcr bir yandan kara tarafında Macarlar'a âid birtakım kaleleri zaplcdiyorlardı. Neticede 1503 yılında Macarlar yedi yıl için bir barış anlaşması yapmak zorunda kaldılar.

* *
*

Bu sırada memleketin iç durumu birçok kargaşalıklara gebe bulunuyordu. İran'da hâkimiyet Safevî âilesinin eline geçmiş, Safevîler Akkoyunlu Dcvlcti'ni mağlûb ederek onun hâ-

kim olduğu yerleri ellerine geçirmişlerdi. Safevîler Şiî mezhebinden idiler ve İran'ı artık kılıç zoruyla Şiî yapmaya başlamışlardı. Bu arada İran'dan gelen Şiî propagandacıları Anadolu'daki Türkmen aşiretleri içinde hayli taraftar topluyorlardı. Hattâ bu Türkmcnlcr arasında para toplayarak bir çeşit vergi gibi İran Şâhı'na gönderenler bile vardı. Sultan Bâyczîd derhal sınır boylarındaki vâlîlere emirler gönderdi, Şiî propagandacılarının yurt içine sokulmamasını emretti; Türkiye'den de İran tarafına ziyârctlcri yasaklandı. İran Şâlıı îsmâîl, Anadolu içlerine kadar girip Dulkadırlılar'ın topraklarına taarruz etmişti. Nihâyci bütün bu hazırlıklar 1511 yılı 10 Muharrcm'indc (Şiîlcr için mukaddes gün) patlak verdi ve Teke bölgesi kızılbaşları Karabıyık oğlu Haşan adlı bir Safcvî militanını "Şahkulu" adıyla başlarına geçirip isyân bayrağını kaldırdılar. O bölgenin vâlîsi olan Şclızâde Korkud, taht çekişmesi dolay isiyle ayrılmıştı. Böylcce hem eyâlet başsız kaldı, hem kızılbaşlar Şehzâdc'nin gidişini Pâdişâh'ın ölümüne yorarak büsbütün ccsârctlcndilcr. Üzerlerine gönderilen eyâlet askerini iki defa mağlûb edip Anadolu Beylerbeyi Karagöz Paşa'yı kazığa vurdular. Nihâyci Vczîriâzam Hadım Ali Paşa ile Şchzâdc Ahmcd'in askerlerinin ortak harekâtı sonunda Şahkulu ve adamları Teke yöresinde sıkjştınldılar. Şahkulu orada lutunamayacağını anlayınca kuşatmayı yarıp İran'a gitmek üzere kaçmaya başladı. Kayseri civarında Gökçay muhârebesinde Hadım Ali Paşa'nın askeri ile kızılbaş Türkmcnlcr birbirilcrinc girdiler. Hadım Ali Paşa öldürüldü, fakat Şahkulu da öldü ve mcs'clc şimdilik kapanmış oldu.

Anadolu'yu sarmaya başlayan kızılbaş yangını Bâyczîd'in şehzâdeleri arasındaki kavgayı iyice şiddetlendirmişti. Bunların hepsi de memleketin içine düştüğü buhrandan kurtulabilmek için kendilerinin pâdişâh olması gerektiğini iddiâ ediyorlardı. İçlerinde en hırslısı da Trabzon Vâlîsi Sclîm'di. Selim, önce oğlu Süleyman'ı ziyâret etmek bahâncsiyle Trabzon'dan Kefe yoluyla Edirne tarafına geldi. Edirne yakınlarında babasının ordusuyla karşılaştı. Sultan Bâyczîd kendisi hayatta iken hiçbir şehzâdeyi yerine aday göstermeyeceğini söyleyip Sclîm'i geri gönderdi. Fakat Sclîm yolda Şchzâdc Ahmcd lehine bâzı

gelişmeler olduğunu işitip geri döndü ve Edirne'yi işgal etti. Çorlu yakınında Uğraş Köyü'ndc babasının ordusuyla giriştiği muharebede yenilip tekrar Kefe'ye kaçtı. Ama ordu, bilhassa yeniçeriler onu pâdişâh olarak istedikleri için Sultan Bâyezîd tahtından fcrâgal edip oğlunu İstanbul’a dâvcı cunck zorunda kaldı.

Yavuz İstanbul’da tahta çıkınca (Nisan 1512) Sultan Bâyezîd, hayatının son günlerini geçirmek üzere Dimeioka’ya gitmek üzere yola çıktı. Edirne yakınına vardığı zaman vefât etti. Altmışbcş yaşının içindeydi ve otuz yıldan fazla zaman saltanat sürmüştü. Fâtih'le Yavuz arasında geldiği için onlara kıyasla çok sönük görünür. Fakat Bâyezîd büyük seferlerde ordunun bizzat başında bulunduğu gibi vezirler hâkimiyetini de kırmış olan kudretli bir hükümdardı. Çok iyi tahsil görmüştü. Hem âlim, hem şâirdi. Zamanında Türk ilmi ve edebiyatı onun himâyesi altında çok ilerlemiştir. Kendisi hayatının sonlarına doğru daha çok ibâdetle uğraşıp münzevî bir hayat sürdü. 1509 büyük zelzelesinde tamamiylc yıkılan eski İstanbul’u yeni baştan kurduğu için, Türk İstanbul'un kurucusu olmak şerefine erişmiştir.

Yavuz Sultan Selîm Han

Sultan Selîm 1512 yılının Nisan ayında Osmanlı tahtına oturdu. Bu târihte tahminen kırkiki yaşındaydı. Şiddetli hareketlerinden dolayı *"Yavuz"* lakabı verilmiş ve hep *"Yavuz Selîm"* diye anılmıştır. Sekiz yıl kadar kısa bir saltanat müddeti içinde pek büyük işler başarmış, öfke ve şiddeti yüzünden uyandırdığı acı duygulara rağmen Türklüğe yaptığı emsalsiz hizmetler dolayısiylc dâima minnet ve şükrânla amlagclmiştir.

Yavuz'un pâdişâh olması üzerine kardeşleri Şehzâde Ahmed ile Korkud onu tanımadılar. Özellikle büyük şehzâde olması ve yumuşak huyu yüzünden bâzı devlet adamlarının onu sert Yavuz’a tercih etmeleri sebebiyle Şehzâde Ahmed ("Sultan Ahmed” diye anılır) büyük bir tehlike teşkil ediyordu. Bu şeh-

zade Anadolu'da kendini pâdişâh ilân ederek oğlu Alâeddîn Çc-lcbî'yi bir ordu ile Bursa'ya gönderdi ve Bursa’yı işgâl ettirdi. Yavuz bunun üzerine Anadolu seferine çıktı. Yeğeni Alâeddîn Çelebî Bursa'yı bırakarak kaçtı, Sultan Ahmed ise Amasya'yı zaptedip orayı kendine merkez yaptı. Bu şehzâde bir yandan da İran'daki Safevîler ve Mısır Mcmlûklcri'ylc anlaşarak onların yardımını sağlamaya çalışıyordu. Korkud Sultan ise başlangıçta kendisine dokunulmaması şartıyla tahtta herhangi bir iddiâsı bulunmadığım bildirmiş, Yavuz onu Manisa Vâlîliği'nde bırakmıştı. Fakat belki de araya giren bâzı devlet adamlarının iğfâli üzerine Korkud Sultan'ın saltanat dâvâsına kalktığı işitilmiş, bunun üzerine Yavuz ânîden Bursa'dan kalkıp Manisa'ya girmiş, lâkin Korkud, yanında sâdık adamı Piyâlc Bey ile birlikte gizlice kaçmıştır. Bir gemi bulup Avrupa'ya kaçmayı plânlarken yakalanan Korkud Sultan, Bursa yakınlarında Yavuz'un emriyle îdâm edildi ve cenâzcsi Bursa'ya getirilip defnedildi. Korkud birçok bakımlardan Cem Sultan’a benziyordu: kardeşleri içinde ilim ve san'atta en ileri olan o idi, hattâ âlim ve bestekâr olarak devrin en tanınmış isimleri arasına girecek çapla bir insandı. Kaderi de Cem'inkine benzedi (1513). Ayni yıl Sultan Selîm, kardeşi Sultan Ahmed'le Yenişehir’de yaptığı muhârebede onu da yenerek îdâm ettirdi ve böylcce iç kargaşalıklara bir son vererek devletin başındaki büyük dertleri halletmek üzere hazırlıklara başladı.

Yavuz'un ilk büyük seferi İran üzerinedir. İran'da iktidarı ele geçiren Safevî âilesi Şiî mezhebinin resmî koruyucusu ve ayni zamanda yayıcısı durumunda bulunuyordu. Kendileri hâlis Türk oğlu Türk olan, dayandıkları bütün kuvvetler de Türk olan Safevî âilesi, Şiîlik saplantısı yüzünden Akkoyunlu Dcvleli'ni leşkîl eden Türk grupları üzerine müdhiş bir katliâma girişerek yüzbinlcrcc Türk’ün kanına girdi. Ayni şekilde İran'ın doğu sınırındaki Türklcr’c karşı da imhâ siyâseti lâkîb eden Safevîler, bu defa gözlerini Osmanlı topraklarına diktiler. Safevî hükümdarı Şâh İsmail'in maksadı Şiî propagandacıları vâsılasiyle bir yandan Osmanlı devlet büyüklerine sûikasdlcr yaptırmak, bir

yandan bilhassa göçebe ve yarı-göçebe Türk bölgelerinde Şiî mezhebini yaymak suretiyle bu halkı Osmanlı'ya karşı kendi tarafına almaktı. Kısacası, Şâh îsrnâîl bir zamanlar Haşan Sabbâh adındaki Ismâîlî şeyhinin yürüttüğü propagandayı tâkîb ediyordu. Osmanlı Devleti ise Sünnî Müslümandı ve Şiîliğe karşı Sünnîliğin koruyucusuydu. Sultan İkinci Bâyezîd zamanından beri Anadolu'da gittikçe şiddetle yayılan Şiîliğe karşı Osmanlılar'ın köklü tedbîrler alması kaçınılmaz olmuştu.

Yavuz 1514 yılı Mart ayında Edirne'den İran seferine çıktı. Edirne'de oğlu Şchzâde Süleyman'ı (Kaanûnî) yerine vekîl bırakarak İstanbul'dan Anadolu yakasına geçti. Seferin başında ilk tedbîr olarak Doğu Anadolu vilâyetlerinde faaliyet gösteren Şâh taraftarı Şiî militanların listelerini çıkarttı. Bu adamlar tıpkı bugünkü terörist örgütler gibi çalışıyorlardı ve maksatları Türk ülkesinde kargaşalık çıkarıp İran ordusunun oraları kolayca işgâl etmesini sağlamaktı. Yavuz'un me'mûr ettiği görevliler uzun bir tahkikattan sonra Osmanlı ülkesinde kırkbin kadar Şiî militanın ismini tesbîl ettiler. Bunlar derhal yakalandı ve bir kısmı îdâm edildi, bir kısmı hapse konulmak suretiyle sefer sırasında onların Türk ordusunu arkadan vurma ihtimâli ortadan kaldırıldı. *Bu cezalandırmada, sâdece Şâh adına hareket eden Şiî militanların hedef tutulduğu, yoksa Şiî mezhebine mensup olup Devlete bağlı bulunan halka hiçbir şekilde dokunulmadığı unutulmamalıda:*[1']

Osm:'- ırdusunun toplanma yeri Yenişehir ovasıydı. 1514 ; > nda Rumeli, Kütahya, Karesi, Hamîd, Menteşe, - • . Bursa, Bolu, Kastamonu, Ankara ve diğer sancaf s , İcri gelerek orduya katıldılar. Dukakinoğlu Ahrned Pay ፡ uu kışındaki yirmibin kişilik bir öncü kuvveti Sivas'a gönderil : r yandan İstanbul'dan Trabzon'a gemilerle erzak gönderilerek ordunun İran sınırı ötesinde iâşesi sağlanmak üzere tedbîr alındı. Yavuz önce Konya'ya gelip konakladı, oradan Sivas'a geçti. Sivas'ta ordu yoklaması yapılıp son hazırlıklar gözden geçirildi, çünkü bundan sonra Safevî sınırı idi. Erzincan'da sınır geçildi. Safevîler bütün bu bölgelerin erzakını alıp götürmüşlerdi, Trabzon'dan gemilerin getirdiği erzakın nak-

lcdilmesi ise arazînin çetinliği dolayısiyle çok zor oluyordu. Hem yiyecck-içecck kıtlığı, hem düşmanın ortada görünmemesi yüzünden ordu içinde, bilhassa yeniçeriler arasında homurtular başladı; bunlar geri dönmek istiyorlardı. Yavuz iki tür tedbîr alarak bu homurtuları önlemeye çalıştı. Önce Şâh İsmâil'e ardı ardına hakaret dolu mektuplar göndermek suretiyle onu iyice öfkelendirip, bir an önce savaşa girişmesini sağlamak istedi, bir yandan da ordu içinde huzuru bozanlara karşı çok sert tedbîrler alıp bozguncuların hiçbirine aman vermedi. Ağustos ortalarında Eleşgirt'tc halâ düşmanın görünmemesi üzerine yeniçeriler iyiden iyiye taşkınlık yapmaya başladılar. Bunun üzerine Yavuz, orduyu toplayarak dokunaklı bir konuşma yaptı; özellikle şu sözleri çok tesirli oldu:

> *"Elıl ü lyâl kaydında olanlara desturdur, geril karılarunun yanına getsimler. Biz buraya geril dönmek içün gelmedük. Râhal isteyen bu yola yaraşmaz. Bizi isteyilp yolumuzda can ve baş fidâ idecek yiğitler ölümden havf itmez. Ölümden korkanlar gerü dönsün, düşmenle çarpuşacak merdler benümle gelsün! Eğer içinüzde er yoğ ise ben yalımız giderim!*

Nihâyct. büyük Osmanlı ordusu Tebriz yolu üzerinde Çaldıran Ovası'nda (şimdi İran tarafında kalmıştır) Safevî ordusuyla karşılaştı. Osmanlı askeri uzun bir yürüyüşten sonra yorgun olduğu için istirahat verilmesi düşünülüyordu, fakat ordu içinde Şiî militanlarının bulunabileceği ve bunların bozgunculuğuna fırsat verilmeksizin savaşa girilmesi gerektiği düşünüldü.

23 Ağustos sabahı gün ağarırken iki taraf savaş düzenine girmişti. Osmanlı ordusuna Yavuz, yanında vczîriâzam Hersekzâde Ahmcd Paşa, vezîr Dukakinoğlu Ahmcd Paşa, vezîr Mustafa Paşa, Anadolu ve Rumeli kadıaskerleri olduğu halde merkezde durdu. Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa ile Karaman Beylerbeyi Sinan Paşa sağ cenâhm başına geçtiler. Rumeli Beylerbeyi Haşan Paşa ise Rumeli askeriyle sol cenâha geçti. Safevî ordusununda Şâh Ismâîl ordu merkezini başvezîr Mîr Abdülbâkî'ye bırakarak kendisi sağ kanadın başına geçmişti. Safevîler'in

sol kanal kumandanı ise Diyârbckir Valisi Ustaçlıoğlu Mchmcd Han idi. Uslaçlu Türkmenleri'nin beylerinden olan Mehmed Han Safevî ordusunun en kaabiliyelli kumandanı idi. İran ordusunun bütün askeri de böyle Ustaçlu, Afşar, Bayatlı, Kaçar, Tekeli, Varsak vs. gibi Türkmen boylarından toplanmıştı. Bu ordunun hemen lamamı süvari idi. Osmanlı ordusunda yayalar da vardı ve ayrıca topçu önemli bir kuvvet teşkil ediyordu. Fakat Osmanlı süvarisi atların yorgunluk ve yemsizliğinden dolayı çok sıkıntı içindeydi.

Sabah erkenden iki taraf da bütün kollardan hücûma geçti. Osmanlı Türklcri'nin "Allah Allah" sesleri ile Safevî askerinin "Şalı, Şâh" naraları birbirine karıştı. Ustaçlıoğlu Mehmed Han bizim Anadolu askerinin, Şâh İsmail ise Rumeli askerinin karşısında idiler. Başta Şâh Ismâîl Rumeli askerinin üzerine şiddetli hücum ederek lamamı atlı olan ve bakımsızlıktan sefil kalmış allarıyla manevra gücünü kaybeden bu askeri bozdu. Rumeli Beylerbeyi Haşan Paşa ile Malkoçoğulları'ndan iki bey ardı ardına şchîd oldular. Bunun üzerine Yavuz, Şâh Ismâîl'in kumanda ettiği kuvvetler üzerine yeniçerileri gönderdi, Yeniçeri' nin açtığı yaylım ateşi üzerine Şâh'ın süvârisi darmadağın olmuş, Osmanlı sipâhîsinin karşı taarruzu üzerine de Safevîlcr bu kolda mağlûb olmuşlardır. Sağ kolda ise Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa süratli bir manevra ile Ustaçluoğlu'nun kuvvetlerini topçu kıskacına alıp dağıttıktan sonra, hücum edip bizzat kanat kumandanı Mehmed Han'ın öldürülmesiyle bu yandaki işi tamamlamıştır. Şâh Ismâîl yaralanarak atından düştüğü sırada adamlarından birinin kendi alını vermesi üzerine kaçmayı başarmış, fakat ordusunun bütün ağırlıkları ve hattâ karılarından biri Osmanlı eline geçmiştir.

Çaldıran Savaşı iki Türk devletinin ve iki Türk ordusunun savaşıdır, bu bakımdan iki taraftan da Türk kanı akması yüzünden üzüntü verici bir hâdisedir. Fakat bu çalışmaya daha geniş açıdan bakarsak, Türklük bakımından Yavuz'un zaferini kutlamak gerekir. Gerçekten, Türklcr Islâm târihi boyunca ancak Sünnî Müslümân olarak varlıklarını korumuşlar, Şiî olan

lar büyük Türk kitlesinden kopup Iranlılaşmışlardır. Ayrıca, Safcvtlcr'in sahip çıktığı Doğu Anadolu Sünnî Türklcr'in vatanı olduğu için bu toprakların Osmanlı hâkimiyetine katılarak Anadolu Türk birliğinin kurulması son derece önemli bir işti. İşte Yavuz bu büyük işi yapmış olmakla Türklüğün minnet ve şükranını kazanmıştır.

Yavuz, Çaldıran’dan sonra ileri yürüyüşle Tebriz'e girdi. Sultan olarak adına hutbe okuttu. Omdan pckçok ilim ve san'at adamını himayesine alarak îslanbı' a gönderdi; bunlar Şâh Ismâîl'in halkı kılıç zoruyla Şiî yapın siyâsetine karşı çıkıyorlar ve mczhcblcrini değiştirmek istemiyorlardı. Hepsi de İstanbul’da şerefleriyle uygun mevkilere getirildiler.

Yavuz mevsimin kışa doğru yaklaşması ve asker arasında sızıltıların başlaması üzerine Tebriz'den eri dönüp Amasya'da kışladı. Amasya'da askerin başıbozuk areket etmesinde rolü bulunan Dukakinoğlu Ahmcd Paşa'yı bizzat hançerle öbür dünyâya gönderip isyânı önledi. Baharda Amasya'dan çıkıldı. Pâdişâh'ın başında bulunduğu ordu Safevî 1er elindeki Kemah Kalcsi'ni fethetti. Yol üzerinde asıl halledilecek mesele, Dulkadırlı Beyliği ıncs'clcsiydi. Dulkadıroğulları zaman zaman OsmanlI'yı veyâ Mısır Kölcmcnleri’ni tutmuş, bu suretle uzun müddet ayakta kalmışlardı. O târihte beyliğin başında Alâüddcvlc Bozkurt Bey vardı; Bozkurı Bey Mısır himâyesinc girdiği için Yavuz'un İran seferine asker göndermemişti. Yavuz bu âiledcıı olup kendi yanında çalışan Şchsüvaroğlu Ali Bcy'i gönderek Bo/.ok bölgesini Dulkadırlılar'dan aldı, Şchsüvaroğlu'nu Bozok ve Kayseri vâliliğinc tâyin etti. Mısırlılar derhal bu işi protesto ettiler. Fakat Yavuz kararlı idi. Kemah fethinden sonra Sinan Paşa'yı Dulkadırlılar’ın üzerine gönderdi, yanma da Dulkadırlı Şchsuvaroğlu Ali Bcy'i kattı. Göksun'da Bozkurt Bcy'in otu/.bin kişilik ordusunun bir kısmı Şchsüvar Bcy'in oğlunun daveti üzerine onun tarafına geçtiler, geri kalanı da bozulup dağılıldı. Alâüddcvlc Bozkurt Bey savaşta öldü. Onun ve oğullarırının başlarını Yavuz'a getirdiler. Bozkurt Bey o sırada doksan yaşındaydı ve Yavuz'un ana tarafından dedesi oluyordu; fakat

Yavuz, memleketin ve devletin birliği uğruna bu yakın akrabalarını ortadan kaldırmaktan çekinmedi. Dulkadır ülkesine Şehsüvaroğlu Ali Bey'i tâyin ettiler, ama artık Ali Bey bir Osmanlı Vâlîsi durumundaydı.

Yavuz İstanbul'a dönünce ilk iş olarak yeniçerilerin sefer sırasında yaptıkları serkeşlikleri cezalandırmak üzere sıkı bir tahkikat açtırdı, itaatsizlik ve isyandan sorumlu bulunanlar tesbît edilip hepsi şiddetli cezalara çarptırıldılar, ayrıca yeniçeri kaanûnunda bâzı değişiklikler yapılarak pâdişâhın bunlar üzerindeki otoritesi pekiştirildi. Yavuz'un bundan sonraki hedefi Mısır'dı. Ordu ve donanma bu büyük sefer için hazırlanmaya başladı.

Mısır seferinden önce pek mühim bir iş daha bitirildi. Iran ordusu Çaldıran'da büyük bir darbe yiyerek sahneden çekilmekle birlikte Şâh Ismâîl kaçmış ve yeniden bâzı hareketlere girişmişti. Akkoyunlu Devleti yıkılınca daha evvel onların elinde bulunan Doğu Anadolu vilâyetleri Safevîler'in eline geç-miş bulunuyordu. Bu bölgede yaşayan halk Sünnî Müslüman’-dı. Yavuz, Şiî İran'a karşı bunları birliğe dâvet etli, ve İkinci Bâyczîd zamanından beri Osmanlı hizmetinde bulunan meşhur tarihçi İdrîs Bitlisî'yi bu işle görevlendirdi. Bitlisî'nin aracılığı sâyesinde yirmibeş kadar mahallî bey biraraya gelip Osmanlı hâkimiyetini kabûl ettiler. Vaktiyle Akkoyunlular'ın merkezi olup Doğu Anadolu'nun en mühim vilâyeti durumunda bulunan Diyârbckir, böylccc Safevî hâkimiyetinden çıktı. Fakat Şâh İsmâîl, Çaldıran'da ölen Ustaçlı Mehmcd Han'ın kardeşi Kara Han'ı göndererek Diyârbckir'i kuşattırdı. Halkın Yavuz'dan yardım istemesi üzerine gönderilen Bıyıklı Mehmcd Paşa ile Şâdî Paşa kumandasındaki kuvvetler Karahan'ı kaçırdılar, Diyârbckir Osmanlı eline geçti ve Bıyıklı Mehmcd Paşa da Diyârbckir Beylerbeyi oldu. Karahan yanındaki kuvvetlerle Mardin'e sığın-dı. Bu defa Bıyıklı Mehmcd Paşa'ya yeni kuvvetler de katıldı ve Karahan'ın peşine gönderildi. Mardin yakınlarında Eski Koçhisar'da kızılbaş askeriyle yapılan şiddetli muhârebede Safevî başkumandanı Karahan vuruldu ve başı kesildi. Bu zaferden son

ra Güneydoğu Anadolu tamamiyle Osmanlı hâkimiyeti altına girmiş ve Anadolu Türk Birliği ilk defa tam mânâsıyla gerçekleştirilmiş oluyordu. Bir tek Kölemen pürüzü kalmıştı ki, Mısır seferiyle birlikte onların elinde bulunan bâzı Anadolu vilâyetleri de Osmanlı Türk birliğine katılacaktı.

Yavuz 1516 Hazîran'ında Mısır seferine çıktı. Mısırlılar'ı oyalamak için bunun bir İran seferi olduğunu bildirmiş, dostluk belirten elçiler göndermişti. Mısır da aynı şekilde dostluk gösterileriyle karşılık verdi, ama ordularım hazırlamaktan da geri kalmadı. Çünkü Kölemenler eskidenberi İran'da kurulan imparatorlukları hiç önemsememişler, kendileri için asıl tehlikenin Anadolu'dan geleceğini düşünmüşler, böylccc Osmanlılar'a karşı hep ihtiyatlı olmuşlardır. Osmanlı ordusu Elbistan'ı geçip o zaman Kölcmcnlcr'dc bulunan Malatya sınırına vardığı sırada Mısır Sultanı'nın da ordu toplayıp Haleb'e geldiği haberi verildi. Bunun üzerine ordu Malatya'yı geçip ileri yürüyüşe devam elli. Kölcmenlcr'in elindeki Ayın tap (Antep) Kalesi'nin kumandanı Yûnus Bey Yavuz'a bağlılığını bildirip kalenin anahtarlarını teslim etti. O sırada Mısır ordusunun yaklaştığı haberi gelmişti. Halep yakınlarındaki Mercidâbık mevkiinde iki ordu karşılaştı. Mısır Sultam Kansu Gavrî seksen yaşında bir ihtiyardı, Osmanlılar'la bir topyekûn savaşa girmekten eskidenberi çekinmişti. Son defa barış teklif etmek üzere Moğolbay adlı bir kumandanı elçi olarak gönderdiyse de, pâdişâhın çadırına silahlarıyla giren bu elçi hey'etini Yavuz hakaretle geri gönderdi. Osmanlı Sultanı'nın yanma veziriazam bile silahla giremezdi.

24 Ağustos 1516 günü Mercidâbık ovasında Osmanlı ve Mısır orduları harb nizâmına girdiler. Yavuz yeniçerilerle birlikte merkezde durdu; sağ cenaha Anadolu Beylerbeyi Zeynel Paşa ile Karaman Beylerbeyi Husrev Paşa'yı, sol cenaha ise Rumeli Beylerbeyi Sinan Paşa'yı kumandan yaptı. Ramazanoğlu Beyi Mahmud Bey'le Dulkadırlı Beyi Şchsüvaroğlu Ali Bey Osmanlı ordusunun sağ kanadında, Diyârbckir Beylerbeyi Bıyıklı Mehmcd Paşa sol kanadında bulunuyorlardı. Mısır Sultanı da ordusunun merkezinde durmuş, sağ cenaha Halep Beylerbeyi Hayrbay'ı, sol cenaha Şam Beylerbeyi Sibay'ı koymuştu.

İkindi vaktine kadar süren savaşta Türk ordusu Kölemen ordusunu kesin bir yenilgiye uğrattı. Mısır Sultanı savaş sırasında öldü. Kumandanların bir kısmı rnaktül düştü, bir kısmı da kaçarak canlarını kurtardılar. Bu savaşta Osmanlı ordusunun topçu kuvvetinin de önemli rolü olmuştu.

Mercidâbık Zaferi Anadolu'da henii/. Osmanlı eline geçmemiş birkaç yerin de ilhakıyla Türk birliğinin gediksiz tamamlanmasını sağlamış, Osmanlılar'ı Islâm Dünyâsının rakîbsiz devleti hâline getirmiş, onlara Mısır ve Arabistan yolunu açmıştır.

Yavuz Mcrcidâbık'ıan hareketle Haleb'e girdi. Bundan sonra hedef doğruca Mısır'dı. Yolda Çerkeş Murad Bey’i bir elçi hey'etiyle Mısır'a gönderdi. Kansu Gavrî'nin ölümü üzerine Kölemen ileri gelenleri onun yeğeni Tomanbay’ı "El-Mclikül-Eşref" ünvâııiylc Mısır tahtına geçirmişlerdi. Tomanbay çok hırslı ve çok yaman bir kumandandı. Her ne pahasına olursa olsun Yavuz tehlikesini bertaraf etmek isliyordu. Beri tarafta Yavuz yanındaki büyük İslâm âlimleriyle de görüştükten sonra, iki tarafın da Müslüman olduğunu ve daha fazla Islâm kanı dökülmesinin günah olacağını, Mısır Sultanı Osmanlı’ya bağlılık gösterir, hutbe ve parayı Osmanlı adına düzenlerse geri döneceğini kararlaştırmış, bunları elçi ile Tomanbay'a bildirmişti. Tomanbay bu teklifleri kabul etmek şöyle dursun, gelen Osmanlı elçilerinin dokunulmazlığını da çiğneyerek hepsini öldürttü. Sonra Yavuz tarafından Uzguroğlu Isâ Paşazade Mehmed Bey’e verilen Gazzc vilâyetini kurtarmak üzere onbin atlı ile Canberdi Gazalî'yi gönderdi. Mehmed Bey’in yanında az asker vardı, bunun için Yavuz, Sinan Paşa’nın yanma beşbin asker ve birkaç top vererek onu Mehmed Bey'in yardımına gönderdi. Gazzc civârında Han-Yunus konağında şiddetli bir savaş oldu. Sekiz saatlik göğüs göğüse çarpışmadan sonra Sinan Paşa ile Mehmed Bey ve Teke Beyi Ferhad Paşa kumandasındaki Türk askeri Mısır ordusunu kesin bir yenilgiye uğrattı. Canberdi Gazali kaçtı, fakat Kölemen ordusundan Gazzc Vâlîsi Dcvlclbay, İskenderiye Vâlîsi Hudâverdi ve daha nice beyler savaş meydanında kaldılar. Böylccc Gazzc Türk eline geçti. Daha evvel fethedilen Trablus-

şaın'a Gâzî İskender Paşanın oğlu Mustafa Bey, Kudüs'e de Evrenosoğlu vâlî tâyin edildiler.

Çaldıran seferinde olduğu gibi Yavuz'un bu seferinde de bâzı devlet ileri gelenleri türlü sıkıntı ve mahrumiyetlerden bahsetmişler, özellikle çölü geçmenin imkânsızlığından söz ederek ordu içinde maneviyat bozukluğu yaratabilecek durumlar çıkarmışlardır. Yavuz'un bunlara karşı derhal ve şiddetle harekele geçmesi sâyesinde askerin azim ve kararlılığı bozulmadan yürüyüş mümkün olmuştur. Bu arada çölü geçiş mevsiminin (Ocak ayı) çok iyi seçilmesi, o sırada yağan yağmurlarla geçiş yolunun sertleşmesi işleri oldukça kolaylaştırmış bulunuyordu. Ordu Sâlihiyc'yc vardığı anda artık çölden kurtulmuş oldu. Oradan Kahire üzerine yüründü.

Kölemen Sultanı Tomanbay kırkbin kişilik bir ordu toplamış, ayrıca bu orduyu Avrupa'dan getirttiği iki yüz kadar topla donatmıştı. Kölemenler o târihe kadar top kullanmıyorlardı, ama Mcrcidâbık ve Gazzc muharebelerinde topun tc'sîrini görmüşlerdi. Tomanbay Kahire yolu üzerinde Ridâniye köyünde Osmanlı ordusunu karşıladı. Toplarını mevzilere yerleştirmiş, ateşe hazır bekliyordu. Fakat Yavuz kuvvetli bir istihbarat kurmuş olduğu için Mısırlılar'ın top mevzilerini önceden keşfetmişti. Bu yüzden birkaç bin askerle o tarafa doğru bir gösteri yürüyüşü yaptıktan sonra ordunun büyük kısmını yıldırım hızıyla Mukatlam Dağı'nm güneyinden geçirip Mısır ordusuna hiç. umulmadık bir yönden taarruz etti. Kendisi yeniçeri askeriyle merkeze durmuş, sağ kanada Vcz.îriâzam Sinan Paşa kumandasında Anadolu askerini ve yanısıra Dulkadır Beyi Şchsuvaroğlu Ali Bcy'i, Akkoyunlu (Bayındırlı) Fcrahşâd Beyi koymuştu. Sol kanatla Rumeli askeriyle Yûnus Paşa, Ramazanoğlu Mahmud Bey, Rumeli Beylerbeyi Küçük Sinan Paşa vardı.

Sabahtan ikindi vaktinde kadar bütün şiddetiyle devam eden çarpışmada Kölemen ordusu Osmanlı sağ kanadına bütün ağırlığıyla hücum etmiş, burada bir gerileme belirlisi görülmüştü. Pâdişâh derhal Bali Ağa kumandasında bir sipâhî kuvvetini yardıma göndererek oradaki durumu düzeltti. Veziriazam Si-

nan Paşa yaralı olmasına rağmen sonuna kadar kendi askerinin başında kaldı. Bu arada Tomanbay’m bir çılgınlık denemesine giriştiği, en ccsûr beylerinden Alanbay ile Kurtbay idaresinde seçme birliklerini Osmanlı merkezine hücum ettirerek Yavuz'u öldürtmeyi plânladığı söylenmiştir. Fakat bütün bu gayretler hiçbir nctîcc vermemiş, kırkbin kişilik Kölemen ordusundan yirmibeşbin kadarı savaş meydanına düştükten sonra zafer OsmanlI'da kalmıştır (22 Ocak 1517).

Türk ordusundan Veziriazam Sinan Paşa aldığı yaraların tc'sîriyle şclıîd oldu. Bizim kayıplarımız arasında Ramazanoğlu Malımud ve Hazîncdarbaşı Ali Ağa da vardır. Tomanbay kaçarak saklandı ve yeni bir mukavemet cephesi kurmak üzere hazırlıklara girişti. Muzaffer Osmanlı ordusu ise şehîd kumandanlarının cenaze merasimini yaptıktan sonra Kahire üzerine yürüyüşe geçti. Kahire'ye öncü birlikler gönderildi ve evlere saklanan Mısır askerine teslim çağrısı yapıldı. Fakat Tomanbay bir gece baskını ile Kahire'yi tekrar ele geçirmiş ve kapıları kapatarak sokak savaşına hazırlanmıştı.

Yavuz Kahire'nin teslim alınması ve kılıç artıklarının temizlenmesi için yeni veziriazam Yûnus Paşayı yanında Yeniçeri Ağası Ayaş ve Enıir-i alem Ferhad Ağalar olduğu halde şehre gönderdi. Bunlar iki koldan hücum etlilerse de Tomanbay şehir içinde hemen her evi bir siper hâline getirmiş, halkı da askere kalarak müthiş bir direnme gücü kurmuştu. İki gün gcccli-gündüzlü şiddetli çarpışmalar oldu. Osmanlı birlikleri Kahire'yi ev ev, sokak sokak işgâl ediyorlar ve tabiî bu arada pekçok kan dökülüyordu. Nihâyet üçüncü gün Yavuz askerin başına bizzat geçerek umûmî bir hücûm yaptırdı ve Kahire'yi aldı. Yok yere bunca Türk ve Arap Müslüman'ın kanının dökülmesine sebep olan Kölemen kumandalarını ve ayakdaşlarını şehir meydanlarında îdâm ettirdi. Yine kaçmış olan Tomanbay'ı bulup getirmek üzere ardından asker gönderildi.

Yavuz 15 Şubat 1517 günü mcrâsimle Kahire'ye girdi. Mısır’ın büyük bir cûıniindc onun adına hutbe okunduğu zaman Allah'ın kendisine bu büyük zaferi bağışlamış olmasından dolayı secdeye kapanıp ağladı. Fakirlere sadaka dağıttı, âlimlere

ihsanlarda bulundu. O sırada Kölcmcnlcr'in yanında hiçbir siyasî gücü bulunmadan oturmakta olan son Abbasî Halifesi El-Müıcvckkil ile de görüştü, kendisini daha birçok âlimlerle birlikte İstanbul'a gönderdi. Yavuz işte bu El-Müievekkil’dcn sonra *İslâm ¡Ialîfeliği'ni* kendi üzerine alınışım. Bâzı tarihçiler Ayasofya Câmii'ndc yapılan bir merasimden sonra El-Mütcvekkil'-in halifelik emânetini Yavuz"a teslim ettiğini yazarlar.

Tomanbay kaçtığı yerden bir adamını göndererek barış görüşmesi yapmak istediğini bildirince, Yavuz, Anadolu Defterdârı Mustafa Çelebinin başkanlığında bir murahhas hey'eti yollamıştı. Çılgın hâle gelen Mısır Sultanı bu elçi hey'etine de hücum edip hepsini öldürdü. Bunun üzerine Yavuz onun üzerine Şehsuvaroğlu Ali Bey, Rumeli Beylerbeyi Mustafa Paşa, ve Osmanlı hizmetine geçmiş Kölemen Beyleri idâresinde kuvvetler gönderdi. Bunlar Tomanbay'ı tâkîb edip her defasında bozguna uğratıyorlar, fakat Tomanbay her defa kaçmanın bir yolunu buluyordu. Nihâyel bir muhârebede yenilip kurtulmak için kendini Nü nehrine altığı sırada kemcndlc tuttular, ellerini bağlayıp Kahire’de Yavuz'un huzuruna getirdiler.

Tomanbay kahraman bir asker ve kaabiliyetli bir devlet adamı idi. Yavuz ve kumandanlar ona çok iyi muâmcle eltiler. Osmanlı pâdişâhı bu esîrini bir Sultan gibi karşıladı, ona dökülen bunca Müslüman kanının asıl sorumlusunun kendisi olduğunu anlattı. Çünkü Mısır Sultanı Sünnî Müslüman bir ülkenin hükümdarı olduğu halde Yavuz'a karşı râfızî kızılbaşları tutmuş, onlarla itıifak edip Osmanlı ülkesini paylaşma plânları yapmıştı. Hele elçilere yaptığı muâmcle hiç affedilir gibi değildi. Tomanbay Osmanlı ülkesine tecâvüz niyeti olmadığını, sâdece kendi ülkesini müdâfaa ettiğini, elçilerin öldürülmesi ve diğer hâiniiklerin kendi haberi olmadan başkaları tarafından yapıldığını iddiâ etti.

Yavuz bu kahraman askeri Mısır'a beylerbeyi yapmak istiyordu. Fakat Mısır halkı ona çok bağlı olduğu ve hemen her gün lehinde nümâyişler yaptığı için Tomanbay'm büyük bir dert çıkaracağını düşündü. Eski sultan bir efsâne kahramanı hâline gelmiş, halk onun yakalandığına bile inanmaz olmuştu. Bunun

üzerine Kahire sokaklarında dolaştırılıp halka gösterildikten sonra îdâm edildi ve cesedi birkaç gün asılı kaldı. Bu işe Şch-suvaroğlu Ali Bey mc'mûr edilmişti. Şchsuvaroğlu'nun babası vaktiyle Mısır Sultanları'na sığındığı zaman Kölemenler onu Züveylc Kapısı denen yerde kapı çengeline iple asmışlardı. Her-halde Ali Bey, babası Dulkadırlı Beyi Şehsuvar'ın bu suretle öcünü almış demektir. Yine de Tomanbay'a sultanlara mahsus bir cenaze töreni yapıldı ve cenâze namazında Yavuz da bulun-du.

Böylccc yüzlerce yıllık Mısır Kölemen (Memlûk) Sul-tanlığı sona ermiş oluyordu. Bu devlet Türk kumandanlar tara-fından kurulmuş ve devam ettirilmiş, sonraları Çerkeş asıllı ku-mandanların eline geçmişti. Fakat idare Çcrkeslcr'e âid olmakla birlikte devletin Türk karakteri değişmemişti; Dcvlct'in resmî adı *"Ed-Devleti't-Tiirkiyye",* yâni Türk Devleti idi ve bütün ida-recileri Türkçe konuşurlardı. Bu mîrâsm yine bir Türk devletine geçmesi gerçekten mutluluk sayılmalıdır.

Yavuz henüz Mısır'da iken vaktiyle Kölcmcnlcr'e bağlı bulunan Hicaz hükümdarı, yâni Mekke Şerîfi de Yavuz'a ilâa-tını bildirdi. Böylccc İslâm'ın mukaddes Mekke ve Medine şe-hirleri Osmanlı idâresine geçmiş oluyordu. Bu iki şehir Pey-gamberimizin yaşadığı yerler olduğu için *"Haremeyn-i Şerî-feyn"* (İki kutlu yurt) adı verilir. Bundan sonra Cuma namazın-da hutbede Yavuz'un adından *"Hâkim-i Har e mey ni. '§ - Şerif ey n"* diye söz edilince Koca Pâdişâh, Pcygamber'c saygısından dolayı kıp-kırmızı olmuş ve yerinden doğrularak, *"Hayır, llâdim-i Ha-rem eyniŞ-Şerîfeyn"* diye bağırmıştır (Yani bu kutlu şehirlerin hâkimi değil, hizmetkârı olduğunu söylemiştir). Şimdi İstan-bul'da Topkapı Sarayı Müzesi'ndc bulunan Mukaddes Emâne-llcr'in (Peygamberimizden kalan eşyâ) bir kısmı Yavuz tara-fından Mısır'dan getirilmiş, bir kısmı ise bu Mekke Şerîfi ta-rafından gönderilmiştir.

Yavuz Mısır'dan dönerek İstanbul'a geldi, oradan Edirne'-ye geçti. O sıralarda Safevî elinde bulunan Irak tarafında fetih-lere gönderilmiş bulunan veziriazam Pîrî Mehmed Paşa da Bağ-dad'a yaklaşmış olduğu halde davet üzerine kalkıp Edirne'ye gel-

di. Yavuz niyetini gizlemekle birlikle, herhalde Macaristan üzerine sefere çıkacaktı. O Mısır'da iken Macarlar barışı bozmuş ve Osmanlı ülkesine taarruz etmişlerdi. Fakat Edirne'den tekrar İstanbul'a gelen Pâdişâh'ın asıl emelinin yeni bir İran seferi olduğu da söylenilir.

* *
*

Yavuz İstanbul'da iken Anadolu'da ilk Celali isyanı çıktı. Bozok havâlisinde (Yozgat tarafları) Celâl adında bir şeyh türemiş ve etrafına birçok mürîd toplamıştı. Taraftarlarının Şâh-Vclî dediklerine göre bu adam herhalde İran kızılbaşlarıyla işbirliği eden ve Şâh İsmâîl adına Osmanlı ülkesinde kargaşalık çıkarmakla görevlendirilen biri olmalıydı. Rumeli Beylerbeyi Ferhad Paşa ile Şehsüvaroğlu Ali Bey bu şeyhin isyanının bastırılmasına gönderildiler. Ali Bey Şarkî Karahisar taraflarında Cclâlîlcri sıkıştırarak yendi ve Bozoklu Cclâl'in başını İstanbul’a gönderdi. Bundan sonra Anadolu'da isyan çıkaranlara işte bu ilk isyancının adından dolayı *"Celali"* adı verilmiştir.

Yavuz’un Mısır seferi ona hiçbir hükümdarın hayatında elde edemeyeceği ülkeler kazandırmıştı. 1519 yılında bunlara bir yenisi daha eklendi: *Cezayir.* Cezâyir Sultanı Hayreddîn, elçiler göndererek büyük Pâdişâh'a bağlılığını bildirmiş, ülkesinin anahtarlarını teslîm etmiştir. Bu Sultan Hayreddîn, hepimizin bildiği meşhur Barbaros Hayreddîn'dir. Asıl adı Hızır olan ve sakalının kızıllığından dolayı Avrupalılarca "Barbaros" lakabı verilen bu büyük Türk denizcisi aslen BalIkesirli Yâkûb adlı bir sipâhînin oğlu olup, babası Midilli Adası'nın fethinden sonra oraya ınuhâiîz bırakılanlardandır. Hızır böylccc Midilli'de doğmuş, genç yaşından îıibârcn kardeşleri Oruç, llyâs ve îshâk ile birlikte denizciliğe başlamıştır. Başlangıçta birkaç gemi ile korsan olarak Akdeniz'e açılan kardeşler türlü mâcerâlardan sonra Tûnus Sultam'ndan kendileri için bir üs almışlar ve bu üssü kullanmak suretiyle Afrika sâhillcri üzerinde gitgide artan İspanyol basıkısına karşı Müslümanların başlıca koruyucusu du-

rumuna girmişlerdi, işle Hızır Reîs'e verilen *"LlayrüdcLîn"* adı bundan dolayıdır; Müslümanlığa büyük hi/.meli dolayısiylc Tunus Sultanı tarafından kendisine bu ünvân verilmiştir. Barbaros ve kardeşleri uzun ve şiddetli mücâdelelerden sonra Cezayir'i ele geçirdiler. Ve Oruç oraya sultan oldu. Oruc'un bir savaşta şchîd olmasından sonra da Hızır Reís Cezayir'e hükümdar oldu. Şu halde onun Yavuz'a elçi göndererek bağlılığını bildirmesi aslında iki hükümdar, yâni Cczâyir Sultanı ile Osmanlı Sultanı arasında geçmiş bir olaydır. Barbaros'un Türklüğe yaptığı pekçok hizmet yanında bu hareketi başlıbaşma milletimizin minnet ve şükranına lâyık olacak derecede büyüktür. Yavuz onun gönderdiği Hacı Hüseyin adlı (Türk) elçiyi çok iyi karşılamış, Barbaros'a pekçok hediyelerle birlikle "Cczâyir Beylcrbeyiliği" rütbesini vermiştir. Elindeki "sultanlığı" beylerbcyilikle değişen bu büyük Türk, milletinin hizmetinde daha pekçok zaferler kazanacaktır.

1520 yılı Temmuzu'nda Pâdişâh İstanbul'dan Edirne'ye hareket etti. Sefer hazırlıklarının Rodos kuşatması mı, yoksa Belgrad kuşatması için mi yapıldığı pek bilinmiyordu. Herkes sefer telâşı içindeyken Büyük Pâdişâh *"Bizüm şinıdengerü âhircıden başka yere seferimih yokdur"* diyerek etrafını kedere boğdu. Gerçekten, İstanbul'da iken sırtında batan bir ağrı hissetmiş, muâyenede bunun bir çıban olduğu görülmüştü. "Şir-pcnçc" adı verilen bu çıban, yolda onu iyice rahatsız elli, öyle ki Çorlu civârına gelindiği zaman artık daha ileri gidemedi ve iki ay kadar otağında hasta yattı. Hastalığın iyice ağırlaştığı bir gün, sâdık nedimi Haşan Çan'la şöyle konuştuklarını, Haşan Çan'ın oğlu meşhur târihçi Hoca Sâdcddîn Efendi anlatıyor:

- *Hasarı Can, bu ne haldir?*

—*Sultanum, Cenâb-ı Hakk'a yönelip Allah'la olacak zamandır.*

- *Bizi bunca zamandanberi kiminle bilürdün? Cenâb-ı Hakk'a yönelişimizde kusûr mu gördün?*

— *Hâşâ Sultanum. Allah'ın adını zikretmekten uzak durduğunuzu hiç görmüş değilim. Ammâ şimdi bu zaman başka zamana benzemez diye böyle söyledim.*

Koca Pâdişâh, Haşan Çan'ın bu sözlerinden de arlık Allah'a kavuşmak üzere olduğunu anlamıştı. Haşan Çan'a *"Yeisin"* Sûresini okumasını söyledi, o okurken kendisi de katılıyordu. Selâm âyetine geldikleri zaman yüce Pâdişâh ruhunu Allah'a teslim elti (22 Eylül 1520). Elli yaşındaydı. Hayatta bir tek oğlu vardı. Vczîriâzam Piri Mehmed Paşa hemen Trabzon Valisi bulunan Şehzâde Süleyman'a haber göndererek gelip babasının yerine oturmasını bildirdi. O İstanbul'a girinceye kadar sekiz gün pâdişâhın ölümünü askerden sakladılar. Muhteşem Osmanlı ordusu, kendilerini zaferden zafere koşturan pâdişâhın ardından gözü yaşlı, boynu bükük İstanbul'a döndü. Hiçbir mağlûbiyet bu kadar keder veremezdi. İstanbul'da, sonra Sullanselîm adını alan semtte oğlu Sultan Süleyman tarafından üzerine bir türbe ve yanma bir cûmi yaptırıldı. Dünyâlara sığmayan pâdişâh, Hak'tan emir gelince bir küçük mezara sığınıştı. Zamanının Şeyhülislâmı ve büyük İslâm bilgini Kcmalpaşa-zâde, onun için yazdığı mersiyede şöyle diyor:

Şems-i asr idi, asrda şemsin
Zilli memdııd olur, ömrü kasîr

Gerçekten, o bir ikindi güneşi gibi çabuk, sekiz sene içinde sönüp gitmişti, ama muazzam gölgesi Kırım'dan Hicâz'a, Tebriz'den Dalmaçya sâhillcrinc kadar uzuyordu. Şehzadeliğinde iktidar hırsıyla yanıp tutuşmuş, bu yolda önüne gelen her engeli babası bile olsa devirip gitmişti. Fakat sekiz yıla sığdırdığı işlere baktığımız zaman onun içinde yanan ateşin tâc ve taht scvdâsı değil, Allah'a ve millete hizmet aşkı olduğunu anlıyoruz. O zaman diyoruz ki, keşki daha önce harekete geçseydi, veyâ hiç. değilse birkaç yıl daha yaşasaydı.

Yavuz Selim Han'ın bu millete yaptığı sayısız hizmetlerden hemen gözümüze çarpan bir-iki tanesini hatırlatırsak onun büyüklüğü daha iyi anlaşılacaktır. Herşeyden önce, İslâm Dünyâsı'nın Hıristiyan dünyası karşısında siyasî birliğini sağlamış ve bu birliğin Türkler gibi en canlı müslüman milletin emrine geçmesine sebeb olmuştur. İkincisi, Batı Türklüğü'nün siyâsî ve millî birliğini tam mânâsıyla gerçekleştirmiş olma-

sidir. Anadolu'daki Türk birliği onun zamanına kadar hiçbir zaman bu kadar mükemmel olmamıştı, çünkü Anadolu'nun siyâsî coğrafyası buna müsâid değildi. Yavuz bu ülkeyi baştanbaşa fethederek hiçbir yabancı hâkimiyet bırakmadı. Türklüğün mezheb birliğini ayakta tutarak bütünlüğü sağladı. Bunun ne demek olduğunu anlayabilmek için, Sünnî Müslüman çizgisi dışında kalmış olan Türkler'in nasıl kaybolduklarına bir bakmak yeter. Sünnî olmayan Türkler ancak Türkiye'de milliyetlerini korumuşlar ve Türk olarak kalmışlar. Şiî mezhebinden veyâ başka dînden bir idârc altında kalanlar ise, sönüp gitmiştir.

Yavuz dünyâ çapında bir strateji dehâsı idi. Suriye, Irak, Mısır ve Hicâz'ın Türk devleti bakımından ne ifâde ettiğini çok iyi kavramış, hattâ Hind Denizi yolunu eline geçirdikten sonra Hindistan'a kadar gitmeyi bile plânlamıştı. Ömrü bu projeye yetmiş olsaydı, Türkiye, daha sonraki yıllarda içine gireceği İktisâdi krizi daha baştan atlatabilecekti,

Çok iyi bir eğitim görmüştü. Zamanın bütün târih ve coğrai \a bilgisine sâhipti. Farsça'da şiir yazacak kadar bu dili iyi biliyordu; kendi yazdığı bir türbe kitâbesinden onun Arapça'yı da şiir yazacak kadar bildiği anlaşılıyor. O zaman Farsça şiir yazabilmek çok büyük bir hüner sayıldığı için o da şiirdeki hünerini bu şekilde göstermiş, pek az Türkçe şiir yazmıştı. Aynı devirde Şâh îsmâîl'in İran'da yaşadığı halde hep Türkçe şiir yazdığına bakanlar bazan yanlışlığa düşmekte ve Şâh Ismâîl'dc Türklük şuurunun daha kuvvetli olduğunu söylemektedirler. Ne yazık ki îsmâîl'in kurduğu devlet kısa zaman içinde bir İran Devleti olmuş ve Farsça'yı benimsemiş, Yavuz'un devleti ise Türkçe'nin yegâne dayanağı olarak kalmıştır.

Kaanûnî Sultan Süleyman Han

Sultan Süleyman Han 1520 yılının Eylül ayında OsmanlI tahtına oturdu. Yirmialtı yaşındaydı. İyi bir eğitim görmüş, kılıçta da kalemde de usta yetişmişti. Fakat şahsiyet îti-

bâriyle babasından oldukça farklıydı. Sclîm Han'ın ismine hiç uymayan şiddetli davranışlarına karşılık Süleyman Han hep soğukkanlı hareket etmeyi, yaptığı işleri kaanûna uygun kılmayı prensip edinmiştir. Gerek yaptığı kaanûnlar, gerekse kaanûn ve nizâmlara gösterdiği fevkalâde riâyet yüzünden *"Kaanûnî"* ünvâniyle yâdedilmiş, bu ünvân âdclâ ona isim olmuştur.

Süleyman Han'ın tahta geçmesiyle birlikte eski Memlûk Beyleri Yavuz'dan artık kurtulduklarım, böylecc devletlerini yeniden diriltebileceklerini zannettiler. Yavuz bunların bir kısmını kendisine gösterdikleri bağlılıktan ve daha çok yerli halkın bir müddet sükûnet içinde kalmasını düşündüğünden dolayı önemli mevkilere getirmişti. Mısır umûmî vâliliğinde Memlûklcr'dcn Hayrbay, Şam beylerbcyiliğinde Canberdi Gazali vardı. Canberdi Gazalî Kahire'deki Hayrbay'a da mektup yazıp birlikte isyân etmelerini teklîf etmişse de, Hayrbay durumu İstanbul'a bildirince hemen vezîr Ferhad Paşa ile Dulkadır Beyi Şehsuvaroğlu Ali Bey üzerine gönderilmiştir. Canberdi o sırada Haleb'i kuşatmıştı. Üzerine asker geldiğini öğrenince hemen kaçtı, ama Şehsüvaroğlu tarafından mağlûb edilip yakalandı, îdâm edildi. Onun isyânından ümitlenen Şâh îsmâîl doğu sınırlarına asker yığmaya başlamıştı. Süleyman Han, ona karşı da göz-kulak olmak üzere vezîr Ferhad Paşa'yı bir miktar askerle Kayseri'de tuttu. Bu sûrede güney ve doğu tarafları emniyete alındı. Memleket içinde âsâyiş ve adâlcüe ilgili gerekli icrâât da yapıldıktan sonra pâdişâh artık Avrupa işlerini halletmeye hazır olmuştu.

1521 Yılı Mayısı'nda ilk Macaristan seferine çıktı. Daha önce Osmanlıya verilmesi taahhüd edilen haracın gönderilmesi için Budin'e yollanan Türk elçisi Behram Çavuş, Macar Kralı İkinci Layoş tarafından öldürülmüş, böylece savaş hâli başlamış oluyordu. Pâdişâhın ilk hedefi Belgrad'ın fethi idi. İstanbul'dan Edirne'ye, oradan Filibe yoluyla Sofya'ya vardı. Sofya'da ordunun iâşe ve ikmâli ayarlandıktan sonra Niş civârmda otağ kurulup Harb Dîvânı toplandı. Buna göre Semendire Beyi Gâzî Husrev Bey kendi emrine verilen bin kadar yeniçeriyi de alarak Belgrad'ın dışa açılan yollarını kesecek, Dânişmend Bey kuman-

dasında Karadeniz'den Tuna'ya sevkedilen elli gemilik donanma denizden kuşatma yapacaktı. Meşhur akıncı Yahya Paşa ailesinden Balı Bey Hırvatistan tarafına, Mihaloğlu Mehmcd Bey ise Erdel tarafına akma gönderildi.

Pâdişâh Ağustos ayı başında Bclgrad'a geldi. Bclgrad'ın etrafı temizlenmiş, şehir muhâsara altına alınmıştı. Vezîriâzam Pir! Mehmcd Paşa, Rumeli Beylerbeyi Ahmcd Paşa ve İkinci vezir Mustafa Paşa üç koldan taarruz ettiler. Düşman dayanamadı, iç kaleye kaçtı. Belgrad şehri alınmış, sâdece kalesi kalmıştı. Buradaki Macar askeri gerçekten fcdâkârca dövüştü ve üç hafta kadar direndiler, ama sonunda teslim olmak zorunda kaldılar. Kaanûnî teslim olanların istedikleri yere gidebileceklerini söyledi ve hiçbirine dokunmadı.

Bclgrad'ın fethi Osmanoğlu'nun Balkan hâkimiyetini perçinlemiş, Türkler'e Orta Avrupa yolunu açmıştı. Pâdişâh daha önce Türkler tarafından defalarca kuşatıldığı halde alınamayan Belgrad'a muhteşem bir alayla girdi. Câmie çevrilen büyük kilisede Cuma namazı kılındı. Yahyâ Paşazâdc Balı Bey Belgrad muhafızlığına tâyin edildi.

Pâdişâh İstanbul'a döndüğü zaman Ycmcn'dcn bu ülkenin Osmanlı'ya bağlandığı haberi geldi. Yemen eskiden Kölcmenlcr'e bağlıydı; Mısır Osmanlı eline geçince Yemcn'dcki Kölemen kumandanı İskender de Yavuz'u tanıdı, ama onun ölümü üzerine isyân etti. Eski bir yeniçeri olatı Cidde muhâfızı Kemal Bey bu İskender'i bizzat öldürerek Yemcn'dc hutbeyi Osmanlı Pâdişâhı adına okutmuş, durumu Kaanûnî'ye bildirmiştir.

Kaanûnî'nin Bclgrad'dan sonraki hedefi Rodos Adası idi. Bu adada Saint Jean (Sen Jan, yâni Azız Yahyâ) tarikatına mensup şövalyeler bir devlet kurmuşlardı, ve Katolik dünyâsından gördükleri destekle hem Anadolu sâhillcrini, hem Doğu Akdeniz'i devamlı tehdîd eder olmuşlardı. Müslümanların tüccâr gemilerine saldırıyor, kadın çocuk demeden herkesi esir alıyorlar, ya türlü işkencelerden geçirip öldürüyorlar, ya da gemilerde forsa yapıyorlardı. Bunlarınki aslında devlet değil, bir çeşit askerî sendika idi. Çeşitli katolik ülkelerinden askerlik fenninden usta olanları imtihan ederek aralarına alırlar, savaştan başka işle de uğraşmazlardı.

Kaanûnî önce Venedik'le bir anlaşma yaparak onların Rodos işine karışmalarını önledi, sonra da Mustafa Paşa'yı serdâr yapıp Barbaros kardeşler grubundan Kurdoğlu Muslihiddîn Reis idaresinde bir filo ile Rodos’a gönderdi. Kendisi Kütahya üzerinden Marmaris'e, oradan Rodos’a geçli. Temmuz sonlarında muhasara ve hücumlar başladı. Şövalyeler adanın her tarafını yıllardanberi çok kuvvetli bir şekilde tahkim elmişler, kendilerine ise yıllarca yetecek yiyecek toplamışlardı; ellerinde top da vardı. Bu tarikatın prensiplerinden biri ölmeden düşman eline geçmemek olduğu için, bütün güçleriyle dayandılar. Beş ay kadar süren muhasara bize de pekçok kayıplara mal olmuştu. Ama sonunda şövalyeler canlarına dokunulmamak süreliyle kaleyi teslim etmeyi kabul ettiler. Şövalyelerin üstâd-ı âzami olan zât Kaanûnî'nin huzuruna çıkarak diz çöküp eteğini öptü. Sonra adamlarıyla birlikte Rodos'tan çıkarak Malta’ya gitti. Bunlar Malta’da yine eski tarîkatlcrini devam ettirmişler ve Türklcr'e hayli dert çıkarmışlardır.

Kaanûnî Rodos seferinde ıncşhûr İslâm âlimi Şeyhülislâm Zenbilli Ali Efcndi'yi de berâberinde götürmüştü. Fetihten sonra büyük katedral câmiye çevrilip burada ilk Cuma'yı Zcnbilli Ali Efendi kıldırdı.

* *
*

Pâdişâh fetihten sonra İstanbul'a döndüğünde kendisine babası zamanından kalan Vczîriâzam Piri Mchmcd Paşa'yı azladcrck yerine Hasodabaşı İbrahim Ağa'yı getirdi. Târihçiler bu değişikliğe sebep olarak Piri Mchmcd Paşanın yaşlı, çok bilgili ve tecrübeli çok şahsiyetli olması yüzünden Kaanûnî'nin onun karşısında rahat hareket edemediğini söylerler. Piri Mehmed Paşa köklü bir Türk âilesine mensuptu, halbuki Hasodabaşı İbrâhîm Ağa devşirme idi ve bütün devşirmeler gibi *"kul tâife"*sinden olduğu için hayatı veyâ ölümü pâdişâhın dudaklarından çıkacak iki kelimeye bağlıydı. Piri Paşa emekli yapıldı, ikinci vezir Ahmed Paşaya ise Mısır Vâlîliği verildi.

Ahmcd Paşa Mısır'a gittikten sonra başına topladığı fellâh, zcncî, Arap ve Çcrkeslcr’le devlete isyan edip orada kendisini "Sultan" ilân etmiştir. Bu yüzden târihlerde onun adı "Hâin Ahmcd Paşa" diye geçer. Bütün Osmanlı târihinde devlete hâinlik eden tek kişi budur; Kavalalı Mclımcd Ali Paşa bile pâdişâha dâimâ bağlılığını bildirmiş, kendisine "sultan" rütbesi vermeye kalkmamıştır. Hâin Ahmcd Paşa kendine göre bir idâre düzeni de kurdu ve oradaki Osmanlı memurlarından Kadızâde Mclımcd Bcy'i "veziriazam"yaptı. Fakat Mehmcd Bey devlete bağlı bir adamdı, bir müddet Hâin’c göz yumduktan sonra bugün onun şerrinden kurtulan yeniçerileri toplayarak üzerine bir baskın yaptı, kaçtığı yerde Hâin'i yakalayıp kesik başını İstanbul'a yolladı. Bunun üzerine Kaanûnî, Vczîriâzam İbrâhîm Paşa'yı Mısır'a göndererek oradaki işleri yoluna koymasını emretti. Mısır'da idâri ve askerî, İktisadî reformlar yapıldı. Fakat henüz işlerin hepsi bitmeden Paşa İstanbul'a çağırıldı. Onun Mısır’da, pâdişâhın da Edirne'de bulunmasından faydalanan yeniçeriler, bâzı devlet adamlarının kışkırtmasıyla, yağmacılık yapmaya ve devlet işlerine karışmaya başlamışlardı. Pâdişâh derhal Edirne’den hareket edip âsîlerin elcbaşlarını aman vermeden îdâm etti, büyük bir belâyı az paha ile atlatmış oldu.

* *
*

1525 yılında Fransa’dan gelen bir elçi hey’eti Türk târihinde çok önemli bâzı hâdiselerin bir başlangıcı oldu. O sırada Avrupa mezhep kavgaları ve siyâsî çatışmalar içinde çalkalanıyordu. Almanya İmparatoru Beşinci Şarl ("Şarlken” diye meşhürdur) bütün Almanya'yı, Ispanya'yı, Hollanda'yı, Kuzey İtalya’yı eline geçirmiş, karşısında tek rakîb kalan Fransa Kralı Birinci Fransuva'yı ise Pavia muhârebesinde müdhiş bir bozguna uğratarak csîr etmiş, Madrid zindanına allırmıştı. Fransa bu felâket karşısında durumunu düzeltmek için Osmanlılar'la anlaşmaya karar verdi. Bir Hıristiyan devletinin Müslümanlarla anlaşması o sırada pek büyük günah sayıldığı için, Fransa Kra-

lı'nın annesi gizlice elçi göndermiş ve yazılan mektubu da açıklamamıştır. Bu mektupla bir kölenin efendisine hitâb etmesi gibi Kaanûnî'yc yardım için yalvarılıyor. Alman İmparatoruna baskı yapması karşısında Fransa'nın da Osmanlı'ya sâdık bir "bende" hâline geleceğinden bahsediliyordu.

Almanya'nın gitgide büyüyen kuvveti Türklcr için de, başka bâzı Avrupa hükümdarları için de tehlike idi. Özellikle İngiltere ve İtalya bu durumdan hiç hoşnûd değillerdi. Öte yandan o sırada ölmüş olan Şâh İsmâîl'in yerine geçen oğlu Şah Tahmasb, Alman İmparatoruna Macar Kralı'na mektuplar gönderip Osmanlı'ya karşı birlikte hareket teklif ediyordu.

Bu durum karşısında Kaanûnî Avrupa'da yerini kuvvetlendirmek ve gelecek tehlikeyi vaktinde önlemek üzere Macar Seferine çıktı. Macar Kralı Türkler'e bağlı Eflâk ve Boğdan beylikleriyle ittifak kurmuş, asker topluyordu.

Pâdişâh 1526 yılı Nisan ayının sonlarına doğru İstanbul'dan hareket etti. Osmanlı ordusu Edirne ve Filibe'den sonra Sofya'ya vardı. Bclgrad Muhafızı Yahyâ Paşazâdc Balı Bcy'e haber gönderilerek Sava üzerindeki köprülerin orduyu geçirecek şekilde tamir edilmesi ve tamamlanması bildirildi, veziriazam İbrahim Paşa da öncü olarak yola çıkarılıp Pctcrvaradin Kalcsi'-nin fethine memur edildi. Her iki görev de kısa zamanda yerine getirildi. Yol üzerindeki Ilok ve Eszck kaleleri de alındı. Ağustos'un 21'inde büyük Osmanlı ordusu Drava üzerine kurulan köprüyü geçerek Macar Ovası'na girmişti. OsmanlI'nın öbür seferlerinde görüldüğü gibi burada da Türk teknolojisinin ne kadar ileri olduğu görülüyordu. Yüzbini aşkın bir ordunun İstanbul'-dan Macaristan'a kadar beslenmesi, yatırılması, nehirlerden geçirilmesi, topların bunlarla birlikte nakledilmesi ve bütün bu işler arasında en ufak bir disiplinsizliğin, en ufak bir tecâvüz hareketinin görülmeyişi Türklcr'in hem idârc, hem teknik bakımdan çok ileri olduklarını göstermektedir.

Türk ordusu Macarlar'la Mohaç Ovası'nda karşılaştı. Her iki tarafın asker sayısı yüz ilâ yüzcllibin arasında idi ve birbirine denkti. Macaristan o târihlerde şimdiki gibi küçük bir ülke değildi, Doğu Avrupa'nın en kuvvetli devletiydi ve özellikle as-

kcrlikıc diğer Hırisliyan devletlerin hiçbiri onlarla başedemezdi. Bu yüzden Macaristan'la yapılacak olan bu topyekün savaş Türkler bakımından çok ciddî ve önemliydi. Macar ordusunda diğer Hıristiyan ülkelerden gönderilmiş yardım kuvvetleri de bulunuyordu.

Pâdişâh bütün beyleri ve paşaları kendi otağına çağırarak bir harb dîvânı kurdu. Burada yapılan müzâkerelerden sonra Yahyâ Paşazade Balı Bey'le Gâzî Husrev Bey'in tcklîf ettikleri plân kabul edildi. Bu iki bey de akıncılıktan yetişmişler, düşmanın bütün savaş hiylelerini ve kuvvetini, zayıf tarafını nice kereler görmüşlerdi. Her ikisi de anaları taralından Osmanlı idiler. Bunların öne sürdüğü ve pâdişâh tarafından uygun görülen plâna göre, Osmanlı ordusu kanatlar halinde savaşa girmeyecekti. Önde Vczîriâzam ve Rumeli Beylerbeyi İbrahim Paşa'nın Rumeli askeri, onun arkasında Anadolu Beylerbeyi Behram Paşa emrindeki Anadolu askeri, onlardan sonra yeniçeri askeriyle Pâdişâh bulunacaktı. Yahyâ Paşa-zâdc Balı Bey kendi süvâri kuvvetleriyle öncü, Gâzî Husrev Bey de ardcı olacaklardı. İlk önce Macarlar'ın hücumu beklenecek, onlar hücum edince Osmanlı ordusu ortadan yol vererek Macarlar'ı en geride bulunan topların önüne çekecek, top ateşi başlayınca Balı Bey'le Husrev Bey de çevirme hareketini tamamlayacaklardı. Macarlar'm asıl vurucu gücü zırhlı süvârisi idi, bunlar da ağır zırhları yüzünden fazla manevra yapamadıkları için cepheden hücum ederek sonuç almaya çalışırlardı.

Ordu bu düzeni aldıktan sonra Macarlar'm hücumu beklenmeye başladı. O sırada Pâdişâh zırhını giyip üç sorguçlu tolgasını takarak ovaya hâkim bir tepeden savaş meydanını gözlemeye çıkmıştı. Ordusunun gün görmüş ihtiyarlarıyla biraz konuşup onların da fikirlerini almak istedi. Orada akıncı çcribaşısı olan yaşlı bir serhad gazisini çağırdılar, "*Gel Âdil Tavıca, Saâdetlü Pâdişâh müşâvere emr itıii"* dediler. Osmanlı tarihçisi Pcçevî'nin anlattığına göre, "*Cebesi arkasında, iulgası başında, kepeneği terkisinde bir kırçıl koca olup bıyıkları tulgasından dışarı düşmana birer kanlı ok gibi çıkmış"* olan bu koca ihtiyar, Husrev Bey'in "Seni pâdişâh ister" demesi üzerine *"Bunda dö-*

vüşmeklen özge müşâvere olur mu? Beni koca alaybeyi gönderdi. Düşman alayları görünmüş, çar hac imiz elleşmeye başlamış. Gelün, sancağıuıuz dibinde bulunun" diyerek atını tepip dört nala düşman üzerine yürüdü.

Gerçekten o sırada ikindi vakti olmuş, Macarlar ancak görünmüşler ve çarhacı (öncü) kuvvetlerimizle çatışmaya başlamışlardı. Macar süvarisi omuz omuza saflar hâlinde mızraklarla hücuma kalkınca önce Rumeli, sonra Anadolu askeri yarılarak yol verdi. Yıldırım hızıyla bizim merkeze doğru yürüyen Macarlar birden top sesleri altında allak-bullak oldular. Artık hiçbir hücum insiyatificri kalmamış, küçük gruplar hâlinde dağılmışlardı. Balı Bcy'le Husrev Bey'in akıncı birlikleri de önden ve arkadan kıskacı kapatmaya başlayınca Macar ordusu için hiçbir ümit kalmadı. Bu ümitsizlik içinde Macar beylerinin birinin emri altında bir süvari grubu müdhiş bir çılgınlık denemesine girişti: Yanlarına ve arkalarına hiç bakmadan, önlerine kim çıkarsa devirerek pâdişâhın bulunduğu yere kadar geldiler. Maksatları onu öldürerek bozgunu zafere çevirmek, veyâ son anda bir şeref kazanmaktı. Süleyman Han'ın üzerine gelen birkaç ok zırhı delemediği için le'sır etmedi. Yakın mesâfeye gelince pâdişâh üzerine gelen iki kişiyi kılıcıyla devirdi, sonra etraftan yetiştiler ve bu asilzâde şövalye grubu orada imhâ edildi.

Macar ordusunda Türk kılıcından kurtulanlar kendilerini tek açık istikamet olan Karasu Bataklığı’nı atıyorlardı. Bataklık nice Macar askerine ve asilzâdcsinc, hattâ bizzat Macar Kralı Layoş'a mezar oldu.

İki saat süren bir savaş sonunda yüzlerce yıllık Macar Devleti târihe karıştı. Türklcr'e Budin yolu açılmıştı. Pâdişâh Mohaç Ovası'nda otağ kurdurup tebrikleri kabul ettikten sonra Budin üzerine yürüdü. Mohaç yenilgisi üzerine Kral'ın karısı ve bâzı Macar asilzadeleri Avusturya'ya kaçınışlar, şehir savunmasız kalmıştı. Şehir halkından bir hey'ct Pâdişâh’ı karşılayarak ona Budin Kalcsi'nin anahtarlarını teslim etliler. Ayni gün karşı sahildeki Pcşte'nin anahtarları da geldi.

Osmanlı Devletinin hedefi Macaristan'ı yine Macarlar'a bırakmak, fakat burayı Türk devletine bağlı bir tampon ülke hâ-

varoğlu'nun îclâınından sonra limarları ellerinden alının ve böylccc mevki ve servetlerini kaybeden Dulkadirli ileri gelenlerinin askeri idi. İbrahim Paşa bunlara gizlice haber salıp umarlarının yine kendilerine verileceği bildirilince bu Türkmen beylerinin çoğu Kalcndcr'in ordusundan ayrıldılar. Etrafındaki askerlerin azalması üzerine İran'a kaçmak üzere olan Kalendere fırsat verilmeden hemen Belalı Mchmcd ve Deli Pervane adlı iki başbuğun idaresinde gönderilen Osmanlı askeri, âsîleri bozup Kalcndcr'in başını aldılar.

Avrupa’da Macar tehlikesi ortadan kaldırılmış olduğu için, vaktiyle onlar yüzünden Osmanlı eline geçmemiş veya alındığı halde geri verilmiş birçok kalelerin fethedilmesi sonunda Bosna, Hırvatistan ve Dalmaçya bölgesinde Türk hâkimiyeti iyice genişledi. Bosna Beylerbeyi Gâzî Hüsrcv Paşa (İkinci Bâyazîd'in kızından torunu) ile Scmendirc Beyi Yahya Paşazâde Balı Bey bütün bu işleri kendi kuvvetleriyle yaptılar.

Avusturya Arşidükü Ferdinand, Macar tahtını ele geçirebilmek için ağabeyi Alman İmparatorundan kuvvet alarak Macar Kralı Zapolya’yı mağlub etti. Zapolya Osmanlı himâyesindc olduğu için padişaha müracaat ederek yardım istemiş, bunun üzerine Macaristan'ın Osmanlı Dcvleti’ne tâbi bir devlet olmasını kabul etmek şartıyla kendisiyle bir anlaşma imzâ edilmiştir. Böylecc Kaamınî, himâyesi altındaki bir devlete yapılan tecâvüzü önlemek üzere Avusturya'ya karşı sefere çıkmaya karar verdi ve 1529 yılı Mayısında İstanbul'dan hareket etti. Bu Avusturya seferinin gâyesi Alman İmparatorluğunun Macaristan'ı yutarak oradan Osmanlı topraklarına sarkmasını önlemekti.

Kaanûnî, Filibc-Sofya-Bclgrad yoluyla Macaristan'a doğru ilerlerken yolda Avusturya idâresini istemeyen Macar asilzadeleri gelip Pâdişâha bağlılıklarını bildirdiler. Ordu Mohaç'a vardığında Macar Kralı Zapolya da altıbin süvârilik bir kuvvetle Osmanlı ordusuna katıldı. Zapolya’ya hükümdar muâmelesi yapıldı. Karşılamak için asker çıkarıldı, Otağ-ı Hümâyûn yakınına gelip atından inince Rumeli beyleri kendisine refakat edip Pâdişâhın çadırına getirdiler. Büyük Pâdişâh fevkalâde nezâket göste-

rip tahtından kalkarak üç adım altı, Macar Kralı'nın elini öpmesine müsâade ederek onu şereflendirdi. Macar Kralları kendilerin kabul ettirebilmek için mutlaka meşhur kutsal Macar tacına sahip olmaları gerekirdi. Bu tâc ilk Hıristiyan olan Macar Kralı'na Papa taralından verilmiş, sonra Bizans İmparatoru Yedinci Mihail'in verdiği bir çclcnklc birleştirilerek ortaya meşhur *"Macar Tacı"* çıkmıştı. Macarlar buna millî varlıklarının ve istiklâllerinin en büyük senbolü olarak fevkalâde önem verirler. İşte Macar Kralı Zapolya, Layoş Kral'ın ölümünden bu yana ortada görünmeyen tacı henüz ele geçirememiş, onun peşine düşmüştü. Kaanûnî her tarafta araştırma yaptırdı, sonunda Macar Krallık Tâcı'nın bir kalede saklandığı öğrenilince, îzvornik Beyi Küçük Balı Bey yanına bir miktar sipâhî askeri de katılarak tacın alınmasına mc'mûr edildi. Balı Bey, ordu Budin Kalesi önündeyken tacı getirerek Pâdişâh'a teslîm etti.

Budin Kalesi Türklcr'in oradan çekilmesinden sonra Zapolya'yı mağlûb eden Ferdinanden eline geçmişti. İçeridekiler teslîm olmayınca Türk ordusu kuşatma hazırlıklarına başladı. Fakat daha ilk gün zaptedilen bir kapıdan asker içeriye taarruz edince Almanlar korkuya kapılıp "aman" dilediler. Bunların serbestçe çekip gitmelerine izin verildi. Fakat kaleden çıktıktan sonra bir Alman'ın intikam duygusuyla bir yeniçeri'ye saldırması ve onu öldürmesi üzerine yeniçeriler Alman askerleriyle Alman taraftarı Macarların pekçoğunu öldürdüler.

Pâdişâh Budin civârında avda iken yeniçeri sekban başısına emir vererek Macar Kralına taç giydirmesi bildirildi. Sekbanbaşı Zapolya'yı (Yanoş Kral) alarak Macar sarayına götürdü ve Arpadlann tahtına oturtup başına Balı Bey'in getirdiği Macar tâcını koydu. O sırada Boğdan (Moldavya) voyvodası Petru da gelerek Boğdan'm Osmanlı'ya bağlılığını arzelli, Pâdişâh'ın elini öpmek şerefine nâil oldu.

Budin alınarak Macaristan resmen bir tâbi devlet hâline getirilmişti, fakat bu durum Alman-Avusturyalılar'ın müdâhalesiyle her an bozulabilirdi. Pâdişâh Macaristan'ın siyâsî statüsünü garantiye almak için Avusturya üzerine ileri harekâta geçilmesine karar verdi. Ordu Eylül (1529) sonlarında Budin'den

Viyana'ya doğru harekete geçti. Öncü olarak gönderilen Scmendire Beyi Yahyâ Paşa oğullarından Mehmed Bey, karşısına çıkan bir Alman kuvvetini mağlûb edip kumandanları olan Alman asilzadesini esir almış ve pâdişâha göndermişti. Pâdişâh bu adamı Viyana kumandam'na gönderip şehri teslim etmesini teklif etti. Teslim teklifi reddedilince kuşatma hazırlıklarına geçildi. Vezîriâzam ve Rumeli Beylerbeyi îbrâhîm Paşa önden gidip kuşatmaya başladı, Eylülün son günü de Pâdişâh geldi.

Türklcr'in geleceği haberi şehre ulaşır ulaşmaz halk yükte hafif pahada ağır nesi varsa yüklenip Viyana'dan kaafileler halinde çıkmaya başlamıştı. Arşidük Ferdinand bile Viyana'yı terketti, şehri çok meşhur ve tecrübeli bir kumandan olan Von Salm'a bıraktı. Diğer taraftan Avrupa'nın pekçok ülkesinden Vi-yana'nın Türkler'e karşı savunması için gelen askerlerle birlikte büyük bir müdâfaa kuvveti meydana gelmişti.

Kaanûnî şehri onyedi gün muhâsara ettikten sonra, muhâsarayı kaldırarak geri dönüş emri verdi. Târihçilerin çoğu o sırada asıl maksadın Viyana olmadığı için ağır kuşatma toplarının getirilmemiş olduğunu, mevsimin kışa girdiğini ve muhasara gecikirse Şarlken'in bir Haçlı ordusu toplayıp gelebileceği gibi sebepler ileri sürerler. Gerçekten, onyedi gün bir şehir kuşatması için çok kısa bir zamandır. Hücumların hep lâğım atılmak sûretiyle açılan yerlerden yapıldığına bakılırsa, ağır topların getirilmediği anlaşılıyor. Rodos'u almak için beş ay uğraşan Pâdişâh'ın, Viyana'yı kısa zamanda bırakması, böyle bir işte kararlı olmadığını gösteriyor.

Osmanlı ordusu Viyana'yı kuşatırken Alman İmparatorunun Linz'de bir ordu toplamakta olduğu haber alınmıştı. Kaanûnî Almanlar'a toparlanma fırsatı vermemek ve ordunun gerisini emniyete almak için akıncı kollarının Almanya içlerini vurmasını emretmişti. Semcndire Beyi Yahyâ Paşa-zâde Mehmed Bey, Ösek Beyi Malkoçoğlu Kaasım Bey, Mihaloğlu Mehmed Bey, Gâzî Husrev Bey binlerce akıncı ile birkaç koldan Almanya'ya daldılar. Yahyâ Paşa-zâde Mehmed Bey bugün Çekoslovakya' nın önemli şehirlerinden olan Brno(Brunn)'yu ve Almanya'nın büyük bir şehri olan Regensburg'u basarak zaptetti.

Akıncılar buraları ellerinde tuttukları müddetçe Almanların askerî potansiyelini mahvettiler. Malkoçlu Kaasım Bey Avusturya'yı bir baştan öbür başa geçip İsviçre'ye kadar girdi; Liechtenstein (Lihtenştayn) Prensliğinin merkezi Vaduz'u zaptetti, Prens'in oğlunu esîr aldı. Alman İmparatorluğunun bütün şehir ve kasabalarında gcce-gündüz çanlar çalıyor ve Türklcr'e karşı halk uyarılıyordu. Böylece kuşatma sırasında büyük Osmanlı ordusu'nun tam güvenliği sağlanmış oldu. Ordunun dönüşü sırasında da geri emniyetini sağlamak üzere Malkoçoğlu Kaasım Bey onikibin kişilik bir akıncı kuvvetiyle Viyana ilerisinde harekâta devamla görevlendirildi. Kaasım Bey özellikle Linz'de toplanmış bulunan Avusturya ordusunu tehdîd ediyor, bunların şehirden dışarı çıkmalarına imkân vermiyordu.

Başta Arşidük Ferdinand olmak üzere bütün Alman-Avusturya asilzâdelcri Linz'de haftalarca korkulu günler yaşadılar. Bir taraftan akıncıların üzerine muntazam ordu birlikleri gönderiliyor, fakat akıncılar hafif süvâri oldukları ve asıl niyetleri savaş kazanmak olmadığı için bunlarla çatışmaya pek girmiyorlardı. Malkoçoğlu'nun onikibin akıncısı Türk ordusu bütün ağırlıklarıyla Alman İmparatorluğunun tesîr sâhasında uzaklaşıncaya kadar Avusturya'nın altını üstüne getirdi, fakat bütün bu tehlikeli mâccrâ içinde onlar da hayli kayıplar verdiler. Kollar hâlinde dağılıp sonra biraraya geldikleri için her zaman toplu halde bulunmuyorlardı. Böylece bir gün Kaasım Bey yanında küçük bir birlik olduğu halde Viyana yakınlarında Baden'c gelirken Avusturya ordusuyla karşılaştı. Kaasım Bey yüz yıla yakın zamandır devlete büyük hizmetler etmiş, nice kere düşman ülkelerinin altını üstüne getirmiş bir akıncı ocağına mensûbdu. Bir Malkoçoğlu'nun düşmandan yüzgeri etmesi ona ağır geliyordu. Yoldaşlarıyla hclâllaşıp Alman ordusunun içine daldı. Tıpkı dokuz yüzyıl önce Göktürk Prensi Kür Şad'ın kırk kişiyle Çin ordusuna dalışı gibi, bir avuç serdengeçti Türk canlarını can pahasına salarak birer birer düştüler. Bu akıncı beylerinin Yirminci Yüzyıl'da yaşayan bir torunu, Büyük Türk şâiri Yahyâ Kemâl'in mısraları onların mâcerâsını şöyle dile getiriyordu:

Dünyâya vedâ ettik, atıldık dolu dizgin
En son koşumuzdur bu, asırlarca bilinsin

Bir bir açılırken göğe, son defa yarıştık;
Allah'a giden yolda meleklerle karıştık.

Geçlik hepimiz dört nala cennet kapısından,
Gördük ebedi cedleri bir anda yakından

Bir bahçedeyiz şimdi, şehidlerle beraber
Bizler gibi ölmüş o yiğitlerle beraber.

Lâkin kalacak doğduğumuz toprağa bizden
Şimşek gibi bir hâtıra, nal seslerimizden.

Almanlar'ın bu savaş döneminde Osmanlı askeri karşısında kazandıkları tek zafer, ve Hıristiyan dünyasının tek tesellisi bu olmuştu. Malkoçoğlu Kaasım Bcy'in zırhını ve silahlarını bu zaferin nişanesi olmak üzere alıp Alman imparatoru Şarlkcn'c götürdüler. Bundan yüzotuz yıl kadar sonra Türk Seyyahı Evliya Çelebi bu son savaşın yapıldığı ovayı görmüş, orada yatan ve Avusturyalılar'ın büyük bir saygı duydukları Türk şchîdlerinin ruhlarına Fatiha okumuştur.

Büyük Ordu Viyana'dan İstanbul'a döndükten sonra Avusturya'dan bir elçi hey'eti geldi ve önce veziriazamın, sonra Pâdişâh'ın huzuruna kabul edilen bu elçiler Macar Krallığı'nın Fcrdinand'a verilmesi hâlinde Osmanlı'ya yılda belli bir miktar harâc ödenebileceğini söylediler. Osmanlı hükümeti Şarlkcn'i "Alman İmparatoru" değil, sâdece "İspanya Kralı" olarak tanıdıklarını, Fcrdinand'ı ise "Macar Kralı" olarak hiç düşünemeyeceklerini bildirdi. Elçiler geri döndüler. O sırada Bohemya Kralı olan Fcrdinand Macaristan'ı ele geçirmek için fırsat kollamaya başladı. Budin'dc üçbin yeniçerilik bir Osmanlı garnizonu vardı. Macar Kralı Zapolya bunları ve onbin kadar Macar askerini henüz kendisine itaat etmemiş bulunan Zigclvar Kalcsi'ni almaya gönderince Fcrdinand derhal fırsattan istifâde edip Budin'i

kuşam. Ancak Osmanlı kumandanı Kaasım Paşa bunu işitince geri Budin'e döndü ve Avusturya hatlarını yararak kaleye girdi. Onlar savunmaya devam ederken Semendire sancakbeyi Yahya Paşa-zâdc Mehmed Bey yanında akıncı kuvvetleriyle Mohaç'a geldi ve kendisinin öncü olduğu, arkadan veziriazamın ordu ile gelmekte olduğu haberini yaydı. Bunun üzerine Fcrdinand muhasarayı kaldırıp gitti. Mehmed Bey akıncılarla Avusturya içine girip onbeşbin kadar esir toplayarak döndü.

1532 yılı baharında Pâdişâh tekrar Avusturya tarafına sefere çıktı. Ordu Niş'te iken Avusturya'dan elçiler gelip barış teklif ettikleri halde Avusturya’nın Macar işlerine karışmayacağına dâir hiçbir söz vermedikleri için geri gönderildiler. Belgrad’da Fransa elçisi gelip Pâdişâlı'ın elini öptü ve Fransa Kralı'nm sadâkat mektubunu getirdi. Kaanûnî Alman İmparatorluğuna karşı dâimâ Fransa'yı tutuyordu. Kral'a yazılan ccvâb mektubunda hiçbir endîşe duymaması söylendi.

Ordu Sava nehrini geçtikten sonra yol üzerinde Zapolya'ya karşı Ferdinand'ı tutan Şikloş, Egerszeg, Sereçyanoş, Kapolna, Bobofça, Bclovar, Vutuş, Zafad, Kanije, Kapornak, Pclcşkc, Tüşervar, Kemendvar, Rum, Ekervar, M eşler, ve Hedvik kalelerinin kimi vire ile (teslim), kimi hücumla alındı. Bunların hepsi de Zapolva idâresindeki Macar Krallığı'na bırakıldı. Pâdişâh Avusturya'yı bir meydan savaşına zorlamak için çok çalıştıysa da, Avusturya ordusunun ortalarda görülmemesi üzerine bâzı vilâyetler lahrîb edildikten sonra Ekim ayında ordu Bclgrad'a döndü.

Kaanûnî'nin bu seferi savaş meydanında kesin bir sonuçla bitmedi, ama kısa zamanda meyvelerini verdi. Avusturya'dan gelen bir elçi hey'eli barış isteyip anlaşma yoluna gittiler. Yapılan anlaşmada Osmanlı teklifleri karşı tarafça aynen benimsendi. Buna göre Avusturya Kralı Fcrdinand Macaristan üzerindeki iddialarından vazgeçecek, ancak o sırada elinde bulunan yerler kendisinde kalacaktı. Kral Fcrdinand, Pâdişâhın yüksek otoritesini tanıyacak, kendi yeri protokolda vczîriâzamla eşit olacaktı. Böylece Avusturya Kralı bir Osmanlı veziri mertebesine iniyordu.

Pâdişâh Avrupa sınırını bu sûrcllc emniyete aldıktan sonra Doğudaki işlere eğildi. İran'daki Safevî Devletinin başında Şâlı İsmâîl'in oğlu Tahrnasb bulunuyordu. Babası gibi kudretli bir hükümdar olan Tahrnasb Anadolu üzerindeki emellerini gerçekleştirmek üzere yerli kızıl baş kitlelerle devamlı tcmâs hâlinde idi. Bu arada İran’ın Bağdâd Vâlîsi Zül t ikaar Han ile Âzcrbaycân Vâlîsi Ulama-Han Osmanlı tarafını tutup Kaanûnî'ye bağlılıklarını bildirmişler, hattâ Zülfikaar Han Bağdâd’ı Osmanlıya teslim edeceğini bildirmişti. Kaanûnî Avusturya seferleri dolay isiyle bu işlerle uğraşamadı, Tahrnasb da Zülfikaar Han'ı öldürüp Bağdâd'a Tekeli Türkmenlerinden birini vâlî yaptı. Öte yandan Yavuz, zamanında Osmanlı hâkimiyetine girmiş bulunan Bitlis Emîri Şeref Han (Dördüncü) ise İran tarafına geçmişti. Ulama-Han Bitlis üzerine gönderildiyse de, İran'dan yardım alan Şeref Han tarafından mağlûb edildi. Bunun üzerine Pâdişâh, vezîriâzam lbrâhîm Paşa’yı serdâr yaparak Anadolu'ya gönderdi. İbrâhîm Paşa henüz Bitlis'e varmadan IJlama-Han'ın Şeref Han'ı mağlûb edip başını kestiği haberi geldi. İbrâhîm Paşa önce Haleb'e, oradan Diyârbekir'e gitti. İrak üzerine bir sefer yapılması için Pâdişâh bekleniliyordu. Ama o günlerde Alman İmparatorluğuyla Akdeniz'de çıkan bâzı anlaşmazlık ve çatışmalar Kaanûnî' yi meşgûl ediyordu.

Kaanûnî Avusturya seferinde iken Alman İmparatorluk amirali Andrea Doria, Şarlken'in emriyle Yunanistan'daki bâzı Türk limanlarına hücûm edip zaptetmişti. Kaanûnî İstanbul'a gelince Barbaros'a haber gönderip İspanya (o zaman İspanya, Alman İmparatoru Şarlken’in elindeydi) seferi için kendisiyle görüşmek üzere İstanbul'a gelmesini bildirdi. Barbaros Havreddin Paşa Cezûyire kendi yerine evladlığı Haşan Reisi bırakıp

kırk kadar gemi ile hareket etti. Yol üzerinde Andrca Doria'nın filolarını ve gerek adalarda, gerek sahillerde pekçok yeri yakıp-yıktıktan sonra Doria'yı Adriyatik'te sıkıştırdı. Arkasından yirmibeş gemilik bir tûkîb kuvveti göndererek kendisi Navarin'de Osmanlı donanmasıyla birleşti ve hep birlikte İstanbul'a yelken açtılar. Barbaros İstanbul'da karaya ayak bastığı zaman bütün İstanbul halkı yollara dökülmüştü. Büyük bir zafer alayı tertiplendi ve bu büyük kahraman Topkapı Sarayı'na kadar uzayan yolda yüzlerce kadın ve erkek esirin taşıdığı her cinslen paha biçilmez hediyelerle geçti. Sanki bütün dünyânın servetini taşıyordu. Ancak masallarda sözü edilen bu muhteşem hediye kervanının en kıymetli ve en büyük parçası ise, hiç şüphesiz Cezayir Ülkesi idi. "Hayreddîn Sultan", Pûdişâh'm huzuruna kabul edildiği zaman derhal kendi ülkesini Osmanlı ülkesine katlığını ve Pâdişâhın emrinde çalışmaktan büyük bir şeref duyacağını bildirdi. Bu isteği kabul edilen Barbaros daha sonra Halcb'dc veziriazamı da ziyaret etti. Kendisine Cezâyir Bcylcrbcyiliği verildi. Ayni zamanda Kapdân-ı Dcryâ'lığa tâyin edildi. Eskiden Kapdân-ı Deryalar Gelibolu Sancakbeyi iken bundan sonra artık Cezâyir Beylerbeyi mevkiine getirilmeye başlanmışlardır. Barbaros'un bundan sonraki işi Osmanlı Donanması'nm başında Akdeniz'den Alman-Ispanyol hâkimiyetini silmektir. Bu arada Doria'nın vaktiyle zaptettiği Koron Kalesi de karadan Semendire Beyi Yahyâ Paşa-zâde Mehmed Bey tarafından kuşatılarak yeniden fethedilmiştir.

* *
*

Kaanûıı̂ 1534 yılında İran seferine çıktı. Veziriazam İbrâhîm Paşa o sırada Diyârbekir'deydi ve civardaki beylerle görüşerek İran sınırındaki birçok yerlerin siyâsî yoldan Osmanlı eline geçmesine çalışıyordu. Böylccc Van, Bâyczîd, Pasin, Oltu vs. gibi kaleler OsmanlI'ya teslim oldu. Pâdişâh İstanbul'dan Kütahya'ya varınca İbrâhîm Paşa da ileri harekâta devam ederek Tebriz üzerine yürüdü. Tebriz, Safevî devletinin başşehri idi. Osmanlı ordusu yaklaşınca Tebriz halkı ordugâha gelip İbrâhîm

Paşa'ya şehrin anahıarlarını teslim elliler. Eylül sonunda da Kaanûnî Tcbrî/'c geldi.

îki Osmanlı Ordusu birleştikten sonra Tebriz'den Bağdûd'a hareket edildi. 1534 yılı Kaasım ayında Osmanlı Ordusu Bağdâd yakınına geldiği sırada Safcvîler'in Bağdâd Valisi Tekeli Türkmenlerinden Muhammed Han bir temsilci gönderip Bağdâd'ın teslim edileceğini bildirdi, ama kendisi ailesini alarak İran'a kaçtı. Birkaç gün sonra Pâdişâh Bağdad'a girdi. Bağdad askeri ve siyâsi bakımdan çok önemli bir yer olduğu gibi, Osmanoğulları'nın ve büyük çoğunluğuyla Türkler'in mcnsûb bulundukları Haneli mezhebinin kurucusu olan îmâm-ı Âzam Ebû Hanîle'nin kabrinin bulunduğu yerdi. Şiîlerin bu ülkede kutsal saydıkları yerler ise zâten Sünnî Müslümanların da saygı duydukları yerlerdi. Kaanûnî bütün bu mahalleri gezdi, hepsinin tamir ve bakımı için gerekenlere emirleri verdi. Pâdişâh ı bu ülkede bekleyen bir de canlı şahsiyet vardı: Şâir Fuzulî. Türk milletinin yetiştirdiği en büyük şâirlerden biri olan Fuzulî, Bağdadlı idi ve orada yaşıyordu. Pâdişâh kendisine iltifat etti, vakıflardan bir miktar maaş bağlattı.

Kaanûnî Bağdad'ı hemen bir Osmanlı vilâyeti hâline getirip gerekli idâri ve mâlî düzenlemeleri yaptıktan sonra tekrar Azerbaycan tarafına döndü. Çünkü Tahmasb o gidince yeniden Tebriz'i ele geçirmiş, Van Kalesi'ni kuşatmıştı. Osmanlı ordusu Van'a yaklaşırken Iranlılar oradan uzaklaştılar. Kaanûnî Tebriz'e yürüyüp şehri geri aldı. İran Şâhı'nın barış için gönderdiği elçilerin teklifleri geri çevrildi. Çünkü Tahmasb'ın bütün taktiği Osmanlı ordusu ile karşılaşnnayıp o gittikten sonra her istediğini yapmaktı. Pâdişâh Safcvî ordusunu ezmeden anlaşmaya yanaşmadı. Orduya tekrar hareket emri verildi, bütün Azerbaycan baştanbaşa istilâ edildi. Tahmasb ve ordusu ortada yoktu. Tahmasb babasının düştüğü hataya düşmüyor, Osmanlı ile savaşmaya kalkmıyordu. Nitekim bu taktiği başarılı oldu, OsmanlI ordusu geri dönünce istilâ edilen yerleri tekrar ele geçirdi.

* *

1537 vc 38 yılları Batı ccbhesindc deniz çalışmaları ile geçti. Barbaros daha önce Tunus'u fethetmiş, buradan İtalya'yı tehdide başlamıştı. Alman İmparatoru vc İspanya Kralı Beşinci Şarl (Şarlkcn) buna karşı büyük bir donanma kurup pekçok askerle Barselona'dan hareket edip Tunus’un Halku'l-Vâd iskelesine büyük bir çıkarma yaptı. Kaanûnî o günlerde Azerbaycan seferin deydi. Barbaros'un Tûnus'u fethetmesi üzerine tahtını kaybeden Tûnus Hükümdarı Mulay (veyâ Mcvlay) Haşan da Türklcr'e karşı Hıristiyanları tutuyordu. Barbaros bu muazzam Haçlı ordusuna karşı onbin kadar askerle bir hücûm hareketi yaptı; bütün kuvveti bundan ibaretti ve yerli Araplardan hiçbir yardım görmüyordu. Haçlılar'ı bütün gün yapılan çarpışmalarda püskürtüp akşam tekrar kaleye dönünce bütün kapıların kapanmış olduğunu gördü. Mulay Haşan vc adamları onların dışarıda savaşmasından faydalanarak hapishanelerde ne kadar Hıristiyan esir varsa hepsini salıvermişler, onlarla birlikle şehri Türklcr’e kapatmışlardı. Barbaros iki taraftan düşman arasında kalınca ikibin kadar şchîd vererek Cezayir'e doğru çekildi. Tûnus Hırisliyanlar'ın eline geçti. Şarlken Tûnus tahtını Mulay Hasan'a verdi, o da împarator'a harfte ödemeyi kabûl etti (1535). Hayrcddîn Paşa Cezayir'e gelince derhal otuz-kırk gemilik bir filo kurup denize açıldı. İlk iş olarak Haçlı gemilerinin Tûnus'tan Avrupa'ya götürmekle oldukları Türk vc Arap müslüman csîrlcri kurtardı, Minorka adasını zaptedip oradaki Türklcr’i kurlardı vc binlerce csîr alıp Cezayir'e götürdü. Sonra yerine oğlu Haşan Bcy'i bırakıp İstanbul'a geldi vc Kaanûnî ile görüştü. Pâdişâh onun islediği kadar gemi vc malzemenin derhal hazırlanmasını emretti.

1537 yılında Türklcr'lc Fransızlar bir anlaşma yaparak İtalya üzerine ortak bir sefer plandılar. Osmanlı ordusu karadan Avlonya'ya (Amavutluk'un İtalya karşısındaki liman şehri) gitti, daha sonra donanma da Avlonya'da onlara iltihak etti. Hedef İtalyan sâhillcrine asker çıkarılması idi. Fakat Fransızlar dönek-lik edip kendi taraflarından harekâta geçmediler. Kaanûnî Korfu önünden otağını toplayıp İstanbul'a döndü, Barbaros'u altmış parça gemi ile Adalar Denizi’nde fütûhâta mc'mûr etti. Barbaros

iki ay süren bu sefer sırasında Adalar Denizi'ndc Türk hâkimiyetine girmedik bir karış yer bırakmadı. Binlerce csîr ve gözler kamaştıracak bir servetle İstanbul'a dönüp bütün getirdiklerini Pâdişûh'ın saâdctli kapısına arzetti.

Denizde çatışmalar devam ederken karadan da Türk beyleri Avusturya-Almanya sınırları içlerine giriyorlar, yakın kaleleri fethediyorlardı. Bosna Beylerbeyi Husrev Bey, Hırvatistan ve Dalmaçya sahillerinde birçok yerleri aldı. Semendire sancakbeyi Yahya Paşa-zâdc Mehmed Bey ise meşhur Pojcga Kalesi'ni fethedip Avusturya içlerini vurmaya başladı. Bunun üzerine AvusturyalIlar, otuz-kırk bin kişilik bir ordu tcşkîl edip Osmanlı sınırına girdiler ve Ösek Kalesi'ni topa tutular. Mehmed Bey derhal Bosna Beylerbeyi Husrev Bey'c, Izvornik Hâkimi Cafer Beye Kilis Beyi Murad Bey'e, Alacahisar muhafızı Mehmed Beye, haber saldı. Bunların toplayıp getirdikleri akıncı birlikleri Vukovar'da birleşip hep birden Ösek'i kuşatan Avusturya ordusu üzerine yürüdüler. Kış günü kar altında yapılan ve iki gün üstüste devam eden savaşta Yalıya Paşa-zâdc Mehmed Bey bu ordunun hemen tamamını imhâ etti, kumandanlarını esîr alıp bütün ağırlıklarını ve hazînelerini zaptetti. Oğlu Aslan Bey'i bu esirler ve hazîne ile birlikte Edirne'de Pâdişâh katına gönderdi.

Ertesi yıl Barbaros İstanbul tcrsânclerindc yapılan gemilerin de sefere konmasıyla yüzotuz gemilik bir filo kazanmıştı. Bu gemilerle yeni bir Adalar seferine çıktı. Her tarafta Andrca Dorya'yı aradı. Doğu Akdeniz'de son Hıristiyan korsan yataklarını temizledikten sonra Girid Adası'na çıktı. Ada'nın Hanya, Kandiyc ve Resmo gibi çok müstahkem kaleleri dışında her tarafını çiğnedi, pekçok csîr ve ganîmet topladı, hattâ bâzı kalelerin toplarını bile aldı. O târihlerde Kaanunî de Boğdan Voyvodası Petru Rareş'in isyanını bastırmak üzere Boğdan Seferinde idi. Boğdan'ın merkezine kadar girilip çok ağır şartlarla Boğdan işleri yeniden düzenlendi.

* *

Barbaros'un Akdeniz'de yaptığı harekât başta Venedik ve İspanya olmak üzere bütün Avrupa devletlerinin mcnfaatlarmı önemli ölçüde zedelediği için, Şarlkcn'in öncülüğünde Osmanlılar'a karşı bir müttefik Hıristiyan donanması kurulmuştu. Beşyüz gemiden meydana gelen bu donanma İmparatorluk amirali meşhur Andrea Dorya'nm kumandasına verildi. Dorya ilk iş olarak Türklcr'in Preveze limanı önüne gelmiş ve orayı muhâsara etmişti. Preveze limanı Türk gemileri için çok güvenli bir yer olup, limanın ağzı iki taraftan loplarla tahkim edilmişti ve dışarıdan düşman girmesine hiç elverişli değildi. Barbaros düşmanın Preveze'yi kuşattığını öğrenince emrindeki yüzyirmi parçalık Türk donanmasıyla hemen o tarafa doğruldu. Andrea Dorya her nedense kendisinin beşle bir kuvvetindeki bu donanmanın geleceğini duyunca Preveze'den ayrıldı. Türk kahramanının şöhreti onun yüreğine korku salmıştı, bu yüzden hiç karşılaşmak istemiyordu. Barbaros gelip Preveze kalesinin top gülleleriyle hasar görmüş olduğunu görünce bu yerlerin lâmiriylc uğraştı. Türk donanması bu sırada Preveze limanında yalıyordu.

Haçlı donanması Türklcr'in liman içine kapandığını öğrenince hemen o tarafa döndü ve hücum için fırsat aramaya başladı. Fakat körfezin baş tarafı toplarla donatıldığı için dışarıdan içeri girdiriyorlardı. Bir defa hücuma kalklılarsa da Turgud, Güzel Mehmed ve Sâdık Reisler derhal bu kuvvetleri püskürttü.

Barbaros bu karşılaşmayı kendisi açısından iyi bir fırsat sayıyordu. Hazırlıklarını yaptıktan sonra körfezden çıkıp allı mil kadar açıldıktan sonra gemilerini hilâl (ay) biçiminde savaş düzenine soktu. Kırk kadar gemi ile önden bir taarruz denemesi yaptığı sırada düşman donanması loparlanamamış ve Andrea Dorya geri çekilme emri vermişti. Bunun üzerine Barbaros Preveze önüne dönüp demirledi, bir taraftan da düşman donanmasının ne yana gittiğini öğrenmek üzere etrafa keşifçi gönderdi. Sabah alacakaranlıkta Dorya'nm gemilerinin Ayamavri Adası güneyinde görülmesi üzerine Barbaros süratle o tarafa yöneldi. İncir Limanı denen koyda düşmanla karşılaşan Barbaros, donanmasını hilâl biçimine getirip sağ kanadına Sâlih Rcîs'i, sol kanadına Seydî Ali Reîs'i, ihtiyata Turgud Rcîs'i koydu, kendi de

merkezde durdu. Türk donanmasının hepsi hafif gemilerdi, Haçlı donanmasının büyük kısmı kalyonlardan meydana gelmişti. Sayı itibariyle de Türklcr'in 122 gemisine karşılık Dorya'nın emri altında 600 kadar gemi bulunuyordu.

Rüzgârın düşmanın donanması için müsâid yönde esmesi Türklcr'i başta hayli endişelendirmişti. Hayreddin Paşa kendi Kapdân-ı Derya gemisinin iki başından denize üzerine âyetler yazılı iki büyük flama bıraktı, böylcec Allah'ın yardımına güvenerek askerinin mâncviyâlım güçlendirmişti. Gerçekten rüzgâr biraz sonra kesildi ve düşmanın ağır gemileri hareketsiz kaldı. İki taraf da kürek gücüne dayanacaktı. Düşman donanması arka arkaya saf nizâmı dizilmiş, en ağır gemiler en öne konmuştu. Büyük gemilerin top menzilleri küçük, manevra kaabiliyctlcri azdı. Türklcr'in hafif gemileri bunları uzak menzilli toplarla şiddetli bir ateşe tuttu. Öndeki gemiler bir bir yıkılıyor, arkadakiler ise onların gerisinden birşey yapamıyordu. Dorya bu şaşkınlık içinde manevra üstüne manevra denerken, Barbaros düşman donanması üzerine bir yarma hareketine girişli. Araya sür'atle giren Türk gemileri tarafından ikiye ayrılan Haçlı donanması, bir yandan da Turgud Rcîs'in ihtiyat filosu tarafından geriden çevriliyordu. Aslında bu Türklcr'in kara savaşlarında kullandıkları esas manevranın deniz savaşma da uygulanmasıydı. ilk defa Barbaros'un kullandığı bu yarma ve çevirme taktiği deniz savaşlarında bir dönüm noktası olmuş, sonraki amiraller artık bu şekilde savaş yapmaya başlamışlardır.

Düşman bu şekilde kuşatılınca bütün hareket kaabiliyetini kaybetmişti. Andrca Dorya etrafındaki gemilere ric'ât emri verip kendisi de son sür'atle savaş meydanını terketti. Türklcr kendilerinin beş altı misli olan muazzam Haçlı donanmasını koyun sürüsüne kurt girmiş gibi her yandan topa tutmaya, bastırmaya ve zaptetmeye başladılar. Haçlı feryâd ve çığlıkları ile lcvcndlcrin "Yâ Allah" sesleri birbirine karıştı. Türklcr 128 gemi (bütün Türk filosundan daha çok) batırdılar, birçoğunu zaptettiler, kaçanların arkasından da lâkip kuvvetleri gönderildi. Böylccc 1538 yılı 28 Eylül'ündc Türk târihinin en büyük deniz zaferi ve dünyâ târihinin en büyük deniz savaşlarından biri sona

erdi. Barbaros bu savaşı anlatan bir "fetihname" yazarak esîr alınan bâzı düşman amiralleriyle birlikte oğlu Haşan Bey'i Kaanfını'yc gönderdi. Pâdişâh Boğdan seferinden dönüşünde Yanbolu'da iken Haşan Bey ordugâha geldi. Bütün paşalar, beyler Pâdişâh'ın etrafında toplandılar; Preveze fetihnamesi ayakta dinlendi. Bütün memlekette zafer şenlikleri yapılması emredildi.

* *
*

Türk deniz, harekâtının bir başka tarafı da Kızıl Deniz ve Hind Okyanusunda ccrayan ediyordu. Tiirklcr, Yavuz zamanında Suriye, Filistin ve Mısır'ı ellerine geçirmek suretiyle Kızıl Dcniz'e de hâkim olmuşlardı. Kızıl Deniz'de bir donanma hazırlayarak Arap Yarımadası'nm henüz Türk elinde bulunmayan bölgelerini de ele geçirmeye başladılar. Hadım Süleyman Paşa kumandasındaki Türk donanması Kızıl Deniz'in Okyanus'a açılan yerindeki Aden limanını Yemenli Benî Tâbir adlı Arap sülâlesinden aldı. Yarımadanın öbür tarafındaki Basra ülkesinin cmiri de Kaanûnî'yc bağlılığını bildirip Basra'nın anahtarını getirmişti. Fakat Portekizliler Ümit Burnunun keşfinden sonra oradan dolaşarak Hind Okyanusu'na hâkim olmuş, böylccc daha evvel Mısır yolunu tâkib eden Asya-Avrupa ticâretini ellerine almışlardı. Portekizliler Basra Körfezi ağzındaki Hürmüz Boğazı'nı da işgâl etlikleri için, Müslümanlar Hind Okyanusu ticâretinden tamamen uzak kalıyorlardı. Portekizliler bununla da kalmayarak Hind Denizi'ndeki Müslüman ülkeleri sıkıştırmaya başladılar. Bunlar Hindistan'daki Güccrat Emirliği, Poıtekizliler'c karşı OsmanlI Sultanı'ndan yardım istedi, hattâ kullanılacak askerî malzeme için altın para bile gönderdi. Bunlar daha önce Kölemen hükümetine başvurmuşlar, ancak Kölemen donanması ciddî bir yardım yapamamıştı.

Pâdişâh'ın emriyle Hadım Süleyman Paşa'nın donanması Güccrat sâhillcrine vardı. Sâhilc asker çıkartılarak etraftaki Portekiz kaleleri bir bir zaptcdilmcyc başlandı. En büyük kale olan Diu Kalesi yirmi günlük bir kuşatmadan sonra tam alınacağı sı-

rada Osmanlı kuvvetleri kuşatmayı kaldırıp oradan ayrıldılar. Çünkü Türklcr'dcn yardım isteyen Bahâdır Şah ölmüş, yerine geçen oğlu Mahmud Şâh ise Portcki/lilcr'in oyununa gelerek onların kuklası olmuş, Türklcr'c erzak yardımını kestiği gibi, bir de Portekiz donanmasının yardıma geldiği haberini yayıp onların maneviyâtını bozmuştu (1538). Hadım Süleyman Paşa Yemen'i zaptedip bir Türk vilâyeti hâline getirdikten sonra İstanbul'a döndü. Türk denizcilerinin Hind Okyanusumdaki maceraları bundan sonra da devam edecektir.

* *
*

1540 yılında Venedik Cumhuriyeti, Almanya-İspanya ittifakının kendisine birşey kazandırmadığını, Türklcr'in gitgide kuvvetlenerek Girit ve Kıbrıs'ı tehdîd ettiklerini görünce barış anlaşması yapmak istedi. İstanbul'a gelen Venedik elçileri uzun yalvarmalardan sonra Mora ve Dalmaçya'da Venedik elindeki bâzı kalelerin ve bu arada Barbaros'un son seferinde fethettiği bütün kalelerin Osmanlıya terked il inesi, Türklcr'c üçyiizbin altın lıarb tazminâtı verilmesi şartıyla barış yapıldı.

*
*

1541 yılında Pâdişâh yeni bir Macaristan seferine çıkmak zorunda kaldı. Daha önce Türklcr'in Macar tahtına oturtup korudukları Kral Zapolya, 1538 yılında devlete ihânet ederek Avusturya Kralı Ferdinand'la anlaşmış ve çocuksuz olduğu için ölünce krallık mîrâsını Ferdinand'a bırakacağını bildirmişti. Bunu haber alan Macar asilzâdclcri Kral'ı evlenmeye zorladılar; Lehistan Kralı'nın kızıyla evlenen Zapolya'nın bir de oğlu oldu. Fakat oğlunun doğumundan kısa zaman sonra ölünce, Avusturya Kralı, Macar tahtının kendisine devredildiğini bildirerek asker çekip Budin'i kuşattı. İşle Kaanûnî'nin sefer sebebi budur. O sırada İran Şâhı Tahmasb, Türklcr aleyhine Avusturya'yla anlaşmış bulunduğu için, Pâdişâh bir İran tecâvüzüne karşı veziri-

âzam Süleyman Paşa'yı Anadolu'da bıraktı. Rumeli Beylerbeyi Husrev Pa.şa ile vezir Mehmed Paşa idaresinde bir Osmanlı ordusu önden gitti. Bunlar Budin'e varınca Avusturya-Almanya ordusu iki ateş arasında kalmış, bu yüzden bütün araba ve ağırlıklarını dört tarafa siper yaparak "ıstabur" denilen bu istihkâmların içinden savaşmaya başlamıştı. Kaanûnî'nin yaklaştığı haberini alınca Almanlar bir an önce oradan çekilmeye karar verdiler. Bir gece ıstaburdan çıkıp kaçarlarken Türk keşif kolları bunları gürdü. Gece vakti yapılan Türk hücumu üzerine Almanların başlıca kumandanları dâhil, pek büyük kısmı imha edildi. Pâdişâh henüz, gelmeden bir vezir ve bir beylerbeyi işi halletmişti. Ağustos sonlarında Kaanûnî Budin'e geldi. Budin'de ölen Zapolya'nın bir yaşındaki oğlu Kral olarak bulunuyordu; yanında Kraliçe Izabel ve Kral'ın vâsisi piskopos Martinezzu bulunuyordu.

Kaanûnî bu şartlar altın Macaristan'ın her an Avusturya-Almanya taarruzuna yem olacağını, ülkeyi kurtarmak için her sene sefer yapılmasının da abes olacağını düşündü. Bebek kralı sütninesiylc birlikte ordugâha çağırdılar. O sıradaki kargaşalıkla Türk askeri içeri girerek scssiz-sadâsız kapıları tutmuştu. Pâdi - şâh vezirlerini toplayıp Macaristan'ı ilhak kararı aldı. Böylccc 1541 yılı Ağustosunda onbeş yıldır Osmanlı lâbi'iyetinde bulunan Macar Krallığı sona ermiş ve Macaristan, Osmanlı eyâleti olmuştu. Merkezi Budin olan bir beylerbey ilik kuruldu, Anadolu Beylerbeyi Süleyman Paşa üç tuğlu vezir yapılarak Macaristan Vâlîliği'nc tâyin edildi. Macaristan'ın Erdcl (Transilvanya) bölgesi ise yine Osmanlıya tâbi bir Macar Prensliği hâlinde bırakıldı.

* *
*

Pâdişâh Macar seferinde iken bunu fırsat bilen İmparator Şarlkcn yeni bir donanma kurup kendisi başına geçerek Cezayir'i zaptemeye kalktı. Haçlılar Barbaros'un Cezâyir'de bulun-

madiği bir zamanı kollamışlar, onların hücumundan sonra da Barbaros şiddetli fırtına yüzünden Cezayir'e dönemememişti. Haçlı donanmasında otuz-kırkbin kadar asker vardı; Cezayir muhafızı Haşan Ağa'nm elinde ise bin kadar Türk ve birkaçbin Arap bulunuyordu. AvrupalIlar zaferden o kadar emindiler ki, pekçok asilzade bu savaşı seyretmeleri için kızlarını ve karılarını da getirmişti.

Haçlı ordusu karaya asker çıkardı ve ilerlemeye başladı. Haşan Ağa'ya yapılan teslim teklifi derhal reddedilmişti. Fakat Barbaros'un imdada gelmesine elvermeyen fırtına Şarlkcn'c de yâr olmadı. Haçlı donanmasının sahille bağlantısı kesildiği için, Andrca Dorya yirmi mil ötede bir burunda demirlemek zorunda kaldı. Şiddetli yağmurlar yüzünden karadaki askerin ilerlemesi de durmuştu. Böyle bir zamanda Haşan Ağa sekiz yüz Türk ve birkaç bin Arab'ın başına geçerek Haçlı çıkarma kuvvetleri üzerine müdhiş bir gece baskını yaptı. Kadınlara zafer gösterisi yapmaya gelmiş o koca ordu perişan olmuştu. Türkler bunları kıra kıra bitiremediler. Şarlkcn, ordunun kılıç artıklarını ancak üç günde kurtarabildi, bu üç gün içinde de Türkler devamlı hücum ederek zayiat verdiriyorlardı. Bir avuç Türk orada İslâm'ı ve Türklüğü savunmak için emsalsiz bir kahramanlık göstermişler, eşi bulunmaz bir zafer kazanmışlardı. Şarlkcn ve Dorya mağlûb, pcrîşân, boyunları bükük oradan uzaklaştılar.

* *
*

Ertesi sene 1542 yılında buna benzer bir müdhiş zafer Macaristan'da Almanların kara ordusuna karşı kazanıldı. Avusturya Kralı Ferdinand İstanbul'a elçi göndererek Macar Krallığını tekrar istemeye kalkmıştı. Elçilere gereken cevap verilerek gönderildi, fakat Fcrdinand'ın İstanbul'u böyle oyalarken bir yandan ordu kurup hücuma hazırlandığı ortaya çıktı. Osmanlı ile anlaşma hâlinde bulunan Venedik ve Fransa dışında bütün Hıristiyan devletlerinin askerlerinden kurulu yüzbin kişilik bir Haçlı ordusu, Brandenburg Dukası İkinci Yovakim'in kuman-

elasında Osınanlı (Macar) sınırlarından içeri girip Peş te'yi kuşattı. Bu ordu harekete geçer geçmez Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa'ya ferman gidip Sofya'da asker toplaması emredildi. Budin Beylerbey iliğine Yahya Paşa-zûdc Balı Bey tâyin edilip, civardaki beylerin de askerleriyle onun emrine girmeleri haber verildi. Böylccc Bosna Beylerbeyi Ulama Paşa, Semendire Sancakbeyi Mehmed Bey, Yahya Paşa-zâde Mehmed Bey'in oğlu Aslan Bey, Köstcndil Sancakbeyi Hızır Bey, Alacahisar Sancakbeyi Mehmed Bey ve Pojega Sancakbeyi Murad Bey maiyyetlerindeki askerle derhal Budin'c vardılar. Bunlar asker toplamadıkları için yanlarında fazla kimse yoktu. Budin garnizonunda Sekbaıı-başı Yûsuf Ağa'nın üçbin yeniçerisi ile birlikte hepsinin mevcudu sekizbin tutuyordu.

Sckiz.bin Türk, Peşte Kalesinde yüzbin kişilik Haçlı ordusunun karşısında durdu. Düşman toplarla dövdüğü Peşte surunda açılan gediklerden hücum ediyor, fakat her defasında geri püskürtülüyordu. Kale müdâfaasından önce de Türkler ovada bu Haçlı ordusuna saldırıp hayli telefat verdirdikleri için, Hırisıiyanlar'ın kaybı günden güne artıyordu. Yedi günlük şiddetli bir savunmadan sonra Haçlılar Peşte önünde tulanamayacaklarını anlayınca çekilmeye karar verdiler. Bir gece gizlice çadırlarını toplayıp hareket ediyorlardı ki, Türkler bunu haber aldılar ve kaleden çıkarak taarruz ettiler. Başkumandan İkinci Yovakim dâhil nice kumandanlar ve binlerce Haçlı askeri Türk kılıçları altında telef olup gitti. Bütün Macaristan'ı ve Belgrad'ı almak üzere yola çıkan bu Haçlı kalabalığı, kimbilir başarılı olsa ne büyük zulümler yapacak, ne ocaklar söndürecekti? (Ekim 1542)

Pâdişâh Alman seferi için İstanbul'dan Edirne'ye geldiği sırada zafer müjdesi kendisine ulaştırıldı. Bunun üzerine kışın Edime' de geçirilip baharda sefere çıkılmasına karar verildi.

1543 Haziran ayında Barbaros İtalya sahillerindeki bazı önemli liman kalelerini zaptedip Roma'ya doğru yaklaşırken Kaanunî de kara ordusunun başında Avusturya sınırından içeri girdi. Valpo, Peç, Şikloş ve diğer bazı kaleler fethedildikten sonra Estergon Kalesi kuşatıldı. Estergon oniki gün dayandıktan sonra Türklcr'c teslim olmak zorumla kaldı. Pâdişâh savun

ma kuvvetlerinin serbestçe oradan ayrılmalarına müsâade etti. Camie çevrilen Estergon Katedrali nde Pâdişâh ilk namazı kıldı. Bundan sonra Türklcr'in Estoni Belgrad dedikleri meşhur taht şehri kuşatıldı. Yüzlerce yıldır Macar Kralları burada lâç giyerek kral olurlardı. Macarların kral mezarları da oradaydı. Bu kabirlerin bulunduğu katedral, fetihten sonra câmi yapılmak islendi, fakat halkın ricâsı üzerine Pâdişâh ona dokunmadı ve başka bir kiliseyi câmi yaptılar. Estoni Belgrad muhafızlığına Yahya Paşa-zâdc Ahmcd Bey getirildi. Yahyapasalılar'dan Balı Bey'in o sırada vefatı üzerine Budın Beylerbeyliğime de yine aynı aileden Mehıned Bey (Paşa) tâyin edildi. Mehmed Paşa, Pâdişâh ın İstanbul'a doğru harekeletmesinden sonra ileri harekâta devam ederek Yişegrad. Noygrad. Hatvan. Dombovar. Şimontıırniya gibi kaleleri fethedip Bildin Bey lerbeyliği'ne bağladı.

Deniz, harekâtında Barbaros Fransa Devleti nin Pâdişâh a ısrar!,! _\ alvarmaları üzerine önce İtalya'yı vurdu, sonra Marsilya sâhılınc ^ıktı. ardından Fransız toprağı olup Savoy Dukalığı'nın elinde bulunan Nis şehrini fethederek İnansızlara \erdi.

Bütün bu fetihlerden sonra Alman-Avusturya İmpaiorluğu artık savaş yapacak gücü kalmadığından barış istedi. Bir miktar lıaıâc verilmek ve l ürk eline geçmiş olan \erlerin yine l inklerde kalması kabul edilmek şartıyla birbuçıtk yıllık bir mütâreke imzalandı (1547).

1547 \ ılımla İran Şâlu Tahmasb'ın kardeşi Elkas Mîr/.â kardeşisle bozuşup linklere sığınınca Kaanûnî bu adamı İran

tahtına getirdiği takdirde Doğu sınırını emniyete alacağını düşünerek, İran’a yeni bir sefer açtı, 1548 yılı Temmuz ayında OsmanlI Ordusu Tebriz'e girdi. Tahmasb, her zamanki gibi başşehri icrkcdip kaçmıştı. Ancak oraya varıldığında Iran ileri gelenleri veya halk arasında Elkas Mîrzâ'nm pek tarafları bulunmadığı anlaşıldı; bu adam İran tahtına oturtulsa kimse tanımayacaktı. Kaanûnî, Tebriz'de bir müddet kaldıktan sonra güneye döndü, Iran elindeki Van Kalesi'ni aldı, oradan Diyûrbckir'c ve nihayet kışı geçirmek üzere Haleb'e geldi. Halep'te iken vezir Alımcd Paşa bir miktar asker ile Gürcüler’in Ahıska Atabeyliği üzerine gönderildi. Bunun sebebi Gürcülcr'in bâzı kaidelere hücum etmeleriydi. Ahmed Paşa Gürcü tecâvüzlerini def edip Tortum Kalesi’ni ve civar kaleleri fethederek döndü.

* *
*

1551 yılında Osmanlılar tekrar Macaristan mes'elesi yüzünden Alman İmparatorluğuyla çatışmak zorunda kaldılar. Son Macar Kralı küçük Sigismund'un elinden krallık alınıp Macaristan Osmanlı ülkesine katıldığı zaman, Pâdişâh bu çocuğa Erdcl Prensliği'ni vermiş ve anası Izabcl ile vasîsi papas Martinuzzi de onunla birlikte gitmişlerdi. Martinuzzi siyâsî ihtirasa kapılarak kendisi Erdcl hükümdarı olmak istedi ve Avusturya Kralı Ferdinand'la mektuplaşarak memleketi kendisine teslim edeceğini bildirdi. Bunun üzerine AvusturyalIlar Erdcl'i işgâlc başladılar. Kaanûnî buna karşı Rumeli Beylerbeyi Sokullu Mehmed Paşa kumandasında seksenbin kişilik bir ordu gönderdi. Budiıı Beylerbeyi Yalıyâ Paşa-zâdc Mehmed Bey o sırada vefât etmiş, yerine getirilen Kaasım Paşa ise başarısız çıkmıştı. Hadım Ali Paşa Budin Paşalığı'na getirildi ve Türk ordusu Bclgrad'da toplanmaya başladı.

Sokullu Mehmed Paşa Tuna'yı geçip Avusturya'lıların elinden Beçe, Bcçskcrck, Çanad, Arad, Lipvc ve daha birçok kaleleri fethederek yürüdü. Banat Eyâlcli'nin merkezi Temeşvar Kalesi’nin kuşatılması sırasında kış başladığı için ordu Bclgrad'a

döndü. Avuslurya'lılar bizim ordu çekilince Lipve Kalesi'ni kuşattılar. Kalede binbeşyüz kadar Türk vardı. Açlıktan kedi-köpek eti yiyerek savunmaya devam eden Türklcr'in kumandanı Ulama Paşa nihayet anlaşma ile kaleyi teslîm elti. Paşa askeriyle giderken AvusturyalIlar barışı bozup üzerine hücum ettiler, fakat hücum edenlerin pekçoğu kırıldıktan sonra Ulama Paşa OsmanlI ordusuna ulaştı. Bu arada Kardinal Martinuzzi Almanlar'a yaranamamış, onun Türkler'le işbirliği yaptığından şüphelenen Kral Ferdinand, onu öldürtmüştür.

Bu savaşta Alman imparatoru aynı zamanda Ispanya Kralı oluduğu için, Ispanyol kumandanlar ve askerler çok kullanılıyordu. Başkumandan da bir Ispanyol'du. Kastcllo adındaki bu kumandan onbin kişilik bir kuvvetle Türklcr'in Segcdin Kalesine bir gece baskını yaptırdı. Kalenin muhafızı Mihaloğulları'ndan Hızır Bcy'di. Hızır Bey derhal kaleye kapanıp savunma tedbîri aldı ve Budin Beylerbeyi Hadım Ali Paşa'ya güvercinle mektup ulaştırdı. Hadım Ali Paşa hemen harekete geçti. Scgedin Kalesi önünde iki taraftan Ispanyol askerini çevirip kırdılar. Onbin kişiden ancak yirmi kadarı Tisa Irmağına atlayıp kurtulabildi. Hadım Ali Paşa oradan Vespirem üzerine gidip, yoldan geçen bir Türk komutanına hücum ederek şchîd eden Vespiremlilcr'in kalelerini ellerinden alıp cezalarını verdi. O yıl Belgrad'da orduya başkumandan olarak Sokullu'nun yerine Alımed Paşa tâyin edildi. Ve ordu bu defa Temcşvar’a hücum edip zaptetti. Tcmcşvar kale kumandanı ve yanındakiler son anda hiçbir çâre kalmadığını görünce teslîm olmak istediler, fakat Ahmcd Paşa geçen yıl Ulama Paşa ve askerlerine yapılan ihânetin cczâsı olmak üzere Alman generalinin başını kestirip Pâdişâh’a gönderdi. Bundan sonra Fülek ve Solnuk kaleleri fethedilip Budin'in yüz-kırk kilometre kuzeydoğusundaki meşhûr Eğri Kalesi kuşatıldı. Fakat tekrar kış mevsimine girildiği ve kuşatmanın uzun süreceği görülünce geri dönüldü.

* *

1546 yılında şanlı kahraman Barbaros Hayreddîn Paşa vefat edince Türk denizciliği pek büyük bir kayba uğramıştı. Ondan sonra kendisinin yanında yetişmiş bulunanlar hizmeti devam ettirdiler. Bunların içinde en kudretli ve kaabiliyetlisi meşhur Turgud (veya Turgudca) Rcîs'ti. Menteşeli bir çiftçinin oğlu olan Turgud korsanlıkla denizciliğe başlamış, sonra Barbaros'un yanına girmiş ve onun en büyük yardımcısı olmuştu. Turgud Reis Malta'ya yaptığı bir akın sırasında kendisini selâmlıyan bir Venedik gemisini batırdığı için (o târihte Venedik'le Osmanlı dosttu) cezalandırılmak korkusuyla iki yıl devlet hizmetinden uzaklaşıp Fas taraflarında korsanlık yaptı. Nihayet Trablusgarb'daki müslüman halkın Kaanûnî'yc mektuplar göndererek Hıristiyan boyunduruğundan kurtarılmalarını istemeleri üzerine, bu işi ancak Turgud Reîs'in yapabileceği söylenmiş, Kaanûnî ona bir Kur'ân'la bir altın kılıç gönderip kendisini Trablusgarb fethine mcınûr etmiştir. Trablusgarb alındığı takdirde valiliği de Turgud Rcîs'c söz verilmiştir. İşle bunun üzerine 1551 yılında Turgud Reis Osmanlı donanmasının başına geçerek, o sırada Malta Şövalyelerinin elinde bulunan Trablusgarb'ı (şimdiki Libya'nın merkezi) denizden kuşattı. Onun hucûmuna dayanamayan Şövalyeler nihayet Kaleyi teslim ederek çekip gittiler. Fakat Kapdân-ı Dcryfı Sinan Paşa Turgud Reisi kıskandığından Trablusgarb valiliğini başka birine verdi.

* *
*

Hind Denizi tarafındaki deniz harekatına gelince, burada Amerika haritasıyla tanıdığımız meşhûr coğrafyacı ve denizci Piri Reis kumandasında bir Osmanlı filosu Basra Körfezi'ni Portakizlilerden, temizlemek üzere yola çıkarıldı. Piri Reis 1552 yılında buradaki Maskat Kalesi'ni fethettikten sonra Hürmüz Kalesi'ni de muhasara etmişken bir Portekiz donanmasının yaklaşmakta olduğu haberi üzerine geri dönmüştü. Fakat bu kuşatmayı Portckizlilcr'dcn rüşvet alarak bıraktığı dedikodusu yüzünden Mısır'da îdâm edildi. Onun yerine getirilen Murad Reis

dc bir başarı gösterememiş, bu defa Seydî Ali Rcîs Hind Kapdanlığa tâyin edilmiştir.

* *
*

Akdeniz tarafında 1553 yılında Fransızlar kendilerine yapdan yardımlar karşılığında Osmanlı Devleti'ne üçyüzbin altın borçlanmışlar, bu parayı veremedikleri için dc donanmalarını Türkler'e rehin etmişlerdi. Fransızlar'ın gemileri Türk donanmasıyla birlikte hizmet edecek, Fransızlar adına zapledilen Fransız toprakları onlara verilmekle birlikte halkı ve ganimeti tamamen Türkler'e âid olacaktı. Bu şartlarla Turgud Rcîs Napoli ve Sicilya sahillerini basıp vurduktan sonra Korsika Adası'na asker çıkardı. Karşısına çıkan kuvvetleri mağlûb ve perişan ettikten sonra adanın merkezi olan Bastia'yı işgal edip bütün servetini aldı. Adanın öbür taraflarını da ayni şekilde zaptettiği halde Fransızlar anlaşmaya aykırı olarak onun ganimet almasına itiraz edince, herşeyi bırakıp gitti. Onun gitmesi üzerine Fransızlar Korsika'da duramayıp kaçtılar, Turgud Reis ise aldığı muazzam ganimet yükü ve esirlerle birlikte İstanbul'a varıp herşeyi Pâdişâh'a sundu. Kaanûnî onu Kapdân-ı Derya ve Cezayir Beylerbeyi yapmak üzere emir verdiyse de Veziriazam kendi kardeşi Sinan Paşa'yı kayırmak için, Turgud'un böyle mevkiler istemediğini, eski işlerine devam etmek niyetinde bulunduğunu söyleyerek işi engelledi. Sonra Turgud Reis işin farkına varınca Pâdişâh'a çıkarak Trablusgarb Vâlîliği'ni istemiş, bu valilik ömür boyu ona verilmiştir. Turgud Reis artık Turgud Paşa'dır.

* *
*

1553 yılı içeride çok acılı geçti. Kaanûnî son zamanlarında gerek Macaristan, gerek İran tarafında işleri vezirler ve beylerbeyilcrc yaptırmaya başlayınca, o sırada altmışına dayanmış olan Pâdişâh'ın artık kocadığı ve sefere çıkamaz hale gel-

diği dedikoduları dolaşmaya başlamıştı. Bu dedikodular belki de kasıtlı çıkarılıyordu. Bâzı devlet adamları Şehzâdc Mustafa'nın artık tahtı alması gerektiğini söyleyip, bu işe Şehzâde'yi de inandırdılar. Kaanûnî'nin büyük oğlu Şehzâdc Mehmed Saruhan vâlisi iken vefât etmiş, bu ölüm Pâdişâhı pek sarsmıştı. İstanbul'daki Şehzâde Câmii işte bu Şehzâdc Mehmed'in adına yapılmıştır. Geriye kalan büyük oğlu Şehzâdc Mustafa Amasya vâlîsi idi. Vezîriâzam Rüstem Paşa İran'a karşı sefere gönderildiği halde aylarca Anadolu'da âdclâ başıboş dolaşıp askerin hoşnfıdsuzluğunu kazanınca, bâzıları Şehzâde'yi vezîriâzam'a karşı asker çekip ordunun başına geçmeye zorladılar. Hattâ Şehzâde'nin bu hususta hazırlıklar yaptırdığı bile söylenir. Bunun üzerine mes'eleyi öğrenen Kaanûnî İstanbul'dan hareketle bizzat İran seferine çıktı. Bu arada Şehzâde'nin İran Şâhı'nın kızıyla evleneceği ve onlarla anlaşacağı söylentileri bile geldi. Osmanlı ordusu Konya Ereğlisi civarında Aköyük'e geldiği zaman Şehzâdc Mustafa da kendi askeriyle gelip orduya katıldı. O sırada verilen emir gereği Şehzâdc îdâm edildi. Otuz sekiz yaşında fevkalâde kaabiliyetli, birinci sınıf şâir olan Şehzâdc Mustafa'nın bu hazin ölümü bütün ülkede büyük kedere yol açtı. Fakat muhakkak ki hiç kimse ciğer köşesi oğlunun devleti kargaşalıktan kurtarmak için ölümünü emreden Kaanûnî kadar üzülemezdi. Koca Pâdişâh'ın ccnâzc merâsiminde birkaç defa gözyaşlarmdan namazı kılamadığı söylenir. Dünya çapında zaferler kazandığı zaman en ufak bir sevinç taşkınlığı göstermeyen bu heykel görünüşlü hükümdar, binlerce kişinin ortasında ağlamaktan kendini alamadı.

Pâdişâh ordu ile Haleb'e vardığı zaman ikinci bir felâket daha görüldü. En küçük oğlu (23 yaşında) Cihangir ağabeyisi Mustafa'nın ölümünden sonra büyük bir rûhî sarsıntı geçirmiş, canlı ccnâzc haline gelmişti. Nihâyet o fecî hâdiseden yirmi gün sonra öldü. O da Mustafa gibi pek zekî, bilgili, kuvvetli şâir bir şehzâdc idi. İstanbul'daki Cihangir Câmii'ni Kaanûnî onun hâtırasına yaptırdı.

Orda Halcb kışlağından Diyârbekir'e geldiği zaman Şehzade Mustafa'nın acısı hâlâ gönülleri bir bıçak gibi oymaya dezam ediyordu. Pâdişâh bu vaziyette savaşa gitmenin mânâsızlış. ııı düşündü ve askerle konuşup onların gönlünü almak istedi. Vcniçcri, sipâhî ve bütün diğer sınıfları birer birer karşısına ça¡rıp hepsine karşı konuşmalar yaptı; memleketin hâlinden, d işmanın durumundan bahsetti, kendilerinin ne düşündüğünü s ıdu. Asker ona *"Hind'e, Çine, Kaf Dağına bile gitsen yüz di' dürmeyiz ve senin uğrunda başımızı terketmeyi iki cihan* (d ʳıyâ ve âhiret) *saâdeti biliriz. Her ne emr idersen fermanın baş iizredir"* diye cevap verince, bundan pek memnun oldu.

Büyük Osmanlı ordusu Suşehri'nde Pâdişâh'ın önünde gözler kamaştıran muhteşem bir geçit töreni yaptıktan sonra Kars'a varıldı ve Iran Şâhı'na savaşa dâvet eden mektuplar gönderildi. Tahmasb her zamanki gibi ortada görünmemeyi tercîh etmişti. Osmanlı ordusu Erivan, Arpaçay, Karabağ ve Nahcivan'ı çiğneyip geçti. Imâdiye Beyi Sultan Hüseyin Bey Iran içlerine akın gönderildi. Kızılbaş reislerinden Hamza Sultan idâresinde bir ordu bunların karşısına çıktıysa da Hüseyin Bey bu orduyu, kumandanına kadar kılıçtan geçirip bütün ağırlıklarını alarak Pâdişâh'a göndermiştir.

Bu durum karşısında îranlılar elçi gönderip barış istediler. 1555 yılında yapılan anlaşmaya göre îranlılar bir daha OsmanlI sınırına tecâvüz etmeyeceklerdi.

* *
*

Bu târihten Kaanûnî'nin son yılına kadar gerek Batı gerek Doğu cephesinde önemli bir hâdise olmadı. Arada asıl askerî harekât Akdeniz'de geçmiştir. Trablusgarb Beylerbeyi Turgud Pa-şa'nın Mesina ve Napoli sâhillerindeki harekâtından sonra Kap-dân-ı Derya Piyâle Paşa Mayorka Adası'na asker çıkarıp adayı baştan başa çiğneyerek pekçok esîr ve ganimet getirmiştir. Daha sonra AvrupalI müttefikler iki yüz gemilik büyük

bir donanma kurarak içlerine otuzbin asker yükleyip Trablusgarb'ı Türklcr'den almak üzere yola çıktılar. Fakat her nedense Trablusgarb ile Tunus arasındaki Cerbe Adası önüne gelip adayı kuşattılar. Turgud Paşaya bağlı olan Cerbe hâkimi Arap Şeyhi, Hıristiyanlarca anlaştı ve kaleyi onlara teslim etti. Alman-Avusturya-lspanya İmparatoru Şarlken, hükümdarlığı bırakarak bir manastıra kapandığı için bu sefer onun oğlu İspanya Kralı ikinci Fil ip adına yapılıyordu: Andrca Doria da çok yaşlanıp gelemediği için donanma komutanlığına yeğeni Ciovanni Doria getirilmişti. Ccrbe'nin alınması üzerine Kapdân-ı Dcryâ Piyâle Paşa kumandasında 120 gemilik Osmanlı donanması İstanbul'-dan yola çıktı. 1560 Mayısı'nda bu donanma Cerbe önünde Haçlı donanmasıyla karşılaştı ve Piyâle Paşa'nın büyük bir ustalıkla yürüttüğü savaş manevraları sonunda koca Haçlı donanması darmadağın oldu. Çoğu batan ve pek azı kaçan bu gemilerden büyük bir kısmı Türkler'in eline geçti. Pıyâle Paşa daha sonra Cerbe Kalesi’ne yürüyüp orayı da zaptettikten sonra, muzaffer donanmasiyle İstanbul'a gelip Pâdişâh’ın önünde geçit merâsimi yaptı. Bütün İstanbul sokaklara döküldü.

Akdenizdeki en büyük harekât Malta Adası üzerine yapıldı. Malta Adası daha evvel Rodos'la bulunan ve Rodos'un fethi üzerine oradan ayrılan Şövaiycier'in elindeydi. Bu Şövalyeler yağmacılıkla geçiniyorlar, Türk ticâret gemilerine saldırıyorlar, ayrıca Hıristiyan donanmaları için barınak sağlıyorlardı. 1565 yılı başında Malta'nın alınması için donanma hazırlandı, içine asker konarak gönderildi. îsfcndiyaroğulları'ndan Kızılahmedli Mustafa Paşa başkumandan yapıldı. Yetmişini aşkın ve bu işlerden hiç anlamayan bir ihtiyar olan Mustafa Paşa Kapdân-ı Dcryâ Piyâle Paşayı ve Turgud Paşayı dinlemeden kararlar veriyor, böylece ortak hareket mümkün olmuyordu. En kötüsü, Turgud Paşa'nın daha muhasaranın ilk günlerinde bir top güllesiyle yaralanarak şehid olması, işi büsbütün kötüleştirdi. Osmanlı ordu ve donanması Malta'da bâzı kaleleri ve müstahkem mevkileri zaptettikten sonra Eylül ayında kuşatmayı kaldırarak İstanbul'a döndü.

* *
*

1566 yılında Kaanûnî son seferine çıktı. Seferin gayesi Erdcl'c ve Türk Macarislanı'na Avusturya tarafından yapılan tecâvüzleri defedip durumu sağlama bağlamaktı.

Pâdişâh o yıl yelmiş iki yaşındaydı. Hemen bütün Osmanoğulları'nda bir çeşit aile hastalığı olan damla (gut) hastalığı yüzünden el ve ayakları şişiyor, ata binmekte büyük güçlük çekiyordu. Buna rağmen devlet hizmetini yerine getirmek için şahsî rahatını lerkelli ve İstanbul'dan Macaristan'a kadar uzun, meşakkatli bir yolculuğu göze aldı. Şehirlere gelince ata binerek geçiyor, şehir çıkışlarında attan inip arabayla yoluna devam ediyordu. Topkapı Sarayı'ndan sur dışına kadar yapılan parlak merâsimde at üzerinde geçerken halk onu nurdan bir minareye benzetiyordu. Bu son seferin ona ne getireceği bilinmediği için, halk kendini şimdiden muhtemel bir acıya alıştırıyor gibiydi.

Belgrad'a varıldığında Erdcl Banı Zigismund gelerek huzura kabul olundu ve Pâdişâh'ın elini öpmek şerefine nâil oldu. Bu Zigismund bir yaşındayken Kaanûnî tarafından Erdel Banlığı verilmişti. Pâdişâh artık yirmialtı yaşma gelmiş olan Prens'e "Sevgili oğlum" diye hitâb etli ve iltifatta bulundu.

Ordunun hedefi Eğri Kalesi idi, fakat o sırada Zigetvar Muhafızı Kont Zrinyi'nin Tırhala Sancakbeyi Mehmed Bey’e baskın verip onu ve oğlunu öldürdüğü haber alınınca doğru Zigetvar’a gidildi. 5 Ağustos'ta kale kuşatıldı. Zigetvar o tarihte Macaristan'daki en kuvvetli kalelerden biri idi ve içinde pekçok top vardı. Türk ordusu arka arkaya hücumlarla iç kaleye kadar her yanı zaptetti. Nihayet 7 Eylülde İç Kale de fethedildi. Kumandan Kont Zrinyi derhal yakalanarak o sırada elindeki bir Türk esirini öldürdüğü için bir top namlusu üzerinde başı kesildi.

Fakat Kale'nin fethinden bir gün önce büyük Pâdişâh dünyâya vedâ etmişti. Son anında *"Şu ocağı yanası hâlâ alınmadı mı?"* diye hasretle gittiğini söylenir. O sırada vczîriâzam olarak yanında bulunan Sokullu Mehmed Paşa, Kaanûnî'nin ve-

falını orduya duyurmadı. Haşan Çavuş adında bir subayda Kütahya'da bulunan Şehzade Selîm'e mektup gönderip İstanbul'da tahta çıkmasını bildirdiler. Pâdişâh'ın iç organları çıkarılıp Macarlar'm *"Süleymanköy"* dedikleri yere gömüldü, sonradan üzerine bir de türbe yaptırıldı. Na'şı ise lahnîd edilerek tabuta konup, yine gizlice bir araba içinde yola çıkarıldı. Pâdişâh'ın kendi arabasına ona oldukça benzeyen Hasoda hizmetkârlarından Haşan Ağa adlı birini koydular; Haşan Ağa ara sıra başını hafifçe arabadan çıkarıp askere selâm verirdi. Ancak Belgrad yakınlarına varıldığı zaman arabanın biraz ayrıldığı ve eirafında hâfızların Kur'ân okumaya başladığı zaman asker durumu anlamış, her taraftan fcryâdlar yükselmiş, külahların yere çalındığı görülmüştür. Sokullu orduyu bu kargaşalıktan kurtarıp yola devam etmek için *"Kardaşlar, yoldaşlar! Niçin yörümezsiz? Bunca yıllık İslâm pâdişâhıdır, Kur'ân-ı azîm ile lazım eyliyelüm. Lâyık budar ki mübârek cesedini başımızda götürdüm"* diye kısa bir konuşma yaptı. Asker tekrar düzene girdi ve Belgrad'a doğru yürüyüşe geçildi.

Tam kırkaltı yıldır bu ordu Tebriz'den Viyana'ya kadar o mübârek Pâdişâh’ın ardında zaferden zafere koşmuştu. Şimdi kahraman kumandanlarını son seferinde ağır ağır, gözleri yaşlı tâkîb ediyorlardı. Dünyâda hiçbir düşmanın eğemediği başları Allah'ın emrine tevekkül içinde eğilmişti.

Belgrad'a varıldığında yeni pâdişâh İkinci Selîm'in Hünkâr Tepesinde otağ kurup beklediği görüldü. Üzerinde siyâh mâ tem elbisesi vardı. Varıp babasının tabutunu taşıyan arabanın yanma geldi, el açıp Fâtiha okudu. Bütün vezirler, paşalar, beyler, kumandanlar siyah giymişler, muhâfız kıt'alarına mcnsûb askerler başlarından sorguçlarını çıkararak börklcrinin etrafına peştcmal sarmışlar, Belgrad halkı elbise yerine çul giyip feryâd ve figâna başlamıştı. Tabulu Otağ-ı Hümâyûn'un önüne getirip üzerine pâdişâhın sorguçlu müccvvczcsini koydular. Bütün asker ve halk saf bağladı. İmâm Atâullah Efendinin sağında Pâdişâh ikinci Selim, solunda vezirler durmuştu. Yüzbin kişi puslu gözlerle *"er kişi niyetine"* namaz kıldı. Sonra Belgrad ovasında tekbîr sesleri dalgalanmaya başladı. Bu sesler

Sultan Süleyman' ın saltanatının sona erdiğini, Allah'ın saltanatının ise sonsuz olduğunu kalplere üfleyen İlâhî bir nağmeye benziyordu.

Merhum pâdişâhın tabutunu Belgrad'dan dörtyüz kişilik bir muhafız kıtasıyla İstanbul'a doğru yola çıkardılar. Cenâze arabası ağır ağır gelerek 33 gün sonra İstanbul'a vardı. İstanbul halkı yarım yüzyıldır başlarında parlayan Süleymaniye Câmii'nc kadar hıçkırıklar içinde cenâze arabasını tâkib etmişti. Dînine ve milletine belki en büyük armağan olarak bıraktığı muhteşem Sülcymaniye'de Muhteşem Süleyman'ın cenâze namazı yine Türk mi illetinin yetiştirdiği en büyük hukukçulardan Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi tarafından kıldırıldı. Câmiin yanındaki türbesine defnedildi.

Osmanlı Türk tarihinde bir devir kapanıyordu. Türk milletinin binlerce yıllık mâcerasında erişebildiği en yüksek noktayı temsil eden Kaanûnî Sultan Süleyman Han, birbiri ardına dâhiler çıkaran Osmanoğlu Âilcsi'nin de zirvesini teşkil ediyordu. Ondan sonra da zaman zaman kudretli pâdişâhlar çıkacak, fakat kuruluştan bu yana devam edip gelen dehâ zinciri artık kopmuş olacaktı.

Kaanûnî Süleyman Han pekçok bakımlardan eşine ender rastlanır bir devlet rcîsi idi. Bütün dünyânın servetleri ayak ucuna hediye diye getirilen, bir savaşla bir devleti ortadan kaldıran, dünyânın bütün devlet reislerine emirlerini dikte eden bu adam, kırkaltı yıllık ömrünü sarayların zevk ve safâsıyla değil, savaş meydanlarının çevir ve cefâsıyla geçirdi. Onun katlandığı ıztıraplara onun mevkiindeki hiçbir fânî katlanamazdı. Bütün saltanat müddetinin en az on yılını kar, kış, yağmur, tehlike altında çadırlarda geçirdi. Aşırılıklardan hep kaçındı, zenginlik içinde mütevâzı sayılabilecek bir hayat sürdü. Batıklar ona *"Muhteşem Süleyman"* adını veriyorlardı, ama o kendinden çok devletine ve milletine ihtişâm vermişti. Onun devrinin şânı târihimizin hiçbir devresiyle ölçülemez. Türk'ün yeryüzündeki en büyük yapısı onun eseridir; Türkün en büyük deniz kumandanı Barbaros Hayreddîn Paşa onun deryâ kapdânı idi; Türk'ün en büyük hukukçularından Ebussuûd Efendi onun Şeyhülislâmı idi;

Türk'ün en büyük iki şairi, Bakî ve Fuzulî onun koruması altında, hattâ dostluğunu kazanarak ölümsüz eserler verdiler; Türk'ün en büyük mîmârı onun mîmârbaşısı idi... Bu liste sayılmakla bitecek gibi değildir.

Devletinin baht yıldızı idi, ama kendi bahtının yıldızı o kadar parlak olmadı. Dört oğlunun ölümünü gördü, bunlardan ikisinin ölüm emirlerini vermek gibi bir ıztıraba katlanmak zorunda kaldı. Mutlak bir ölüme gittiğini bile bile ordusunun başında sefere çıkmaktan geri durmadı, ve nihâyet savaş meydanında öldü.

Ölümüyle bile Türk milletine ölümsüz bir eser bağışlamış oldu. Türk edebiyatının eşsiz şâiri Bakinin ona mersiye olarak yazdığı *"Terkîb-iBend"* her ikisinin de adlarını ebediyete kadar yaşatmaya yetecek güzelliktedir. Mersiyenin altıncı bendinde yüce Pâdişâh şöyle anlatılır:

Tığım içiirdi düşmene zahm-i ziyârıları
Bahs itmez oldu kimse kesildi zebûnları

Gördi nihâl-ı serv serefrâza nîzeni
Serkeşlik adın anmadı bir dahi hânları

iler kande bassa pây-ı semendin nisâr içün
Hanlar yolunda cümle revân ildi cânları

Şemşir gibi rüy-i zemine taraf taraf
Saldın demir kuşaklı cilıân pehlevânları

Aldın hezâr bülkedeyi mescid eyledin
Nâkıs yerlerinde okutdıın ezânları

Ahir çalındı kûs-ı rahîl itdin irlihâl
Evvel konağın oldu cinân büstânları

Minnet ilâda ya iki cihânda kılup saîd
Nâm-ı şerifin eyledi hem gâzî hem şehid

Bakî, bu muhteşem mersiyenin bir yerinde şöyle diyor:

IIurfuie baksa halkın gözlen dola gelür
'Lira görünce hâtıra ol mehlika gelür.

Gerçekten, Türklüğün göğündeki o güneş yüzlerce yıl sonra bugün bile bizi ısıtıyor, bize heyecan ve cesaret veriyor. Güneşe bakınca gözlerimize dolan yaşlar sanki o batışı hatırlamaktan ileri gelen hüzün damlalarıdır.

Hakkında en büyük şâirlerin şâhânc mısralar yazdıkları bu büyük adamın kendisi de, babası ve dedeleri gibi, kudretli bir şâirdi. Şiirde *"Muhibbî"* takma adını kullanırdı. Türkçe'ye bir darbımesel hâlinde girmiş olan şu ihlişâmlı beyit onundur:

Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi
Olmaya devlet cihânda bir nefes sıhhat gibi

İkinci Selim Han

"Sarı Selim" diye meşhûr olan ikinci Selîm, şehzadeliği sırasında velîahdlik için kardeşi Bâyezîd ile çekişmişti. Selim meşhûr Hurrcın Sultan'ın oğluydu, Bâyezîd ise Mihrimâh Sultanîn ana-baba bir kardeşi olduğu için Mihrimâhîn kocası olan Rüstem Paşa ve etrafı tarafından tutuluyordu. Bâyezîd devlet işlerine daha yatkın ve askerlik bakımından üstün olduğu için kendisini tahta lâyık gördü ve babasının sağlığında kardeşi Selîm'i bertaraf etmek üzere onun üzerine askar çekip yürüdü. Kaanûnî bu işten hiç hoşlanmamıştı. Kendisi doğrudan doğruya karışmamakla birlikte, paşalarının Sclîm'c yardım etmelerini istedi ve böylccc Bâyczîd'in çoğunu Türkmenler'dcn topladığı derme-çatma kuvvetleri karşısında Selîm tarafında harbeden OsmanlI ordusu gâlip geldi. Şehzâde Bâyezîd kahraman bir asker olduğu için yine de onikibin askerle bu felâketten sıyrılmış, askerinin başında Konya'dan İran'a kadar gitmişti. İran Şâhı bu

sûrcüc kendi eline büyük bir fırsat geçtiğini düşünüp Bâyezîd'i siyâsî şantaj vâsıtası yapmak istedi. Şehzâde’yi hapsetti, askerlerini misafir etmek bahanesiyle (bu Tilrkmcnlcr’in aşiretlerinin birer kolu da İran’daydı) uzaklaştırıp dağıttı. Sonra İstanbul'la anlaşmak zorunda kaldı ve neticede Şehzade Bâyczîd Kazvin'de îdâm edildi. Böylcce Selîm tahtın tek mirasçısı olmuştu.

* *
*

İkinci Selîm'in saltanatının ilk günleri kargaşalık içinde geçli. Sokullu Mehmed Paşa veziriazam olarak pek büyük nüfuz sahibi olmuş, askeri de avcunun içine alarak her istediğini yaptırır hale gelmişti. Henüz bu işlere yabancı olan yeni pâdişâh dizginleri eline alıncaya kadar epey vakit geçti.

Devleti uğraştıran ilk dertlerden biri Yemen mes’elesi idi. Daha önce fethedilmiş bulunan San’a’da pek az Osmanlı askeri bulunduğu için, Zeydî İmamı Mutahhar, başına Arap kabilelerini toplayarak buraları yeniden ele geçirdi. Buna karşı o sırada Habeş Beylerbeyi bulunan Özdemiroğlu Osman Paşanın gönderilmesi uygun görüldü. Osman Paşa, Dağıstanlı Özdemir Paşa’nm oğluydu ve Kölemenler zamanından kalma bir âileye mensuptu. Babası Özdemir Paşa da Yemen taraflarının ilk fethinde önemli rol oynamıştı. İstanbul hükümeti Osman Paşayı San’a BeyIerbeyi 1 iği’ne tâyin etti, Şam Beylerbeyi Lala Mustafa Paşa ise Yemen serdârı yapıldı. Özdemiroğlu Osman Paşa derhal karadan ve denizden asker yürütüp Yemen’e vardı. Deniz harekâtını Kurdoğlu Hayreddîn Hızır Bey idârc ediyordu. Hızır Bey, Barbaros'un yetiştirmelerinden meşhur Kurdoğlu Muslihiddîn Rcîs'in oğlu idi. Babası Barbaros'a olan büyük bağlılığı ve say-gısı dolayısiylc oğluna onun adını vermişti. Osman Paşa derhal İmam Mutahhar'ın eline geçmiş olan yerleri bir bir almaya başladı. Bölgenin en büyük kalesi olan Kahire'yi kuşattığı sırada İmam Mutahhar büyük bir ordu ile gelince Paşa iki ateş arasında kaldı. Fakat emrindeki askerle Araplar'a karşı uzun ve şiddetli bir mücâdeleye girişip teslim olmadı, nihâyet Mısır

Beylerbeyi Koca Sinan Paşa'nın yetişmesi üzerine Osmanlı ordusu Mulahhar'ın kuvvetlerini pcrîşân edip Yemen'i temizledi.

* *
*

Batı ccbhesinde önemli bir hâdise olmadı. AvusturyalIlar yeni pâdişâha başvurarak babası zamanında yapılmış olan anlaşmanın yenilenmesini istediler. Anlaşma aynı şartlarla (yâni Avusturya'nın her yıl Osmanlı'ya harâc vermesi ve sınırlara tecâvüz etmemesi şartıyla) sekiz yıl için yenilendi.

İkinci Selim devrinin en önemli askerî harekâtı denizlerde geçti. O târihte Kıbrıs Adası Venedikliler'in elindeydi ve Venedik Cumhuriyeti Kıbrıs için Osmanlı'ya yılda belli miktarda harâc öderdi. Fakat Kıbrıs'taki Venedikli kumandanlar OsmanlI ticâret gemilerine devamlı zarar veriyor, açıkça korsanlık yapıyorlardı. Son olarak Osmanlı hükümetinin Mısır Defterdârı'nın bindiği gemiyi zabtetmişlerdi. Türk topraklarının ve sularının göbeğinde böyle bir eşkiya yuvasının daha fazla duramayacağını düşünen Pâdişâh, vezirleri ve bâzı kumandanları toplayarak Kıbrıs'ın fethi fikrini ortaya attı. Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'den alınan felvâda barışı Venediklilerin bozması yüzünden Türklcr'in artık eski anlaşma ile bağlı bulunmadıkları, ayrıca bir memleket Müslümanların iken sonradan kâfir orayı alıp mcscidlcrini kilise yapması (Kıbrıs vaktiyle Müslüman Arapkir'in elindeydi) hâlinde savaşın meşru olduğu bildiriliyordu. Sokullu'nun bu sefere îtirâz ettiği, Kıbrıs'ı fethetmektense Süveyş kanalının açılması projesini gerçekleştirmenin veyâ Halîfe'den yardım isteyen Ispanya Müslümanlarının imdadına yetişmenin daha doğru olduğunu söylediği bildirilir. Esâsen Pâdişâh ondan çok Lala Mustafa Paşa'yı tutmaktadır ve Kıbrıs seferinin başkumandanlığı Lala Mustafa Paşa'ya verilmiştir.

Kıbrıs seferi o târihteki Türk Devleti'nin kudret ve azametini gösteren bclli-başlı misallerden biridir. Osmanoğlu bu sefere 400 gemi ile altmışbin asker gönderdi. Bu gemilerden bir

kısmı karakol görevi yaparak Kıbrıs'ın batısında kuzeyden güneye uzun bir şerit halinde denizi kapatmışlar ve muhtemel bir Haçlı yardımının önünü kesmişlerdi. Uluç Ali Paşa'nın kumandasındaki bir filo ise Orta ve Batı Akdeniz taraflarını tarıyarak buralarda herhangi bir toparlanma imkânını engellemekle görevlendirildi.

1570 yılı Tcmmuzu'nda Türk donanması Limasol sahillerine asker çıkarmaya başladı. Bu civardaki kaleler alındıktan sonra Lcfkoşa'nın fethine karar verildi ve asker o tarafa yürüdü. Maraş Beylerbeyi Mustafa Paşa, Magosa-Lcfkoşa yolunun kapatılmasına memur edildi, böylcce oradan yardım gelmesi önlendi. Ordu yedi koldan Lcfkoşa surlarına hücum ettiği zaman Uluç Ali Paşa'dan zafer müjdecileri gelmiş, bunlar Paşa'nın mağlûb ettiği bir Malta filosunun bayraklarını getirmişlerdi. Dokuz Eylül sabahı alacakaranlıkta yapılan üçüncü hücum sonunda Lcfkoşa fethedildi. Baf, Limasol, Larnaka kaleleri hemen teslim oldu. Şimdi asıl iş Magosa'nın fethi idi. Kıbrıs'ın en kuvvetli tahkim edilmiş yeri burasıydı. İçinde çok sayıda asker, yiyecek ve ccbhânc vardı, düşman başkumandanı savaşı buradan idare ediyordu.

Eylülün 18'inde Magosa kuşatması başladı. Fakat mevsim kışa yaklaştığı için kış boyunca abluka devam etti, savaş yapılmadı. Ertesi yıl baharında hücumlar başladı. Bu arada Venedik Cumhuriyeti Kıbrıs'ı kurtarmak için bir Haçlı donanması kurmuş, Fransızlar dışında hemen bütün Avrupalılar'dan aldığı yardımla ikiyüz gemilik bir donanma teşkil etmişti. Bu Haçlı donanması Kıbrıs'ı kurtarmak üzere yola çıkıp Mcis Adası yakınlarına geldiği sırada Lcfkoşa'nın düştüğü haberi geldi. Artık zaferden ümitlerini kesen müttefikler geri döndüler.

Magosa 1571 yılının 1 Ağustosunda fethedildi. Venedik başkumandanı ve diğer kumandanlar esir alınıp getirildiler. Serdar Lala Mustafa Paşa bunları ve diğer bütün Vcnediklilcr'i serbest bırakacak, hattâ gitmeleri için altlarına gemi verecekti. Ancak bir-iki mes'ele kalıyordu. Kalede Vcnediklilcr'in elinde elli Türk csîri vardı ve bunların iade edilmesi gerektiği halde henüz hiç haber çıkmamıştı. Ayrıca Paşa Venedik kumandanına ken-

dilerine verdiği gemilere karşı bâzı Venedikli beyleri rehin bırakmasını söyleyince Venedikli "Bey değil, bir köpek bile alıkoyamazsınız" demek küstahlığında bulundu. O sırada bu haydut ve cani ruhlu adamın kaledeki Türk esirlerini bir gece evvel işkence ile öldürmüş olduğu da ortaya çıktı. Bunun üzerine Serdâr, bu esirlerin karşılığı olarak serbest bırakıp gönderdiği bütün Venediklilerin yolda çevrilmesini emretti; hepsine esir muâmelesi yapıp İstanbul'a göndererek sattılar. Venedik başkumandanına ise aynen Türk esirlerine yaptığı işkenceler yapıldı; burnu ve kulakları kesildikten sonra başı kesilip İstanbul'a yollandı, cesedi de yakıldı.

* *
*

Kıbrıs’ın fethinden sonra Akdeniz'i iyice kaybetmiş olan AvrupalIlar, Türklcri bütün bu yerlerden çıkarmak üzere Roma’da Papa'nın başkanlığı altında bir *"h4ukadd.es İnifak"* imzaladılar. Esas kuvveti İspanya ve Venedik'in teşkil ettiği bu İttifak sonunda üç yüz gemilik bir donanma kuruldu. Mesina'da toplanıp bu donanma Arnavudluk sâhiİlerine doğru ilerlemeye başladı. O sırada Türk donanması İnebahtı (Lepanto) körfezinde bulunuyordu. Kapdân-ı dcryâlık makaamında daha evvel Yeniçeri Ağası olan Müezzinzâde Ali Paşa vardı, ikinci vezir Pertev Paşa da "Donanmayı Hümâyûn Serdârı" idi. Bu iki paşa da kara askerliğinden yetişmişlerdi. Barbaroszâdc Haşan Paşa ile Uluç Ali Paşa da orada idiler, fakat öbür paşalar bunları dinlemedi. Müezzinzâde pek cesur bir adamdı, kara savaşlarında hep ileri atılıp zafer kazanmaya alışmıştı. Bu defa da düşman donanması ile karşılaşınca, asıl denizcilerin bütün ısrarlarına rağmen, *"Ben padişahın donanması için kaçtı dedirtmem"* diye direndi. Halbuki o sırada yüzseksen gemiden ibâret olan Türk donanması savaşa hazır değildi, her gemide büyük ölçüde persenol açığı vardı, çünkü personel sıla izni ile ayrılmıştı. Alı Paşa taarruza karar verdi, üstelik, kendi amiral gemisinin filamalarını bile indirmeden düşmana cebhedcn hücum elti. Osmanlı amiral gemisinin fırlayıp içlerine yürüdüğünü gören düşman gemileri hemen

fırlayıp içlerine yürüdüğünü gören düşman gemileri hemen onun etrafına üşüştüler ve birkaç saatlik şiddetli çarpışmalardan sonra Ali Paşa tüfek kurşunuyla şehîd oldu. Osmanlı donanmasında maneviyât kalmamıştı. Altmış kadar gemi düşman eline geçti. Sâdece Osmanlı donanmasının sağ kanat kumandanı olan Uluç Ali Paşa bu kolda düşmanı yendi ve kendi gemilerinin tamamını kurtardığı gibi, altı kadar düşman gemisi zaptedip İstanbul'a vardı.

Incbahtı yenilgisi İkinci Selîm'i çok üzdü. Donanmanın başına kara askerlerini tâyin ettiği için Sokullu'ya müdhiş kızmış ve onu sadrâzamlıktan atmayı düşünmüştü. Sokullu araya birçok ricâcılar koyarak bu yenilgiyi kolay telâfi edebilcccklerini söyledi. Uluç Ali Paşa'ya endîşe duymaması için şöyle diyordu:

> *"Paşa, bu devlet öyle devlettir ki isterse bütün gemilerinin demirlerini gümüşten, yelkenlerini atlastan, resmilerini ibrişimden yapar".*

Paşanın Venedik elçisi de:

> *"Biz Kıbrıs'ı almakla sizin kolunuzu kestik, sizse İnebahtı'da bizim sakalımızı traş eltiniz. Traş edilen sakal daha gür çıkar, ama kesilen kol yerine gelmez"* demiştir.

Gerçeklen, aradan iki yıl geçmeden Osmanlı donanması hazırlanıp Akdeniz'e indiği gibi, Venedikliler de barış istemek zorunda kaldılar. Hattâ bu anlaşmada Venedik Cumhuriyeti, Türkler'c Kıbrıs seferinde yapılan masraflar karşılığı savaş tazminâtı ödemeyi bile kabûl elti.

Büyük denizci Uluç Ali Paşa, İncbahtı'daki yenilgi içinde kazandığı zaferden dolayı artık "Kılıç Ali Paşa" adını almıştı. Piyâlc Paşa ile birlikte yeni donanma ile Akdeniz'e açıldılar ve Tunus sâhillerindc Hıristiyan elinde bulunan son birkaç yeri de temizlediler. Avrupa Incbahtı hâdisesi üzerine büyük sevince kapılmıştı, ama bu sevinç fazla sürmedi ve Akdeniz yeniden Türk hâkimiyetine geçti.

5jC *
*

İkinci Selim zamanında devletin çok geniş ufuklar kaplayan iki büyük teşebbüsü oldu. Bunlardan biri Türk donanmasının Okyanusya'ya kadar gidip Sumatra Sultanlığı ile, yâni Uzakdoğu Müslümanları'yla temasa girmesidir. Bundan önce Kaanûnî'nin son zamanlarında Şeydi Ali Reis Hindistan’a kadar gitmiş, fakat Türk gemileri Okyanus dalgalarına göre yapılmadığı için fırtınalara dayanamayarak kara yolu ile Türkiye'ye dönmüştü. Bu defa Kurdoğlu Hayreddîn Hızır Bey 22 parça gemi ile Sumatra Sultanı Alâcddîn'c top ve topçu ustası götürmüş, Türk subayları Sumatra ordusunda ıslahat yapmışlardır. Giden Türk askerlerinin bir kısmı orada kalmış, bunların torunları dillerini unutmakla birlikle o ülkenin üst tabakasını teşkil etmişler ve vatan yadigârı Türk Bayrağı'nı mukaddes bir emânet olarak saklamışlardır.

İkinci büyük teşebbüs Don ve Volga nehirleri arasını bir kanalla birleştirmek ve böylcce Karadeniz'le Hazar Denizi'ni birbirine bağlamaktı. Bu sayede o sıra gitgide kuvvetlenen Ruslar'ın güneye doğru sarkmaları önlenecek, İran kuzeyden çevrilmek suretiyle artık tehlike olmaktan çıkacak, bütün Sünnî Müslümanların Halîfe'si olan Osmanlı Sultanı, Sünnî Islâm ve Türk ülkelerinin ayni zamanda fiilî hâkimi olacaktı. Bu fikrin tam olarak kimden çıktığı bilinmiyor; bâzıları Kazan Türklcri'nin böyle bir teklif yaptıklarını, bâzıları da "Osmanlı devlet adamları"nm düşündüklerini söylemektedir. Bu iş için Defterdar Kaasıın Bey Kefe Bcylcrbeyiliği'nc paşa rütbesiyle tâyin edildi ve gerekli mühendislik işleri yaptırıldı. 1569 Ağustosu'nda kazma işi başladı ve üç ay müddetle kanalın üçte biri kazıldı. Ruslar bu işten müdhiş ürkmüşlerdi, fakat ellerinden bırşey gelmedi. Asıl ihâneti yapan ve bu teşebbüsü boşa çıkartan Kırım Hanı oldu. Kırım Hanı Devlet Giray, bu kanal açıldığı takdirde OsmanlI’nın artık o taraflarda kendi askeriyle iş görüp Kırımlılar'a ihtiyacı kalmayacağını, böylcce Kırım'ı

ilhak edip merkezden vâlî ile idare edeceklerini düşünüyordu. Bu yüzden asker arasında menfî propaganda yaptı ve oralarda kış mevsiminin altı ay sürdüğünü, kimsenin bu soğuğa dayanamayacağım söyledi. Kaasım Paşa kışı geçirmek üzere Azak'a döndü, bir daha da kanal başına gidilmedi.

İkinci Selim devrinde Süveyş Kanalının açılması için de Mısır Beylerbeyine bir ferman gitmiş, fakat bilinmeyen sebeplerle bu teşebbüs de ortada kalmıştır.

İkinci Selim Han 1574 yılında elli yaşında iken veffıt etti. Kendisi şehzadeliğinde kardeşleri Mustafa ve Bâyez.îd Hanlar gibi devlet işleri ve askerlikten ziyâde san'atla uğraşmış, etrafında zamanın kıymetli şâir, ressam ve musikişinaslarını toplayıp onlarla sohbet etmekten büyük zevk almıştı. Padişahlığı zamanında da bu hayatı devam ettirdi. Bazıları onu babasıyla kıyaslayarak çok silik bulurlarsa da Selim Han devlet işlerini dâima yakından tâkîb etmiş, hattâ birçok mühim işlerin insiyatifini elinde tutmuştur. Çok iyi bir şâirdi. Onun:

Biz bülbül-i muhrik-denı-i gülzâr-ı firakız
Ateş kesilür geçse sabâ gülşeninıizden

beyti bir şiir incisidir. Nitekim büyük şâirimiz Yalıyâ Kemâl onun için:

"Bir beyti bir de câmi-i..."

diyor. Buradaki *"cami"*den maksat Edirne'de Mimar Sinan'a yaptırdığı *Selimiye Câmit'dır* kı gerçekten o da Türk mîmârlığının incisidir.

Sultan Üçüncü Murad Hân

Üçüncü Murad, İkinci Selim in büyük oğlu idi. Onsekiz yaşındayken Kaanfınî onu Manisa Sancakbeyliği'ne göndermişti. Yirmidokuz yaşında babasının yerine Osmanlı tahtına çıktı.

Pâdişâhın değişmesi üzerine Venedikliler, Avusluryalılar ve İranlılar daha evvel yapılmış olan barış anlaşmalarının yenilenmesini isteyerek İstanbul'a elçiler gönderdiler. Bu üç devletle eski anlaşmalar yenilendi. Fakat o sırada çıkan Lehistan (Polonya) mes'elesi yüzünden uzun zaman siyasî gerginlik devam etti. Lehistan Kralı evlât bırakmadan öldüğü için taht boş kalmış, memleketi bir diyet meclisi idare etmeye başlamıştı. Avusturya, Rusya, İsveç ve Fransa kendi hükümdar ailelerinden birer prensi Lehistan tahtına kral yapmak üzere çekişmelere başladılar. O târihte İkinci Selîm Han Lehistan'ın Türkiye için önemini hesab ederek ıncs'clcye OsmanlI'nın ağırlığını koydu ve Lehistan diyet incelişine fermân gönderip Fransız adayının seçilmesini istedi. Böylcce hem Rusya bertaraf ediliyor, hem Avusturya iki taraftan Osmanlı müttefikleriyle sıkıştırılmış oluyordu. Fermân üzerine Fransız adayı kral yapıldı. Ama bu adam kısa bir zaman sonra Fransız tahtı boşalınca, orada kral olmak üzere Lehistan'ı bırakıp kaçtı (1574). Lehistan işleri tekrar karışınca bu defa Üçüncü Murad müdâhcle elti ve vaktiyle Kaanûnî'nin Erdel Kralı yaptığı Zigismund'un yerine Erdcl Beyi olan Bathory'nin Lehistan Kralı olmasını sağladı. 1577'de yeni kral ile Osmanlılar arasında yapılan anlaşmaya göre Lehistan Krallığı Kırım Hanları'na eski haraçlarını ödemeye devam edecek, ama Kırım Hanları bir daha Lehistan topraklarına girmeyeceklerdi. Bu şekilde Lehistan Devleti ve Kırım Hanlığı Rusların yayılma siyâsetine karşı kuzey sınırlarında önemli bir duvar hâline getirilmiş oldu.

* *
*

Öte yandan İran Şâhı Tahmasb'ın ölümünden sonra İran'da taht kavgaları çıkmış, İran tahtına gözleri hiç görmeyen Muhammed Hudâbende getirilmişti. Fakat beylerin çoğu kendi başına hareket edip hükümdarı dinlemediği için İran'da istikrar sağlanamamıştı. İran baskısından eskidenberi şikâyetçi olan ve hep Sünnî İslâm Halîfcsi'nc müracaat eden Dağıstan ve Şirvan

Müslümanları'nın korunması için iyi bir fırsat çıkmıştı. Hattâ Gürcü Kralı David bile Osmanlı'nın himayesini istemekteydi. Bunun üzerine Kubbealtı'nda toplanan Osmanlı vezirleri uzun müzâkerelerden sonra İran tarafına sefer açılmasına karar verdiler. Sokullu'nun muhalif olduğu bu seferin scrdarlığına Lala Mustafa Paşa tâyin edildi. Erzurum, Diyârbekir, Sivas, Karaman, Dulkadır ve Haleb Beylerbeyilcri'nc fermân gidip hepsinin askerleriyle serdârın emrine girmeleri bildirildi. Fakat bu seferde asıl rolü oynayacak olan Özdcıniroğlu Osman Paşa idi. Sokullu'nun Diyârbekir Beylcrbcyiliği'ndcn azlettirdiği Osman Paşa, Lala Mustafa Paşa'nın ricâsı üzerine Pâdişâh'ın emriyle orduya katıldı. Bu seferin asıl hedefi İran değil, Dağıstan, Şirvan ve Gürcistan'dı. Erzurum'da bir Savaş Meclisi toplayıp yapılan görüşmelerden sonra ordu Allahückbcr Dağiarı'nı aşarak Göle üzerinden Ardahan'a vardı. Bu arada Gürcü beylerinden bağlılık mektupları gelmeye başlamıştı. Osmanlı'ya bağlılığını bildiren beylere "amannâme" verilip yerlerinde bırakıldılar.

Bu arada Iranlılar toparlanıp Osmanlı ordusuna karşı çıkma kararma varmışlardı. Önce Emir Han idâresinde bir kuvvet şevketlilerse de Van Beylerbeyi Köse Husrev Paşa bu kuvveti mağlûb edip aldığı ganimetleri Ardahan konağında Serdâr'a gönderdi. Ardahan'dan hareket eden ordu Safcvîlcr'e bağlı Gürcü dönmesi Mahmud Han'ın beylik topraklarına girip merkezi olan Akçakale'yi fethetti. Bu kalenin fethi sırasında Safevîler'in meşhur Türkmen kumandanlarından Tokmak Han idâresinde yirmioluzbin kişilik bir ordu Osmanlı ileri kollarıyla karşılaştı ve bunlarla savaşa başladı. Tokmak Han'ın yanında İmamkulu Han ve Ustaçlıoğlu Karahan gibi şöhretli kumandanlar da vardı. Orduya bu çarpışmalara dâir gelen haber üzerine Özdemiroğlu Osman Paşa, yanında Erzurum Beylerbeyi Behram Paşa ve Maraş Beylerbeyi Ahmed Paşa olduğu halde, İran ordusuna karşı gelip Çıldır'da savaşa tutuştu. Şiddetli yağmurdan dolayı lop ve tüfek kullanılmadığı için göğüs göğüse kılıçla yapılan şiddetli çarpışma sonunda Özdemiroğlu İran askerini bozdu. Iranlılar beşbin kadar ölü bırakıp çekildiler. Böylccc Gürcistan yolu açılmıştı.

Ordu ileri harekâta devam edip Gürcistan ülkesini bir baştan bir başa fethetti. OsmanlI'ya boyun eğen bâzı beyler (çoğu Müslüman da olmuşlardır) yerlerinde bırakılıp, bâzı yerler ilhak edildi. 1578 yılı Ağustos ayında Tiflis işgâl edildi. Gürcüler'in Karthli Krallığı'na son verilip Tiflis bir Osmanlı vilâyeti hâline getirildi ve Kastamonu Sancakbeyi Mehmed Bey, Paşa rütbesiyle Tiflis Beylerbeyi oldu.

Ordu Şirvan üzerine ilerlerken Hanlılar yine en meşhur kumandanlarını toplayıp yirmibin askerle Koyun Geçidi denen yerde ileri kollarımıza hücum etti. Dört beylerbeyi ile Özdemiroğlu Osman Paşa bunların üzerine gönderildi ve İran ordusu burada perişan edildi. Kılıçtan kurtulanlar geçidi bulamadıkları için Kür Irmağı'nm sularına kapılıp helak oldular. Bundan sonra İran’ın Şirvan vâlisi Oros Han onbeşbin kadar askerle Osmanlı ordusuna saldırmaya kalktı, fakat bir taraftan Osmanlı, bir taraftan Safevî zulmünden bıkan Sünnî Şirvan halkı bu İran ordusunu darmadağın etti.

Şirvan fethedilince Saruhan Sancak beyi Kaytas Bey'i paşa yapıp buranın beylerbeyiliğinc tâyin ettiler. Bütün Şirvan ve Dağıstan Ülkesinin genel vâlîliğinc de Özdcmiroğlu Osman Paşa vezir rütbesi verilerek tâyin olundu. Aslında bu mevki hiç de özenilecek birşey değildi ve daha evvel kendilerine teklif yapılan paşalar kabul etmemişler, Özdcmiroğlu sırf fedakârlığından buna evet demişti. Çünkü Serdâr ordu ile Erzurum kışlağına çekildiği zaman Özdemiroğlu'nun ondört bin askerle bütün bu yerleri koca İran Dcvleti'nc karşı koruması gerekiyordu.

Ordu kışlağa dönünce Özdcmiroğlu Şirvan’ın merkezi Şamahı’da kaldı. Bu sırada lranlılar’ın üç ayrı yerde ordu topladıkları işitildi. Özdcmiroğlu, Scrdâr'ın kendisini bırakıp gitmesi üzerine ondan kendisine bir imdâd olmayacağını düşünerek Kafkasya-Kırım üzerinden doğrudan doğruya Sarayla haberleşmeye başladı. Yardım isteği üzerine Pâdişâh, Kırım Hanı Mehmed Giray'a fermân yolladı ve Şirvan'a asker göndermesini emretti. O sırada Koyun-Geçidi savaşında Özdemiroğlu'na yenilmiş olan Oros Han, Şamahı üzerine yürümüştü. Şirvan Beylerbeyi Kaytas Paşa İran ordusu gelince kaçmayı kendine yediremedi, üç-

dört yüz kişilik askeriyle yirmibeşbin kişilik Safevî ordusuna karşı açık yerde savaşa girişip sonunda şchîd düştü. îranlılar Ereş Kalesi'ne girip bütün Sünnî Müslümanları öldürdüler. Oradan Özdemiroğlu'nun üstüne gittiler. Osman Paşa tam üç gün bu orduyla çarpıştı, üçüncü günün akşamına doğru Kırımlı Şehzade Adil Giray kumandasında onbeşbin kişilik Tatar ordusu imdada gelince Oros Han'ı perîşân eltiler; kendisi oğlu Dede Han'la birlikle Ereş Kalesi'ndc kanına girdiği binlerce masuma bedel olarak îdâm edildi. Karısı, kızları, câriycleri, hazînesi hep Adil Giray' ın eline geçti.

Safevîler tekrar birkaç koldan ordu toplamaya başladılar. Bunlara engel olmak üzere Bağdâd Beylerbeyi Hüseyin Paşa İstanbul'dan gelen ferman üzerine Solak Hüseyin Han üzerine akına gönderildi, Hüseyin Han kaçtı ve asker toplamaya imkân bulamadı. Anadolu Beylerbeyi Câfer Paşa da Erivan tarafına akına gidip oraları altüst etti. Fakat Iran Şâhı'nın karısı ile oğlu Hamza Mîrzâ'nın toplayıp Iran başvezîri Mîrzâ Selmân idâresinc verilen orduya engel olunamadı. Bu ordu yanında sekiz-on bin asker bulunan Özdemiroğlu'nu Şamahı'da tekrar kıstırdı, îranlılar geldiği vakij. Âdil Giray uzakta bir yerde Oros Han'dan kalma kadın ve kızlarla safâ sürüyordu. Osman Paşa yine üç gün üç gece Safevî ordusuna dayandı. Safevîler Âdil Giray'dan yardım gelmesini önlemek için bir miktar asker ayırıp onun üzerine gönderdiler ve Tatar Şehzadesini gaflet içinde basıp csîr eltiler. Özdcmiroğlu ise yanındaki ikibin askerle Iran kuşatmasını başarılı bir şekilde yarıp Şamahı'dan çıkarak Dcmirkapı'ya gitti. Âdil Giray'ı Kazvin'e götürüp hapsettiler. Fakat zevke ve eğlenceye pek düşkün olan bu genç şehzâde hapsedildiği Kazvin Sarayı'nda İran Şâhı'nın karısı ve baldızı ile aşk yaşadığı duyulunca îdâm edildi; onun yanında suç ortağı olan Şâlı'ın karısı ve baldızını da öldürdüler.

Osman Paşa çekilince îranlılar Şirvan'ı işgâl edip Tiflis'e geldiler ve şehri kuşattılar. Tiflis'te ikibin kadar Türk muhâfız vardı. Tiflis Beylerbeyi Mehmed Paşa tam yüzyirmidört gün bu

ikibin askerle Safevî ordusunu olduğu yere mıhladı. Askerler kaplumbağa ve yılan eli bile yeyip kaleyi düşmana vermediler. Nihayet Maraş Beylerbeyi Mustafa Paşa kumandasında gönderilen onikibin kişilik bir imdâd kuvveti yaklaşınca Iranlılar kuşatmaya bırakıp kaçtı. Demirkapı'da bulunan Osman Paşa'ya yardım için de Kırım Hanı Mehmed Giray Tatar askeriyle birlikle gönderildi. Iranlılar Şirvan'ı boşaltıp gitmek zorunda kaldılar. Tatar Hanı Mehmed Giray İran ülkesine bir akın terıîb edip her tarafı all-üsl edip girdiği yerlerin bütün servetini yağmaladı. Safevîler Ustaclı Selman Han kumandasında yirmibin kişilik bir ordu göndcrdilerse de Kırım Hanı'nm kardeşi bu orduyu alacakaranlıkta basürıp birkaçyüz kişi dışında hepsini imha etti.

Özdemiroğlu, Lala Mustafa Paşa'dan sonra Şark Serdarlığı'na tâyin edilen diğer paşalara da dert dinletemediği için büyük sıkıntı çekiyordu. Zaman geçtikçe Safevîler'in Türkmen boylarından yeni kuvvetler teşkil edip ardı ardına taarruzlara girişmeleri işleri hayli karıştırmış, bu arada Kırımlı Gâzî Giray yanındaki Gürcüler'in ihaneti yüzünden Iranlılar'a esîr düşmüştü. Paşanın yine doğrudan doğruya Pâdişâh'a mürâcaatı üzerine Niğbolu ve civarından bâzı sancakbeylcrinin askerleriyle Şirvan'a gitmeleri emredildi. Bu askerin bir kısmı tecrübesizlik yüzünden îmamkulu Han'ın Türkmcnlcri'yle muhârebeye girişip müdhiş bir bozguna uğradılar. Özdemiroğlu Dcmirkapı'dan çıkıp mes'eleyi kendi halletmek zorunda kaldı. Kaçarlı Türkmenlerinden îmamkulu Han'ın kumandasındaki ellibin kişilik Safevî Ordusu ile Beşlepe civârmda karşılaşan Osman Paşa kendisi merkezde durup sağ taraftaki Anadolu askerinin başına Sivas Beylerbeyi Haydar Paşa'yı, soldaki Rumeli ve Şirvan askerlerinin başına Kefe Beylerbeyi Câfer Paşa'yı koydu. Îmamkulu Han ise Şâh'ın gönderdiği üçbin muhâfız askeriyle merkeze durmuş, sağ kola Rüstem Hanı, sol kola Şirvanşâhlar'dan Ebûbekir Mirzâ'yı koymuştu.

11 Mayıs 1583 târihinde başlayan ve *Meşaleler Savaşı* denilen bu meşhur muharebe dört gün sürdü. İki taraf da gündüz bittikten sonra gece meş'alclcr aydınlığında savaşa devam edi-

yordu. Üçüncü gün iki taraf da iyice bitkin düştüğü bir sırada Osman Paşa çekiliyormuş gibi yaparak ordu ağırlıklarını gerilere gönderince Safevîler hemen onun yollarını kesmek üzere ileriye süvari birlikleri gönderdiler, kalan askerle de hücum ettiler. Fakat Özdemiroğlu tertibatını alınıştı. Hücûm eden Safevî askeri birden kendini bir demir kıskacın içinde buldu. Kaçarken vurulanlar dâhil Safevîler bu savaşı onbin ölüyle kapattılar. Böylcce İran Devleti (Imparatorluğu)'nin ordusu Osmanlı'nın bir valisi tarafından mağlüb edilmiş oluyordu. Ötedenberi zaferleriyle büyük bir ün yapan Özdemiroğlu Osman Paşa bu büyük zaferden sonra adetâ efsâne kahramanı hâline geldi.

Büyük Kahraman 1584 yılı Haziran ayında Kefe yoluyla İstanbul'a geldiği zaman halk sokaklara dökülmüştü. Binlerce kişi *"Allah seni Pâdişâha bağışlasın"* diye alkış tutuyordu. Üçüncü Murad Han onu Yalı Köşkünde kabul edip kendi ağzından macerasını dinledi. Bir Osmanlı Sultanı'nın bir devlet adamını dört saat dinlemesi görülmüş şey değildi. Paşa zaferlerini anlattıkça koca Pâdişâh sevincinden *"Aferin Osman", "Berhurdâr ol Osman”, "Jki cihanda yüzün ağ olsun"* diye iltifatlar ediyor, kâh başındaki murassa sorgucu, kâh belindeki elmaslı hançeri çıkarıp Özdemiroğlu'na hediye ediyordu.

Vczîriâzam Siyûvüş Paşa azledilip yerine Osman Paşa veziriazam oldu.

Özdemiroğlu'nun vczîriâzamlıkta ilk işi Kırım'daki Hanlık kavgasına son vermek oldu. İkinci Mehmed Giray'ın İstanbul hükümetinin hiç uygun görmediği bâzı işlere kalkışması yüzünden azledilmesi gerekmişti. Pâdişâh onun yerine İkinci İslâm Giray'ı hân tâyin elti. Mehmed Giray ve oğulları bu tâyine ayak diremeye kalkınca Osman Paşa Kırım'a gitmek üzere ordu ile yola çıktı. Bir taraftan da Hân Âilesi'nden Alp Giray’la haberleşip onu kendi tarafına çekli. Osmanlı ordusu gemilere binmek üzere karadan Kastamonu’ya vardığı sırada Alp Giray, yeni tâyin edilen Han'la işbirliği yaparak devlete başkaldıran Meh-

mcd Giray'ı yakalayıp yay kirişiyle İdâm ettirmişti. Osman Paşa İstanbul'a dönmeyip, verilen emir ü/.crine yine Azerbaycan-Dağıstan tarafındaki işleri halletmeye gitti.

Osman Paşa ordu ile Erzurum'a vardığında Safevîler ellerinde esir ve mahbûs bulunan Gâzî Giray'ı serbest bırakmışlar, bu adamın taht kavgası uğruna Osmanlılar'a belâ olacağını düşünmüşlerdi. Gâzî Giray Erzurum'da Sadrâzam ve Scrdâr-ı Ekrem Osman Paşa'nın ordusuna katıldı. Kendisine Tatar ve Çerkeş askerlerinin başbuğluğu verildi. Özdcmiroğlu oradan Tebriz üzerine yürüdü. Şehir civarında Safevî Şehzâdcsi Hamza Mîrzâ kumandasında yirmi bin kişiye yakın bir İran ordusu ile yapılan savaşta tranlılar mağlûb olup çekildiler, Osmanlı ordusu Tebriz'e girdi. O sırada İran Şâhı (Kör) Muhammcd Hudâbende başkanlığında yapılan bir meşveret meclisinde ("Kengeş") Tebriz şehrinde halkın silahlandırılarak sokak savaşı yapılmasına karar verildi. Fakat Osmanlı Ordusu gibi düzenlilik, teknik kaabiliyet, disiplin konusunda eşsiz bir orduya karşı sivil halkın ve muhafız kıtalarının direnmesi hiçbir mânâ ifâde etmiyordu. Mukavemetin bir işe yaramadığı anlaşılınca Tebriz Müftîsi, Osman Paşa'nın ordugâhına geldi ve kimseye dokunulmaması şartıyla şehri teslim edeceklerini bildirdi. Bunun üzerine gece yarısı ateşkes emri veren Özdemiroğlu, maiyyelindeki paşaları ve beyleri toplayıp Tebriz ve mülhakatını Osmanlı toprağı îlân ettiğini bildirdi. Bu suretle can ve mal emniyetini sağlamak istiyordu. Maalesef yeniçeriler bundan memnun kalmayarak çapulculuk yapıp, devletin şeref ve haysiyetine leke sürdüler. Osman Paşa 25 Eylül'de merâsimle şehre girdi, 27 Eylül 1585 târihinde Tebriz'deki Haşan Bey (Akkoyunlu Sultan Uzun Haşan) Câmii'nde İslâm Halîfesi Sultan Üçüncü Murad Han adına hutbe okunup cuma namazı kılındı.

Safevîler ordu çıkarıp savaşmaktan kaçındıkları için tâciz kuvvetleriyle şuraya buraya baskın yapmaya başlamışlardı. Safevî velîahdi Hamza Mîrzâ, Tebriz civarında Nchcng'de bir OsmanlI kuvvetine hücum edip zâyiâta sebeb oldu. Öte yandan Tebriz halkından bâzı kimseler teşvîk ve tahrikle yalnız bulduk lan Osmanlı askerlerine saldırıp öldürüyorlardı. Asker arasında

büyük bir öfke dağdu ve herkes kılıcına sarılıp *"Bre katliâmdır"* diye bağırıp sokaklara döküldüler. Osman Paşa'nın bütün çırpınmalarına rağman onbin kadar Tebrîzli katledildi. Osman Paşa o sırada ölümcül bir hastalıkla yatağa düşmüştü. Safevîler arasında *"Adı Yaman öldü"* diye bir haber dolaştı. Bunun üzerine Hamza Mirza artık en korkulu düşmanlarından kurtulduklarını düşünerek Osmanlı ordusuna hücum etti. Serdâr yataktan kalkanınmış, kendi yerine Cıgalazâdc Sinan Paşayı göndermişti. Sinan Paşa'nın beceriksizliği yüzünden Osmanlı ordusu yenildi, bâzı paşalar şchîd düşüp, bâzıları csîr edildi.

Serdarın hastalığı ve kışın gelmesi yüzünden Ordu Tebriz'den hareket ettiği sırada Hamza Mîrzâ otuzbin kişiyle Tebriz civarında tekrar hücuma geçtiyse de sipâhîlcr İran ordusuna bozguna uğrattılar. Yola tahtırevanla devam eden Özdcmiroğlu Osman Paşa, Ekim ayı sonunda Acısu denilen yerde vefât elti. Bu büyük kahramanın tabutu eski Türk geleneğine göre *"Kara Kaytas"* adındaki savaş atına yüklenerek Van'a götürüldü. Orada ccnâ/.c namazı kılındıktan sonra Diyârbckir'c gönderilen ccnâze Kurşunlu Câmii yanındaki türbeye kondu. Erkek evlâdı olmamıştı; güzelliğiyle dillere destan olan Dağıstanlı karısı Pâdişâh'ın emriyle Bosna Beylerbeyi Haşan Paşa'ya nikâhlandı.

Safcvî velîahdi Hamza Mîrzâ ccnâze taşınırken de Türk askeri üzerine hücumlarına devam elti. Fakat Acısu boylarında şiddetli bir karşı taarruzla mağlûb olup çekilmek zorunda kaldı, bir daha Osmanlı ile savaşa giremedi.

Özdcmiroğlundan sonra Şark scrdârlığma Fcrhad Paşa tâyin edildi. Fcrhad Paşa önce Safcvîlcr'in himâyesindeki Gürcistan üzerine sefere çıkıp Gürcüleri itâal alıma aldı, sonra İran Azerbaycanı'na yürüdü. Gence şehri işgâl edildi, Araş boyunda toplanan bir İran ordusu Şirvan Vâlîsi Câfcr Paşa tarafından dağıtıldı. Nihâyel İran barışa yanaşmak zorunda kaldı, hattâ teminât olarak şehzâde Haydar Mîrzâ İstanbul'a gönderildi. Pâdişâh'a bu şehzâde ile birlikte pek değerli hediyeler de gönderilmişti. 1590 yılı Markında Osmanlı'nın fethettiği yerler elinde kalmak ve Iranlılar bir daha Hazrct-i Ali dışındaki İslâm büyüklerine küfretmeyi durdurmaları şartıyla barış yapıldı.

* *
*

1590 yılında Avusturya ile olan barış da seki/, yıl süreyle uzatılmıştı. Fakat Bosna Beylerbeyi Telli Haşan Paşa’nın Avusturya tarafından himaye edilen Uskuklar’a karşı giriştiği harekâtı Avusturya hükümeti barışın ihlâli saydı. Uskuklar çeşitli Hırisiyan milletlerin kaçak, ipsiz takımından adamları olup haydutluk ve soygunculukla geçinirlerdi. Telli Haşan Paşa bunların eşkıyâlıklanna son vermek üzere ellerindeki bâzı yerleri aldı. Eşkıyâyı koruyan Avusturya'nın Şişka Kalesi kumandanına gönderdiği elçileri kumandan Tuna nehrine attırmış, kaleyi teslim edeceğini söylediği sipâhilcri de barut fıçılarıyla havaya uçurmuştu. Paşa bu işin cczâstnı vermeye hazırlanırken, bu defa Avusturya'nın Hırvatistan kumandanı Nadasdy hücûm etti. Bunun üzerine Haşan Paşa Nadasdy’yi bozup oniki lop, yedi bayrak, ikibin kelle, bin esir ve daha nice ganimet alıp İstanbul'a gönderdi. İstanbul'da devlet adamları bu işten pek hoşlanmadılar. Avusturya imparatoru da o sene barışın bozulduğunu söyleyerek haracını göndermedi. Nitekim AvusturyalIlar ertesi yıl Şişka Kalesi civarında Haşan Paşaya kırkbin kişilik bir ordu ile saldırdılar ve paşayı daha birçok kimse ile birlikte şehid etliler.

Osmanlı hükümeti 1593 yılı Temmuz ayında Avusturya'ya savaş ilân elti. Vczîriâ/.am Koca Sinan Paşa, diğer devlet adamlarınınİlirâzlarınarağmen, Avusturya İmparatorunu yakalayıp İstanbul'a getirmek vs. gibi Türklcr’c hiç yakışmayan alıp-tuimalarına başlamıştı. Sefer sırasında birkaç Avusturya kalesi alınmakla birlikte Budin Beylerbeyi Sokulluzâdc Haşan Paşa, Estoni-Bclgrad civarında mağlûb oldu. Sonra AvusturyalIlar Eslcrgon ve Hatvan Kalelerini kuşattılar. Hatvan Kale kumandanı Sarıalioğlu Aslan Bey, düşmanın üzerine şiddetli bir hurüc hareketi yapıp toplarını ve barutların zaptetti. Estergon’u kuşatanlar ise Serdâr'ın Belgrad’dan yola çıktığını öğrenince çekip gittiler.

Osmanlı ordusu birbiri ardınca Tala, Sen Marlon ve Raab (Yanıkkalc) kalelerini aldı. Papa Kalesi fethedilip Kornom kuşatıldığı sırada mevsim kışa girdiğinden Budin'c dönüldü.

* *
*

Avusturya savaşı başladığı sırada Erdcl, Eflâk, ve Boğdan bize bağlı beyliklerdi. Veziriazam Sinan Paşa’nın bâzı kötü muâmclclcri yüzünden bunlar OsmanlI'dan soğudu ve Papa'mn kurduğu Mukaddes İttifak'a girdiler. Eflâk Voyvodası Mihail isyân edip Osmanlı kalelerine hücum etmeye, Eflâk'taki müslüman halkı öldürmeye başladı.

* *
*

1595 yılı Ocak ayının ortalarında Pâdişâh Üçüncü Murad İstanbul'da vefat etti. Kırkdokuz yaşındaydı ve yirmi yıldır OsmanlI tahtında idi. Ölümü bir müddet gizli tutulup oğlu Şehzâde Mehmed'e haber salındı.

Sultan Üçüncü Murad Han zamanında Osmanlı İmparatorluğu en geniş sınırlarına ulaşmıştır. Devlet bir taraftan Azerbaycan ve Kafkasya'nın da katılmasıyla Hazar Denizine dayanmış, Hazar'da bir Osmanlı donanması kurulmuş, bir yandan Lehistan Krallığı ve Fas Sultanlığı Osmanlı himâyesine girmiştir. Buna rağmen Üçüncü Murad devri Kaanûnî zamanı gibi parlak sayılmaz. Çünkü Pâdişâh eğlenceye fazla düşkünlüğü yüzünden kendini Devlet işlerine vermemiş, ordunun ve ilmiye sınıfının nizâmları bozulmuş, asker serkeşlik edip kelle istemeye bu devirde başlamıştır. Şehzadeliğinde sâde bir hayal yaşayan Sultan Murad'ı kızkardeşi Esmahân Sullan'm kötü yola ittiği söylenir; bu kadın Sokuîlu’nun karısı idi ve kocasını sadrâzamlıkta tutabilmek için pâdişâha devamlı rüşvet veriyor, güzel kızlar lakdîm ediyor, eğlenceler tertipliyordu. Sonunda Sokullu'yu bertaraf etmeyi başarmış, ama kendini haremin baskısından kurtaramamıştır.

"Muradı" takma adıyla çok güzel şiirleri bulunan Sultan Murad' ın tasavvufa âid bir kitabı da vardır.

Sultan Üçüncü Mehmed Han

Babasının öldüğü ve kendisinin tahta dâvet edildiği haberi geldiği zaman Şchzâde Mehmed Manisa vâlîsi bulunuyordu. Hemen hareket ederek İstanbul'a geldi. O sırada yirmisekiz yaşında idi (1595).

Saltanatı devletin birçok dertler içinde çalkalandığı bir zamana rastlamıştı. İlk iş olarak devlete isyan edip Avusturya ve Erdcl'le işbirliği yaparak Müslümanlar'a büyük zulümler yapan, Müslüman halkı yurtlarından süren Eflâk Voyvodası Mihail'e karşı bir ordu scvkedildi. Bu ordunun başında veziriazam Koca Sınan Paşa, Avusturya ccbhcsindc ise onun oğlu Mehmed Paşa bulunuyordu. AvusturyalIlar yetmişbin kişilik bir ordu ile Estcrgon Kalesi'ni kuşattılar, bir başka Avusturya ordusu da Ciğerdclcn Kalesi'ni kuşatıp zaptetti. Yanıkkale Vâlîsi Osman Paşa kendi askeriyle Avusturya ordusunu bozup Ciğerdclcn'i geri aldı. Fakat Estergon'a yardım için giden vezîriâzamın oğlu Mehmed Paşa tecrübesizliği yüzünden Osmanlı kuvvetlerinin bozguna uğramasına sebep oldu. Estcrgon tam iki ay düşmana karşı dayandı; Estcrgon Sancak beyi Kara Ali Bey bu savaşlarda şchîd düşmüştü. Nihâyet bir damla su bulamadığı için sarnıç mermerlerini yalayan asker "vire" ile kaleyi teslim etmek zorunda kaldı. Eflâk cebhesindcki vezîriâzam Sinan Paşa da ciddî bir başarı gösteremedi, hattâ esirlerden vergi almak için akıncıları bir köprü başında "kuyruğa girmeye" mecbur bıraktığı için köprünün öbür yakasında kalan binlerce Türk akıncısının düşman tarafından imhâ edilmesine sebep oldu. Bu felâketler üzerine Üçüncü Mehmed bizzat ordunun başına geçip sefere çıkmaya karar verdi. 1596 Haziran ayında Osmanlı ordusu, başlarında Pâdişâh olduğu halde İstanbul’dan hareket etli.

Belgrad'dan sonra Salankamen'e varıldığında Pâdişâh'ın başkanlığında toplanan savaş meclisi, Erdcl üzerine yürümek -tense AvusturyalIlar elinde bulunan mcşhûr Eğri Kalesi'nin zaptcdilmcsine ve böylcce âsî Erde! Bcy'i yerine AvusturyalIlarla ilk elde uğraşılmasına karar verdi. Ordu Eğri kuşatmasına giderken AvusturyalIların Türklere âid Hatvan Kalesi'ni "vire" ile (yâni içerdckilere dokunulmamak şartıyla teslim) aldığı halde kadın ve çocuklar dâhil herkesi kılıçtan geçirdikleri haberi geldi. Osmanlı ordusu 24 Eylül'de Eğri'yi kuşattı. O zamanın en büyük ve en müstahkem kalelerinden biri olan Eğri'de Avusturya Kralı'nın akrabalarından bir asilzade ile dokuz kumandanın idârcsindc kalabalık bir savunma kuvveti vardı. Fakat Türk loplarının açtığı büyük gediklerden hücum eden asker, Ekim ayının dördünde hücum ile kaleyi aldı. Kumandan iç kaleye çekilip beşallı gün daha dayandıysa da "vire" ile teslim olmak zorunda kaldı. Türkler bunlara dokunmayıp bıraktılar, fakat Hatvan'da kılıçtan geçirilen yüzlerce kadın-crkek ve çocuğun kanı bedeli olarak beşbin kişilik Avusturya kuvvetini tek kişi bırakmadan temizlediler. Eğri Kalesi'nin Büyük Kilisesi câmiye çerilip cuma namazı kılındı ve "İslâm Halîfesi-Türk Sultanı Üçüncü Muhammed Han" adına hutbe okundu. Eğri'yi kurtarmaya gelen bir Avusturya ordusu, Hadım Câfcr Paşa'nın az bir kuvvetle kahramanca hücumu karşısında geri dönmek zorunda kaldı.

Eğri fethinden sonra Üçüncü Mehmed ordunun başında vezîriâzam Îbrâhîm Paşa'yı bırakıp İstanbul'a dönmek istediyse de, meşhur Hoca Sâdcddîn Efendi ve sadrıâzam buna karşı çıktılar, gidip Avusturya ordusunu bulmaz ve hücum etmezlerse düşmanın ccsârct kazanıp Türkler'e saldıracağını bildirdiler. Bunun üzerine Pâdişâh ordunun başında ileri yürüyüşe geçti. Nitekim 25 Ekim 1596 günü Haçova'da müttefik ordusu ile karşılaşıldı. Bu orduda Avuslurya-Alman ve Erdcl kuvvetlerinin yanısıra İspanyol, Papalık, Floransa, Fransız, Çek ve Leh askerleri de vardı. Kumandanları Avusturya Arşidükü Maxilimilicn ile Erdcl Voyvodası Balhory idi. Her iki ordunun mevcudu da yüz ilâ yüzonbin arasında idi.

iki ordu arasında bataklık bir bölge vardı. Savaşın birinci günü iki taraf da buradan geçit bulmak için yoklama hareketleri yaptılar. Bir ara allıbin kadar düşman askeri iki asilzadenin kumandasında bataktan yol bulup bizim tarafa gcçtilcrsc de Kırım Hanı'nın süvarileriyle Osmanlı çarhacıları bunların tamamını imha etti.

İkinci gün ordular bütün kuvvetleriyle karşılıklı taarruza geçtiler. Osmanlı tarafında sağ kanatta Anadolu askeri ile Anadolu Beylerbeyi Mehmcd Paşa, solda Rumeli askeriyle Beylerbeyi Haşan Paşa vardı. Fetih Giray'ın Kırım askeri ile Cığalazâdc Sinan Paşa'nın çarhacıları öncü yapılmışlardı. Düşman ordusu bataklığın öbür yakasında ıslabur (müstahkem ordugâh) kurup top ateşiyle Türklcr'i yaklaştırmıyordu. Nihayet ikindi vakti müstahkem yerlerinden çıkıp alay alay Türkler'c saldırmaya başladılar. Bunların zırhlı alayları ve o sırada artık çok kullanılmaya başlayan tüfekleri Türkler'c hayli zarar verdi, hattâ bâzı birlikler dağılmaya başladı. Bu sırada birkaç bölük düşman askeri otağın bulunduğu merkeze kadar ilerleyip yağmacılığa başlayınca ordu merkezinin düşman eline geçtiği, Pâdişâh'ın da oradan uzaklaşıp gittiği haberi yayıldı. Bu durum Türk ordusunda bir bozgun havası yaratmıştı. Fakat ileride bunlardan haberi olmayan birlikler göğüs göğüse çarpışmaya devam ediyorlardı. Düşman Türklcr'in ağırlıklarının bulunduğu yere gelince orada aşçı, katırcı, deveci, karakullukçu ne kadar Türk varsa herbiri eline lobut, balta, odun ne buldularsa düşman askerinin üzerine hücum edip bunları kıra kıra yürümeye başladı. Düşmanın orada bozgun göstermesi Türk merkezinin ayakta olduğunu göstermiş, *"Bre kâfir sındı"* diye bağıran Türk askeri yeniden toparlanarak düşman üzerine atılmaya başlamıştı. Yatsı vaktine kadar devam eden savaşla cllibin düşman askeri toprağa serilip ikiyüz kadar topları Türk eline geçti. Kaçanların arkasına da Kırım süvârilerini gönderdiler.

Bu savaşın kazanılmasında en büyük rolü oynayanlardan biri Hoca Sâdeddîn Efcndi'dir. Şeyhülislâm olan Hoca Sâdeddîn Efendi, düşman askeri ordu merkezine girip Pâdişâh'ın otağına bir ok atımı mesâfeye kadar yaklaştığı sırada Vezîriâzamın artık

çâre kalmadığını ve Pâdi.şâh'ı gi/lice oradan kaçırmak gerekliğini söylemesine karşı, Hoca Sûdcddîn Elemli Pâdişâha kulsal görevlerini anlatmış ve oradan hır yere kıpırdamadığı takdirde Allah'ın kendilerine zafer vereceğini söylemiştir.

Zaferden sonra İbrahim Paşanın yerine Cığalazâde Sinan Paşa veziriazam oldu. Sinan Paşa hemen ordu içinde yoklama yapıp o sırada orada bulunmayanları "kaçak” ilân etti ve bütün vilâyetlere -bunların çoğu Anadolu askeriydi- emimâmeler gönderip kaçakların bulundukları yerde derhal îdâm edilmelerini, bütün mallarına el konulmasını istedi. Bu ağır ve katı karar yüzünden Anadolu'da birçok huzursuzluklar başladı, çünkü birbirini çekemeyenlerin çoğu karsı taralı kaçak diye itibâr ediyor, îdâm edilenlerin mallarına el konulduğu için bunların karıları, çocukları, akrabaları aç ve selil kalıyorlardı. Haklarında îdâm kararı çıkmış olanların birçoğu daha sonraki Celâli isy ânlarına katılmışlardır.

Ordu İstanbul’a döndükten sonra AvusturyalIlar tekrar Türk kalelerine saldırmaya başlayınca Salırcı Mehmed Paşa serdâr tâyin edildi ve Macaristan'a gönderildi. Satırca Mehmed Paşa Erdel taralına gidip oradaki bazı kaleleri fethetmekle uğraşırken, ordu uzaktadır diye Avusturyalllar Budiıı'i, Eflâk Voyvodası Mihail de Niğbolu Kalesi'ni kuşattılar. Voyvoda üzerine asker geldiğini işitince kaçtı. A\ usturyalılar da Budiıı'de birşey yapamadılar. Solnok Sancak beyi Kulaksız Osman Bey, Peste'yi kahramanca savunup düşmanı sokmadı. Karşı tarafta da şehri top ateşiyle harâb etmekten başka birşey yapamayan düşman, serdar ın geleceği haberi işitilince çekip gitti. *

*

Devlet bu yıllarda bir yandan Alman-Avusturya savaşını devam ettirirken bir yandan Aııadoludaki Celali isyanlarını bastırmakla uğraşıyordu. Celali liderlerinin en önemlilerinden biri

olan Karayazıcı Abdülhalîm Urfa'yı ele geçirmiş, hatla bir rivayete göre bulunduğu bölgede saltanatını ilân etmişti. Anadolu'da o yıllarda hüküm süren İdarî ve İktisadî bozukluklar dolayısiylc pekçok kimse Celalîler'e katıldı. Böylece memleketin herbir yanında Deli Haşan Ağa, Amasyalı Deli Zülfikar, MalatyalI Karakaş Ahmed, Kalendcroğlıı Mehmcd, Gâvur Murad, Tekeli Mchmcd, Tokatlı Ağaçtan Pîrî, Sıvaslı Kara Said, Bağdadlı Uzun Halil, Kalmdudak Mahmud, Köprülü Sarı Şaban gibi irili ufaklı Celalî reîslcri türedi. Zaman zaman İstanbul'daki iktidar kavgasını kaybeden bazı paşaların da bunların katıldığı oluyordu. Karayazıcı Abdülhalîm, üzerine gönderilen hükümet kuvvetlerini Kayseri civarında büyük bir bozguna uğrattı, fakat sonradan Sokulluzâde Haşan Paşa ile yapüğı Sepetli (Elbistan tarafında) muharebesinde mağlub olarak çekildi ve daha sonra kendi arkadaşları arasında çıkım bir ihtilâf sonunda öldürüldü. Sokulluzâde Haşan Paşa, kardeşinin intikamını almak için harekete geçen Deli Haşan Ağa'nın kendisini Tokat'ta muhasara edişi sırasında atılan bir kurşunla öldürülmüştür.

Öte yandan Osmanlı ordusu Vezîriâzam ve Serdâr-ı Ekrem Dâmâd İbrahim Paşa'nın kumandası altında 1600 yılı Ağustosunda Belgrad'dan hareket ederek önce Bobofça Kalcsi'ni alıp Budin yolunu emniyete aldı, sonra Kanijc Kalesi önlerine varıldı. Vaktiyle Kaanûnî devrinde (1532) fethedilip sonra elden çıkan bu büyük kalenin etrafı bataklık ve bir yanı nehir olduğu için muhasarası çok zor olmuştur. Buna rağmen Osmanlı Ordusu kırk gün süren bir kuşatmadan sonra Kanijc'yi teslim aldılar. Kuşatma devam ederken ellibin kişilik bir Alman ordusu Kanije'yi kurtarmak üzere gelip Osmanlı ordusunun karşısında "tabur" bağlamışsa da üzerlerine Rumeli askeri sevkedilerek püskürtülmüşler, Kırım süvârilcri de bunların ikmal kollarını vurduğu için geri gitmek zorunda kalmışlardı. Kale fethedilince muhafızlığına eski Budin Beylerbeyi Tiryâki Haşan Paşa tâyin edildi, ordu oradan Bclgrad yoluyla İstanbul'a döndü.

Osmanlı ordusu dönünce Avusturya Arşidükü Fcrdinand kumandasındaki bir haçlı (müttefikler) ordusu Kanije'yi geri almak üzere geldi. Kaleyi kuşatan kuvvet seksenbin civarında idi,

içeride ise dokuz bin Türk vardı. Fakat Tiryaki Haşan Paşa o tarafları çok iyi bilen tecrübeli bir asker ve devlet adamı olduğu için, düşmanın niyetlerini casusları vasıtasiylc öğrenmiş ve kalede savunma tedbirleri almış bulunuyordu.

Tiryaki Haşan Paşa kale önüne keşfe gelen beşbin kişilik bir düşman koluna sadece tüfek ateşi açtırdığı için, düşman kalede hiç top bulunmadığını sandı. Sonra büyük kuvvetlerle rahat rahat gelip kale yakınında mevzilcndikleri zaman yüz Türk topu birden ateş açarak büyük zayiat verdirdi. Tiryaki Haşan Pa-şa sık sık kaleden huruç hareketi yaparak düşmanın üzerine hü-cûm ediyor, böylece pekçok düşman kırılıyordu. Bataklık yü-zünden fazla manevra imkânı bulamayan düşman, Paşa nın hü-cûmlarına karşı tabur bağlamak, yâni etrafını istihkâmlarla çc-virmck zorunda kaldı. Haşan Paşanın Karapcnçc Osman adlı bir adamı vardı; o tarafların bütün dillerini bilen bu adam gizlice düşman ordugâhını geçip Bclgrad'daki Sadrâzama kalenin durumunu devamlı bildiriyordu. Paşa bazen de sahte mektuplar ya-zıp bunların düşman eline geçmesini sağlıyor, düşman böylcce kalenin daha aylarca dayanabilecek güçte olduğu fikrine vardırı-lıyordu. Aslında barut tükenmişti, ama Haşan Paşa kalede Uzun Ahmcd adında bir Yeniçcri'yc barut yaptırarak işi kapatıyordu.

Karapcnçc son defa Mohaç ovasında Sadrıâzam'a varıp kalenin çok kötü durumda olduğunu bildirdi. Mevsim kışa girdiği (Kasım ayı) için yeniçeriler ayak dirediler ve daha ileri gitmek istemediler. Buna rağmen Serdar Zıgctvar'a kadar geldi ve oradan, dönmek zorunda kaldı. Scrdar'ın Zigctvar'a geldiğini duyan düşman ordusunda mâneviyâtçok bozulmuştu. Türk ordusunun oradan geri Bclgrad'a döndüğünü bilmediler. Tabii kış mevsimi onların üzerinde de kötü tesirler bırakıyordu. Nihayet yavaş yavaş kale önünden sökülmeye başladılar. Paşanın adamlarından Kara Ömer Ağa adında bir kahraman subay, üçyüz askerle düşman ordugâhı üzerine şiddetli bir hücum yapınca, Arşidük bile canını kaçarak kurtarmayı denedi. Tiryâki Haşan Paşa

seksenlik bir ihtiyar olduğu için kendini ata bağlatarak o halde savaşa katılıyordu. Beşyüz kişilik bir kuvvetle düşmanın kırkbeş tane lopunu zaptetti, lncckara adlı topçubaşı ile bunların hepsini kaleye çektirdi. Muhasaranın son günü yapılan umûmî bir hücumla öğleye kadar düşmanın bütün metrisleri raptedildi. Paşanın önüne oluzbin kadar kelle geldi. Avusturya-Alman Arşidükü Ferdinand bütün ağırlıklarını, kendi tahtı da dâhil olmak üzere, orada bırakıp kaçmıştı. Tiryaki Haşan Paşa savaş bitince Arşidükün otağına girdi. Bu sıradaki manzarayı bir Osmanlı tarihçisi şöyle anlatıyor:

"Fcrdinandos-kralın otağına doğru var tıp içeril girdi; gördü ki bir yüce taht, çevresi trabzon, biri alttın ve biri gümüş; parmaklıkları başları renk renk cevâhirlerle süslenmiş ve direkleri başına birer elmas konmuş ki her biri Rûm haracı değer idi. İki yanında on ikişer kürsü konulmuş; kırmızı kadife örtüler ile saçakları incü ve sırına ile örülmüş, her biri kıymetli; ve taht önünde tahminen a!ıı zira uzunluğunda şimal trapezesi; ol dahi gûnâgün sanalla musanna ve müzeyyen idi. Hasarı Paşa anda iki rek'al namaz kılıp hanıd-ü-senâ ve felh şiikrânesine dııâ idiip ağladı ve:

— Bu zafer sâdece ve sâdece Jlakk Teâlanm inayeti ve Ilazrel-i Resûl-i Ekrem'in mu'cizâlı eseridür! deyü kılıcın çıkartıp tahtı ortadan kılıçladı ve geçüp üzerine olurdu. Sair beğler ve ağalar ol kürsilere rütbe sırasına göre olurdular. Haşan Paşa bunlara va'z-u-nasihat eyleyüp sabr-u sebatlın lüzumunu bildirdi ve:

— Her kim bu ulu gazâda bulundu ise inşâllah bütün günâhları affedilmiştir, dedi. Sonra:

— Bu otağa ilk giren kimler idi? deyü siiâl eyledi. Yedi nefer ileri gelüp üç yeniçeri dört serhadlü kendülerin bildirdiler:

— Bu olakta ne var ise cebehâneden gayri cümlesi sizindür, dedi".

Kaçan düşmanın üzerine üçbin kişi ile Kara Ömer Ağa gönderildi. Fakat Kara Ömer Ağa yolda rastladıkları onar, onbeşer kişilik düşman müfrezelerinin ayağa kalkmaya bile mecalleri olmadığını, Türklcr'i görünce güçlükle ayağa kalkıp şapka çıkararak saygı gösterdiklerini görünce, *"Âc.ize el kaldırmak erlik şanından değildir"* diyerek onlara hiç dokunmamış, daha ileride eli silah tutar birliklerin peşine düşmüştür.

1601 yılı Kasım ayında olan Kanije Zaferi, Türk târihinin en müstesna sayfalarından biridir. Bu büyük zaferi kazanan Tiryaki Haşan Paşa derhal Pâdişâh tarafından "vezir" rütbesi ile ödüllendirildi.

Ertesi yıl Kanije kuşatması sırasında bir başka Avusturya ordusu tarafından alınan ve içindeki bütün kadın-çoluk-çocuk kılıçtan geçirilen Eslonibclgrad Kalesi düşmandan geri alındı. Pcşıc'yi alıp Budin'i kuşatmaya kalkan bir düşman ordusu da oradan uzaklaştırıldı.

AvusturyalIlar 1603 yılında tekrar hazırlanıp Peşte'ye kadar geldiler. Burada Türk ordusunun nehir ötesine geçen öncü kollarıyla yaptıkları savaşta hayli askerimiz şchîd oldu, fakat ertesi gün Celalîlikten vazgeçip affedilen ve kendisine paşalık verilen Haşan Ağa'nın yaptığı şiddetli bir hücum üzerine bozulup kaçtılar.

* *
*

Iran cephesinde ardı ardına başarısızlıklar görüldü. İran Şâhı Birinci Abbâs çok kudretli bir devlet adamı ve askerdi. Ordusu da kendi gibi tamamiylc Türkmcnlcr'dcn meydana gelmiş olan Şâh Abbâs, Tebriz ve Erivan'ı Türklcr'dcn geri aldı.

1603 yılı Aralık ayında Pâdişâh Üçüncü Mehmed Hân vefat etti. Otuzsekiz yaşındaydı, ve dokuz yıldır Osmanlı tahtında idi. Çok kuvvetli bir kültürle yetişmiş olup, iyi bir şâirdi. Fakat devlet işlerinde o derecede kuvvetli bir şahsiyet gösterememiştir. Hoca Sâdeddîn Efendi'nin tclkîn ve öğütleri ile devlete iyi hizmetler yapmış olan Üçüncü Mehmed, böyle bir müşâ-

virdcn mahrum kaldıktan sonra ehliyetsiz sadrâzamların elinde birçok işlerin yolundan çıkmasına engel olamamıştır.

Sultan Birinci Ahmed Han

Sultan Ahmed Han, 1603 yılı Aralık ayında babasının yerine Osmanlı tahtına geçti. Padişah olduğu zaman ondört yaşındaydı. Mustafa adlı bir kardeşi bulunmakla birlikte bu Mustafa'nın aklî muvazenesizliği veya başka erkek hanedan mensubu bulunmayışı yüzünden idamı düşünülmemiş, böylcce Osrıanlı ailesindeki kardeş katli âdeti artık kalkmıştır.

Sultan Ahmed'in cülûsu (tahta geçişi) sırasında Osmanll'nın hem doğu, hem batı sınırlarında şiddetli karışıklıklar vardı. Safevîler'den Şâh Abbâs Erivan'ı (Revan) kuşatmış, hattâ dış varoşlarına hâkim olmuştu. Batıda ise Peşte kalesi Avusturya işgâlindc idi. Iranlılar 1604 yılında Erivan'ı vire ile aldılar, böylcce Karabağ, Şirvan ve Gürcistan Safevî nüfuzu altına girmiş oldu. İran Şâhı Erivan'dan sonra Kars'a girip oradaki sünnî müslümanların câmi ve medreselerini baştanbaşa yıkmıştır.

Pâdişâh Şark cephesine Cıgalazâde Sinan Paşa'yı, Batı cephesine de Vczîriâzam Lala Mehmed Paşa'yı serdâr tâyin etti. Lala Mehmed Paşa 1604 yılı Ağustosu'nda Belgrad'dan hareket etti. Osmanlı'nın geldiğini duyan AvusturyalIlar Peşle'yi bırakarak kaçtılar. Sonra Vaç Kalesi alınıp Estergon kuşatılmasına geçildi. Şiddetli yağmurlardan dolayı muhasara kaldırıldı, serdâr İstanbul'a döndü. Ertesi 1605 yılında tekrar sefere çıkıldı. Bu arada Erdcl Beyi Stefan Boçkay, Avusturyalılar'a başkaldırıp Türk hâkimiyetini kabul etti. Lala Mehmed Paşa ordusu geçen yıl yarım kalmış olan Estergon kuşatmasını bu yıl tamamladı, 3 Ekim 1605'tc Estergon teslim alındı. Civardaki diğer bazı kalelerin de teslim alınmasından sonra Kanije Beylerbeyi Sarhoş İbrahim Paşa, emrine verilen yirmibin Tatar ve Macar atlısı ile Avusturya içlerine büyük bir akın verdi. Akıncılar iki şehri zaptedip yağmalamışlar, pekçok esîr ve ganimetle dönmüşlerdir.

Şark tarafında Cıgalazâdc başarı gösteremedi. Urmiyc Gölü civarında Osmanlı ordusu özellikle orduya katılan eski Cclalî isyancılarının düzensiz hareketleri yüzünden bozuldu. Cığalazfıdc Sinan Paşa oradan Van'a geldikten sonra kederinden öldü.

Veziriazam ve Garp orduları başkumandanı Lala Mehmed Paşa, Macaristan tarafında işleri düzelttikten sonra Pâdişah'ın emri üzerine Erdclli asilzade Boçkay'a merasimle taç giydirdi ve onu "Erdel Prensi ve Yukarı Macar Kralı” ilân etti. Sonra İstanbul’a dönen Paşa 1606 yılında öldü. Ölümüne, yerine geçmek için ilâcına zehir koyan Derviş Paşa'nın sebep olduğu söylenir.

1606 yılında AvusturyalIlarda Zitvatorok Barış Anlaşması yapıldı ve böylcce onbir yıl süren büyük Avusturya savaşı bitmiş oldu. Türkler bu anlaşmada bazı tâvizler verdiler. OsmanlI Sultam Avusturya-Alman İmparatorunu protokoldü kendi dengi sayacak, AvusturyalIların her sene vermekte oldukları harâç ise bir defalık savaş tazminâtı hâlinde alınacak, bir daha alınmayacaktı.

Bundan sonraki yıllar daha çok iç çatışmalarla geçti. Karayazım Abdülhalîm'in ortadan kaldırılması ve kardeşinin de hükümetle anlaşmasından sonra Cclalî hareketinin en kuvvetli lideri Kalenderoğlu olmuştu. Aydın ve Saruhan taraflarında dolaşan Kalcndcroğlu nihâyet üzerine sevkedilen kuvvetleri Nif (Kemalpaşa) civarında mağlûb ettikten sonra Saruhan'ı zaptetti. Öte yandan İran seferindeki Osmanlı ordusuna vaktinde yetişmedi diye idâm edilen Halep Beylerbeyi Canbulatzâdc Hüseyin Paşa'nın taraftarları onun yeğeni Ali Paşa'nın idâresindc ayaklanmışlardı. Canbulatoğulları mezhep bakımından dürzî oldukları için Lübnan dürzîlcrinin beyi Maanoğlu Fahreddîn ile anlaşıp kuvvetlerini birleştirdiler ve devletin başına büyük bir dert çıkardılar.

Vczîriâzam Kuyucu Murad Paşa cclalî isyanlarını bastırmak için Anadolu'ya serdâr tâyin edildi. Seksenlik bir ihtiyar olan Murad Paşa müthiş bir irâde ile Celalîler’in peşine düşüp hiçbirine aman vermiyordu. Konya ve Adana bölgesindeki Ccalîlcr'i şiddetle cezalandırdıktan (tabiî bu arada nice ma'sûm in-

san da hayalını kaybetmiştir) sonra Halep üzerine yürüdü, Oruçovası'nda Canbulatoğlu'nun ve Maanoğlu'nun kuvvetlerini mağlûb edip liderlerini kaçırdı. Kışı Halep'te geçirdi. O sırada Kalc.ndcroğlu Mehmed de Bursa'yı zaptetmiş, orada kışlamıştı.

1608 Haziran ayında Kuyucu Murad Paşa'nın Osmanlı ordusu ile Kalenderoğlu'nun yirmibin kişilik Cclalî kuvveti Maraş civarında Alacaçayır'da karşılaştı. Kuyucu Murad Paşa al üstünde duramayacak kadar yaşlı olduğu halde kendini ata bağlatıp savaşa girdi. Kalenderoğlu bozulup İran'a kaçtı. Meşhur cclalî reislerinden Uzun Halil ve Meymun da İran'a kaçmak üzere iken yolda yakalanıp öldürüldüler.

Kuyucu Murad Paşa bu işlerden sonra 1610 yılında İran seferine çıktı. Arpaçay'da Kanlılarla karşılaşan Osmanlı ordusu, Şâh Abbâs'ın gizli bir barış teklifi yüzünden geri çekilip Diyârbekir'e döndü. Kuyucu Murad Paşa burada öldü. Bir ay sonra İran elçileri geldiler ve "Kaanûnî devrindeki sınırlara dönülmek" üzere barış yapıldı. Ancak Iranlılar her yıl gönderilmesi gereken 200 yük ipek haracını barış yapıldığı 1612 yılı verip bir daha getirmedikleri için anlaşma bozulmuş sayıldı ve 1615'te tekrar İran seferi açıldı. Bu defa ipek haracı yarıya indirilmek süreliyle yeniden anlaşma yapıldı.

Batı tarafında Boğdan'da bir taht kavgası yüzünden çıkan isyan üzerine Bosna Beylerbeyi İskender Paşa o tarafa serdâr tâyin edildi ve âsîleri csîr edip Boğdan'ın iç işlerini düzeltti. Erdcl'c Osmanlı tarafları bir bey getirilip böyJccc Eflâk-Boğdan ile Avusturya'nın arası tamâmen kapatılmış oldu. Lehistan'la bir barış anlaşması yapıldı ve Tatarlar'ın akın etmemesi şartıyla Lehistan harâca bağlandı (1617).

Sultan Birinci Ahmed Han, 1617 yılı Kasım ayında vefâl etti. 28 yaşının içindeydi. Ondörl yaşında tahta çıkmış, ondört yıl hükümdârlık yapmıştı. Pek genç yaşta ölen Birinci Ahmed iyi yetişmiş, zekî ve kaabiliyetli bir sultandı. Çok iyi bir şâirdi. Çok dîndâr olduğu için içki ve sefâhate hiç meyletmemişti. Türk mîmârlığının şâheserlerinden ve İstanbul'un incilerinden olan Sultan Ahmed Câmii'ni o yaptırmıştır. İkinci Selîm devrinde iyice arlan kadınlar saltanatına son vererek, harem

ile siyâseti birbirinden ayırmıştır. Ordunun başında sefere çıkmayışı genellikle asıl büyük kusuru sayılır.

Sultan Birinci Mustafa Han

Sultan Mustafa, Birinci Ahmed'in kardeşi idi. Geleneğe göre Sultan Ahmed'in büyük oğlu sultan olması gerekirken, Mustafa tahta çıkarıldı (1617). Birinci Ahmed'in eşi Mâhpeyker Kösem Sultan, başka bir kadından doğmuş bulunan Şehzâde Osman'ın padişahlığına engel olmak için bâzı devlet adamlarıyla işbirliği edip bu kaanûn-dışı işi yapmıştır. Fakat Sultan Mustafa'nın zayıf akıllı veyâ sinir hastası olması yüzünden üç ay sonra tahttan indirilmesi gerekti. Yerine Şehzâde Osman tahta getirildi.

Sultan İkinci Osman Han

Genç Osman diye anılan İkinci Osman 1618 yılı Şubatı'nda pâdişâh oldu. Pâdişâh olduğunda ondört yaşının içinde idi. Genç yaşına rağmen çok parlak bir şahsiyeti vardı. Kendisinin meşru hakkı çiğnenip amcasının pâdişâh yapılması, devlet otoritesinin birtakım sorumsuz veyâ yetkisiz kimseler tarafından kullanıldığını gösteriyordu. Sultan Osman tahta geçtiği günden îlibâren bu otorite kargaşalığına son vermek üzere çok sert tedbîrler almaya başlamış, bâzı konularda köklü değişmeler yapmak gerektiğine inanmıştı. Bu işlerde en çok kendi hocası Ömer Efendi ile işbirliği yapıyordu. Hattâ Ömer Efendiye şeyhülislâma âid olan bütün azil ve tâyin yetkilerini vermişti.

Saltanatının ilk yılı İranlılar'a karşı Halil Paşa ordusunun mağlûbiyetine şâhid oldu. Bu yüzden Iranlılar'la yeniden Kaanunî devri sınırları esas tutulmak üzere barış yapıldı. Fakat Lehistan tarafında işler iyi gitti. Birinci Ahmed zamanında Bos-

na Beylerbeyi olup Boğdan isyanını bastıran İskender Paşa bu defa Özü Beylerbeyi idi ve Lehistan Kazakları'nın akmlarını durdurmakla görevlendirilmişti. Ayrıca, Boğdan Voyvodası yine başkaldırıp Lehliler'le işbirliği yaparak Türk hâkimiyetindeki yerlere saldırmaya başlamıştı. Bunun üzerine İskender Paşa Boğdan scrdârlığına (başkomutanlık) tâyin edilmiş, yanına da Kırım Hanı Canbek Giray, Rumeli Beylerbeyi Yûsuf Paşa, Niğbolu Beyi Tiryâki Mehmed Paşa, Vidin Beylerbeyi Mihaloğlu Hızır Paşa vb. verilmişti. İskender Paşa 1620 yılı Eylülü'nde Lehistan ordusuyla karşalaşarak düşmanın taburunu bozmuş, onbin askerini kılıçtan geçirmiştir. Lehistan başkumandanı Zolkicvski, serdâra ve pâdişâha çok yüklü bir haraç vererek barış istemişse de, serdâr buna yanaşmamıştır. Çünkü Lehistan o sırada Osmanlı'ya bağlı bir devletti ve Osmanlı'ya kılıç çekmesi ihânet sayılıyordu. Lehistan Ordusu dokuz günlük bir savunmadan sonra geri çekilirken Dinyester (Turla) ırmağı boyunda İskender Paşa tarafından imha edildi, hâin Zolkievski'nin başı kesilip İstanbul'a gönderildi.

Lehistan mes'elesi bu seferle halledilmiş durumdaydı, ve Lehistan elçi göndererek her türlü şartta anlaşmaya hazır bulunuyordu. Fakat büyük idealleri bulunan Sultan Osman anlaşmaya yanaşmadı. Onun maksadı Lehistan'ı bir baştan bir başa geçerek Baltık Denizi'ne çıkmak, Avrupa protestan dünyasını Osmanlı himâyesine almak ve böylccc Alman İmparatorluğunu iki taraftan sıkıştırmaktı. Böyle cihângirâne bir emelin başında elbette kendisinin bulunması gerekirdi. 1621 yılı Mayıs ayında İstanbul'dan ordunun başında hareket ederek Lehistan seferine çıktı. Bir yandan kapdân-ı deryâ Halil Paşa Karadeniz'e açılmış ve Lehistan Kazakları'nın deniz kuvvetlerini dağıtmaya başlamıştı.

Ordu Lehistan sınırından içeri girdiği zaman Kırım Hanı'na akın emri verildi. Canbek Giray Tatar askeriyle Lehistan içlerine baskınlar vermeye başladı. Bu arada düşmanın Hotin Kalcsi'ndc savunma hazırlığı yaptığı, ellibin tüfekli askerin kaleyi korumakla görevlendirildiği öğrenildi.

Hotiıı önünde düşmanın müstahkem savunma mevzilerine yapılan ilk hücûmda içeri girilip düşman mukavemeti kırılmıştı, fakat yeniçerilerin yağmacılığa başlaması yüzünden zafer tamamlanamadı. Düşmanın gerilerine gönderilen Canbek Giray ile Nogay Tatarları'nın Hanı Kanlcmir Mirza bütün ikmal kollarını vurup her türlü yardım ümidini söndürdükleri halde, Hotin’de yeniçerilerin hoşnutsuzluğu ve ağır hareketi yüzünden bir türlü sonuç alınamadı. Nihayet Lehistan'nın barış isteği üzerine Kaanûnî devri sınırları esas olmak ve Lehistan’ın Kırım Hanlığı'na verdiği vergi devam etmek şartıyla barış yapıldı, ordu İstanbul'a döndü.

Lehistan seferinin başarısızlığında askerin gönülsüz savaşması, disiplinsizliği, bahşiş hırsı önemli rol oynamıştı. Sultan Osman'ın herkesçe bilinen cimriliği dolayısiyle onları memnun edemeyişi de işi büsbütün alevlendirmişti. Pâdişâh muazzam emellerinin suya düştüğünü görünce, mevcûd yeniçeri ve sipâhî teşkilâtlarının dejenere olduğuna, bunların kaldırılıp yerlerine Anadolu ve Suriye Türkmcnleri'ndcn yeni bir ordu kurulması gerektiğine karar verdi. Hattâ bâzı târihçiler ve hâtırat yazarları onun devlet merkezini İstanbul'dan Anadolu'ya kaldırmak, ulemâ sınıfına siyâsetten el çektirmek, haremi kaldırmak gibi fikirleri olduğunu söylerler.

Sultan Osman Anadolu ve Suriye'de Türkmen aşiretlerinden ordu toplamak üzere İstanbul'dan Anadolu'ya geçmeye karar verince, bu niyetini gizlemek için Lübnan'daki Dürzi isyanını bastıracağını söyledi. Fakat bir âsî lider için pâdişâhın sefere çıkamayacağı anlatılınca bu defa hacca gideceğini bildirdi. Saraydaki câriyeleri evlendirip çıkararak haremi kaldırmaya teşebbüs etti. Kendisi dc câriye ile evlenmek yerine Şeyhülislâm Es'ad Efcndi'nin kızı'ile evlendi. Hattâ kıyâfette bile reform yapıp mevkiinin ağırlığına hiç yakıştırılmayan hafif kıyâfctlerle halk arasına girdi.

Kendisine karşı büyüyen muhalefetin asıl iki sebebi ulemâ sınıfının nüfuzunu kırmaya kalkması ve askeri güccndirmesiydi. Hattâ onun beylcrbcyilerine cmîrnâmeler gönderip kapıkulu askerini kırdırarak yerlerine sekbân askeri toplamalarını islediği bile söyleniyordu.

Muhalifler toplanarak Pâdişah'm akıl hocası diye bilinen birkaç kişiyi ortadan kaldırmayı düşündüler ve Şeyhülislâm'dan bu yolda bir fetva aldılar. Sultan Osman fetva kendisine getirildiği zaman yırtıp attı. Böylece durum büsbütün gerginleşti. Asker, Pâdişah'a dilekçe vermek üzere saraya girdi, fakat Pâdişâh bunları kabul etmedi. Nihâyet amcası eski Sultan Mustafa'yı hapsedildiği yerden çıkarıp pâdişâh ilân ettiler. Ulemâ, Sultan Osman'ın tahttan indirilerek yerine akıl hastası olduğu bilinen Sultan Mustafa'nın getirilmesini istemediyse de, yeniçeri ve sipâhîler kılıç zoruyla onları yola getirip Sultan Mustafa'nın pâdişahlığını tasdîk ettirdiler. Böylece Genç Osman tahttan indirilmiş oluyordu. Fakat kargaşalık henüz dinmemişti. Sultan Osman Yeniçeri Ağası'yla gizlice görüşüp onlara bâzı tâvizler vermek suretiyle Sultan Mustafa'nın padişahlığına engel olmaya çalıştı. Fakat yeniçeriler kendi Ağalarının onu tuttuğunu görünce Ağa'yı da öldürdüler. Sultan Osman tutuklandı ve Yedikule zindanına götürüldü. O sırada Vezîriâzamlık makamına getirilen Kara Dâvûd Paşa, yanma birkaç cânî alarak kimsenin haberi olmadan Sultan Osman'ı öldürttü.

Sultan Osman o târihte yaptığı bâzı hatalar ve çok kimsenin hoşuna gitmeyen reformcu fikirleri dolayısiylc tahtını kaybetmişti. Fakat bu sırada kendisine yapılan fenâ muamele ve hele hiç hesapta yokken vahşîce öldürülmüş olması bütün memleketi derin bir kedere boğdu. Halk özellikle sipâhîleri bu cinâyettcn sorumlu tutuyor, sipâhilcr de üstlerinden bu ağır yükü atmak için kaatillcrin idâmını isliyorlardı. Nihâyet önce cebccibaşı, sonra Kara Dâvûd Paşa ve Kcihüdâ Kalender öldürülüp cesetleri Sarayburnu'ndan denize atıldı.

Sultan Osman Han ondört yaşında pâdişâh olmuş, onsekiz yaşında asker kıyâfetli bir alay zorba tarafından şehîd edilmişti. Çok genç ve yakışıklı olması yüzünden *"Genç Osman"* diye şöhret bulmuştur. Onun öldürülmesi Türk târihine kara bir leke olarak geçmiş, halk vicdânı bu olayı bir türlü unutamamıştır. O yaşta Osmanoğulları âilesinin pekçok mensubu gibi değerli bir şâir olan Osman Han'ın asıl hatâsı, kafasındaki büyük emelleri gerçekleştirmeyc kalkmadan önce dost ve düşma-

nını iyi tanımamış olması, devletteki kuvvetler dengesini hesaba katmamasıdır.

Sultan Osman'ın bu fecî akıbeti üzerine, yeniçerilerin desteklediği hükümetlere karşı muhalefete düşen bâzı devlet adamları, Sultan Osman'ın kanının hesabını sormak iddiâsıyla kalkmışlar, bu suretle halkın senpatisini toplamışlardır. Bunlardan ilki Erzurum Beylerbeyi Abaza Mehmcd Paşa'dır. Osmanlı târihinde yiğitliğiyle ün yapmış olan Abaza Mehmed Paşa, yeniçerileri pâdişâh kaatili ilân ederek üzerlerine yürümüş, yeniçerilerin bir kısmı kaçıp bir kısmı Erzurum iç kalesine sığınmıştır. Hattâ kaçan yeniçerilerin bâzılarını yakalayıp ayaklarına nal çaktırarak "Şimdi daha iyi koşarsınız" dediği söylenir. Abaza Mehmcd Paşa Erzurum'dan hareket ederek Anadolu vâlîlcrinin birçoğunu kendi yanına kattı, Ankara'ya kadar geldi ve Ankara Kalesi'ni kuşattı.

İstanbul'da işlerin düzelmediği gibi Anadolu'yu da baştan başa ateş sardığını gören devlet ileri gelenleri, bu işe bir çâre bulmaya çalıştılar. Yapılacak ilk iş, devlet rcîsliği ve hele Halîfe olma şartlarından tamâmen uzak bulunan Sultan Mustafa'nın oradan uzaklaştırılması idi. 1623 yılı Eylülünde Birinci Ahmed'in hayatla bulunan oğullarından en büyüğü olan Şehzâde Murad tahta çıkarıldı.

Dördüncü Murad Han

Sultan Murad Han, Birinci Ahmed'in oğlu olduğu için Genç Osman'ın da kardeşi idi. Oniki yaşında tahta çıktı. Bu yaşta devlet işlerinde bilgisiz ve tecrübesiz olduğu gibi, ağabeyi Sultan Osman'ın fecî âkibetiyle ilgili korkunç hatıralar içinde bulunuyordu.

Pâdişâh olduğunun ertesi yılı İran Şâhı Birinci Abbâs hiyle ile Bağdad'ı işgal etti. Bağdad'da yerli askerin kumandam olan Bekir Subaşı, vâlî Yûsuf Paşa'yı bir vesîle ile ortadan kaldırmış ve Hâfız Ahmcd Paşa'ya haber salarak Bağdad vâlîliğinin kendisine verilmesi hâlinde her yıl İstanbul'a büyük miktarda

para göndereceğini bildirmişti. Onun bu isteği reddedilerek Bağdad'a bir vâlî tâyin edilince, Bekir Subaşı Acem Şahına mektup gönderdi, kaleyi kendisine teslim edeceğini söyledi. Şâh Abbâs hemen adamlar gönderip, kendisi de Şiilerin kutsal yerlerini ziyaret maksadıyla otuzbin askerle Bağdad taraflarına geldi. Tehlikeyi sezen İstanbul hükümeti hemen Bekir Subaşı'yı paşa rütbesiyle Bağdad valisi yaptı. Bekir Paşa bunun üzerine devlete sadakat gösterip İranlılar'a şehri vermedi. Şâh Abbâs Bağdad'ı kuşattı. Üç ay şiddetli bir savunmadan sonra Şâh'ın vaadlerinc kapılan Bekir Paşa'nın oğlu İran askerini şehre sokunca kale düştü. İranlıîar Bekir Paşa’yı işkence ile öldürdükten sonra Bağdad'da şiflerle sünnîlerin listesini yapıp sünnîleri başta Bağdad Müftüsü olmak üzere işkencelerle öldürdüler. Böylece Bağdad ve onunla birlikte bütün Irak, Osmanlı elinden çıkmış oluyordu. Ardından Kırım’da hânlık kavgası dolayısıyla isyan çıktı. Kırım veliahdi Şâhin Giray, otuzbin Tatar'la Osmanlı elindeki sâhil kalelerini yakıp yıkmaya başladı. Nihayet Nogay Beyi Aslan oğlu Kantemir Mirzâ bunların üzerine hücum edip hemen hepsini imhâ etti, ve Kırım ateşi söndürülmüş oldu. O kargaşalıkta Kazaklar Karadeniz'de korsanlığa başlayıp İstanbul Boğazı ağzında Sarıyer'e kadar geldiler ve her taralı yakıp yıktılar. Kapdân-ı Deryâ Receb Paşa 1625 Ekimi'nde bunlar üzerine sefere çıkıp Karaharman açıklarında bütün Kazak donanmasını imhâ ederek devleti o dertten kurtardı.

Bağdad felâketi kanayan bir yara hâline gelmişti. Hafız Ahmed Paşa Diyârbekir Beylerbeyi iken Bağdad'ın kurtarılması için serdâr tâyin edildi. Hâfız Paşa, yanında dört toptan fazla götürmediği için kale dövülemedi ve muhasara uzadı. Şâh Abbâs'ın İran ordusunu toplayıp yardıma gelmesi üzerine de OsmanlIlar kuşatmayı kaldırıp döndüler.

Devlet bir taraftan iç isyan gaileleriyle bunalıyordu. Abaza Mehmed Paşa kendi üzerine gönderilen yeniçerileri kılıçtan geçirdikten sonra kendisini tenkile gelen Dişlenk Hüseyin Paşa'yı da yendi. Erzurum'a asker gönderilip Abaza orada kuşatıldıysa da yine bir netice alınamadı. Nihayet Hüsrev Paşa kumandasında gönderilen bir ordu 1628 Eylülü'nde Abaza Paşa'nın

askerini türlü vaadlerle yanından uzaklaştırdıktan sonra Abaza'yı teslime mecbur eltiler. Paşa oradan İstanbul'a, Pâdişâh'ın huzuruna getirildi. Bütün bu isyanının Sultan Osman'ın öcünü almaktan başka gâyesi bulunmadığını söyleyince Pâdişâh onu affetti ve Bosna Beylerbeyliğine tâyin etti.

Hüsrev Paşa'nın başkumandanlığında Bağdad'a ikinci bir sefer tertiplendi. 1630 yılında bu Bağdad kuşatmasından da sonuç alınamadı. Hüsrev Paşa azledildi, yerine Hâfız Ahmcd Paşa getirildi. Hüsrev Paşa taraflıları onu yine eski yerine getirmek için pâdişâhtan, Hâfız Paşa dâhil, onyedi kişinin kendilerine teslim edilmesini istediler. Dördüncü Murad henüz idâreye hâkim olmuş değildi. Bütün çırpınmalarına rağmen, annesiyle işbirliği yapan Topal Recep Paşa'nın da göz yumması üzerine, askerin zorbabaşıları Hâfız Ahmed Paşaya saldırıp parçaladılar.

Hâfız Paşanın kendi gözlen önünde öldürülmesinden sonra bu zorbaları sindireceğine dâir yemin eden Sultan Murad, önce onların pek büyük ümîd bağladıkları Hüsrev Paşa'yı çrtadan kaldırmakla işe başladı. Sonra zorbaların saraydaki baş dayanağı olan Topal Recep Paşa'nın başını vurdurdu. Kendi annesi Mâhpeyker Kösem Sultan'ı saraydaki odasında göz habsine aldırdı. Sîpâhî zorbaları başlarına geleceği sezip Atmeydanı'nda toplandılarsa da Pâdişâh akıllılık edip önce yeniçerileri elde ederek, yeniçeri ileri gelenlerine ve ulemâya sarayda devlete itaat edeceklerine dâir Kur'an üzerine yemin ettirdi.

Sultan Murad bundan sonra İstanbul içinde herhangibir zorba fesâdına meydan vermemek üzere, fesatçıların toplandıkları kahvehâneleri kapattı ve tütün yasağı ilân etti. Sık sık geceleri kendisi konlrola çıkıyor, yasağa uymayanları oldukları yerde öbür dünyaya gönderiyordu. Asker içinde fime çıkaran elebaşıları birer birer yakalayıp ortadan kaldırdı. Sonra ulemâ sınıfını sindirdi. Böylece İstanbul'da devlet reisini ve hükümet otoritesini hiçe sayıp kendi menfaatları uğruna her türlü kepâzeliği yapabilecek cinsten hiçbir adam kalmadı, böyle şeyleri akıllarından geçirenler korkularından seslerini çıkaramaz oldular.

Sıra dış işlerine gelmişti. Önce Lehistan üzerine sefere çıktı. Pâdişâh Edirne'de iken Lehistan hükümeti elçi gönderip

Osmanlı'nın barış şartlarını kabûl etmeye hazır olduklarını bildirince geri döndü ve o sırada devlet için âdeta haysiyet mes'elesi hâline gelen İran işini halletmeye karar verdi.

1635 yılı Mart ayında Pâdişâh İstanbul'dan hareket ederek Revan (Erivan) seferi denen Iran seferine çıktı. Osmanlı ordusu Temmuz ayında Revan önüne geldi ve şehri kuşattı. îranlılar dayanacak güçleri olmadığını görünce teslim oldular. Revan Vâlisi olan Emir Güne Oğlu Tahmasb Kulihan şehri vire ile teslim etti. Bu adam Osmanlı hizmetinde Yûsuf Paşa adını almış ve İstanbul'un meşhur Emirgân semtine ismini vermiştir.

Pâdişâh Rcvan'ı teslim aldıktan sonra Tebriz üzerine yürüdü ve Tebriz'i işgâl etti. Oradan Van-Diyarbekir yoluyla İstanbul'a döndü.

1638 Nisan'ında Bağdad'ı kurtarmak üzere sefere çıktı. Ekim ayı ortalarında Bağdad'ın dış mahallari alınıp kale kuşatıldı. Kale içinde otuz ilâ kırkbın arasında Iran askeri bulunuyordu. Açılan gediklerden yapılan şiddetli hücûmlardan birinde veziriazam Tayyâr Mehmed Paşa askerin başında gedikten girerken kurşunla vurulup şehîd oldu. Aralık ayı sonlarında Iran Vâlisi Bckıaş Han umûmî hücûm yapan Türk ordusuna karşı kale burçlarından teslim teklifi yaptı ve "vire" ile kaleyi verdi. Fakat Bcktaş Han ile aralan iyi olmayan diğer Iranlı kumandanlar yiruıibin askerle iç kaleye kapanıp savaşa devam ettiler. Bunun üzerine Pâdişâh Rumeli Beylerbeyi Aslan Paşazâde Ali Paşayı gönderip yirmibin Safevî askerini şiddetli bir hücûmla toptan imhâ ettirdi. Bu ölü sayısı aşağı-yukarı Safevîler'in Bağdad'ı ele geçirince öldürdükleri sünnî müslüman sayısına denktir. Pâdişâh fetih işi tamamlandıktan sonra "ancak şimdi ziyârete yüzüm var" diyerek Imâm-ı Azam'ın türbesine gitti; türbeyi tâmir ettirip fevkalâde kıymetli eşyâ hediye etti.

1639 yılında İran'la Kasrışîrîn Anlaşması yapıldı ve böylccc şimdiki Türk-Iran hudûdu daha o tarihte çizilmiş oldu.

Sultan Dördüncü Murad Han, 1640 yılı Şubal'ında "damla" hastalığından vefat elti. Bu hastalık Osmanoğullarmda irsi olup kendisinde bir senedir başlamıştı. Hekimlerin verdiği

ilâç ve perhizlerle biraz düzeldiği bir sırada Silahtar Mustafa Paşa'nın konağında verilen bir ziyafette içki içmesi üzerine bütün Osmanlı ülkesini nizâm ve disiplin içine sokmuş bulunan o kudretli pâdişâh kendi nefsini zaplcdcmcmiş, bilhassa Rcvan'dan getirdiği eski Sâfevî Valisi Emîrgûncoğlu'nun tertiplediği eğlence âlemlerinde vücûdunu yıpratmıştı.

Öldüğü zaman yirmidokuz yaşındaydı. İkiyüz okkalık gürz kullanır, mızrak vurarak sekiz kalkanı birden deler; ata binmekte ve silah kullanmakta eşine rasllanmazdı. Yine bütün dedeleri gibi san'at sâhasmda da dehâsı vardı. Hâfız Ahmcd Paşa'nın Bağdad seferinden gönderdiği manzûm feryadnâmeye yazdığı cevap bugün bile dillerde destandır.

Dördüncü Murad Han Osmanoğluları'nm en kudretlilerinden biri sayılır. Gerçekten, kendisinden önceki yıllarda otorite kargaşalığının memleketle yarattığı anarşi ve terör o kadar korkunç boyutlara ulaşmıştı ki, Pâdişalı'ın bu uğurda kıydığı binlerce can kimsede acıma duygusu yaratmadı, bütün memleket genç yaşta ölen bu büyük adamın arkasından ağladı, hattâ her kargaşalık devrinde onun hasretini çekti.

Sultan İbrahim Han

Ibrâhim Han, Birinci Ahmcd'in oğlu ve Dördüncü Murad'm kardeşi idi. Genç Osman vak'asma şâhid olmuş, ayrıca üç kardeşi Sultan Murad zamanında idâm edildiği için o zamana kadar bütün hayatı ölüm korkuları içinde geçmişti. Bu yüzden kendisini tahta dâvet ettikleri zaman bunun bir tuzak olduğunu sanıp gitmek istemedi. Dördüncü Murad'ın oğulları hep küçük yaşta ölmüş oldukları için, Şchzâdc Ibrâhim, Osmanoğulları âilesinin tek erkek ferdi olarak kalmıştı. Pâdişâh olduğu zaman yirmibeş yaşındaydı. Yaşadığı hayalın ızdırapiarı sinirlerini çok bozmuştu. Bâzdan bu sinir bozukluğundan dolayı Sultan İbrâhiın'c "deli" demişlerse de bunlar hem deliliğin ne demek olduğunu, hem de Sultan İbrahim'in şahsiyetini hiç bilmeyen kim-
• derdir.

Sullan İbrâhim'in saltanat yıllarının cn önemli hâdiseleri Girit seferi ve bâzı Anadolu isyanlarıdır. Girit, Venedikliler'in elindeydi ve Akdeniz'de Türk hâkimiyetine sekte veren bir çıban gibi duruyordu. Rodos'tan sonra Malta'ya sığınan korsan şövalyelerin bir sığınağı hâline gelmişti. Bu haydut yuvasının fethi Birinci Ahmcd zamanında kararlaştırılmış, fakat başka gâilelerden gecikmişti. Bu defa Kızlarağası Sünbül Ağa'nın, yanında Mısır vergi geliri ve birçok değerli eşyâ ve câriyelerle bindiği kalyonun Malta korsanları tarafından esîr alınıp, esir ve câriyelcrin Girit'te satılmış olması bir bahâne oldu. Ordu ve donanma Malta seferine diye hazırlanıp asıl niyet gizlendi. Türk askeri ancak adanın yakınlarına gelindiği zaman hedefin Girit olduğunu anlamış, böylece Venedikliler'e de fazla hazırlık fırsatı verilmemişti.

1645 yılı Haziran'ında Girit sâhillerine asker çıkarılmaya başlandı. Halk Venedikliler'den pek memnun olmadığı için, Türk ordusunun iyi muamelesi onları çok sevindirmiş, hattâ erzak yardımı yapmalarına yol açmıştı. Ordu Haziran sonunda Girit'in en büyük kalelerinden Hanya önüne geldi ve kuşatmaya girişti. Ağustos ayı içinde Hanya teslim oldu. Kış geldiğinde orada asker bırakılarak İstanbul'a dönüldü. Ertesi yıl Girit'e eski Budin Beylerbeyi olup kahramanlığı ve espirisiyle tanınan Gâzî Deli Hüseyin Paşa serdâr tâyin edildi. Hüseyin Paşa büyük başarı göstererek Girit'in ikinci büyük kalesi olan Resmo'yu aldı, oradan Kaııdiye kuşatmasına geçti. Kandiye çok müstahkem bir yerdi ve içinde çok sayıda asker, cephane, erzak vardı. Hüseyin Paşa önce şehri ablukaya alıp teslim olmaya zorladı. Bu arada Venedikliler zaman zaman huruç hareketi yapıp Türklcr'e hücum ediyorlardı, fakat Hüseyin Paşa her seferinde bunları fecî yenilgilere uğratıp ellerinden haylî top ve tabya aldı. Nihâyct ablukadan sonra doğrudan doğruya kuşatmaya geçildi. Bu arada Venedikliler Çanakkkale Boğazı'nı ablukaya alıp Girit’e gidecek yardımı önlemeye çalıştılar. Kapdân-ı Deryâ Ammârzâde'nin beceriksizliği yüzünden Hüseyin Paşa ordusu uzun zaman yiyecek ve ccphânc sıkıntısı çekti. Sonra asıl adı Himârzâdc olan Ammârzâdc bu beceriksizliğinden dolayı idâm edildi.

SuİLan İbrahim devrinin iç politikası çok bozuk gitti. Pâdişâh sık sık sinir krizleri geçirdiğinden iyi olmak için her çâreye başvuruyor, bu arada onun gözüne girmek isteyen bir sürü dalkavuk herbiri bir yoldan "derdine çâre" gösteriyordu. Bunlardan biri "nefesi kuvvetli" olduğu söylenen Kastomonulu bir üfürükçü idi. Her nasılsa Pâdişâh bu adama okuttuğu zaman ferahlık bulmağa başlamış, böylece Cinci Hoca adıyla tanınan üfürükçü sarayda büyük bir nüfuz kazanmıştı. Dalkavuklukla bâzı paşalar ondan hiç geri kalmadılar. Hattâ bir veziriazam, Pâdişah'a "Siz hata etmezsiniz" diyecek kadar ileri gitti. Bunlar ayrıca olup biten işleri Pâdişah'a dâima iyi tarafından anlatıyorlar, birçok kötülüklerden kendisini haberdâr etmiyorlardı. Sultan İbrahim duâlar, kadınlar, araba scfâları ilh. içinde derdini unutmakla ömrünü geçirdi. Saraydaki eğlence hayatına para yetmediği için halktan "kürk ve anber" vergisi diye bir vergi almaya kalktı. Ayrıca, valilerden haraç istemeye kalkmış, vâlîliklcri çok para verenlere vermeye başlamıştı.

Sivas Vâlîsi Vardar Ali Paşa'dan büyük miktarda para ve Anadolu Beylerbeyi Ibşir Paşa'nın Sivas'taki karısını isteyince Vardar Ali Paşa isyan ederek asker toplayıp İstanbul'a yürüdü. Fakat Ibşir Paşa karısının ırzını kurtaracak yerde İstanbul'un emriyle Vardar’ın üzerine yürüyüp onu idânı ettirdi. Bunun dışında Katırcıoğlu ve Karahaydaroğiu adlı Celali reisleri Anadolu’yu altüst edip üzerlerine gönderilen kuvvetleri mağlûb eltiler ve arada pekçok ma'sûm canından, malından oldu.

Sultan İbrahim nihayet kürk ve anber vergisini ulemâdan ve askerden de almaya kalkışınca Ycniçcrilcr'in ileri gelen kumandanları, o sırada Girit'ten dönmüş olan eski Yeniçeri Kethüdâsı Kara Murad Ağa'nın başkanlığında toplandılar; ulemâya da haber salındı. Bunlar önce Pâdişah'ı yanlış haberlerle aldatan ve onun keyfine hizmet eden veziriazam Ahmed Paşa'nın azlini islediler. Paşa azledildi, ama Yeniçeri kumandanları (Ocak ağaları) onu yakalayıp öldürdüler, cesedini Sullanahmcd Meydanımdaki çınar ağacının dibine çırılçıplak bıraktılar. İnsan etinin mafsal romatizmasına çok iyi geldiği şâyiası üzerine pekçok

kimse gelip Pa.şa'nın elinden birer parça kopardığı için, Ahmed Paşa'nın adı sonraları "Hc/arpârc" (=Bin parça) olmuştur.

Sulıan İbrahim yeni veziriazam Sofu Mehmed Paşa'nm asker ve ulemâya âid istekleri kendisine bildirmesi üzerine çok sinirlenerek onu huzurundan kovunca, Sofu Mehmed Paşa ertesi gün durumu Fâtih Câmii'nde toplanan ocak ağalarına ve ulemâ efendilere bildirmiş, bunun üzerine Yeniçeriler toplanarak Pâdişah'ın tahttan indirilmesine karar vermişlerdi. 1648 yılı 8 Ağustosu'nda saraya giren büyük bir kalabalık Şehzâdc Mehmed'i çıkarıp pâdişâh ilân etti, Sultan İbrahim de bir odaya kapatıldı.

Sultan İbrahim kötü bir şöhrete sâlıip olmakla birlikte aslında kötü veyâ deli bir adam değildi. Kendisinin pâdişâh olarak sorumluluklarının pekâlâ farkında idi ve bu yolda çok titiz davranıyordu. Fakat sinir buhranları içinde bulunması bâzı kaabiliycili devlet adamlarını bertaraf etmesine, bâzı değersiz kişileri ise sırf onun sıkıntılarını ferahlattıkları için büyük mevkilere geçirmesine yol açtı. Kadın düşkünlüğü yüzünden yaptığı birtakım saçmalıklar da kendi eseri değildir. Osmanlı hâncdânında kendisinden başka erkek kalmadığı için, neslin devam etmesi maksadıyla bütün devlet adamları kendisine güzel câri yeler takdim etmekte âdeta yarışa girmişler, pâdişâhı Rinbir Gece sultanlarına benzetmişlerdir. Evliyâ Çelebi, ne hikmetse onun türbesinin hep kadınlar tarafından ziyaret edildiğini söyler.

Kapatıldığı odada on gün kaldıktan sonra idâm edilmiş ve Ayasofya'da amcası Sultan Mustafa'nın yanına defnedilmişim.

Dördüncü Mehmed Han

Av merakı yüzünden *"Avcı Sultan Mehmed"* diye anılan Dördüncü Mehmed, Sultan İbrahim'in büyük oğludur. Tahta çıkarıldığı zaman yedi yaşındaydı (1648).

Dördüncü Mehmed'in ilk yıllarında Sultan Osman olayı ve ondan sonraki birçok hâdiselerin izleri henüz çok taze idi ve ayni tip kargaşalıklar devam ediyordu. Önce sipâhîlcr Sultan

Osman'ın kan dâvası için şeyhülislâmla veziriazamın katlini islediler. Ulemâ bu isteğe karşı Yeniçerilerde birleşti ve Sultan-ahmed Mcydanı'nda isyan çıkaran sipâhîlcr kanlı bir şekilde yo-la sokuldu. Böylecc sipâhîlcr bir güç olmaktan çıkmış, bütün kuvvet Yeniçeri Ocağı'na geçmiş oldu. Bir müddet sonra vezîri-âzam da azledilip Yeniçeri Ağası Kara Murad Ağa vezîriâzam oldu.

Devleti bu yıllarda en çok uğraştıran iki mes'eleden biri Celalî hareketleri, öbürü uzayıp giden Girit savaşı idi. İsparta taraflarında yirmi sancaklık yeri kendi hâkimiyet bölgesi yapan Kara-Haydaroğlu Mehmed Bey, İsparta mütesellimi Abaza Kara Haşan Ağa tarafından bir baskında ağır yaralandıktan sonra ya-kalandı ve İstanbul'a getirilip idâm edildi. Meşhur seyyah Ev-liyâ Çclebî Kara-Haydaroğlu'nun büyük bir kahraman olduğunu söyler. Bu olaydan sonra eski sıpâhî zorbalarından Gürcü Nebî, Karahaydaroğlu'nun eski yoldaşı Katırcıoğlu ile birlikte çok sa-yıda asker toplayıp İstanbul'a yürüdü. Bulgurlu'da yapılan sa-vaşta Katırcıoğlu hükümet kuvvetlerini bozduysa da Gürcü Ne-bî mağlûb olup çekildi. Kaçan Gürcü Nebî Kırşehir sancakbeyi İshâk Bey tarafından yakalanıp idâm edildi, Katırcıoğlu ise yi-ğitliğinden dolayı affedilip sancakbeyi yapıldı.

Pâdişâh henüz küçük yaşta olduğundan devlet işlerini ele almış ve otoritesini kurmuş değildi. Bu yüzden saraya bâzı dev-let adamları ve vâlîde sultanlar hâkimdi. Dördüncü Mehmed'in annesi Turhan Sultan ile Büyük Valide (Dördüncü Murad'ın an-nesi) Mahpcyker Kösem Sultan arasındaki mücâdelede Kösem Sultan öldürüldü; böylcce en azından Dördüncü Mehmed'in ikti-darı sağlamlaştı. Köscm'i öldüren Lala Uzun Süleyman Ağa bu defa tâ Sultan Osman olayından beri devlete hâkim olan yeniçe-ri zorbabaşılarını ortadan kaldırmanın da bir yolunu buldu. Top-kapı Sarayı’nm Bâb-ı Hümâyûn kısmı önüne Peygamberimizin mukaddes sancağı (Sancağ-ı Şcrîf) dikilip tellâllar vâsıtasıyla bütün halk sancak altına toplanmaya dâvet edildi. Yeniçeri ne-ferleri canlarının korkusuna düşüp hepsi sancak altına gelince Ocak Ağaları kaçacak yer aramaya başladılar. Onbcş-yirırıi gün içinde birer ikişer hepsi saklandıkları yerlerde yakalanıp işleri

bitirildi, böylccc Ağalar saltanatına da son verilmiş oldu.

Dördüncü Mehmed'in ilk on yılında hemen her yıl, hattâ bir yılda birkaç defa sadrâzam değişikliği oldu. Nihayet Valide Sultanın tavsiyesi üzerine eski Trablusşâm Vâlîsi Köprülü Mehmed Paşa vczîriâzamlığa getirildi. Köprülü, devleti bu kargaşalıktan kurtaracağını, ancak kendisine yaptığı işlerden dolayı hesap sorulmamasını şart koşarak bu makamı kabul etti. Birçok işleri düzeltti, ama bu arada çoğu ma'sûm olmak üzere nice insanın kanını döktü.

Önce Girit mcs'clcsinin halledilmesi gerekiyordu, çünkü Çanakkale Boğazı'nı abluka altına alan Venedikliler buradan Girit ordusuna yardım gitmesini önlüyordu. Köprülü, ordunun başında Çanakkale'ye gitti. Donanma Venedik gemilerine karşı bir başarı gösteremedi, fakat karadan atılan bir lop güllesi Venedik Amiral gemisini batırınca Venedikliler kaçtılar ve böylece Giril yolu açıldı. Bundan sonra Vcnediklilcr'in o kargaşalıkta Türkİcr'den aldıkları Bozcaada, Limni, Semadirek gibi adalar tekrar ele geçirildi.

Köprülü bundan sonra Erdcl seferine çıktı ve isyan eden Erdcl Beyi ile ona katılan Et'lâk ve Boğdan Voyvodalardın yola getirdi. İkiyüzbin Tatar atlısı Erdeki baştanbaşa çiğneyerek cllibin esirle döndüler. Bu sırada Anadolu'dan isyan haberleri geldiği için Köprülü geri döndü. Bâzı vâlîler Abaza Haşan Paşa'nın başkanlığında toplanıp isyan etmişlerdi. Aslında bu isyanın başlıca sebeplerinden biri Köprülü'nün sert hareketleri ve kan dökücülüğü idi. Disiplin ve otorite sağlamak maksadıyla pekçok asker ve kumandan öldürtmüş, bunun üzerine canlarından korkan bâzı kumandanlar ve askerler Anadolu'ya kaçıp isyan bayrağı açmışlardı. Köprülü öyle kötü bir terör estirmişti ki, İstanbul'da yerine vekil bıraktığı paşa bile âsîlere katılmıştı.

Köprülü, Erdcl seferinden İstanbul'a gelip Murtaza Paşa'yı serdâr yaparak âsî paşaların üzerine gönderdi. Haşan Paşa onun gönderdiği kuvvetleri Ilgın'da bozguna uğrattı. Haşan Paşa ve arkadaşları bundan sonra kışı geçirmek üzere Kilis ve Antep tarafına gittiler. Köprülü'nün Haleb'e gönderdiği Murtaza Paşa bunlara mcklûb gönderip Haleb'e çağırdı ve hepsine İstanbul hü-

kümelinin af emri gönderdiğini bildirdi. Haleb'e gelen paşalara ziyâfel verildi, fakat adamlar yatsı namazı için abdest aldıkları sırada Köprülü'nün gönderdiği kaatillcr tarafından öldürüldüler. Aslında bu paşaların asıl suçu devlete değil, Köprülü'nün kcylı ve zâlim idaresine isyan etmekti.

Doğu Avrupa tarafındaki işler oldukça iyi gitti. 1659 yılı Temmuz ayında Ruslar'a karşı Osmanlılar'dan yardım isteyen Kazak ha imanı Vikovski'nin bu ricası üzerine bir miktar Osmanlı askeri ile Kırım Hanı Mehmed Giray kumandasında Tatar birlikleri gönderildi. Kazaklar'ın Konolop kalesi'ni kuşatmış bulunan Rus Prensi Trubeçkoy'un 120 bin kişilik ordusundan bir tek kişi kalmamacasına hepsi kılıçtan geçirildikten sonra, Rusya içlerine akıncı kolları gönderildi, 50 bin Rus csîr edildi. Ef-lfık'ın âsî voyvodası Mihnca'ya karşı ise Silistrc Valisi Can Arslan Paşa ile Elbasan sancakbeyi Ahmed Bey harekete geçip Voyvoda'yı bozguna uğrattılar ve yerine başka birini getirdiler. İsyan etmiş bulunan Erdcl Beyi Rakoczy'nin üzerine Budin Beylerbeyi Şeydi Ahmed Paşa gönderildi. Kahramanlığıyla tanınmış bir adam olan Dağıstanlı Şeydi Ahmed Paşa, âsî prensin elinden bâzı kalelerini aldıktan sonra ordusunu müthiş bir bozguna uğratmış, ancak yaralı kaçabilen Rakoczy birkaç hafta sonra ölmüş ve İstanbul Hükümeti Erdcl tahtına Bark-Czai'yi oturtmuştur.

Köprülü Mehmed Paşa 1661 yılında Edirne'de ölüp İstanbul'a getirilerek defnedildi. Öldüğü zaman doksan yaşına yakındı. Câhil, fakat zekî bir adam olan Paşa'nm başarılarında asıl rolü oynayan, onun merhametsizliği ve fesatçılığıdır. Bu yüzden âsâyişi yerine getirmekle birlikte devletin bozulan düzenine çâre olacak hiçbir tedbîr almamıştır. Fakat kargaşalığı önlemesi yüzünden saray tarafından tutulmuş, hattâ vasiyeti üzerine oğlu Fâzıl Ahmed Paşa kendisinden sonra sadrıâzam yapılmıştır.

Köprüliizâdc Fâzıl Ahmed Paşa askerden veyâ idarecilikten yetişmiş biri değildi, tahsil yaparak müderris (profesör) olmuştu. Çok kültürlü ve çok zeki bir adam olduğu için devlet işlerinde başarı gösterdi.

Fâzıl Ahmcd Paşa sadnâzam olunca Vencdikliler'e karşı karadan (Dalıııaçya) bir sefer açılması ve Girit işinin böylcce çabuk bitirilmesi düşünülmüş, fakat Avusturya tarafından şikâyetler gelince o tarafa öncelik verilmiştir. AvusturyalIlar 1662 yılında OsmanlI'nın Erdel Prensi yaptığı Bark-Czai'yi hiyleyle öldürüp yerine kendi adamları olan Kemeny Yanoş (Osmanlılar "Kimyarıoş" derler) adında birini koymaya kalktılar. İstanbul hükümetinin ölen prens yerine tâyin ettiği Apafi de âciz kalınca, Yanova sancakbeyi Küçük Mehmed Bey idaresinde gönderilen bir imdad kuvveti Kemeny Yanoş’un sayıca çok üstün ordusunu darmadağın etti, Kemeny Yanoş Türk atlarının ayakları altında ezilerek öldü. İstanbul hükümeti Viyana'ya artık Erdel işlerine karışmaması için bir protesto gönderdi, fakat AvusturyalIlar bunu dinlemeyince Fâzıl Ahmcd Paşa bizzat ordunun başına geçerek Avusturya seferine çıktı (1663).

Ordu Belgrad'dan Ösek'e geldiğinde Avusturya elçileri gelip barış istedilerse de, Kaanûnî zamanındaki senelik harâcı vermeyi kabûl etmedikleri için geri çevrildiler. Türk Ordusu Avusturyalılar'ın elindeki müstahkem Uyvar (Neuhauscl) Kalesi’ni muhasara etti. Uyvar o zamanın en büyük kalelerinden biriydi ve zaptcdileceği kimsenin aklına gelmiyordu. Fâzıl Ahmed Paşa'nın otuzsekiz gün süren kuşatmasından sonra Avusturya-lılar ve Macarlar daha fazla dayanamayacaklarını anladılar. Kalenin kumandanı Kont Forgaç (bu adamın âilesi sonradan Tür-kiyc’ye yerleşerek Furgaç adını almıştır) "vire" ile teslim oldu. Kırım Hanı Mehmed Giray'ın oğlu Tatar atlıları ile, kardeşi de Kazak atlılarıyla Avusturya içlerine akma gönderildi, bunlar seksenbin eşîrle döndüler. Serdâr kışı Belgrad’da geçirdi.

Ertesi yıl (1664), vaktiyle Avusturyalılar'dan yıkılması istendiği halde yıkılmayan Yeni Kale fethedildi; içindekiler teslim olmadığı için imhâ edildiler ve kale yerle-bir edildi. Böylcce orada bir Avusturya sığınağı ortadan kaldırılmış oldu. Fâzıl Ahmcd Paşa oradan Yanıkkale(Raab)'yi almak üzere yürüyüşe geçti. Kale Raab ırmağının öbür yakasında olduğu için Saint Gothard köyü civarında hafif bir köprü kurulup asker geçi-

rilmcye başlandı. Onbin kadar asker karşıya geçtikten sonra şiddetli yağmur yüzünden köprü yıkıldı, karşı taraftaki askere de düşman ordusu hücum etti. Türk askeri bunları geri püskürtüp merkezlerine kadar ilerlemesine rağmen takviye alamadıkları için geri çekildiler ve çoğu ırmakla boğularak öldü. Dörıbin kişi kadar şchîd verildi. AvrupalIlar bu basit hâdiseyi büyük bir zafer gibi kutlamaya kalktılarsa da, Türk Ordusu ileri yürüyeşe devam edince, barış istemek zorunda kaldılar. 10 Ağustos 1664'de Türkler'in ileri sürdüğü şartlar kabul edilerek "Vasvar Sulbü" yapıldı.

Fâzıl Ahmcd Paşa böylcce Avusturya seferini başarı ile kapadıktan sonra Giril işini bitirmeye gitti. 1667 yılı Mavısı'nda Giril'in son büyük kalesi olan Kandiyc kuşatmasına başladı. Kışa kadar kale alınamayınca bahara kalındı. Bu arada Padişah bu mes'elenin bir an önce halledilmesi için bizzat sefere çıkmaya karar vermişti. Girit'c geçmek üzere Eğriboz'a giderken yolda Kandiyc'nin fethedildiği haberi gelince geri döndü (1669). Venedikliler, barış yaparak Girit'i Türkiye'ye lerkcılilcr.

1672 yılında Dördüncü Mehmed Han Lehistan seferine çıktı. O târihlerde Ukrayna Kazakları Lehistan (Polonya) ile Rusya arasında bir devlet kurmaya çalışıyorlardı ve böyle bir devlet hem Rusya'nın batıya, hem Lehistan'ın doğuya ve güneye sarkmasına engel olacağı için, Türk Devleti Ukrayna Kazaklardın destekliyordu. Fakat Lehistan'ın şiddetli baskısından iyice bıkan Kazak Hatmanı Doroszenko, İstanbul hükümetine mürâcaat edip Ukrayna'nın Osmanlı ülkesine katılmasını istedi. Böylcce Osmanlılar Ukrayna'yı sancak yapıp sancakbeyi olarak Doroszeıısko'yu tâyin eltiler. Lehistan bu işe karşı çıkınca, Lehistan'ın Ukrayna'ya karşı faaliyetleri Türk Dcvlcıi'nc savaş sayıldığından, bu sefer açıldı.

Türk Ordusu 1672 Ağuslosu'nda Polonya'nın en büyük kalelerinden biri olan Kamaniçe'yi sekiz günlük bir kuşatmadan sonra teslim aldı. Böyle bir kalenin sekiz gün içinde Türk eline geçmesi bütün Avrupa'yı dehşet içinde bırakmıştı. Ardından Halep Vâlîsi Kaplan Paşa ile Kırım ve Kazak süvârî birlikleri Polonya'nın Lwo\v şehri ile etrafındaki kaleleri fethettiler. Bunun

ü/crinc Lehistan, sulha yanaşıp hem haraç ödemeyi, hem Ukrayna'yı Türk himayesine bırakmayı, hem Podolya’yı Türklcr’c tcrkcimcyi kabul etli.

Kralın Osmanlılarca yaptığı bu anlaşma, Lehistan Diyet Meclisi tarafından kabul edilmeyip Sobicsky tekrar Türk elindeki kalelere saldırınca, padişah ertesi yıl yeniden Lehistan seferine çıktı. Fakat bu arada veziriazam Fâzıl Ahmed Paşa öldü. Lehistan'a serdâr olarak gönderilen Şeytan İbrahim Paşa, Kral Jan Sobicski'yi Zora\vno'da sıkıştırarak kuşattı. Onallı gün dayanabilen Kral, barış isledi ve Podolya ile Ukrayna'yı Türkiye'ye bırakması şartıyla isteği kabul edildi.

Fâzıl Ahmed Paşa büyük bir devlet adamıydı. Kırk yaşında ölmesinin sebebi içkiye düşkünlüğüdür. Ondan sonra vczîriâzamlığa yine Köprülülerden biri getirildi. Yeni veziriazam Kara Mustafa Paşa, Merzifonlu bir sipâhînin oğlu olup küçük yaşta velîm kalınca Köprülü Mehmed Paşa tarafından evlâdlık edinilmiş ve Fâzıl Ahmed Paşa ile birlikte tahsil görmüştü. Böylccc kıymetli bir devlet adamının kaybından sonra ondan daha kıymetli bir başkası iş başına gelmiş oluyordu.

Kara Mustafa Paşa'nın ilk yıllarında Puslar, Kazak Hatman’ı Doroszenko'yu aldatarak kendi taraflarına çektiler ve Ukrayna'yı istilâya başladılar. Bunun üzerine ardı ardına iki defa Rus seferine çıkan Dördüncü Mehmed, Ruslar’ın elindeki Çehrin Kalesini fethetti. Özü (Dinyeper) nehri sınır olmak üzere Ruslarla anlaşma yapıldı. Kara Mustafa Paşa'nın asıl niyeti Avusturya ile uğraşmak olduğu için bu taraftaki mcs’clclcri bir an önce bitirmek istiyordu.

1682 yılı başında Avusturya hâkimiyetindeki Kuzey Macaristan milliyetçilerinin lideri Emcric Tököly, yâni Türkler'in "Tökcli İmre" dedikleri Macar asîlzâdcsi İstanbul hükümetine mürâcaat ederek kendisinin Türk himâyesinde "Orta Macaristan Kralı" ilân edilmesini isledi. Bu istek Türk tarafı için Avusturya'ya karşı önemli bir avantaj teşkil ettiğinden, Tökcli, kral ilân edildi ve Macaristan tarafındaki bütün vâlîlere Orta Macar ülkesinin Avusluryalılar'dan kurtarılması bildirildi. O sıralarda Avusturya İmparatorluğu şimdiki gibi küçük bir devlet değildi;

Almanya, Bohemya, bir kısım Macaristan bu imparatorluğa dâhildi. Fransızlar Avusturya'yı Batıdan sıkıştırmış, Slrazburg'u ele geçirmişlerdi. Türklcr'in de Orta Macar seferine hazırlandıklarını gören Avusturya, hemen elçiler gönderip Vasvar Barışı'nın yenilenmesini istedi. Türkler ancak Raba Kalesi'nin iâdesi ve Orta Macaristan'a hürriyet verilmesi gibi şartlarla barış yapılabileceğini açıkladılar. Elçiler geri döndü.

Budin Beylerbeyi İbrahim Paşa, Orta Macar seferine çıkıp Orta Macaristan'ın merkezi Kaşa'ya kadar birçok kaleleri fethederek Tököli'yc verdi. Vczîriâzam Kara Mustafa Paşa ise Avusturya tarafındaki durumla ilgili olarak etraflı bilgi toplamış, bütün hudûd vâlîlerinden raporlar getirmiş, sonunda Avusturya'ya karşı sonuç alıcı bir savaş yapmanın doğru olacağına inanmıştı. Paşa'nın ve onunla ayni görüşte olan devlet adamlarının fikri, Viyana'yı işgâl ederek Almaıı-Avusturya İmpariorluğu'nu geri almak, böylcce Macaristan'da Türk lâbiiyyeti altında kuvvetli bir Macar Krallığı kurulmasına imkân vermekti. Macaristan ayakta durdukça Almanlar'ın Türk Devleti için artık önemli bir tehlike teşkil etmesi düşünülemezdi. En büyük düşman olan Avrupa'ya karşı böyle kuvvetli bir savunma duvarı kurulması Türk devletini çok uzun yıllar rahat ettirebilirdi.

.’.'elere Pâdişâh da çıktı. Henüz Viyana kuşatmasına kesin karar verilmiş değildi. Pâdişâh Belgrad’da kaldı, ordunun başında Kara Mustafa Paşa Estoni-Belgrad’a kadar geldikten sonra orada bir savaş meclisi topladı ve Viyana’nın kuşatılmasına karar alındı.

Türk ordusu 100-120 bin civarında askerle Avusturya'nın birçok kalelerini zapt ve bazılarını tahrîb ederek Viyana önlerine geldi. AvusturyalIlar ordunun ileri harekelini durdurmak için Başkumandan Dük Şad dö Loren kumandasında bir ordu çıkardılarsa da Kara Mustafa Paşa’nın yolladığı bir kuvvet bunları mağlûb edip bütün ağırlıklarını zaptetti. Avusturya İmparatoru Lcopold bu yenilgi üzerine bütün ümidini kaybederek Viyana'yı bırakıp kaçtı. Şehirde Kont Stahremberg bütün eli silah tutan erkekleri askere yazıp savunma tedbîrleri aldı.

Türklcr iki ay on günlük bir muhasara sırasında şehrin birçok dış tabyalarını ele geçirdiler. Bu sırada ordunun mevcudu altmış bin kadardı. Diğer taraftan Avusturya'nın imdadına koşmak üzere Papa'nın önderlik ettiği bir mukaddes ittifak kurulmuş ve buna Saksonya ve Bavyera Elcklörlcri ile Lehistan Krallığı katılmıştı. Lehistan Kralı Jan Sobieski kumandasına verilen bu yetmiş bin kişilik orduya karşı Kara Mustafa Paşa hemen Kırım Hanı Murad Giray'ı Tatar atlılarıyla yollayarak, Tuna Köprüsü'nü tutmalarını emretti. Bu arada metristeki askerlerin bir an evvel şehri almaları için hazırlıklar yapıldı. Düşman herlıangibir ihtimalle Tuna'dan beriye geçtiği takdirde Budin Beylerbeyi İbrahim Paşa bunlara karşı çıkacaktı.

Türk târihinin en büyük ihanetlerinden biri, bu sırada Kırım Hanı Murad Giray tarafından işlendi. Haçlı ordusu Tuna köprüsünü geçerken, kendi askeriyle bir tepeye çekilip seyreden Tatar Hanı, lıücûm etmesi için kendisine yalvaran Hanlık imamına şunları söylemiştir:

> *"Sen bu Osmanlunıın bize eldüğü çevri bilmezsim. Bu düşmanın kovalanması benim için hiçbirşeydir ve bu işin dinimize ihanet olduğunu da bilirim. Ama islerim ki onlar kendilerinin kaç paralık adam olduklarını görsünler, Tatar'ın kıymetini anlasınlar".*

Böylccc Tuna'yı geçip Türk kuşatma kuvvetlerinin üzerine doğru gelen haçlı ordusu, bu defa ikinci bir ihanet sayesinde yine başarılı oldu. Gelen düşmanla savaşması için orada bırakılan Budin Paşası, daha önce Savaş Meclisinde Viyana kuşatmasının şiddetle aleyhinde olduğu ve bu yüzden Serdâr'dan azar işittiği için, Kara Mustafa Paşa'nm mağlûb olmasını istedi ve askerini toplayıp düşmanla savaşmadan doğru Budin yolunu tuttu. Yetmiş bin kişilik düşman ordusu karşısında, yanında, o sıra ancak onbin kadar hazır askeri bulunan Kara Mustafa Paşa akşam vaktine kadar yiğitçe çarpıştı, nihayet bunca ihanet karşısında projesinin suya düştüğünü görünce şchîd olmak için

düşman askeri içine dalmaya kalktı. Yanındakiler zorla eteklerinden tuttular; herşeyin bitmediğini, ordunun tekrar toplanması için kendisinin vüeudunun şart olduğunu anlattılar.

Gerçekten, Serdâr büyük bir gayretle oradan uzaklaşıp darmadağın çekilen orduyu Yanıkkalc önlerinde topladı. Aslında Viyana'daki bozgun Türklcr'dcn çok fazla zayiata yol açmamış, ancak psikolojik etkisi büyük olmuştu. Hıristiyan ordusu bile bir müddet Türklcr'in taktik icâbı çekildiklerini zannetti, ancak ortada kimse kalmadığını görünce bırakılan ordu ağırlıklarını yağmalamaya başladılar. Ordunun tekrar toplanması dolayısiylc lâkip edip imhâ etmeye de cesaret edemediler. Serdâr burada ihâncı edip giden Bıdin Beylerbeyini idâm ettirdi. Söylendiğine göre, Budin Paşası ölmeden önce *"Pâdişâhımıza söyleyin, Serdâr' ı azlennesin, çünkü kayıpları ancak o telâfi edebilir"* demiştir.

Kara Mustafa Paşa İstanbul'a da haber gönderip Kırım Hanı Murad Giray'ı azlettirdi. Yerine tâyin edilen Hacı Giray'dan kırkbin Tatar atlısı aldı. Macaristan'daki kaleleri takviye ettikten sonra bahar vakti Nemçeli'den intikamını almak üzere Bclgrad kışlağına çekildi. Fakat İstanbul'daki düşmanları Viyana bozgununu fırsat bilip binbir fesat uydurarak neticede onun idâmına fermân çıkardılar. İstanbul'dan fcrmânla gelen iki çavuşu gördüğü zaman Paşa mcs'clcyi anlar gibi olmuş, *"Bizim için siyâset var mı"* diye sormuştur. *"Beli, sultanım"* cevâbını alınca abdest alıp iki rek'at namâz kılmış, sonra boynunu cellâda uzatmıştır. Öldüğünde 49 yaşındaydı, 42 yaşında sadrıâzam olmuştu.

Viyana bozgunu Avrupalılaşın yüzlerce yıllık bozuk mâncviyâtını büyük ölçüde düzeltti. Üstelik Kara Mustafa Paşanın idâmıylc karşılarında kudretli bir serdâr göremeyince, ertesi yıl harekete geçip Budin'i kuşattılar. Üç aylık bir kuşatmadan sonra Budin savunmasıyla görevli Şeytan İbrahim Paşa'nın karşısında tutunamayıp geri döndüler. Öle yandan Viyana bozgununun kahramanı sayılan Lehistan Kralı Jcan Sobicski Eflâk ve Boğdan'ı zaptetmek üzere harekete geçti, fakat Lehistan Serdârı Süleyman Paşa tarafından bozguna uğratıldı.

Girit'iıı kaybından dolayı OsmanlI'dan intikam almak için çırpınan Venedik Cumhuriyeti nin de Kutsal Hıristiyan İıtifakı'na girmesi üzerine Osmanlı Devleti bütün Ran cephelerinde savaşmak /.orunda kaldı. Venediklilere karşı Dalmaçya cephesinde Bosna Beylerbeyi Muştala Paşa büyük bir zafer kazanıp, Venedik kara ordusunu imha etti, fakat denizde başarısız kalındı ve Venedikliler Prcvczc, Koron ve Navarin'i zaptettiler.

Avrupa tarafında Sobieski'nin Lehistan ordusu bir defa daha bozguna uğratıldı, fakat AvusturyalIlar Uyvar'ı zaptettiler ve ertesi yıl tekrar Budin'i kuşattılar (1686).

Budin Beylerbeyliğinde bulunan Abdı Paşa, kalenin daha evvelki kuşatmaya dayanmasından cesaretlenerek askerin çoğunu sıla iznine göndermişti. Çok kahramanca bir sauınma yapmakla birlikte bu hatasının kurbanı oldu. Budin. yetmışaltı günlük bir savunmadan sonra düştü. Türk askeri sokak sokak çarpışarak hepsi şehîd düşünceye kadar kaleyi vermediler. Hattâ Budin Paşa'sı Abdı Paşa bile elde kılıç çarpışarak öldüğü için cesedi tanınıp bulunamadı. Nice yıllar sonra Osmanlı Devleti Macar'larda anlaşarak Abdi Paşadan şehîd düştüğü yere, onun için senbolik bir mezar yaptırdı. Halâ yolu Budapeşte'ye düşen Türk 1er Kale'ye gidip bu mübarek şehidin makamını /ıvâret ederek Fâtiha okurlar.

Budin Türk ülkesinin bir nazlı gülü idi. Onun kaybı uzun zaman yüreklerden çıkmayan müthiş bir acıya yolaçlı, AvusturyalIlar şehri aldıktan sonra kürkler ın hepsini öldürdükleri gibi, Tiirkler'e aid bütün binaları yıktılar, bütün eserleri ortadan kaldırdılar. Ancak kendilerinin de kullandığı hamamlar kaldı. Bugün Budapeşte'nin Buda tarafında Aslan Paşa va Sokul-1 ıı Hamamları \üzeliı \ıllık Türk Budin'den boynu bükük kalan birkaç eseri teşkil etmektedir. F akat Budin'in Türk'ten kalma bir incisi varılır ki. şimdi hâkim bir tepede şehrin âdeta ıııânevî korıiNucusu gibi durmaktadır: Gül Baba. Bahçesinde hep güller yetişen Gül Baba Türbesi, Budin'in şanlı gâ/îlerinin torunları taralından bugün de başlıca ziyârel yerlerinden biridir. Gül Baba' ya Maçtırlar bile büyük bir saygı gösterirler.

Budin'in kaybından sonra Macaristan'daki Türk hâkimiyeti de, birkaç kale dışında, sona ermiş oluyordu. Kara Mustafa Paşa'nın yerine getirilen sardarlar arasında kudretli biri çıkmamış, nihayet bunların ehliyetsiz idareleri yüzünden asker isyan ederek Belgrad'dan İstanbul'a yürümüştür. Âsî ordu birlikleri Silivri'ye geldikleri zaman Sadrazam vekili Fâzıl Mustafa Paşa bütün vezirleri ve ulemâyı Ayasofya'da toplayıp Pâdişâh'ın tahttan indirilmesine ve bu suretle kargaşalığın yalıştırılmasına karar almıştır. Böylccc Dördüncü Mehmed'in oluzdokuz yıllık padişahlığı sona ermiş, yerine onun kardeşi ve Sultan İbrahim Han'ın oğullarından şehzade Süleyman getirilmiştir (1687).

İkinci Süleyman Han

İkinci Süleyman'ın ilk yılları müthiş kargaşalıklar ve bozgun haberleri içinde geçli. İstanbul'a gelen zorbabaşıları şehirde âsûyişi bozdukları gibi, devlet işlerine karışmaktan da geri durmadılar. Bu arada Macaristan tarafında Türk ordusu kalmadığı için son Türk kaleleri de birer birer düştü. Lehistan tarafında Kırım Hanı Selim Giray'm gayretleriyle Lehistan tecâvüzlerinin hepsi defedilip önemli zaferler kazanılıyordu. Fakat Avusturya cephesinde Esloni-Bclgrad Kalesi'nin de düşmesinden sonra Alman-Avuslurya İmparatorluk ordusu Belgrad'a kadar geldi, bir aylık kuşatmadan sonra Belgrad işgâl edildi.

Venedik cephesinde Çelebi İbrahim Paşa Eğriboz'da önemli bir zafer kazandı. Bu arada Rusya da fırsattan faydalanıp Kırım'ı ve belki İstanbul'u zapdetmek hülyasıyla üçyüzbin kişilik bir ordu toplamıştı. Bunların üzerine gönderilen Kırım Hanı Selîm Giray, Perekop'ta altı gün süren şiddetli bir savaştan sonra Ruslar'ı bozup kaçırdı.

Avusturyalllar Bclgrad'ı aldıktan sonra Morova boyunca Niş üzerine yürümeye başlayınca İkinci Süleyman, hastalığına rağmen ordunun başına geçip sefere çıktı. Memleketin her tarafında genel seferberlik ilân edildi. Vczîriâzamlık makamına

Girit'in kaybından dolayı OsmanlI'dan intikam almak için çırpınan Venedik Cumhuriyetinin de Kutsal Hıristiyan îı-tifakı'na girmesi üzerine Osmanlı Devleti bütün Batı cephelerinde savaşmak zorunda kaldı. Venediklilere karşı Dalmaçya cephesinde Bosna Beylerbeyi Muştala Paşa büyük bir zafer kazanıp, Venedik kara ordusunu imha etti, fakat denizde başarısız kalındı ve Venedikliler Prcvezc, Koron ve Navarin'i zaptettiler.

Avrupa tarafında Sobieski'nin Lehistan ordusu bir defa daha bozguna uğratıldı, fakat AvusturyalIlar Uyvarı zaptettiler ve ertesi yıl tekrar Budin'ı kuşattılar (1686).

Budin Beylerbeyliğinde bulunan Abdi Paşa, kalenin daha evvelki kuşatmaya dayanmasından cesaretlenerek askerin çoğunu sıla iznine göndermişti. Çok kahramanca bir sauıııma yapmakla birlikle bu hatasının kurbanı oldu. Budin. yeımışaltı günlük bir savunmadan sonra düştü. Türk askeri sokak sokak çarpışarak hepsi şehîd düşünceye kadar kaleyi vermediler. Hattâ Budin Paşa'sı Abdı Paşa bile elde kılıç çarpışarak öldüğü için cesedi tanınıp bulunamadı. Nice yıllar sonra Osmanlı Devleti Macar'larla anlaşarak Ahdî Paşa nın şehîd düştüğü yere, onun için senbolik hır mezar yaptırdı. Halâ yolu Budapeşte'ye düşen Türkler Kale'ye gidip bu mübarek şelıîdin makamını zi\âret ederek Fâtiha okurlar.

Budin 'Türk ülkesinin bir nazlı güllı idi. Onun kaybı uzun zaman yüreklerden çıkmayan müthiş bir acıya yolaçtı, Avusturyalllar şehri aldıktan sonra Türkler ın hepsini öldürdükleri gibi. Tiirkler'e aid bütün binaları yıktılar, bütün eserleri ortadan kaldırdılar. Ancak kendilerinin de kullandığı hamamlar kaklı. Bugün Budapeşte'nin Buda tarafında Aslan Paşa va Sokııllu Hamamları \ii/e 111 yıllık Türk Bıdin'den boynu bükük kalan birkaç eseri teşkil etmektedir. Fakat Budin'in Türk'ten kalma bir iıeisı vardır ki. şimdi hâkim bir tepede şehrin âdeta mânevi korın ucusu gibi durmaktadır: Gül Baba. Bahçesinde hep güller yetişen Gül Baba Türbesi, Bıdin'in şanlı gâzîleriniı torunları taralından bugün de başlıca ziyâret yerlerinden biridir. Gül Baba'ya Macarlar bile büyük hır saygı gösterirler.

Budin'in kaybından sonra Macaristan'daki Türk hâkimiyeti de, birkaç kale dışında, sona ermiş oluyordu. Kara Mustafa Paşa'nm yerine getirilen sardarlar arasında kudretli biri çıkmamış, nihayet bunların ehliyetsiz idareleri yüzünden asker isyan ederek Bclgrad'dan İstanbul'a yürümüştür. Âsî ordu birlikleri Silivri'ye geldikleri zaman Sadrazam vekili Fâzıl Mustafa Paşa bütün vezirleri ve ulemâyı Ayasofya'da toplayıp Pâdişâh'ın tahttan indirilmesine ve bu suretle kargaşalığın yalıştırılmasına karar almıştır. Böylccc Dördüncü Mehmed'in otuzdokuz yıllık pâdişalılığı sona ermiş, yerine onun kardeşi ve Sultan İbrahim Han'ın oğullarından şehzâde Süleyman getirilmiştir (1687).

İkinci Süleyman Han

İkinci Süleyman'ın ilk yılları müthiş kargaşalıklar ve bozgun haberleri içinde geçti. İstanbul'a gelen zorbabaşıları şehirde âsâyişi bozdukları gibi, devlet işlerine karışmaktan da geri durmadılar. Bu arada Macaristan tarafında Türk ordusu kalmadığı için son Türk kaleleri de birer birer düştü. Lehistan tarafında Kırım Hanı Selim Giray'ın gayretleriyle Lehistan tecâvüzlerinin hepsi defedilip önemli zaferler kazanılıyordu. Fakat Avusturya cephesinde Esloni-Bclgrad Kalesi'nin de düşmesinden sonra Alman-Avusturya İmparatorluk ordusu Belgrad'a kadar geldi, bir aylık kuşatmadan sonra Belgrad işgâl edildi.

Venedik cephesinde Çelebi İbrahim Paşa Eğriboz'da önemli bir zafer kazandı. Bu arada Rusya da fırsattan faydalanıp Kırım'ı ve belki İstanbul'u zapdcimck hulyâsıyla üçyüzbin kişilik bir ordu toplamıştı. Bunların üzerine gönderilen Kırım Hanı Selîm Giray, Perekop'ta altı gün süren şiddetli bir savaştan sonra Rıısları bozup kaçırdı.

AvusturyalIlar Bclgrad'ı aldıktan sonra Morova boyunca Niş üzerine yürümeye başlayınca İkinci Süleyman, hastalığına rağmen ordunun başına geçip sefere çıktı. Memleketin her tarafında genel seferberlik ilân edildi. Vczîriâzamlık makamına

Fâzıl Ahmcd Paşa'nın küçük kardeşi Fâzıl Mustafa Paşa geiirildi. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'dan beri tek kaabiyetli veziri - âzam olan Fâzıl Mustafa Paşa ilk iş olarak Avusturyalılar'm Rumeli'de çıkardıkları kargaşalıkları önlemek üzere Kırım Hanı Selim Giray'ı gönderdi. AvusturyalIlar o sırada Arnavut ve Sırplar'a krallık vadederek bazılarını Osmanlı aleyhine harekele geçirmişlerdi. Selim Giray yıldırım gibi yetişip hepsini itaat altına aldı. Sonra dönüp Osmanlı ordusuna katıldı.

Fâzıl Mustafa Paşa Edirne'den ordu başında hareket ederek Belgrad'a doğru yürüdü. Bu arada Orta Macar Kralı ve OsmanlI taraftarı olan Tököli imrenin ülkesi de Avusturya istilâsına uğramış, Tököli Türklcr'den yardım istemişti. Silistrc Valisi Ahmcd Paşa ona yardımla görevlendirildi. Erdcl'c giren Paşa, meşhur AvusturyalI General Hcislcr'i ve Avusturya taraflısı Erdcl Beyini mağlûb edip esir aldı, ama kendisi de şchîd olduğu için ordu geri döndü. Fâzıl Mustafa Paşa ise Bclgrad'ı kuşatıp sekiz gün içinde onbeşbin kadar AvusturyalIyı kılıçtan geçirerek şehri geri aldı (1690).

ikinci Süleyman Han, 1691 yılında Edirne'de öldü. Tahta çıktığı zaman 45 yaşındaydı, fakat devlet işlerine bakamayacak kadar hasta idi. Buna rağmen büyük ıziıraplara katlanarak ordunun başında Edirne'ye kadar gitti, ama Edirne'de yatağa düştü. Üç buçuk senelik saltanatında Fâzıl Mustafa Paşa'yı veziriazam yapmak gibi büyük bir hizmeti olmuştur.

İkinci Ahmed Han

İkinci Ahmcd, ikinci Süleyman'ın küçük kardeşi idi. Onun tahta geçmesinden bir ay kadar sonra Veziriazam Fâzıl Mustafa Paşa, ordunun başında Tuna'nın öte yakasına geçip Budin'i geri almak üzere Avusturya ordusuna karşı yürüdü. Tuna ile Tisza ırmaklarının kavuştuğu yer yakınında Salankamen denilen mevkide Avusturya Prensi Lui'nin ordusuna hücum elti. AvusturyalIlar bozulup kaçarlarken ihtiyatsızlık eden Paşa, ön saftaki asker sırasına girip hücuma kalktığı sırada alnından bir

kurşunla vurulup şchîd oldu. Serdârın ölüm haberi Osmanlı ordusunda bozguna yol açlığı için Türkler beş allı bin kadar şchîd vererek bozgun hâlinde geri çekildiler.

AvusturyalIlar bundan sonra Bclgrad'ı tekrar kuşatmaya kalktılarsa da başaramadılar. Türk Ordusu Bclgrad'ı kurtardıktan sonra yeniden ilerleyip Pelervaradin Kalesi'ni kuşattı, fakat mevsimin bozuk gitmesi yüzünden geri dönüldü.

1695 yılı Şubat ayında Pâdişâh ikinci Ahmcd vefât etti. Saltanatı üç yıldan biraz fazla süren İkinci Ahmcd çok kuvvetli bir kültür almıştı; mûsikîşinâs ve hattat idi. Fakat o da ağabcyisi İkinci Süleyman gibi hastalıklı idi.

İkinci Mustafa Han

Sultan İkinci Mustafa, Dördüncü Mehmed'in büyük oğludur. Tahta çıktığı zaman oluzbir yaşındaydı. Devleti içinde bulunduğu buhrandan kurtarmak üzere gerektiğinde canını fedâ edeceğine yemin ederek işe başladı, ve hayli başarılı oldu.

Saltanatının ilk günleri büyük bir zaferle açıldı. Beş aydan beri Sakız Adası'nı işgâl altında tutan Venedik donanmasına karşı meşhur Türk denizcilerinden Mezomorta Hüseyin Paşa, Sakız Boğazı yakınındaki Koyunadaları'nda büyük bir zafer kazandı; düşman amirali öldürüldü ve bütün gemileri Türkler eline geçti, Sakız kurtarıldı (Şubat 1695).

İkinci Mustafa ayni yıl Osmanlı ordusunun başında sefere çıkıp Belgrad'a geldi. AvusturyalIlar o sırada Türkler'in Banal eyâletini ele geçirmek üzere Tamışvar Kalcsi'ne hücûma hazırlanıyorlardı. Bunun üzerine Pâdişâh Tuna'yı geçip Tamışvar yakınında Avusturyalılar'ın elindeki Lippa kalesini fethetti; Avusturya]ılar'ın Tamışvar kuşatması için yaptıkları hazırlıklar da Türkler'in eline geçti. Padişah oradan kalkıp Lugoş tarafında bulunan Avusturya kumandanı Kont Vclcrani'nin üzerine yürüdü. Pâdişâh'ın bizzat silah kuşanıp katıldığı bu savaşta Veterani ve Lihlenştayn Prensi öldürülüp orduları bozuldu. Lugoş

vc Şcbcş kaleleri alındı. Mevsim ilerlediği için Pâdişâh İstanbul'a döndü.

Venedik cephesinde Mczomorla Hüseyin Paşa ayni yıl Sakız'ın güneyindeki Zeytinburnu'nda Vcncdikliler'i ikinci defa fecî bir mağlûbiyete uğratıp kaçırdı.

Rus Çarı Deli Petro, büyük bir ordu ile Azak Kalesi'ni kuşattı. Üzerine gönderilen Kefe Beylerbeyi Murtaza Paşa ile Kırım şehzadesi Kaplan Giray Rus ordusundan otuzbin kişiyi kılıçtan geçirerek Azak'ı kurtardılar. Fakat Petro ertesi yıl tekrar yüzbin kişilik bir ordu ile Azak'a hücum edip kaleyi aldı. O sırada Pâdişâh Avusturya cephesinde bulunuyordu. Tamışvar'ı kuşatan Avusturya ordusunun kumandanı meşhur Frederik Augusı'a karşı Olaş civarında verilen şiddetli savaşta veziriazam Elmas Mehmed Paşa'nın onikibin serdengeçti ile yaptığı müt-hiş bir hücum sonunda Avusturya ordusu bozuldu. Tamışvar kurtarıldığı gibi, bâzı düşman palangaları ele geçirildi. Fakat ertesi yıl (1697) Zenta'da Türk ordusu Tisza nehrini geçerken ordunun büyük bir kısmı karşıya geçtikten sonra geri kalanı köp-rünün yıkılması dolayısiyle geçememiş, Avusturyalılar'ın hücû-muyla yedi sekiz bin asker vc bu arada vczîriâzam Elmas Mehmed Paşa şehîd düşmüştü.

1698 yılında bazı devletlerin aracılığıyla barış görüşmeleri başladı vc nihâyet 1699 yılında Karlofça Anlaşması imzalandı. Macaristan vc Erdel Avusturya'ya verildi, Tamışvar ile Sireni Türk tarafına kaldı. Mora vc Dalmaçya Vcncdiklilcr'c, Ukrayna ve Podolya da Lehistan'a da verildi. Hâlbuki devlet bu savaşla Vcncdiklilcr'c de, Lehistan'a da yenilmiş değildi. Türk Devletinin Karlofça Anlaşmasfm niçin bu şartlarla kabûl ettiği henüz tam mânâsıyla aydınlığa kavuşmuş değildir.

Böylcce 1683'tc başlayıp onbeş yıl devam etmiş olan bir savaş sona erdi. Bu onbeş yıl boyunca Türk Devleti Alman İmparatorluğu'na, Venedik Cumhuriyetine, Lehistan Krallığfna ve Rus Çarlığfna karşı dört cephede harbetti. Esasen Osmanlf-mn Hıristiyanlarca yaptığı mücâdelelerde hiç teke tek savaş olmamış, her zaman karşımıza bir Haçlı ittifakı çıkmıştır.

Karlofça Anlaşması bi/.c pek çok şey kaybettirdi Fakat Viyana bozgununda birinci derecede rolü bulunan Lehistan, bize karşı bunca düşman siyâsetinden sonra kendi dostları tarafından büyük bir ihâncte uğradı ve kısa zamanda ortadan silindi, o kadar ki, Türkler'dcn başka onların acısını paylaşan da olmadı. Macaristan'a gelince, bu ülkeye kurtarıcı gibi giren AvusturyalIlar kısa zamanda müthiş bir Alman boyunduruğu kurdular. Bu boyunduruğa karşı ayaklanan Macar milliyetçileri yine sığınacak yer olarak Türk Devletini buldular.

Bundan bir yıl sonra da Rusya ile bir anlaşma yapıldı. Ruslar'ın zaptettiği Azak onlarda kalmak ve Rus devletinin varlığı Osmanlılar tarafından tanınmak şartıyla iki taraf anlaşmayı imzaladı. Ruslar her yıl Kırım Hanlığı'na ödedikleri harâcı bundan böyle vermeyecekler, fakat Kazaklar'ın Karadeniz'e inmesi de yasak olacaktı.

1703 yılında İstanbul'da çıkan bir ayaklanma sonunda Edirne'ye kadar giden isyancılar Sultan Mustafa'nın tahttan indirilmesine sebep oldular. Bu hâdisede en önemli sebeplerden biri, Pâdişah'ın hocası ve Şeyhülislâm olan Fcyzullah Efendi'nin büyük bir siyasî güç kazanması, ayni zamanda kendi âilesinin fertlerini kaanûn ve geleneğe aykırı olarak çok önemli mevkilere geçirmiş olmasıdır. Fcyzullah Efendi vezirlerin tâyin ve azlinde de söz sâhibi olduğu için, kendi mevkiinden veyâ canından korkan birçok devlet adamları bu hâdisenin gerisinde rol oynamışlardır. Târihimizde *"Edirne Vak,'ası"* denilen bu olayda isyancı zorbalar kendi hâkimiyetlerini sürdürmek için İkinci Ahmcd'in çocuk yaştaki oğlu Şchzâde İbrahim'i pâdişâh yapmaya çalışlılarsa da, sonradan vczîriâzam olacak olan Baltacı Mehmed Ağa'nın büyük gayretleri sonunda Üçüncü Ahmcd tahta geçirildi.

Üçüncü Ahmed Han

Üçüncü Ahmed, Sultan İkinci Mustafa'nın kardeşiydi. İyi bir tahsil görmüştü, fakat askerlikten anlamıyordu. Tahta geçince ilk iş olarak Edirne vak'asını çıkaran eşkıya takımını temizledi. Kendisinin pâdişâh olmasında çok hizmeti geçen Baltacı Mehmcd Paşa'yı da sadrıâzam yaptı.

Karlofça Anlaşması yeni imzalanmış olduğu için, devlet bir müddet barış içinde yaşadı. Fakat sonra umulmadık bir savaşın içine düşüldü. İsveç Kralı Onikinci Şarl arka arkaya kazandığı zaferlerle Avrupa içlerine saikmış, Lehistan'ı ele geçirmiş, Rusya ile çatışmış ve Pctro'yu yenmişti. Fakat bir defa Ruslar'-la ihtiyatsızca girdiği bir savaşla yenildi ve son anda kaçarak Türk topraklarına sığındı. Ruslar, Kral'm Türk topraklarından dışarı çıkarılmasını, onunla birlikte sığınan Ukrayna Kazakları batmanı Mazeppa'nın da kendilerine teslîm edilmesini istediler. İstanbul hükümeti bir müddettir Ruslar'a verilen tâvizleri geri almak için fırsat bekliyordu. Ruslar'ın davranışı barışın çiğnenmesi olarak yorumlandı ve 1711 Tcmmuzu'nda Türk Ordusu Veziriazam Baltacı Mehmcd Paşa'mn kumandası altında Rusya seferine çıktı.

Baltacı Mehmcd Paşa, Çar Petro'nun ordusunu Prul'ta kıstırdı ve etrafını çevirdi. Asıl niyyeli bu orduyu orada hücumla imhâ etmekti. Fakat yeniçerilerin isteksizliği yüzünden ciddî bir taarruz yapamadı. Bu arada Çar'ın metresi Birinci Katerina, bâzı adamları vâsıtasıyla çok değerli mücevherler ve eşyâ toplayıp Türk tarafına göndererek onları barışa iknâ etmeye çalıştı. Reîsülküttâb ile Sadâret Kclhudâsı bu hediyeleri aldıktan sonra, Baltacı yı savaştan vazgeçirmeye çalıştılar. Paşa yine de orduyu hücuma kaldırmayı denediyse de başarılı olamadı. Bu yüzden iki taraf arasında anlaşma yapıldı; Rusya'nın Lehistan ve Ukrayna işlerine karışmaması, elinde tuttuğu Azak Kalcsi'ni de Türklcr'e bırakması karar altına alındı.

Baltacı'nın muhalifleri onun Rus ordusunu imhâ etme imkânı varken rüşvet alarak barış yaptığını öne sürüp, en sonunda onu azlettirdiler. Maamâfih Rcîsülküttâb'la Sadâret Kcthüdâsı'nın rüşvet aldıkları sonradan anlaşılarak bunlar idâm edildi.

r

Ruslar buna rağmen anlaşma hükümlerini yerine getirmekte gecikiyorlardı. Yeni Sadrıûzam Dâmâd Ali Paşa tekrar sefere çıkacağını bildirince bu defa boyun eğdiler.

Ali Paşa çok atılgan, kaabiliyetli, hırslı bir veziriazamdı. Mora üzerine bir sefer açlı ve ordunun basına geçerek Karlofça Anla.şmasi'yle Venedik eline geçmiş bulunan bütün kaleleri birer birer fethetti. Venedikliler bir daha bellerini doğrultup buralara tecâvüz edemediler.

Alman İmparatorluğu, Karlofça Anlaşması na kendilerinin kelli olduğunu, yânı Venedik'ten alınan yerler iâde edilmedikçe kendilerinin de barışı tanımayacağım bildirdi. Bunun üzerine Türk Devleti Alman-Avusturya İmparatorluğu ile savaş vaziyetine girdi. Ali Paşa ordunun başında Belgraddan çıkarak düşmanı Karlofça yakınlarında Pciervaradin'de karşıladı. Savaşın en kızgın zamanında Paşa askere eesâret vermek için elinde kılıç ön safa alılınca, bir kurşunla alnından vuruldu ve şehîd oldu. Onun ölüm haberi ordu içinde yayılınca bozgun başladı. Bu bozgundan sonra Avusturya Başkumandanı Prens Ojen, önce Tamışvar Kalesi'ni, sonra Bclgrad'ı zaptetti.

1718de imzalanan Pasarofça Anlaşması') la, Belgrad ve Semendire Avusturya'da kalmak üzere Sava Nehri sınır kesildi. Fakat Türkler Venedikler'in Karlofça ile aldığı yerleri tekrar kazandılar.

Pasarofça Barışından sonra Türkiye'de yeni bir devir, yeni bir hayal başladı. 1718den 1730a kadar uzayan bu devreye Türkler çok sonraları *"Lâle Devri"* adını takmışlardır. Bu adın sebebi, o zamanda lâle düşkünlüğünün modayı da aşıp bir çeşit çılgınlık haline gelmesidir. Fakat Lâle Devri nin esas karakteri dışarıda ve içeride bir barış ve sükûnet devresi olması, uzun savaşlardan bıkkınlık getiren Türk halkının, özellikle İstanbul'da kibar yaşayışa, sanal ve edebiyata, hattâ Avrupa modasına kapılarak çok değişik bir hasat yaşamasıdır.

Lâle Devri ıin iki Siması, Sultan Üçüncü Ahmcd ile Sadrıâzaıı Nevşehirli Dâmâd İbrahim Paşadır. Bunların ikisi savaştan ziyâde barış adamı olup devletin Önce iç düzenlemelere ihtiyacı bulunduğunu düşünen kimselerdi. Avrupa'da olıp-bi-

tenleri özellikle kültür ve medeniyet bakımından yakından lâkip ettiler. Bu ilginin en büyük eseri Türkiye'ye matbaanın getirilmesi olmuştur. Matbaa ile bir yandan büyük ilim ve kültür eserleri çok sayıda basılıp dağıtılırken, bir yandan pâdişâh ve sadrıâzam İstanbul'daki ilim, kültür ve san'at çevrelerini yakından desteklemek suretiyle bu sâhalarda büyük bir canlılık uyandırdılar. Şiirde Nedim, mûsikîde Ebûbckir Ağa zirveyi teşkil etmek üzere, edebiyat ve san'at kalabalık çevreleri içine alacak bir canlılık gösterdi. Bilhassa Kâğıdhâne bölgesinde inşâ edilen köşkler, bahçeler İstanbul halkının kadınlı erkekli buralara dolmasına ve her köşeden şiir ve mûsikî nağmeleri gelmesine yol açmıştı. Türk üslûbunda o zamana kadar büyüklük ve asâlet hâkimken, o devirde her şeyde incelik ve zarâfet önde gelmeye başladı.

Gerçi bu devirde de savaş bulutları ufuktan hiç eksik olmadı, ama bu defaki savaş İstanbul’u o hayattan kolay kolay uzaklaştıracak cinsten değildi. İran'da Safcvî hâkimiyeti son günlerini yaşıyordu. İran'a tâbi olan Dağıstan, 1722’de Türk himayesine girmek istedi ve himâye altına alındı. İstanbul hükümetinin bu isteği kabûl etmesinin asıl sebebi, Karadeniz'de kaybettiği hâkimiyeti Hazar Dcnizi'ndc sağlamak ve Kafkasya'yı tehdîd etmeye çalışan Rusya'ya engel olmaktı. Rusya, İran’ın buhranından faydalanıp Kafkasya'yı ele geçirmek üzereydi. İstanbul hükümeti Türkiye'nin hudud vâlîlerine emir göndererek ellerindeki kuvvetle harekete geçmelerini bildirdi. Böylccc 1723 yılından başlayarak Gürcistan, Güney Azerbaycan, Lûristan, Erdclân, Kirmanşâh ve Hcmcdân ele geçirildi. 1725’te Türk ordusu Tebriz'e girdi; Gence, Revan (Erivan) ve Nahcivan işgâl edildi. 1727'de İran Şâhı bir anlaşma ile bütün bu toprakları Osmanlı Dcvlcıi’nc bıraktı.

Fakat sonraları işler hep böyle gitmedi. Afşar boyu Türklcri'nden Nâdir Han, İran’da hâkimiyeti ele geçirdi ve tekrar İran birliğini kurmaya başladı. Türk ırkının yetiştirdiği en büyük asker ve devlet adamlarından biri olan Nâdir Şâh, 1730 yılında Osmanlı elindeki bazı önemli İran eyâletlerini geri aldı.

İran'da tersine dönen durum İstanbul'da Dâmâd İbrahim Paşa düşmanlan için fırsat sağlamıştı. Nâdir Şâh'ın ufacık çocukları bile şişlere geçirdiği, bütün bu felâketler karşısında hükümetin uyuduğu dedikoduları yayılmaya başladı.

Sonunda İbrahim Paşa ve Pâdişâh bütün bu dedikoduların önünü almak üzere bizzat sefere çıkmaya karar verdiler. Üsküdar'a Pâdişâh tuğları dikildi. Fakat işler sürüncemede kaldığı gibi, askerde de pek istek görülmüyordu. Bir gün Patrona Halil adlı bir kabadayı, etrafında topladığı otuz-kırk kadar adamla bayrak kaldırıp "Dâvâmız vardır" diye çarşıyı dolaşmaya başladı. Hükümetin muhalifleri ya bu kalabalığa doğrudan doğruya katıldılar, ya da onu desteklediler. Böylccc isyancı kalabalığı gitgide büyüdü. Üsküdar'daki ordugâhtan âsîler üzerine gönderilen yeniçeriler sağa-sola sıvıştılar. Etraf Patrona Halil'in adamlarına kalmıştı. Bunlar Pâdişâh'ıan bâzı ileri gelen devlet adamlarının kendilerine verilmesini istediler. Listede İbrahim Paşa da vardı. Üçüncü Ahmed en sonunda sevgili sadrıâzamının idâmına râzı oldu. Fakat zorbaların isteklerinin sonu gelmeyeceğini, kendisinin de tahttan ayrılmasını isteyeceklerini bildiği için, kendi eliyle yeğeni Şchzâdc Mahmûd'u tahta geçirdi, kendisi de emekli bir pâdişâh olarak köşesine çekildi.

İsyancılar ayak takımının İstanbul'daki zengin ve süslü hayata olan kıskançlıklarını kabartarak onları kendi yanlarına toplamışlardı. Serseriler alayının ilk işi Kâğıdhânc'dcki köşkleri ve bahçeleri yıkıp ortadan kaldırmak oldu. Sonra birtakım devlet görevlerini kendi aralarında paylaşmaya veyâ bunları para ile şuna buna satmaya kalktılar. Fakat devletin böyie rki-buçuk serseriye teslîm olması elbette beklenemezdi. Bir gün Patrona Halil saraya çağrıldı ve hemen öldürüldü, ardından bütün ayakdaşları birer-ikişer toplanıp temizlendiler.

Üçüncü Ahmed tahttan ayrıldıktan sonra altı yıl kadar yaşadı. Türk târihinde yeni bir devri -İbrahim Paşa ile birlikte-açmış olan bu kültürlü, ince zevkli, yenilikçi pâdişâhın en büyük eseri herhalde matbaa olmuştur. Önceleri kitapları el yazısıyla yazıp çoğaltan ve bununla geçinen binlerce hattat, matbaanın kendi geçim yollarını tıkadığını söyleyerek protesto yü-

rüyüşlcri yaptılar, ama Patrona İsyanında bile matbaaya dokunulmadı. Üçüncü Ahmed ilim ve san'at adamlarını da hep korumuş, zamanında birçok büyük kaabiliyetin gelişip şöhret bulmasına yol açmıştı. Büyük şâirlerimizden Nâbî ve Nedîm, onun devrinde yaşamışlardır.

Lâle Devri, devletin hayatında iki kâbus arasında geçen tatlı bir rüyâ gibi geçti. Onun geçici güzelliği herhalde Nedim'-in şu iki mısraında en güzel ifâdesini bulmuştur:

Bir nîın neşe say bu cihanın bahârını
Bir sâgar-ı keşideye tut lâlezârını

Birinci Mahmud Han

Birinci Mahmud, saltanatının ilk yıllarında iç işlerini düzeltmekle uğraştı. Fakat çok zaman geçmeden Ruslar'ın Azak Kalcsi'ni işgâl etmeleri üzerine savaş çıktı. 1736 yılı Haziranında Sadrâzam Silahdâr Mehmcd Paşa, Osmanlı ordusunun başında Rusya seferine çıktı. Ruslar o târihlerde Pctro'nun önderliğinde başlayan büyük bir batılılaşma hareketi içindeydiler; devletin bütün kurumlannı batılı -özellikle Alman- usûllere göre düzenliyorlar, birçok mevkilerde Alman uzmanlar kullanıyorlardı. İşte bunlardan biri olan Mareşal Münih, Rus Ordusu başkumandanı olarak Kırım'ı istilâ etti ve pekçok tahrîbâta sebep oldu. İstanbul Hükümeti Kırım Hanı'nı bu hâdisede kusurlu bulup azletti, yerine tâyin edilen Han, ordusunu toplayarak Rusları Kırım'dan attı ve büyük zâyiât verdirdi. Bu hâdiseden sonra Rusya'nın müttefiki olan Alman İmparatorluğu da bize savaş açtı. Eflâk, Boğdan, Bosna ve Niş'e Alman orduları girdiler. Fakat Ruslar gibi Almanlar da Türklcr'c yenildi. Bosna Vâlîsi Hekimoğlu Ali Paşa Bosna'yı Almanlar'dan temizledikten sonra Niş'i de geri aldı. Vidin Vâlîsi Ivâz Mehmcd Paşa da Eflâk ve Boğdan tarafındaki Alman ordularını oralardan sürüp çıkardı. Ruslar bir ara büyük bir ordu ile gelip Özü Kalcsi'ni al-

dıysa da Türk ordusu yaklaşınca kaleyi yıkıp kaçmak zorunda kaldı.

Osmanlı ordularının hem Rusya'yı, hem Avusturya'yı arka arkaya yenmesi Avrupa'da büyük bir telâş uyandırdı. Üstelik Türkler kuvvetlerinin önemli bir kısmını da İran sınırında tutmak zorunda kalmışlar, geri kalanı ile iki büyük devleti yenmişlerdi. Barışa geçilmeden Hekimoğlu Ali Paşa ile Ivâz Mehmed Paşa yirmiiki yıldır düşman elinde bulunan Bclgrad'ı kuşattılar. Osmanlı askerinin hücumuna dayanamayan Almanlar, şehri teslim etmek zorunda kaldı. Türkler Bclgrad'ı düşürmeden evvel Semendire civârmda yüzbin kişilik bir Alman ordusunu yenmişler, onbinden fazla ölü veren Alman ordusu, birçok değerli generallerini de savaş meydanında bırakarak çekilmişti.

1739 yılında mağlûb Almanya, Ingiltere ve Fransa'yı aracı koyarak barış istedi. Onlarla yapılan Belgrad Muahedesinde Rusya ile de anlaşıldı. Almanya, Pasarofça ile kazandığı bütün Türk topraklarını -Tamışvar hâriç- geri verdi. Ruslar da Azak Kalesi' ni yıkıp çekilecekler, Karadeniz'e inemeyeceklerdi.

İran cephesinde Birinci Mahmud'un ilk yılında Türkler Afşaıı Nâdir Hân'ı yenmişler ve Kuzey Azerbaycan ile Dağıstan eyâletlerini almışlardı. Fakat Nâdir Hân 1732'de verdiği bu yerleri geri almak için ertesi yıl anlaşmayı bozdu. Kendisi e sırada İran şâhı değildi, başkumandandı. Çocuk yaştaki son Safevî hükümdârı adına İran'ı idârc ediyordu. Kaybettiği yerlere karşılık olmak üzere Bağdad'ı almaya kalktı. Bağdad'ı sekiz ay kuşattığı halde alamadı, o sırada üzerine gelen Erzurum Valisi Topal Osman Paşa İran ordusunu perişân edince Nâdir Hân yaralı olarak canını zor kurlardı. Fakat sonradan Safevîler'i ortadan kaldırıp yerine Afşar hâncdânını geçiren Nâdir Şâh, Topal Osman Paşayı hasta yatağında yalarken baskın yapıp öldürdükten sonra, Vezîr Abdullah Paşayı da yenip şchîd edince, Osmanlı elindeki bütün eski eyâletlerini geri aldı. Kasrışîrin Anlaşmasının sınırları esas olmak üzere yeniden barış yapıldı.

Afşarlı Nâdir Şâh, Timur gibi cihan devleti kurmak isteyen gayet hırslı bir hükümdardı, bu iş için gereken meziyetlerin pekçoğu da kendisinde vardı. Fakat kendisini Osmanlıya denk

saymak gibi bir hatâya düştü. 1743 yılında tekrar Bağdad tarafına saldırdı. Musul'u kuşattı. On gün kuşatmadan sonra bir OsmanlI veziri ile bir beylerbeyinin karşısında geri çekilip gitmek zorunda kaldı. Oradan kalkıp Kars’ı kuşattı, iki ay uğraştıktan sonra Hacı Ahmcd Paşa’nın karşısında yüzgeri etti. 1746’da barış yapılarak eski hudûdlara dönüldü.

Osmanlı Devleti böylece 1736-39 arasında dünyanın üç büyük devletiyle üç cephede çarpışmış, ikisini yenmiş, biriyle başabaş kalmıştı. İran savaşlarında iki tarafın da üstünlük gösteremeyişinin başlıca sebeblerinden biri, İran’ın başında Nâdir Hân gibi büyük bir Türk kumandanın bulunuşu, Iran ordusunun ise Afşar Türkmenlerinden meydana gelmiş olmasıdır.

Sultan Mahmud Han 1754 yılında vefat etti. 59 yaşındaydı, yirmibeş yıldır Osmanlı tahtında oturuyordu. Son derece kültürlü, yumuşak huylu, iyi bir devlet adamı, şâir ve bestekâr olan Pâdişâhın çocuğu olmamıştı. *"İki şeye doymadım, biri evlâd, biri mehıâb"* dediği söylenir. Zamanında devlet kendine yeniden çeki düzen vermiş, zannedildiği gibi kudretini kaybetmediğini bütün cihâna isbât etmiştir.

Üçüncü Osman Han

Üçüncü Osman, 1754 yılında ağabeyi Mahmud Han’ın yerine pâdişâh oldu. O sırada cllialtı yaşındaydı.

Üçüncü Osman'ın saltanatı ancak üç yıl sürdü. Bu üç yıl içinde daha önce yapılan barış anlaşmaları dolayısiyle devlet huzur içinde yaşadı. Ancak İstanbul’da çıkan büyük bir yangın pekçok medeniyet ve kültür eserinin ortadan kalkmasına yol açlı. Üçüncü Osman İstanbul'u yeniden İmâr elliği gibi, ağabcyisinin yaptırdığı Nuruosmaniye Câmii'ni tamamlatarak ibâdete açmıştır. Onun devrindeki en müsbel işlerden biri de, Türk edebiyatının en önemli şâirlerinden biri olan büyük devlet adamı KocaRâgıb Paşa’nın sadrıâzam yapılması olmuştur.

Üçüncü Osman Han 1757 yılında vefat etti. Onun da çocuğu olmamıştı. Yerine Sultan Üçüncü Ahmcd'in oğullarından Şehzade Mustafa tahta geçti.

Üçüncü Mustafa Han

Üçüncü Mustafa padişah olduğu zaman kırkbir yaşındaydı. Saltanatının ilk on yılı barış içinde geçli, bu müddet içinde Sultan Mustafa devletin bozulan birçok müesscsclcrini düzeltmek üzere çok gayret sarfetti. Kara ve deniz mühendis mektepleri onun zamanında kurulmuştur. Sultan Mustafa ayrıca bu düzenlemeler için Avrupa'dan uzmanlar da getirtmişti. Fakat uzun ve yıpratıcı savaşlar yüzünden bütün bu gayretler fazla bir netice vermedi. Devlet bütün gücünü kendini korumaya sarfclmek zorunda kaldı.

1768'dc başlayıp altı yıl süren Rus savaşı Osmanlı târihinde bir dönüm noktası sayılır. Ruslar o târihte Lehistan’ı ele geçirmeye başlamışlar, kendilerine karşı çıkan Leh (Polonya) milliyetçilerinin çoğunu öldürmüşler, kaçanları tâkip etmek üzere de Türk sınırlarından içeri girerek hem Lchistanlı, hem Türk pekçok kimsenin ölümüne sebep olmuşlardı. Lehistan’ın Rusya’ya geçmesi Osmanlı hâkimiyetine büyük bir darbe indirecekti.

Ruslar Lehistan’ın kilidi durumunda bulunan Hotin Kalcsi’ne saldırdılar. Burada az miktarda, çoğu başıbozuk olan Türk askeri, Kahraman Paşa’nın kumandası altında Rus ordusuna kaleyi vermediği gibi, hücum ederek Ruslar’ı büyük bir bozguna uğrattılar. Birkaç ay sonra Ruslar toparlanıp tekrar geldiler, bu defa daha ağır kayıplarla geri çekilmek zorunda kaldılar. Fakat Veziriazam ve Scrdâr-ı Ekrem Mehmed Emin Paşa’nın beceriksizliği yüzünden Hotin’in boşaltılması üzerine Ruslar sonradan boş kaleyi işgâl ettiler.

Ertesi yıl Ballık Denizi'ndeki donanmalarını Cebelitarık yoluyla Akdeniz’e geçiren Ruslar, Mora’nm Rum halkını da yanlarına almak süreliyle bazı Mora limanlarını işgale başladılar. Rus donanması îngilizler tarafından kurulmuştu ve Ingiliz uzmanların idaresinde çalışan modern bir donanma idi. Buna rağmen Türklcr karadan gönderdikleri askerlerle âsî Rumlar'ı temizledikleri gibi, kalelerin hepsini geri aldılar. Bundan sonra denizde çarpışmalar başladı. Türk donanması, özellikle Cezayirli Gâzî Haşan Bey'in büyük gayretleri sayesinde İngiliz idaresindeki Rus donanmasını iki defa bozdu. Savaşta Türkler'lc başa çıkamayacaklarını anlayan Ruslar, başka bir yol denediler Türk donanması Çeşme’de demirlcnmişkcn kendilerine sığınıyor gibi gelen iki düşman gemisinin birdenbire Türk gemilerine kundak ateşleri atması üzerine, zâten limanda yan yana bulunan Türk gemileri ateş alarak havaya uçtu. Asker ve kumandanlar güçlükle kurtuldular. Böylcce *"Çeşme Fâciası "* Türk donanmasının mahvolmasına sebep olmuş, denizdeki üstünlük Ruslar’a geçmişti. Buna rağmen Rus donanması kuşattığı hiçbir yeri alamadı.

Ruslar kara savaşlarında Türklcr’i bozarak Tuna'nın kuzey yalılarını işgal ettiler. Daha sonra (1771) Kırım'ı işgâl etmek üzere bir taktik kullandılar. Rusların bugün de ellerine geçirmek isledikleri ülkelerde uyguladıkları bu taktiğe göre, Kırım Ruslar'ın yardımıyla Osmanhlar’dan ayrılıp bağımsız bir devlet olacaktı. Aynen bu gün kullandıkları *"lam bağımsızlık"* sloganı ile o gün de gaafil Kırım beylerini avladılar. Kırım asilzadeleri kendilerini Cengiz Han'ın soyu olarak bildikleri için, başka bir hanedanın emri altında bulunmak onlara ağır geliyordu; hattâ bu yüzden Murad Giray, Osmanlı Türklerine ihânelederek Viyana bozgununa sebep olmuştu. Bu sefer de Osmanlı ordusu gelmeden Kırım'ı Ruslar'a teslim ettiler. Ruslar Kırım'a girince, onları istemeyen Kırımlılar âilclcriylc birlikte Osmanlı ülkesine göçtü. Ruslar oradan Tuna'nın güneyine sarkıp Bulgaristan'a kadar ilerlemek istedilerse de Özü Muhafızı Ali Paşa'nm kuvvetli savunması karşısında birşey yapamadılar.

Ruslar daha fazla ileri ey enleyeceklerini görünce barış istediler, bâzı Avrupa devletleri de savaşın sona ermesini isliyor-

lardı. Fakat Rus teklifleri kabul edilir cinsten şeyler olmadığı için geri çevrildi ve askerî harekât devam etti. Ruslar'ın Silistre ve Varna'yı almak üzere scvketlikleri ordular Türklcr tarafından birkaç defa şiddetle bozguna uğratıldı.

Ruslar eski yerlerine geri çekilmek zorunda kalmışlardı, ama bu savunma Türklcr'c çok pahalıya mal oldu. Rus orduları girdikleri her yerde Türk halkını kadın, erkek, çocuk demeden loptan öldürüyorlardı; bir şehirde, Ruslar girdiği zaman kaçamayan kimse kalmışsa Ruslar girince artık orada bir tek Türk nüfûs bulunamıyordu. Nitekim bu Rus vahşeti yüzünden şehirlerin savunmasına kadın ve çocuklar da aynı hırsla katılmışlar ve bu yüzden Türk askeri daha büyük bir savunma gücü kazanmıştı. Bütün dünyâ tarihçileri, Ruslar'ın Karadeniz sahil kasabalarında ve Bulgaristan şehirlerinde yaptığı zulmün ve gaddarlığın, târihin hiçbir devrinde hiçbir millet tarafından yapılmadığım söylerler. Kadınları karınlarında çocukları olabilir diye karından süngüleyerek öldürüyorlar, herkesi tek tek öldürcmeyincc camilere kapatarak ateşe veriyorlardı.

1774 yılında Kaynarca Barışı yapıldı. Buna göre Kırım bağımsız oldu, ancak Kırım'da Rus işgâli devam ediyordu. Kırımlılar'ın Osmanlı Sultanına *"İslâm Halîfesi"* olarak bağlılıkları devam edecekti. Rusya Eflâk ve Boğdan'dan (Romanya) çekildi, Karadeniz'de Azak limanı dâhil, bâzı yerleri alarak Karadeniz'e çıkma imkânını kazandı.

Osmanlı Devleti târihinde ilk defa Rusiar'ı yenememiş, hattâ onlara toprak kaptırmıştı. Bundan sonra arlık Rus ilerlemesi ve Osmanlı gerilemesi devam edecekti. Bu yüzden Kaynarca Barışı'nın yapıldığı 1774 târihi, Osmanlı târihinde gerileme ve dağılma devrinin başlangıcı olmuştur.

Sultan Üçüncü Mustafa Han, bu savaşın acılarına dayanamayarak 1774 yılında üzüntüsünden öldü. 57 yaşındaydı. Yerine kardeşi Abdülhamîd Han, Türk Pâdişâhı oldu.

Birinci Abdülhamîd Han

Üçüncü Ahmed'in oğlu ve Üçüncü Mustafa'nın kardeşi olan Birinci Abdülhamîd Han, pâdişâh olduğu zaman kırkdokuz yaşındaydı.

Birinci Abdülhamîd'in saltanatının ilk yılında İran’a hâkim olan Kürd asıllı Zend hânedânı, Osmanlılar'ın Irak topraklarına saldırıp, devleti o tarafta dört yıl kadar meşgûl etmişse de, Musul Beylerbeyi Haşan Paşa’nın ardı ardına iki muharebede Iran ordusunu bozması üzerine çekip gittiler.

Asıl dertler Rusya sınırında idi. Ruslar 1779 yılındaki Aynalı-kavak Anlaşması ile Kırım’a han tâyini hakkını da Osmanlılar'dan aldılar. Bundan sonra Kırım’a Ruslar'ın desteklediği Şâhin Giray, han oldu. Rus sarayının gelenekleri içinde yetişen ve Kırım'da kılık-kıyâfete kadar herşeyi Ruslar’ınkinc benzetmek isteyen bu dejenere Han, o kadar hayrân olduğu Ruslar tarafından bir gün kovuldu ve Rusya, Kırım'ı ilhâk ettiğini resmen ilân etti (1783). Böylccc üçyüzclli yıllık bir Türk Devleti, millî şuurunu kaybederek düşmanın hem maddî, hem manevî csîri olmuş birinin elinde son gününü tamamladı. Şâhin Giray'ın balolar tertipleyip kadeh kaldırmaları kendisini dekurtaramamıştı. Sonradan Türkiye'ye kaçan bu hâin, Rodos'a sürüldükten sonra başı vurulmak suretiyle hakettiği cezayı buldu.

Ruslar'ın Karadeniz'e donanma indirmeye kalkışmaları ve geçen savaşta alamadıkları Özü ve Hotin kalelerine göz dikmeleri üzerine, 1787 yılında tekrar iki taraf savaş hâline girdi. Türkler bu savaşın hazırlıkları içindeyken, Almanya İmparatorluğu da Ruslar'ın müttefiki olarak Osmanlı'ya karşı savaş ilân etti, iki cephede iki büyük devlete karşı savaşmak zorunda kalan Türkler, önce Almanlar'ı safdışı edip, sonra Ruslar'la çarpışmayı denediler. Bclgrad'ı almak üzere harekete geçen Alman-Avuslurya imparatoru, Koca Yûsuf Paşa kumandasındaki Türk ordusunun yaklaştığını görünce Transilvanya tarafına çekildi. Yûsuf Paşa, Alman ordusunu tâkip ederek Güney Transilvanya'da Şcbeş'lc bunlara karşı büyük bir zafer kazandı. Böylcce Alman mes'elesi şimdilik bitmiş oldu. Fakat bu arada Ruslar Türklcr'in

Kuzey Karadeniz sahilindeki Özü Kalesi'ni, arkasından Odcsa limanını ve Hotin Kalesi’ni işgal elliler.

Özü Kalesi'nin düştüğü haberi kendisine verildiği zaman Birinci Abdülhamîd Han büyük bir üzüntüye kapılarak beyin kanaması geçirdi ve vefat etti. Yerine onun yeğeni ve Sultan Üçüncü Mustafa'nın oğlu Üçüncü Selîm, Türk Padişahı oldu.

Üçüncü Selîm Han

Üçüncü Selîm tahta çıktığı zaman yirmisekiz yaşında bulunuyordu. Çok iyi bir lahsîl görmüştü. Devlet işlerini yakından takip edip öğrendiği gibi, iyi bir şâir ve birinci sınıf bir bestekâr olmuştu. Babası gibi o da devlette pekçok yenilikler yapılması gerektiğine inanıyor, bunun için cüafına hep ileri fikirli, Avrupa'daki gelişmeler hakkında bilgi sâhibi bulunan kimseleri topluyordu.

Birinci Abdülhamîd devrinde başlamış olan savaş devâm etti. Türkler Ruslar'ı Romanya'dan atmak üzere 1789’da Rus Ordusu ile karşılaştıkları sırada, Almanlar Rus ordusuyla birlcşerek durumu Türkler aleyhine çevirdiler. Osmanlı ordusu Romanya'dan çekilmek zorunda kaldı. Bundan sonra Almanlar güneye inip Bclgrad'ı aldılar, Ruslar da Tuna Deltası üzerindeki Türk kalelerini işgâi etliler. Fakat o sırada Prusya'nın Almanya'ya savaş ilân etmesi üzerine Almanlar o cepheye kuvvet kaydırınca Osmanlı ordusu Almanları Yerköyü civârında bozdu.

1791 yılında Almanlarla yapılan anlaşmaya göre, Alman ordusu bu savaşta girdiği bütün Türk topraklarından çıkarıldı. Ruslar’la bir yıl sonra yapılan anlaşmaya göre de onların elinden de işgâi etlikleri yerlerin çoğu geri alındı.

Bu târihten îtibâren bcş-altı yıl Türkiye savaştan uzak kalmış, Üçüncü Selîm'in ıslâhat çalışmaları için biraz fırsat doğmuştu. Pâdişâh bütün ileri gelen devlet adamlarından, devletin kuvvet kazanması için nelerin yapılması gerektiğine dâir raporlar isledi. Bunların uzun uzun gözden geçirilmesinden sonra,

ilk olarak ordunun düzeltilmesine karar verildi. Ordunun düzeltilmesi ilk ve en önemli işli, çünkü bütün reform çalışmaları aneak Türk vatanının tehlikede olmadığı bir devirde yapılabilirdi. Bu maksatla Üçüncü Selim, *Nizâm-ı Cedîd* adlı yeni bir asker sınıfı kurdu; bu asker, modern Batı tekniğiyle yetiştirilecekti.

1798 yılında Fransa ile İngiltere arasındaki şiddetli mücadele Türk topraklarına kadar sıçradı. Napolyon Bonapart, İtalya'yı ele geçirmiş, Venedik Dcvlcti'nc son vererek onun topraklarını almış, böylccc Fransa ile Türkiye sınırdaş olmuşlardı. Napolyon oradan Mısır yoluyla Hindistan'ı ele geçirmek, böylcce İngilizlcr'i yenmek istiyordu. 1798'de Fransız donanması İskenderiye sâhillerinc asker çıkardı. Napolyon halka çok iyi davranıyor, Pâdişah'la hiçbir kavgası olmadığını, sırf ona başkaldıran Memlûk Bcyleri'ni itaat altına almak istediğini söylüyordu. Üzerine gönderilen Türk kuvvetleri yenildi. Napolyon oradan Filistin'e doğru ilerlemeye başladı. Akkû Kalesi önüne geldiği zaman Cezzâr Ahmed Paşa'nın kumandasındaki Nizâm-ı Cedîd askerini yenip kaleyi alamadı. Aylarca uğraştıktan sonra gece vakti gizlice orayı tcrkclmck zorunda kaldı. Bu arada Fransız Donanması Ingilizler tarafından yakılmış, Napolyon güç durumda kalmıştı. Türklcr Napolyon’a karşı hem Ingilizlcr, hem Ruslarla anlaşma yaptılar. Napolyon'un Adriyatik'te ele geçirdiği bâzı Türk kaleleri Türkiye'ye iade edildi. Napolyon yerine bir generalini bırakarak Mısır'dan gitti. Kapdân-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'nın donanmayla İskenderiye limanını kapatması üzerine Fransızlar Mısır'ı boşaltıp gittiler.

Fransız belâsı bu şekilde savuşlurulmakla birlikle Fransa'nın bütün Avrupa boyunca ektiği tohumlar Rumeli Türkiyesizi hayli sarstı. Suplar ve Karadağlılar Fransız ihtilâli'nin yaydığı milliyetçilik fikirleriyle kıpırdamaya başlamış, ayni şey Rumlar arasında da görülmüştü. İşin kötüsü, bu hareketlere karşı devletin merkezî otoritesi çok zayıflamış bulunuyordu. Valilerin idârcsiz.liği, yeniçerilerin itâatsizlikleri yüzünden bütün Rumeli'de derebeyleri ortaya çıkmış, eyâlet valileri yerine halka bunlar hükmetmeye başlamışlardı. Özellikle "ayan" denen ma-

halli liderlerin vâlî yerine geçtiği görülüyordu. Bir yandan Rumeli şehirlerindeki yeniçerilerin şımarıklıkları, bir yandan âyân ve ağaların keyfî idareleri, vaktiyle OsmanlI'nın buralarda kurduğu adalet düzenini iyiden iyiye sarstı ve hıristiyan unsurlar arasında isyan edenler için haklı bir zemîn yarattı. İstanbul hükümeti, derebeylerinin nüfuzunu kırmak ve bunları itaat altına almak veya ortadan kaldırmak üzere bir Nizâm-ı Cedîd ordusu gönderdi. Fakat merkezde yeniliklere karşı çıktıkları için bu dcrcbcylcriylc işbirliği yapan bâzı devlet adamlarının uydurdukları gerekçelerle Nizâm-ı Cedîd askeri geri çekildi. Hâlbuki o sırada meselâ Belgrad'da yeniçeriler kendi vâlîlerini kendileri seçiyorlar, yerli halka hayvan muamelesi yapıyorlar, Sırplar'ın feryadı göklere çıkıyordu. Sırplar herşeye rağmen devlete çok sâdık kaldılar. Fakat İstanbul hükümetinin bir türlü nizâm ve âsâyişi yerine getiremediğini görünce birçoğu isyâncılara katıldı. Aslında Sırp isyânı, Sırplılar'ın ülkelerinde düzeni korumak için başvurdukları son çare olmuştur.

1806'da Sırp isyânı ile Rus savaşı ayni zamana geldi. Sırp ihtilâlcisi Kara Yorgi önce Alman-Avusturyalılar'dan destek ve teşvik görürken, sonradan Ruslar işe karıştılar ve Sırbistan işlerine onlar yön vermeye başladılar. Kara Yorgi Bclgrad'ı eline geçirirken Ruslar da yeniden Karadeniz sahilindeki Türk kalelerine saldırdılar. Böylcce 1806 yılında yeni birTürk-Rus savaşı başladı. Hoıin ve Bender'i alan Ruslar, Tuna ağzında İsmail kalesi önüne geldikleri zaman burada yenildiler ve durdular. Silisire Vâlîsi Alemdâr Mustafa Paşa, bunları bir defa daha mağlûbiyete uğratınca İngilizler Ruslar'a yardım etmek üzere donanmalarıyla Marmara'ya kadar gelip, birşey yapmadan geri döndüler. Sonra Mısır'a girmeye kalktılarsa da Osınanlı vâlîsi Mehmed Ali Paşa tarafından kovuldular. Rus donanması da Bozcaada civârında Türklcr'c yenildi. Gerek bu yenilgiler, gerek Napolyon tehlikesinin yaklaşması üzerine Ruslar bir mütâreke yapıp savaşı o noktada dondurdular. Fakat bu mütârekeden biraz önce Türkiye'de korkunç olaylardan sonra bir saltanat değişmesi olmuştu.

Üçüncü Selim, reformlarınm en önemlisi olarak Nizâm-ı Ccdîd askerini görüyor, onlara büyük para harcıyordu. Aslında Nizâm-ı Ccdîd askeri, Pâdişah'm *"Nizâm-ı Cedîd"* (= Yeni Nizâm) dediği genel bir reformlar dizisinin bir parçasıydı ve bu reformlar için harcanmak üzere bir Nizâm-ı Cedîd Hazînesi kurulmuştu. Bu hazîneden yapılan masraflar diğer bâzı masrafları, bu arada kapıkulu askerinin masraflarını kısmaya yol açtığı için, birçok kimseyi hoşnutsuz bırakmıştı. Eski saltanatlarının zayıfladığını gören yeniçerilerle reformlara aleyhtar olan bir kısım ulemâ ve devlet adamı birleştiler. 1807 Mayısı'nda Kabakçı Mustafa adlı bir yeniçeri neferinin emri altında harekete geçen yeniçeri yamakları, Nizâm-ı Ccdîd taraftarı bâzı devlet adamlarını parçalayıp yeniçerilerin eski nizâmına bir daha karışılmamasını istediler. Üçüncü Selim çok yumuşak huylu, merhametli bir pâdişâhtı; kan dökülmesini engellemek için Nizâm-ı Cedîd'i ilgâ ettiğini bildirdi, sonra da tahttan indirildi, ve yerine amcasının oğlu Dördüncü Mustafa getirildi. İşte Osmanlı-Rus mütârekesi bunun zamanında olmuştur.

Üçüncü Selîm tahttan indiğinde henüz kırkaltı yaşındaydı. Türkiye'de yeni bir devir açmak için bütün meziyetlere sâhip bulunan, fakat Osmanoğlu'nun celâdet ve azmi yerine, yumuşak huyluluğunun kurbanı olan bu pâdişâh, bizim târihimizin en büyük şahsiyetlerinden biridir. Zamanında ilim ve san’at sâhasında büyük adamlar yetiştiği gibi, kendisi de bunların başında gelir. Bestekâr olarak müzik târihimize geçmiştir. *"İlhâmi”* mahlasıyla güzel şiirleri vardır. Onsckiz yıllık pâdişâhlığı içinde öylesine kendini devlet işlerine vermiştir ki, ne zaman istirahat ettiği ve şahsî işleriyle uğraştığı sorusu hep akla gelir.

Dördüncü Mustafa Han

Dördüncü Mustafa Han, Birinci Abdülhamîd'in oğludur. Pâdişâh olduğu zaman yirmisekiz yaşındaydı. Üçüncü Sclîm'in oğlu bulunmadığı için Dördüncü Mustafa vclîahd idi. İsyâncılarla daha önce hiçbir ilişkisi olmadığı halde, ortada başkası bu-

Ilınmadığı için taht kendisine kalmıştı. Kısa süren saltanatı içinde de isyan kargaşalığından kurtulup kendine göre bir iş yapma fırsatı bulamadı. Yapılacak ilk iş, bir an önce isyancıları temizlemekti, ama bunun için kullanabileceği kimse yoktu. Nizâm-ı Cedîd taraftan bâzı ileri gelen devlet adamları o sırada Rusçuk'ta bulunan Vczîr Alemdâr Mustafa Paşa'nın İstanbul'a çağırılmasını teklîf ettiler. Alemdâr Nizâm-ı Ccdîd taraftarıydı, ama ayni zamanda Üçüncü Sclîm'i istiyordu. Pâdişâh işin bu tarafını bilmeden Alemdâr'ı İstanbul'a çağırdı. Paşa yola çıkar çıkmaz seksen kişilik bir süvari birliği göndererek İstanbul'da Kabakçı Mustafa'yı yakalatıp öldürttü. O Çorlu'ya geldiği zaman, Kabakçı'nın iğrenç kellesi kendisine yetiştirilmişti. Aslında isyâncılar, Sultan Mustafa tahta geçerken isyân olayına karışanlar hakkında tâkîbât yapılmamasına dâir ondan söz almışlardı.

Alemdâr kendi askeriyle İstanbul'a hâkim olunca Dördüncü Mustafa isyâncıları birer-ikişer cezâlandırmaya başladı. Fakat bu sırada Alemdâr'ın Üçüncü Sclîm'i tekrar tahta geçireceğini öğrenmişti. Onu ve velîahd şehzade Mahmud'u öldürttüğü takdirde kendisinin tek erkek Osmanlı olarak kalacağını, böylcce kimsenin kendisine dokunamayacağını düşündü. Her ikisinin de öldürülmesi için emir verdi. Gönderilen kaatiller Üçüncü Sclîm'i öldürdüler, fakat Şchzâdc Mahmud'un dâiresine girecekleri sırada harem kadınlarından Ccvrî Kalfa üzerlerine kızgın kül atarak bunları bir süre oyaladı, o arada Şchzâdc dama çıkarılarak kaçırıldı. Bu kargaşalık csnâsında Alemdâr, sarayın kapılarını zorlamaya başlamıştı. Üçüncü Sclîm'in ölüsüyle karşılaşınca çok ağladı, sonra Şchzâdc Mahmud'un elini öpüp bîat etti. Böylcce Osmanlı târihinde İkinci Mahmud Devri başlamış oluyordu (1808).

İkinci Mahmud Han

İkinci Mahmud, Sultan Birinci Abdülhamîd'in oğludur. Pâdişâh olduğu zaman yirmidört yaşındaydı. Üçüncü Selîm onu kendi oğlu gibi yetiştirmişti, bu yüzden İkinci Mahmud onun fikirleriyle doluydu.

Sultan Mahınud'un saltanatının ilk birkaç ayında İstanbul Alcmdâr'ın hâkimiyetinde idi. Bu durum yeniçeriler arasında hiç hoş karşılanmadığı gibi, Sultan Mahmud'u tutan devlet adamları bile Alcmdâr'ın Rumeli serdengcçtilcrinc benzeyen serbest hareketlerinden rahatsız oluyorlardı. Üstelik onun Rusçuk'-tan getirdiği asker İstanbul'da şimdiden rahatsızlık yaratmaya başlamıştı. Nihâyet Alcmdâr’a karşı birleşen kuvvetler, başta yeniçeriler olmak üzere, Alemdâr’ı ortadan kaldırmak için onun konağına hücum ettiler. İçeriden ateşle karşılık verilince konak yakıldı, Alcmdâr duman içinde boğularak öldü, isyancılar bundan sonra ikinci Mahmud'u da indirmek istediler, fakat muhafız askerlerine karşı birşey yapamadılar. İki taraf da birbirini ortadan kaldırmak üzere fırsat aramaya başladı.

1809 yılında Ruslar Napolyon’la anlaşma yapıp ondan gelecek tehlikeyi önleyince, kendilerini serbest hisselmişler ve daha evvel dondurulmuş olan savaşı yeniden başlatmışlardı. 1809’da Güney'c doğu ilerleyen Ruslarla Osmanlı ordusu Silislre yakında savaşa tutuştu, Ruslar büyük kayıp vererek geri çekildiler. Fakat bir yıl hazırlandıktan sonra büyük kuvvetlerle tekrar taarruza geçtiler. 1810 yılı yaz aylarında Varna'ya kadar ilerlediler. Fakat Varna'da ve Şumnu'da yenilmeleri üzerine durdular. 1811 yılında Türk Ordusu Rusçuk'u muhasara edip Ruslar'dan geri aldı.

Ruslar'la 1812'de yapılan Bükreş Anlaşması'na göre Bcsarabya (Bucak) Ruslar'a geçiyor ve Prut ırmağı sınır kesiliyordu. Ruslar Romanya ve Kafkaslar'da aldıkları yerleri Türklcr'e geri verdiler. Fakat bu arada Sırplar'ı da "tam bağımsızlık" oltası ile avlamışlardı. Bclgrad ve civârında Osmanlı’ya bağlı bir Sırp Prensliği kurulmasını Türklcr'e kabul ettirdiler. Kalelerde Türk askeri bulunacak, Prensi de İstanbul hükümeti tâyin edecekti. Ama bu Sırbistan'ı ayırmanın birinci adımıydı.

Rusya aynı **plânı** Osmanlı Devlcli'nin Rum-Ortodoks tcb’ası için de **kullandı.** O târihte **Avrupalılar** daha çok eski Yu-

nan'a âid târihî ve kültürel sebeplerle Rumlar'a karşı büyük bir senpati besliyorlardı, ama Avrupa devletleri hep hânedân idârelcri altında birer imparatorluk olduğu için, milliyet fikrine dayalı isyân hareketleri de hoş karşılanmıyordu. Rusya, Ortodoks dünyâsının koruyucusu sıfaliylc Rumlar'ı isyâna teşvik etti. Bilhassa papazların idâresinde hazırlanan Rum isyânı, nihâyet 1821 yılında patlak verdi. Rumlar, Mora yarımadasını ele geçirip orada bulunan bütün Türk âilelerini ana karnındaki çocuklara varıncaya kadar öldürdüler. İstanbul hükümeti bunların üzerine asker şevketti. Ruslar ayrıca gönüllü adı altında oraya asker de yol İliyorlardı. Rusya ayni zamanda Boğdan Rumları'nı da isyana kaldırdı. Fakat Türk askeri gerek Boğdan'da, gerek Yunanistan tarafında isyânları bastırdı. Bu arada İstanbul'daki Ortodoks Patriği Grigoryos ile birtakım Fenerli Rum ileri gelenlerinin ve bazı papazların Rum ihtilâlini idâre ettikleri, hattâ Grigoryos'un İstanbul'da da bir Rum hareketi için hazırlık yaptığı öğrenildi. Fener Patrik'i pâdişâhın emriyle Patrikhâne'nin orta kapısı önünde asıldı. O zaman Rumlar, Paırikhânc'nin bu kapısını kapattılar ve ancak bir Türk Devlet Başkanı aynı yerde asıldığı takdirde açmaya yemin ettiler. Mısır Vâlîsi Mehmed Ali Paşa'nm oğlu İbrahim Paşa, emrindeki Mısır ordusuyla Yunanistan'ı isyancılardan temizlemeye memür edildi. 1826 yılında İbrahim Paşa bütün isyan bölgelerine hâkim olmuştu.

Mısır Ordusu'nun Yunanistan'da gösterdiği başarı, bütün dikkatleri bir noktaya çekmişti. Bu ordu modern usûllerle yetiştirilmiş, Mısırlı Türklcr'den meydana gelmişti. Zâten yenilik fikirleriyle kafası dolu bulunan ve Nizâm-ı Cedîd asker sınıfını tekrar kurmayı düşünen Sultan Mahmud, bu defa *"Eşkinci Ocağı"* adında bir asker sınıfı tcşkîl edip modern usûllerle tâlime başlattı. Yeniçeriler derhâl isyan eltiler. Bunun üzerine Pâdişâh, ulemânın ileri gelenlerini ve paşaları çağırdı. Şeyhülislâm yanma üç-dört bin kadar medrese talebesi alıp Pâdişah'ın emrinde olduğunu söyledi. Sultanahmet Meydanına dikilen Sancağ-ı Şerif altında yaptığı konuşma ile bütün İstanbul halkını "dîn ve devlet adına" Peygamberin yüce sancağı altında toplanmaya ça-

ğırdı. Yeniçcriler'in şerrinden yıllardır bıkmış olan İstanbul halkı, kadınlar dâhil olmak üzere, sancak altına koştular. Padişah da kılıcını kuşanmış, artık bu işe son vermek üzere askerin başına geçmişti.

Yeniçeri Kışlaları dört bir yandan sarılıp topa tutuldu. Düşman karşısında yiğitlik göstermeyecek kadar serkeş, rahat düşkünü olan, "Biz keçeye kılıç vurur, testiye kurşun atarız" diyerek her türlü askerlik tekniğini reddeden yeniçeriler, kendilerini çok iyi savundular. Fakat sonları gelmişti. Akşama kadar bütün yeniçeri kışlaları yerle bir edildi, ele geçirilen bütün yeniçeriler idam edildi; taşrada bulunanlar da yakalanıp öldürüldüler. Yeniçeri Ocağı artık yoklu.

**

sjc

Yeniçeri askerinin bozulması ve devletin başına belâ olması, onların hıristiyan asıllı olmalarıyla ilgili değildi, başlangıçta bunlar hiristiyan ailelerinin küçük çocukları arasından alınıp Türk terbiyesiyle yetiştiriliyor, ana-baba yerine asker ocağını tanıyorlardı. Yeniçerilerin asıl bozulma zamanı Onycdinci Yüzyıl’dan itibaren devşirme usûlünün kalkması ile başlar. Yâni Sultan Mahmud zamanında artık yeniçerilerin hiçbiri devşirme (hıristiyan asıllı) değildi. Bu ocağın bozulmasının asıl sebebi milliyet ve dîn gibi faktörlerin dışında aranmalıdır. Yeniçerilik, son zamanlarda askerlik yapmaktan ziyâde geçim kaynağı bulmak için oraya kapılanan disiplinsiz, dcrmc-çatma adamların işi olmuştu; bunlar "Ocak" hâlinde menfaatlarım koruyabildikleri için, Ocağın birliği ve dayanışması dışında hiçbir endîşe duymuyarlar, yüz buldukça şımarıyorlar, ve geleneklerinden en ufak bir fedâkârlık yapmaya yanaşmıyorlardı.

Bir devletin kendi ordusunu ortadan kaldırması çok tuhaf görünür; ama bu asker kalsaydı herhalde devlet ortadan kalkacaktı. İş kan dâvâsı hâline geldiği için yeniçeri ocağı ile birlikle onu destekleyen, hattâ onu hatırlatan herşey ortadan kaldırıldı. Bcktâşî Tekkeleri kapatıldı, Mehter kaldırıldı.

İkinci Mahmud'un bütün saltanat yılları büyük dertler ve acılarla geçti. Devletin esas ordusunun ortadan kalkmasından sonra yenisinin yetişmesine kadar geçen yıllarda savaş eksik olmadı. Avrupa devletleri Yunanistan'a istiklâl kazandırmak, yani Mora ve Attika'da yaşayan Rumlar'ı OsmanlI'dan ayrı bir devlet hâline getirmek üzere hem siyâsî, hem askerî baskılar yapıyorlardı. Bunlardan en fecisi ve en alçakçası Navarin'de oldu. Ingiliz, Fransız ve Rus donanmaları Navarin'de bulunan Osmanlı donanmasının yanma dost süsü vererek yaklaştıktan sonra, birdenbire ateş etmeye başladı ve yedi-sekiz bin askerimizi şehîd edip pekçok gemimizi batırdı. Böyle hâince bir saldırı hiç beklenmezdi. Çünkü Navarin baskının yapıldığı 1827 târihinde biz bu devletlerle savaş halinde değildik.

Artık donanması bulunmayan Osmanlı Dcvlcti'nc karşı Ruslar rahatlıkla savaş açabilirlerdi. Donanması batırılan devlet henüz kara ordusuna da sâhip değildi. Bu şartlar altında 1828'dc Ruslar hem Tuna, hem Kafkasya'dan hücum ederek Doğu'da Erzurum'a, Batı'da Edirne'ye kadar ilerlediler. Bu sırada Fransı/.lar da Mora'ya donanma ile asker çıkarıp işgâl ettiler.

Devlet bu güç şartlar altında Mora ve civarında bir Yunan Prensliği kurulmasına râzı oldu. 1828'dcki Londra Anlaşmasına göre Yunan Prensliği Osmanlı Dcvlcti'ne bağlı bulunacak, kimin prens olacağına ise Türkiye, İngiltere, Fransa ve Rusya ortak karar vereceklerdi. Böylccc şimdiki Yunanistan devletinin ilk temelleri alılmış oldu.

Rusya ile 1829'da yapılan Edirne Anlaşması sonunda ise Türkiye, Doğuda Balum hâriç, şimdiki sınırlara çekiliyordu. Batı cephesinde Ruslar işgâl ettikleri Türk topraklarını iâdc ettiler, ama burtilardan ordularını yavaş yavaş çektiler, hattâ Romanya beş yıldan fazla fiilen Rus işgâlinde kaldı.

1830 yılında aynı devletlerin yeniden yaptıkları baskılar karşısında Türkiye, merkezi Atina olan bir Yunanistan Dcvleli'nin bağımsızlığını tanımak zorunda kaldı. Aynı yıl Fransızlar Cczâyir Dayısı Hüseyin Paşa'nın Fransız konsolosunu dövmesini bahânc bilerek Cezâyir'e karşı önce abluka, sonra işgâl ha-

rckclinc giriştiler. Türkiye bu kadar uzak bir vilâyetini koruyacak güçte değildi, 1830'da Cezayir kaybedildi.

* *
*

Bu arada devleti en çok meşgul eden ve belki Sultan Mahmud'un ölümüne sebep olan bir dert çıkmıştı: Mısır isyanı. Mısır valisi Mehmcd Ali Paşa, Kavalalı bir Türk'tü; hiç tahsili yoktu ve Türkçeden başka dil bilmezdi. Fakat gayet zekî, becerikli ve tecrübeli bir adamdı. Mısır'da oğlu İbrahim Paşa ile birlikte modern bir ordu kurmuş, birçok müesscsclcri yenileştirmiş, Mısır'ı baştanbaşa imâr etmeye başlamıştı. Gerçi bu çalışmalarında Mısır'ın yerli halkını karın tokluğuna kullanıyordu, ama yaptığı işler o zaman için göz kamaştırıcı şeylerdi. İkinci Mahmud, devletin epeydir dağılmış merkezî otoritesini kuvvetlendirmek üzere kendi başına buyruk valileri birer birer alıyor, fazla nüfuz kazanan yerli aileleri eziyor, kısacası İstanbul hükümeti dışında bir kuvvet kaynağı bırakmamaya çalışıyordu. Mehmcd Ali Paşa elindeki ordu ve donanmayla kendini korumaya hazırlandı. Onun asıl maksadı böyle bir kuvvet kazandıktan sonra İstanbul'a gidip sadrâzam olmak, veyâ hiç değilse oğlunu bu makamda görmek isliyordu. Hâkimiyet sâhasını Filistin'e kadar genişletti. Devletin bir vâlîsi, devletin başka bir vilâyetini işgâl etmiş oluyordu. Üzerine asker gönderildi, fakat her defasında elindeki Mısır Türklcri ve Çcrkcslcri'ndcn kurulmuş modern ordu ile bunları yendi. Hattâ oğlu İbrahim Paşa Kütahya’ya kadar geldi. Osmanlı Pâdişâhı ile rekabete kalkışmalarına imkân olmadığı için, herşeye rağmen ona hoş görünmeye ve sadrazamlığı koparmaya uğraştılar. Halbuki İkinci Mahmud kendi reform projelerini eksiksiz yürütecek, yânî her emrini dinleyecek olan paşalar istiyordu. Asî vâlî ile başa çıkamayınca Rusya ile anlaştı ve onları İstanbul'a yaklaştırmadı. Sonunda M°hmed Ali ve oğlu, Adana dâhil olmak üzere Mısır, Suriye, Lübnan ve Filistin bölgelerinin vâlîliğini almak şartıyla gittiler.

İkinci Mahmud Mısır mes'elcsini mutlaka halletmeye kararlıydı. Mehmcd Ali ve oğlunu mâlî kaynaklarından mahrum etmek için Ingiltere ile bir ticâret anlaşması imzalandı ve birçok tekelleri kaldırdı. Gelir darlığı çeken Mısır, yıllık vergisini göndcremcyincc tekrar üzerlerine ordu gönderildi. Fakat bu ordu Nizip’te İbrahim Paşaya yenildi. Felâket haberini Pâdişah'a vermediler, çünkü o sırada hasta yaUyordu. Birkaç gün sonra da öldü.

İkinci Mahmud Han, 1839 yılı Tcmmuzu’nda cllidört yaşında iken ölmüştü. Oluziki yıldır Osmanlı tahtında idi. Üçüncü Sclîm'in oğlu olmadığı için onu evlâd gibi yetiştirmiş, yenilik fikirleri aşılamıştı. İkinci Mahmud, Osmanlı imparatorluğumda çok geniş çaplı reformlar yaptı. Bunların başında Yeniçeriliğin kaldırılması ve yeni bir ordu kurulması gelir. Bundan sonra devlet teşkilâtında reformlar yapıldı ve devletin idârî mücsscsclcri mümkün olduğu kadar Batı'daki örneklerine benzetildi. Pâdişah'ın maksadı herşeyi Batı örneğine göre baştanbaşa yeniden düzenlemekti. Fakat bütün bu işler için ne müsâid bir kamuoyu, ne de işi benimseyen ve yürütebilecek kapasitede bulunan personel vardı, insan yetiştirmek yolunda önemli adımlar alıldı; başta Harbiye ve Tıbbiye olmak üzere birçok okullar açıldı. Tıbbiyc’de hep yabancı hocalar ders okutuyor ve dersler Fransızca yapıl1ı yordu.

İkinci Mahmud bütün bu değişmeleri kendi kafasına uygun bulduğu için değil, devletin ayakta kalmasını bu değişmelere bağlı gördüğü için yapıyordu. Gerçi yaptığı işler arasında resmini devlet dâirelerine astırmak veyâ devlet memurlarını içki içilen balolara göndermek gibi ilerilikle herhangi bir ilgisi bulunmayan gereksiz fantazilcr de vardı, ama o bunlardan daha ciddî şeylerle de uğraştı. Memleketi baştan başa îmâr etli. Bugün nerede bir eski eserle karşılaşsak, İkinci Mahmud devrinde lâmir edildiğini veyâ yapıldığını görürüz. Bu bakımdan onun îmâr hareketleri İkinci Abdülhamîd'in yaptıklarına denk sayılabilir, ikinci Mahmud Navarin’de mahvolan Osmanlı donanmasını da yeni baştan kurmak azmini gösterdi.

Reformları yapabilmek için bütün otoriteyi merkezde, kendi ellerinde toplamak zorundaydı. Bu ise hemen her işle kendisinin uğraşmasını gerektiriyordu. Otuz yıl hiç durmadan, geceli-gündüzlü çalışarak vücûdunu yıprattı ve nihâyet çalışma gücünün sonuna geldiği zaman öldü.

Onda Osmanoğlu'nun cesâret, kahramanlık, irâde, azim, sebat gibi bütün meziyetleri toplanmıştı. Dedelerinin hemen hepsi gibi iyi bir eğitim görmüş, san'at ve edebiyatla uğraşmıştı. Hattat ve şâirdi. Büyük şehîd Üçüncü Selîm'in bir şiirine yazdığı ”tahmîs"in şu son mısraları, devlet ve millet yolunda ömürlerini tüketen iki sultanın ıztıraplı hayatlarını ve hazin sonlarını gösterir gibidir. İlk üç mısra *"Adlî"* takma adıyla yazan İkinci Mahmud'un, alttaki iki mısra ise *"Ilhâmî"* adıyla yazan Üçüncü Sclîm’indir:

Adliyâ âh edegör geldi firak eyyamı
Kalmadı ağlamadık gıîş eden ol âlâmı
Şerbel-i cârn-ı şehâidelten içüp gülfâmı

Derd ile neyine baktıkça senin llhanıî
Gerçi handân olur anıma ciğeri kan ağlar.

Giriştiği reform hareketlerine dereceye kadar isâbetli idi? Batı medeniyeti karşısındaki tutumu doğru mu idi? Bunlar öyle sorulardır ki, Türk cemiyeti hâlâ tatmin edici cevap bulmuş değildir. Ancak şurası muhakkak ki, İkinci Mahmud Han, bizim târihimizin çok büyük şahsiyetlerinden biridir ve hayâtının her sâniyesini memleket uğruna harcamış olmakla milletinin şükrân duygularına hak kazanmışım.

Abdülmecîd Han

Sultan Abdülmecîd Han, İkinci Mahmud'un oğlu olup babasının ölümü üzerine (Temmuz 1839) onyedi yaşında iken

Osmanlı tahtına oturdu. Babası onu çok dikkatle yetiştirmiş, bu arada bütün reformcu fikirlerini ona da vermişti.

Hükümdarlığının ilk günlerinde Sultan Mahmud'un ıslâhatlarına karşı olan devlet adamları iktidârı alır gibi oldular, ama kısa zamanda onların yerine ıslâhatçı bir ekip geldi. Sultan Abdülmecîd hem kendi temâyülü bakımından, hem de Avrupa devletlerinin baskılarıyla bu ıslâhatçı ekibi iktidârda tuttu, onlarla anlaştı.

Avrupa örneğiyle yenileşme tarafları olanların başında o zaman Hâriciye Nâzın olan ve ayni zamanda Londra'da sefirlik vazifesi yapan Mustafa Rcşîd Paşa vardı. Reşîd Paşa, devleti bu güç durumlardan kurtarmak, özellikle Rus tehlikesini savuşturmak için Avrupa devletleriyle anlaşmak gerektiğine şiddetle inanıyordu. Avrupalılar'ı memnun edebilmek için, onların himâye etmeye çalıştıkları hıristiyan azınlıklara Türkler'le eşit haklar verildiği, Avrupa'daki gibi kaanûnlar yapılarak bunların her türlü can ve mal emniyeti sağlandığı takdirde onların yardım ve desteğini alabileceğimizi düşünüyordu. Bunun için Sultan Abdülmecîd'i iknâ etti ve 2 Kasım 1839'da meşhur *Tanzîınât Fermanını* ilân ettirdi. Tanzîınât Fermânı, bundan böyle memlekette kaanûnların hâkim olacağını, devlete karşı bütün borçların herkese eşit olarak yükleneceğini bildiriyordu. Türkiye daha evvel kaanûnsuz bir devlet değildi, ama böylcce Türk Devleti hırisliyan vatandaşlarına Türklcr gibi iyi bakacağına dâir bir çeşit garanti vermiş oluyordu. Tabiî bu sûretle Avrupa devletleri için bir müdâhale kapısı da açılmış oluyordu; bunlar ileride sık sık Tanzîınât Fcrmânı'nın ihlâl edildiğini söyleyerek, Türkiye'nin iç işlerine karışacaklardı.

Rcşîd Paşa, Tanzîmâı'ın şampiyonu olarak Avrupa başşehirlerinde, özellikle Paris ve Londra'da Türkiye'ye müttefik aramaya başladı. Ona göre Türkiye arlık kendisi de bir Avrupa devleti olduğunu isbât etmişti! Avrupalılaşın bu işe ne kadar îlibâr etlikleri meçhuldür, ama muhakkak ki Türkiye'yi Ruslar'a kaptırmamak için ona belli bir ölçüde destek olmaya kararlıy-

dılar. Nitekim İstanbul hükümetinin Mısır mes'elesini halletmek üzere Ruslar'la anlaşmasından telâşa kapıldılar ve kendileri bu işi bitirmek üzere Mehmed Ali Paşa'ya arka arkaya iki ültimatom verdiler. Paşa, kendisi ve ailesi için Mısır-Sûdân valiliğini alacak, devletin öbür topraklarını derhal boşaltacak, Mısır'da ise sâdece bir vâlî sıfatıyla hareket edip, her bakımdan İstanbul hükümetine bağlı kalacaktı. Buna uymazsa âsî muamelesi görecekti. Mehmed Ali Paşa sürülen şartları kabul etmeyince, Osmanlı ordusu Ingiltere ve Avusturya birliklerinin de katılmasıyla İbrahim Paşa'nın üzerine yürüyüp onu mağlûb etti. Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'dan çıkarılması ve cezalandırılması gerekirken, Ingiltere buna mâni oldu ve Paşa'ya ırsî olarak Mısır Vâlîliği'ni verdirdi. Bundan maksadı ileride Mısır'ı böylcce yalnız bırakıp işgâl etmekti. Arlık Mısır, Osmanlı Pâdişâhı taralından tâyin edilen Kavalalı Hâncdânı mensuplarınca idârc edilecekti. Mısır'da *"Ihdîvler"* idâresi başlıyordu.

Mustafa Rcşîd Paşa artık sadrâzam olarak Türk siyâsetinde önemli rol oynar bir mcvki'c gelmişti. Yanında yetiştirdiği bâzı genç kaabiliyeller, onun ölümünden sonra devletin yüksek makamlarında ayni politikayı devam ettireceklerdi.

Rusya ile savaş, Rcşîd Paşa ve arkadaşlarının mevkiini iyice sağlamlaştırdı. Rusya o sırada Osmanlı Devleti topraklarına yeni bir müdâhale sebebi olarak, Ortodoks tcb'anm korunması dâvasıyla ortaya çıktı. Kudüs her üç dînce de kutsal sayılan bir yer olduğu için, herkes oraya kendi sâlıip çıkmak veyâ Kudüs'ün kutsal bölgelerini dilediği gibi kullanmak isliyordu. Musevilerle Hıristiyanlar, hattâ çeşitli hıristiyan mezhepleri bu hususta devamlı kavgaya tutuştukları için, müslüman idâresi sâyesinde her dînin mensupları güvenlik içinde dînî hizmetlerini yapabiliyorlardı. Rusya, burada Ortodokslar'a öncelik verilmediği takdirde savaş açacağını söyledi, Türkler de savaşı kabûl ettiler ve hazırlanmağa başladılar.

1853 yılı sonbaharında Rusya ile Türkiye arasında fiilen savaş başladı. Ruslar yine hem Kafkas, hem Tuna cephesinden

taarruza geçtiler. Kafkas cephesinde kısmen başarılı oldular, ama Tuna cephesinde arka arkaya bozguna uğradılar ve Bükreş’e kadar alıldılar. Rcşîd Paşa bu sırada Fransa ile görüşerek Üçüncü Napolyon'dan Çar’a, savaşı durdurması için bir teklîf göndertti. Çar bu teklîfi kabul etmedi. O arada Yunanistan da Rusya'nın desteğinde OsmanlI'dan toprak koparmak peşindeydi.

Rcşîd Paşa’nın gayretleri sonunda Fransa ve İngiltere ile bir anlaşma yapıldı. Her iki devlet Ruslar’ın daha fazla güneye sarkıp Akdeniz'e inmelerini önlemek üzere, Türkiye'yi desteklemeye karar vermişlerdi. O sırada Türk orduları Tuna cephesinde Rusları bütün savaşlarda yeniyorlardı, ama Rusya canını dişine takıp bu savaşı kazanmak niyetinde idi.

Müttefikler Rusya'yı savaştan caydırmak için 1854'te Kırım'a asker çıkardılar. Sivastopol işgal edildi; Ruslar büyük kayıplar verdiler. Biz doğuda Kars'ı kaybettik, ama Ruslar barışa yanaşmak zorunda kaldılar. 1856’da yapılan Paris Muahcdcsi’ne göre Rusya bir daha Eflâk ve Boğdan işlerine karışmayacak, Karadeniz tarafsız bölge olacak ve dolayısiyle Rusya burada donanma bulunduramayacağı gibi mevcûd tersânelerini de yıkacak, Türkiye’nin toprak bütünlüğüne kimse müdâhale edemeyecekti.

Avrupa devletlerinin bu destekleri karşılığında Türkiye hıristiyan leb’asma hak ve imıiyâzlar vermeye devam etti. 1856 tarihli *Islâhat Fermanı* ile Hıristiyanlar’a mahallî idârc meclislerinde nüfûsları nisbclindc temsil edilme hakkı verildi, cizye vergisi kaldırıldı, azınlıklara okul açma hakkı tanındı. Devlet her kademede h iristi yanlardan da memur kullanabilecekti. Bu arada Avrupa Eflâk-Boğdan işlerine de müdâhale etti ve 1858'dc bu iki prenslik birleştirilerek "Romanya" kuruldu. Romanya yine dış işlerinde bize bağlı olacak, biz de onun iç işlerine karışmayacaktık.

Sultan Abdülmecîd Han, 1861 yılında otuzdokuz yaşında iken vefât etti. Zaten zayıf olan bünyesi içki ile büsbütün yıpranmıştı. Mamâfîh Sultan Abdülmecîd kendi saltanat yıllarını önemli çalışmalarla doldurmuş, pekçok büyük iş başlatmıştır.

Kültürlü idi, fakat babasının te'sîriyle daha çok Batı kültürü almış ve daha ziyâde alafranga bir hükümdâr olmuştu. Onun bu halleri çevrede yadırgandığı, hele Osmanlı geleneğine aykırı düştüğü için hayli dedikodu konusu olmuştur.

Sultan Abdülazîz Han

Abdülazîz Han, Abdülmecîd'in küçük kardeşi idi. Otuz iki yaşında Osmanlı tahtına oturdu. Onun gelişiyle devletin siyâsetinde göze çarpacak bir değişme olmuştur; çünkü Abdülazîz, Batılı geleneklerden çok yerli olanlara önem veriyor, devlet otoritesini dağıtmaktan ziyâde toplamayı doğru buluyordu. Daha çok Reşîd Paşa'nın yetiştirmeleri olan Âli ve Fuad Paşalarla çalıştı. Bu adamlar o zamanın Osmanlı devlet adamları içinde zekâ ve bilgileriyle parlamışlardı.

Abdülazîz Han zamanında büyük bir savaş olmadı, ancak devleti bir yılan hikâyesi halinde ıncşgûl eden ve herbiri bir savaş için çıbanbaşı durumunda olan mes'eleler vardı. Önce Romanya, istiklâle daha çok yaklaşabilmek üzere bir hânedân idâresi kurmaya kalktı ve Prusya hânedânmdan bir adam getirtilerek "Romanya Kralı" ilân edildi. Ayrıca Romanya'nın otuzbeşbin kişilik bir ordu beslemesi de İstanbul hükümeti tarafından kabûl edildi. Sonra Mısır'da Kavalalı âilesinden vâlî Ismâîl Paşa, kendi evlâdlarına Mısır hâkimiyetini bırakabilmek için, Mısır Vâlîliği' nin "büyük oğul" kaaidesine göre yürütülmesini istedi ve bunu kabûl ettirdi. Türkiye'ye lâbî bir Prenslik olan Sırbistan'a Bclgrad Kalesi bırakıldı. Bclgrad esâsen Sırplar'da idi, sâdece kale ve içindeki senbolik bir garnizon Türklcr'e kalmıştı. Bayrağımızın çekilmeye devam etmesi şartıyla bu senbolik kale hâkimiyetini de Sırbistan'a bıraktık.

Devleti en çok uğraştıran Girit mes'elesi oldu. Girit'te büyük bir Türk nüfûsu vardı, fakat Rumlar'ın nüfûsu Türklcr'i biraz geçiyordu. Rusya Yunanistan'ı kışkırtarak Girit'te çete harpleri çıkartmış, kendisi de orayı bir silâh yığmağı hâline ge-

tirmişti. Rumlar yıllarca sonra Kıbrıs'la yaptıkları gibi orada da Türk halkı canından bezdirip uzaklaştırmak, sonra tamamen Rumlar'a kalmış olan Ada'yı Yunanistan'a ilhak (Enosis) etmek istiyorlardı. Devlet bu çetecilere karşı asker gönderdi, fakat ne zaman Türk askeri geniş bir temizleme harekâtına girişecek olsa, Avrupa devletleri işe karışarak durduruyorlardı. Hattâ bir ara Türkiye, Yunanistan'ın Girit'e asker ve ccphâne göndermesine mâni olmak üzere, Yunanistan üzerine bir cezâlandırıcı hareket yapmayı düşündü, yine AvrupalIların araya girmesiyle bu iş geri kaldı.

Sultan Abdülazîz Han, 1867 yılında birbuçuk ay süren bir Avrupa gezisine çıktı. Bu seyahatin maksadı özellikle Fransa ve İngiltere ile yakınlığı artırarak Rusya'ya karşı onların desteğini sağlamaktı. Fransa ile İngiltere'nin Sultanı dâvet etmelerinin başlıca sebebi ise, onun İslâm Halîfesi olarak dostluğunu kazanmak suretiyle, müslüman sömürgeleri daha rahat idârc edebilmekti. Nitekim 1857'dc Hindistan'da çıkan Sipâhî İsyânı üzerine İngiltere, Halîfc'yc başvurarak ondan bu isyanı yatıştırıcı mâhiyetle bir cmirnâmc almaya çalışmıştı.

Pâdişâh bütün scyâhaiı boyunca her gittiği yerde muazzam tezahüratla karşılandı. İstanbul'dan doğru Fransa'ya, oradan İngiltere'ye, İngiltere'den Belçika'ya oradan Prusya'ya, sonra Viyana'ya gitti. Viyana'dan Budin'e (Budapeşte) Tuna üzerindeki bir nehir gemisiyle geçen Osmanlı Sultanı'm, eski ıcb'ası olan ve Avusturya zulmünden bıktıkları için Türklcr'c hasret çeken M acarlar çılgınca alkışlarla karşıladılar. Macaristan'dan sonra Türk hududuna geçip Vidin ve Rusçuk yoluyla Varna'ya giden Pâdişâh, oradan "Sultaniye" yatıyla İstanbul'a döndü.

Abdülazîz Han'ın bütün hükümdârlığı boyunca emel edindiği şey Rusya'yı Tuna'nın ötesine atmak ve Karadeniz'e çıkmasına kesinlikle engel olmak, sonra barış içindeki bir Türkiye'de iç reformları yapmaktı. Gerçekten, Türkiye ne zaman içeride kuvvetlenmek üzere bir takım teşebbüslere girişse Rusya bir savaş çıkarıyor, devletin bütün mâlî gücü bu savaşlarla eriyip gidiyordu. Pâdişâh, Rus gâilesi halledilmedikçe Türkiye'nin

rahat yüzü görmeyeceğine inanmıştı. Bunun iyin ordu ve donanmanın kuvvetlendirilmesine canla-başla yalıttı. Amerika'da o sırada yeni yapılan ve seri atış yapan *"Martini'* tüfeklerinden getirerek kara ordusunu bunlarla teçhiz etti. O târihte böyle kuvvetli bir silâh diğer Avrupa devletlerinde bile yoktu. Sonra muazzam bir donanma kurdu. Denizcilikten çok iyi anlıyor, yaptıracağı zırhlıların plânlarını bâz.en kendisi çiziyordu. İngiltere ve Fransa'dan sonra en kuvvetli donanma Türkler'deydi.

Pâdişah'ın bu hazırlıkları AvrupalIların gözünden kaçmadı. Dengeyi sağlayabilmek için, Ruslar'a Karadeniz'de tersâne açmak ve gemi bulundurmak hakkını veren bir muahede (1871) imzaladılar. Bir yandan da içeride Sultan ın devrilmesi için yerli muhaliflerle işbirliği yapmaya, onlara her hususta cesaret vermeye başladılar.

Sultan Abdiilazîz Han, birkaç mesele dolay isiyle çevresinde epeyce düşman biriktirmişti. Herşcydeıı önce, o zaman Batılı fikirleriyle düşünmeye başlamış olan bir aydınlar grubu vardı ki, başlarında meşhur şâir Zivâ Paşa ile Nâmık Kemâl Bcy'in bulunduğu bu grup Türkiye'de Anayasa (Kaanûn-ı Esâsî) ve parlamenter sistemin gelmesiy le bütün işlerin kökten düzeleceği fikrindeydiler. Fakat bunları asıl öfkelendiren nokta, Sadrâzam Ali Paşa ile geçinemeyışlcrı ve dolay isiyle devlet idâresinden uzakla kalmalarıydı. Gerçekten çok iy i yetişmiş, zekî ve bilgili olan bu insanlar kendilerinin ön planda bulunmayışını bir türlü hazmedemediler. O sırada Mısır'da vâlîlik "büyük evlâd" kaaidesine bağlandığı için "Hıdiv" olma şansını kaybeden ve saraya (Alî Paşa'ya) düşman olan Mustafa Fâzıl Paşa, elindeki servetle bunları destekledi, Londra'da idâre aley hine neşriyat yapmalarını sağladı. O târihte bu gibilere "Hürriyetçi" deniyordu.

İkinci bir düşman grup, Abdiilazîz Han'ın sadrâzam yaptığı Mahmud Nedîm Paşa'ya düşman olan ve onunla mücâdelelerinde zarara uğrayan devlet adamlarıydı. Bunların basında ise Mahmud Nedîm Paşa'nın seraskerlikten azledip Bursa Vâliliği'ne gönderdiği Hüseyin Avnî Paşa ile Adliye Nâzırlığı'ndan azlettiği Midhat Paşa vardı. Mahmud Nedîm Paşa "Rus tarafta-

rı" diye bilinen ve sevilmeyen bir adam olduğu için, muhalifler ona karşı kendilerine epeyce taraflar daha toplayabilmişlerdi.

Üçüncü bir nokta ise Sultan Abdülazîz'in geliştirdiği o muazzam ordu ve donanma için Avrupa'dan pekçok borç almış olmasıydı. Çok cömert bir adam olduğu, şatafata meraklı bulunduğu için kendi saray harcamaları da önemli bir yekûn tutuyordu. Bunlar etrafla iyice ballandırılarak anlatılıyordu. Gerçi devletin dış borçları çok artmıştı, ama bunlar yine de meselâ şimdiki Türkiye'nin dış borçlarından daha fazla değildi.

Nihayet 1876 yılı Mayıs ayında, Hüseyin Avnî Paşa'nın liderliğinde toplanan bir grup darbeci paşa, vclîahd Şehzade Murad'ı tahta çıkarmak üzere onunla anlaştılar. İçlerinden Süleyman Hüsnü Paşa, Harbiye Kumandam idi. Üçyüz kadar Harbiye talebesini alarak bir gece sabaha karşı saray'ı çevirdi. Önceden şehirde medrese talebelerine para dağıtarak onlara nümayiş yaptırmışlar, böylccc ortam biraz hazırlanmıştı. Türk askeri Sultan Azîz'i çok sevdiği için asker kullanamadılar, onun yerine o sırada İstanbul'da bulunan ve hiçbiri Türkçe bilmeyen bir bölük Arap askerini *"Padişahı korumak için"* diye sandallara bindirip sarayın etrafına getirdiler. Dışarıdan bakanlar bunları Türk ordu birlikleri sanırdı. Böylccc Sultan Abdiilazîz Han tahttan indirildi ve yerine Şehzade Murad Efendi, "Beşinci Murad" olarak pâdişâh ilân edildi.

Sultan Abdiilazîz Han'ı tahttan indiren grubun ortak bir fikri yoktu. İçlerinde sâdece Midhal Paşa meşrûtiyet istiyor, buna karşılık öbürleri meşrûtiyetin şiddetle aleyhinde bulunuyorlardı. Bunları mevki hırsı ve bilhassa Hüseyin Avnî Paşa'nın kîni biraraya getirmişti. Hüseyin Avnî Paşa, İsparta taraflarında bir ağanın hizmetçisinin oğlu idi. Sultan Mahmud zamanında yeni askerî okullar açılınca, pâdişâh bütün Anadolu'da her şehrin tanınmış ailelerine haber göndererek oğullarından birini subay olmak üzere göndermelerini istemişti, onun maksadı temiz âile çocuklarının subay olmasını sağlamaktı. Fakat kendi oğlunun hasretine dayanamayan ağa, onun yerine uşağının oğlunu gönderdi. Oradan İstanbul'a gelen Hüseyin Avnî görgüsüzlüğü ve terbiyesizliği yüzünden birçok hâdise çıkarmış, saraydaki ka-

dınlara sarkıntılık etmesi dolayısiyle ceza bile görmüştü. Sultan Azîz'in bir ara kendisini rütbe ve nişanlarından ayırarak azletmesi iyice kanına dokunmuş, her ne pahasına olursa olsun intikam almaya ahdetmişti. Midhat Paşa'ya gelince, Tuna vâlisi iken çok başarı gösteren ve aslında kaabiliyetli bir adam olan bu paşa, başarılarını hazmedememiş ve devletin bütün kudretini kendi elinde toplamayı hayâl etmişti. Avrupa'nın meşrûtiyet sayesinde kuvvet bulduğuna inanıyordu; kafasındaki fikirler o devirdeki birçok hürriyetçi Türk aydınında görüldüğü gibi, Fransız ihtilâli'nin yaydığı harcıâlem klişelerden ibaretti. O ve diğer bâzdan, Osınanlı geleneğini sürdüren Sultan Azîz’e karşı, Avrupa terbiyesiyle yetişmiş Murad Efendi'yi pâdişâh yaptıkları takdirde Meşrûtiyetin kolayca ilân edileceğini hesaplıyorlardı.

Abdülazîz Han, tahttan indirildikten sonra Hüseyin Avnî Paşa'nın bilip tükenmez kini yüzünden çok kötü muameleler gördü. Önce Topkapı Sarayı'na, oradan Ortaköy'dcki Feriye Sarayı’na götürüldü. Tahttan indirilişinin dördüncü günü sabahı, odasında ölü bulundu. Makasla iki ellerinin bilek damarları da kesilmişti. Bu işi yapanların intihar süsü vermek istedikleri belliydi, ama bir adamın her iki bileğini birden kesmesine imkân yoktu. Demek ki acemice bir cinâycl işlenmişti. Hüseyin Avnî Paşa’nın doktor muâyenesi bile yaptırmadan acele ccnâzeyi kaldırtmasından da anlaşılıyordu ki, cinâyct onun tertibiydi.

Sultan Abdülazîz Han, Türk târihinin önemli devlet adamlarından biridir. Meşrûliyetçilcr'lc arası iyi olmadığı için, muhalifler onun hakkında alçakça dedikodular çıkararak yıpratmaya çalışmışlar, Avrupa kamuoyu da bu yolda bir imaj yarattığı için sonraki yıllarda onun şahsiyeti hayli silik gösterilmiştir. Meselâ horoz dövüştürmesi, pehlivan güreştirmesi vs. gibi şeyler tamamen hayâl mahsûlü olup, hiç utanılmadan uydurulmuş şeylerdir. Kendisi güçlü-kuvvelli olup ava, güreşe, cirit atmaya vs. meraklıydı. Çok iyi bir ressamdı. Onun zamanında Osmanlı haşmeti son bir defa daha parlamış, ve bir daha görünmemek üzere sönmüştür. Türk halkı bu büyük Pâdişah'ın arkasından çok ağladı, ağıtlar yazdı, hattâ ona yapılanlar yüzün-

den bu memleketin lanetlendiği hakkında yaygın bir inanç bile yerleşti.

Beşinci Murâd Han

Beşinci Murad Abdülmccîd'in büyük oğlu idi. Otuzaltı yaşında padişah oldu. Vclîahdliği zamanında çok serbest bir hayat yaşamış, aldığı Batı kültürünün etkisiyle daha çok hürriyetçilerden meydana gelen bir çevre edinmişti. Sık sık Nâmık Kemâl Bey ve arkadaşları ile içki sofralarında buluşur, sohbet ederdi. Hattâ bu sırada Osmanlı târihinde hiç. görülmedik bir şekilde, Mason olmuştu. Meşrutiyetçiler ona büyük ümîdlcr bağladılar.

Sultan Murad Han, Pâdişahliğinıı daha ilk günlerinde şiddetli hafakanlar içinde anormal davranışlar yapmaya başladı. Söylendiğine göre kendisinde bu haller daha şehzadeliğinde başlamıştı. Kendisini muayene ve ıcdûvî için getirilen doktorlar Avrupa’da tedâvî görmesi gerekliğini söylediler, hâlbuki devletin böyle sıkışık bir durumda pâdişâhı uzaklaştırmasına imkân yoklu; Sırbistan ve Karadağ'da isyân başlamıştı.

Sultan Murad lam doksanüç gün tahtta kaldı. Bu arada Sultan Abdülazîz'i deviren paşalar grubu da istediklerini bulamadan dağıldılar. Abdülazîz Han’ın kayınbiraderi olan Binbaşı Çerkeş Haşan Bey, eniştesine ve âilesine yapılan hakaretleri hazmcdcmiycrck intikam almaya karar vermişti, iyi silâh kullanan ve pek cesur olan bu genç subay. 15 Haziran 1876 günü Midhat Paşa’mn Bâyczîd’dcki konağına gitti. Konakta hükümet toplantısı vardı. Haşan Bey elinde çift tabanca ile toplantı salonuna girip derhal serasker Hüseyin Avnî Paşa'nın karnına kurşunlan doldurdu, sonra üstüne çıkıp kama ile dclik-dc.şik elti. Sonra Hâriciye Nâzın Râşid Paşayı öldürdü. Mütercim Rüşdü ve Midhat Paşaları da öldürmeye niyetli idi, ama o sırada yetişen askerî birlik tarafından yaralı olarak yakalandı, daha sonra idâm edildi. Böylccc Hüseyin Avnî Paşa millete yaptığı kötülüğü kendi canı

ile ödemiş oluyordu. Böyle birini ortadan kaldırdığı ve paşalar derneğini dağıttığı için, Çerkeş Haşan Bey, halk tarafından bir kahraman sayılmıştır.

Beşinci Murad Han’ın hastalığı dolayısiylc artık tahtta kalamayacağı anlaşılınca, Midhat Paşa ve taraftarları bu durumu büyük bir fırsat bilmişler, padişah tedâvî gördüğü sürece onun yerine istedikleri gibi İdarî tasarrufta bulunacaklarını düşünmüşlerdi. Fakat o sırada velîahd olan Şehzade Abdülhamıd Efendi, bu fikre karşı çıktı; esasen kendisi padişah olduğu takdirde meşrûtiyet ilân edeceğini söyledi. Böylece 31 Ağustos 1876 târihinde Beşinci Murad sıhhî sebeple tahttan indirildi, yerine Şchzâdc Abdülhamıd Efendi, Osmanlı Sultanı oldu.

İkinci Abdülhamıd Han

Sultan Abdülmecîd’in oğlu ve Beşinci Murad’m küçük kardeşi olan İkinci Abdülhamîd Han, padişah olduğu zaman otuzdört yaşındaydı. Çok iyi bir tahsil görmüş; hem Batı, hem Türk kültürüyle yetişmişti. Birçok hususlarda amcası Sultan Abdülazîz'e benzerdi, yalnız tasarrufa fazla düşkünlüğü ile ondan ayrılırdı. İçki içmez, ibâdetini ihmâl etmez, dedikodudan hoşlanmazdı. Zekâsının parlaklığı ile bilhassa dikkati çekiyordu. Fakat yine amcası Abdülazîz Han gibi devletin kurtuluşunun merkezî otoriteyi kuvvetlendirmekle mümkün olduğunu düşündüğü için, meşrûtiyet taraftarı olanlarca hoş karşılanmamış ve muhalifleri onu gözden düşürmek için pekçok iftirâlar atmışlar, onu câhil, korkak, nefsinden başka şey düşünmez bir binbir gece sultanı gibi göstermeye çalışmışlardır. O zaman uydurulan yalanların etkileri günümüze kadar dalga dalga gelmiş ve hâlâ yakın târihi iyi bilmeyen kimselerin gözünde eski imaj silinemcmiştir.

O sırada iktidarı ellerinde tutan Midhat Paşa ve arkadaşları Abdülhamîd Han'dan meşrûtiyet sözü almışlardı. Başlangıçta N İki Pâdişah'ın kendisi de böyle bir meclisin faydalı ola-

cağına inanmıştı. Meşrûtiyet dâvasının en büyük şampiyonu Midhat Paşa idi. Nâmık Kemâl ve Ziyâ Bey (sonradan Paşa) ve daha birkaç kişi Midhat Paşa'nın başkanlığında toplanıp bir Anayasa (Kaanûn-ı Esâsî) metni hazırlamışlardı. O günlerde Sırbistan ve Karadağ'da isyânlar başlamış, İstanbul hükümeti ise kendine bağlı bulanan bu prensliklerdeki isyânı bastırmak üzere asker göndermişti. Sonradan Plevne Kahramanı olarak şöhret kazanan Osman Paşa, Sırp ordusunu lecî bir mağlûbiyete uğrattı. Bunun üzerine Rusya işe müdâhele etmeye, yânî Türkiye'ye savaş açmaya kalktı. Avrupa devletleri böyle bir savaşı önlemek ve işi barışla halletmek için İstanbul'da (Tcrsânc) bir konferans toplamışlardı.

Midhat Paşa böyle bir zamanda Türkiye'de Meşrûtiyet ilânının Avrupaiılar'da çok müsbet tesîr yapacağını, Osmanlı Devletini de kendileri gibi hürriyetçi görmekten pek memnûn kalacaklarını söylüyordu. Konferans hey'eti toplantı hâlinde iken Anayasa tasdîk edildi ve Meşrûtiyet topları atılmaya başladı. Avrupalı delegeler bu lopların sebebini öğrenince sâdece güldüler!...

Midhat Paşa yine de AvrupalIların Türkiye'deki meşrûtiyet idaresini tutacaklarını, böylccc Rusya'ya karşı tıpkı Kırım Harbinde olduğu gibi Türkiye'yi destekleyeceklerini zannederek, Rusya'ya savaş ilân edilmesini istemeye başladı. Böylccc İstanbul hükümeti Tcrsânc Konfcransı'nın Sırbistan, Bosna-Hersek, Girit vs. gibi yerlerin durumları ile ilgili tekliflerini reddetti, çünkü savaş göze alınmıştı. Bunun üzerine Avrupahlar konferansı tcrkettikleri gibi, elçilerini de çektiler. Türkiye yalnız kaldı. Pâdişâh memleketi böyle fecî bir uçurumun eşiğine getiren Midhat Paşa'yı sadrazamlıktan azletti. Paşa kendi siyâsî muhaliflerini sınırdışı edebilmek için Anayasa'ya bir madde koymuş ve bunu Pâdişah'a kabûl ettirmişti. O meşhûr 113. maddeye dayanarak Pâdişâh, bu defa Midhat Paşa'yı sınırdışı etti. Tabiî Midhat Paşa bu kararlardan hiç korkmuyordu, çünkü İstanbul'da hıristiyanlardan ve müslümanlardan *"Millet Askeri"* diye gönüllü bir ordu hazırlıyordu. *"Millet Askeri"* denen kuvvet doğrudan doğruya kendine bağlı bulunacak, görevi de Meş-

rCıtiyct'i ve hürriyetleri korumak olacaktı. Zamanımızdaki ihtilâlci diktatörlerin *"devrim muhafızı"* adı altında kurdukları silâhlı gücün ilk örneği olan *"Millet Askeri"* sâyesinde İstanbul'dan kendisi sürülünce ihtilâl çıkacağını zanneden Midlıat Paşa, kendini sürgüne gönderen geminin güvertesinde akşama kadar İstanbul'a baktı, ama hiçbir ihtilâl işareti göremedi. Valilikte çok başarılı olan bu kaabiliyetli insan, hırsı uğruna bütün istikbâlini mahvetmiş ve memleketi de felâketin eşiğine getirmişti.

Yeni Anayasa'ya göre 19 Mart 1877 târihinde ilk Mcclis-i Mcbûsân İstanbul'da açıldı. Pâdişâhın açış nutku Sadrâzam İbrâhim Edhcm Paşa tarafından okundu. Meclis Başkanı, meşhûr Ahmcd Vcfîk Paşa idi.

Bundan bir ay kadar sonra Rusya ile savaş çıktı. 31 Mart 1877'dc aralarında Rusya'nın da bulunduğu bâzı Avrupa devletleri, Osmanlı İmparatorluğumun kargaşalık çıkan hırisliyan bölgelerinde bâzı reformlar yapılması ve birkaç yerin Karadağ Prensliğine verilmesini öngörüyordu. İstanbul Hükümeti ıslâhata razı olmakla birlikte hiç kimseye toprak veremeyeceklerini bildirdi. Bunun üzerine Ruslar Tuna'yı geçerek Türk topraklarını işgâle başladılar.

Târihimizde *"93 Harbi"* diye meşhur olan bu 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı iki cepheli idi. Tuna Cephesinde Rus orduları Balkanlar'a doğru yürümeye başladıklarında Başkumandan Abdülkcrîm Paşa'nın yavaş ve kararsız tutumu Türkler'in daha başlan kötü duruma düşmelerine yol açtı. Abdülkcrîm Paşa azledilerek yerine Mchmcd Ali Paşa getirildi. Rus ilerlemesi devam ediyordu. O sırada Vidin'dc ordu kumandanı olan Osman Paşa, Rusları durdurmak üzere ordusunu cebrî yürüyüşle harekele geçirdi ve stratejik bir nokta olan Plcvne'yi Ruslar'dan önce işgâl etli. Ruslar buraya geldikleri zaman daha ileri gidemeyeceklerini gördüler. Plcvne'yi kuşatmaya başladılar. Oradaki orduya yardım yolunun açık kalabilmesi için, Hcrsek'te (şimdiki kuzey-balı Yugoslavya) bulunan Müşîr Süleyman Paşa'ya ordusuyla birlikte Balkanlar'daki Şıpka Geçidi'ni tutma emri verildi. Süley-

man Paşa ordusunu gemilere bindirip Adriyatik Denizi'nden Ege sahillerinde Dcdcağaç'a getirdi, oradan trenle Bulgaristan'da Kı-zanlık'a götürdü ve Şıpka Geçidi'ni ele geçirmek üzere oradaki Rus birlikleriyle savaşa tutuştu. Bir haftalık muharebelerden sonra geçidi alamadı ve böylecc Plevne ordusu kendi kaderine terkedilmiş oldu.

Osman Paşa o sarada 45 yaşında genç bir müşîr (mareşal.) idi. Bir yıl önce âsî Sırp ordusuna karşı Aleksinaç'ta önemli bir savaş kazanmış, bu sâyede Sırbistan Prensliği bütün isteklerinden vaçgeçerek barış istemişti. Tokatlı bir âilenin oğlu olan bu büyük asker, kalesi bulunmayan Plevne'de "toprak tabya" denen istihkâmlar kurarak Savaş Tarihine yepyeni prensipler getirmiş, adını bütün dünyâya duyunuuşlur. Osmanlı ordusu aslında sayı ve teçhîzât bakımından fenâ değildi, hattâ Sultan Abdülazîz'in aldığı martini tüfekleri sâyesinde yüksek bir ateş gücüne sâhipıi. Rus ordusunu Alman asıllı generaller yönetiyorlardı. Ellerinde çok sayıda top ve hiç bilmeyen bir insan kaynağı vardı. 20 Temmuz 1877'dc cllibin Rus askerinin Plcvnc üzerine yaptığı taarruz, üçbin Rus askerinin ölümü ve diğerlerinin bozulup kaçmalarıyla sonuçlandı. Ruslar yeni bir ordu ile takviye edildikten sonra 30 Temmuz'da tekrar taarruz ettiler. Bu defa Rus ölüsü sekizbinc çıktı. Bütün mevcudu yirmibeşbini bulmayan Türk müdafaa kuvvetlerinin büyük Rus orduları karşısında bu ardı ardına zaferleri, büLün Avrupa'ya ayağa kaldırdı. Her ülkeden gazeteciler, fotoğrafçılar, askerî gözlemciler akın akın Plevne'ye gelip vaziyeti kendi gözleriyle görmeye çalışıyorlardı.

Osman Paşa'ya Şıpka yolundan yardım ulaştırmak mümkün olmayınca bu defa Başkumandan Mehmed Ali Paşa Grandük Nikola'nın kuvvetlerine hücum ederek Şıpka kuzeyinden bir yol bulmaya çalıştı. Türk kuvvetleri Rus ordularını dört karşılaşmanın hepsinde de yendiler. Fakat Ruslar bilip-lükenmez takviye kuvvetleri alıyorlar, her defasında daha çok asker ve topla geliyorlardı. Nihâyet Eylül ayı sonunda Mehmed Ali Paşa'yı mağlûb edip çekilmek zorunda bıraktılar.

Plcvne dayanıyordu. Rus Çarı Pctcrsburg'dan kalkıp Plevne önüne geldi. îhtiyâttaki bütün Rus birlikleri Plevne’ye yığıldı, bu da yetmedi, Romanya'nın ellibin kişilik ordusu Kral Karol kumandasında Plevne'de mevzi aldı. Düşman kendini her bakımından hazır hissedince Eylül ortalarında üçüncü bir büyük taarruza geçti. Osman Paşa elindeki altmış top ve yirmibeşbin askerle bu çekirge sürüsü karşısında târihin en büyük zaferlerinden birini daha kazandı. Bütün dünyâ gazetecilerinin, fotoğrafçılarının, askerî mütehassıslarının gözleri önünde Rus orduları onaltıbin ölü vererek geri çekildiler.

Türk orduları başkumandanlığına Müşîr Süleyman Paşa tâyin edilmişti. Süleyman Paşa ellerinde ordu bulunan öbür Türk mareşallerine Plevne yolunu açmak için emirler verdiyse de kendilerinden genç olan birinden emir almak istemeyen Rauf ve Mchmcd Ali Paşalar yerlerinden bile kıpırdamadılar. Esasen Süleyman Paşa, Sultan Abdülazîz’i tahttan indiren kumandan olarak memleketi içine soktuğu anarşi ile bu durumu kendi hazırlamıştı. Emrini dinlelemcyincc kendisi savaşa girdi, ama yenilerek geri çekildi.

Parlak başarıları dolayısiylc Pâdişâh tarafından kendisine *Gazı* ünvânı verilmiş bulunan Osman Paşa, Rus Başkumandanı Grandük Nikola'nın teslim tekliflerini reddetmiş, fakat her taraftan çevrilen Plevne'de daha fazla kalamayacağını da anlamıştı. Dörtbuçuk aydan fazla zamanda Rus İmparatorluğu ve Romanya Krallığı’nın müşterek orduları karşısında üç büyük zafer kazanmış, ama yiyeceği ve cephanesi de tükenmişti. Askerini orada boş yere kırdırmaktansa Rus kuvvetlerini yararak Sofya'ya çekilmeye karar verdi. 10 Aralık 1877 gecesi harekete geçerek Rus hatlarını zorlamaya başladı. Ancak çok büyük bir mukavemet görmüş ve bir düşman kurşunu dizini parçaladıktan sonra altındaki atını öldürmüştü. Bütün Türk askeri orada imhâ edilmek üzereydi. Paşa gözleri yaşlı halde kurmay başkanı Tevfîk Paşa’yı düşman başkumandanına göndererek teslim olacağını bildirdi.

Müşîr Gâzî Osman Paşa öyle büyük bir kahraman olarak şöhret kazanmıştı ki, bütün dünyânın büyük dâhi olarak övdüğü bu adama Ruslar bile saygı duymaktan kendilerini alamadılar. Paşa teslim olmanın bir nişânesi olmak üzere, kılıcını vermişti. Grandük Nikola bunu saygısızlık telâkki etti ve büyük bir askerî merâsim yaparak Osman Paşaya kılıcını geri verdi.

Plcvne'nin düşmesi Ruslar'ın maneviyâtını artırdığı gibi, zaten kargaşalık içinde bulunan Türk cephesini büsbütün sarsmıştı. Süleyman Paşa askerini Batı Trakya tarafına çekti, Ruslar ise Balkanları geçerek Sofya-Filibc yoluyla Edirne'ye gelip işgâl ettiler, oradan İstanbul'un Yeşilköy (o zaman Aycstafanos) semtine kadar geldiler.

Doğu Cephesine gelince, burada Türk kuvvetlerinin kumandanı Müşîr Alımed Muhtar Paşa idi. Çok kaabiliyetli bir asker ve bir âlimdi; gayet kıymetli bir matematikçi idi. Ruslar Doğu Bayezîd ve Ardahan'ı işgâl ederek Kars üzerine yürüdükleri sırada Alımed Muhtar Paşa bunların karşısına çıktı. Henüz oluzsekiz yaşındaydı, ama büyük kaabiliyeti sayesinde genç yaşla mareşal olmuştu. Ruslar'la yaptığı savaşı kazanarak Kars yolunu tıkadı. Bu defa Rus başkumandanı bizzat harekete geçip büyük kuvvetlerle taarruz etti. Zivin Muharcbcsi'ndc Alımed Muhtar Paşa onu da yendi. Düşman bir defa daha toplanıp Kars-Gümrü arasındaki Gedikler mevkiinde Muhtar Paşa'ya saldırdı, ama Paşa bu defa da onları yendi. Bu zaferden sonra Pâdişah'ıan *Gâzî* ünvanı aldı. Dördüncü defa seksenbin kişi ile Muhtar Paşa'nın otuzbeşbin kişilik ordusuna Yahnilcr'dc taarruz eden Ruslar, yine yenilmişlerdi.

Ruslar Kafkasya'daki bütün ihtiyat kuvvetlerini topladılar. Muhtar Paşa'nın askerinin üç-dört misli kuvvet ve o kadar top getirdikten sonra 15 Ekim'dc Kars yakınında Alacadağ'da bir defa daha taarruz ettiler. Muhtar Paşa'nın bu kadar büyük kuvvete karşı koymasına imkân yoktu. Ordusunu gâyel muntazam bir şekilde, hiç kayıp verdirmeden Erzurum'a kadar çekti. Ruslar boş kalan Kars'ı 18 Kasım 1877'dc işgâl etliler. O sırada Plevne düşmüş ve Gâzî Osman Paşa csîr olmuş bulunduğu

için, Padişah İstanbul'un korunması görevini Ahmed Muhtar Paşa'ya verdi ve Paşa, yerini Kurd İsmail Paşa'ya bırakıp İstanbul'a geldi.

Böylccc Hicrî tarihle 1293 yılında geçtiği için *93 Ilarbi* diye tanınan savaş, Türkiye'nin yenilmesiyle sona erdi. Ruslar'la savaş sırasında fırsat bulan Romanya, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ da Türkiye'ye karşı askerî harekâta geçmişler, bâzı yerleri işgâl etmişlerdi. Aslında Sultan Abdülazîz ordu ve donanmamızı çok iyi hazırlamıştı, bu ordunun iyi bir idâre altında Ruslar'ı yenmesi de pekâlâ mümkündü, ihtilâlci paşaların birbirlcriyle giriştikleri utanç verici rekabetler, o sırada henüz devlet işlerini yeni ele almaya başlayan genç Pâdişâh'ın da elini-kolunu bağlamıştı. Pâdişâh'ın muhalifleri sonraki târihlerde savaşın Yıldız Sarayı'ndan idare edildiğini ve bu yüzden kaybedildiğini söylemek utanmazlığını bile göstermişlerdir.

Ingiltere'nin aracılığıyla yapılan Edirne Mütârekesi (31 Ocak 1878) savaşa sona verdi. Fakat 93 Harbi, genç Pâdişâh'ın . birçok mes'elede gözünü açmış, dağılan İmparatorluğu ayakta tutabilmek için çok ciddî bâzı tedbîrler alınması gerektiği fikrini vermişti. İlk iş olarak Mcclis-i Meb'ûsân ileride bir târihte toplanmak üzere tâlîl edildi, ama bir daha hiç toplanmadı. Meşrutiyetçi Türk aydınları bile başlangıçta böyle bir manzara ile karşılaşacaklarını hesap edememişlerdi. Gerçekten, Osmanlı İmparatorluğu bir Türk Devleti olduğu için, idâresi de Türk hâkimiyetine dayanmalıydı. Bu devlette Türk olmayan diğer milletler Türk himâyesinden faydalanıyor, buna karşı devlete vergi veriyorlardı. Devletin ne kuruluşunda, ne gelişmesinde hiçbir emeği dokunmamış, hiçbir mcs'uliyct almamış, bir damla kan dökmemiş halkların Türklcr'lc aynı haklarla devlet idâresine katılmalarını hiçbir mantık kabul edemezdi. Nitekim başka hiçbir Imparatorluk'ta anavatan ile bağlı bölgeler aynı şekilde teınsîl edilmemişti. Meşrutiyetçiler öyle bir meclis toplamışlardı ki, burada Türk asıllı olanlar azınlıkta idiler. Mcb'ûsların birçoğu Türkçe bile bilmiyorlardı. Kimi Rumca'nın da resmî dil olmasını istiyor, kimi Araplar'a muhtariyet verilmesini, kimi Arnavutluğun bağımsız olmasını, kimi Girit'in Yunanistan'a terke-

dilmesini istiyordu. Yânî Midhat Paşa ve arkadaşlarının Mcc-lis-i Mcb'ûsânında Türk Dcvlcti'nin parçalanması için gayret gösterenler çoğunlukta idiler.

Sultan Abdülhamîd Han böyle bir meclisi lâtîl edip da-ğıtmakla memleketine en büyük hizmetlerden birini yaptı. Bun-dan sonra idareyi hükümetten (Bâbıâlî) yavaş yavaş kaydırarak kendi eline geçirdi ve devletin merkezi artık Yıldız Sarayı oldu. 93 Harbi'nin kaybında kumandanların iğrenç kavgalarını gören, amcasının tahttan indirilmesi ve öldürülmesinde birtakım devlet adamlarının oynadığı role şâhid olan Pâdişâh'ın kimseye İtimâdı kalmamıştı. Nitekim daha sonraki hâdiseler de onun bu llimâd-sızlığmı haklı çıkarmıştır.

Ruslar'la yapılan Ayastefanos Anlaşması, Türkiye için büyük kayıplara maloldu. Buna göre Kars, Ardahan ve Batum Ruslar'a geçti, "Bulgaristan Prensliği" diye iç işlerinde bağım-sız, dışta Türkiye'ye bağlı bir yeni devlet kuruldu. Ruslar Bul-garistan'ı ayırmak için gerekli hazırlıkları savaş sırasında yap-mışlardı. Şimdiki Bulgaristan Dcvlcti'nin daha geniş sınırları içinde bile o târihte Türk nüfûsu çoğunlukta idi, yânî Bulgaris-tan denen yer baştanbaşa Türk'tü. Ruslar bu yerleri işgâl ettikçe halkı toptan kurşuna dizmek, süngülcmck, câmilcrc doldurup yakmak süreliyle Türk nüfûsunu sistemli şekilde azaltmaya ça-lıştılar. Rus katliâmından vaktinde kaçabilenler ise perîşân bir şekilde İstanbul'u doldurmuş, zâten sıkıntı içinde bulunan şehir, onbinlcrcc göçmen ailesini beslemek zorunda kalmıştı.

Tam o kargaşalıkta sapık bir gazeteci, devletin başına büyük bir belâ hazırlamak üzereydi. Gazeteci ve edebiyatçı ola-rak hayli şöhret yapmış, gerçekten zekî ve kaabiliyetli bir adam olan eski Galatasaray Lisesi Müdürü Ali Suâvî, İstanbul içinde sciîl dolaşan Rumeli göçmenlerinden bir grubu para ile yanına katıp Çırağan Sarayı'nı bastı. O günlerde Sulıan Murad'ın sinir buhranlarından kurtulduğu ve normal sıhhatine kavuştuğu hak-kında bir dekikodu vardı; Ali Suâvî onu Çırağan Sarayı'ndan çı-kararak tekrar Pâdişâh yapmak, böylccc kendisini pâdişâhtan

sonra memleketin en önemli adamı yapmak niyetindeydi. Saraydaki patırtı duyulunca Beşiktaş Muhafızı Haşan Paşa derhal yetişerek elindeki bastonla Ali Suâvî'nin kafasına bir darbe indirdi, çılgın ihtilâlcinin o anda hayatına son verdi. Ama bu sopa darbesiyle iş bitmemişti. Pâdişâh binbir dert içinde böyle bir teşebbüsle karşılaşınca, etrafından iyice şüphelenir oldu. Hazırlanan fitne ve fesâdı önceden haber almak üzere birçok kimseleri istihbaharat ajanı yapıp şuraya-buraya yerleştirdi. Bu adamlar bâzen doğru şeyler anlatsalar bile çoğu zaman yok yere hâdise çıkarıyorlar veyâ küçük şeyleri büyüterek Pâdişah'ın gözüne girmek husûsunda birbirlcriyle yarışıyorlardı. İşte İkinci Abdülhamîd Han'ın başlıca kusuru olarak görünen *"hafîye"* mes'elcsi bu şekilde çıkmış ve yayılmıştır.

İkinci Abdülhamîd Han, Ayaslefanos Anlaşmasının hükümlerini hafifletmek için diplomatik yollara başvurdu ve Rusya'ya karşı İngiltere'nin desteğini aradı. İngiltere Berlin'de bir konferans toplayarak Ayaslefanos'un hükümlerini kaldırabileceğini, buna karşılık Rusya'nın Türkiye'den herhangibir toprak isteğine engel olabilmek için Kıbrıs'a yerleşmesi gerektiğini bildirdi. Pâdişâh önce bunu kabul etmedi ve Meclis-i Vükclâ'da (Bakanlar Kurulu) yaptığı bir konuşmada Avrupa devletlerinin Türk'e hayat hakkı tanımayacaklarını, onların asıl maksadının Türk devletini Konya ve civârında küçücük bir prenslik hâline indirmek olduğunu söyledi. Bu sözleriyle o kırkiki yıl sonraki Sevr Anlaşması'm daha o zamandan sezmiş bulunuyordu. Fakat vekiller hey'etinin ısrârı üzerine Kıbrıs İngiltere'ye bir çeşit "kirâlandı". Ada hukuken Türklcr'e âid olacak, fakat İngilizler tarafından idârc edilecek ve İngilizler uygun bir târihte çekileceklerdi.

İngiltere'nin öncülüğünde toplanan Berlin Konferansında Ayaslefanos'un hükümleri kaldırıldı, yeni bir anlaşma yapıldı. Buna göre Kars, Ardahan ve Batum Ruslar'da kalıyor, Türkiye Rusya'ya yüklü bir savaş tazminâtı ödüyordu. Romanya, Sırbistan ve Karadağ Prenslikleri bağımsız devlet oluyorlardı. Bosna-Hcrsck Türkiye'ye âid olmakla birlikte, idâresi Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna verilecekti. Merkezi Sofya olmak

üzere kurulan Bulgar devleti Türkiye'ye bağlı olup vergi ödeyecek, iç işlerinde bağımsız olacaktı. Ayrıca Ermcnîler'c idareye katılma bakımından bâzı haklar verilecekti.

Berlin Anlaşması aslında Türkiye'ye hiçbirşey kazandırmadı, fakat Balkanlardaki Rus nüfuzunu önemli ölçüde kırıp bu statüyü Avrupalılaşın garantisi altına sokması bakımından önemlidir. İkinci Abdülhamîd’in uzun yıllar savaştan uzak, memleketin kalkınması ile ilgili çalışmalar yapabilmesine fırsat vermiştir.

Berlin Muâhedesi 1878 Tcmmuzu'nda imzalanmıştı. 93 Harbi'nin çalkantıları bu anlaşma ile sona erdiği için, İkinci Abdülhamîd'in "istibdâd" denilen şahsî idâresi, ası! bu târihten îtibâren başlar ve bundan sonraki işlerde asıl sorumluluğu yüklenecek olan, Pâdişah'lır.

İkinci Abdülhaınîd âdetâ bir yıkıntının altında kalmış gibiydi. Kırım Harbi sırasında yabancı devletlerden alınan büyük borçlar ve sonra Sultan Abdülazîz zamanında ordu ve donanmanın geliştirilmesini sağlamak üzere alınan borçlar devletin belini bükmüştü. Bunlara bir de Rusya'ya ödenecek savaş tazminâtı eklenince Pâdişâh ilk iş olarak bu mes'eleye bir çâre bulmaya çalıştı. Dış borçlar devlet borcu olduğu için, bunlar ödenmedikçe yabancı devletlerin elleri Türkiye'de olacaktı. 1881’de yayınladığı bir karamâme ile devletin bir çok tekel gelirlerini bir tek idâre altında topladı ve buradan dış borçların muntazam taksitlerle ödenmesine karar verdi. Buna karşılık dış borcumuzun yarısı silindi. Düyûn-ı Umûmiye adı verilen bu mâliye idâresi, alacaklı devletlerin temsilcileriyle ortak idâre ediliyordu. Pâdişâh böylcce hem yabancı müdahalelerini önlemiş, hcın devletin mâlî işlerine bir düzen vermiş oldu.

İkinci Abdülhamîd Han idâresi altındaki Türkiye, Berlin Anlaşmasından İkinci Mcşrûıiyet’c kadar, yâni otuz sene içinde herhangibir toprak kaybına uğramadı. 1881’de Teselya'nm Yunanistan’a bırakılması Berlin Anlaşması’nda karara bağlanmış, ayni yıl Fransa’nın Tunus’u işgâli de yine Berlin Anlaşması'na ıınzâ koyanların rızâsıyla olmuştu. Buna rağmen Türkiye Tû-

nus’un işgalini hiçbir zaman kabul etmedi ve bunu sonuna kadar bir siyâsî mes'ele yapmakta devam etti.

Yunanistan, Berlin Anlaşması'yla Teselya'ya sahip olduktan sonra topraklarını genişletmek sevdasına düşmüştü. Girit ve Yanya taraflarında Atina'dan idare edilen çete savaşlarından sonra, Balkanlar’da Yunan ordu birlikleri de sınırı tecâvüz etmeye başladılar. İstanbul Hükümeti bu durum karşısında Yunanistan’a askerî müdâhele yapmanın kaçınılmaz olduğuna karar verdi. Pâdişâh batılı devletlerin veya Rusya'nın Yunanistan lehine müdâhalelerini önlemek için bunun bir yıldırım harbi olmasını, sür'atle netice alınmasını istiyordu. Müşîr (Mareşal) Edhem Paşa’yı çağırdı ve ona bu yolda direktif verdi. Edhem Paşa Yunan velîahdi Konstantin'in kumandasındaki düşman kuvvetlerini birkaç muharebede bozarak geriye altıktan sonra Yunanistan içlerine doğru ilerlemeye başladı. Dömckc’dc Yunanlılar büyük kuvvetler yığarak Türklcr’e karşı uzun bir savunma yapmayı ve bu arada Avrupalılaşın desteğini almayı düşünmüşlerdi. Edhem Paşa Dömckc istihkâmlarını bir hücumda zaptedip Yunan ordusunu perîşân etti. Atina Türkler’in eline geçmek üzere idi. Böylece bir ay içinde Yunanistan’ın hesabı görülmüştü (1897).

Rusya, Ingiltere ve Fransa'nın mürâcaati üzerine savaş o noktada durduruldu. Bu üç devlet, İtalya'nın da aralarına katılmasıyla, Türkiye Yunanistan'dan çıkmadığı takdirde savaş ilân edeceklerini bildirdiler. Yunanistan Türkiye'ye büyük bir savaş tazminâlı ödeyerek kurtuldu, ama bu dört devlet Türkiye'yi gâlip geldikleri bir savaşta mağlûb duruma düşürmek için Girit Ada-sı'na muhtâriyet verilmesini kararlaştırdılar. Girit Türkiye'ye bağlı kalmakla birlikte kendi kendini idâre eder bir vâlîlik olacaktı. Burası ancak Abdülhamîd tahttan indirildikten sonra Yunanistan'a ilhâk edilebildi.

ikinci Abdülhamîd Han bu kısa savaş olayı hâriç, bütün dış mes'elerini dâimâ diplomatik yollardan halletmeye çalışmıştır. Gerçi diplomatik yol kesin nctîce vermeyen ve işleri sürüncemede bırakan bir yoldu, ama Türkiye zayıf anında savaştan uzak kalmak ve dış istekleri sürüncemede bırakmaktan çok faydalı çıkıyordu. Rusya Türklüğün can düşmanı olduğu için, ona

karşı dâima müttefik aradı ve özellikle Ingiltere ve Almanya ile dostluk kurmaya çalıştı. Ingiltere ile Almanya birbirine rakip ülkeler olduğu için, Türkiye'nin dostluğu için de rekabet ediyorlardı. Bununla birlikte İkinci Abdülhamîd hiçbir zaman bunlardan birini kuvvetle benimsemedi, iki tarafa da hem yakın, hem uzak durdu.

Fakat Abdülhamîd Han'ın dış politikadaki en büyük başarısı Türkiye'nin elinde bulunan büyük bir kozu kullanmakta oldu. Türk Pâdişâhı aynı zamanda Islâm Dünyâsı'nın *"Halîfesi"* idi; yânî kendi idâresi altında bulunmayan müslümanların da mânevî lideri idi. O târihlerde Ingiltere, Fransa ve Rusya'nın idârclcri altında büyük müslüman kitleleri bulunuyordu. Ayrıca Ingiltere Türk idâresindeki Arap ülkelerine de gözünü dikmişti. Pâdişâh bütün bunlara karşı bu devletlerin müslüman halklarını kendi nüfûzu altına almayı, bütün dünyâ müslümanları ile İstanbul arasında kuvvetli bağlar kurmayı uygun gördü. Bunun için dünyânın her tarafında Islâm topluluklarının lideri durumunda bulunan büyük dîn adamlarıyla temâsa geçti; bunlara özel mektuplar gönderdi, bâzılarına rütbe ve nişânlar verdi. Böylccc hepsi kendilerini Islâm Halîfesinin mahallî memurları, temsilcileri olarak görmeye başladılar Bununla yetinmedi, tâ Çin'e kadar müslümanları Avrupalı ve Rus emperyalistlere karşı uyarmak üzere adamlar gönderdi. Neticede öyle oldu ki, Afrika'nın en uzak köşesinde bir müslüman cemâati bile hiç Türkçe bilmedikleri halde câmilcrdcn çıkınca hep bir ağızdan *"Padişahım çok yaşa"* diye bağırıyorlar, Cuma günleri ellerinde Türk bayraklarıyla dolaşıyorlardı.

İkinci Abdülhamîd Han, Islâm kitleleri arasında sınırlarımız dışındaki Türk müslümanlarına özel bir önem verdi. İstanbul'da basılan binlerce kitap ve broşür Rus idâresi altında yaşayan Türk ülkelerine gönderiliyor, böylccc her tarafta Türklcr ortak bir kültür kaynağından besleniyorlardı. İran'da Türkçe eğilimi yasak edilmişti, Pâdişâh Iran Şâhı'na lesîr ederek Türkçe'yi tekrar kabul ettirdi.

Kısacası, Pâdişah'ın bu siyâseti sâyesinde bütün Islâm Dünyâsı' nın kalbi Türkiye'de ve İstanbul'da atmaya başlamıştı. Rusya, Ingiltere ve Fransa onun kendi müslüman teb'aları ara-

sındaki bu nüfuzundan çok çekiniyorlardı. Sultan Abdülhamıd Han, Batı emperyalizminin ezdiği sömürge halkları için bir senbol hâline gelmişti.

Yurt içinde büyük bir huzûr ve sükûn vardı. Gerçi Düyûn-ı Umûmîye sisteminin ister-istemez yarattığı güçlükler yüzünden devlet her an yeterli nakit bulamıyor ve memûr maaşları bâzan iki-üç ayda bir ödeniyordu. Ama memlekette bolluk vardı ve paramız kıymetli idi. Türkiye dünyanın belli-başlı devletleri arasında geliyor, Pâdişâh'ın Avrupa devletleri nezdinde de büyük bir itibârı bulunuyordu.

Bu rahat ve huzûr içinde belli-başlı iki huzûrsuzluk kaynağı vardı. Bunlardan birincisi *Ermeni komitecileri,* İkincisi de *Türk komitecileri* idi. Ermcnîler uzun zaman Türkler’le yanyana, hattâ bir arada yaşamış olmanın verdiği yakınlıkla Türklcr’den ancak kiliseye gittikleri için ayırdcdilir hâle gelmişlerdi. Bunlar devlete bağlı, çoğu kendi hâlinde insanlardı. Fakat Avrupa devletleri, bu arada Amerika Türkiye'de siyasî bir çıbanbaşı yaratmak üzere Ermcnîlcr'in durumunu büyük bir problem hâline getirdiler. Amerika, Hıristiyanlığın bu "kenarda unutulmuş" çocuğunu uyandırmak ve kalkındırmak için Ermcnîlcr'in yaşadığı bütün şehir ve kasabalarda misyoner okulları açıyor, onlarda Türklcr'e karşı bir millî şuûr ve mücâdele azmi yaratmaya çalışıyordu. Hıristiyan Avrupa devletleri ise Osmanlı Imparatorluğu'nun bütün hıristiyan halklarına istiklâl kazandırmışlar, geriye sâdece Ermenîler kalmıştı. Çeşitli Avrupa şehirlerinde ve Amerika'da yetiştirilmiş Ermcnî ihtilâlcileri Türkiye’de ihtilâl hazırlıklarına giriştiler. Bu arada Rusya, Doğu sınırında Ermcnîler’i askerî bakımdan yetiştiriyordu.

Ermcnî ihtilâlcileri kendi dâvâlarına kendi halklarını inandıranındılar. Türkiye Ermenîlcri Türklcr’le bir arada yaşamaktan memnûndular ve hiçbirinin mâceraya atılacak hâli yoktu. Bunun üzerine komiteciler önce Ermcnî halkını terörle sindirmeye ve kendilerine katılmaya zorladılar. Böylece ihtilâlci Ermenîler tarafından özellikle Doğu'da pekçok Ermcnî vatandaşımız işkencelerle öldürüldü. Sonra Avrupa'da Türkiye aley-

hine bir atmosfer yaratabilmek için, bu katliâmların TÜrklcr tarafından yapıldığını yayıyorlardı. İkinci Abdülhamîd, Ermcnîlcr'in kanını döktüğü gerekçesiyle Ermeni ihtilâlcileri tarafından *"Kızıl Sultan"* ilân edilmişti. Bunların niyeti Türkiye'de bir ihtilâl harekeli uyandırdıktan sonra Avrupa devletlerinin müdâhalesini sağlamaktı. Hattâ bunun için Ermcnîlcr'in Türk askerlerince öldürülmesini temin etmek üzere hiçbir vicdâna ve ahlâka sığmayacak tertipler hazırlıyorlardı.

Giriştikleri birçok teşebbüs ikinci Abdülhamîd tarafından Avrupalılarî ayağa kaldırmadan bastırılıp söndürülünce, bu defa PâdişahT ortadan kaldırmadıkça Ermenistan'ı kuramayacaklarım düşündüler. Avrupa'da meşhur bir anarşist'i para ile tutup onu İstanbul'a getirdiler ve ikinci Abdülhamîd Han, Yıldız Câmii'ndc cuma namazından çıkarken arabasına bomba koydurdular. Bir-iki dakikalık gecikme yüzünden Pâdişâh kurtuldu, ama birçok kimse öldü.

işin asıl korkunç tarafı, birtakım Türk aydınlarının bu konuda Ermcnîlcr'lc el ve gönül birliği yapmış olmalarıdır. Türk Pâdişahı'nı öldürerek topraklarımız üzerinde yabancı bir devlet kurmak isteyen Ermcnîlcr'e, Türk şâiri Tcvfik Fikret büyük bir övgü yazdı. Bombacı anarşiste *"Ey yanlı avcı"* diyordu....

O zamanın diğer birçok Türk aydınları, Tcvfik Fikret derecesinde olmamakla birlikle, Pâdişah'ın aleyhinde bulunmayı ve bu hususta Türklüğün düşmanlarıyla işbirliği yapmayı kendilerine âdetâ görev edindiler. Bunların çoğu muhakkak ki iyi niyetli insanlardı ve Avrupa'dan kaptıkları anayasa, hürriyet, parlcmento, demokrasi sloganları ile kafalarını doldurmuşlardı. Memleketin gelişip kalkınmasına tek engelin Pâdişâh olduğunu sanıyorlardı, çünkü Padişah Meşrûtiyet idaresine engel oluyordu. Bunların pekçoğu da tahsili ve kaabiliyeti ile uygun yüksek mevkilere gelemeyişini Pâdişah'ın keyfi idâresi ile açıklıyanlardı. İçlerinde Sultan Abdülhamîd'le konuşma fırsatı elde etmiş olanların hemen hepsi muhalefetten vazgeçmiş, bir görev alarak Pâdişâha yardımcı olmuşlardır. Bunların başında Nâmık

Kemâl ve Ziya Beyler gelir. Her ikisi de Abdülazîz zamanında, Âlî Paşa'ya şiddetle karşı çıkmışlar, Mcşrûıiyct'in kurulması için çalışmışlardı. Nâmık Kemâl "sürgün" adı altında dolgun bir maaşla mutasarrıf oldu, Pâdişah'tan gördüğü iltifatlar karşısında o da Pâdişâh'a birçok hizmetler yaptı. İkinci Abdülhamîd Nâmık Kemâl'i sever ve takdir ederdi. Büyük şâir ve edibimiz öldüğü zaman ona pek sevdiği Bolayır'da bir türbe yaptırdı. Ziyâ Paşa ise Adana Vâlîsi oldu ve devlete sâdık bir memur olarak çalıştı. Ama muhaliflerin çoğu bu iki büyük adam gibi zekî, bilgili, sorumluluk duygusu taşıyan kimseler değildi. Meşrûtiyet idâresini âdeta bir sihirbaz sopası zannediyorlardı. Bu arada Pâdişah'ın gizli istihbarat servisinin hatâları yüzünden bâzı kimselerin yok yere cczâlandırılması da elbette bu aydınları çok üzmekteydi.

İkinci Abdülhamîd İdâresinin muhalifleri yurt içinde lâkip edildikleri için, bir fırsat bulup Avrupa'ya kaçıyorlar ve özellikle Paris'te biraraya gelip Türkiye'de Mcşrûıiyct'in kurulması yolunda toplantılar tertipliyorlar, bazı gazete ve dergiler çıkarıyorlardı. Bunların başta gelenleri Ahmcd Rızâ Bey ile annesi Osmanlı prensesi olan Sabahaddîn Bey idi. Bunlar bir ara Türkiye'de Mcşrûıiyct'in kurulması için yabancı devletlerden yardım istemeyi, Avrupalılar'dan Pâdişah'ı tahtından indirmelerini istemeyi bile düşündüler, ama aralarında anlaşamadılar. Dışarıda yuvalanan muhalefet arttıkça hükümetin içerideki baskısı da artıyor, dışarıdan gelen kitap ve gazetelerle içeride yayınlanan yazılar üzerinde sıkı bir kontrol yapılıyordu.

Siyasî muhalefet ve sıkı idûrcnin karşılıklı tırmanmaları sonucu Türkiye'de hükümete karşı olmak âdetâ aydın olmanın bir gereği gibi görülmeye başladı. Sarıklı medrese hocalarından setre pantalonlu Fransız taklitçilerine kadar herkes muhalifti. Nihâyel bunların yarattığı atmosfer, ordudaki genç subayları da etkiledi. Makedonya'da Bulgar çetecilerine karşı birkaç yıldır çetin mücâdeleler veren bir kısım genç subay, yavaş yavaş kendileri de çeteciliği bir siyâsî hareket yolu olarak benimsemiş ve bu defa onlar Türk devletine karşı komiıcciliğe, yânî dağa çıkıp isyân etmeye başlamışlardı. Politikacılar bu çeteciliği organize

elliler. Vaktiyle 1890'da bir grup Harbiye ve Tıbbiye talebesi tarafından çekirdeği atılıp sonradan Ahmed Rızâ Bey'in ortaya çıkmasıyla kuvvetlenip kökleşmiş olan ittihat ve Terakki Cemiyeti hemen Rumeli vilâyetlerinde (gizli) şubeler açıp bu genç subayları birer ikişer kaydetti. Aralarında Enver, Niyâzi, Eyyüp Sabri gibi gâyet gözüpek, mâccracı kimselerin bulunduğu bu subaylar grubu kendilerine kuvvet sağlayabilmek için Bulgar komitecilerle bile işbirliği ediyorlardı.

İstanbul hükümeti Rumeli'deki ordu kumandanlarına bu isyâncıların yola getirilmesi için emir verdi. Ama gençler çok iyi teşkilâtlanmışlardı, başlarına gelecekleri önceden haber alıyorlardı. icâbında kendi komutanlarına silâh çekerek onları öldürdüler. En sonunda merkezi Selanik'te bulunan Osmanlı Üçüncü Ordusu, bir âsî ordu hâline geldi. Bir yandan da İttihat ve Terakkî Cemiyeti yabancı devletlerin konsoloslarına Türkiye'ye müdâhclc edilmesini tclkîn ediyor, kendileri iktidâra geldikleri takdirde Türk olanlarla olmayanlar arasında hiçbir fark gözetilmeyeceğini söylüyorlardı.

İkinci Abdülhamîd Türkiye'nin işlerinde yabancı parmağı görmektense içeride herşeye râzı oldu. Bâzı devlet adamlarının da ısrarları üzerine Meşrûtiyet'i tekrar ilân etmeyi kararlaştırdı (1908).

O zamanın birçok aydınlarının Türkiye'yi kurtaracağını düşündükleri Meşrûtiyet, daha ilk günlerinde memleketin parçalanması için müsâid bir hava yaratmıştı. Türkiye'ye bağlı bir Prenslik olan Bulgaristan hemen istiklâlini ilân etti. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Türkiye'ye âid olan Bosna-Hersek'in ilhâk edildiğini bildirdi. Girit Muhtar İdaresi Türkiye'den ayrıldı ve Yunanistan'la birleşti.

İttihatçılar silâh zoru ile iktidara geldikleri için, yeni meclisin kurulmasında da çetecilik mctodlarını kullandılar ve meclisi kendi adamlarıyla doldurdular. İttihat ve Terakkiye muhalif olan gazeteciler ve politikacılar, şimdi siyâsî parti hâline gelen bu cemiyetin görevlendirdiği keskin nişancı kaatiller tarafından öldürülerek ortadan kaldırılıyordu.

Memleket bir baştan bir başa tam kargaşalık içindeydi. Mcşrûliyct'in ilâm *"Hürriyetin İlânı"* şeklinde anlatılmış ve *"Hürriyet var"* diye herkes her istediğini yapar olmuştu. Bu arada kargaşalıktan faydalanmak isteyen Ermeni komitecileri Adana ve havâlisinde geniş çapta bir isyan çıkardılar, pekçok Türk'ü öldürdüler. Bunların isyânı Türk askeri tarafından bastırılınca da, *"Türklcr katliâm yapıyor"* diye Avrupa kamuoyunu bulandırmaya devam ettiler.

İstanbul'da îttihatçılar’m çeteleri kol gezerken bir yandan da bütün bu değişmeler karşısında şaşırmış, büyük bir telâşa kapılmış olan kimseler vardı ki, bunlar îttihatçılar'ın tam karşısında, Abdülhamîd idâresini bile Islâm’a aykırı sayan bir muhafazakârlığın şampiyonluğunu yapıyorlardı.

Nihâyet 31 Mart (13 Nisan) 1909'da îttihatçılar'ın yakın zamanda Selânik'ten İstanbul'a getirmiş oldukları avcı taburlarına mensup bir kısım asker ve sivil halktan bâzıları İstanbul sokaklarına yayılıp, Îttihatçılar’ın ileri gelenlerini öldürmek üzere harekele geçtiler. Bu silâhlı ve çılgın kalabalık karşısında kimse birşey yapamadı, ittihatçılar kaçıp saklandılar, Rumeli'den yardım toplamaya çalıştılar. Pâdişâh yetkilerinin pekçoğunu artık Meclis'c devretmiş olduğu için insiyatifini kaybetmişti. Buna rağmen sarayın muhafız birliklerini âsîlerin üstüne göndermek istediyse de bunlar kardeş kanı dökmeyiz diye yerlerinden kımıldamadılar.

On gün kadar devam eden bu kargaşalıkta İttihatçılar Rumeli’nde eski dostları olarak ne kadar Sırp, Bulgar, Rum, Arnavut çetecisi buldularsa topladılar, bunların yanına az miktarda Türk askeri de katılarak Üçüncü Ordu Kumandanı Mahrnud Şevket Paşa'nın emri altında trenle İstanbul'a scvkcdildi. "Hareket Ordusu" denilen, fakat çoğu hıristiyan çeteci olan bu kuvvet Yeşilköy’e geldi. İstanbul’daki kumandanlar bu çetecilerin niyetlerinden şüphe ettikleri için, onları Devlet Merkezi'ne sokmanın doğru olmayacağını düşündüler ve hemen üzerlerine yürüyüp dağıtmak istediler. Fakat Abdülhamîd Han kan dökmekten çok çekinen, yumuşak huylu ve pek merhametli bir pâdi-

şah olduğu için buna müsâade etmedi. Ama onun bu merhameti hem kendisi, hem memleket için pek pahalıya mal oldu.

Hareket Ordusu İstanbul'a girdi. İsyânı yatıştırma bahâncsiylc pekçok adam öldürdüler. Dağdan inmiş Balkan komitecileri İstanbul saraylarını yağmalamaya başladı. İşin en fecî tarafı, isyânın sorumlusu olarak Pâdişah'ı gösteren İttihatçılar, onu tahtından indirmeye karar vermişlerdi. Aslında bu bir bahânc idi ve Ittihat-Tcrakkî Partisi kendi yolundaki son ve en büyük engeli ortadan kaldırmak isliyordu. Kendisinden felvâ islenen Hacı Nuri Efendi, Pâdişah'ın tahttan indirilmesi için hiçbir sebebin bulunmadığını söyleyince, oradan acele bir yobaz hoca bulup felvâ yazdırdılar. Sonra bir mebus hey'eti seçip saraya göndererek durumu Sultan'a bildirdiler. *Türk Milleti'nin Pâdişâhına gidip de "Millet sizi islemiyor" diyen bu lıey'etin mensupları Yahudi Enıanucl Karaso, Ermeni Aram, Arnavud Toplanî ve Gürcü Hikmet Paşa idi.* Târihimizin en büyük lekelerinden biri olan bu hâdise ayni zamanda Türk Millcti'nc yapılan en büyük hakaretlerden biriydi.

İkinci Sultan Abdülhamîd Han, 27 Nisan 1909'da oluzüç yıllık bir saltanattan sonra İstanbul'dan çıkarıldı ve Selâniğc gönderildi. O giderken İttihatçılar ve Balkan'dan gelmiş Bulgar, Sırp komitecileri Yıldız Sarayım yağma eltiler, sarayda millet malı olan büyük bir servet bir alay serseri tarafından kapışıldı. Bu yağmadan sâdece Pâdişah'ın çok kıymetli külüphânesi kurtulmuştu, çünkü eşkiyâ çetesinin kitapla hiç ilgisi yoktu.

Abdülhamîd Han bir müddet Sclânik’tc bir çeşit hapis hayatı yaşadıktan sonra Balkan Harbi’ndc Selânik tehlikeye girince oradan alınarak İstanbul’da Beylerbeyi Sarayı'na getirildi. 10 Şubat 1918’dc, yânî Birinci Dünyâ Harbi’nin sonlarında, bir Yahûdî târihçinin dediği gibi *"En ufak menfâati uğruna bütün dünyâyı fedâ etmeyi göze aldığı milletinin felâketini görmemek için bir an önce"* öldü.

ikinci Abdülhamîd Han bizim târihimizin çok büyük bir şahsiyeti ve dünyâ siyâset târihinin en önemli adamlarından biridir. Belki de bu büyüklüğü yüzünden kolay anlaşılamamış, aleyhinde herşey söylenmiştir. Ne yazık ki, çoğu Türk milleti

nin can düşmanı olan Ermcnî ihtilâlcileri tarafından atılan bu iftiralar pekçok Türk aydınının da kafasına yerleşmişti. İttihatçılar onun kıymetini çok geç anladılar. Muhaliflerinin başı olan Ahmed Rızâ Bey bile, Cumhuriyet devrinde yazdığı hâtıralarında ona övgüler düzdü. Bu korkunç pişmanlığın en açık örneklerinden biri, meşhûr Rızâ Tevfik (Filozof) Bey'in *"Sultan Abdülhamîd Han'ın Rûhâniyetinden Istimdâd"* adlı uzunca şiiridir. Bu şiirin bir yerinde şöyle diyor:

Bizdik utanmadan iftira atan
Asrın en siyâsî pâdişâhına

İkinci Abdülhamîd Han'ın dış politikadaki büyük başarıları yanında içerideki kültür ve bayındırlık hareketleri de çok önemlidir. Memleketin her tarafında, tıpkı dedesi İkinci Mahmud gibi, büyük bir yapım ve onarım faaliyetine girişti. Hangi Osmanlı yapısına bakılırsa bakılsın, üzerinde ya yapıcı veya onartan olarak Abdülhamîd Han'ın tuğrası görülür. Maamâfîh bu tuğraların çoğu sonradan *"gericilik"* sayılarak kazılıp silinmiştir!

İkinci Abdülhamîd devrinin birinci sırayı alan hizmetleri eğitim sâhasında olanlardır. Hiçbir devirde onunki kadar çok mektep açılmamış, o kadar çok insan yetişmemiştir. Birinci Dünyâ Savaşı'nın ve Millî Mücadele'nin bütün başarılı kumandanları onun Harbiye'sinden yetişmişlerdir. Pekçoğu kendi aleyhinde faaliyette bulunmakla birlikle, İkinci Abdülhamîd pekçok Türk aydınının yetişmesine sebep oldu.

Bu büyük Pâdişah'ın hiç kusuru yok muydu? Târihçiler genellikle onun vehimli ve şüpheci olmasının birçok kötü sonuçlar doğurduğunu söylerler. Bu doğrudur, fakat Sultan Azîz ve Alî Suâvî olaylarını gören bir pâdişâhın etrafına hep şüphe ile bakmasından daha tabiî ne olabilirdi? Bir kusuru da sert ve merhametsiz *olmayışıdır.* En az dedesi İkinci Mahmud kadar sert tabiatlı olsaydı, Hareket Ordusu'nu bir emirle dağılır, 31 Mart isyancılarını sindirir ve kendisinden sonraki İttihatçı felâketini önlerdi. Hattâ bâzı batılı diplomatlar, o tahtla olsaydı. Birinci Dünyâ Savaşı'nın bile önlenebileceğini söylemektedirler.

Beşinci Mehmed (Reşâd) Han

Daha çok "Sultan Reşâd" adıyla tanınan Beşinci Mehmed Han, 1909 yılı 27 Nisam'nda tahta geçti. Sultan Abdülmccîd'in oğlu ve Abdülhamîd'in küçük kardeşiydi. Pâdişâh olduğu zaman 64 yaşındaydı.

Yaşlı ve hastalıklı hâlinde devlet idâresini İttihatçılara kaptırmış, daha doğrusu onların elinden alacak azim ve kudreti gösterememiştir. Ağabeyi İkinci Abdülhamîd ile kıyaslanamayacak kadar sönük kalan Sultan Reşâd zamanında Türk İmparatorluğu, Ittihatçılar'ın elinde çökmüş ve dağılmıştır.

İttihatçılar Sultan Abdülhamîd'i devirmek ve Meşrûtiyet adı altında iktidarı alabilmek için, Türk olmayan unsurlarla işbirliği yapmışlar ve onlara büyük ümitler vermişlerdi. Fakat devlet sorumluluğu kendi omuzları üzerine çökünce, bu defa eskisinden daha sert bir politika tâkip ettiler. Arnavutluk'la çıkan basit bir isyân hareketini şiddetle ve kan dökerek ezdiler. Buna karşılık sırf gafletleri yüzünden koca Libya'yı kaybetmemize yol açtılar. Trablusgarb (Libya) Vâlîsmi Abdülhamîd'in adamıdır diye yerinden aldıkları halde, yerine başka birini göndermedikleri için, eyâlet idâresiz ve askersiz kalmıştı. Italyanlar 1911 yılında oraya asker çıkararak işgale başladılar. Devletin uzak bir eyâlette savaşı yürütecek kaabiliycıi olmadığı için, yerli halkı organize etmek üzere yarı-rcsmî mâhiyette bâzı subaylar göndermekle yetinildi. Vâlî Vekili Neş'et Bey'in kumandasında Binbaşı Enver Bey (Paşa), Binbaşı Ali Fethi Bey (Okyar), Kıdemli Yüzbaşı Mustafa Kemal (Atatürk) gibi genç Türk subaylarının teşkilâtlandırdığı yerli halk ve pek az sayıda Türk askeri, İtalyanlar ı dar bir sahil şeridinin ötesinde Libya içlerine hiçbir zaman sokmadı. Bunun üzerine İtalya, donanmasıyla bizim Akdeniz, adalarını işgal etmeye başladı. Nihayet 1912 yılı Ekim ayında Cenevre'de yapılan bir anlaşma ile Türk hükümeti, Trablıısgarp ve Biıığâzî'yi İmkanlara terkelli. Osmanlı Pâdişâhı *"İslâm Halîfesi"* sıkıtıyla Libya Müslümanları'nın lideri olmaya devam edecek, yâni kadılar yine İstanbul'dan tâyin edilecek ve

vakıflar müslümanların elinde kalaeak, İtalya her yıl Türkiye'ye Libya adına vergi gönderecekti. Buna karşılık İtalyanların Akdeniz Adalarını boşaltmaları karar altına alındı.

İstanbul hükümeti Trablusgarb'ı boş bırakmak gafletinde bulunduğu gibi, Italyanlar'ın oraya saldıracağını da hiç hesab edememişti. Bu gaflet Libya'dan sonra bütün Avrupa Türkiyesi'nin kaybına mal oldu. Osmanlı imparatorluğundan ayrılıp bağımsızlık kazanmış bulunan küçük Balkan devletleri, aralarında anlaşarak Balkanlar'ı paylaşmak üzere hazırlanıyorlardı. Türkiye'nin gözü önünde cereyan eden bu askeri hazırlıklar bile Istanbul'dakilcrin gözünü açmadı. Üstelik o sırada Türk ordusunun önemli bir kısmı terhis edilmişti.

1912 yılı Ekim ayında Bulgaristan, Yunanistan, Karadağ ve Sırbistan Türkiye'ye savaş ilân edip Türk topraklarına girmeye başladılar. Bunların Osmanlı ordusuna karşı galip geleceği kimsenin aklına gelmezdi. Fakat hazırlıksız yakalanan İstanbul hükümeti, beceriksiz kumandanların emri altında scvkcltiği orduların arka arkaya yenildiğini gördü. İttihatçılar orduyu politikaya karıştırdıkları için, Türk ordusunda subayların büyük çoğunluğu ya İttihatçı, ya onların muhalifi *"Halâskârân"* grubuna mensuptu; birbirlerine düşmanlıktan Bulgar'la, Sırp'la harbcdccek durumda değillerdi. İttihatçılar Sultan Abdülhamîd tarafından sürgün edilen rüşvetçi bir paşayı, Pâdişah'a muhalif olduğu için ödüllendirmişler ve Sclûnik'e kumandan yapmışlardı. Bu adam tek kurşun atmadan şehri Yunanlılar’a teslim elti. Sultan Abdülhamîd'i tahtından indirenlerden Toptanı Paşa (Arnavut), Arnavutluk'ta savaşan Haşan Rızâ Paşayı arkasından vurarak Işkodra'yı Karadağlılar'a teslim elli. Bulgarlar Edirne dışında bütün Trakya’yı işgâl ederek Çatalca'ya kadar geldiler ve ancak orada durduruldular. Ancak Edirne'de Şükrü Paşa, tıpkı Plevne'deki Gâzî Osman Paşayı andırır bir savunma ile, beş ay Bulgarları oraya sokmadı.

Sultan Abdülhamîd'in düşürülmesinden Balkan Savaşı’na kadar İttihatçılar sokağa tamâmen hâkim olmakla birlikte, hükümete doğrudan doğruya gelememişler, ancak kendi taraftarları

olan yaşlı, eski bâzı politikacılarla durumu idare etmeye çalışmışlardı. İhtilâli asıl gerçekleştiren genç subaylar devlet işlerinde câhil ve tecrübesiz oldukları için ön plâna atılmaktan çekinmişlerdi. Balkan Savaşı sırasında sardrıâzam olan Kâmil Paşa'nın kurduğu hükümet ise, Harbiye Nâzın Nâzım Paşa dışında, İttihatçılar'ı pek sevmiyorlardı. Nâzım Paşa kendini sadrıâzam yapacakları vaadiyle, İttihatçı subayları önemli mevkilere getirmişti.

1913 yılı Ocak ayında, Bulgarlar Çatalca önlerinde bulunduğu bir sırada, Itlihalçılar'ın liderlerinden Enver Bey (o sırada rütbesi kurmay yarbaydı), yanına yirmi-otuz kişi daha alarak Bâb-ı Alî'ye (hükümet binası) silâhlı bir baskın düzenledi. Yanında Ittihalçılar'ın keskin nişancılarından Yâkup Cemil vardı. Yâkup Cemil karşı koymak isteyen subayları ve aldatıldığını söyleyerek bunlara bağıran Nâzım Paşa'yı derhal vurup öldürdü. Sadrıâzama tabanca zoruyla istilâ dilekçesi yazdırdılar. Sonunda Mahmııd Şevket Paşa Sadrâzam ve Harbiye Nâzın olarak yeni kabineyi kurdu. Mahmud Şevket Paşa İttihatçıların adayı olmakla birlikte, lam onlar gibi düşünmüyordu. Kabineye bazı İttihatçıları almakla birlikte her tarafı onlarla doldurmadı.

1913 Mayısı'nda yapılan Londra Anlaşması'na göre Türkiye Balkanlardaki bütün topraklarını bıraktığı gibi, Edirne ve Kırklarcli'ni bile Bulgarlar'a terkediyordu. O sırada İttihatçılara karşı gitgide artan muhalefet sonunda bir gün Mahmud Şevket Paşa'ya sûikasd yapıldı ve Paşa öldürüldü. İttihatçılar bunun üzerine kendilerinin ne kadar muhalifi varsa, bu hâdiseye katıldıkları gerekçesiyle kimini astılar, kimini hapse atlılar, kimini sürgüne gönderdiler. İstanbul'da tam bir terör hüküm sürüyordu.

Balkan Devletleri, Türkiye'den aldıkları yerlerin paylaşılması konusunda anlaşmazlığa düştüler ve kendi aralarında savaşa başladılar. Hepsi birden Bulgaristan'a saldırdığı için Bulgaristan Edirne'deki askerini Balı Trakya tarafına çekti, böylccc boş kalan Edirne, bir Türk birliğinin başındaki Enver Bey tarafından geri alınmış oldu.

• Mahmud Şcvkel Paşa hâdisesinden sonra yaratılan terör içinde İttihatçılar iktidarı tam mânâsıyla ele geçirmişlerdi. Enver Bey hemen paşalığa terfi etti ve Nâciye Sultan ile evlenerek saraya dâmâd oldu. İttihatçı ekibin en cerbezeli adamlarından eski Posta kâtibi Tal'at Bey ise paşalıkla Sadrıâzam oldu. İstanbul Muhafızı (Merkez Kumandanı) olup daha sonra Bahriye Nâzırlı-ğı’na getirilen albay Cemal Bey de paşa olmuştu. İşte meşhur Enver-Tal'at-Ccmal Paşalar bunlardır.

Balkan Harbi’ndcn sonra İttihatçılar orduda büyük bir düzenlemeye girdiler. Binden fazla subay emekliye ayrıldı, birçoğunun da rütbeleri indirildi. Bu arada devlet Almanya ile çok sıkı münâsebetlere girmiş, ordudaki reformlar Alman generallerinin tavsiyeleriyle yürütülür olmuştu.

1914'tc Almanya'ya karşı Fransa-lngillcre-Rusya’nın savaştığı Birinci Dünya Harbi, Türkiye'yi de içine aldı. İngilizlcr tarafından kovalanan iki Alman zırhlısı Türk sularına girmişti. Bunlar Türk bayrağı çektiler ve Karadeniz'e açılarak Rus limanlarını bombaladılar. Türkiye bu hâdise ile birlikte Almanya safında savaşa girdi ve dört yıl süren savaş sonunda dağılarak parçalandı. Savaş kararını İttihatçılar, daha doğrusu Enver, Tal'at ve Cemal Paşalar vermiş olduğu için, İmparatorluğun yıkılmasından ve tasfiyesinden onlar sorumlu tutulurlar. Fakat bu adamların savaşa girmekle bekledikleri birşey yoktu, ve dışarıda kalmak için de ğayret sarfclm işi erdi. Ama cninde sonunda Türkiye'nin durumunu da konu yapacak olan bir dünyâ savaşına seyirci kalmamız mümkün değildi. Enver Paşa'nın büyük bir Tûrân (yânî bütün Türk ülkelerinin biraraya getirilmesi) hayâli peşinde koştuğu için devleti savaşa soktuğu fikri de, sırf onun arkasından atılmış bir ifiirâdır. İttihatçılar nasıl Sultan Abdülhamîd hakkında çirkin iftirâlar uydurmuşlarsa, yarattıkları ahlâksızlık ortamında kendileri için de öyle iftirâlar çıkarılmıştır.

Osmanlı Devleti dört yıllık savaş içinde dört cephede savaştı ve yüzbinlcrce evlâdını kaybetti. Aslında çok iyi de savaşıldı. Özellikle Çanakkale'de, Irak cephesinde ordularımız müttefik kuvvetleri yendi. Daha sonra modern Türkiye'nin kurucusu

olacak olan Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) Çanakkale savaşlarında albay olarak kazandığı başarı ile ismini duyurmuştu. Türkler Filistin-Sûriyc cephesinde İngilizler'e yenilerek Adana'ya kadar çekildiler ve burada bir savunma hattı hazırladılar. Fakat Almanya'nın barış isteğiyle ittifaktan ayrılması üzerine Türkiye de bu kötü şartlar altında barış istemek zorunda kaldı. 1918'de savaş bitmiş, Türkiye de bitmişti.

Birinci Dünyâ Harbi'nin son yıllında Beşinci Mchmcd ve İkinci Abdüllıamîd vefât ettiler.. İkinci Abdülhamîd Han'a çok hazin bir ccnâze merâsimi yapıldı. Onun otuzüç yıl bütün cihâna karşı ayakta tuttuğu koca Türk Devleti, çetecilikten yetişmiş genç subaylar elinde on yıl geçmeden çökmüştü. Meşhur târihçi ve yazar Ahmcd Râsim, Pâdişah'm tabutunun arkasından ***"Senin** cenazen bile bu milleti idare edebilir"* diye ağlıyordu, ama iş işten çoktan geçmişti.

Beşinci Mchmcd Han'ın yerine Şchzâdc Vahîdcddîn, "Altıncı Mchmcd" adıyla Türk Pâdişâhı oldu. Fakat aslında pâdişâh! ık İkinci Abdülhamid'lc sona ermiş, ondan sonrakilerin sırf bir ismi olmuştu. Zâten Sultan Vahîdcddîn, mcvcûd bulunmayan bir devletin hükümdarlığım yapıyordu. 1920'dc yapılan Sevr Anlaşmasıyla Türk İmparatorluğu parçalandı, Türklcr'e sadece Ona Anadolu'da küçük bir devlet kurma hakkı verildi. Aslında Avrupa devletleri Türklcr'c Anadolu'nun bir parçasını bile çok görüyor, bizim Orta Asya'ya sürülmcmczi istiyorlardı.

Dcvlct-i Aliyyc-i Osmâniyyc, yâni "Yüce Osmanlı Devleti" 1920 yılında Sevr Anlaşması ve İstanbul'un işgâliylc, yânî Pâdişâh'm resmen csîr düşmesiyle sona erdi. Altıyüz yılı aşkın bir ömrü olan ve Türk İslâm Medeniyetinin bir şâheseri olan bu devlet, artık siyâsî bakımdan târihe karışmıştır. Fakat bizim medeniyet eserlerimizin ve kültür kıymetlerimizin âdeta inbiklen geçmiş nümûnclcrini vermiş ve yaratıcı gücümüzün en yüksek senbolü hâline gelmiş olmakla milletimize sonsuz bir ilhâm kaynağı olacağı muhakkaktır.